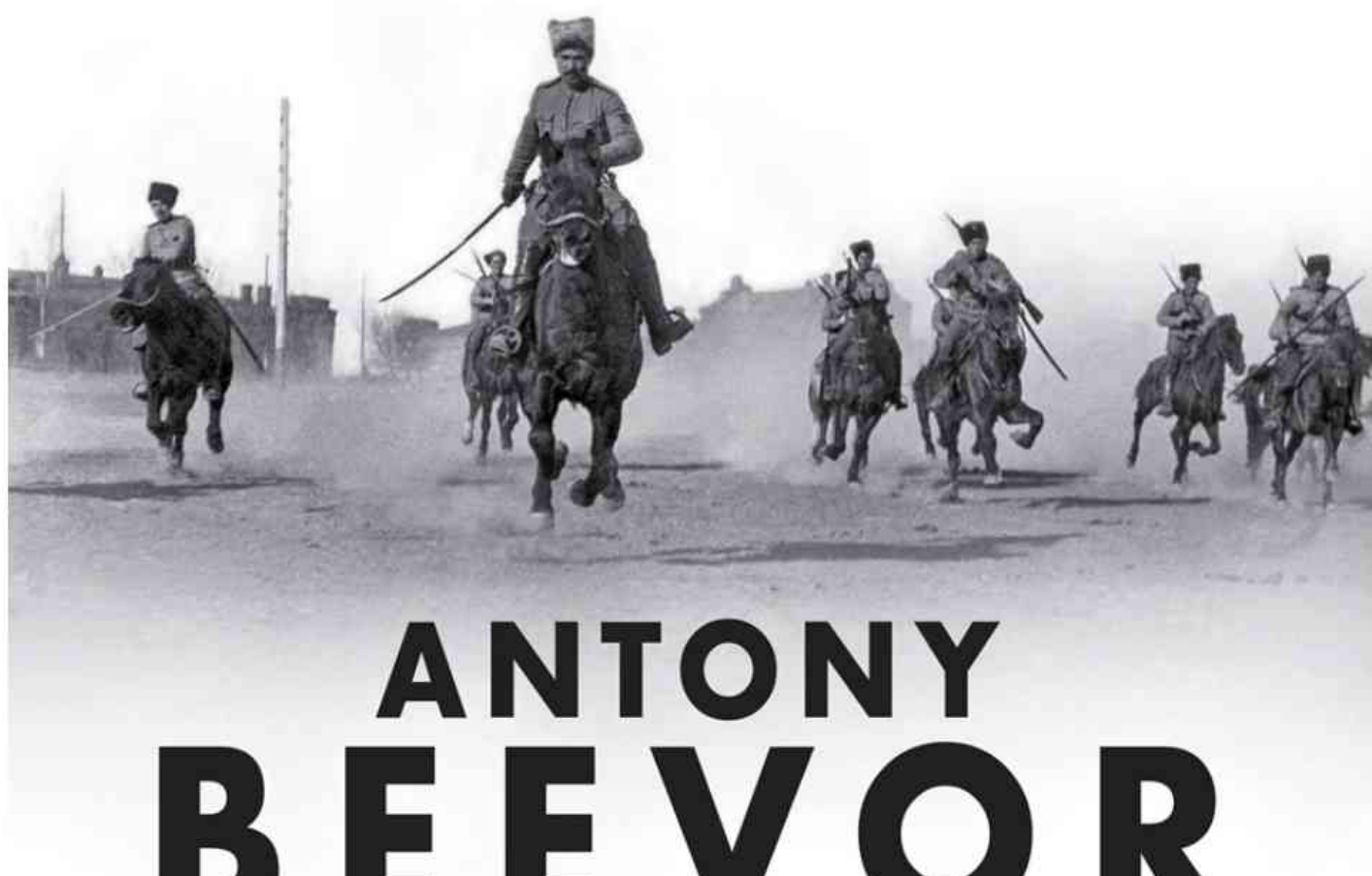

RUSIA

REVOLUȚIE ȘI RĂZBOI CIVIL
1917-1921

ANTONY
BEEVOR

AUTORUL BESTSELLERELOR
STALINGRAD ȘI ARNHEM. BĂTĂLIA PODURILOR

LITERA

KRONIKA

**ANTONY
BEEVOR**

RUSIA

**REVOLUȚIE ȘI RĂZBOI CIVIL
1917-1921**

Traducere din limba engleză de
PETRU IAMANDI

LITERA
București

*Russia
Revolution and Civil War*

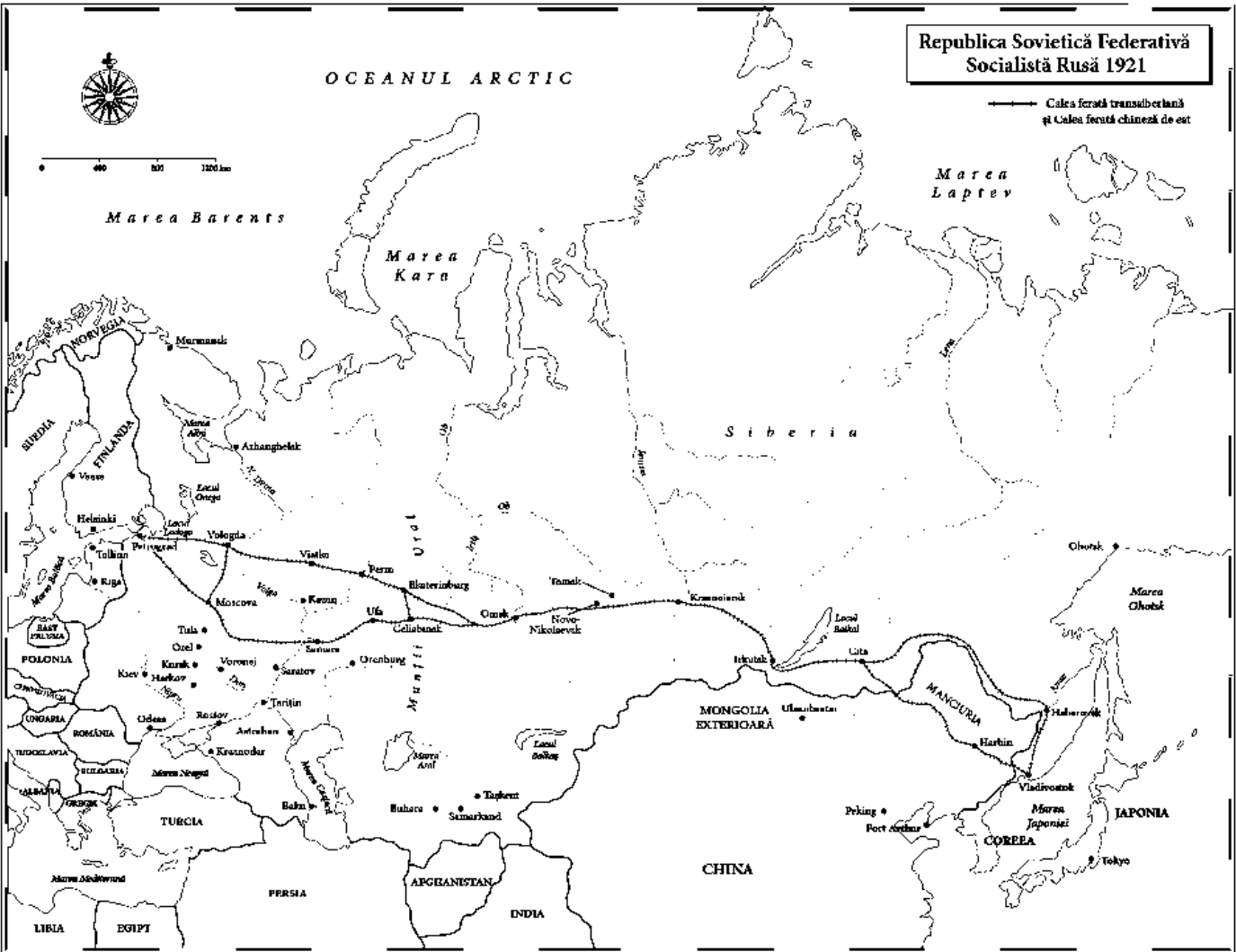
Liubei Vinogradova

Hărți

1. Imperiul Rus 1914
2. Republica Sovietică Federativă Socialistă Rusă 1921
3. Petrogradul în 1917
4. „Ofensiva lui Kerenski” – retragerea din iulie
5. Finlanda și statele baltice
6. Înaintarea germanilor și teritoriile ocupate de ei martie–noiembrie 1918
7. Marșul pe Gheață – Prima campanie spre Kuban
8. Arhanghelskul ocupat de Aliați
9. Marea Caspică
10. Volga și Caucazul 1918
11. Vara 1919, înaintarea Armatelor Albe
12. Retragerea lui Kolceak, 1919
13. Răzbunarea Armatei Roșii și retragerea lui Denikin

14. Războiul polono-sovietic și sfârșitul Albilor, 1920

Cuvânt-înainte

În ianuarie 1902, ducele de Marlborough îi scria lui Winston Churchill, vărul său primar, despre un bal de la curtea țarului, în Sankt-Petersburg, la care participase. Marlborough era uimit de grandoarea anacronică în care țarul tuturor rușilor părea a fi blocat. Nicolae al II-lea era, în cuvintele ducelui, un „om cumsecade, amabil, care încearcă să joace cât se poate de bine rolul unui autocrat”.¹

Prin fastul ei ostentativ, recepția rivaliza cu cele de la Versailles. „Invitații la supeu au fost în număr de aproape 3 000. Efectul produs de acest spectacol, de atâtea persoane așezate la masă în același timp, este greu de descris. Amploarea lui poate fi înțeleasă dacă îți spun că servirea a fost asigurată de aproximativ 2 000 de slujitori, inclusiv cazaci, mameluci și lachei, care semănau cu cei din Anglia secolului al XVIII-lea, cu pălării uriașe în care erau înfipte pene de struț. În fiecare salon era câte o fanfară militară care a intonat imnul național în clipa în care țarul a apărut în pragul ușii. [...] Există și o gardă de onoare, ai cărei soldați trebuiau să-și țină săbiile în poziție verticală cinci ore la rând.”²

Când Consuelo Vanderbilt, tână soție a lui Marlborough, l-a întrebat pe țar, la un alt supeu, despre posibilitatea introducerii unei guvernări democratice în Rusia, acesta a răspuns: „Suntem cu 200 de ani în urma Europei când vine vorba despre dezvoltarea instituțiilor politice naționale. Rusia este încă mai asiatică decât europeană și, prin urmare, trebuie guvernată într-o manieră autocrată.”³

Marlborough a fost frapat și de idiosincraziile regimentelor de gardă, care dominau sistemul militar. „Marele duce Vladimir, care este conducătorul unei părți din armată, îi cheamă pe

recruți la el. Cei câni sunt trimiși la Regimentul Pavlovski, înființat de împăratul Pavel, care era cân.“⁴

Ca și curtea țarului, Armata Imperială Rusă era osificată de eticheta, protocolul și birocrația arhaică. Căpitanul Archie Wavell, viitorul mareșal, dar la vremea aceea tânăr ofițer în Black Watch*, detașat în Rusia cu puțin înainte de Primul Război Mondial, observa că până și ofițerii superiori se temeau să aibă vreo inițiativă. „Un exemplu al conservatorismului armatei ruse“, adăuga el, „era obiceiul de a purta tot timpul baioneta fixată pe pușcă.“⁵ Obiceiul data din vremea mareșalului Suvorov, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, după ce o coloană de soldați ruși fusese surprinsă și spulberată într-o ambuscadă.

Pentru ofițerii ruși era o rușine să apară în haine civile. Unui căpitan dintr-un regiment de dragoni care l-a întrebat pe Wavell despre uzanțele armatei britanice nu i-a venit să creadă că ofițerii britanici purtau haine civile în orele libere, iar în public nu apăreau cu săbiile la ei. Rusul sărise în picioare, scandalizat. „Dar așa oamenii nu se tem de voi!“⁶, exclamase el. Orice ofițer țarist avea dreptul să-i pocnească peste față pe soldați ca pedeapsă aplicată pe loc.

Wavell nu era deloc surprins că intelectualii ruși își considerau conducătorii drept „asupritori birocrați; nu aveau încredere în poliție și disprețuiau armata“.⁷ După dezastrele umilitoare din timpul Războiului ruso-japonez (1904–1905) și masacrarea participanților la marșul pentru pace condus de preotul Gheorghi Gapon spre Palatul de Iarnă, în ianuarie 1905, respectul față de regim și forțele armate se dezintegraseră. „Rusia a virat-o la stânga peste noapte“, scria Nadejda Lohvițkaia, sub pseudonimul „Teffi“.⁸

„Studentii se agitau, muncitorii intrau în grevă. Chiar și generalii mai în vârstă deplâneau modul rușinos în care era condusă țara și îl criticau cu asprime pe însuși țarul.”

În schimbul marilor privilegii, nobilimea trebuia să-și îndrepte fiii spre o carieră în armată sau în aparatul birocratic din Sankt-Petersburg. Pe de altă parte, cei 30 000 de moșieri trebuiau să păstreze ordinea în mediul rural prin administratorii numiți de Ministerul de Interne.

Eliberarea iobagilor, în 1861, contribuise prea puțin la ameliorarea situației lor disperate. „Țărănimea noastră trăiește în condiții groaznice, îi lipsește asistența medicală organizată cum se cuvine”, scria Maksim Gorki. „Jumătate dintre copiii de țărani mor de o boală sau alta înainte să împlinească vârsta de cinci ani. Aproape toate femeile dintr-un sat suferă de boli femeiești. Satele sunt devastate de sifilis; satele sunt victimele sărăciei, ignoranței și brutalității.”⁹ În plus, femeile erau bătute de bărbații lor, de obicei când aceștia se îmbătau.

Orice idee despre un adevărat tăvălug militar, irezistibil, alcătuit din țărani ruși viguroși era o simplă iluzie. Pe timp de pace, aproximativ trei din patru țărani tineri nu erau încorporați din motive de boală. Ofițerii se plâneau de calitatea recruților care soseau la unitățile lor în timpul Primului Război Mondial. Iată ce se specifica într-un raport al Armatei a 2-a: „Este un fapt deplorabil și în același timp obișnuit ca soldații să se automutileze ca să evite lupta. Sunt o mulțime de cazuri în care soldați de-ai noștri se predau inamicului.”¹⁰ Soldații erau „simpli mujici. [...] Privesc în gol, indiferenți, posomorâți, nătângi. Nu se uită, veseli, plini de viață, în ochii

comandantului.” Evident, țăranul rus în uniformă adopta tactica pe care armata britanică o numea „insolență mută”.

Chiar și membrii luminați ai micii nobilimi și ai aristocrației se temeau de „masele întunecate” și de exploziile lor înspăimântătoare de violență, precum cea din 1773, condusă de Emilian Pugaciov. Aleksandr Pușkin o descria ca pe o „revoltă a rușilor, absurdă și necruțătoare”. Pe fondul tulburărilor și al incendierii conacelor din 1905, după dezastrele din războiul cu Japonia, singura speranță a moșierilor era ca guvernatorul local să cheme trupele dintr-unul dintre numeroasele orașe-garnizoană.

Celebra remarcă a lui Karl Marx din *Manifestul Partidului Comunist* despre „imbecilitatea vieții rurale”, cu tot ceea ce implica ea, credulitate, apatie și supunere, era valabilă și dincolo de sat. Micile așezări provinciale puteau fi aproape la fel de nocive. Scriitori satirici precum Saltîkov-Scedrin și Gogol vedeau dincolo de suprafața tulbure a bălții. Saltîkov, un scriitor apreciat de Lenin (ce ironie!), a fost cel care a invocat „efectul devastator al sclaviei legalizate asupra psihicului uman”, un fenomen caracteristic ambelor ere, cea țaristă și cea sovietică.¹² Lev Troțki blama cămașa de forță mentală a Bisericii Ortodoxe, susținând că revoluția putea veni numai după ce oamenii se lepădau de „icoanele și gândacii” Sfintei Rusii.

Încercările de reformă agrară au dat rezultate numai în anumite zone. Spre deosebire de magnatul absolut al secolului al XIX-lea, contele Dmitri Șeremetev, care deținea 763 000 de hectare și aproximativ 300 000 de iobagi, cele mai multe moșii erau mici și sărace.¹³ Chiar să fi

vrut, foarte puțini moșieri își puteau permite să amelioreze condițiile de viață ale iobagilor sau să introducă până și cea mai simplă formă de mecanizare. Mulți erau obligați să-și vândă sau să-și ipotecheze proprietățile. Relațiile sociale deveneau tot mai artificiale și mai tensionate. Țăranii mai săraci rămâneau victimele analfabetismului, ceea ce însemna că erau exploatați și de autoritățile satului, și de negustorii de grâne, fiind de multe ori maltratați și de moșieri, încă afectați de pierderea puterii. Drept rezultat, arendașii slugarnici, plecați în fața nobililor lor stăpâni, nu pregetau să se folosească de orice ocazie ca să-i tragă pe sfoară.

Migrația spre orașe accelera creșterea clasei muncitoare urbane, proletariatul în care marxiștii vedeau avangarda revoluției. De la puțin peste un milion de locuitori la începutul secolului XX, populația orașului Sankt-Petersburg a crescut la peste trei milioane până la sfârșitul lui 1916. Condițiile de muncă din fabrici și uzine erau oribile și periculoase. Patronii îi considerau pe muncitori neimportanți, din moment ce atât de mulți țărani așteptau să le ia locul. Muncitorii nu aveau dreptul să facă grevă și nici nu primeau compensații dacă erau concediați. În cazul unui conflict, poliția se situa întotdeauna de partea patronilor. Pentru mulți, această situație era un fel de iobăgie urbană. Muncitorii dormeau în barăci cu paturi suprapuse, în aziluri de noapte și în camere cu chirie, în plină mizerie și amenințați de tot felul de boli. „În orașe nu există sisteme de canalizare”, scria Gorki, „coșurile industriale sunt înfundate; pământul este otrăvit de miasma gunoiului menajer, aerul – de fum și praf.”¹⁴ Într-o asemenea supraaglomerare, tuberculoza și bolile

venerice se răspândeau odată cu epidemiile de holeră și tifos. Speranța de viață era la fel de scăzută ca și în satele cele mai sărace. Singura libertate era în cel mai de jos cerc al Infernului, locuit de lumpenproletariatul șomerilor – o lume subterană a prostituției infantile, a furturilor mărunte și a încăierărilor dintre bețivi, o existență mai precară decât cea descrisă de Dickens, Hugo sau Zola. Singurul dezastru care putea înrăutăți și mai mult viața populației sărace din Rusia era un conflict european major.

Partea I

1912–1917

1

SINUCIDEREA EUROPEI¹

1912–1916

Ca urmare a creșterii industriale accelerate, clasele conducătoare din Rusia antebelică

deveneau tot mai încrezătoare în propriile forțe. Conflictul dezastruos cu Japonia din urmă cu mai puțin de un deceniu era ca și uitat. Partea belicoasă a Sankt-Petersburgului, din ce în ce mai vocală, voia atacarea Turciei după ce aceasta închisese strâmtoarea Dardanele, în 1912. Chiar și Serghei Sazonov, ministrul afacerilor externe, prudent până atunci, era indignat de felul în care Rusia fusese tratată de Imperiul German și de cel Austro-Ungar după Primul Război Balcanic. Prin urmare, când Viena a trimis un ultimatum Serbiei, după asasinarea, în iunie 1914, a arhiducelui Franz Ferdinand la Sarajevo, Sazonov i-a cerut șefului statului-major general să pregătească armata de război. Și i-a spus țarului că, dacă nu-i ajută pe frații slavi din Serbia, Rusia avea să sufere o umilință fatală. Nicolae al II-lea nu a avut încotro și a aprobat prima etapă a mobilizării parțiale, moment în care comandantii armatei au insistat că, dacă Rusia pornea un război împotriva armatelor austro-ungare, trupele sale ar fi trebuit să lupte și împotriva germanilor, de-a lungul frontului central și de nord.

Sfetnicul și tămăduitorul prin rugăciuni al familiei imperiale, Grigori Rasputin, nu se afla în capitală. În acea vară fatidică, el se întorsese acasă, în Siberia, unde a primit vestea intrării în război printr-o telegramă trimisă de țarină. Rasputin a scris imediat un răspuns în care îl sfătuia pe țar să reziste presiunilor, dar o țărăncă i-a întins o cursă și l-a înjunghiat în stomac. Țărăncă era o susținătoare a lui Iliodor, un fost preot care se întorsese împotriva lui Rasputin, acuzându-l că era un desfrânat și un profet fals. Cât pe ce să moară, Rasputin a rămas o vreme în spital. Când și-a recăpătat cunoștința și a auzit

că țarul ordonase mobilizarea, a insistat să trimită telegrama în care avertiza că războiul va distruge Rusia și îi va distruge și pe Romanovi. Această ultimă șansă de a-l convinge pe țar să spună nu beligeranților din jurul lui a sosit prea târziu, deși probabil că nu ar fi schimbat prea multe.

Teama statului-major general al Rusiei că Puterile Centrale și-ar putea mobiliza armatele mai rapid nu a fost factorul principal care a dus la declanșarea războiului, ci hotărârea austriecilor de a zdrobi Serbia înainte ca marile puteri europene să poată interveni. Germania a refuzat să îi facă să se răzgândească. Generalul Helmuth von Moltke, șeful statului-major general al Germaniei, chiar i-a îndemnat pe austrieci să ignore orice pledoarie pentru moderație venită din partea propriului guvern și să atace Serbia. Diplomația și relațiile dintre curțile regale nu aveau nici o șansă. Războiul era prea important ca să fie lăsat în seama generalilor, după cum va remarca foarte curând prim-ministrul francez Georges Clemenceau.

După declararea războiului, situația nu putea decât să se înrăutățească pentru „masa cenușie” a țăranilor-soldați ruși. În total, 15 300 000 de bărbați au fost mobilizați în armată și în flotă.² După pierderea Bătăliei de la Tannenberg și apoi rușinoasa „Mare Retrageră” din 1915, după victoria germanilor de la Gorlice-Tarnów (la sud-est de Cracovia), amărăciunea și bănuiala că cineva de la curtea imperială ar fi trădat s-au insinuat atât în sufletele ofițerilor, cât și în ale soldaților. Curând a început să se vorbească despre „strangularea germană”, în parte pentru că foarte mulți generali aveau nume de origine

teutonă sau scandinavă.³ Dar cei mai mulți o înjurau pe țarina de origine germană și pe camarila ei, dominată de *éminence grise*, Rasputin. Corupt până în măduva oaselor, călugărul dezmațat va interveni fără rușine în numirile comandanților după ce țarul, nesăbuit, va hotărî să-și asume comanda supremă a armatelor la *Stavka* – cartierul general suprem de la Moghilev.

Pentru soldații ruși, viața în tranșee de-a lungul întregului front, din provinciile baltice, prin Polonia, Belarus și Galiția, până în România, era o experiență inumană. „Ascunși în tranșee”, scria Maxim Gorki, „suportă ploaia și ninsoarea, mizeria, înghesuiți unii într-alții; sunt roși de boli și mâncați de păduchi; trăiesc ca niște animale.”⁴ Cu muniția pe sponci, fără cizme, mulți își făceau încălțări din coajă de mestecăn. Punctele medicale de evacuare a victimelor erau aproape la fel de primitive ca și cele din timpul Războiului Crimeei.

Încercările de modernizare eșuau lamentabil. „În sfârșit a ajuns și la noi ultima invenție tehnologică”, scria plin de amărăciune în jurnalul său Vasili Kravkov, medic-șef. „Adică 25 000 de măști de gaze pentru corpul nostru de armată. Au fost testate de comisia supremă condusă de «pașa» cel mare al nostru, ducele de Oldenburg. Le-am pus și eu pe infirmiere să le poarte. După două minute au simțit că se sufocă. Acum fiecare soldat din tranșee trebuie să primească o mască din asta!”⁵

Citind scrisorile trimise acasă, secțiile de cenzură ale armatei sigur nu-și făceau mari iluzii privind moralul soldaților de pe front. Mulți se plângeau de superioritatea evidentă a artileriei germane și de brutalitatea cu care îi tratau

ofițerii. Soldații erau fie înrăiți, fie traumatizați de ceea ce vedeau. „Cadavrele încă mai zac acolo”, scria unul. „Corbii le-au mâncat deja ochii, iar șobolanii mișună pe ei. Doamne sfinte, priveliștea asta îngrozitoare nu poate fi nici descrisă, nici închipuită.”⁶

Alt soldat scria despre cum ofițerii le ordonaseră să sape o groapă comună pe care să o umple cu propriii morți. „Am strâns cadavrele de pe câmpul de luptă, am săpat o groapă lungă de 55 de metri și adâncă de opt. Le-am întins acolo, dar, fiindcă era târziu, am acoperit jumătate din groapă cu pământ și am lăsat cealaltă jumătate pentru a doua zi dimineață. Am pus o santinelă acolo, care ne-a spus că noaptea unul dintre morți a ieșit din groapă și s-a așezat pe marginea ei, în timp ce alții se întorceau de pe o parte pe alta, fiindcă nu erau morți, doar răniți și șocați în urma exploziilor unor obuze grele. Asta se întâmplă destul de des.”⁷

Resentimentele erau accentuate și de contrastul dintre condițiile în care trăiau ofițerii și cele în care trăiau soldații. Mulți ofițeri se retrăgeau noaptea în căldura și confortul relativ al izbelor țărănești din spatele frontului, în timp ce soldații și sergenții erau lăsați în frig și în mizeria din tranșee. „Soldatul obișnuit care pornește la atac pentru patria-mumă primește 75 de copeici [pe lună]”, scria un recrut acasă. „Comandantul companiei, care vine din urmă, primește 400 de ruble, iar comandantul regimentului care vine și mai din urmă primește 1 000 de ruble. [...] Unii mănâncă pe alese și beau alcool și se distrează cu prostituatele sub steagul Crucii Roșii, iar ceilalți rabdă de foame.”⁸

Ideea că asistentele medicale de la Crucea Roșie se aflau acolo pentru a-i satisface sexual

numai pe ofițeri era obsesivă, dar nu și lipsită de adevăr. Dr. Kravkov, șeful serviciilor medicale pentru întregul corp de armată, scria cum un coleg al său fusese îndepărtat. „A fost foarte simplu. Doctorul a fost foarte ferm și nu a cedat pretențiilor clicii de la cartierul general de a înființa un bordel folosindu-se de asistentele lui medicale. [...] Un fapt destul de familiar pentru mine. Am văzut asta la Armata a 10-a, unul dintre motivele pentru care am plecat de acolo.”⁹

Ofițerii ofereau studentelor sărace din Odesa sute de ruble ca să pozeze nud pentru ei.¹⁰ „Te rog să-mi scrii dacă ești dispusă să mai fii fotografiată o dată, cu mai multe detalii”, scria un tânăr ofițer.¹¹ Iar dacă venea la regiment în vizită, adăuga el, putea câștiga până la 1 000 de ruble.

În timp ce ofițerii se distrau, soldații de rând nu aveau voie să-și vadă nevestele, chiar și în zone aflate mult în spatele frontului. Evdokia Merkulova, tânăra soție analfabetă a unui cazac din *sotnia* 9 independentă de pe Don, nu cunoștea regulamentul, motiv pentru care s-a dus să-și viziteze soțul la începutul lui decembrie 1916. Ulterior, a avut curajul să facă o plângere oficială despre modul în care fusese tratată de comandant. „Comandantul *sotniei*, Mihail Risakov, a aflat curând despre sosirea mea”, suna plângerea pe care o dictase. „Nu știu de ce, dar pe 5 decembrie a ordonat *sotniei* să se alinieze ca la paradă și m-a obligat să mă întind pe pământ cu fața în jos. Pe urmă, doi cazaci au primit ordin să-mi suflece fusta și ce mai aveam pe dedesubt și să mă țină de brațe și picioare. Comandantul i-a ordonat soțului meu să-mi dea 15 lovituri de bici pe pielea goală. El însuși a supravegheat aplicarea pedepsei și l-a amenințat pe soțul meu că, dacă nu mă va lovi cu toată

puterea, pe pielea goală, și nu pe haine, va avea și el de suferit. De frica lui, soțul m-a lovit atât de tare, încât rănilor nici acum nu s-au vindecat. Pe urmă am fost trimisă înapoi, peste Don, cu o escortă.”¹²

Fiind carne de tun, țăranul-soldat ura războiul, noroiul, păduchii, mâncarea proastă și scorbutul. Pe dr. Kravkov îl apuca disperarea când pomenea de mâncare. „Azi am primit din nou alimente, de data aceasta din Orenburg”, nota el în jurnal. „1 000 de puzi** de șuncă și cârnați, putreziți toți! Toată Mama Rusie putrezește.”¹³

Sezonul ploios a început în octombrie 1916 cu o furie care l-a răvășit pe Kravkov. „Dr. Tolcenov, pe care l-am trimis în prima linie ca să vadă care sunt condițiile sanitare, mi-a prezentat un raport înfiorător despre condițiile în care trăiesc nefericiții noștri soldați; în noroi, care le ajunge până la brâu, fără să aibă unde să se adăpostească pe vreme rea, fără haine uscate, fără mâncare caldă sau ceai.”¹⁴ După două săptămâni adăuga: „Am primit întăriri, niște băieți cărora nici nu li s-a uscat cașul de la gură. A doua zi au fost trimiși să împiedice un atac la baionetă al inamicului. [...] O scenă apocaliptică în care mulți dintre ei, care nu voiau să moară, țipau disperați: «Mamăăă!»”¹⁵ Autoritățile militare cenzurau orice știre despre revoltele care erau înăbușite fără cruțare.

În iarna aceea, la Petrograd, criticile la adresa guvernării nu veneau numai din partea liberalilor și a stângii. Ultraconservatorii, precum politicianul Vasili Șulghin, erau scandalizați de iresponsabilitatea celor avuți, nepăsători la aflarea veștii că numărul rușilor căzuți pe front era de două ori mai mare decât cel al dușmanilor germani și austro-ungari. „Iată-ne”, scria el plin

de amărăciune, „dansând ultimul «tango» pe marginea tranșeelor doldora de cadavre.”¹⁶ Șulghin era furios și din cauza zvonurilor și a teoriilor conspiraționiste care circulau prin saloanele capitalei, mai ales „pălăvrăgeala despre trădare”.¹⁷ Îi găsea vină liderului Partidului Cadeților, Pavel Miliukov, pentru senzaționala lui cuvântare ținută la reîntrunirea Dumei de Stat, din 1 noiembrie^{***}. Atacurile dezlănțuite ale lui Miliukov la adresa miniștrilor țarului i-au uimit pe cei prezenți, fiindcă, de obicei, Miliukov era foarte moderat. Acum el acuza pe față „forțele oculte care luptă în beneficiul Germaniei”.¹⁸ Pe fondul uralelor care îi însoțeau fiecare exemplu de incompetență, Miliukov repeta obsesiv întrebarea retorică: „Ce să fie asta? Prostie sau trădare?”

Corupția generalizată din capitală îi șoca pe tinerii ofițeri idealști de pe front. „Toată lumea știe că tot felul de escroci își asigură, la reședința mării ducese Maria Pavlovna, poziții sigure în schimbul unei mite grase”, îi scria logodnicei lui un tânăr ofițer de cavalerie din Armata a 7-a, logodnica vrând să-i asigure un post în spatele frontului. „Dar te implor să nu mituiești pe nimeni. Vreau să trăiesc și să mor ca un nobil ce sunt.”¹⁹

Chiar și vajnicii susținători ai monarhiei erau disperați. Încăpățânarea țarului își avea originea în caracterul lui slab. Neluând în seamă sfaturile, insistase să preia comanda supremă de la unchiul său, marele duce Nikolai Nikolaevici, un ins extrem de înalt, după retragerile dezastruoase din 1915. Wavell îl considera pe marele duce „bărbatul cel mai chipeș și mai impresionant pe care l-am întâlnit vreodată. Nu foarte inteligent și nici foarte citit, dar plin de bun-simț și cu un caracter deosebit.”²⁰ Din

păcate, nepotului său, Nicolae al II-lea, îi lipseau ambele calități. „Autocrația fără un autocrat este ceva îngrozitor”, remarca Șulghin.²¹

Unul dintre motivele principale pentru care țarul își impusese voința la *Stavka*, în Moghilev, era întâietatea pe care o acorda ofițerilor loiali în detrimentul politicienilor cu limba ascuțită. Lăsase administrarea țării în seama țarinei și a lui Rasputin și refuzase cu hotărâre numirea unui guvern de miniștri din Dumă. Dar prezența lui la cartierul general din Moghilev rămânea pur simbolică, iar anturajul lui se asigura ca toate vizitele sale pe front să fie pregătite cu grijă.

„Șeful de stat-major al generalului Dolgov ne-a povestit la cină, fără vreo urmă de ironie, despre pregătirile făcute în perspectiva vizitei țarului”, nota dr. Kravkov în jurnalul său. „Toți soldații au fost aduși din tranșee și toată noaptea au petrecut-o probând uniforme nou-nouțe și primind echipament așijderea. Artileriștii au primit ordin să tragă salve în momentul în care începea vizita imperială și astfel, ca să-l cităm, «a fost regizată o adevărată scenă de luptă». Țarul a fost fericit și le-a mulțumit tuturor, iar bravul nostru războinic a primit Crucea Sfântului Gheorghe pentru reușita spectacolului.”²²

Rasputin, țarul și țarina
(Alamy/World History Archive)

Printul și prințesa Iusupov
(Alamy/The History Collection)

În acea iarnă a lui 1916, nici un membru al statului-major din Moghilev nu a avut curajul să-i spună țarului despre zvonurile care circulau în

Petrograd. Începeau să apară pamflete revoluționare despre Rasputin, de exemplu „Aventurile lui Grișka“, care făceau aluzie la orgiile călugărului cu țarina și chiar cu fiicele ei.²³ Aceste fantezii pornografice aminteau de niște caricaturi apărute cu mai bine de un secol în urmă, la Paris, cu Maria Antoaneta și prințesa de Lamballe. Inevitabil, astfel de istorii grotești făceau din Rasputin, țăranul care-i pervertea pe cei mari, un fel de erou popular.

Asasinarea lui Rasputin, pe 17 decembrie, de către prințul Feliks Iusupov, marele duce Dmitri Pavlovici și Vladimir Purișkevici, liderul grupării antisemite Sutele Negre****, a întărit convingerea că aristocrația din capitală era mai mult decât coruptă. Ideea lui Iusupov de a o folosi pe Irina, soția lui, frumoasa nepoată a țarului, ca momeală pentru călugărul libidinos, a adăugat o notă lascivă acestei drame. Imaginația publicului a fost aprinsă mai ales de toate greutățile întâmpinate de complotiști în asasinarea lui Rasputin, cu prăjituri otrăvite și câteva gloanțe de revolver, apoi azvărlirea cadavrului uriaș într-o gaură făcută în gheața de sub un pod, motiv pentru care fusese găsit abia după două zile.

Cinismul profund care se accentua în spatele frontului crea o apatie periculoasă. Un ofițer pe nume Fedulenko, întors de pe front, a fost invitat la prânz de către colonelul său. „Doi ofițeri din gărzile imperiale ședeau chiar lângă noi“, consemna el. „Au început să vorbească despre Rasputin; am rămas șocat de ce povesteau.“²⁴ Cei doi au repetat bârfele despre țarină și Rasputin și au spus că țarul era un nevolnic. „Apoi, în timp ce mă întorceam la Oranienbaum împreună cu colonelul, am întrebat de ce se permiteau astfel de lucruri murdare, de ce tinerii

ofițeri nu fuseseră opriți din a-l mai ponegri pe împărat. Vorbeau în limba rusă chiar în fața servitorilor, care îi puteau înțelege.” Colonelul a fluturat din mână, resemnat. „Mda”, a făcut el. „Prăbușirea a început deja. Ne așteaptă vremuri groaznice.” Dr. Kravkov nu avea nici un dubiu. „Indiferent de cum se încheie războiul, va fi revoluție.”²⁵

2

REVOLUȚIA DIN FEBRUARIE IANUARIE-MARTIE 1917

Crearea premiselor unei revoluții era evidentă tuturor, mai puțin celor care nu voiau să vadă. Singura întrebare era dacă revoluția va avea loc în timpul războiului sau imediat după încheierea lui. Generalul Mihail Alekseev, șeful de stat-major, a supus atenției țarului un raport în care recomanda mutarea din capitală a fabricilor și uzinelor și a angajaților acestora. Nicolae al II-lea a scris pe marginea raportului, care fusese dactilografiat pe hârtia albastră, specială, „doar a țarului”, la cartierul general suprem: „Situația actuală nu justifică luarea acestei măsuri, care poate produce panică și tulburări în spatele frontului”.¹ Soluția simplistă a lui Alekseev era greu de pus în practică, mai bine de 300 000 de muncitori industriali din Petrograd trebuind să fie strămutați, dar nici el și nici țarul nu anticipau că propriile trupe din capitală se confruntau cu un pericol similar.²

Ca o consecință a pierderilor uriașe suferite în război, mulți sublocotenenți în rezervă erau antimonarhiști și nu aveau nimic în comun cu armata antebelică. „Majoritatea erau foști studenți”, observa un ofițer activ. „Erau o grămadă de avocați tineri. Brigada s-a transformat într-un cămin de studenți, cu adunări, rezoluții și proteste. Pentru ei, ofițerul de profesie era un fel de animal preistoric.”³ De fapt, majoritatea sublocotenenților în rezervă, sau *praporščiki*, fuseseră inițial soldați și proveneau din mediul *petit bourgeois*.⁴ Motiv care le accentua și mai mult resentimentul față de aroganța ofițerului tradițional.

Persoanele bine informate din Petrograd considerau plauzibil pericolul unei revolte de proporții în capitală. La un dineu dat de amanta unui prinț, mari duci, ofițeri superiori și ambasadorul Franței, Maurice Paléologue, au discutat despre regimentele de gardă din capitală, mai precis pe care dintre ele se putea conta că vor rămâne loiale. În seara aceea, optimismul a fost o pasăre rară. „La sfârșit am băut pentru apărarea Sfintei Rusii”, nota ambasadorul în jurnalul său.⁵

A doua zi, Paléologue a fost dezamăgit, dar nu și surprins, la aflarea veștii că țarina respingea orice încercare a celor din jur de a o convinge de existența unei amenințări existențiale la adresa monarhiei. „Dimpotrivă”, îi replicase ea mării ducese Viktoria Feodorovna, „acum am certitudinea că întreaga Rusie, adevărata Rusie, Rusia oamenilor simpli, a țăranilor, este alături de mine.”⁶ Această convingere se baza pe scrisorile lingușitoare, unele poate născocite, care îi erau prezentate zilnic de către Ohrana, poliția secretă, la ordinele ministrului afacerilor interne,

Aleksandr Protopopov. Numit la recomandarea lui Rasputin, despre Protopopov se spunea că era instabil din punct de vedere mental ca urmare a unui sifilis în stare avansată.

Chiar și sora țarinei, stareța Mănăstirii Marta și Maria din Moscova, a fost alungată de către cuplul imperial când a adus vorba despre „exasperarea tot mai mare a moscoviților”. Rude ale Romanovilor erau oripilate de acest refuz de a privi realitatea în față. Motiv pentru care s-au adunat pentru a discuta despre elaborarea unui apel către țar și țarină într-o scrisoare comună.

În ajunul Anului Nou pe stil rusesc, înaltul și elegantul ambasador al Marii Britanii, sir George Buchanan, a avut o întrevedere cu țarul. Evident, Majestatea Sa Imperială intuia ce voia să-i spună Buchanan. În loc să-l invite în biroul său și să fumeze împreună, cum le era obiceiul, țarul l-a primit cu răceală în sala de audiențe.

Sir George i-a spus mai întâi cât de îngrijorat era regele George al V-lea, ca și guvernul britanic, de situația din Rusia. Apoi a întrebat dacă poate vorbi pe șleau. „Ascult”, a răspuns țarul, tăios.⁷ Buchanan chiar a vorbit pe șleau. S-a referit la gestionarea haotică a războiului, care se soldase cu un număr atât de mare de victime. A insistat ca un politician din Dumă să conducă guvernul, și nu un prim-ministru numit de casa imperială. Singura șansă a guvernului de a supraviețui era „să dărâmați bariera care vă desparte de propriul popor și să-i recâștigați încrederea”.⁸ Țarul s-a albit la față. „Spuneți, domnule ambasador, că trebuie să câștig încrederea poporului meu. Dar oare nu poporul trebuie să câștige încrederea mea?”^{*****} În termeni foarte politicoși, Buchanan a abordat chiar și problema agenților străini și a influențelor germanofile din jurul țarinei,

subliniind că era de datoria lui „să vă atrag atenția, Majestate, asupra prăpastiei din fața Voastră”.¹⁰ Deodată, Buchanan a observat că ușa care dădea spre apartamentele imperiale era întredeschisă și a simțit că țarina asculta fiecare cuvânt.

În acel ianuarie în care Petrogradul tremura de frig, dansul pe sârmă a continuat. În seara următoare, la un restaurant de lux, Paléologue a văzut o binecunoscută doamnă divorțată, la o masă din apropiere, înconjurată de nu mai puțin de trei ofițeri din gărzile de cavalerie ale țarului. Doamna tocmai fusese eliberată din arest, unde fusese închisă pentru o presupusă complicitate la asasinarea lui Rasputin. Când polițiștii îi ceruseră cheia de la birou, femeia le răspunsese că avea numai scrisori de dragoste acolo. „În fiecare seară, mai degrabă în fiecare noapte”, scria ambasadorul în jurnalul său, „se petrece până în zori de zi: teatru, balet, supeu, țigani, tango, șampanie.”¹¹

În timp ce bogătașii se distrau în capitală de parcă nu ar fi fost război, criza pâinii agita și mai mult spiritele în cartierele mai sărace ale Petrogradului. „Au început cozile”, consemna un elev de la școala de ofițeri de marină. „Dacă sunt zece oameni la rând și brutarul nu deschide prăvălia, încep să zboare cărămizile – geamuri sparte peste tot. Patrulele de cazaci care vin la fața locului ca să păstreze aparențele nu fac decât să râdă.”¹²

Nu, Rusia nu ducea lipsă de grâne. Problema era sistemul feroviar suprasolicitat, care se chinuia să facă față cererilor pe fondul unor geruri năprasnice și al unor ninsori abundente în acest aspru început de an. Aproximativ 57 000

de vagoane erau imobilizate și multe locomotive erau înghețate bocnă.¹³ În plus, prețul alimentelor și al combustibilului crescuse mult mai mult decât salariile. Și totuși 1917 a început cu mai puține greve decât anul precedent. Generalul-maior Konstantin Globaciov, șeful Ohranei, susținea că regimul avea mare noroc că acțiunile de protest ale muncitorilor nu erau coordonate. „N-am avut de-a face cu o grevă generală”, scria el.¹⁴ Dar mult timp nu va trebui să mai aștepte.

Globaciov trebuia să-i facă față ministrului afacerilor interne, Aleksandr Protopopov, din ce în ce mai instabil, superstițios și sub influența totală a țarinei. Protopopov nu reușise să-l convingă pe Rasputin, cu o lună în urmă, să evite ambuscada pregătită pentru el în Palatul Iusupov. La Petrograd, Protopopov era întruchiparea ridicolului. Întrucât Corpul Jandarmilor se afla în subordinea Ministerului Afacerilor Interne, își comandase o uniformă de jandarm, deși cu însemnele administrației civile. Apariția lui în Dumă îmbrăcat astfel a provocat hohote de râs.

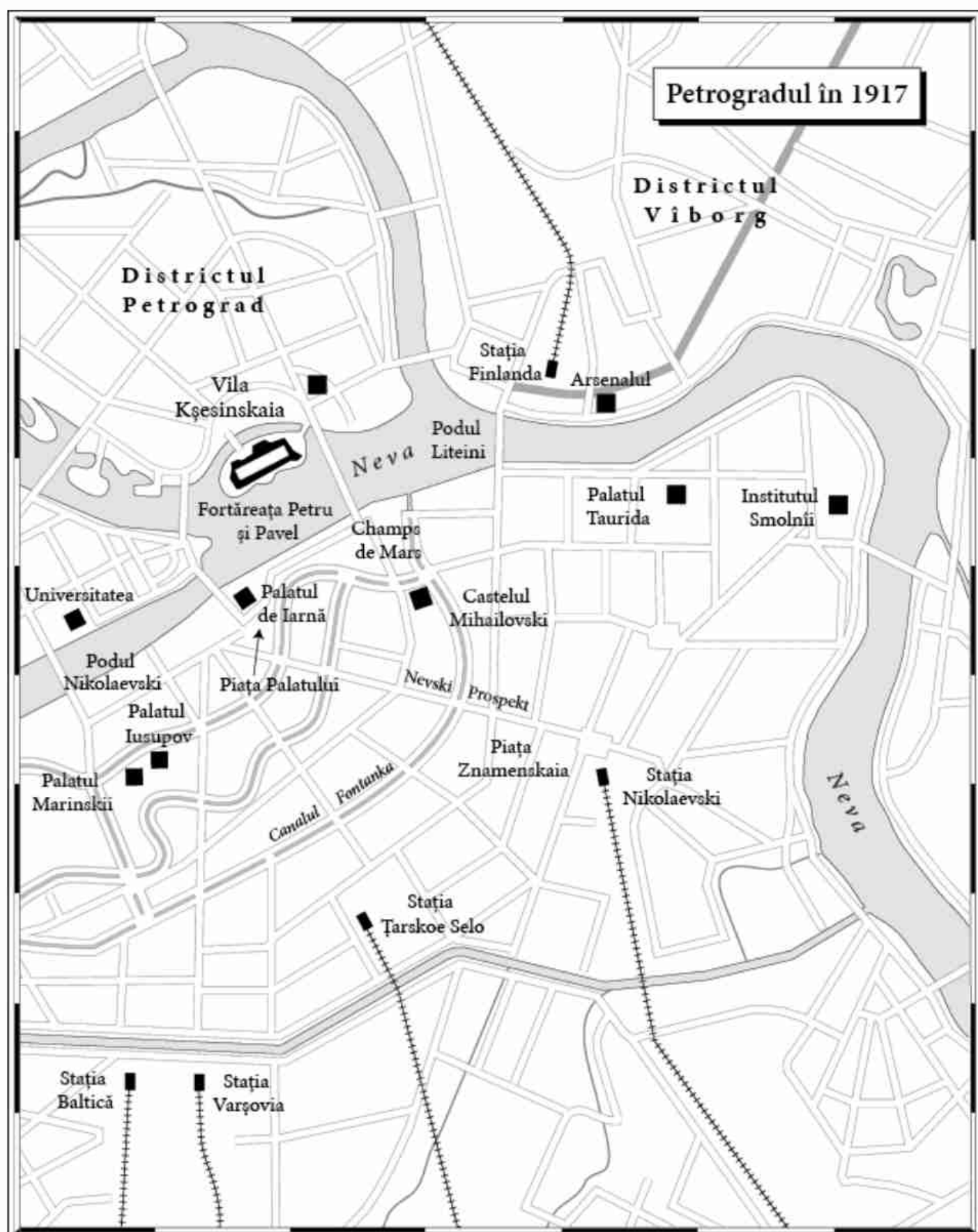
Protopopov nu putea înțelege diferența dintre partidele politice și grupările revoluționare din capitală, în pofida încercărilor subordonaților săi de a le explica. De asemenea, trebuia să i se amintească de apropiata comemorare a Duminicii Sângeroase, în 9 ianuarie, un eveniment semnificativ în calendarul stângii, care avea să fie marcat de o grevă de proporții. În acea zi, cu 12 ani în urmă, marșul pașnic condus de preotul Gheorghi Gapon, al cărui scop fusese prezentarea unei petiții pentru introducerea mai multor reforme, se transformase într-un masacru sub tirul nemilos al poliției țariste.

Ohrana era preocupată și de loialitatea uriașei garnizoane a Petrogradului, cu un efectiv de aproximativ 180 000 de militari. Protopopov a fost de acord să aibă o întâlnire cu comandantul militari ai districtului militar Petrograd, generalul Habalov, un ofițer incapabil să gândească limpede, și generalul-locotenent Cebîkin, care nu prea știa ce responsabilități îi reveneau. Când Globaciov a întrebat dacă trupele erau loiale, Cebîkin, șeful unităților de rezervă, a replicat: „Sunt sigur că sunt”, deși habar nu avea.¹⁵

Globaciov era conștient de penuria de ofițeri și de subofițeri cu experiență. Majoritatea celor destoinici fuseseră uciși sau schilodiți pe front. Batalioanele de rezervă ale gărzii din Petrograd suferea de ceea ce scriitorul Viktor Șklovski numea „disperarea surdă și resentimentele” provocate de viața în cazarmă. Soldatul din Petrogradul lui 1917 „era fie un țăran nemulțumit, fie un orășean nemulțumit”. Soldații stăteau înghesuiți în cazărmile ca niște „cotețe din cărămidă”, al căror semn distinctiv era „mirosul acru al aservirii”.¹⁶

Globaciov a pregătit un raport despre starea de spirit a soldaților din garnizoana Petrogradului. O copie a fost trimisă la *Stavka*. Generalul Alekseev a fost de acord să înlocuiască mai multe unități cu un corp de cavalerie, intenție nedusă până la capăt din cauza ofensivei germane pe frontul românesc. În plus, temperaturile în februarie scăzuseră și mai mult, ajungând la minus 20 °C. Penuria de combustibil din Petrograd alimenta zvonul potrivit căruia autoritățile aveau de gând să raționalizeze pâinea. Drept urmare, populația a intrat în panică, multe femei așteptând la coadă pe un ger cumplit, fără să apuce vreo pâine. Penuria de

combustibil însemna și că muncitorii erau trimiși acasă fără să primească vreun ban, inclusiv cei de la uriașa uzină Putilov, care și-a închis porțile pe 21 februarie.

Pe 22 februarie, într-o zi de miercuri, după ce petrecuse mai bine de două luni la Palatul Alexandru din Țarskoe Selo, Nicolae al II-lea a plecat din nou spre *Stavka*, în Moghilev, Belarus. În trenul imperial a citit o ediție în limba franceză a *Războaielor galice* a lui Cezar. De câteva ori în ultimele săptămâni respinsese încercările lui Mihail Rodzianko, președintele Dumei de Stat, de a-l convinge să numească miniștri din Blocul Progresist care să împiedice revolta. Ridicolul

Protopopov îl asigurase din nou că Petrogradul se afla pe mâini bune.

Chiar a doua zi, pe 23 februarie, era Ziua Internațională a Femeii, moment care a marcat începutul procesului revoluționar.¹⁷ O schimbare bruscă a vremii adusesese soarele, astfel încât străzile Petrogradului erau și mai pline de oameni după săptămânile de ger și cer întunecat. Pregătite din timp, la proteste participau și câteva grupuri de femei. Unele vociferau împotriva penuriei de alimente și scandau „Pâine! Pâine! Pâine!”; prezentă era și Liga Rusă pentru Drepturile Egale ale Femeilor, adunată în Piața Znamenskaia. În Rusia, lupta pentru sufragiul femeilor începuse în urmă cu nouă ani pentru ca, în doar patru săptămâni, după o demonstrație uriașă la care participaseră aproape 40 000 de femei, viitorul Guvern Provizoriu să le acorde femeilor dreptul de a vota. Înaintea Marii Britanii și a Statelor Unite și cu 27 de ani înainte ca femeile din Franța să primească acest drept.

Două dintre cele mai mari procesiuni din 23 februarie s-au îndreptat din direcții diferite spre Nevski Prospekt. Deși au fost câteva incidente minore, cum ar fi spargerea geamurilor unor tramvaie, detașamentele de cazaci călări și detestata poliție în uniforme negre păreau că țin situația sub control. Și totuși Ohrana lui Globaciov sesiza o schimbare de atitudine printre cazaci. Aceștia părea că evită confruntarea, fapt care nu era deloc în firea lor. Câțiva soldați au provocat un grup de cazaci care mâncau la cazarmă. „Vreți să-i biciuiți și să-i împușcați pe muncitori și pe soldații care se alătură maselor, cum ați făcut în 1905?” Răspunsul i-a uluit pe toți. „Răspunsul ne-a lăsat

cu gura căscată: «Nu! Anul 1905 nu se va repeta! Nu-i vom ataca pe muncitori. Pentru ce? Pentru o supă de linte și un hering putrezit?», au spus ei arătând cu dezgust spre castroanele din care mâncau.”¹⁸

Vineri, 24 februarie, starea de spirit era alta. Mai bine de 150 000 de muncitori și muncitoare – unii spun că erau aproape 200 000 – au intrat în grevă, iar prăvăliile au tras obloanele. 10 000 de demonstranți din districtul Vîborg s-au adunat pe malul de nord al Nevei, descoperind că autoritățile baricadaseră podurile. Întrucât fluviul era înghețat, mulți l-au traversat, ca să ocolească pichetele de cazaci și polițiști. Cei mai curajoși au înfruntat cordoanele de poliție. Unii s-au ghemuit, ca să se strecoare pe sub burțile cailor călăriți de cazaci. Observaseră că aceștia nu aveau bicele letale *nagaika* făcute din piele de bou.

Serghei Prokofiev, compozitorul, scria în jurnalul său despre acea zi. „Pe Podul Anicikov s-au strâns mai mulți oameni, majoritatea muncitori îmbrăcați în pufoaice și cizme înalte. Cazacii treceau în valuri, fiecare grup fiind alcătuit din câte zece, înarmați cu lănci. [...] Am traversat Podul Anicikov și m-am îndreptat spre Liteini. Aici era grosul demonstrației. Sute de muncitori, strada era înțesată de oameni. [...] Cât despre cazaci, aceștia împingeau mulțimea foarte ușor, cu caii lor. Din când în când, urcau pe trotuar și îi alungau pe privitori, dacă erau prea mulți. [...] O femeie cu o expresie nătângă pe față, care se cunoștea că nu pricepea ce se întâmplă, îi îndemna pe cei din jur «Bateți-i pe jidani!», în timp ce un muncitor încerca să-i explice, pe îndelete, care erau obiectivele mișcării, evident răcindu-și gura de pomană.”¹⁹

A doua zi mulțimile, încurajate de reacția șovăitoare a forțelor de ordine, s-au îndesit și au devenit mai agresive. În unele locuri, brutăriile au fost luate cu asalt și golite de pâine. Muncitorii mai radicali purtau steaguri roșii și strigau împotriva „nemțoaicei” – țarina.²⁰ Muncitori și studenți cântau *Marseilleza*, o versiune mai sinistră decât violența lirică a originalului francez. Scandau și „Jos țarul!” și „Jos războiul!”, aruncând cu bucăți de gheață în polițiști.

Contele Louis de Robien, unul dintre diplomații tineri ai lui Paléologue, a urmărit cum o mulțime traversa fluviul înghețat dinspre districtul Vîborg al Petrogradului. Apoi a zărit un detașament de cazaci îndreptându-se în galop spre mal ca să-i taie calea. „Sunt foarte pitorești”, scria el în jurnal, „cu căluții lor, o plasă plină cu fân, prinsă de șa, și înarmați cu o lance și o carabină.”²¹

Evident, pentru Robien spectacolul era incitant și chiar romantic. Poliția țaristă călare era, în cuvintele lui, „foarte șic, pe cai frumoși, cu pelerine negre și fireturi roșii și cu căciuli late, din astrahan, cu o pană neagră”.²² Dar polițiștii, porecliți „faraonii”, erau și mai detestați decât cazacii, în parte fiindcă nu erau trimiși pe front. La scurt timp, Robien a văzut șirurile de infanteriști așteptând în fața Catedralei Kazan mulțimea care se apropia cu steaguri și lozinci. Poliția îi alunga pe privitori, în timp ce își făcea apariția un detașament călare, probabil din Regimentul 9 Cavalerie. „Atacul s-a încheiat cu brio”, scria el. „Cavaleria a ieșit în trombă din Piața Kazan, galopând cu săbiile scoase pe Nevski [Prospekt] spre demonstranți.”²³ Robien habar nu avea că prima revoltă avusese loc în garnizoană. Soldații din regimentul de gardă Pavlovski refuzaseră să se supună ordinelor

comandantului și îl răniseră mortal. Instigatorii au fost arestați și trimiși în fața curții marțiale.²⁴

Chiar dacă soseau tot mai multe rapoarte despre brutăriile vandalizate, țarina rămânea la fel de senină. „Armata este loială”, declara ea, „deci ne putem baza pe ea.”²⁵ Nimeni nu-i spunea despre schimbarea de atitudine a detașamentelor de cazaci presupus loiale. Vladimir Zenzinov, un avocat revoluționar socialist, consemna: „Cazacii mergeau prin mulțime cu puștile ridicate, strigând că nu vor trage în civili, că sunt de partea poporului. [...] Iar mulțimea îi saluta strigând «Uraaa! Cazacii să trăiască!»”²⁶

Primele victime din rândul civililor s-au înregistrat în acea după-amiază, când un detașament din Regimentul 9 Cavalerie a intrat în panică și a deschis focul pe Nevski Prospekt. „Am văzut primul mort”, consemna viitorul scriitor Vladimir Nabokov. „Era dus pe o targă și un apropiat al lui, prost încălțat, se chinuia să-i scoată cizma dintr-un picior, în ciuda îmbrâncelilor și a pumnilor încasați de la cei care cărau mortul.”²⁷ Au fost și ciocniri când un grup mare de oameni a ajuns în Piața Znamenski, dominată de masiva statuie ecvestră a lui Alexandru al III-lea, poreclită „Hipopotamul”. Grupul s-a încăierat cu o companie din Regimentul de Gardă Volinski. La căderea întinericului s-a aflat că un cazac îl omorâse pe un polițist care atacase un demonstrant. Unii martori au spus că l-au văzut cum îl tăiașe cu sabia, alții că îl împușcase. Vestea despre un eveniment atât de semnificativ s-a răspândit cu repeziciune.

Și totuși multă lume, inclusiv unii bolșevici, încă mai credea că protestul se limita la penuria

de alimente și că se va potoli de îndată ce brutăriile vor avea destulă pâine. În rapoartele lor către țar, aflat la Moghilev, Protopopov și generalul Habalov subliniau cât de serioase erau tulburările de stradă, dar și susțineau că situația se afla sub control. Deși nu a menționat în jurnalul său, țarul i-a ordonat lui Habalov să pună imediat capăt dezordinii din capitală. Habalov era mai mult decât îngrijorat. Deschiderea focului asupra unor mulțimi era, practic, o declarație de război împotriva populației civile. După o astfel de reacție, protestele nu aveau cum să se potolească. Țarului nici nu-i trecuse prin minte că acest ordin îi va forța pe soldați să se întoarcă împotriva lui. Într-o ședință de spiritism, Protopopov i-a cerut sfatul lui Rasputin.²⁸ În noaptea aceea, autoritățile au pierdut districtul Vîborg. Secțiile de poliție au fost asediate și incendiate.

Pe 26 februarie, o zi de duminică rece, dar senină, grupurile de muncitori au traversat din nou Neva pe gheață. Au rupt afișele semnate de generalul Habalov, care anunțau că demonstrațiile erau interzise, că trupele primiseră ordin să deschidă focul și că foarte curând se va aduce pâine pentru toată lumea. Mulți membri ai claselor superioare din Petrograd își închipuiau că numeroșii infanteriști și cavaleriști amplasați în punctele-cheie vor restabili ordinea. Globaciov însă l-a avertizat pe generalul Habalov că protestele căpătau o tentă politică. Muncitorii intenționau să revină la locurile de muncă a doua zi și să aleagă un Soviet (Consiliu) al Reprezentanților Muncitorilor.

Deși forțele de securitate au reușit, într-o măsură mai mare sau mai mică, să țină mulțimile

în frâu în acea dimineață de duminică, mulți demonstranți au ajuns până în centrul Petrogradului. Majoritatea soldaților nu s-au supus ordinului de a deschide focul asupra lor, fapt care totuși s-a întâmplat pe Nevski Prospekt. La început au tras polițiștii care încercau să se apere. Dar cel puțin o companie de subofițeri din Regimentul de Gardă Pavlovski era gata să deschidă focul după ce fusese încercuită lângă Canalul Moika. Mai târziu, o companie din Regimentul de Gardă Volinski, condusă de un ofițer beat, a împușcat aproape 40 de civili în Piața Znamenski, deși, după alte relatări, ar fi tras în aer. A mai fost și o ciocnire neașteptată în momentul în care un mare grup de soldați din Regimentul de Gardă Pavlovski, care ieșiseră în grabă din cazarmă ca să-i ajute pe protestatari, au dat piept cu o companie din Regimentul de Gardă Preobrajenski.

În seara aceea, la Moghilev, în timp ce juca domino, țarul a mai primit o solicitare din partea lui Rodzianko, președintele Dumei de Stat: pentru a evita dezastrul se impunea remanierea guvernului. Țarul nu a răspuns, dar a hotărât amânarea întrunirii Dumei de Stat pentru a-i reduce la tăcere pe liberal-conservatorii în frunte cu Rodzianko. Mesajul urma să fie transmis de prințul Nikolai Golițîn, vechiul și neputinciosul prim-ministru numit de țar. Deși nobil și fost ofițer în garda de cavalerie, Rodzianko era detestat de țarină și privit cu suspiciune de țar, fiindcă fusese un adversar ferm al lui Rasputin. Soția lui, din familia Golițîn, chiar îi scrisese prințului Iusupov ca să-l felicite pentru asasinarea lui Rasputin, iar Protopopov îi arătase țarinei scrisoarea interceptată.

La Petrograd, Protopopov l-a chemat pe Globaciov după cină, nu ca să discute situația catastrofală, ci ca să se laude cu felul în care decursese audiența la țarină. În aceeași seară de duminică, invitați în ținută de gală au ajuns la palatul prințesei Radziwill, pe Fontanka, în pofida cordoanelor militare. Balul a fost „lugubru”, potrivit lui Robien.²⁹ Invitații s-au străduit să danseze pe acordurile unei orchestre din care lipseau mulți instrumentiști. Iar întoarcerea acasă a fost „sinistră. [...] Toate străzile erau pline de trupe și de mai multe ori am fost opriți de soldați care păzeau în jurul unor focuri mari. Aveam impresia că traversăm o tabără militară.” O *sotnie* de cazaci a trecut pe lângă trăsura lor pe poneii lor flocoși. „Zăpada amortiza tropotul. Se auzea doar zăngănitul armelor.”³⁰

Speranța ca dimineața de luni să aducă revenirea la liniște și ordine nu a durat mult. În timpul nopții, conform unei relatări celebre, sergentul Kirpicinikov din Regimentul de Gardă Volinski își convinsese colegii subofițeri să refuze ordinul de a-i ataca pe muncitori.***** Astfel, în clipa în care ofițerii i-au găsit aliniați pe platoul acoperit de zăpadă din cazarma Tavriceski, sergentul a dat un semn. Șirurile de subofițeri au strigat la unison: „Nu vrem să tragem în ei!”³¹ Ca răspuns la amenințările ofițerilor, subofițerii au început să bată cu puștile în pământ, toți la unison. Simțind că se coace o revoltă la scară mare, ofițerii au luat-o la fugă. O singură împușcătură l-a ucis pe comandant.

În mitologia comunistă, acesta a fost incidentul care a convins garnizoana din Petrograd să se alăture revoluției. Dar hotărârea garnizoanei de a-i ajuta pe muncitori nu a fost

singurul ei declanșator. Puțini membri doreau să fie trimiși pe front și toți știau că mai multe batalioane de rezervă din Petrograd urmau să plece acolo cât de curând.

Focurile de armă s-au auzit începând din zori, mai întâi izolat, apoi în salve, care poate că au fost *feu de joie* în aer, când soldații și-au dat seama că ofițerii se pierdeau cu firea. Rodzianko a mai trimis o telegramă la Moghilev, adresată „*Sa Majesté Impériale le Souverain-Empereur*”, care suna astfel: „Situația se deteriorează. Trebuie luate măsuri de îndată, fiindcă mâine va fi prea târziu. Acum se decide soarta țării și a dinastiei.”³² După citirea mesajului, țarul a spus doar: „Burtosul de Rodzianko iar mi-a scris tot felul de aberații cărora n-am să mă obosesc să le răspund”.³³

În dimineața aceea, mulțimea de protestatari se îndreptase spre Duma de Stat, al cărei sediu era Palatul Tavriceski (Taurida), chiar lângă cazarma Regimentului de Gardă Volinski. Răzvrățiții se apropiaseră de șirurile de soldați din Regimentul Preobrajenski, din același complex uriaș, și îi îndemnaseră să li se alăture. Apoi ambele regimente au început să împartă muncitorilor arme din magaziiile lor. Acela a fost momentul în care oamenii au înțeles că revolta se transformase brusc în revoluție.

Serghei Prokofiev fusese la conservator pentru repetiția cu costume a unui spectacol studentesc cu opera *Evgheni Oneghin*. La plecare, a descoperit că, „în Liteini, lângă Arsenal, se ducea o luptă în toată regula, se trăgea și dintr-o parte și dintr-alta, unii soldați trecând deja de partea muncitorilor. [...] Auzind schimbul de focuri intens dinspre Liteini, m-am oprit pe podul de peste Fontanka. Lângă mine stătea un muncitor. L-am

întrebat dacă pot să trec via Fontanka, iar el mi-a răspuns încurajator: «Da, mergeți. Zona asta e ocupată de oamenii noștri.» «Cum adică oamenii noștri?» «Adică muncitorii înarmați cu puști și soldații care au trecut de partea noastră.» Ceea ce era o noutate pentru mine.”

Unele grupuri începuseră deja să elibereze deținuți din Fortăreața Petru și Pavel, din închisoarea Litovski și din alte închisori țariste. Altele devastau ministerele și distrugeau arhivele. Tribunalul districtului Petrograd a fost incendiat, ca și unele secții de poliție și poliția judiciară. Detașamentele militare care trebuiau să păzească aceste locuri pur și simplu s-au dat de partea muncitorilor. Aproximativ 3 000 de oameni au devastat distileria de pe Aleksandrovski Prospekt și au început să bea produsele găsite acolo.

O jumătate de companie din Regimentul 3 Gardă Pușcași, comandată de un locotenent, trebuia să apere sediul Ohranei. Globaciov l-a întrebat pe locotenent dacă oamenii lui erau de încredere. Locotenentul a clătinat din cap, drept care Globaciov i-a ordonat să-i întoarcă în cazarmă. Fără prea mare folos. Înainte de căderea nopții, clădirea era în flăcări. După ce a văzut ruinele împreună cu menșevicul Nikolai Suhanov, scriitorul Maksim Gorki a prezis că revoluția va duce la o dezlănțuire de „brutalitate asiatică”.³⁴ Trăind printre săraci mult mai mult decât liberalii slavofili sau chiar Lenin, Gorki nu-și făcea iluzii că poporul rus era „întruchiparea frumuseții spirituale și a bunătății”.³⁵ Gorki era un ins care frapa atât din punct de vedere fizic, cât și intelectual. „Gorki era înalt, cu părul tuns scurt”, scria Viktor Șklovski, „puțin adus de spate, cu ochii albaștri, și părea foarte solid.”³⁶

Fratele mai mic al țarului, marele duce Mihail, urmând sfatul prințului Golițin și al lui Rodzianko, a insistat pe lângă „Nicky” pentru schimbarea întregului cabinet de miniștri cu unul care să fie subordonat Dumei de Stat și condus de prințul Lvov, un binecunoscut liberal. Alte mesaje au ajuns la Moghilev dinspre Petrograd – unul chiar de la țarină – care recomandau concesi, insuficiente acum. Țarul fusese șocat de faptul că unii soldați din regimentele de gardă fraternizaseră cu răzvrătiții, mai ales că Protopopov îl asigurase că toate îi erau loiale. În ziua aceea, țarul scria în jurnalul său: „Spre marea mea întristare, chiar și trupele regulate s-au alăturat revoltei”.³⁷ Dar tot credea că revolta putea fi înăbușită, refuzând să-și imagineze că se confrunta cu o revoluție în toată legea.

Potrivit lui Globaciov, marea greșală a generalului Habalov fusese folosirea batalioanelor de infanterie de rezervă din Petrograd, și nu a poliției și jandarmeriei. În acea zi de luni, deși fuseseră împușcați 11 protestatari, fraternizarea avea loc în mai toate locurile. Cordoanele de infanteriști pasivi îi încurajau pe protestatari să se apropie și să discute cu ei. „Patrulele de cavalerie îi lăsau pe muncitorii să mângâie caii și să le dea de mâncare.”³⁸ *Sotnia* cazacă din Piața Znamenskaia a împiedicat detașamentul de poliție călare să împrăștie mulțimea.

Generalul Habalov „a înțeles în cele din urmă că nu putea conta pe baionetele despre care credea că sunt ale lui”, scria Globaciov. (Un eufemism sadea, din moment ce Habalov își pierduse capul și părea isteric.) „Fiecare unitate trimisă acolo s-a alăturat răzvrătiților”, continua Globaciov. „Până seara, nu mai rămăsese decât

cu membrii statului-major. Între timp, revolta se extindea. Începuse devastarea prăvăliilor și a apartamentelor particulare. Ofițerii erau prinși pe stradă și dezarmați, polițiștii districtuali erau bătuți și omorâți, jandarmii erau arestați sau uciși. Pe scurt, la ora 5 după-amiaza era clar că autoritatea nu mai exista.”³⁹

Mai târziu în aceeași seară, țarul a ordonat pregătirea de plecare a trenului imperial. Ultimele vești primite de la generalul Habalov din Petrograd dovedeau că avertismentele lui Rodzianko nu fuseseră exagerate. În acest moment de criză, țarul voia să fie în Țarskoe Selo, cu țarina și mai ales cu copiii lui. Care se molipsiseră de pojar. L-a chemat pe generalul N.I. Ivanov, căruia i-a dat ordin în timpul cinei să meargă la Petrograd, să-l înlocuiască pe Habalov și să instituie legea marțială.

Ivanov urma să ia cu el, în alt tren, un batalion special de soldați care primiseră, toți, Crucea Sfântului Gheorghe pentru curaj. Urmau patru regimente de infanterie și patru de cavalerie, chemate de pe front ca să „înăbușe revolta unităților din garnizoana de la Petrograd”.⁴⁰ Generalul Lukomski, general de intendență, l-a prevenit pe țar că va fi foarte periculos pentru el și suita sa să meargă în capitală tocmai când revolta era în toi, suveranul însă a fost categoric. Nici nu-i trecea prin minte că feroviarii ar fi putut să-i blocheze trenul și astfel să-l lase izolat, fără să știe ce se mai întâmplă.

3

CĂDEREA VULTURULUI

BICEFAL

FEBRUARIE-MARTIE 1917

Marți, 28 februarie, a fost o altă zi senină. „Străzile erau pline de lume“, scria Prokofiev. „Nu mergeau nici tramvaie și nici birje, drept care oamenii umpleau străzile de pe un trotuar pe celălalt. Aproape toți purtau o rozetă roșie în piept.”¹ Vândătorii ambulanți, atât în Petrograd, cât și în Moscova, făceau bani buni din comercializarea rozetelor din stambă roșie, cinci copeici bucata. „S-au vândut în câteva minute“, scria un viitor membru al Gărzilor Roșii din Moscova. „Oamenii care păreau mai înstăriți purtau rozete aproape cât un șervet de mare. Dar cei din jur le reproșau: «Nu fiți lacomi, acum este egalitate și frăție!»”²

Pe Fontanka, Prokofiev a „văzut un foc mare, ale cărui flăcări ajungeau până la primul etaj al unei clădiri. Ramele ferestrelor erau rupte și aruncate în foc. Făceau un zgomot asurzitor și erau urmate de tot felul de obiecte din gospodărie și de mobilier, [...] o canapea verde, fețe de masă și dulapuri întregi pline cu documente. Casele șefilor poliției districtuale erau devastate. [...] Dulapurile mă impresionau mult fiindcă se răsturnau încet peste pervaz, apoi o luau la vale cu viteză și se prăbușeau pe trotuar, nimerind direct în foc. Mulțimea striga satisfăcută: «Căpușa dracului! Ai făcut avere din sângele nostru!»”³

O încercare de a încropi o forță loială din diferite unități aflate la Amiralitate și Palatul de Iarnă a eșuat lamentabil. Lui Habalov nu-i mai

rămânea decât să-și recunoască neputința în a restabili ordinea. Răspunzând unor întrebări din partea *Stavka*, a spus că dintr-o garnizoană cu un efectiv de 180 000 de militari se putea baza doar pe patru companii de infanterie din regimentele de gardă, cinci detașamente de cavalerie și două baterii de artilerie.⁴ Asta nu însemna că restul se alăturaseră revoluției. Poate că o majoritate, deși refuzase să se supună ordinelor ofițerilor, evitase revolta activă. Doar participa la jafuri și la bețiile de după.

Mitul „revoluției fără vărsare de sânge” era contrazis de numărul victimelor, doar în capitală fiind aproape 1 500 de morți și 6 000 de răniți în ambele tabere. Luptele au încetat prin luarea cu asalt a hotelului Astoria, unde se refugiaseră mulți ofițeri și generali doar ca să cadă victime unui masacru după ce mai mulți polițiști trăsese în mulțime de pe acoperiș.

Trenul imperial a părăsit în sfârșit Moghilevul în primele ore ale zilei de marți, 28 februarie, evitând ruta directă spre Țarskoe Selo ca să nu-l întârzie pe generalul Ivanov. Astfel, când, în noaptea următoare, muncitorii feroviari au blocat linia, trenul țarului a trebuit să se îndrepte spre Pskov, unde cartierul general al frontului de nord, sub comanda generalului Nikolai Ruzski, avea un aparat Hughes cu ajutorul căruia putea telegrafia la Moghilev.

Țarul mai să se lase pradă disperării când a aflat că răzvrătiții ocupaseră Gatchina și Luga, la vest de Țarskoe Selo. „Ce rușine!”, scria el în jurnalul său pe 1 martie. „Este imposibil să ajungem la Țarskoe, dar inima și gândurile mele sunt acolo tot timpul. Cât de greu trebuie să-i fie sărmanei Alix^{*****}, singură în toate aceste

evenimente! Mă rog la Dumnezeu ca să ne ajute!”⁵ Generalul Ruszki, care respecta prea puțin familia imperială și anturajul acesteia, nu l-a liniștit în nici un fel, dimpotrivă, i-a spus că singura soluție era să acorde întâietate Dumei și apoi să abdice.

Ordinul dat de țar prințului Golițîn de a amâna convocarea Dumei avusese exact efectul opus pe 27 februarie. Un Rodzianko agitat, care nu voia un vid de putere în care radicalii de stânga să atace Blocul Progresist aflat sub conducerea sa, și-a dat seama că nu putea conduce decât prin forță. Drept care a chemat partidele la o consultare, după ce o mulțime de muncitori, intelectuali și soldați invadaseră impozantul palat Taurida, pe cât de entuziaști, pe atât de amenințători, dorind schimbări profunde. Reprezentanții partidelor au votat pentru înființarea unui „Comitet provizoriu al membrilor Dumei pentru restabilirea ordinii”, alcătuit din 12 membri – 10 din Blocul Progresist al lui Rodzianko și doi socialiști, Aleksandr Kerenski și menșevicul georgian Nikoloz Ciheidze.

Presăți de populație, Rodzianko și alți politicieni liberal-conservatori aveau dubii în privința legitimității și a autorității lor autoinventate, dar încercau să se convingă – și să-i convingă și pe generalii de frunte ai armatei – că doar ei stăteau între încăpățânarea țarului și haosul total.

În timp ce țarul era blocat la Pskov, primii care au recunoscut Comitetul Provizoriu au fost mai mulți ofițeri superiori, care l-au numit „Guvern Provizoriu”. Grupuri de soldați au venit în marș la Palatul Taurida ca să-și declare loialitatea, iar Rodzianko a fost la înălțime cu un discurs

inspirat, marcat de urale și urmat de o altă interpretare originală a *Marseillezei*. Rodzianko și colegii săi s-au simțit obligați să-și joace rolurile, deoarece Sovietul din Petrograd, înființat în timpul Revoluției din 1905, fusese reactivat după ce, cu două zile în urmă, soldații răzvrățiți îi eliberaseră din Fortăreața Petru și Pavel pe liderii muncitorilor. În noaptea aceea, Comitetul Executiv al Sovietului din Petrograd, sau *ispolnitelnîi komitet*, cunoscut după acronimul Ispolkom, a fost și el înființat în Palatul Taurida. Simbolul țarist al vulturului bicefal a fost înlocuit de o formă duală de guvernare. „Da”, remarcă ultraconservatorul Vasili Șulghin cu amărăciune, „avem tot ceva bicefal, dar cu siguranță nu e un vultur.”⁶

În primele ore ale zilei de 2 martie, generalul Ruzski, aflat la Pskov, a început negocierile în numele țarului, prin telegraf, cu Rodzianko. Negocierile au durat patru ore. Rodzianko i-a amintit lui Ruzski de câte ori, în ultimii doi ani și jumătate, îl avertizase pe țar asupra pericolelor care îi pândeau tronul. „Ura față de dinastie a atins limita maximă”, a spus el. Singura șansă de a evita un război civil era „abdicarea în favoarea fiului său, sub regența lui Mihail Aleksandrovici”, fratele mai mic al țarului, un personaj mai simpatic, care credea în monarhia constituțională.⁷ Rodzianko a adăugat că trimiterea generalului Ivanov cu trupele lui „nu va face decât să toarne gaz peste foc”. Din fericire, Ivanov nu a ajuns la Petrograd.

Încercând să-l ajute pe Ruzski să-l convingă pe țar, generalul Lukomski, generalul aghiotant la Moghilev, l-a convins pe generalul Alekseev să ceară opinia celorlalți comandanți ai fronturilor,

precum și pe cea a comandantului Flotei Baltice și a comandantului Flotei Mării Negre. Alekseev a acceptat și de teamă că revolta din Petrograd se va extinde pe front, în beneficiul inamicului. Generalii Evert, Brusilov și unchiul țarului, marele duce Nikolai Nikolaevici, au răspuns la fel, exprimându-și loialitatea și devotamentul față de țar și de familia lui, dar rugându-l să abdice imediat în favoarea țareviciului, cum propusese Rodzianko. Generalul Saharov, comandantul frontului românesc, aflat la Iași, a evitat un răspuns, deconectând aparatul Hughes. Fapt care, la aflarea veștii, l-a înfuriat pe Lukomski. Saharov, somat să răspundă, a insistat ca mai întâi să vadă răspunsurile celorlalți comandanți.

Pentru Saharov, comportamentul lui Rodzianko era „criminal și revoltător”, iar propunerea de abdicare era „abominabilă”. „Sunt sigur că nu poporul rus a fost cel care a născocit această pedeapsă, ci un mic grup de infractori numit Duma de Stat, care a profitat cu perfidie de un moment propice ca să-și atingă țelurile abjecte.” Și adăuga: „Ca supus loial al Majestății Sale, mă simt obligat să spun, printre lacrimi, că poate hotărârea de a accepta condițiile menționate ar putea fi cea mai puțin dureroasă pentru țară”.⁸ Se prea poate ca Saharov să fi fost beat.^{*****}

Într-un târziu, generalul Ruzski a reușit să ajungă la trenul imperial vopsit în auriu și albastru ca să-l informeze pe țar despre răspunsurile primite. După câteva minute de gândire, țarul, convins de opinia generalilor săi, opusă politicianilor pe care îi disprețuia atât de mult, a acceptat să abdice. *Stavka* de la Moghilev a fost informată de decizia țarului și a solicitat să trimită o ciornă a anunțului privind abdicarea.

Când, peste câteva ore, statul-major din Pskov a înștiințat că va transmite buletinul de știri al țarului în care se va anunța abdicarea, ofițerii de stat-major din Moghilev s-au adunat în jurul aparatului Hughes. Colonelul Tihobrazov și-a notat totul, cuvânt cu cuvânt, pentru ca, la un moment dat, să rămână uluit că textul se îndepărta de ciornă. „Nedorind să fiu departe de iubitul meu fiu, deleg succesiunea la tron fratelui meu, marele duce Mihail Aleksandrovici.”⁹

Tihobrazov a cerut imediat să se verifice legalitatea delegării. În 1797, țarul Pavel I introdusese o lege a succesiunii care nu permitea suveranului o astfel de flexibilitate. Pskovul a confirmat că fraza era corectă. Tihobrazov a vrut să întrebe din nou, dar marele duce Serghei Mihailovici, care stătea lângă el, l-a rugat să-i lase pe cei din Pskov să transmită exact textul pe care îl primiseră. Nu era deloc surprins că vărul lui nu suporta să fie departe de fiul său, Aleksei, care suferea de hemofilie.

În seara aceea, țarul le-a dat buletinul de știri modificat lui Aleksandr Gucicov și Vasili Șulghin, membri ai Comitetului Provizoriu al Dumei, care veniseră de la Petrograd. Trenul imperial a pornit înapoi spre Moghilev pe 3 martie, la ora 1 noaptea. „Am părăsit Pskovul apăsător de cele întâmplate în ultimele zile”, scria țarul. „Sunt înconjurat de trădare, lașitate și minciuni!”¹¹ Pe de altă parte, Gucikov și Șulghin au fost oripilați de textul modificat, dar nu mai puteau face nimic.

Răzgândirea lui Nicolae în privința succesiunii a provocat consternare la Petrograd. Rodzianko era sigur că îi convinsese pe socialiștii din Comitetul Executiv să accepte abdicarea în

favoarea tânărului țarevici, cu marele duce Mihail Aleksandrovici ca regent. Acum însă, vestea că un comandant de cavalerie atât de popular precum fratele mai mic al țarului dobânda puterea absolută i-a îngrozit pe revoluționarii din Palatul Taurida.^{*****} Aceștia se temeau de o puternică ripostă armată, iar liberalii, de haos și chiar de război civil. Multă lume s-ar fi îmbunat la ideea că țara va fi condusă de un băiat vulnerabil ca monarh constituțional, pe când această schimbare era mai degrabă un pas înapoi spre autocrație.

Chiar și când un cadet a anunțat de la galeria Sălii Ecaterina că țarul abdica în favoarea fiului său Aleksei, un viitor lider bolșevic a consemnat valul de indignare care i-a cuprins pe toți cei prezenți. „În loc să strige cu entuziasm «Urrra!» – reacția scontată probabil de cadet –, din piepturile a sute de soldați a țâșnit un strigăt unanim de protest: «Jos cu Romanovii! Trăiască republica democratică!».”¹²

Intrați în panică, Rodzianko și majoritatea membrilor Comitetului Provizoriu au hotărât că trebuie să-l convingă pe fratele țarului să abdice și el – un frate care încă nu știa că devenise țarul Mihail al II-lea. Faptul că Nicolae nu-l prevenise era în ton cu nepăsarea lui crasă față de tot ceea ce nu ținea de soția și copiii lui. Numai Pavel Miliukov încă mai credea că monarhia trebuia păstrată într-o formă sau alta.

Vineri dimineața, devreme, când Nicolae a revenit la Moghilev cu trenul imperial, Comitetul Provizoriu, care făcuse o noapte albă la Dumă, a aflat că marele duce Mihail Aleksandrovici stătea în apropiere, în apartamentele prințesei Putiatina, pe strada Millionnaia nr. 12. Kerenski, noul

ministru al justiției, era cel care telefonase și, pe la mijlocul dimineții, Rodzianko, prințul Lvov, Miliukov și ministrul afacerilor externe ședeau în fotolii, în fața marelui duce, care îi privea întrebător. Toți erau nebărbieriți și agitați, dacă nu chiar speriați. Kerenski și Rodzianko aproape că se așteptau ca o mulțime furioasă să bată în uși, cerând o abdicare imediată. Pe de altă parte, Miliukov continua să susțină cu fermitate că abandonarea structurii de stat țariste vulnerabiliza Guvernul Provizoriu până la alegeri.

În cele din urmă, Mihail Aleksandrovici a pus capăt discuției aprinse spunând că ar vrea să se sfătuiască doar cu Rodzianko și prințul Lvov. Mergând în altă încăpere, marele duce i-a întrebat pe cei doi dacă îl puteau asigura de câteva lucruri. Dacă renunța la tron, Guvernul Provizoriu era în stare să restabilească ordinea și să continue războiul? Erau siguri că alegerile pentru o Adunare Constituantă puteau avea loc fără a fi blocate de Sovietul din Petrograd? Lvov și Rodzianko au răspuns afirmativ.

Când au revenit în salon, atmosfera s-a relaxat brusc, pe fețele celor doi politicieni citindu-se mulțumirea că marele duce acceptase să abdice. Acum mai trebuia găsită formularea potrivită a anunțului, un lucru nu foarte simplu, din moment ce nimeni nu garanta că marele duce era țarul Mihail din punct de vedere legal, chiar și el obiectând împotriva cuvântului „abdicare”.

Prințesa Putiatina a invitat musafirii la prânz, iar Rodzianko a chemat câțiva specialiști în drept ca să dea o formă cât mai constituțională declarației neconstituționale a țarului de abdicare în favoarea fratelui, și nu a fiului său. Spre seară, Vladimir Nabokov, tatăl viitorului romancier, a găsit o soluție elegantă, împreună

cu marele duce, care îl cunoștea bine. Primul lucru omis la insistențele reticentului țar a fost formula standard: „Noi, prin mila lui Dumnezeu, Mihail al II-lea, împărat și autocrat al tuturor teritoriilor rusești”.¹³ La propunerea lui, anunțul a căpătat o formă mai puțin oficială.

O mare povară a fost pusă pe umerii mei prin voința fratelui meu, care mi-a cedat Tronul Imperial al Rusiei pe fondul unui război fără precedent și al unor proteste violente din partea populației.

Însuflețit, ca întreg poporul, de ideea că lucrul cel mai important este bunăstarea țării, am luat hotărârea fermă de a-mi asuma Puterea Supremă numai dacă aceasta va fi voința marelui nostru popor, al cărui drept este să stabilească forma de guvernământ și noile legi de bază ale statului rus prin sufragiul universal și prin reprezentanții săi din Adunarea Constituantă.

Prin urmare, cerând binecuvântarea lui Dumnezeu, îi implor pe toți cetățenii Rusiei să se supună Guvernului Provizoriu, care a luat ființă la inițiativa Dumei și este investit cu puteri depline până când Adunarea Constituantă, care va fi convocată fără întârziere prin sufragiu universal, direct, egal și secret, va exprima voința poporului prin hotărârea ei privind forma de guvernământ.

Mihail

După ce generalul Alekseev i-a arătat textul lui Nicolae, în noaptea aceea, fostul țar scria în jurnalul său: „Se pare că Mișa a abdicat. Își încheie anunțul cerând alegeri pentru Adunarea Constituantă în următoarele șase luni. [...]

Dumnezeu știe cine i-a dat ideea să semneze o asemenea josnicie.”¹⁴

Printr-un contrast evident, politicienii și avocații implicați în negocierile din acea zi își exprimau admirația față de Mihail Aleksandrovici, atât pentru motivele invocate, cât și pentru comportamentul său. Chiar dacă nu avea inteligența fratelui mai mare, nu suferea de încăpățânarea lui fatală. Poate, gândeau ei, altfel ar fi stat lucrurile dacă Mihail s-ar fi născut înaintea lui Nicolae.

4

DE LA AUTOCRAȚIE LA HAOS MARTIE-APRILIE 1917

În timp ce fostul țar se întorcea de la Pskov la Moghilev cu trenul imperial, în Petrograd se răspândeau tot felul de zvonuri contradictorii. Unii spuneau că fusese arestat, alții anunțau că spre oraș se îndreptau coloane lungi de soldați ca să înăbușe revoluția, ajutați de grupuri monarhiste secrete din oraș. Potrivit altui zvon, cazacii organizau un atac asupra Petrogradului folosind baloane umplute cu gaze otrăvitoare. Atmosfera marcată de furie și teamă devenea tot mai apăsătoare. În oraș se auzeau împușcături răzlețe. Răzvrățiții își însușeau automobilele găsite pe stradă și străbăteau străzile în viteză, de parcă ar fi fost trimiși în misiuni importante. „Străzile gemeau de soldați și de muncitori, unii

agitându-și baionetele, alții steagurile roșii”, scria Prokofiev în jurnalul său.¹

În mod constant, polițiști țariști și jandarmi trăgeau în mulțime cu mitralierele, cocoțați pe acoperișul clădirilor. Erau mulți trăgători, dar câte mitraliere se foloseau nimeni nu putea ști. Hotelul Astoria din Piața Sfântul Isaac, unde erau cazați și ofițeri ruși, și ofițeri Aliați, a fost luat cu asalt, după ce de la etaj s-au tras focuri de armă într-un grup de revoluționari. „*Faraonii*” atât de detestați, care erau găsiți ascunși sau deghizați, riscau să fie făcuți una cu pământul. Unii erau legați de picioare de vehiculele rechiziționate și târați pe străzi. Se pare că un inspector de poliție a fost legat de o canapea, stropit cu benzină și incendiat. Alții au fost împușcați pe malul Nevei, cadavrele lor fiind aruncate pe gheață. Conform dr. Joseph Clare, pastorul Bisericii Americane din Petrograd, „30–40 de polițiști au fost azvârliți de vii într-o copcă – înecați ca șobolanii”.²

Starea de spirit era extrem de volatilă. Un pălărier sărac, însoțit de ucenicul său, a zărit o jucărie străină viu colorată pe o tarabă și a vrut să o cumpere pentru nepoata lui. Din păcate nu avea destui bani la el, clienții lui crezând că revoluția va anula toate datoriile. A întrebat-o pe vânzătoare dacă n-ar vrea să mai reducă din preț. Femeia l-a refuzat furioasă și, în timp ce se ciondăneau, l-a numit „exploatare” și a început să strige că era un „*faraon*” deghizat.

Imediat cei din jur au început să strige și ei: „Bateți-l pe polițist! Moarte «*faraonului*!»!”³ Mulțimea însetată de sânge s-a repezit la el și a început să-i rupă hainele și să-l lovească. Când un soldat și-a scos sabia, ucenicul a țipat îngrozit: „Opriți-vă! Nu-l omorâți! Nu e *faraon*, e un pălărier din Apraksin Dvor!” Pe urmă a izbucnit în

lacrimi. Oamenii l-au privit nedumeriți, în timp ce pălărierul se agăța de ucenic, tremurând de frică. La fel de repede, furia s-a transformat în compasiune, femeile ajutându-l să-și îmbrace paltonul și îndemnându-l să se roage pentru micul lui salvator.

Și ofițerii erau nevoiți să se ascundă prin apartamente și să caute haine civile ca să nu fie bătuți sau omorâți, dar și așa erau în pericol. Mulțimea smulgea toate simbolurile monarhiei de pe clădirile publice sau vulturii bicefali din prăvălii, efigii agățate acolo din ordinul curții imperiale. Grupuri înarmate mergeau din clădire în clădire, prin cartierele mai înstărite, pretinzând că sunt în căutare de contrarevoluționari. De cele mai multe ori, acesta era doar un pretext ca să jefuiască, să comită acte de o cruzime extremă și, uneori, să violeze tinerele aflate singure acasă. Un mare duce, tânăr, văr cu țarul, recunoștea îngrozit în jurnalul său: „Ura poporului a dospit prea mult”.⁴ Aleksandr Kerenski se referea, evaziv, la „furia poporului”.

Politicianul conservator Vasili Șulghin remarca: „Un singur om își putea croi drum prin această mlaștină, sărind de pe o movilă pe alta – Kerenski”.⁵ Un avocat palid la față, cu niște ochi extraordinari, Aleksandr Kerenski s-a folosit de poziția lui neobișnuită – membru și în Comitetul Provizoriu al Dumei, și în Comitetul Executiv al Sovietului din Petrograd, devenind chiar mai influent decât Rodzianko sau oricare alt membru al Guvernului Provizoriu aflat în faza embrionară, cărora le lipsea convingerea că pot conduce țara.

Ședințele plenare ale Sovietului din Petrograd, ținute în Palatul Taurida, erau de-a dreptul haotice, cei 3 000 de deputați dezbătând la

nesfârșit o problemă sau alta, de multe ori ajungând să se ia la harță. „Înăuntru, palatul fierbea de energie“, scria un revoluționar socialist. „O mulțime de oameni care mergeau de colo-colo, soldații își zăngăneau puștile, în săli și camere aveau loc ședințe nonstop ale organizațiilor revoluționare și ale Guvernului Provizoriu. Grămezi de arme și cutii cu cartușe peste tot, nenumărate mitraliere cu benzi de cartușe, și chiar cuie de dinamită și grenade de mână, pe care nimeni nu le băga în seamă. Din când în când, arestații treceau sub escortă prin mulțime.“⁶

Observatorii comparau ședințele plenare cu adunările satești, unde oricine putea spune tot ce dorea. Aici participanții erau o masă compactă, alcătuită din soldați și muncitori, care fie își răsuceau țigări din mahorcă în foite de ziar sau manifeste, fie mâncau semințe de floarea-soarelui și scuiپau cojile pe magnificele podele din marmură ale prințului Potemkin. Votul putea merge în orice direcție și, în mare parte, era ignorat. Liderii socialiști din Comitetul Executiv nici nu-și notau ce se spunea, văzându-și de propriile planuri de a pune mâna pe putere.

*Întrunire a Sovietului din Petrograd în 1917, în
Palatul Taurida (Tavriceski) al prințului
Potemkin.*

(Alamy/Pictorial Press Ltd.)

Fascinat de dezbateri, un soldat a observat un grup de femei în fața palatului, care voiau să stea de vorbă cu Kerenski. Acesta nefiind disponibil, în locul lui a venit menșevicul georgian Nikoloz Ciheidze. Delegația feministă a strigat: „Noi, femeile, vrem egalitate!”⁷

„Tovarășe femei”, le-a răspuns Ciheidze amuzat. „Voi semna pentru egalitatea voastră cu ambele mâini. Dar trebuie ca tații, soții și frații voștri să v-o dea.” Mulțimea a izbucnit în hohote de râs, iar femeile au început să vocifereze.

„Pe neașteptate”, a continuat soldatul, „prin mulțime s-a strecurat o mașină deschisă, cu câteva femei. Celelalte le-au salutat cu entuziasm. Mașina a ajuns la rândul din față. Una dintre femeile din mașină s-a ridicat în picioare și a început să vorbească. A vorbit mult și la obiect: despre soarta muncitoarelor rusoaice, despre soarta femeilor care erau și mame. Mulțimea o întrerupea cu exclamații de aprobare. Curând Ciheidze a renunțat la tonul glumeț.”

Talentul actoricesc al lui Kerenski a ieșit în evidență de îndată ce figuri marcante ale *ancien régime* au fost arestate și aduse la Duma de Stat. Șulghin spunea despre el că era „un actor până în măduva oaselor”.⁸ Când fostul ministru de război, generalul Suhomlinov, a fost adus de soldați, Kerenski a făcut un adevărat spectacol din smulgerea epoletilor lui. Dar, în momentul în care mulțimea a cerut moartea generalului, Kerenski a desfăcut brațele protector, strigând: „Duma nu varsă sângele nimănui!”⁹

În total, aproape 60 de miniștri și generali, plus câteva femei, inclusiv confidenta țarinei, Anna Virubova, au fost închiși în pavilionul de lângă Duma de Stat. Soldați și țărani intrau și priveau fascinați la foștii granzi, ca la niște animale rare de la grădina zoologică. Măcar cei închiși în pavilion fuseseră mai norocoși decât cei duși direct la Fortăreața Petru și Pavel, care, ca alte închisori, avea destule celule goale după eliberarea spontană și haotică a victimelor țarismului.

A doua zi după eliberarea deținuților politici din Castelul Litovski, Evghenia Markon, o anarhistă în vârstă de 15 ani, dintr-o familie înstărită de evrei, a găsit un bilet care căzuse dintr-o celulă de la ultimul etaj. Era un strigăt de ajutor. Paznicii dispăruseră, iar deținuții fuseseră lăsați în celule fără nimic de băut sau de mâncat. Înfuriată că numai deținuții politici fuseseră eliberați, această tânără militantă a găsit câțiva soldați pe care i-a convins să intre cu forța în celule, trăgând cu armele în lacăte. Unul dintre deținuți, înalt, bărbos, a îmbrățișat-o, plângând și tremurând de emoție.¹⁰

Revoluția a scos la iveală și faptul că cei oropsiți aveau unele prejudecăți

însământătoare în acele zile dominate de haos. O bunică dintr-o familie de intelectuali, care se bucura de căderea regimului, a fost abordată în piață de o vânzătoare. „Sunteți creștină?”, a întrebat ea. „Ce ziceți, viața noastră va fi mai ușoară?”

„Bineînțeles că va fi”, a răspuns bunica.

„Haida-de”, a zis vânzătoarea. „Viața noastră va fi mai ușoară de-abia după ce vor fi terminați toți jidanii. Pentru că jidanii sunt de vină pentru toate necazurile oamenilor simpli.”¹¹

Vasili Kravkov, medicul militar de pe front, savura vestea extraordinară a căderii țarului. „Am dormit prost din cauza evenimentelor grandioase care au avut loc”, scria în jurnalul său. „Am așteptat până seara ordinul cu anunțul casei imperiale. Țarul chiar a abdicat. Simt cum se învâрте pământul cu mine. Partea asta din buletin sună atât de frumos: «Adunarea Constituantă va exprima voința poporului prin hotărârea ei privind forma de guvernământ». Este oare posibil să fie anunțată, cât de curând, o republică? Mă și sperii când mă gândesc la asta.”¹² Kravkov însă era nevoit să-și țină gândurile pentru el, fiind înconjurat de ofițeri reacționari care păreau și amărâți, și resemnați. Faptul că nu a existat nici cea mai mică încercare a armatei de a se opune revoluției arăta cât de mari erau disperarea și dezamăgirea provocate de țar și țarină chiar și în cercurile cele mai conservatoare.

Acceptarea abdicării și a Guvernului Provizoriu de către generali – și chiar de către unui mari duci – a fost determinată de teama unui haos total. Ceea ce nu însemna că apreciau direcția în care se îndreptau lucrurile. În Caucaz, la Kislovodsk, marele duce Andrei Vladimirovici descria în propriul jurnal șocul prin care trecuse:

„Vestea abdicării suveranului, în numele lui și al lui Aleksei, în favoarea lui Mihail Aleksandrovici, ne-a lăsat fără replică. Cea de-a doua abdicare este și mai groaznică. Este prea greu și prea trist să scriu aceste rânduri. Toată măreția Rusiei a fost distrusă într-o singură zi.”¹³

La Moghilev, vidul de putere a creat o senzație și mai pregnantă de ireal după revenirea lui Nicolae de la Pskov. Întregul stat-major l-a așteptat pe peron la sosirea trenului imperial, noaptea. „Toți păreau deprimați, ca la înmormântarea unei persoane apropiate”, scria colonelul Tihobrazov.¹⁴

A doua zi dimineață, Tihobrazov s-a uitat din întâmplare pe fereastră, din clădirea principală, și a văzut un grup de civili care gesticulau și strigau în fața porților. Jandarmii de serviciu refuzau să-i lase înăuntru. Santinela din sală a fost trimisă să afle despre ce era vorba. La întoarcere, aceasta a raportat: „Oamenii aceștia sunt furnizori ai casei imperiale care au aflat de abdicarea suveranului și acum vor banii care li se datorează. Se tem că nu-i vor mai primi.” Ofițerul de serviciu s-a făcut roșu la față de rușine. „Ce situație!”, a exclamat el. „Sper ca suveranul să nu vadă asta de la ferestrele palatului.”

Când fostul țar a apărut mai târziu, Tihobrazov nu l-a putut privi în ochi, fiindcă nu știa cum să i se adreseze. I se părea că „Majestatea Voastră Imperială” nu se mai potrivea. Țarul ținea într-o mână o telegramă, iar în cealaltă, o foaie de hârtie albastră. L-a chemat pe generalul Alekseev, șeful statului-major general, și i-a dat telegrama scrisă de el și hârtia albastră.

„Mihail Vasilievici”, a spus el. „M-am răzgândit. Te rog să trimiți astea la Petrograd.” În telegramă, țarul declara că îi lăsa tronul fiului

său. Alekseev a insistat că nu poate trimite așa ceva. Fostul țar a repetat cererea de două ori, generalul însă a rămas pe poziție. Nicolae s-a întors și a coborât încet treptele.

După plecarea lui, Alekseev i-a arătat lui Tihobrazov foaia albastră, „hârtia țarului”. Pe ea, Nicolae scrisese foarte îngrijit:

Cerere adresată Guvernului Provizoriu:

Să-mi permită să călătoresc fără obstacole până la Țarskoe Selo, ca să mă alătur familiei;

Să rămân în Țarskoe Selo, liber, până la însănătoșirea completă a membrilor familiei mele;

Să mă întorc în Rusia după încheierea războiului și să locuiesc permanent în Palatul Livadia.*****

Vestea prăbușirii dinastiei Romanovilor s-a răspândit din Petrograd cu viteze diferite. Orașele și târgurile care dispuneau de telegraf și de gări au primit-o rapid. Unele au avut parte de propriile revoluții spontane. Multe dintre zonele mai îndepărtate au aflat însă abia după câteva săptămâni.

Jurnalistul începător Konstantin Paustovski fusese trimis de șeful lui la Efremov, un orașel din provincia Tula, despre care Cehov ar fi spus că era „întruchiparea pustietății rusești”.¹⁵ Acolo ziarele din Moscova ajungeau în trei zile. „Seara, pe strada principală, lătrau câinii, iar paznicii de noapte sunau din clopot în timp ce-și făceau rondul.”

Paustovski a descris felul în care noul său prieten, Osipenko, a năvălit în odaia lui. „În Petersburg e revoluție”, a strigat el. „Guvernul a fost răsturnat.” Apoi vocea l-a lăsat. S-a prăbușit pe un scaun și a izbucnit în lacrimi. Paustovski

nu și-a putut stăpăni tremurul mâinilor în timp ce citea foaia cu proclamația Guvernului Provizoriu. Întrucât nu mai rămăsese nimic din poliție sau din administrație, „în sala consiliului orășenesc a avut loc o adunare a cetățenilor care, după îndelungi dezbateri, a fost numită «Convenția», în onoarea Revoluției franceze”. Și acolo s-a intonat, la fel de aproximativ, *Marseilleza*, în onoarea acestui moment istoric. La auzul veștii, mai mulți țărani au venit la oraș ca să întrebe când pot prelua pământul și când se va sfârși războiul. „Zile de-a dreptul nebune”, scria Paustovski.

Te-ai fi așteptat ca Moscova să fie mai bine informată, dar un curator de la Muzeul de Istorie scria în jurnalul său: „Circulă tot felul de zvonuri, dar care o fi adevărul? Ziarele nu mai apar, tramvaiele nu mai merg, nici chiar birjele. În schimb, străzile sunt pline de oameni, atmosfera e veselă, ca de Paște.”¹⁶ Apoi a rămas uimit la vederea unui grup mare de musulmani în Piața Lubianka, în frunte cu un steag roșu și spunând o rugăciune.

Aveau loc demonstrații în multe piețe, cu precădere în jurul monumentului lui Pușkin sau lângă impozanta statuie ecvestră a lui Skobelev, de a cărei sabie întinsă fusese agățat un steag roșu. Vorbitorii fie erau aclamați, fie dați jos de pe soclu. Soldați cu căciuli din blană de oaie și cu banderole roșii pe mantalele lor cenușii încercau să țină mulțimea în frâu. Cei care aveau o altă părere decât majoritatea erau apostrofați cu strigăte precum: „Du-te și hrănește păduchii în tranșee, pe urmă să te îndoiești, lichea țaristă!”¹⁷ Și iar zvonuri aiuristice – Kerenski era evreu, călugării de la Mănăstirea Donskoi ascundeau ruble în miezul merelor.

Principalul dușman al Rusiei era la fel de derutat de noua situație. Avioanele germane aruncau foi volante de propagandă de-a lungul frontului, susținând că „iubitul țar” fusese înlăturat de „bestiile engleze”.¹⁸ Comandantul Oliver Locker-Lampson al diviziei autoblindate din Serviciul Naval-Aerian al Marii Britanii, care sprijinea armata rusă pe frontul galițian, îi raporta cu umor Londrei că această minciună absurdă „ne-a făcut eroi câteva zile la rând”.

Încercările germanilor au fost inutile. Ar fi trebuit să-și amintească de maxima lui Napoleon – nu trebuie să-ți întrerupi adversarul când vezi că face o greșeală. Nici un dușman nu ar fi sperat să realizeze ceea ce reușise Sovietul din Petrograd printr-un singur buletin de știri.

Chiar dacă linșajul ofițerilor continua la sfârșitul lui februarie, Comitetul Dumei de Stat, condus de Rodzianko, a înțeles că aceștia trebuiau trimiși de urgență înapoi, la regimentele lor, pentru a preîntâmpina un colaps total al armatei. Dar soldații care jucaseră rolul principal în revoltă se temeau de o contrarevoluție și de o restaurare a ierarhiei care îi putea trage la răspundere pentru delictele comise în timpul evenimentelor recente. Pentru a împiedica o astfel de posibilitate, un grup alcătuit din revoluționarii cei mai radicali, și bolșevici, și socialiști, a năvălit în plină ședință a membrilor Comitetului Executiv al Sovietului din Petrograd.

Președintele, N.D. Sokolov, un intelectual socialist arhetipal al perioadei, cu pince-nez și barbă, i-a invitat să spună care le erau doleanțele, pe care și le-a notat. Soldații să îndeplinească ordinele ofițerilor numai după ce aceștia sunt acceptați de comitetul soldaților. Soldații, nu ofițerii, să dețină controlul armamentului. Ca să

continue să apere revoluția, garnizoana din Petrograd să nu fie trimisă pe front. Relația dintre ofițeri și soldați să se schimbe total. Soldatul de serviciu să nu salute. Formulele de adresare să nu mai fie „Excelența Voastră”, ci „domnule general” sau „domnule colonel”. Pedepsele tradiționale, precum pălmuirea soldaților de către ofițeri, să fie interzise.

Versiunea finală a *prikazului* sau Ordinului nr. 1 din 1 martie, dat de Comitetul Executiv, a reprezentat pentru ofițerii de dreapta documentul decisiv al revoluției și a dus la ceea ce avea să se întâmple mai târziu. În opinia lor, ordinul mutila armata țaristă prin desființarea autorității ofițerilor și a întregii discipline militare. Deși Comitetul Executiv nu a avertizat Guvernul Provizoriu, cu care trebuia să colaboreze, nu pare să fi existat un plan bine pus la punct de a lua corpul ofițeresc prin surprindere și de a-i distruge potențialul contrarevoluționar printr-o lovitură de preîntâmpinare. Dar, mai mult ca sigur, ordinul a stimulat încrederea în propriile forțe a Comitetului Executiv al Sovietului din Petrograd, care și-a extins influența în toată țara și curând a devenit cunoscut drept Sovietul Reprezentanților Muncitorilor și Soldaților din Întreaga Rusie.

Avertismentele fanteziste privind contrarevoluția au avut importanța lor, dar adevăratele greșeli au fost făcute de generalul Alekseev, la *Stavka*, și de Rodzianko și colegii lui. În pofida apelurilor disperate ale comandanților de pe front, Alekseev a refuzat orice anunț prematur despre schimbarea regimului, așteptând anunțul oficial al Comitetului Provizoriu al Dumei. Nici textul *prikazului* nr. 1 nu a fost dat publicității. Aceste amânări i-au convins pe soldații de pe front că ofițerii lor

încercau să-i dezinformeze, alimentându-le astfel furia și suspiciunile.

Medicul militar Vasili Kravkov nota în jurnalul său că majoritatea ofițerilor de carieră și „aristocrația militară nu își pot ascunde nemulțumirea profundă față de ordinul de a-i trata pe soldați ca pe niște ființe umane”.¹⁹ În nesăbuința lor, ofițerii făceau glume pe seama steagurilor roșii, pe care le numeau „chiloții babușcăi”.²⁰ Pe 5 martie, generalul Lavr Kornilov, comandantul Corpului XXV de Armată, a ajuns la Moghilev. Generalul Lukomski i-a arătat ceea ce *Stavka* numea „Dosarul Revoluției”, în care erau trecute încălcările flagrante ale disciplinei militare.²¹ Văzând care era situația, Kornilov a explodat de mânie, dar nu a putut face nimic, chiar dacă fusese numit comandantul districtului militar Petrograd.

Numărul dezertărilor a crescut atât de mult după publicarea *prikazului* nr. 1, conform căpitanului Wavell, încât a urmat un alt decret prin care se promitea că toți fugarii care reveneau la unitățile lor înaintea unei date anume nu vor fi pedepsiți. Ținând cont de dificultățile de transport, data limită a prezentării a fost stabilită peste șapte săptămâni. Soldații de pe front, care nu dezertaseră, au văzut în acest decret șansa unei permisii de șapte săptămâni, luate cu de la sine putere, drept care au plecat și mai mulți.²²

Soldații, sătui de atâta război, au întâmpinat cu bucurie aceste schimbări, spre deosebire de majoritatea ofițerilor care erau oripilați, mai ales de ideea că nu mai puteau face nimic fără acordul comitetelor de soldați. Antisemiții simțeau că cele mai cumplite bănuieli li se adevereau aflând că o parte semnificativă dintre

membrii comitetelor erau evrei. Explicația alegerii lor era simplă. Evreii se numărau printre cei mai școliți soldați, sistemul țarist nepermițându-le să ajungă ofițeri.

Ședințele durau aproape toată ziua, fără să rezolve mare lucru. „Masa mare a soldaților era șocată de evenimente și derutată de ele”, scria un soldat de pe frontul transcaucazian. „Uneori situația devenea comică: un vorbitor își striga lozinca și participanții îl aprobau, apoi altul venea cu o lozincă în contradicție cu prima, aprobată și ea de participanți, care strigau: «Ai dreptate!».”²³

Generalul-maior Vladimir von Dreier și-a descris sosirea în calitate de șef de stat-major al unei divizii din Corpul de armată siberian pe frontul din Galiția. La sediu nu era nimeni, drept care l-a căutat pe comandantul diviziei, care fusese obligat să asiste la adunarea soldaților. „Sala era plină. Un soldat costeliv striga de pe podium cât îl ținea gura: «Nikolașka a băut destul din sângele nostru, tovarăși!» Soldații îl asigurau mereu: «Ai dreptate! Ai dreptate!» Cei din apropierea noastră rânjeau și priveau cu satisfacție spre șefi, în timp ce scuipau cojile de semințe. Vorbitorii s-au succedat pe podium ca să-l înjure pe țar, în timp ce eu mă întrebam cum dracu’ nimerisem tocmai aici.”²⁴

Întrucât cavaleria, artileria și unitățile de cazaci se dovedeau mai puțin vulnerabile la colapsul disciplinei, primele cazuri de ofițeri agresați fizic și chiar omorâți s-au înregistrat la infanterie și marină. „Cum să reziste infanteriștii?”, scria comandantul Oliver Locker-Lampson. „De aproape trei ani, mureau pe front cu milioanele; aruncați în luptă (după cum spun chiar ei) prost înarmați împotriva unor trupe înarmate până în

dinți, de către generali despre care credeau că erau cumpărați cu aur german. Cum să-și dorească să continue războiul?”²⁵

„Unii ofițeri au fost împușcați, alții bătuți, cei mai mulți insultați”, continua Locker-Lampson în raportul trimis Londrei. De multe ori, moartea era provocată prin „ridicarea în baionete”, când victima era străpunsă de vreo șase soldați și ridicată de la pământ.²⁶ De exemplu, aceasta a fost soarta a cinci ofițeri ai garnizoanei din Luga, la 100 de kilometri sud de Petrograd, cu toții având nume germane.

„În Kronstadt, ofițeri de marină au fost puși să măture străzile”, adăuga Locker-Lamson, „unul dintre ei fiind tras de barbă și pălmuit mereu de un marinar. Respectul față de gradul militar a dispărut cu desăvârșire.”²⁷ Marinarii din Flota Baltică, maltratați de mulți ofițeri, erau cei mai violenți și mai radicali, printre ei numărându-se și bolșevici, și anarhiști. Furia latentă a acestor „șobolani de mare”,²⁸ reprimată pe cuirasatele blocate în apele înghețate, era alimentată de absența informațiilor pe care ofițerii ar fi trebuit să le comunice.

Pe 3 martie, viceamiralul Adrian Neperin din Helsingfors (Helsinki) l-a anunțat pe Rodzianko: „Revoltă pe *Andrei, Pavel și Slava*. Amiralul Nebolțîn ucis. Flota Baltică nu mai există ca forță de luptă.”²⁹ Noaptea erau aprinse lumini roșii, iar ziua erau arborate steaguri roșii, în semn de triumf revoluționar. Însuși Neperin a fost împușcat mortal de un marinar chiar în ziua următoare. Amiralul Viren, guvernatorul general al Kronstadtului, a fost înjunghiat cu baionetele. Feodor Raskolnikov, care, foarte curând, avea să ajungă lider bolșevic în Kronstadt, a încercat să explice că Viren avea „reputația unei brute” în

toată Flota Baltică.³⁰ Raskolnikov a justificat „aceste așa-zise «excese» care au provocat indignarea întregii burghezii, dar la care clasa muncitoare a rămas indiferentă”, ca pe o „răzbunare a marinarilor pentru toate umilințele și insultele îndurate”. Zbirii, detestați pentru severitatea lor, erau numiți „dragoni” și au fost primii omorâți, arestați sau bătuți în celulele lor. În total, 105 ofițeri au fost uciși în Kronstadt, Helsingfors (Helsinki) și Vîborg (Viipurii); în celelalte baze navale din Golful Finic au fost însă puține astfel de cazuri.

*Afiș bolșevic care salută Flota Roșie ca „Avangardă a Revoluției”
(Bridgeman Images/Tobie Mathew)*

Amiralul Aleksandr Kolceak, comandantul Flotei Mării Negre, se afla într-o situație mai puțin periculoasă fiindcă, deși marinarii lui erau la fel de rebeli, ofițerii se purtau mai puțin brutal cu ei. Presa conservatoare părea aproape fermecată de el, prezentându-l ca pe un posibil dictator

militar. „Kolceak comandă acum Flota Mării Negre“, scria Elena Lakier în Odesa. „Toți marinarii îl adoră. Ziarele scriu că este plin de energie și avânt. În revista noastră i-am reprodus portretul, cu următoarele cuvinte: «Inima Rusiei nu te va uita nicicând. Așa cum nu uiți prima dragoste.»”³¹

Cu o privire de vultur furios, Kolceak fusese cel mai tânăr viceamiral din Marina Imperială Rusă. Mai mult decât un ofițer extrem de priceput, fusese oceanograf și explorator în Arctica, participând la mai multe expediții, inclusiv una de doi ani în care studiase arhipelagul Noua Siberie. Cercetările lui vor duce, peste mai bine de un secol, la deschiderea rutei de nord pentru o nouă generație de spărgătoare de gheață.

În timpul Războiului Ruso-Japonez, Kolceak fusese rănit și luat prizonier. Furios pe incompetența guvernării țariste, colaborase cu membri ai Dumei la modernizarea marinei, introducând submarine și hidroavioane. După o altă expediție arctică, în 1913, devenise șeful operațiunilor în Marea Baltică, apoi comandantul Flotei Mării Negre, cu puțin înainte de Revoluția din Februarie. Când sovietul marinarilor din Sevastopol a cerut ca ofițerii să-și predea armele, Kolceak a arătat Sabia Aurită a Sfântului Gheorghe, primită pentru curajul dovedit în Extremul Orient. „Nu voi mi-ați dat această sabie“, a spus el, „și nu v-o voi preda vouă.”³² Apoi s-a întors și a aruncat-o în mare.

Kolceak a scăpat cu noroc, fiind trimis într-o misiune în Statele Unite. După ce bolșevicii au luat puterea în toamnă, mai mulți ofițeri din Flota Mării Negre, inclusiv cinci amirali, au fost executați pe Dealul Malahov de lângă Sevastopol.

5

VĂDUVA GRAVIDĂ MARTIE-MAI 1917

Aleksandr Herzen, cel mai important filosof politic al Rusiei, făcuse o profeție bazată pe studiul revoluțiilor de la 1848. „Moartea formelor contemporane de ordine socială ar trebuie mai curând să bucure sufletul decât să-l chinuie”, scria el. „Dar ceea ce înspăimântă este că lumea care dispare nu lasă în urmă un moștenitor, ci o femeie gravidă. Între moartea unuia și nașterea altuia va curge multă apă, va fi o noapte lungă, de haos și durere.”¹

Guvernul Provizoriu din Rusia lui 1917 nu se putea potrivi mai bine cu profeția lui Herzen. Obiectivul său autoproclamat era asigurarea tranziției. Toate deciziile fundamentale privind legile, sistemul politic și proprietatea asupra pământului puteau fi luate numai după nașterea Adunării Constituante. Între timp, puterea sa era puțin mai mult decât un eufemism, fiindcă nu putea face nimic fără aprobarea Comitetului Executiv al Sovietului din Petrograd. Desființarea administrației țariste nu-i lăsase nici un mecanism prin care să poată acționa în vreun fel sau altul. Guvernul Provizoriu se afla, din punct de vedere politic, într-o țară a nimănui. Membrii săi nu se deosebeau prea mult de liberalii cu înalte principii morale descriși de Herzen, care „concomitent subminează vechea ordine și se agață de ea, aprind fitilul și încearcă să oprească explozia”.²

Prințul Gheorghi Lvov, prim-ministrul, era un om cu calități administrative remarcabile, dar rămânea atât de liberal în gândire, încât credea orbește în bunătatea intrinsecă a oamenilor (ceea ce Maksim Gorki numea „sentimentalism karamazovian”). Lui Lvov îi displăcea însăși ideea de autoritate guvernamentală centrală, fapt care nu-l recomanda deloc pentru cealaltă funcție a lui, de ministru al afacerilor interne. A fost de acord cu eliberarea tuturor deținuților politici, inclusiv a teroriștilor condamnați, indiferent dacă erau sau nu de partea democrației. Credea pur și simplu că moralitatea rușilor se va schimba dacă Rusia va deveni „țara cea mai liberă din lume”.

Chiar și profesorul Pavel Miliukov, ministrul afacerilor externe, care era pentru păstrarea monarhiei, a fost de acord cu întoarcerea la Petrograd, din Elveția, a lui Vladimir Ilici Lenin, liderul revoluționar al bolșevicilor. De asemenea, a rugat Marea Britanie să facă demersuri pe lângă Canada pentru a-i acorda liberă trecere spre casă carismaticului Lev Troțki, care venea din Statele Unite. Dar unul dintre primii exilați bolșevici care au ajuns în Petrograd ca să fie prezenți în „leagănul revoluției” a fost Iosif Stalin. Pe 12 martie, el a sosit cu trenul transsiberian, împreună cu Lev Kamenev, din exilul petrecut lângă Krasnoiarsk.

Cu mai puțin de doi ani în urmă, la conferința de la Zimmerwald, în Alpii elvețieni, Troțki și alți delegați glumiseră că, la o jumătate de secol după Prima Internațională Socialistă a lui Karl Marx, internaționaliștii Europei încă mai încăpeau în „patru căruțe trase de cai”. Doar cu o lună înainte de Revoluția din Februarie, Lenin se îndoise că va apuca să fie martorul unui

asemenea eveniment. Deși anticipase o revoltă provocată de ura față de război, chiar și el fusese luat prin surprindere. De fapt, orice sugestie că Lenin, care, exilat fiind, locuia într-o cameră sărăcăcioasă de pe Spiegelstraße din Zürich, ar fi putut deveni curând conducătorul absolut al Rusiei ar fi părut de domeniul fantasticului. Și totuși Revoluția din Februarie, neplanificată de revoluționarii de profesie, schimbase totul.

Lenin, cu fruntea lui pleșuvă, cu barba de profesor și ochii mijiți, pătrunzători, îi disprețuia în primul rând pe radicalii amatori. Pentru el, idealistii erau fricoși și sentimentali. În opinia lui, doar el avea viziunea sau hotărârea neșămutată de a distruge vechea ordine pentru totdeauna. Pe 3 martie 1917, după masa de prânz, în timp ce Nadejda Krupskaia spăla vasele, iar Lenin își aduna hârtiile ca să meargă la bibliotecă, au auzit cum cineva urca grăbit treptele. De-abia răsuflând, un prieten a dat buzna în camera lor cu un ziar în mână. „Ați auzit vestea?”, a întrebat el gâfâind. „A început revoluția în Rusia.”

Entuziasmat de căderea detestății familiei a Romanovilor, care îi executase fratele, pe Aleksandr, Lenin i-a trimis o telegramă Aleksandrei Kollontai, teoreticiană marxistă și feministă, la Oslo, cu instrucțiunile lui pentru bolșevicii din Petrograd. Nu a verificat veridicitatea știrii și nici nu s-a consultat cu colegii. Lenin ardea de nerăbdare. Era blocat în Zürich, departe de războiul purtat de blestemații de imperialiști.

După ce-și făcuse planuri, unul mai fantezist decât altul, de a ajunge în Rusia, care implicau de la deghizare la avioane, Lenin a fost salvat de ideea unui menșevic, Iulius Martov. Acesta i-a

sugerat să-l abordeze pe reprezentatul Germaniei la Berna, Gisbert Freiherr von Romberg. Regimul lui Wilhelm al II-lea saluta orice ocazie de a submina rezistența rușilor pe frontul de est înainte ca americanii să intre în război. Lenin nu-și făcea probleme că acceptă ajutorul unui dușman de clasă. Era dispus chiar și să primească fonduri secrete din partea guvernului german destinate tocmai propagandei. Din partea lui, orice ajută revoluția să-i aducă pe bolșevici la putere era permis.

Astfel, ajutat chiar de imperialiștii pe care voia să-i răstoarne cu orice preț, Lenin și 31 de revoluționari au primit un așa-zis „tren sigilat” cu care să traverseze Germania, însoțiți de doi ofițeri prusaci. Din grup făceau parte și soția lui Lenin, Krupskaia, și, după unii, amanta lui, Inessa Armand, dar și Karl Radek, pe care Arthur Ransome îl descria ca pe un „micuț elf revoluționar, cu ochelari și blondin, de o inteligență și o vivacitate incredibile”.³

La urcarea în trenul elvețian care urma să-i ducă până la granița cu Germania, Radek l-a întrebat pe Lenin cu ce sentimente pleca. „În șase luni”, a replicat Lenin, „ori vom atârna în ștreang, ori vom fi la putere.”⁴ Lenin nu arăta deloc a viitor lider în hainele lui ponosite și ghetetele cu ținte, dar o forță obsesivă și instinctele lui dictatoriale îl făceau să-și asume orice responsabilitate. A organizat până și mersul la cele două toalete ale trenului.

Dintr-un mic port de pe coasta Mării Baltice, bolșevicii au luat un vapor cu aburi până în Suedia, apoi un tren până la Stockholm (unde Lenin a fost convins să-și cumpere haine noi). Pe 31 martie, grupul de bolșevici a urcat într-un alt tren, spre Finlanda. Acolo, Lenin s-a înfuriat când

a citit într-un număr recent din *Pravda* că, deși erau la conducerea Comitetului Central Bolșevic, Stalin și Kamenev nu atacau în nici un fel Guvernul Provizoriu.

Pe 3 aprilie, cu puțin înainte de miezul nopții, trenul a sosit în gara Finlanda din Petrograd. Puțini dintre cei care așteptau îl văzuseră sau îl auziseră vorbind pe Lenin. Majoritatea fuseseră chemați să-l întâmpine de către Comitetul Central Bolșevic. O persoană neinvitată era Paul Dukes, un pianist care dădea concerte și lucra pentru Serviciul Secret de Informații al Marii Britanii, recrutat de căpitanul Mansfield Cumming.

În gară, un grup de marinari din Flota Baltică a alcătuit o gardă de onoare ad-hoc. Pe Lenin însă nu l-a impresionat primirea făcută și i-a tratat cu răceală pe cei care l-au întâmpinat. A ținut repede două cuvântări, una în fața marinarilor și una, mai cu miez, în fața mulțimii adunate în jurul unui autoblindat. Spre dezamăgirea auditoriului, Lenin a atacat Guvernul Provizoriu, criticându-i implicit și pe cei care îl ascultau pentru că acceptaseră orice, și a respins ideea de unitate a partidelor socialiste.

Câteva ore mai târziu, fără să doarmă, Lenin i-a surprins pe bolșevicii din Petrograd ducându-se la sediul lor, vila expropriată a balerinei și fostei amante a țarului, Matilda Kșesinskaia. I-a certat folosind elemente din ceea ce ulterior au ajuns să fie cunoscute drept *Tezele din aprilie*, pe care le scrisese în timpul călătoriei spre casă. Mai întâi a condamnat orice sprijin acordat Guvernului Provizoriu în continuarea „rapacelui război imperialist” și chiar a îndemnat la fraternizare cu inamicul de pe front.⁵ Apoi a argumentat că mersul revoluției putea fi scurtat

în mod dramatic. Revoluția intermediară, burghezo-democratică, preconizată de Marx, era inutilă. Bolșevicii puteau pune mâna pe putere imediat, dat fiind că burghezia – și, prin extensie, Guvernul Provizoriu – era foarte slabă. Lenin a susținut desființarea poliției, a armatei și a aparatului birocratic, ca și naționalizarea pământului și a băncilor. Cei prezenți au fost îngroziți de ceea ce auzeau, considerând-o o mare nebunie.

Lenin disprețuia falsa modestie, crezându-se infailibil. Despre bolșevicii care nu se arătau de acord cu el spunea că fie înțeleg greșit situația, fie că au intenții ascunse; dar, ca să-i câștige pe alții de partea lui, era pregătit să trateze cu mai multă prudență unele chestiuni, precum condamnarea războiului împotriva Germaniei, de la care se abținea. De asemenea, Lenin își dădea seama că a discuta despre transformarea conflictului existent într-un război civil european nu era în ton cu starea de spirit pacifistă. Iar în atmosfera prevalentă, de libertate fără restricții, lozinci precum dictatura proletariatului zgâriau urechile.

Cu toate acestea, în aceeași zi, la Palatul Taurida, Lenin a lăsat precauția deoparte, respingând orice compromis cu menșevicii. Unul dintre ei, înfuriat de atacul lui Lenin, a declarat: „Programul lui Lenin înseamnă insurecție sută la sută” și „dă pe față intenția de a provoca un război civil acum, când ne aflăm în plină democrație revoluționară”.⁶ Miniștrii Guvernului Provizoriu, de la cadetul Miliukov la socialistul Kerenski, i-au respins și ei atacurile. Ideile lui Lenin sunau atât de radical, încât nu păreau a fi o amenințare serioasă. Oricum, bolșevicii erau o cantitate neglijabilă în raport cu revoluționarii

socialiști, care se bucurau de un sprijin enorm în zonele rurale. Chiar și Lenin recunoștea că, „în majoritatea sovietelor reprezentanților muncitorilor, partidul nostru este în minoritate, o minoritate aproape neînsemnată”.⁷

Pentru ca bolșevicii să ajungă la putere și să nu o împartă cu nimeni, Lenin a avut grijă să nu descrie viitoarea societate comunistă. Întreaga putere a statului și proprietatea privată, susținea el, vor trece în mâinile sovietelor – adică a consiliilor muncitorești –, de parcă acestea ar fi urmat să fie organisme independente, și nu doar marionete ale conducerii bolșevice. Țăranii erau încurajați să creadă că pământul va fi al lor și se vor folosi de el cum vor crede de cuviință. Nu se amintea nimic despre confiscarea recoltelor pentru a hrăni orașele sau despre colectivizarea forțată. Discursurile lui publice se concentrau pe așa-ziii dușmani ai poporului – cei pe care îi numea „paraziți”, cum ar fi bancherii, patronii fabricilor și uzinelor, cei care incitau la război și moșierii. Lenin nu ataca deloc celelalte categorii sociale pe care bolșevicii le vor persecuta mai târziu și credea cu toată fermitatea în necesitatea războiului civil pentru a câștiga puterea absolută, fără a face aluzie la genocidul de clasă care avea să vină.

După o primă încercare nereușită de a se adresa unui auditoriu numeros, Lenin s-a impus curând ca un orator de prim rang. Se exprima simplu și eficient. Stăpânirea și încrederea în sine îi fascinau pe cei care îl ascultau, dându-i o aură de lider autoritar.

Teffi, citită de un public numeros în anii antebelici, inclusiv de țară și de Lenin, scria că forța lui rezida în extraordinara capacitate de a explica probleme complexe în mod clar și

convingător. „Ca orator, Lenin nu entuziasma mulțimea”, scria ea. „Nu o puneă pe jar, nu o aducea în pragul freneziei. Nu era precum Kerenski, care făcea mulțimea să se îndrăgostească de el și să verse lacrimi de extaz. [...] Lenin pur și simplu scormonea metodic colțul cel mai întunecat al sufletelor oamenilor.”⁸ Mai presus de toate, Teffi era frapată de părerea proastă pe care Lenin o avea despre umanitate în general, indivizii fiind pentru el cantități neglijabile. „Un om era bun numai dacă slujea cauza.”

În a doua jumătate a lui martie, tulburările din multe zone rurale luau deja o turnură violentă, mai ales la inițiativa dezertorilor radicalizați întorși de pe front. Țăranii din multe sate, cu deosebire cei de pe Volga și din regiunile centrale bogate în cernoziom, începeau să ia utilajele moșierilor, să le cosească fânețele, să-și însușească pământul necultivat, să le doboare copacii și să le ia semințele pentru următoarea recoltă. Pentru ei, libertatea revoluționară însemna să facă tot ce voiau după secole întregi de oprimare. Generalul Aleksei Brusilov, comandantul marii ofensive din 1916, care ulterior s-a alăturat Armatei Roșii, scria că „soldații nu voiau decât un singur lucru – pace, ca să poată merge acasă, să-i jefuiască pe moșieri și să trăiască liberi, fără să plătească impozite și fără să recunoască vreo autoritate”.⁹

Brusilov nu exagera. „Numărul dezertărilor din armată a crescut dramatic”, remarcă dr. Kravkov. „Soldații vor să profite de aceste momente ca să ia pământ de la moșieri.”¹⁰ Secția de cenzură militară constata că aceasta era o temă obișnuită. „Toți cei de aici vor pace,

numaidecât, cu orice preț”, scria acasă un soldat de pe frontul de vest. „La ce bun să mai luptăm, dacă tot vom avea pământ berechet când pământul țarului și al moșierilor va fi împărțit la toți? *Burjuii* nu ne pot trage pe sfoară. Ne întoarcem acasă înarmați și luăm tot ce ni se cuvine.”¹¹

Prăbușirea autorității tradiționale în mediul rural, mai ales a administratorilor care apărau interesele moșierimii, a permis țăranilor să-și creeze propriile adunări, în care s-au votat chiar și legi neoficiale sau decrete, pentru a da o bază cvasilegală hotărârilor luate în mod democratic. Revoluționarii socialiști își îndemneau susținătorii să aștepte reformele pe care urma să le introducă Adunarea Constituantă, numai că răbdarea acestora se evapora rapid. Într-una dintre marile adunări ale țăranilor din Samara, un delegat a atras atenția celorlalți să nu se încreadă în liderii partidului. „Oare ne va fi mai bine dacă așteptăm ca Adunarea Constituantă să rezolve problema pământului? În trecut, guvernul a hotărât pentru noi, dar eforturile lui n-au făcut decât să ne înrobească. Acum guvernul spune că mai întâi trebuie restabilită ordinea. Ni se spune mereu «mai târziu, mai târziu, nu acum, nu până se întrunește Adunarea Constituantă».”¹²

Deși unii moșieri luminați au fost tolerați sau chiar protejați de țăranii și de slugile lor, marea majoritate au fost nevoiți să fugă în tot anul acela. De la începutul lui martie, au fost puține cazuri de moșieri uciși, chiar dacă multor conace li s-a dat foc. Dar, în acea atmosferă încărcată, un incident minor sau alegerea unui moment nepotrivit, îndeosebi când țăranii sau soldații devastau un depozit de băuturi spirtoase, puteau duce la violențe ieșite din comun. În mai,

în vecinătatea oraşului Mțensk, aproximativ 5 000 de țărani și soldați, după ce prădaseră o pivniță plină cu butoaie de vin, și-au ieșit din minți și timp de trei zile au dat foc moșiilor din apropiere. Satisfacerea dorinței de a distruge sau pur și simplu de a-și face nevoile pe obiectele prețioase ale nobilimii și moșierimii sau de a da foc îi încrâncena și mai mult. A distruge sau a murdări trecutul nu făcea prezentul cu nimic mai bun.¹³

Convingerile politice liberale nu erau suficiente pentru a-l proteja pe un moșier aristocrat. Prințul Boris Viazemski și soția sa, Lili, s-au întors la moșia familiei din Lotarevo, în provincia Tambov. Mai întâi, prințul voia să-și îngroape fratele, pe Dmitri, ucis de un glonț rătăcit în haosul din Petrograd. Dmitri fusese urât de țărani din cauza rolului jucat de acesta în înăbușirea revoltei locale, în timpul revoluției din 1905. Pe de altă parte, convingerile lui Boris erau atât de liberale, încât produceau iritare în rândul rudelor lui mai demodate.

Un bolșevic pe nume Moiseev a sosit în district și a încurajat comitetul țăranesc să ceară ca familia Viazemski să cedeze cea mai mare parte din moșie. Boris a răspuns că trebuie să aștepte până la înființarea Adunării Constituante și la adoptarea de către aceasta a legii privind reforma agrară. Puțin mai târziu, Moiseev s-a întors cu câteva sute de țărani care au înconjurat conacul. Boris Viazemski a încercat să discute cu ei, dar țăranii i-au luat pe cei doi soți și i-au închis în clădirea școlii.

A doua zi, Boris a fost dus la gară pentru a fi urcat în trenul de Petrograd, cu escortă, în ideea că noile autorități îl vor trimite pe front. Dar gara mișuna de dezertori care, auzind că prințul

Viazemski era prin preajmă, l-au găsit și l-au omorât în bătaie cu vergele din metal. Conform unei relatări, agresorii i-ar fi scos ochii, dar probabil că mutilarea a avut loc după ce murise. Între timp, soția lui, Lili, scăpase cu ajutorul servitoarei ei. Îmbrăcată în haine țărănești, s-a dus la gară. Într-un târziu a găsit cadavrul lui Boris într-un vagon gol și l-a dus la Moscova ca să-l înmormânteze. Ca în multe alte locuri, conacul lor a fost complet distrus pentru ca familia să nu se mai întoarcă niciodată. Cadavrul lui Dmitri Viazemski, fratele detestat, a fost dezgropat, dezmembrat și împrăștiat prin cimitir.¹⁴

Nici chiar cedarea întregului pământ țăranilor nu părea să-i îmbuneze. În absența tatălui său, tânăra prințesă Baturin s-a adresat țăranilor care veniseră în masă din satul Inozemka. Le-a spus că familia ei deja le cedase oficial toată moșia și tot conacul. „Vă implor, nu distrugeți, nu demolați ceea ce este deja al vostru”, a adăugat ea.

„Țăranii au ascultat-o tăcuți. Veniseră cu pari și topoare, cu saci, unii cu căruțe. Cineva din mulțime a strigat: «Stăpânul nostru a plecat, dar va veni altul! Luați tot ce puteți cât se mai poate.» Și a început nebunia. Țăranii au scos din tâțâni ușile uriașe ale conacului, deși nimeni nu le putea folosi, erau prea mari pentru izbele lor. Și-au umplut sacii cu tot ce au găsit, au rupt foi din cărțile îmbrăcate în piele ca să-și răsucească țigări din ele. Au desprins lacătele de la hambare și au luat cu ei toate grânele depozitate acolo. În mai puțin de trei ore, conacul a rămas pustiu.”¹⁵

Chiar și la șapte ani de la moartea contelui Tolstoi, comunitatea lui semianarhistă de la Iasnâia Poliana de-abia a scăpat neatinsă. Țăranilor nu le venea a crede că Tolstoi chiar le

dăruise moșia. Aflându-se în zonă, scriitorul Ivan Najivin și soția sa au mers în vizită acolo, temându-se că era ultima lor ocazie. „Contesa”, scria el, „care trăia în condiții foarte dificile, a fost foarte ospitalieră, ne-a povestit multe, pe urmă am mers la mormânt. Când ne-am apropiat, am văzut mai mulți tineri din partea locului care stăteau după gard, chiar în dreptul mormântului, cântau la balalaică, scui-pau cojile de semințe și mai mult răcneau cântece deocheate. [...] Gardul era acoperit de inscripții injurioase. [...] N-am îndrăznit să ne apropiem de mormânt, am rămas câteva minute la distanță și ne-am întors. Mă gândeam că n-ar fi trebuit să venim. [...] Când ne-am întors la casa lui Tolstoi, am văzut-o pe Tatiana Lvovna [fiica scriitorului] înconjurată de o mulțime de mujici. [...] Nu ne-am apropiat, dar am înțeles din cuvinte disparate că mujicii voiau acum tot pământul, iar ea le spunea că tatăl ei le dăduse deja tot pământul fără să le ceară nimic în schimb.”¹⁶

Prima criză majoră a Guvernului Provizoriu a apărut în aprilie. Ea a fost declanșată din interiorul cabinetului de miniștri al lui Lvov de profesorul Miliukov, ministrul afacerilor externe. Adept al păstrării monarhiei, Miliukov, un intelectual riguros, chiar glacial, respingea ideea acceptării necesității politice. „În acele vremuri tulburi”, scria Paustovski, „părea un refugiat de pe altă planetă, perfect ordonată, academică.”¹⁷

Continuarea războiului de partea Aliaților împotriva Puterilor Centrale era un subiect spinos. Propaganda germană de pe front, extrem de eficientă, pretindea că Rusia fusese silită de Marea Britanie să rămână în conflict. Între timp, argumentele stângii condamnau războiul,

considerându-l „capitalist” și „imperialist”, alimentând astfel furia provocată de corupția din spatele unor contracte încheiate de guvern. Sovietul lansase și un „Apel către toate popoarele lumii” ca să se opună războiului și să ceară pace fără „anexări sau despăgubiri”. Guvernul francez, mai ales, s-a arătat deranjat de această inițiativă, întrucât unul dintre principalele lui obiective era recuperarea provinciilor Alsacia și Lorena, pe care le pierduse în favoarea Germaniei în 1871.*****

Când liderul socialist francez Albert Thomas a sosit la Moscova ca să țină un discurs în sprijinul „sacrei alianțe de război”, o demonstrație bolșevică a mărșăluit, în replică, pe bulevardul Tverskoi cu placarde pe care scria „Jos războiul!”, „Pace țăranilor! Război moșierilor!”, „Întreaga putere – sovietelor!”

Miliukov însă credea cu fermitate că Rusia trebuie să rămână în război până la victoria Aliaților, și nu doar din cauza împrumuturilor uriașe primite de la francezi. De asemenea, Miliukov nu vedea vreun motiv ca Rusia să renunțe la promisiunea de a primi Constantinopolul și strâmtoarea Dardanele după înfrângerea Imperiului Otoman. Având în vedere că cea mai mare parte a exporturilor de grâne se făcea prin porturile de la Marea Neagră, controlul strâmătorii era o garanție vitală a comerțului Rusiei.

Pe 27 martie, ca să calmeze Comitetul Executiv al Sovietului, guvernul condus de Lvov a dat publicității o declarație prin care îi asigura pe cetățenii țării că scopul final al războiului era o pace durabilă și autodeterminarea pentru toate națiunile. Chestiunea anexărilor era evitată. Comitetul Executiv a insistat ca declarația să fie

transmisă guvernelor aliate ale Antantei. Ceea ce s-a și făcut, numai că Miliukov a inclus o notă explicativă prin care arăta că Rusia va lupta până la capăt.

Pe 20 aprilie, când s-a aflat ce conținea nota lui Miliukov către Aliați, au izbucnit proteste de mare amploare. Nota demonstra clar că Miliukov sprijinea „tratatele secrete” prin care Rusiei i se promisese strâmtoarea Dardanele. Miliukov și cadeții lui interpretaseră total eronat starea de spirit a țării. Dr. Vasili Kravkov scria în cartierul general al corpului de armată de care aparținea: „A insista, cum face Miliukov, pe continuarea războiului până la victoria finală, pe ocuparea strâmătorii și a Constantinopolului, pe zdrobirea autocrației prusace, înseamnă, pentru mine, că s-a pierdut orice simț al realității.”¹⁹

Eșuând în încercarea de a crea o monarhie constituțională, Miliukov sperase că îndepărtarea țarului va impulsiona patriotismul și dorința de a câștiga războiul. În martie, majoritatea soldaților păreau să fi acceptat cu resemnare continuarea războiului, deși atitudinea lor începea să se schimbe fără ca Guvernul Provizoriu să bage de seamă. Resentimentele față de război s-au intensificat în aprilie și de teama că țările învinse vor fi silite să plătească despăgubiri și să cedeze teritorii.

Pe 20 aprilie, locotenentul Theodore Linde, un ofițer revoluționar din regimentul de gardă Finlandski, a îndemnat propriul batalion și alte batalioane de rezervă ale regimentului să pornească spre Palatul Mariinski, sediul Guvernului Provizoriu, și să ceară demisia lui Miliukov. Soldații au cerut și demisia tuturor miniștrilor „burghezi” și înlocuirea lor cu un guvern revoluționar. Din întâmplare, Lvov și

cabinetul său de miniștri se întruneau în acea după-amiază la Ministerul de Război, întrucât Gucicov, ministrul, nu se simțea bine. Generalul Kornilov, comandantul districtului Petrograd, a întrerupt ședința aducând vestea demonstrației militare și cerând permisiunea de a aduce trupe pentru a înăbuși revolta. Potrivit lui Kerenski, toți miniștri i-au respins cererea.

A doua zi, bolșevicii și susținătorii lor s-au alăturat revoltei, cu pancarte pregătite în timpul nopții pe care scria „Jos Guvernul Provizoriu!” și „Întreaga putere – sovietelor!”. Lenin nu voia ca bolșevicii să rămână pe dinafară în ceea ce putea fi încă un moment decisiv, dar încercarea de a-i mobiliza pe muncitori în masă a eșuat. Doar marinarii cei mai radicali din Kronstadt au răspuns la chemarea lor. Pe Nevski Prospekt, unde numeroși demonștranți își clamau sprijinul față de Guvernul Provizoriu, au avut loc confruntări violente, soldate cu mai multe victime.

Generalul Kornilov a cerut din nou permisiunea de a aduce trupe, de data aceasta adresându-se Comitetului Executiv. Cererea i-a fost din nou refuzată și, spre umilința lui, a fost informat că din acel moment orice directivă militară trebuia semnată și ștampilată de doi dintre membrii comitetului. Scârbit de ceea ce considera a fi lașitate în fața anarhiei, Kornilov a demisionat din funcția de comandant al districtului Petrograd și s-a întors pe front.

Comitetul Executiv al Sovietului, sperându-se de perspectiva unei dezordini generale și chiar a războiului civil, le-a ordonat susținătorilor lui Linde să se întoarcă la cazarmă, spre dezamăgirea și nedumerirea acestuia. Între timp, bolșevicii se prefăceau că nu au nici o legătură

cu încercarea de lovitură de stat, atât la Petrograd, cât și la Moscova. În spatele ușilor închise, Kamenev l-a criticat dur pe Lenin pentru „inițiativele lui necugetate”. Lenin însă nu regreta nimic. Pentru el, criza din aprilie pe de o parte slăbea Guvernul Provizoriu, iar pe de alta îi discredita pe socialiștii mai moderați din Comitetul Executiv. Mica insurecție a lui Lenin a fost doar ceea ce comuniștii spanioli, peste 15 ani, vor cataloga în bătaie de joc drept „gimnastică revoluționară”. Data viitoare, își spunea el, vom fi mai bine pregătiți și organizați.

Luptele de stradă și în general tulburările din aprilie i-au șocat pe optimiștii din Guvernul Provizoriu și pe susținătorii acestora din rândurile intelectualității liberale. Lvov a solicitat ajutorul Comitetului Executiv, dar cererea i-a fost respinsă de teama reacției pe care ar fi avut-o strada, Miliukov fiind în continuare ministru. Apoi, pe 30 aprilie, deprimat, Aleksandr Gucicov a demisionat, fiind convins că țara era neguvernabilă. Și Miliukov a hotărât că prezența lui în guvern era acum inutilă. Plecarea celor doi, cei mai „burghezi” dintre miniștri, a schimbat imediat situația. A doua zi, Comitetul Executiv a votat să fie reprezentat în cabinetul condus de Lvov, pe motiv că era de datoria Comitetului să întrețină revoluția printr-un guvern de coaliție. Poate faptul că guvernul era condus în continuare de prințul Lvov nu conta prea mult într-o țară în care cei mai cunoscuți anarhiști erau prințul Bakunin și prințul Kropotkin. Oricum, guvernul de coaliție rezultat din această semifuziune cu Sovietul nu a întărit un centru democratic, ci a adâncit prăpastia. Partidul Cadeților, al lui Miliukov și Gucicov, a virat spre

dreapta pentru a apăra ordinea și proprietatea privată, în timp ce socialiștii moderați din Comitetul Executiv, compromiși de cooperarea cu Guvernul Provizoriu burghez, au devenit vulnerabili în fața atacurilor bolșevice.

Kerenski s-a folosit de această remaniere pentru a trece de la Ministerul Justiției, în locul lui Gucicov, la Ministerul de Război. Această schimbare l-a încurajat să devină un adevărat cameleon. Brusc, avocatul socialist a început să apară îmbrăcat în tunică militară și cu cizme înalte. Și, la modul ironic, după scandalul cu Miliukov și obiectivele Aliaților după câștigarea războiului, Kerenski a pornit într-un tur al frontului, folosindu-și talentul oratoric fără egal pentru a-i convinge pe soldați să-și facă datoria și să se supună ordinelor. Inițiativa l-a pus într-o poziție ingrată pe Irakli Țereteli, un menșevic din Georgia (și alt prinț dintr-o veche familie nobiliară).

Țereteli, și el un orator strălucit, venise cu ideea „defensismului revoluționar”, apărarea teritoriului național fără a pune stăpânire pe vreun teritoriu al altui stat. Țereteli a reușit să-i convingă pe cinci dintre colegii săi din Comitetul Executiv să se alăture Guvernului Provizoriu motivând că astfel puteau încheia pacea mai rapid. Dar, curând după ce și-au ocupat posturile, aceștia au aflat că „defensismul revoluționar” în versiunea lui Kerenski venea în sprijinul planului elaborat de Stavka pentru o ofensivă majoră care coincidea cu cea a Aliaților occidentali, menită să pună cât mai curând capăt războiului. Pe 14 mai, Kerenski a dat publicității un ordin către armată: „În numele salvării Rusiei libere, veți merge acolo unde vă trimit comandantii și

guvernul. În vârful baionetelor veți purta pacea, adevărul și dreptatea. Veți înainta în șiruri compacte, disciplinați, hotărâți să vă faceți datoria și să vă dovediti dragostea supremă față de revoluție și țara voastră.”²⁰

Din păcate, disciplina și simțul datoriei se deteriorau rapid. După cum nota dr. Kravkov spre sfârșitul lunii: „Numărul jafurilor și al civililor uciși crește mereu în zonele apărate de armata noastră. Din nefericire, cel mai mult suferă familiile de evrei.” Pentru Kravkov, Kerenski era un „jongler grandilocvent” când susținea că „moralul soldaților era la cote înalte, toți crezând în victorie, iar efectivele armatei «creșteau simțitor»”.²¹

Kravkov, care salutase Revoluția din Februarie cu atâta entuziasm, era tot mai deprimat. „Vești deloc îmbucurătoare sosesc din Țarițin, Barnaul, Eniseisk și din alte locuri din Mama Rusie: răscoale țărănești sângeroase, precum cea condusă de Stepan Razin sau de Pugaciov! Masele necontrolate, în delir, au felul lor de a sărbători libertatea.” Lucrurile nu stăteau mai bine pe frontul galițian. „În total, mai puțin de jumătate din trupele noastre au fost de acord să se întoarcă pe pozițiile lor”, scria el. „Restul acestei hoarde înarmate vrea să ajungă în gări și să ceară trenuri care să-i ducă spre Kiev sau spre Moscova. Sunt momente în care îmi vine să-mi iau câmpii din această anarhie de coșmar.”²²

Chiar și cei care rămâneau în tranșee începuseră să fraternizeze cu trupele germane sau austro-ungare din fața lor. Inamicul striga „Rusule, nu trage!” Apoi ambele tabere ieșeau din tranșee și se întâlneau la jumătatea distanței dintre ele. Încercând să oprească această practică, comandanții ruși ordonau artileriei să

deschidă focul, dar infanteriștii amenințau bateriile în cauză și tăiau cablurile telefonice dinspre ofițerii aflați în posturile de observație. Pornind de la armistițiul neoficial de Paște, soldații ajungeau de multe ori la înțelegeri asemănătoare cu trupele inamice. Dar comandamentul german al frontului de est, Oberkommando Ost, începea să trimită agenți și ofițeri de informații la ruși, pretinzând că și ei erau revoluționari și voiau ca războiul să se încheie. Datorită acalmiei din acea primăvară, germanii au putut transfera 15 divizii de pe frontul de est pe cel de vest, în timp ce austriecii au mutat șase dintre diviziile lor pe frontul italian.²³ Fraternizarea se extindea și la prizonierii de război care, pe 1 mai, au fost lăsați să iasă din lagărele din Iaroslavl, Ekaterinburg și Tomsk ca să demonstreze împotriva războiului alături de soldații ruși. Germanii cereau „repatrierea lor cât mai curând”.²⁴

„Oamenii fraternizează de mult și constant”, scria Viktor Șklovski, trimis în calitate de comisar pe frontul galițian. „Soldații s-au strâns în satele dintre cele două tabere și au înființat un bordel neutru. Chiar și unii ofițeri au fraternizat.”²⁵ Ideea numirii comisarilor era copiată după *commissaires* ai Directoratului din Revoluția franceză. Kerenski era convins că aceștia îi vor convinge pe soldați să lupte din nou, dar așteptările lui se dovedeau mult prea optimiste.

Kravkov a scris despre sosirea comisarului Boris Savinkov de la Petrograd. Savinkov, care arăta bine și avea carismă, a devenit unul dintre cele mai controversate personaje ale revoluției și războiului civil. Fusesse membru de frunte al organizației de luptă a Revoluționarilor Socialiști și luase parte la atacurile teroriste împotriva

regimului țarist. După ce evadase din închisoare, petrecuse cea mai mare parte din război în armata franceză. La Paris se împrietenise cu Ilia Ehrenburg, Diego Rivera și Modigliani. Dar revenirea în Rusia și realitatea de acolo l-au lecuit de optimismul radical.

Kravkov descria încercarea lui Savinkov de a convinge una dintre divizii să revină pe linia frontului. „Regimentele 45 și 46, împreună cu Brigada 12 Artilerie siberiană, au acceptat, după ce comisarul Savinkov a apelat la toate argumentele și rugămințile posibile ca să le convingă. Regimentul 47 a refuzat și s-a declarat autonom, în timp ce regimentele 48 și 49 au spus că vor să se mai gândească. Regimentul 51 i-a lăsat să plece pe soldații care au vrut să se întoarcă, dar le-a luat armele. Regimentul 52 a rămas pe loc, după ce arestase toți ofițerii, inclusiv comandantul.”²⁶

După două zile, Kravkov adăuga în jurnalul său: „Comisarul Savinkov, despre care am aflat că e un fost terorist care a participat la asasinarea lui Plehve și a marelui duce Serghei Aleksandrovici, a încercat să ajungă la o înțelegere cu slavii rebeli. După aceea a recunoscut, amărât, că singurul lucru care i-ar convinge ar fi mitralierele îndreptate împotriva lor! A virat mult spre dreapta.”²⁷

Îndrăgostit de propria retorică, Kerenski încerca să se convingă și să convingă populația că doar el putea duce armata rusă la victorie și pace. De obicei, sosea într-o mașină deschisă și, ridicându-se în picioare, se adresa trupelor: „«Urările mele de bine, tovarăși, soldați ai armatei revoluționare!» Această introducere, bine calculată, expresivă și rostită cu o voce sonoră, de tenor, era salutăată cu strigăte și aclamații.

Zâmbind, Kerenski ridica mâna, semn să se facă liniște. Apoi vorbea despre realizările revoluției, libertate, un viitor senin, conștiinciozitate revoluționară, despre Aliați și loialitatea față de ei, despre o disciplină revoluționară de fier și, la sfârșit, îi ruga să facă acest ultim efort.”²⁸

„Folosea propoziții scurte, pe care părea că le azvârle soldaților, cu vocea lui stridentă, apoi se îneca”, scria Paustovski. „Prefera cuvintele bombastice și credea în ele. I se păreau că sună ca un clopot în acel spațiu al disperării și că îi îndeamnă pe oameni la mari sacrificii și realizări. După ce își striga cuvintele bombastice, Kerenski se lăsa să cadă pe locul lui din mașină, tremurând și plângând. Aghiotanții îi dădeau un calmant.”²⁹ Deși așa ceva este greu de crezut în zilele noastre, teatralitatea și hiperbola emoțională ale lui Kerenski îi făceau să plângă până și pe soldații trecuți prin viață, care jurau că vor lua cu asalt tranșeele inamice de îndată ce vor primi ordin.

În călătoria lui, Kerenski a trecut și prin Odesa, discursurile lui având același efect asupra civililor. Elena Lakier, dintr-o familie de intelectuali, scria în jurnalul ei: „Sunt în culmea bucuriei și a fericirii. Kerenski, speranța întregii Rusii, a vizitat orașul și l-am văzut. Toată lumea a fost cuprinsă de un fel de extaz religios. Mulțimea și-a ieșit din minți. Striga *Uraaa!* ca apucată. Când mașina lui s-a oprit, cei din jur au rupt cordonul de soldați și s-au repezit la el. O, cât de mult îl iubește lumea! Cât de mult îl adoră!” Oamenii îi sărutau mâinile și îl implorau să-i lase să-l atingă. Elena Lakier era convinsă că „familiile de țărani îl văd ca pe un sfânt și chiar i se roagă”.³⁰

6

OFENSIVA LUI KERENSKI ȘI ZILELE DIN IULIE IUNIE-IULIE 1917

Pe măsură ce se apropia marea ofensivă, în iunie, starea de spirit oscila între optimism și pesimism. Atât Kerenski, cât și generalul Brusilov, noul comandant suprem, aleseseră Galiția, scena faimoasei operațiuni din urmă cu un an. Brusilov, deși un cavalerist aristocrat din cap până-n picioare, cu o mustață elegantă, era un comandant priceput, ingenios, după cum demonstraseră succesele repurtate împotriva austro-ungarilor. Atât generalul Gutor, care preluase frontul de sud-vest, cât și chiar generalul Kornilov, comandantul Armatei a 8-a, sperau ca trupele lor să nu fi fost afectate prea mult de revoluție.

Divizia de autoblindate a lui Locker-Lampson a fost transferată în acea zonă pentru a sprijini atacul rușilor. „Cu cât ne apropiam de front“, relata el, „cu atât soldații erau mai disciplinați, iar în tranșee chiar i-am văzut pe unii care își salutau ofițerii.“ Ofițerii de stat-major cu care a vorbit credeau că trupele din prima linie vor porni la luptă, cel puțin trei sferturi din ele, dar în privința rezervelor care veneau din spatele frontului, mult mai politizat, aveau slabe speranțe. După cum nota Locker-Lampson, deși „pregătirile erau mai bune decât mă așteptam“, vremea era potrivnică, vijeliile transformând pământul în mocirlă.¹

Divizia lui de autoblindate s-a stabilit la Kozova, devenind astfel prima unitate britanică ocupantă a unui teritoriu inamic pe continent în Primul Război Mondial.

Locker-Lampson remarca și efectul extraordinar al cuvintelor lui Kerenski. „Apelul lui înflăcărat la patriotism era citit pretutindeni de soldați, subofițeri și ofițeri. Veteranii își scoteau chipiurile în jurul focurilor de tabără și plângeau ca niște copii. Grupuri întregi plângeau de parcă vorbele auzite le ușurau sufletele; am trecut pe lângă soldați care se întorceau în tranșee, pe întuneric, hohotind de plâns.”²

Pe de altă parte, scepticii se temeau de consecințe, în caz că această operațiune, pe cât de uriașă, pe atât de riscantă, eșua, mai ales după felul în care li se promisese trupelor că așa se va pune capăt războiului. „Cred că nici Kornilov nu înțelesese pe deplin cât de disperată era situația”, scria Viktor Șklovski, comisarul trimis pe lângă Armata a 8-a de pe frontul galițian. „Kornilov era mai întâi un militar sadea. Un general care se avânta în luptă cu revolverul în mână. Pentru el armata era ca automobilul pentru un șofer destoinic.”³

Cenzura militară pentru frontul de sud-vest intercepta scrisori mult mai agresive trimise acasă decât după Revoluția din Februarie. „Ofițerii sunt provocatori și contrarevoluționari”, scria un soldat. „Încearcă să-și ia puterea înapoi, dar așa ceva nu se poate. Trebuie omorâți cu toții, ticăloșii. Ne-au supt sângele, dar acum soldații sunt cei care hotărăsc. [...] Acum sunt membru al sovietului.”⁴

Șklovski era exasperat că trupele refuzau să sape șanțuri de comunicații. În tot mai multe regimente, soldații semnau petiții, la adunări, prin

care se opuneau ofensivei. Intoleranța sângeroasă a așa-zisului „bolșevism de tranșee” pregătea terenul pentru revoltă. Agitatorii revoluționari începuseră să îndemne la nesupunere încă din mai. Bolșevicii distribuiau exemplare gratuite din *Soldațkaia Pravda* soldaților de pe front cu ajutorul trupelor de rezervă care soseau din Petrograd.

Pe 4 iunie, la Primul Congres al Sovietelor Rușilor de Pretutindeni, a luat cuvântul Lenin. L-a atacat pe Țereteli, care, apărând guvernul de largă coaliție, afirmase că nici un partid politic din Rusia nu era pregătit să preia puterea de unul singur. Lenin a ripostat cu vehemență, susținând că bolșevicii erau „gata, în orice moment, să preia guvernarea”.⁵ Majoritatea nebolșevicilor din sală au izbucnit în râs, ideea că un partid atât de mic și-ar fi putut asuma puterea părându-li-se ridicolă.

Această dezvăluire surprinzătoare a intențiilor lui a fost trecută cu vederea de alți lideri politici, fiindcă nu făcea decât să dovedească cinismul cu care Lenin disprețuia lozinca „Întreaga putere – sovietelor”. Lenin însă voia controlul absolut folosindu-se de soviete ca să ajungă la putere. Și, fiindcă știa prea bine că planul lui de a etatiza absolut totul nu avea trecere, se făcuse că acceptă ideea de a da pământul țăranilor și fabricile muncitorilor. Atât colegii, cât și adversarii erau victimele frecventelor lui accese de furie, care uneori degenerau în obscenități, unele mai abjecte decât altele. Cu cât se apropia de putere, cu atât mai mare era disprețul lui față de orice formă de moralitate sau față de drepturile altora, cum la fel de mare era și convingerea lui obsesivă că numai el era în stare să împlinească revoluția totală pe care și-o dorea

atât de mult. Nimeni, nici un bolșevic sau alt politician rus, nu avea voința lui de fier și încrederea în sine.

Șase zile mai târziu, bolșevicii au renunțat în ultima clipă la organizarea unei mari demonstrații împotriva guvernului de coaliție. Unii, precum Suhanov, revoluționar socialist, membru al Comitetului Executiv, bănuiau că intenția lor fusese de a provoca un atac direct asupra palatului Mariinski. Propria organizație militară a bolșevicilor, secretă, infiltrată în și mai multe regimente din garnizoana Petrograd, devenea tot mai încrezătoare în propriile puteri. La sfârșitul lui aprilie reușise să atragă în Gărzile Roșii o parte dintre grupurile de muncitori care păzeau fabricile și uzinele, constituind astfel nucleul viitoarei Armate Roșii a lui Troțki, în primăvara lui 1918.

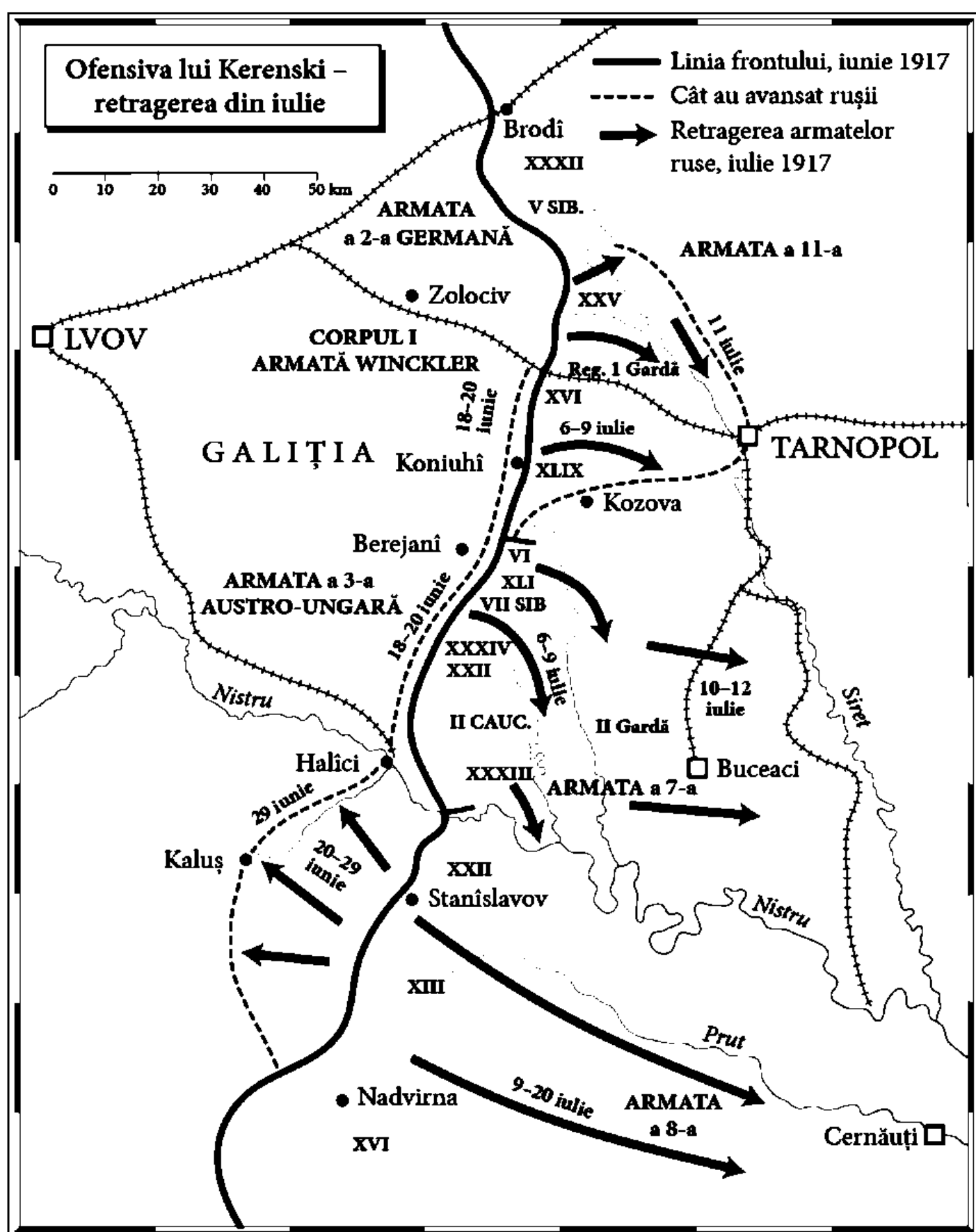
La Moghilev, *Stavka* era hotărât să folosească ofensiva de vară pentru a restabili disciplina în armată. Atât de multe lucruri depindeau de reușita ofensivei, încât Brusilov, care preluase comanda de la generalul Alekseev, a trimis cele mai multe unități de artilerie pe frontul de sud-vest, inclusiv brigăzi de obuziere grele. Și a format, din voluntari, unități de rupere, numite batalioane de asalt sau ale morții. Doar că această inovație avea un inconvenient major: îi lua pe cei mai buni subofițeri și soldați de la regimentele din prima linie, lăsându-le și mai vulnerabile decât până atunci.

Exista și un Batalion al Morții alcătuit din femei, condus de locotenentul „lașa” Bohareva. În 1915, țarul îi dăduse voie să lupte pe front, fusese rănită de câteva ori și decorată pentru vitejie. Comandanții sperau că „batalionul” ei

destul de mic, format din femei rase în cap, îi va face pe soldați să nu mai stea ascunși în tranșee și, de rușine, să iasă la atac. Soldații însă vedeau în folosirea femeilor în luptă doar un semn al disperării.

Diviziile germane și austro-ungare nu aveau cum să fie luate prin surprindere. Pregătirile de-a lungul frontului, cu precădere în sectoarele armatelor a 7-a și a 11-a, nu puteau fi ascunse de avioanele de recunoaștere și de baloanele de observație. Iar ofițerii lor de informații erau puși la curent cu ceea ce se petrecea de către soldații ruși care fraternizau.

Pe 16 iunie a început bombardamentul de artilerie. A durat două zile, cu o concentrare a focului nemaivăzută de armata rusă. Locker-Lampson a primit ordin de la generalul-maior Frederick Poole, principalul ofițer britanic de legătură, să amplaseze mortierele Stokes în tranșeele din prima linie ca să întărească moralul rușilor. Apoi, pe 18 iunie, înainte de ivirea zorilor, batalioanele de asalt au ocupat tranșeele din prima linie. La ora 10:00, artileria „a dat semnalul”, creând un baraj înspăimântător, din aproape în aproape, iar soldații ruși au ieșit din tranșee și, cu steagurile roșii fâlfâind și baionetele fixate, au pornit la atac.

Autoblindatele britanice ale Serviciului Naval-Aerian al Marii Britanii fuseseră repartizate pe lângă Corpul XLI Armată din cadrul Armatei a 7-a, care ataca pe axa principală spre Berejanî. În față aveau trupe germane, bine instruite, nu austro-ungari. Alte trupe britanice erau desfășurate în jurul corpului de armată „ca să-i încurajeze și să-i întărească” pe soldații ruși. Autoblindatele lui Locker-Lampson au tășnit pe ambele flancuri executând foc de anfiladă asupra tranșeelor inamicului. Grosul infanteriei a reușit să înainteze fără prea multe pierderi, sub privirile lui Kerenski. Din păcate, câteva regimente din Divizia 74 au refuzat să atace.

„Ofițerii lor au sărit parapetul, au înaintat cu doar câteva grupuri mici de soldați după ei și au căzut unul după altul“, relatează Locker-Lamson. „Unul dintre subofițerii noștri (un australian), care trăgea cu o mitralieră Maxim din tranșee, nu a mai putut răbda și a protestat. A dat fuga la un pluton și a silit vreo zece ruși să sară parapetul.“⁶

Între timp, Diviziile 3 și 5 TransAmur au avansat „în trombă“, unele ajungând chiar la marginea localității Berejani.⁷ Au prins 500 de germani și i-au trimis înapoi, spre propriile linii. Din nefericire, unitățile de rezervă care veneau din urmă au crezut că erau coloane ale inamicului, drept care le-au atacat, urmând un masacru teribil. Între timp, cele două divizii TransAmur, crezând că repurtaseră o mare victorie, au rămas în pădurea de lângă oraș, unde au fumat, au mâncat și au jucat cărți. Dar flancurile lor erau total descoperite din cauza unităților vecine care nu reușiseră să avanseze. Acestea nu voiau să ocupe nici măcar tranșeele abandonate de germani, chiar dacă ofițerii britanici îi îndemneau să o facă, asigurându-i că îi vor susține. Ordinele contradictorii au accentuat confuzia, ofițerii ruși de stat-major fiind „tulburați peste măsură“.⁸ A doua zi, dându-și seama de poziția lor vulnerabilă și speriate de un bombardament și un contraatac german, cele două divizii TransAmur s-au întors în propriile tranșee.

Locker-Lampson s-a dus să-i vadă pe generalul Gutor și pe Kerenski în trenul lor. „Domnul Kerenski părea absent. Fața lui urâtă, proaspăt bărbierită, clară, s-a luminat când i-am spus cât de eficient fusese bombardamentul nostru; dar eforturile lui prodigioase de a le vorbi trupelor [...] îl storseseră de puteri.“⁹

Armata a 11-a, vecinul din nord al Armatei a 7-a, a avut mai mult succes împotriva forțelor austro-ungare. A luat 20 000 de prizonieri, mulți dintre ei recruți cehi, gata să se predea și să se alăture concetățenilor din cealaltă tabără. Kerenski s-a grăbit să trimită mesaje triumfătoare Petrogradului, cerând ca regimentele victorioase să primească steaguri revoluționare. La aflarea veștii, orașul a fost în sărbătoare. „Multă zarvă și animație pe străzile Petrogradului pe 20 iunie“, scria Prokofiev în jurnalul său. „Oamenii au ieșit cu steaguri. Trupele rusești au început să avanseze. Îmi pare bine. Cel puțin nu ne va fi rușine în fața francezilor și englezilor.”¹⁰ De fapt, aceste manifestații erau o încercare de a sprijini Guvernul Provizoriu la două zile după o mare demonstrație, organizată de Soviet, cu 400 000 de participanți, dar dominată în mare măsură de bolșevici.

Armata a 8-a, partea din sud, nu trebuia decât să avanseze puțin ca să apere flancul atacului principal. Șklovski observa cât de bine erau construite tranșeele austriecilor în comparație cu cele rusești. „Soldații noștri căutau zahăr prin ele. Din fericire, membrii comitetului au spart sticlele cu vin, altfel soldații s-ar fi îmbătat.” Șklovski a găsit câțiva care „luau calm micul-dejun din rațiile austriecilor, cu conservele așezate pe cadavrele lor”.¹¹ S-a întors ca să vadă cum înaintau unitățile de rezervă. „În timp ce treceam prin pădure, am dat de soldați rătăciți, cu puștile la ei, majoritatea tineri. «Încotro?», i-am întrebat eu. «Sunt bolnav.» Cu alte cuvinte, dezertau de pe front.”¹²

Apoi, tocmai când restul Armatei a 7-a se retrăgea spre propriile linii, diviziile lui Kornilov au

atacat pe neașteptate și au ocupat orașele Halîci și Kaluș. Vestea a provocat o mare bucurie la Petrograd, întărind reputația lui Kornilov. Din păcate, trupele care au ocupat Kalușul au luat-o razna, prădând tot ce le ieșea în cale, îmbătându-se și dedându-se la violuri. Familiile de evrei au fost principalele lor victime. Apoi Divizia 23 a cedat, luând-o la fugă. Kornilov, cu ajutorul lui Savinkov, a ordonat oprirea soldaților cu un baraj de mitraliere.¹³

Ofensiva principală s-a încheiat câteva zile mai târziu. Toate formațiunile au fost împinse înapoi, spre propriile linii, de contraatacurile germane, iar orice încercare de a avansa a fost zădărnicită de ploi și furtuni. „Tranșeele sunt râuri, iar drumurile sunt lacuri de noroi”, scria Locker-Lampson. O divizie care se opusese ordinelor de a avansa a fost înconjurată de cavaleria cazacă și de autoblindate rusești și dezarmată. Regimente poloneze au trecut în masă la germani, fiindcă cei mai mulți soldați polonezi aveau casele în spatele liniilor acestora. Pierderile de ofițeri și subofițeri capabili, ca și de voluntari din așa-numitele batalioane „ale Morții” și „de Asalt” au fost catastrofale. Mai mult de atât, un bombardament german venit ca din senin a lovit un depozit uriaș de obuze, aproape de gara Kozova. Exploziile teribile au fost urmate de incendii care au distrus majoritatea depozitelor Armatei a 7-a, cu consecințe devastatoare asupra dotării materiale și a moralului soldaților. Gara și o parte din oraș au fost făcute praf. Trupele de cazaci, convinse că aceasta era opera spionilor, au început să-i măcelărească pe toți evreii întâlniți în cale, Locker-Lampson fiind

nevoit să-și trimită autoblindatele ca să restabilească ordinea.

Planul general elaborat de *Stavka* prevedea atacuri succesive în alte sectoare, dar nici acestea nu au avut un prea mare succes. O parte din Armata a 5-a din nord, aproape de Dvinsk, nu a atacat. Pe la amiază statul-major a primit un raport despre o revoltă a unui regiment din prima linie. Soldații ieșiseră din tranșee, dar refuzau să pornească la atac. Amenințau artileria, cerându-i să înceteze bombardamentele, fiindcă germanii răspundeau cu aceeași monedă. Tunarii însă nu s-au lăsat intimidați: au amenințat că îi mitraliază pe infanteriștii rebeli și au continuat bombardamentul.

„Cei care se îndoiau au avut dreptate”, scria Maksim Kulik, un ofițer cazac care colabora cu comisarul armatei. „Infanteria a primit ordin să atace a doua zi, după ce artileria noastră a distrus în mare parte obstacolele germane. Primul val a avansat cu succes și a ocupat tranșeele germane, dar, când a trebuit ca rezervele să atace, acestea au rămas în tranșee. Nici ordinele date de ofițeri, nici reproșurile și nici amenințările nu au reușit să le clintească din loc. Între timp, artileria germană și-a reglat tirul și a început să lovească tranșeele aglomerate, provocând un masacru înspăimântător.”¹⁴

Astfel, marea ofensivă din iunie s-a încheiat cu rezultate catastrofale. Pe lângă faptul că nu a reușit să-i impresioneze pe aliații Rusiei, a întărit convingerea majorității soldaților că suferințele îndurate pe front erau inutile. Cel care a avut cel mult de câștigat, cu atitudinea lui antirăzboi, din acest dezastru a fost Lenin, netezind calea spre distrugerea Guvernului Provizoriu și spre lovitura de stat dată de bolșevici patru luni mai târziu.

Incapabil să simtă primejdia, Kerenski s-a întors la Petrograd hotărât să reintroducă pedeapsa cu moartea în armată. „Fără ea, dezertările în masă și nesocotirea ordinelor vor face legea”, scria Locker-Lampson, care se aștepta la o contrarevoluție bazată pe „cazaci, o parte din cavalerie, artilerie și elita armatei.”¹⁵ Persoana cea mai indicată să conducă o astfel de încercare era foarte mândrul, dar și mărunțelul general Lavr Kornilov. Chiar mai mult decât Kerenski, Kornilov va fi văzut foarte curând ca un Bonaparte al Revoluției Ruse, dar, cum se întâmplă adesea, paralelele istorice se vor fi dovedit greșite.

Dacă citești relatările politicianilor socialiști din Petrograd, eșecul ofensivei suna ca un ecou îndepărtat în timp ce ei se ciorovăiau pe marginea guvernului de coaliție. Luni, 3 iulie, Comitetul Executiv al Sovietului se afla în plină ședință, la palatul Taurida, când un telefon primit de la o fabrică l-a avertizat pe Suhanov că, pe neașteptate, bolșevicii chemau muncitorii și soldații la o demonstrație masivă, armată.

După atâtea zile și nopți agitate, Lenin se odihnea într-o vilă de lângă satul finlandez Neivola, la vreo două ore cu trenul de Petrograd. Habar nu avea că organizația militară nedisciplinată a partidului luase o astfel de inițiativă. Pe de altă parte, se bănuiește că Lenin plecase în Finlanda după ce un simpatizant din aparatul de securitate îl informase că Nikitin, un colonel din serviciul de contrainformații al armatei, intenționa să aresteze mai mulți bolșevici pe 7 iulie. Lenin era acuzat de trădare fiindcă acceptase sprijin financiar din partea Germaniei.¹⁶

Regimentul 1 Mitraliori, care devenise un fel de gardă pretoriană a Partidului Bolșevic, a pornit în marș, deși nimeni nu știa motivul și destinația. Mitraliorii se opuneau trimiterii pe front, știind că, după ofensiva ratată, acesta era în pericol de a cădea. Distribuind pancarte cu „Întreaga putere – sovietelor!” și „Jos cu cei zece miniștri burghezi!”, organizația militară a bolșevicilor a chemat soldații din alte cazărmi și muncitorii din cele mai militante fabrici și uzine să o sprijine necondiționat. Soldații, veniți cu armele la ei, au început să tragă în aer.

Vestea că regimentul de mitraliori și regimentul de grenadieri-gardă se îndreptau spre palatul Taurida a ajuns și la Comitetul Executiv, provocând consternare. Kamenev s-a repezit pe podium și a strigat: „Noi nu am chemat la demonstrație”, care trebuie să fi sunat a ipocrizie, „dar masele populare au ieșit pe străzi ca să spună ce vor. Și, dacă masele au ieșit pe străzi, locul nostru este alături de ele.”¹⁷

Un locotenent bolșevic era în fruntea unuia dintre regimentele rebele pe Nevski Prospekt, dar focurile trase undeva, departe, au avut un efect surprinzător. Regimentul a intrat în panică și a luat-o la fugă. Încercarea inoportună a Organizației Militare nu a avut sorți de izbândă, deși propaganda bolșevicilor, care îi ataca pe socialiștii mai moderați din Comitetul Executiv, se dovedea eficientă. În noaptea aceea, o mulțime agresivă adunată în jurul palatului Taurida a strigat: „Arestați Comitetul Executiv fiindcă s-a predat moșierilor și burgheziei!”¹⁸ Nerăbdători, instigatorii crezuseră că puteau forța Comitetul Executiv să dea jos Guvernul Provizoriu, care oricum avea să cadă, nemaifiind susținut. Chiar dacă Lvov și miniștrii săi aveau

puteri limitate, lumea îi învinuia pentru penuria de alimente, transportul precar și prețurile dureros de mari pentru cei săraci.

Guvernul Provizoriu moștenise și majorase datoriile uriașe pentru tehnica de luptă achiziționată de la Aliați. Motiv pentru care a început să tipărească bani, rublele *kerenki*, numite astfel după noul prim-ministru, dar încrederea în *kerenki* era atât de mică, încât oamenii tezaurizau bancnote țariste. Inflația pur și simplu creștea galopant. În cele șase luni de la Revoluția din Februarie, Guvernul Provizoriu tipărise 5,3 miliarde de ruble. În vară și la începutul toamnei, prețurile au crescut de patru ori.¹⁹

În seara în care a început revolta, Prokofiev lua cina la restaurantul Kontan. „Prețurile sunt nebunești, desigur, dar banii se ieftinesc pe zi ce trece, așa că de ce i-aș păstra?” Apoi adăuga: „Am văzut ceva neobișnuit în timp ce ne plimbam aseară. Străzile erau pline de oameni, soldații mărșăluiau înarmați, mulțimea avea pancarte pe care scria «Afară cu miniștrii capitaliști!» Mai multe automobile au fost oprite chiar în fața noastră și proprietarilor li s-a ordonat să coboare din ele. Imediat soldații au instalat mitraliere pe automobilele rechiziționate.”²⁰

Dezbaterile din palatul Taurida au continuat toată noaptea, până în zorii zilei de marți, 4 iulie. Suhanov a observat că după plecarea lui Kamenev nu mai rămăsese nici un bolșevic. Lenin aflase despre haosul din Petrograd de-abia în dimineața aceea, când un mesager din partea Comitetului Central ajunsese la vila din Finlanda ca să-l anunțe că se confruntau fie cu un fiasco

săngeros, fie cu răsturnarea Guvernului Provizoriu. Deși nerăbdător să pună mâna pe putere, Lenin se temea de o altă Comună din Paris, când revoluționarii ocupaseră capitala, dar fuseseră învinși de o contrarevoluție din afară.

Lenin și însoțitorii lui și-au făcut bagajele în grabă. Au luat primul tren spre Petrograd și au ajuns în gara Finlanda într-o atmosferă mai puțin optimistă decât avusese parte Lenin la sosirea din Elveția, cu trei luni în urmă. Dacă Lenin chiar se ascunsese în Finlanda ca să scape de arestare, decizia lui de a se întoarce a însemnat asumarea unui risc în contradicție totală cu firea lui. Lenin, care nu suporta să fie închis, nu era renumit pentru curajul lui când risca să fie arestat. Monomania lui nu-l lăsa să se încreadă într-o altă persoană care să conducă revoluția. Prin urmare, de ce s-ar fi întors dacă știa deja că Nikitin se pregătea să-l aresteze?

Pe de altă parte, Lenin era furios pe extremiștii din Organizația Militară, pentru că riscaseră atât de mult. Mai rău de atât, Regimentul 1 Mitraliori apelase cu o zi înainte la Kronstadt să trimită cât mai mulți marinari ca să i se alăture. Lenin știa cât de necontrolabili erau marinarii din Flota Baltică, cu minoritatea lor anarhistă, foarte influentă.

Cam în același timp când Lenin ajungea în Petrograd, în dimineața de 4 iulie, în jur de 8 000 de marinari înarmați se adunau în marea Piață a Ancorei din Kronstadt ca să se îmbarce. Liderul lor era locotenentul Feodor Iliin, în vârstă de 25 de ani, fiul illegitim al unui preot și al fiicei unui general. Bolșevic acum, preluase numele ucigașului Raskolnikov din romanul lui Dostoievski ca *nom de guerre*. Mai târziu, Feodor Raskolnikov a insistat că intențiile marinarilor de

sub comanda lui fuseseră total pașnice, chiar dacă fiecăruia i se spusese să vină înarmat. Încercând să evite responsabilitatea bolșevică pentru dezastru, a adăugat că mitraliorii care îi ceruseră să vină erau „probabil sub influența anarhiștilor”, când de fapt aceștia erau conduși de sublocotenentul bolșevic A.I. Semașko.²¹

Mai întâi, Raskolnikov i-a telefonat lui Grigori Zinoviev ca să afle care era poziția Comitetului Central Bolșevic. Să vină în sprijinul lor și marinarii din Kronstadt? Zinoviev s-a interesat și a insistat ca „demonstrația armată să fie bine organizată și pașnică”. Această bizară combinație între pașnic și armat a fost contrazisă când pe Raskolnikov l-a luat gura pe dinainte: „Partidul întotdeauna a avut în vedere posibilitatea ca această demonstrație armată să se transforme într-o revoltă armată”.²²

Marinarii militanți au sosit la bordul mai multor nave și au debarcat dincolo de podul Nikolaevski. Avându-l pe Raskolnikov în frunte, s-au îndreptat spre vila Kșesinskaia, cu steaguri roșii și cântece de fanfară. Raskolnikov savura fără rețineri frica pe care marinarii lui o insuflau burgheziei din Petrograd, care vedea în „Kronstadt un simbol al ororii și sălbăticiei”.²³

Și continua: „Marinarii s-au aliniat în fața vilei cu două etaje unde, nu cu mult timp în urmă, Kșesinkaia, binecunoscuta balerină și favorită a țarului, organiza banchete și recepții luxoase, dar unde acum era sediul partidului nostru”.²⁴ Lenin întârzia să apară. Raskolnikov a intrat și l-a găsit îngrijorat la culme. Neavând altă soluție, Lenin a ieșit pe balcon ca să se adreseze marinarilor. Spre deruta lor, i-a îndemnat să protesteze fără violență, apoi s-a făcut nevăzut.

Marinarii lui Raskolnikov s-au îndreptat spre palatul Taurida, dar ciocnirile au avut loc în centrul oraşului cu trupele loiale Guvernului Provizoriu. Nu se ştie cine a început, dar schimbul de focuri a fost haotic, marinarii trăgând furioşi în toate direcţiile. După încetarea focului, marinarii s-au pornit să spargă vitrinele prăvăliilor sau să-i bată pe civilii bine îmbrăcaţi consideraţi a fi *burjui*. Gorki, martor al evenimentului, a fost necruţător: „Trecerea înspăimântătoare la «revoluţia socială» a fost făcută în pripă, cu nesăbuinţă, şi tocmai această stupizenie a fost cea care i-a îndemnat pe oameni să iasă în stradă, înarmaţi până în dinţi. Brusc se aude o împuşcătură şi sute de oameni fug care-ncotro, înnebuniţi de frică. [...] Se aruncă la pământ, împiedicându-se unii de alţii, strigând şi urlând «Burghezii trag în noi!»”²⁵ De fapt, Gorki descoperise că grupuri diferite de răzvrătiţi trăgeau unele într-altele.

Când marinarii au ajuns la palatul Taurida şi s-au alăturat mulţimii imense care voia ca Sovietul să preia puterea, Raskolnikov a intrat ca să-şi prezinte raportul. L-a văzut pe Troţki, care încă nu trecuse la bolşevici, şi a vorbit cu el. Brusc, un menşevic s-a apropiat în fugă de ei şi a anunţat: „Marinarii l-au arestat pe Cernov, l-au vârat într-o maşină şi vor să-l ducă cine ştie unde”.²⁶ Viktor Cernov era şi liderul revoluţionarilor socialişti şi ministru al agriculturii, calitate în care refuza împărţirea pământului la ţărani înainte de înfiinţarea Adunării Constituante. Unii marinari începuseră să tragă spre palat, în timp ce alţii urcau pe ferestre. Dacă nu ar fi plouat cu găleata, motiv pentru care cea mai mare parte dintre protestatari s-a împrăştiat, vărsarea de sânge ar fi fost şi mai mare. Troţki şi Raskolnikov au reuşit

să-i oprească pe marinarii care îl arestaseră pe Cernov, în stare de șoc acum, și tocmai voiau să plece cu el într-o mașină.

Troțki s-a urcat pe mașină și s-a adresat marinarilor care, recunoscându-l, s-au potolit. Spre iritarea lor, Troțki le-a spus să-i dea drumul lui Cernov. Bătut și buimac, cu părul vâlvoi, Cernov de-abia a urcat treptele înapoi în palat, ajutat de doi marinari. Ordinea a fost restabilită după sosirea Regimentului de Gardă Ismailovski. Marinarii n-au avut încotro, s-au îndepărtat în grupuri de palat. În noaptea aceea au făcut prăpăd prin oraș. Aproximativ 2 000 dintre ei au ocupat Fortăreața Petru și Pavel, un gest inutil, dar și ca să se adăpostească de ploaie în celulele descuiate. Astfel, revolta a eșuat, Comitetul Executiv nu a putut fi forțat să preia guvernarea, dar mai erau încă bolșevici care credeau că trebuie să meargă înainte.

În primele ore ale zilei de 5 iulie, după dezbateri care ținuseră toată noaptea, Lenin a convins Comitetul Central să pună capăt demonstrațiilor. Dar în aceeași dimineață, „presa-reptilă” de dreapta și-a luat revanșa. Secția de contrainformații a armatei adunase probe pentru Guvernul Provizoriu privind sursele de finanțare ale Partidului Bolșevic. Fără permisiunea cuiva, ofițerii de acolo transmiseseră ziarelor cele mai senzaționale descoperiri, printre care acuzațiile la adresa lui Lenin cum că ar fi primit „aur german”. Lenin nu fusese niciodată agent german, cum pretindeau ziarele, dar cu siguranță nu ar fi avut scrupule ca să primească mari sume de bani germani pentru a-și dezvolta imperiul de presă bolșevic, din ce în ce mai puternic.*****

Polițiști și grupuri de junkeri, elevi ai școlilor de ofițeri, au percheziționat birourile ziarului *Pravda* în acea dimineață și sediul partidului din vila Kșesinkaia în ziua următoare. Raskolnikov, Lunacearski, Kamenev și Troțki au fost arestați curând. Dar Lenin și Zinoviev au reușit să scape. Ca o ironie a sorții, Konstantin Globaciov, fostul șef al Ohranei, acum deținut al Guvernului Provizoriu, observa că unii bolșevici arestați și aduși la închisoarea unde se afla și el fuseseră încuiați într-o celulă separată. Asta deoarece gardianul-șef bănuia că unii dintre gardieni erau ei înșiși bolșevici. Când au fost percheziționați, la unii bolșevici s-au găsit ruble false, despre care s-a crezut că erau trimise partidului de către guvernul german.²⁷

Lenin, care, surprinzător, nu era foarte cunoscut la față, scăpase în ultima clipă. S-a ascuns într-un apartament închiriat de Boris Alliluev și a stat în dormitorul rezervat locatarului obișnuit al familiei, respectiv Iosif Stalin, care mai târziu se va însura cu fiica lui Alliluev, Nadejda. Stalin a sosit la scurt timp și a fost de acord să-i radă mustața și barba lui Lenin. Aceasta i-a schimbat fizionomia central-asiatică, moștenită de la o bunică de origine calmucă, adăugată la amestecul bogat de strămoși ruși, germani, suedezi și evrei. Fără părul facial, Lenin se gândea cu satisfacție că arată ca un țăran finlandez.²⁸

Imaginea lui Stalin bărbierindu-și conducătorul este fascinantă. Autodidactul Stalin era foarte conștient că alți revoluționari de frunte îl disprețuiau din punct de vedere intelectual. Troțki nu se obosea să-și ascundă desconsiderarea față de un ins puțin mai răsărit decât un gangster georgian cu fața ciupită de vărsat. În cele din

urmă, subestimarea talentului de conspirator al lui Stalin îl va costa viața.

Temându-se că va fi arestat pentru înaltă trădare, Lenin a petrecut următoarele trei luni premergătoare loviturii de stat dată de bolșevici ca fugar deghizat, mutându-se dintr-o casă conspirativă într-alta. Poate se gândise la asta la începutul călătoriei de întoarcere în Rusia, când îi spusese lui Karl Radek că, în decurs de șase luni, fie vor fi la putere, fie vor atârna în ștreang. Lenin disprețuia jumătățile de măsură la fel cum detesta și compromisul.

7

KORNILOV

IULIE-SEPTEMBRIE 1917

Pe 7 iulie, în timp ce vânătoarea de bolșevici fugari continua, prințul Lvov a demisionat din funcția de lider al Guvernului Provizoriu. A fost înlocuit de Kerenski. Demisia nu avea nici o legătură cu revolta din iulie sau cu ofensiva eșuată. Cu cinci zile înainte, miniștrii cadeți demisionaseră în semn de protest față de hotărârea de a acorda Ucrainei o anumită autonomie.

Atât liberalii, cât și socialiștii din Guvernul Provizoriu remaniat voiau să păstreze Imperiul Rus. În martie acceptaseră ca, după război, Polonia, acum în spatele liniilor germane, să se desprindă și să devină total independentă, dar erau hotărâți să nu renunțe la Marele Ducat al

Finlandei, la provinciile baltice și la Ucraina. În viziunea lor, revendicările și aspirațiile minorităților naționale erau doar rezultatul oprimării țariste, în primul rând al programelor de „rusificare” adoptate sub domnia lui Nicolae al II-lea, fapt care descurajase diversitatea culturală sau lingvistică. Câteva concesii limitate privind autonomia erau suficiente.

Pe 12 aprilie, de exemplu, Guvernul Provizoriu rus acordase Estoniei o autoguvernare limitată, iar 12 zile mai târziu *Stavka* le permisesse estonienilor să se transfere în Regimentul 1 Pușcași Estonieni, recent înființat. Nimeni din Petrograd sau Moghilev nu-și închipuia cât de curând va deveni acest regiment baza unei armate foarte eficiente a unui stat independent.

Finlanda făcuse parte din Suedia până în 1809, când țarul Alexandru I o ocupase ca pe o feudă proprie și o făcuse Mare Ducat. Țara avea o autonomie extrem de limitată, fiind condusă de un guvernator general numit de țar. Dar în 1899 Nicolae al II-lea pornise o politică de „rusificare” a culturii și a sistemului ei de învățământ. Măsura se dovedise profund nepopulară și contribuisese la întărirea sentimentului patriotic al finlandezilor. În Primul Război Mondial, finlandezii nu fuseseră mobilizați, fiindcă rușii nu aveau încredere în ei, iar aproximativ 2 000 de studenți naționaliști fugiseră în Germania ca să se înroleze în Batalionul 27 regal prusac Jäger de infanterie ușoară.

Regimul țarist era atât de îngrijorat că germanii ar putea folosi Finlanda ca bază a unor operațiuni care să aibă în vedere atacarea Petrogradului, încât mărise efectivele Corpului XLII Armată Independent și ale Flotei Baltice până la un total de 125 000. Pentru o populație

de numai 3,25 milioane de locuitori, aceasta era o prezență uriașă. După Revoluția din Februarie, trupele rusești staționate în Finlanda aveau sentimente amestecate față de finlandezi, a căror limbă nici nu o vorbeau și nici nu o înțelegeau. Dar mulți soldați de stânga considerau că independența dorită de finlandezi era îndreptățită. La începutul verii lui 1917, muncitorii finlandezi din sudul țării, mai industrializat, au început să fraternizeze cu soldații și marinarii ruși care le susțineau cererea ca ziua de muncă să fie de opt ore.

Abdicarea țarului, marele duce al Finlandei, și înlocuirea lui cu Guvernul Provizoriu i-au încurajat pe naționaliștii finlandezi să creadă că acum era momentul să acționeze. Senatul a ales un comitet constituțional cu misiunea de a pregăti terenul pentru independența deplină. Guvernul Provizoriu însă, mai ales Kerenski, în calitate de ministru de război, se temea că Germania s-ar fi putut folosi de acest context. Finlandei i se putea acorda independența, insista el, doar cu aprobarea Adunării Constituante. Parlamentul finlandez, *Eduskunta*, s-a folosit de Zilele din Iulie ale haosului din Petrograd ca să-și asume puterea supremă. Dar, pe 18 iulie, Guvernul Provizoriu a ripostat, anulând decizia parlamentului finlandez.

Socialiștii finlandezi, care fuseseră susținătorii cei mai vocali ai independenței, au apelat la camarazii ruși din garnizoană ca să-i ajute împotriva politicii „reaționare” a guvernului din Petrograd. Soldații ruși au fost de acord, dar cazacii, trimiși de Kerenski la Helsingfors, au închis *Eduskunta*. Kerenski le-a ordonat forțelor rusești din Finlanda să organizeze noi alegeri. Ceea ce s-a și întâmplat, dar, spre frustrarea

stângii finlandeze, partidele conservatoare au ieșit mult mai întărite, controlând Senatul.

Pe 13 septembrie, Sovietul din Helsingfors și reprezentanții armatei și ai flotei ruse s-au declarat, printr-o majoritate covârșitoare, în favoarea moțiunii înaintate de bolșevicul Vladimir Antonov-Ovseenko, care acuza Guvernul Provizoriu și sprijinea dorința de independență a finlandezilor. Ca o ironie a sorții, această încercare de a demonstra că șovinismul național rus murise odată cu țarismul va ajuta Finlanda să scape, în scurt timp, de conducerea comunistă de la Moscova.

Criza imediată a Guvernului Provizoriu din iunie și iulie fusese declanșată de Rada Centrală Ucraineană din Kiev, care declarase independența Ucrainei. Naționaliștii ucraineni de frunte, Simon Petliura, Volodimir Vinicenco și istoricul Mihailo Hrușevski, care prezida Rada, încercaseră în mai să negocieze un grad mai mare de autonomie cu guvernul lui Lvov, dar delegația lor fusese practic ignorată. La toate doleanțele ei, rușii insistau că până la Adunarea Constituantă nimic nu se putea decide. Deloc surprinzător, această atitudine tranșantă nu a făcut decât să-i îndârjească și mai mult pe ucraineni, hotărâți acum să obțină independența deplină. Au ales steagul galben cu albastru deschis și o declarație „universală”, bazată pe o cartă din secolul al XVII-lea elaborată de hatmanul cazacilor zaporojeni, care, potrivit lui Hrușevski, reprezenta dreptul lor ancestral. Petliura, un jurnalist prolific, va deveni președintele în teorie și atamanul Republicii Populare Ucrainene.

Acceptând compromisul, tardiv, Guvernul Provizoriu a trimis o delegație la Kiev condusă de Kerenski și Țereteli. Ca să calmeze lucrurile, cei doi au oferit o recunoaștere parțială a cererilor ucrainenilor. Dar propunerea lor a provocat mânia naționaliștilor ruși din Kiev, care au trecut la represalii. Trei cadeți de dreapta, care încă mai făceau parte din guvern, au cerut ca rușii din Ucraina, pe care aceștia o numeau „Mica Rusie”, să fie ajutați necondiționat. De asemenea, au refuzat acordul de compromis cu care s-au întors Țereteli și Kerenski, în semn de protest demisionând pe 4 iulie, exact ziua în care insurgenții bolșevici intenționaseră ca Sovietul din Petrograd să înlocuiască Guvernul Provizoriu. Având reprezentări veniți din alte părți, Sovietul începuse deja să se autointituleze Sovietul Reprezentanților Muncitorilor și Soldaților din Întreaga Rusie.

Kerenski se considera deasupra disputei dintre socialiști și liberali, dar nu vedea cât de periculoasă devenise prăpastia dintre cele două partide. Majoritatea socialiștilor, oripilați de atacurile extreme ale presei de dreapta asupra bolșevicilor, au început să le ia partea acestora dintr-o frică exagerată de contrarevoluție. Dar, în același timp, tulburările de peste tot erau atât de serioase, încât nu doar ofițerii și clasa de mijloc voiau un lider cu mână forte. Poate nu a fost o coincidență faptul că, pe 7 iulie, Kerenski a luat acea hotărâre fatală de a trimite familia imperială de la Țarskoe Selo la Tobolsk, în Siberia. Se temea că revolta extremiștilor de stânga din ultimele zile ar fi putut provoca o reacție antimonarhistă și mai violentă.

Mulți dintre cei care salutaseră Revoluția din Februarie erau acum total dezamăgiți de haosul și de fărâdelegile care urmaseră. „Foarte puțini oameni sunt conștienți de ceea ce se întâmplă”, scria Lakier. „Rușii de rând nu înțeleg că libertatea nu înseamnă comiterea unor atrocități și uzurparea puterii. Din nefericire, pentru marea majoritate, libertatea și jaful la drumul mare au devenit sinonime. Rușii sunt ca niște copii scăpați din frâu; nu știu când să se oprească.” Și dr. Kravkov credea că „numai o preluare energică a puterii poate aduce alinare unei Rusii suferinde; după secole întregi de sclavie, mulți oameni sunt încă inerți, ignoranți, potriviți doar să fie o armă oarbă în mâinile unui hipnotizator de ocazie. [...] Tălhăriile și jafurile se înmulțesc pe zi ce trece. Este din ce în ce mai rău: comandantul corpului de armată a fost călcat de hoți dimineața, iar seara șeful de stat-major a fost jefuit de față cu santinela. Neobrăzarea extremă a bolșevismului!”

Pe 6 iulie, la scurt timp după ce ofensiva rusească de pe frontul galițian se dezumflase, o forță de intervenție germană sub comanda generalului Arnold von Winckler și-a croit drum prin Armata a 11-a, sătulă de război, îndreptându-se spre Tarnopol, care a căzut peste cinci zile. Întinsa stepă ucraineană era complet deschisă. Lakier scria, îngrijorată, în Odesa: „Armata o ia la fugă. S-a creat o breșă colosală. 120 de kilometri.” Reintroducerea pedepsei capitale de către Kerenski nu părea să aibă vreo influență asupra disciplinei. „Este groaznic, când vezi că idolul tău are picioare de lut și se prăbușește”, continua Lakier. „Am crezut orbește în Kerenski, acum însă face greșeală după greșeală.” Se

zvonea chiar că Odesa urma să fie evacuată, motiv pentru care oamenii se înghesuiau în port, încercând să prindă un loc pe vapor.

Apropierea germanilor de Riga, pe coasta Mării Baltice, alimenta și ea zvonurile că însăși capitala urma să fie abandonată. „Un pumn s-a ridicat deasupra Petrogradului”, scria Prokofiev în jurnalul său. „[Riga] este încă departe, dar oare trupele revoluționare sunt îndeajuns de puternice și ce s-ar întâmpla dacă trei milioane de locuitori ar fugi din Petrograd? Dirijabilele pot apărea oricând. Gara este supraaglomerată, iar trenurile ticsite îi duc pe petrogrădenii speriați spre sud.”

Numărul ofițerilor linșați creștea mereu, mutilați cumplit cât încă mai erau vii, ca și numărul celor care se sinucideau. Atitudinea soldaților – „acum noi suntem stăpânii” – îi împingea să se răzbune pentru toate umilințele și nedreptățile, atât imaginare, cât și reale suferite în trecut. „Totul se prăbușește, iar ofițerii au ajuns pleava societății”, scria un tânăr ofițer din Regimentul de Gardă Artilerie. „Suntem dușmani de clasă. Subofițerii ne tratează ca pe niște rahați. Trebuie să umblăm cu grijă, fiindcă mii de ochi ne urmăresc fiecare mișcare.” Și adăuga: „Generația noastră este condamnată. [...] Tot ce ne-a mai rămas sunt exilul sau moartea.” Demoralizarea corpului de ofițeri a contribuit din plin la căderea frontului de sud-vest în iulie, deși nu toți s-au pierdut cu firea.

Vladimir von Dreier a reușit să se transfere la Divizia 7 Cavalerie, a cărei comandă, în timpul retragerii, a fost preluată de generalul-maior Piotr Vranghel, provenit dintr-o familie de baroni din provinciile baltice. Foarte înalt și zvelt, Vranghel, cu ochii duși în orbite și o privire pătrunzătoare, îi intimida pe mulți, dar își și atrăgea loialitatea. Nu

era doar un ins plin de energie. „Îi obliga pe toți să fie activi, chiar și când nu era nimic de făcut“, nota Dreier. Trecea în galop de la un regiment la altul ca să verifice dacă lucrurile mergeau bine. Ca și alte divizii călare, cea comandată de Vranghel trebuia să fie ariergarda după breșa făcută de germani. Divizia alăturată se afla sub comanda generalului-maior Gustaf Mannerheim, baron de origine germano-suedeză și fost ofițer în Regimentul de Gardă Cavalerie.

„La început, infanteria s-a retras într-o ordine rezonabilă, din când în când opunând rezistență“, scria Dreier, „apoi însă, pur și simplu, și-a abandonat armele și a luat-o la fugă. În unele zile, infanteriștii mergeau și câte 60 de kilometri, atât de nerăbdători erau să ajungă la granița cu Rusia. În timpul retragerii, soldații jefuiau și incendiau tot ce întâlneau în cale: magazii, sate, căpițe de fân și case din orașe. Într-o noapte, statul-major al diviziei s-a oprit în orașul Stanislavov, prin care treceau ultimele grupuri de infanteriști. Eu stăteam în stradă alături de Vranghel, care îi urmărea cu privirea. La un moment dat a văzut câțiva soldați care s-au desprins dintr-un grup și au spart vitrina unei prăvălii de la parterul unei clădiri de cinci etaje. Apoi au intrat și au dat foc la marfă. Vranghel și [colonelul] Zikov s-au repezit acolo și au început să-i bată pe acești nemernici, Vranghel cu cravașa, Zikov cu pumnii.“ Cazacii, despre care se credea că sunt mai disciplinați, puteau fi la fel de răi ca infanteriștii. „Cine-i jefuiește pe civili?“, scria un infanterist acasă. „Cazacii. Cine violează și omoară civili? Cazacii.“

Viktor Șklovski, comisarul lui Kornilov din Armata a 8-a, descria pedeapsa cumplită aplicată dezertorilor și jefuitorilor de către

soldații de rând. „Comitete *ad-hoc* ale unităților care rămăseseră pe poziții îi judecau pe dezertori. Furioși că acest lucru se întâmpla pe pământ rusesc, unde satele volîniene erau în flăcări, îi biciuiau pe trădători. [...] Dezertorul putea alege între a fi împușcat și biciuit. Un jurământ monstruos fusese inventat prin care dezertorul renunța la drepturile de cetățean și confirma că ceea ce i se făcea era cu consimțământul lui.” Dezertorul era bătut cu vergelele folosite la curățarea puștilor, potrivit obiceiului din vechea armată țaristă.

Șklovski a fost rănit în stomac și mutat la un spital de campanie improvizat în Nadvirna. Curând după ce Kornilov l-a decorat cu Crucea Sfântului Gheorghe, Șklovski a auzit că germanii se apropiau. Trei regimente rusești părăsiseră frontul lăsând cale liberă cavaleriei germane. „Depozitele de aprovizionare ardeau. Cât pe-aci să-și folosească armele, răniții se luptau pentru un loc în ultimul tren. [...] Infanteria se retrăgea. La fel și artileria. [...] Frontul căzuse; numai autoblindatele îi mai țineau în loc pe germani.”

Pe 16 iulie, Kerenski a convocat o ședință la *Stavka* pentru a analiza dezastrul. Ședința s-a ținut în Conacul Guvernatorului, o clădire în stil neoclasic, reședința lui Nicolae al II-lea când stătuse la Moghilev. Pe lângă Brusilov și generalul Ruzski, a participat și Anton Denikin, viitorul comandant suprem al Armatei Albe din sudul Rusiei, care a fost și protagonistul ședinței. Prezenți au fost și doi comisari de frunte, Boris Savinkov și Maksimilian Filonenko, ambii revoluționari socialiști de dreapta. Sosind la gara din Moghilev, în compania ministrului afacerilor externe Mihail Terescenko, Kerenski s-

a înfuriat că nu a fost așteptat de comandantul suprem, ci de un aghiotant. Și până nu a venit Brusilov în persoană, nu s-a mișcat din gară.

La începutul ședinței, Brusilov a spus câteva cuvinte, ca și Kerenski, contrar obiceiului. Acesta era evident tulburat de acuzațiile aduse de ceilalți generali la adresa modului în care politica revoluționară distrusese armata. În frunte cu Denikin, generalii au cerut anularea *prikazului* nr. 1, care, în opinia lor, întorsese autoritatea militară cu susul în jos. În timp ce generalii descriau cum avea loc retragerea, Kerenski ședea cu capul în mâini, îngrozit, iar Terescenko plângea.

Kornilov, care nu avusese cum să părăsească propriul stat-major, l-a felicitat pe Denikin când a auzit cum decursese ședința. La întoarcere, în trenul spre Petrograd, Savinkov și Filonenko, împreună cu cei doi miniștri, s-au folosit de ocazie ca să-l înlocuiască pe Brusilov, depășit de evenimente, cu Kornilov, acesta fiind unul dintre puținii generali care apreciau rolul jucat de comisari pe front. Kerenski a fost de acord. Cu vanitatea lui ușor de rănit, probabil că nu uitase afrontul suferit în gară. În aceeași zi l-a numit pe Savinkov ministru adjunct de război.

Raportul *Stavka* despre prăbușirea frontului de sud-vest a căzut în mâinile presei de dreapta, care a legat imediat indisciplina care domnea în armată de Zilele din Iulie. Astfel, tot mai multe voci cereau un lider puternic, care să pună capăt dezordinii. Kornilov, cu descendența lui siberiană și kazahă, sau poate buriată, părea candidatul evident. Chiar dacă nu arăta nici pe departe ca generalul țarist arhetipal al gărzii imperiale, Kornilov și-a uitat repede declarația modestă conform căreia era „fiul unui țăran cazac”. Avea o gardă personală alcătuită din 300 de lăncieri

tekinți cu pelerine stacojii, care duceau cu gândul la mamelucii lui Napoleon. Avea destui admiratori în armată, dar mulți ofițeri superiori considerau că era mai mult curajos decât inteligent.

Între timp, Kerenski se vedea un Bonaparte al Revoluției. În pofida eșecului teribil al ofensivei, și-a stabilit cartierul general în Palatul de Iarnă și s-a instalat în apartamentele țarului Alexandru al III-lea, fapt care i-a atras porecla „Alexandru al IV-lea”.¹ O asemenea *folie de grandeur* sugera fără doar și poate că își pierdea luciditatea într-un moment în care simpatiile contrarevoluționare câștigau teren. Chiar dacă, în februarie, nimeni nu ridicase un deget ca să apere vechea ordine țaristă, ofițerii, moșierii și capitaliștii erau acum atât de îngroziți de dispariția legii și ordinii, încât credeau că în sfârșit sosise clipa în care trebuiau să acționeze, bolșevicii fiind reduși la tăcere după eșecul din Zilele din Iulie. Dar, deși rămași în expectativă, bolșevicii continuau să se pregătească. Cel de-al VI-lea Congres s-a ținut în secret, între 26 iulie și 2 august. Ascuns în Finlanda, Lenin începea să scrie *Statul și revoluția*, ca și acuzațiile înverșunate la adresa revoluționarilor socialiști și a menșevicilor pentru sprijinul acordat Guvernului Provizoriu al lui Kerenski. După cum remarca Șklovski, chiar dacă bolșevicii fuseseră „puși cu botul pe labe, asta nu însemna nimic – de-abia aveau timp să-și refacă forțele”.²

La începutul lui august, Kerenski a început să se întrebe dacă numirea lui Kornilov fusese o mutare înțeleaptă, acesta comportându-se din ce în ce mai autoritar. Pe lângă solicitarea unor reforme care să întărească disciplina în armată, Kornilov voia și aplicarea pedepsei cu moartea la

garnizoanele din spatele frontului, vizate fiind mai ales regimentele de rezervă din Petrograd infiltrate de bolșevici. De fapt, Kornilov voia ca legea marțială să fie aplicată în toată țara, iar transporturile și industria de apărare să fie militarizate, pentru a împiedica grevele.

Mărturiile de astăzi arată că generalul Kornilov nu intenționa să dea o lovitură de stat, după cum susțineau istoricii sovietici. Principalul lui obiectiv era întărirea Guvernului Provizoriu, pentru ca acesta să se elibereze de Sovietul din Petrograd și să restabilească ordinea. Dar mulți dintre susținătorii lui, atât din armată cât și din afara ei, erau convinși că generalul ar fi trebuit să pună mâna pe putere și să-l înlăture pe Kerenski, care se dovedea tot mai instabil. Ambasadorul britanic a fost abordat de un bancher care l-a rugat „să le pună la dispoziție autoblindatele britanice și să le înlesnească fuga în caz că acțiunea lor eșua”. Buchanan a refuzat politicos, dar ferm, răspunzând că era un gest cel puțin naiv „să-i ceri unui ambasador să comploteze împotriva guvernului pe lângă care a fost acreditat”.³

Generalul Lavr Kornilov și Boris Savinkov
(Topfoto/Sputnik)

Sperând să capete susținere, Kerenski a organizat o Conferință de Stat la Teatrul Bolșoi, în Moscova. Scopul său era de a se impune drept singura personalitate care putea salva țara. Dar, încă din prima zi, 12 august, pozițiile antagoniste dintre partide, reflectate în modul în care reprezentanții lor se așezaseră în sală, nu păreau deloc încurajatoare în decorul imperial, dominat de coloanele și pereții poleiți cu aur.⁴

Kornilov nu a ținut să fie prezent la deschidere, dar a vrut cu tot dinadinsul ca sosirea lui la Moscova să fie și un triumf, și o provocare. Din clipa în care a coborât în gara Aleksandrovski, a fost întâmpinat cu flori de admiratoare care îl implorau: „Salvează Rusia!” Kornilov a fost dus pe umeri de către ofițeri până la un automobil deschis. Urmat de zeci de alte automobile pline de susținători, a fost la Capela Iverski, unde țarii aveau obiceiul să se roage la sosirea în Moscova.

Când generalul Kornilov a venit, în sfârșit, la conferință în cea de-a doua zi, conservatorii,

mulți dintre ei industriași îmbrăcați în frac, au sărit în picioare ca să-l ovaționeze. Participanții de stânga l-au privit încruntați și au rămas pe loc. Dreapta, bucuroasă că poate da timpul înapoi, era la fel de oarbă ca și stânga moderată – polarizarea politică – acest pericol de care puteau beneficia doar bolșevicii. Discursul lui Kornilov în cursul conferinței a fost scurt și anost, fapt care nu a contat pentru marea masă de susținători zgomotoși din sală. Suhanov scria despre „insolenții de dreapta, care strigau în gura mare că generalul «Pumn» era singura soluție”.⁵ Discursul de încheiere al lui Kerenski, pe de altă parte, a părut interminabil, sărind de la una la alta, tot mai incoerent. Enervarea auditoriului a luat sfârșit când unii participanți au început să bată din palme, semn că se săturaseră. Emotiv ca întotdeauna, Kerenski a leșinat. Momentul a demonstrat că nu mai reușea să controleze evenimentele.

Generalul Kornilov aclamat de ofițeri și de conservatori ca un erou la sosirea în Moscova

*pentru Conferința de Stat organizată
de Kerenski pe 12 august 1917.
(Alamy/Historic Collection)*

Pe 20 august au avut loc alegeri pentru consiliul orășenesc al Petrogradului. Rezultatele au fost surprinzătoare. „Cine au fost adevărații învingători?”, întreba Suhanov, retoric. „Bolșevicii, desigur, călcați în picioare nu demult, acuzați de trădare și de venalitate, atacați moral și material, de care gemeau închisorile capitalei chiar și în ziua alegerilor.” Bolșevicii au câștigat aproape o treime din voturi, cu puțin sub revoluționarii socialiști. Dar liderii socialiști moderați, adevărații democrați care îi apăraseră pe bolșevici de atacurile coaliției lui Kerenski și de presa de dreapta, tot nu vedeau pericolul. Suhanov, internaționalistul menșevic, era exasperat de neputința lor de a înțelege amenințările venite din ambele direcții. „Acum îi vedeți pe bolșevici? *Acum* înțelegeți?”, întreba el emfatic.⁶ Suhanov credea că dreapta înțelegea mult mai bine implicațiile și, în consecință, va acționa preventiv.

Kornilov, care disprețuia politica, nu s-a arătat foarte deranjat de aceste rezultate. Cu ajutorul editorial al lui Boris Savinkov, ministrul adjunct de război al lui Kerenski, solicitase aplicarea legii marțiale transportului pe calea ferată și industriei de apărare, restabilirea disciplinei și a autorității ierarhice în armată. Din câte știa Kornilov, Kerenski fusese de acord cu toate cerințele lui. Dar, după câteva încercări nereușite de a obține semnătura acestuia, Kornilov a aflat că prim-ministrul nu era de acord ca pedeapsa cu moartea să fie extinsă la trupele din spatele frontului. Între timp, în unele armate de pe front, comandantii începuseră să reimpună disciplina

și să-i aresteze pe agitatorii bolșevici. În Armata a 5-a, care se comportase lamentabil în cursul ofensivei, „nu mai puțin de 12 275 de soldați și 37 de ofițeri au fost arestați”.⁷

Kerenski intrase în panică, cererile lui Kornilov și influența lui tot mai mare îi amenințau eforturile de a păstra echilibrul între stânga și dreapta, mai ales de când Sovietul se pronunțase ferm împotriva pedepsei cu moartea în orice formă. Pe de altă parte, Kornilov nu era nici el liniștit după ce Kerenski eșuase în a-i vâna pe bolșevici în urma Zilelor din Iulie. În plus, îi bănuia pe alți miniștri de stânga de colaborare în secret cu bolșevicii. Și simțea că trebuie să-i forțeze mâna lui Kerenski, să-l facă să ia măsuri împotriva bolșevicilor. Iar în caz că aceștia încercau o nouă revoltă cu sprijinul marinarilor din Kronstadt, voia să fie pregătit.

Conform lui Savinkov, Kerenski fusese informat de către comisarul-șef Filonenko despre un complot al ofițerilor împotriva lui, la *Stavka*. Kerenski voia ca Savinkov să meargă în anchetă la Moghilev, dar și să obțină acordul lui Kornilov de a trece districtul militar Petrograd de sub comanda lui în cea a guvernului. Și, ca să apere guvernul împotriva altei insurecții precum cea din Zilele de Iulie, Kerenski i-a spus lui Savinkov să-i ceară lui Kornilov să transfere un corp de cavalerie în capitală. Kornilov a acceptat. Din nefericire, acest episod nu a fost consemnat nicăieri.

Potrivit altei versiuni, Kornilov i-a spus lui Savinkov că va ordona Corpului III Cavalerie, comandat de generalul Krîmov, să părăsească frontul românesc și să se mute în nord, la Velikie Luki, care era mult mai aproape de Petrograd și Moscova. Corpul III Cavalerie includea două

divizii de cazaci și divizia caucaziană „sălbatică”, pe care o comandase Mihail, fratele țarului. Când generalul Lukomski a întrebat care era motivul acestei mutări, Kornilov i-a explicat, insistând că nu avea nici o intenție de a reînvia vechiul regim, pe care îl urâse dintotdeauna. Dar era hotărât să restabilească autoritatea guvernului ca să salveze Rusia și să asigure instalarea Adunării Constituante. Iar ocuparea orașului Riga de către germani, pe 21 august, nu făcea decât să grăbească lucrurile.

Kerenski însă, bântuit de aclamațiile deșănțate în favoarea lui Kornilov la Conferința de Stat, era îngrijorat de insistențele presei de dreapta de a-i acorda comandantului armatei puteri depline. Lipsa de încredere și rivalitatea dintre cei doi vor duce la un șir întreg de neînțelegeri, toate provocate de un intrigant care s-a oferit să le fie mijlocitor. Fost deputat în Dumă, V.N. Lvov (doar o potrivire de nume cu prințul Lvov) l-a abordat pe Kerenski cu propria versiune despre un complot *Stavka*, adăugând că mai mulți generali voiau să-l omoare. Cuprins de mania persecuției, Kerenski l-a ascultat cu atenție. Probabil că nu l-a împuternicit pe Lvov să negocieze cu Kornilov, dar se prea poate să-i fi cerut să afle mai multe. Se pare că Lvov își pusese în minte să fie el cel care îl împingea de la spate pe comandantul suprem al armatei ca să preia puterea. Drept care s-a dus la Moghilev pe 24 august și a reușit să stea de vorbă cu Kornilov care, naiv, nu i-a cerut dovada că îl reprezintă pe Kerenski.

Lvov a propus trei soluții, despre care a dat de înțeles că veneau de la ministrul-președinte, cum se autointitula acum Kerenski. 1 – o dictatură Kerenski; 2 – o dictatură comună, similară Consulatului francez; 3 – o dictatură Kornilov, cu

Kerenski și Savinkov miniștri principali. Presupunând că Lvov era împuternicit să spună toate acestea, Kornilov a crezut că ministrul-președinte îl invita să preia puterea într-o manieră indirectă. După ce s-a gândit puțin, a spus că, luând în considerare toate aspectele, ar fi preferat a treia soluție, deși era foarte mulțumit să fie și subordonatul lui Kerenski. Și a adăugat că putea discuta detaliile cu Kerenski, dacă acesta binevoia să vină la Moghilev.

Două zile mai târziu, după ce s-a întors la Petrograd, Lvov a mers la Palatul de Iarnă, extrem de agitat, ca să stea de vorbă cu Kerenski. I-a spus ministrului-președinte că soarta lui era pecetluită. Pe de o parte, bolșevicii puneau la cale o lovitură de stat, pe de alta, generalul Kornilov pretindea puterea în stat. Kerenski, și așa paranoic, a devenit și mai îngrijorat când a auzit că generalul voia să stea de vorbă cu el la Moghilev, convins că acesta pregătea o lovitură de stat cu ajutorul Uniunii Ofițerilor, o organizație neoficială din care făceau parte ofițeri activi sau în retragere care se opunea democratizării armatei. Astfel Kerenski vedea numai pericolul care venea dinspre dreapta, o apropiere de stânga fiind singura soluție. Ca să-și înfrângă rivalul, va poza drept salvatorul revoluției.

Deși comice până la un punct, aceste încurcături provocate de Lvov au avut consecințe tragice. În noaptea de 26 august, în timp ce Kornilov discuta componența viitorului cabinet de miniștri cu generalul Lukomski, Kerenski a convocat la miezul nopții o ședință de urgență a consiliului de miniștri. L-a acuzat pe Kornilov de trădare și a cerut puteri dictatoriale împotriva conspirației –

cu alte cuvinte, toți miniștrii trebuiau să demisioneze.

Savinkov și-a dat seama imediat că undeva se făcuse o greșeală teribilă și a luat cuvântul. Discutase mutarea Corpului III Cavalerie cu generalul Kornilov la *Stavka*, pe 23 august, și la întoarcere îl informase pe Kerenski. Savinkov l-a îndemnat pe Kerenski să vorbească direct cu Kornilov, dar Kerenski a refuzat categoric, spunând că era prea târziu, ceea ce pur și simplu nu era adevărat. Kornilov nu încerca să răstoarne guvernul. La ora 02:40, pe 27 august, ca să confirme ce înțelesese el că ar fi fost acordul lui Kerenski, i-a trimis telegrama nr. 6394, Kerenski fiind și ministru de război: „Corpul de cavalerie se va concentra în zona Petrogradului în seara de 28 august. Solicit ca legea marțială să fie declarată în Petrograd pe 29 august. General Kornilov.”⁸

Suspicios la culme, Kerenski i-a trimis și el o telegramă lui Kornilov informându-l că fusese destituit din funcția de comandant al tuturor armatelor. Vestea a ajuns la *Stavka* de-abia la ora 07:00. Întrucât comandantul suprem nu putea fi destituit fără acordul întregului cabinet de miniștri, iar de la Savinkov nu primise nici un semn, Kornilov a presupus mai întâi că bolșevicii dăduseră o lovitură de stat și că miniștrii erau arestați. Când a aflat că miniștrii, în frunte cu Kerenski, erau liberi, Kornilov a crezut că fusese tras pe sfoară. În aceeași zi a lansat o proclamație către națiune ca răspuns la acuzația de trădare venită din partea lui Kerenski. Proclamația începea astfel: „Cetățeni ai Rusiei! Telegrama primită de la prim-ministru conține informații false. [...] A avut loc o mare provocare care pune în pericol soarta patriei.” Împins de

furie, Kornilov a acuzat și „Guvernul Provizoriu, care, sub presiunea majorității sovietelor, acționează mână în mână cu statul-major general al Germaniei”.⁹

Kornilov era decis acum să declanșeze o revoltă. A trimis o telegramă comandanților de armată în care le cerea sprijinul, apoi a apelat și la formațiunile britanice de autoblindate. „Ulterior, statul lui major a pus eșecul pe seama refuzului nostru de a coopera”, îi raporta comandantul Locker-Lampson ministrului marinei, sir Edward Carson. „În decurs de șapte zile, domnul Kerenski și-a exprimat cam aceeași opinie”, adăuga el.¹⁰ Dar se pare că tocmai prezența autoblindatelor britanice în Kiev a împiedicat o revoltă bolșevică, ca reacție la demersul lui Kornilov.

La primirea telegramelor lui Kornilov de la Moghilev, comandanții armatelor s-au confruntat cu o dilemă, neștiind ce se întâmpla sau pe cine să creadă. Vranghel și Mannerheim, comandanți ai unor corpuri de armată acum și vajnici susținători ai lui Kornilov, nu s-au înțeles pe care comandanți de armată slabi de înger să-i aresteze. Vranghel a spus că se va ocupa de Sokovnin, noul comandant al Armatei a 8-a, care șovăia, dar, când l-a îndemnat pe Mannerheim să-l aresteze pe generalul Kelceviski, din Armata a 9-a, „Mannerheim a rămas impasibil, ca orice finlandez autentic”.¹¹

În timp ce corpurile de armată ale generalului Krîmov, în frunte cu Divizia Sălbatică, înaintau spre Petrograd, Kerenski l-a chemat pe generalul Alekseev, care a acceptat repunerea în funcția de comandant suprem doar în speranța că va liniști spiritele. În pofida a două ședințe și a nopții din 28 august petrecute în Palatul de Iarnă,

„atitudinea evazivă” a lui Kerenski mai mult l-a contrariat.¹² După cum a descoperit mai târziu, Kerenski știa despre mutarea Corpului III Cavalerie la Petrograd pentru a zădărnici un atac asupra guvernului.

Acuzația de trădare a revoluției adusă lui Kornilov de către Kerenski însemna că Sovietul Rușilor de Pretutindeni, cum se chema acum, îi va acorda sprijinul acestuia. De fapt, Țentrobalt, Sovietul Flotei Baltice, raporta că „ministrul Kerenski [...] acționează în strânsă legătură cu Comitetul Executiv” al Sovietului Reprezentanților Muncitorilor și Soldaților din Întreaga Rusie.¹³ La fel făcea și Țentroflot, care reprezenta întreaga marină. Semnale din ambele direcții demonstrează cât de apropiată era colaborarea. „Urgent. Către Kerenski, ministrul marinei. Țentroflot crede că este necesară chemarea imediată a două distrugătoare la Petrograd ca să apere revoluția. Vă rugăm să răspundeți.”¹⁴ Kerenski a răspuns, cerând patru distrugătoare care să intre pe Neva și să ancoreze la podul Nikolaevski.

Țentrobalt l-a informat pe Kerenski¹⁵ și că „Regimentul 2 Gardă Baltic include o companie de marinari care au făcut parte timp de doi ani și jumătate din Divizia Sălbatică. Această perioadă îndelungată i-a apropiat, unii dintre ei având buni prieteni acolo. Având în vedere legătura strânsă dintre marinari și Divizia Sălbatică, Țentrobalt solicită instrucțiuni urgente pentru întâlnirea celor două unități. În opinia Țentroflot, această întâlnire ar putea fi extrem de utilă.”¹⁶

Chiar și Flota Mării Negre i-a trimis semnale lui Kerenski, declarând că „mai degrabă moare decât să-i lase pe jalnicii mercenari țariști să

înece în sânge îndrăgita noastră libertate”.¹⁷ Răbufnirea de furie morală din partea stângii radicale în sprijinul lui Kerenski a fost remarcabilă. Bolșevicii încercaseră să-l răstoarne odată cu Guvernul Provizoriu cu doar o lună înainte, după care Kerenski încercase să desființeze Țentrobalt, pe 7 iulie.

Kerenski părea să nu-și de seama că le oferea bolșevicilor puterea pe tavă. Gărzile Roșii, interzise după Zilele din Iulie, erau reînarmate și reamplasate. Țentrobalt a ordonat deplasarea a 5 000 de marinari din Kronstadt în Petrograd ca să apere Sovietul. Kerenski a mers până la a fi de acord ca Țentroflot să-și trimită propriii poștași și telegrafiști, înarmați până în dinți „ca să ocupe și să apere Poșta Centrală, pentru o activitate mai eficientă în favoarea Revoluției”.¹⁸

Văzându-l pe Kerenski atât de îndatoritor față de stânga, Sovietul din Kronstadt a cerut „pentru a întări încrederea în organul central al revoluției, eliberarea tovarășilor care sunt cei mai buni luptători și fii ai revoluției. Acum, în acest moment, ei suferă în închisori, când ar putea deveni cei mai buni apărători ai Revoluției.”¹⁹

Feroviarii se mobilizaseră deja ca să oprească trenurile armatei, la fel cum îl blocaseră pe țar. Kerenski a fost informat că „liniile de cale ferată au fost dezasamblate pe direcțiile baltică, Vinava și Rîbinsk, dinspre care vin Kornilov și ai săi. Trebuie luate toate măsurile pentru a opri trupele.”²⁰ Comisarul Onipko din Flota Baltică raporta că „șapte trenuri cu cazaci de pe Don, care îl sprijină pe Kornilov, au fost oprite între Narva și Tamburg, un total de 2 000 de oameni cu echipe de mitraliori”.²¹ Au fost opriți prin scoaterea liniilor de cale ferată pe distanțe mai

lungi. „Cazacii încearcă să le pună la loc ca să-și continue înaintarea.”

Acuzațiile aduse de Kerenski lui Kornilov au declanșat noi atacuri ale soldaților asupra ofițerilor, convinși că aceștia erau contrarevoluționari care acționau pe ascuns. În Finlanda, comandantul Corpului XLII, generalul Oganovski, și cea mai mare parte a statului său major au fost arestați, după cum relatează un martor ocular, ofițerul cazac Maksim Kulik: „Soldații, agitați, s-au adunat, fără să înțeleg de ce, pe podul care lega cele două părți ale orașului Vîborg. Apoi i-au adus pe comandantul corpului de armată și pe alți ofițeri probabil ca să declare în fața tuturor dacă sprijină guvernului lui Kerenski sau sunt de partea «trădătorului» Kornilov. Apoi au început să-i arunce în golf. Când ofițerii au încercat să înoate, soldații i-au împușcat. Toate aceste atrocități au fost însoțite de urlete de bucurie și de hohote de râs. Soldații erau probabil șocați de propria brutalitate, fiindcă, la scurt timp după execuții, s-au întors în cazarmă și podul s-a golit.”^{*****22}

Ca parte din această „beție a violenței”,²³ patru ofițeri de pe cuirasatul *Petropavlovsk*, trimiși pe uscat „pentru a fi la dispoziția Comitetului Revoluționar al Finlandei, au fost uciși de gărzile lor în docuri”.²⁴ Vina lor fusese răspunsul negativ la întrebarea dacă se vor supune Comitetului Executiv al Sovietului Reprezentanților Muncitorilor și Soldaților din Întreaga Rusie.

Pe 1 septembrie, Țentroflot raporta că „generalii Kornilov, Lukomski, Romanovski și colonelul Pliușcevski au fost arestați de Sovietul

Reprezentanților Muncitorilor și Soldaților din Moghilev”.²⁵ Apoi au fost dați pe mâna Comisiei de Investigații Speciale, urmând ca „alte arestări legate de complotul lui Kornilov să fie duse la îndeplinire la ordinul Sovietului”. După ce s-a predat, generalul Krîmov a fost dus la Palatul de Iarnă spre a fi interogat de o Comisie Extraordinară. Kerenski a refuzat să discute cu el. „Ultima carte pentru salvarea Patriei s-a jucat și s-a pierdut”, a scris Krîmov pe un petec de hârtie. „Nu mai merită să trăiești.”²⁶ Apoi s-a împușcat în inimă.

Generalul Alekseev, considerat de majoritate drept cel mai onest dintre toți, a demisionat, plin de dezgust față de reaua-credință a lui Kerenski în toată această poveste. Într-o scrisoare din 12 septembrie adresată lui Pavel Miliukov, el scria:

Mult respectate Pavel Nikolaevici! N-am putut să ne vedem înainte de plecarea mea din Petrograd, pe 31 august. Acum, că am renunțat la funcție și nu mai pot veni la Petrograd, n-am altă soluție decât să te necăjesc cu o scrisoare. E mare nevoie de sprijinul dumitale și al altor persoane publice, de fapt al tuturor. Motivul demisiei mele a fost respingerea cu fermitate a direcției în care a luat-o Kornilov. Membrii guvernului depun mari eforturi ca să convingă întreaga Rusie că evenimentele din 27–31 august au fost doar o revoltă inițiată de o mână de generali și de ofițeri al căror scop a fost răsturnarea regimului actual și preluarea puterii. Acești oameni încearcă să arate că micul grup de rebeli care și-au trădat țara nu a fost sprijinit de nici un grup din societate. Prin urmare, trebuie supuși judecății celui mai primitiv tribunal – curtea marțială

revoluționară – și condamnați la pedeapsa capitală. Scopul vitezei cu care sunt judecați este de a ascunde întregul ADEVĂR și adevăratele obiective ale mișcării, ca și participarea unor membri ai guvernului. Acțiunea lui Kornilov nu a fost un secret pentru unii membri ai guvernului, ea a fost discutată cu Savinkov, Filonenko și, prin ei, cu Kerenski. Numai o curte marțială primitivă ar putea ascunde participarea acestor oficiali la negocierile preliminare și la încheierea unui acord. Participarea lui Kerenski este de netăgăduit. Nu pot spune de ce toți acești oameni au dat înapoi când a început acțiunea, de ce și-au încălcat cuvântul.²⁷

Din fericire pentru el, Kerenski nu a avut de a face cu un tribunal revoluționar. Comisia lui Extraordinară, care a ajuns la Moghilev pe 2 septembrie, a hotărât ca generalul Kornilov și aproximativ 30 alți generali și ofițeri să fie închiși la Mănăstirea Bîhov din apropiere. Generalii Denikin și Markov urmau să fie duși tot acolo, păziți de două companii de elevi de la școala de ofițeri a frontului de sud-vest. „Prizonierii au fost scoși în curte”, scria un elev, „generalii Denikin și Markov în față, urmați de un grup de ofițeri din statul-major general. Comandanții companiilor au ordonat: «Prezentați arm'!» Grupul a fost împins între cele două companii aflate în poziție de drepti. A urmat un nou ordin: «La umăr arm'!» A urmat o scenă dezgustătoare. Aceasta a fost o adevărată Via Dolorosa pentru generali și ofițerii lor. Dezlănțuiți, soldații au început să strige, să înjure și să fluiera. Și să arunce cu pietre; una l-a lovit pe generalul Markov într-un pomete, dându-i sângele. Comandanții companiilor au ordonat:

«Loviți!» Elevii au început să lovească în ofițeri cu patul armelor. „Soldații au făcut un pas înapoi, instinctiv.”²⁹ Kornilov nu a fost supus unor astfel de insulte. I s-a permis să meargă călare până la închisoarea improvizată, însoțit de escorta lui de lăncieri tekini.

Sprijinul acordat lui Kornilov de către generalul Vranghel a devenit cunoscut în scurt timp, motiv pentru care acesta a fost destituit din funcția de comandant de corp de armată. Simțind încotro bătea vântul după arestarea lui Kornilov, Vranghel a plecat repede în Crimeea, la soție și moșia familiei. Iar când, două luni mai târziu, bolșevicii au venit la putere, s-a ascuns la prietenii lui tătari crimeeni.³⁰

Brusc, exilul într-o formă sau alta devenise o soluție pentru mulți. După eșecul suferit de Kornilov, viitorul părea extrem de amenințător. Rusia putea deveni o închisoare. Comitetul Central a ceea ce acum era cunoscut sub numele de Congresul Reprezentanților Muncitorilor și Soldaților din Întreaga Rusie voia să ia o hotărâre urgentă privind „interzicerea părăsirii Rusiei de către trădătorii poporului”.³¹

Iluziile pe care și le făcuse Kerenski de a fi văzut drept salvatorul revoluției s-au evaporat rapid. Bolșevicii de frunte care au fost eliberați din închisoare nu s-au deranjat să-i mulțumească. Se întorsese împotriva dreptei ca să joace cartea stângii, dar stânga nu mai avea nevoie de el, drept care zilele îi erau numărate. Lenin nu avea nici o îndoială în privința asta, deși era obligat să rămână ascuns în Finlanda. Pe 14 septembrie, el scria Comitetului Central al partidului: „Sunt întrunite toate condițiile obiective pentru o insurecție de succes”.³²

8

LOVITURA DE STAT DIN OCTOMBRIE SEPTEMBRIE-NOIEMBRIE 1917

Pentru Kerenski, înfrângerea lui Kornilov a fost mult mai rea decât o victorie à la Pirus. La începutul lui septembrie el a desființat Secția de Contrainformații Politice. Aceasta era, evident, una dintre țintele principale pentru bolșevici, Kerenski luând decizia fie ca o reverență făcută extremiștilor de stânga, fie pentru că era deja o secție compromisă. În timpul crizei Kornilov, Tjentrobalt raporta: „Despre contrainformații: subsecția din Helsingfors se află sub controlul strict al Comitetului Revoluționar recent înființat”.

Pe 4 septembrie, la doar trei zile după arestarea generalului Kornilov, Lev Troțki a fost eliberat din închisoare pe cauțiune. În absența lui Lenin, Troțki, care de-abia intrase în Partidul Bolșevic, și-a asumat rolul de lider, chiar dacă, în acel moment, Stalin se afla într-o poziție mai avantajoasă. Maniera despotică de conducere a lui Troțki îi ținea departe pe colegii săi, îndeosebi pe mai puțin carismaticul Stalin. Actor înnăscut, Troțki s-a simțit curând în elementul său, înveselind sălile arhipline din Petrograd, cum era marele Cirque Moderne, cu spiritul lui sarcastic. Îi plăcea să ia peste picior orice burghez, sau *burjui*, pe care îl recunoștea după haine. „Fața lui

slabă, ascuțită, era absolut mefistofelică atunci când dădea drumul la ironii malițioase”, scria jurnalistul american John Reed.¹

Ca și Lenin, Troțki nu avea timp de democrație și lua în răs „pre-parlamentul” reprezentanților partidelor care pregăteau terenul pentru Adunarea Constituantă. Lentoarea lor, provocată de dezbateri nesfârșite, făcea jocul bolșevicilor, fiindcă reforma agrară nu putea avea loc decât după alegeri. Troțki îi disprețuia pe democrați pentru „atitudinea lor năzuroasă, pseudoaristocrată, intelectuală, față de popor” și lipsa lor de încredere „în acele mase opace”.² Pe de altă parte, Lenin nu avea nici o intenție să se încreadă în vreun nebolșevic, cu atât mai puțin în „masele opace”, care compromiseseră scânteia de care avea nevoie. Grevele din fabrici și uzine, ca și distrugerea la întâmplare a conacelor și a fermelor mici nobilemi demonstau, zi de zi, neputința regimului Kerenski.

Acesta era, într-adevăr, un moment prielnic pentru bolșevici. Lenin a fost de acord cu reluarea lozincii „Întreaga putere – sovietelor!”, acum, că oamenii lui aveau șansa de a se infiltra în comitetele lor, a le domina și, în ultimă instanță, a le controla. Afacerea Kornilov și rolul ambiguu jucat de Kerenski în ea subminaseră încrederea în democrația parlamentară. Menșevicii și liderii revoluționarilor socialiști, membri ai intelectualității cu principii înalte, păreau din ce în ce mai greu de abordat. Făcuseră parte din coalițiile cu cadeții, care îl sprijiniseră pe Kornilov, și refuzaseră să preia puterea de la Guvernul Provizoriu în iulie, când li se oferise ocazia.

„Masa cenușie” a soldaților, care aveau tendința să vadă contrarevoluționari în toți

ofițerii, îi suspecta pe Kerenski și pe miniștrii lui că vor să prelungească războiul doar ca să-și întărească puterea. Mulți soldați li se alăturau bolșevicilor doar pentru opoziția lor față de „războiul imperialist”. Revoluționarii socialiști, care încercaseră să-l justifice, își pierdeau credibilitatea, ca și menșevicii care susțineau acel compromis debil, „defensismul”.

„Bolșevicii erau mult mai logici”, scria Serebrennikov. „În opinia lor, dacă războiul servea interesele capitaliștilor, atunci la naiba cu războiul. Vârâți baionetele în pământ și acasă cu voi. Îndemnul era clar, simplu și foarte atrăgător pentru țăranii în mantale cenușii. [...] Frontul, care cădea când într-o parte, când într-alta, pregătea armate de milioane de agitatori bolșevici, acei soldați *frontoviki* care foarte curând aveau să împânzească toată Rusia.”³

Unul dintre punctele forte ale bolșevicilor, într-o vreme în care masele aveau o pregătire politică rudimentară, era să-i facă pe vorbitorii lor să repete lozinci, nu să convingă publicul prin argumente (o tehnică ce încă pare să funcționeze). Într-un tren spre Oriol, o rudă de dreapta a compozitorului Rimski-Korsakov a nimerit într-un vagon cu agitatori aflați abia la început. Câțiva purtau cioc, în stil bolșevic. „Repetau lozinci cu voce tare ca să le țină minte: «Pace izbelor și război palatelor!», «Pace fără anexări și despăgubiri de război!», «Pământ celor ce muncesc!», «Naționalizarea fabricilor și uzinelor!», «Moarte *burjuilor*!» etc. etc. Erau delegați care mergeau la un congres în Moscova.”⁴

În septembrie, sprijinul acordat bolșevicilor a crescut considerabil printre muncitorii din Petrograd și soldații garnizoanei. Partidul

Bolșevic controla acum o majoritate atât în Sovietul din Petrograd, cât și în cel din Moscova. Lenin simțea că acum era momentul să treacă la acțiune. În a doua săptămână a lui septembrie a trimis din ascunzătoarea lui din Finlanda două scrisori către Comitetul Central. Începând pe un ton ultraoptimist – „majoritatea poporului este de partea noastră” –, susținea că bolșevicii „pot și *trebuie* să ia puterea în propriile mâini. [...] Primul lucru pe care trebuie să-l facă este o revoltă armată în Petrograd și Moscova (plus regiunile limitrofe), preluarea puterii și răsturnarea guvernului. Trebuie să ne gândim cum să pregătim oamenii pentru asta fără ca presa să afle prea multe.”⁵

Dar Comitetul Central s-a speriat. O încercare prematură îi putea oferi lui Kerenski ocazia de a suprima partidul. Lenin a răstălmăcit argumentul Comitetului Central insistând că această amenințare era încă un motiv să acționeze imediat. Teama lui era că, dacă așteptau până la Congresul Sovietelor din octombrie, bolșevicii trebuia să împartă puterea cu menșevicii și revoluționarii socialiști, pe care îi disprețuia, considerându-i „adepti ai compromisului”. Mai mult ca niciodată, Lenin voia controlul absolut.

Chiar și Troțki s-a arătat descumpănit de nerăbdarea lui Lenin de a da o lovitură de stat cât mai curând. „Lipsa de încredere față de bolșevici fusese înlocuită de simpatie”, scria Troțki, „sau, în cel mai rău caz, de o neutralitate prudentă. Dar simpatia nu era activă. Garnizoana rămânea, din punct de vedere politic, extrem de nesigură – cum sunt de obicei mujicii – și bănuitoare.”⁶ Troțki estima că nu mai mult de 1 000 de soldați erau „gata să lupte de partea revoluției [...] din unitățile mai pasive”.⁷ Mai multe speranțe își

punea în Gărzile Roșii – „care nu mai erau o miliție a fabricilor și districtelor muncitorești, ci cadre ale unei viitoare armate a insurecției”.^{*****8}

Dezintegrarea armatei era tot mai rapidă, pe măsură ce ofițerii dezertau ca să scape cu viață. Conte de Dmitri Heiden, colonel, venind de la *Stavka*, din Moghilev, a rămas uluit când, schimbând trenul la Jmerinka, a văzut cum îi tratau soldații pe ofițeri, dându-le ghionturi și insultându-i. „Era clar”, scria el edificator, „că fiara scăpase din lanț. După trei ani erau obișnuiți cu sângele și vorbeau despre uciderea cuiva ca despre ceva foarte firesc, necesar ca aerul sau mâncarea.” Tot ce puteau face autoritățile locale ca să-i mai potolească era să distrugă stocurile de alcool. „Un val de soldați întorși de pe front s-au oprit în Brailov, la 17 verste de noi, și au dat buzna în fabrica de alcool. Mulți s-au înecat în butoaiele cu vodcă.”⁹

Înaintarea continuă a germanilor pe coasta Mării Baltice în direcția Petrogradului provoca o mare panică. Guvernul lui Kerenski începea să ia măsuri în caz că trebuia să abandoneze capitala. „Cutii cu colecțiile Muzeului Ermitaj sosesc la muzeul nostru”, scria Oreșnikov, directorul Muzeului de Istorie din Moscova, pe 1 octombrie.¹⁰ Și totuși guvernul a așteptat până pe 6 octombrie înainte să ordone unei mari părți din garnizoana Petrogradului să apere orașul de germani. Troțki și bolșevicii au denunțat în Soviet această măsură ca fiind un complot menit să-i scoată din capitală pe apărătorii Revoluției. Folosindu-se de situație ca să-și pună propriile planuri în aplicare – lovitura de stat –, bolșevicii pretindeau că Revoluția din Februarie era și acum amenințată de „atacul pregătit pe față de

adeptii militari și civili ai lui Kornilov”¹¹. Aceasta era o strategie bine chibzuită. „Deși insurecția poate câștiga prin ofensivă”, recunoștea Troțki, „are mai mulți sorți de izbândă dacă pare a fi un fel de autoapărare.”¹²

Între timp, Lenin se mutase din Helsingfors la Vîborg, la granița Finlandei cu Rusia. Își răsese barba din nou și de acolo, cu perucă și în haine de pastor luteran, a revenit pe ascuns la Petrograd. Voia să forțeze mâna Comitetului Central ca să-i accepte propunerile cât mai repede cu putință.

În noaptea de 10 octombrie, Lenin, tot în costum ecleziastic și cu perucă, s-a întâlnit într-un apartament cu 12 membri ai Comitetului Central. Apartamentul era al menșevicului Nikolai Suhanov și al soției acestuia, care era bolșevică. Ea îl convinsese pe Suhanov să rămână la serviciu, pentru a evita drumul obositor spre casă, motiv pentru care soțul ei nu știa de ședință. Printre cei 12 s-au numărat Troțki, Stalin, Feliks Dzerjinski, Moisei Urițki (un alt viitor cekist), Sverdlov, Aleksandra Kollontai, Kamenev și Zinoviev.

Amuzamentul provocat de deghizarea exagerată a lui Lenin nu a durat mult. Hotărârea lui de a declanșa o lovitură de stat armată era de nestrămutat. Vremea cuvintelor a trecut, a zis el. Lenin era convins că revoluții vor izbucni în toată Europa, dacă nu chiar în toată lumea. După ce a vorbit o oră, au început dezbaterile, care au durat aproape până în zori. La sfârșit, majoritatea celor prezenți au votat pentru insurecție, cum voia Lenin, doar Kamenev și Zinoviev s-au opus, susținând că Lenin pune în pericol viitorul partidului. Calm, Zinoviev a spus că, dacă lovitura de stat dădea greș, toți aveau să fie împușcați.

Nerăbdarea lui Lenin era justificată și de apropiatele negocieri dintre partidele mari privind alegerile din noiembrie pentru viitoarea Adunare Constituantă. Lenin se aștepta ca bolșevicii să nu câștige o majoritate la nivel de țară. Țăranii votau în continuare cu revoluționarii socialiști.

După trei zile, Sovietul Întregii Rusii, la insistența lui Troțki, a înființat Comitetul Revoluționar Militar, care în curând va primi acronimul Milrevkom. Comitetului i s-au dat numeroase sarcini doar ca să se ascundă scopul principal – pregătirea revoltei. „În același scop, de camuflare”, scria Troțki, „la conducerea lui a fost pus un revoluționar socialist, nu un bolșevic.” Pavel Evghenievici Lazimir, explica el, era „unul dintre acei revoluționari socialiști de stânga care deja se dăduse de partea bolșevicilor”.¹³ Spre îngrijorarea menșevicilor și a revoluționarilor socialiști de dreapta, Comitetul Revoluționar Militar era o versiune voalată a organizației bolșevicilor. Cu toate acestea, mai mult se temeau de o lovitură contrarevoluționară inexistentă decât de planul real al bolșevicilor de a pune mâna pe putere.

Pe 16 octombrie, o nouă ședință a Comitetului Central bolșevic a avut loc la marginea Petrogradului. Și aceasta a durat până aproape în zori și s-a dovedit chiar mai dură decât prima. Exasperat, Lenin a insistat cu aceeași înverșunare că poporul era cu ei și că vor fi susținuți de toată clasa muncitoare din Europa. Deși la început aproape toți cei prezenți fuseseră împotriva lui, i-a dovedit, prin forța personalității, pe acei critici care argumentau că majoritatea muncitorilor și a soldaților ruși încă nu erau dispuși să participe la insurecție. Rezoluția lui a fost aprobată, oferindu-i libertatea de mișcare pe

care și-o dorea. Chiar și așa, Lenin a rămas trist, convins că era înconjurat de incompetenți și nevolnici.

Dar faptul că Troțki a pregătit lovitura de stat cu o dibăcie ieșită din comun a fost un mare noroc pentru Lenin. Preluând Sovietul din Petrograd, Troțki a creat Milrevkomul, a cărui sarcină principală – controlarea acțiunilor garnizoanei – se ascundea în spatele a zeci de alte sarcini mai mult sau mai puțin reale. Astfel a început planificarea unei revolte armate a bolșevicilor, deși nu cum ar fi vrut Lenin. Majoritatea colegilor lui susțineau inițiativa lui Troțki de a acționa prin Milrevkom. Folosindu-și funcția de președinte, Troțki a semnat un ordin către uzina de armament din Petrograd pentru distribuirea a 5 000 de puști către Garda Roșie.

Kerenski era la curent cu pregătirile bolșevicilor, dar nici măcar aceștia nu-l puteau scoate din starea lui de automulțumire. El îi spunea ambasadorului Marii Britanii, sir George Buchanan: „De-abia aștept să scoată capul ca să îi strivesc”.¹⁴ Pe 20 octombrie i se lăuda lui Vladimir Nabokov că o revoltă a bolșevicilor era binevenită, ca să poată fi înfrânți o dată pentru totdeauna. În aceeași zi, ministrul de război, generalul Aleksandr Verhovski, îl avertiza pe Kerenski că armata nu mai putea lupta, prin urmare cea mai bună politică era să înceapă negocieri cu germanii și astfel să le ia fața bolșevicilor. Kerenski a respins ideea și, furios, l-a demis. Nici comandanții militari nu au luat amenințarea în serios, pe motiv că cea mai mare parte din garnizoană se opunea unei lovituri de stat. Ceea ce nu însemna că era gata să salveze guvernul. În momentul în care Kerenski a refuzat să declare ilegală organizația bolșevică, cazacii

nu au mai văzut de ce și-ar fi riscat viața pentru acest guvern. Astfel, au hotărât să rămână neutri.

Pe baza unor informații incomplete furnizate de presa mai de dreapta, guvernul s-a pregătit pentru o revoltă, mai întâi pe 17 octombrie, apoi pe 20 octombrie și din nou două zile mai târziu. „Circulă tot mai multe zvonuri”, scria Gorki pe 18 octombrie, „că o «acțiune a bolșevicilor» va avea loc pe 20 octombrie; cu alte cuvinte, scenele dezgustătoare din 3–5 iulie s-ar putea repeta.”¹⁵ Alarmele false veneau în favoarea lor. Pe 22 octombrie, ministrul de război a dat un ultimatum Comitetului Revoluționar Militar ca să retragă ordinul lui Troțki adresat regimentelor garnizoanei de a se supune numai Milrevkomului. Ca să evite arestările, bolșevicii s-au oferit să negocieze, doar ca să mai câștige timp. Tactica a dat roade. Kerenski a preferat să creadă că pe bolșevici îi va părăsi curajul, ca și în iulie.

În alte orașe din Rusia, tensiunea creștea pe măsură ce se adunau tot mai mulți nori de furtună. La Moscova, Muzeul de Istorie primea din nou comori naționale pentru a le pune la adăpost.¹⁶ Academia de Științe a trimis cele mai valoroase manuscrise ale lui Lermontov și Pușkin, ca și inelul din smarald al lui Pușkin. La Odesa, Elena Lakier scria în jurnalul ei: „Azi n-a ieșit nici unul dintre noi în oraș, fiindcă a fost o demonstrație armată organizată de bolșevici. Demonstrațiile astea sunt din ce în ce mai multe. Agită spiritele fără odihnă, cu rezultate ieșite din comun. Îndeamnă populația la distrugeri, o incită la revoltă. Asta nu se va sfârși cu bine. Sunt jafuri în plină stradă. Iau căciulile oamenilor, paltoanele, chiar și ce mai au pe ei. Cetățenii n-

au încotro, trebuie să stea în casă după lăsarea întinericului.”¹⁷

Descrierile lui Troțki despre modul în care patrulau cazacii călări noaptea în cartierele proletare din Petrograd și despre întărirea dispozitivului de apărare al Palatului de Iarnă erau exagerate grosolan, ca parte din imaginea falsă pe care voia să o creeze Comitetului Revoluționar Militar, nu de instigator, ci de apărător în fața amenințării dreptei. Alături de zvonul, și el fals, că guvernul, în frunte cu Kerenski, intenționa să predea Petrogradul germanilor ca să înăbușe revoluția.

Troțki vorbea despre vântul baltic, rece, aspru, care bătea dinspre Kronstadt prin piețele și cheiurile Petrogradului.¹⁸ Așa înțelegea el să amenințe burghezia cu marinarii atât de temuți ai Flotei Baltice. În aceste săptămâni de toamnă ploioasă, străzile se umpleau de noroi. Mitingurile miroseau a lână jilavă, de la căciulile din blană de oaie îmbibate cu apă și de la mantalele cenușii ale soldaților, cât și de la șalurile cu care își acopereau capul femeile. Între timp, potrivit generalului Alekseev, ofițerii demoralizați și disperați, care dacă ar fi fost organizați ar fi putut rezista loviturii de stat, se lăsau pradă băuturii.^{*****}

Din februarie, Petrogradul monden devenise treptat o caricatură pe care Troțki o găsea în continuare utilă. „Ofițerii din regimentele de gardă încă mai pocnesc din pinteni și umblă după femei”, scria el. „În saloanele restaurantelor scumpe au loc petreceri nebune. Întreruperea curentului electric la miezul nopții nu e deloc o piedică pentru cazinouri, care își văd de treabă la lumina lumânărilor, lăsând șampania să curgă, și unde speculanți iluștri înșală spioni germani nu

mai puțin iluștri, unde conspiratori monarhiști joacă împotriva contrabandiștilor semiți și unde sumele astronomice puse la bătaie arată cât de mare sunt dezmățul și inflația.”¹⁹

Ca în majoritatea loviturilor de stat reușite, rezultatul celei din Petrograd depindea mai ales de apatia celor mulți și de pierderea încrederii de către guvernul existent în forțele proprii. Aristocrația și clasa de mijloc, nemaipunând mare preț pe Kerenski, își așteptau soarta cu resemnare sau disperare. Rupt de realitate, Kerenski demonstra că nu avea nimic din Bonaparte.

Între timp, Troțki acorda o atenție specială diviziei de autoblindate și Fortăreței Petru și Pavel. În după-amiaza de luni, 23 octombrie, a mers la fortăreață ca să participe la o adunare care se ținea pe platou. Troțki susținea că majoritatea soldaților erau gata să-i sprijine și promiteau să asculte numai de ordinele primite de la Milrevkom. Fortăreața îl interesa nu doar ca simbol – Bastilia țaristă. Arsenalul Kronverkski, de alături, conținea aproximativ 100 000 de puști. Bolșevicii încercau să atragă și regimentele de cazaci din Petrograd, care foarte probabil se opuneau unei lovituri de stat, dar, în absența unui lider, preferau să rămână neutre. Cu excepția Regimentului de Gardă Pavlovski, a Regimentului 1 Mitraliori și a câtorva detașamente din alte batalioane de rezervă, mult mai puțini soldați au sprijinit lovitura de stat bolșevică decât s-a susținut adesea.

A doua zi, marți, 24 octombrie, dis-de-dimineată, statul-major din Petrograd a trimis o companie de junkeri ca să închidă tiparnițele Partidului Bolșevic. De asemenea, s-a emis și un

ordin de arestare a membrilor Comitetului Revoluționar Militar al lui Troțki, care însă a venit mult prea târziu. Guvernul nu a reușit decât să ridice podurile de peste Neva ca să împiedice demonstrațiile de masă să umple centrul Petrogradului. Alte detașamente de junkeri de la Academia Militară Ivanovski au fost trimise să apere Palatul de Iarnă.²⁰ În sprijinul lor au venit o companie pe biciclete, câțiva cazaci și două companii întărite din Batalionul Morții, alcătuit din femei, în total mai puțin de 1 500 de luptători.

Miercuri, 25 octombrie, la ora trei dimineața, crucișătorul ușor *Aurora* a sosit din Kronstadt, a intrat pe Neva și a ancorat puțin mai jos de podul Nikolaevski. Înainte de ivirea zorilor, Gărzile Roșii au început să ocupe clădirile principale și gările și să dezarmeze pichetele de junkeri de pe poduri. Troțki susținea că centrala telefonică fusese ocupată de o companie de infanterie fără să tragă vreun glonț, iar un detașament de marinari ocupase banca de stat.^{*****} De fapt, un grup de junkeri preluase controlul asupra centralei de pe strada Gorohovaia, care urca spre Amiralitate.

Câteva camioane au oprit în față, cu soldați din regimentul de pușcași letoni, comandat de bolșevicul Mihail Lașevici. Primii letoni care au sărit din camioane au împușcat santinelele. Detașamentul a luat cu asalt centrala și a deschis focul asupra junkerilor de la etaj. Telefonistele au început să țipe de frică.

Un martor tânăr, ucenic la un pălărier, care se adăpostea pe aleea de alături, va scrie: „Letonii și junkerii, și morți, și răniți, erau aruncați pe fereastră. Am auzit cum le trosneau oasele. Femeile de lângă mine se rugau Fecioarei Maria și plângeau. Un soldat leton care vorbea rusa mi-

a explicat că în oraș începuse o revoltă. Muncitori și soldați se răzvrătiseră împotriva guvernului burghez. Când s-a terminat totul, ne-am apropiat de cadavre. Aveau fețele pline de sânge și capetele despicate. Am văzut cum erau încărcate în camioane și l-am auzit pe Lașevici cum ordonă să fie azvârlite în Neva.”²¹

Deghizat în ofițer sârb, Kerenski s-a strecurat afară, curând după ora nouă dimineața, lăsându-și miniștrii în Sala de Malahit din Palatul de Iarnă. A fost scos din oraș într-o mașină a ambasadei americane, în drum spre cartierul general al frontului de nord de la Pskov, ca să ceară întăriri. Ironia a făcut ca singurele trupe pe care le-a găsit acolo, dispuse să-i înfrunte pe bolșevici, au fost cazacii de pe Don din Corpul III Cavalerie, comandat acum de generalul-locotenent Piotr Krasnov.

În această zi crucială, Lenin nu mai rezistase să stea ascuns în apartamentul din Petrograd. Luând un însoțitor, purtând peruca pe cap, cu ochelari și, ca să fie mai sigur, cu un bandaj în jurul capului, a luat tramvaiul spre sediul Comitetului Revoluționar Militar, la Institutul Smolnîi, un uriaș palat palladian unde își primeau educația fiicele de aristocrați. Acum arăta ca o fortăreață, cu mitraliere Maxim pe acoperiș și artilerie ușoară la intrare.

Înlocuind palatul Taurida ca sediu al Sovietului și al Comitetului său Executiv, Smolnîi era ocupat și de revoluționari socialiști și de menșevici. De aceea Lenin a intrat cu mare băgare de seamă, păstrându-și deghizarea. La început nimeni nu l-a recunoscut când s-a așezat pe marginea unei mese. Potrivit unui martor, liderul menșevic Feodor Dan a intrat în încăpere cu mai mulți

prieteni ca să-și ia paltonul. Dan l-a recunoscut imediat, în pofida deghizării, și s-a retras repede. Lenin a izbucnit în râs, disprețuitor.²²

Lenin s-a pus pe treabă și a scris proclamația „Către cetățenii Rusiei!” care începea cu un anunț prematur, caracteristic lui Lenin: „Guvernul Provizoriu a fost înlăturat. Puterea statului a trecut în mâinile organului de conducere al Sovietului Reprezentanților Muncitorilor și Soldaților din Petrograd – Comitetul Revoluționar Militar, care conduce proletariatul și garnizoana din Petrograd”.²³ Chiar dacă proclamația era expresia încrederii de nezdruncinat a lui Lenin, acesta nu s-a relaxat nici atunci când s-a întins pe podea, încercând să doarmă.

Miniștrii lui Kerenski au așteptat în Sala de Malahit a Palatului de Iarnă ca liderul lor să apară, dintr-o clipă într-alta, în fruntea unei unități de cavalerie ca să salveze guvernul. Dar celebrul asalt asupra Palatului de Iarnă din mitul bolșevic, perpetuat până în zilele noastre de filmul propagandistic al lui Serghei Eisenstein, a fost departe de a fi unul eroic.

Piața Palatului era apărată de junkeri cu mitraliere și artilerie ușoară. Acestea erau amplasate în mici redute din butuci de lemn și saci cu nisip. La prima salvă din partea apărătorilor, atacul timid al Gărzilor Roșii s-a stins. Afirmările lui Lenin cum că garnizoana era de partea bolșevicilor s-au dovedit a fi false. După prânz, un grup mare de marinari din Flota Baltică, unii spun că ar fi fost în jur de 5 000, au debarcat din mai multe vase venite de la Kronstadt ca să atace Palatul de Iarnă. Dar și marinarii s-au speriat de salvele junkerilor și ale Batalionului Morții.

Întrucât marinarii din Kronstadt nu erau pregătiți să atace prin Piața Palatului, crucișătorul ușor *Aurora*, tras la chei chiar vizavi de Palatul de Iarnă, și-a îndreptat tunul de 150 mm spre palat. La ora 18:30, Troțki și Milrevkomul au transmis un ultimatum membrilor Guvernului Provizoriu, amenințând că, dacă aceștia nu se predau, tunurile Fortăreței Petru și Pavel și cel de pe *Aurora* vor trage asupra palatului. Miniștrii încă mai sperau ca liderul lor să apară în fruntea trupelor loiale. În realitate, crucișătorul venise fără proiectile de război, drept care, în momentul în care s-a primit ordinul, la ora 21:00, a tras doar unul singur, și acela de manevră. Tunurile fortăreței aveau proiectile, dar erau de un calibru prea mic pentru o țintă atât de mare. Doar două din mai bine de 30 au lovit fațada Palatului de Iarnă dinspre Neva. Mitralierele Colt instalate pe zidurile fortăreței au tras și ele peste Neva, dar fără prea mare folos.

La scurt timp, câțiva soldați din Gărzile Roșii au descoperit o intrare în Palatul de Iarnă care nu era păzită. Au intrat, dar s-au predat de îndată ce au dat peste un grup de junkeri. Apărătorii, descumpăniți de absența întăririlor promise, au început să se retragă. Când a devenit clar că sistemul de apărare se evaporă, mai mulți soldați și marinari s-au apropiat. Încurajați de lipsa de reacție, au urcat în palat pe ferestre. Imediat, mulțimea a dat năvală în pivnițe după vin și vodcă, smulgând pielea de pe scaune și canapele ca să-și repare încălțărilor și spărgând oglinzile. Vladimir Antonov-Ovseenko, care, teoretic, era comandantul, descria modul în care santinelele din regimentele de gardă Preobrajenski și Pavlovski, puse să împiedice

intrarea în pivnițe, s-au alăturat mulțimii, îmbătându-se turtă. „Spre seară, petrecerea era în toi: «Să bem ce-a mai rămas din Romanovi!»” Primind ordin să inunde pivnițele, „soldații trimiși să-l îndeplinească s-au îmbătat și ei”.²⁴

După ce s-au predat lui Antonov-Ovseenko, miniștrii au fost duși sub escortă la Fortăreața Petru și Pavel. Se spune că, după orgia din palat, mai multe femei din Batalionul Morții au fost violate în cazarma regimentului de grenadieri. Dar ofițerul britanic de legătură, generalul-maior Knox, care l-a convins pe Antonov-Ovseenko să le elibereze, raporta: „Din câte ne-am putut da seama, deși au fost bătute și insultate în toate felurile în cazarma Regimentului Pavlovski și în drum spre Regimentul de Grenadieri, femeile nu au fost violate”.²⁵

Conducătorii bolșevici aflați la Institutul Smolnîi așteptau nerăbdători vestea predării. Participanții la Congresul al II-lea al Sovietelor se aflau în grandioasa sală de bal, cu colonada ei din stâlpi albi. Deși proiectul unei coaliții a partidelor socialiste avea susținere largă, asaltul bolșevicilor asupra Guvernului Provizoriu a atras oprobriul acestora, care l-au considerat o declarație de război civil. „Unul după altul”, scria Vladimir Zenzinov, un revoluționar socialist, „partidele au protestat împotriva acțiunilor bolșevicilor, a tacticii lor ipocrite. Reprezentanții mișcărilor revoluționare s-au urcat la tribună, unul după altul, și-au formulat protestul în termeni radicali și au părăsit congresul ca să demonstreze că nu aveau nimic în comun cu bolșevicii.”²⁶

Liderul menșevic Martov i-a avertizat pe bolșevici în privința consecințelor. Acțiunile lor

aveau să provoace, „inevitabil, înfometarea și degenerarea maselor”. Troțki l-a etichetat drept „un mic burghez speriat de mari evenimente”.²⁷ Și, în timp ce Martov părăsea sala în semn de protest, Troțki a strigat după el, cuvintele lui devenind faimoase: „Sunteți niște faliți nenorociți. Gata, v-ați jucat rolul. Mergeți acolo unde vă e locul: la groapa de gunoi a istoriei!”²⁸

Plecarea liderilor partidelor socialiste i-a făcut jocul lui Lenin, care voia război civil, ca să-și distrugă toți adversarii și rivalii. Deși prieten apropiat al lui Lenin, Maksim Gorki nu-și făcea iluzii despre caracterul acestuia și nu se temea să spună ce crede. În rubrica lui „Nu-mi pot ține gura”, din *Novaia Jizn*, în numărul din 7 noiembrie, după lovitura de stat a bolșevicilor, Gorki scria: „Clasa muncitoare ar trebui să știe că minuni nu se întâmplă în viața reală, că trebuie să se aștepte la foamete, la industrie și transport date peste cap, la anarhie sângeroasă prelungită, urmată de reacții cumplite, la fel de sângeroase. Într-acolo este condus proletariatul de liderul lui de acum și trebuie să înțelegeți că Lenin nu este un vrăjitor atotputernic, ci un șarlatan cu sânge-rece care nu cruță nici onoarea și nici viața proletariatului.”²⁹

9

CRUCIADA BĂIEȚILOR REVOLTA JUNKERILOR OCTOMBRIE-NOIEMBRIE 1917

În noaptea de 26/27 octombrie, Lenin s-a adresat unei săli arhipline din fostul Institut Smolnîi pentru fetele de viță nobilă. Era ultima ședință a Congresului al II-lea al Sovietelor din Întreaga Rusie. Aerul era aproape irespirabil din cauza fumului de mahorcă, a transpirației și a lipsei de oxigen, oamenii însă erau prea tulburați ca să aștească. Când Lenin a spus că „acum vom trece la construirea ordinii socialiste!”, participanții au scos un strigăt asurzitor de triumf.¹ Pentru Lenin nu era deloc un paradox îndemnul, adresat tuturor țărilor beligerante, de a încheia pacea imediat, drept care a adăugat: „Dar sperăm ca revoluția să izbucnească și acolo”.²

Câteva ore mai târziu, la 2:30, pe 27 octombrie, Kamenev anunța că, până la alegerea Adunării Constituante, țara urma să fie condusă de un „guvern provizoriu al muncitorilor și țăranilor”, numit Consiliul Comisarilor Poporului. Și a dat citire numelor. Printre ele: Vladimir Ilici Ulianov (Lenin), președintele consiliului, Lev Davidovici Bronstein (Troțki), comisarul poporului pentru afacerile externe, Vladimir Antonov-Ovseenko, comisarul pentru război, Aleksandra Mihailovna Kollontai, comisarul pentru asistența socială, Anatoli Vasilievici Lunacearski, comisarul pentru educația și cultura poporului, și Iosif Visarionovici Djugașvili (Stalin), comisarul pentru naționalități. Dar guvernul devenea permanent, iar Adunarea Constituantă nu avea să mai fie aleasă. În final, delegații la congres au plecat, epuizați, la ora 4:00.

În aceeași dimineață, un biplan a apărut deasupra centrului capitalei, de-a lungul Nevski Prospekt, împrăștiind fluturași cu o proclamație semnată de Kerenski. Proclamația anunța că trupele lui ocupaseră Țarskoe Selo și urmau să

ajungă în Petrograd a doua zi. Generalul Krasnov, deși îl disprețuia pe Kerenski după afacerea Kornilov, venea spre capitală dinspre Pskov cu puțin peste 1 000 de oameni, mai ales cazaci de pe Don din Corpul III Cavalerie, cu un autoblindat și un tren blindat. Krasnov a pus pe fugă un grup din Garda Roșie și a ocupat Gatchina înainte de ivirea zorilor, apoi a mers mai departe, spre Tarskoe Selo, unde a ajuns a doua zi dimineața. În total, a dezarmat 16 000 de soldați și le-a dat drumul. Cazacii erau prea puțini ca să-i ia prizonieri.

Troțki a făcut apel la Gărzile Roșii să iasă din oraș ca să apere revoluția. Cei care nu aveau arme au luat cazmale ca să sape tranșee. O procesiune lungă, alcătuită din femei care se oferiseră să servească drept infirmiere, a ieșit din Petrograd în direcția sud-vest. Femeile erau conduse de Nikolai Podvoiski, membru al Comitetului Revoluționar Militar al bolșevicilor. Podvoiski era depășit de situație, mai ales că Lenin încerca să conducă operațiunea de la Smolnii. Când a amenințat că se lasă păgubaș, „Lenin i-a ordonat să rămână la post, altfel va fi dat pe mâna unui tribunal al partidului și împușcat”.³

Lenin era în legătură permanentă cu Tsentrobalt, de la care cerea marinari din Helsingfors și Kronstadt, precum și cuirasate. Raskolnikov a trimis crucișătorul *Oleg* și distrugătorul *Pobeditel*. De asemenea, garnizoana din Petrograd a trimis întăriri fâșiei de apărare de pe dealurile Pulkovo. Regimentul de Gardă Volinski s-a făcut de râs.⁴ Un locotenent care trebuia să facă recunoașterea nu a mai făcut-o și astfel înaintarea a fost haotică. Gărzile Roșii de pe dealurile Pulkovo l-au acuzat pe comandantul lor

că era un fost monarhist și l-au silit pe comisarul regimentului să demisioneze. În total, aproximativ 5 000 de marinari din Flota Baltică și 10 000 de soldați din Gărzile Roșii s-au adunat la Pulkovo.

De câte ori avea ocazia, Krasnov trimitea telegrame comandanților de pe front cerând întăriri, dar fără succes. În plus, liniile de comunicații funcționau prost, iar mulți ofițeri superiori erau refractari, cu precădere generalul Ceremisov de la Pskov, care refuzase să-l ajute pe Kerenski să fugă din Petrograd. Generalilor le era teamă fie să-i provoace pe bolșevici, fie să facă primul pas spre războiul civil. Conducerea sindicatului feroviarilor, Vikjel, alcătuit din menșevici și revoluționari socialiști, blocase liniile din nou ca să împiedice venirea întăririlor pentru ambele tabere. Feroviarii voiau încheierea unui armistițiu și un guvern de coaliție cu reprezentanți din toate partidele socialiste.

Ploaia torențială făcea aproape imposibilă șarja cavaleriei pe Dealurile Pulkovo, în pofida nepriceperii Gărzilor Roșii de a-și ochi adversarii. Prin binoclu, Krasnov îi vedea pe marinarii din Flota Baltică, în vestoanele și beretele lor negre, înșiruiți pe flancuri. O *sotnie* de cazaci a încercat un atac, dar s-a împotmolit și a pierdut mulți cai.

Luni, 30 octombrie, dându-și seama că raportul efectivelor era de aproape de 20 la 1, Krasnov s-a văzut nevoit să renunțe la a mai ataca dealurile Pulkovo. Oamenii lui, a căror hotărâre fusese subminată de contactele cu bolșevicii, duceau lipsă de muniție, rații și fân pentru cai. Krasnov nu s-a putut opune când cazacii lui au trimis o delegație ca să le propună marinarilor o încetare a focului. Delegația s-a întors cu un grup de marinari și cu liderul lor bărbos, Pavel Dibenko,

un bolșevic ucrainean, tânărul amant al Aleksandrei Kollontai, comisarul poporului pentru asistența socială. Cu mult șarm și multă viclenie, Dibenko i-a asigurat că liderii bolșevici aveau să accepte propunerea sindicatului Vikjel pentru o coaliție, prin urmare nu mai era nevoie să se lupte.

Toți soldații cazaci voiau să se întoarcă acasă, pe Donul liniștit. Pentru asta erau gata să-l predea bolșevicilor pe Kerenski, dar fostul conducător al Rusiei reușise să fugă la timp, deghizat destul de aproximativ în marinar. Pierzând sprijinul ambelor tabere, eroul Revoluției din Februarie părăsise Rusia luând-o spre Paris. Din acest punct de vedere era mai norocos decât familia imperială, pe care o trimisese la Tobolsk.

Ca să se sincronizeze cu înaintarea lui Krasnov, așa-numitul „Comitet pentru salvarea țării și a revoluției” (în principal o organizație revoluționară socialistă de dreapta) și-a îndemnat susținătorii să se ridice împotriva dictaturii bolșevice. Surprinzător, puțini ofițeri țariști au răspuns chemării, riposta transformându-se într-o cruciadă a băieților, cu participarea junkerilor de la mai multe academii militare, conduși în luptă de instructorii lor. Unii de-abia împliniseră 14 ani, fiind cu puțin mai înalți decât puștile din dotare. Nerăbdarea lor de a-și dovedi curajul și de a-și sacrifica viața abia începută amintea de Fabrice del Dongo, protagonistul romanului *Mănăstirea din Parma* de Stendhal.

Duminică, 29 octombrie, centrul Petrogradului s-a trezit în zgomot de mitraliere. Tinerii junkeri proveniți de la akademiile militare din și din jurul

Petrogradului se pregătiseră toată noaptea. Viitorii ingineri militari își apărau academia, Castelul Mihailovski, aflat la confluența râurilor Fontanka și Moika. Construit de țarul Pavel I, care și fusese ucis acolo, această imensă curiozitate arhitecturală îl găzduise și pe Feodor Dostoievski, care învățase în acel loc, la sfârșitul anilor 1830, înainte de a deveni locotenent și a scrie primul roman.

Cu o noapte înainte de revoltă, junkerii au arestat doi dintre ei, un bolșevic și un revoluționar socialist de stânga, ca să nu avertizeze Milrevkomul de la Smolnîi. Apoi, în primele ore ale dimineții, mai mulți junkeri au intrat în manejul Mihailovski, unde se afla detașamentul de autoblindate. „Înainte de ivirea zorilor, un grup de junkeri s-a apropiat de poarta din spate și a luat santinelele pe nepregătite”, raporta comisarul Zibin a doua zi, criticând lipsa de disciplină. „Mitrăliorul de serviciu nu era la post, de aceea nu s-a opus nici un fel de rezistență. [...] Pe soldați nu te mai poți bizui. Doar o minoritate are convingeri revoluționare ferme.”⁵ Drept rezultat, junkerii au luat mai multe vehicule, printre care și trei autoblindate, pe care le-au adus în triumf la castelul Mihailovski de alături.

Cu puțin înainte de ivirea zorilor, ofițerii instructori au împărțit muniție junkerilor. Curând, un grup de membri ai Gărzilor Roșii, cu banderole roșii, de la uzina Putilov, a sosit însoțit de câțiva marinari din Kronstadt și cu un tun ușor. Din urmă au venit soldați cu cocarde roșii. Între timp, alte grupuri de junkeri ocupaseră centrala telefonică și hotelul Astoria, unde stăteau funcționari bolșevici și jurnaliști străini. „Pe neașteptate”, scria o corespondentă americană,

„un tânăr ofițer cu țigara în colțul gurii și un revolver în mână i-a aliniat nonșalant pe soldații bolșevici cu spatele la perete și i-a dezarmat.”⁶ Planul, în acest caz, era să reziste în clădire până sosea Kerenski cu cavaleria.

Un grup de tineri de la centrala telefonică l-a prins pe stradă pe miopul Antonov-Ovseenko, noul comisar al poporului pentru război. „Ofițerii care sprijineau comitetul au sosit pe furiș”, scria într-un raport întocmit de un bolșevic. Acești ofițeri le-au spus junkerilor că „unele unități ale garnizoanei, cum ar fi Regimentul de Gardă Ismailovski, Regimentul de Gardă Semionovski, Regimentul Volinski, cazacii și alții” sprijineau insurecția, „dar această informație s-a dovedit a fi falsă și o provocare grosolană. Junkerii, care nu se pricepeau la politică, au crezut aceste minciuni sfruntate.”⁷

Generalul-maior Knox, experimentatul atașat militar britanic, nu a fost impresionat de reticența foștilor ofițeri de a-i sprijini pe junkeri. „În timp ce se trăgea și dintr-o parte și dintr-alta, am întâlnit un ofițer cunoscut, pe strada de alături, braț la braț cu o prietenă. Mi-am exprimat uimirea că nu participa la lupte, la care el mi-a răspuns că nu aveau nici o legătură cu el!”⁸

Marinarii bolșevici care înconjuraseră centrala telefonică s-au înfuriat la culme când au auzit că Antonov fusese luat prizonier. Știau deja că junkerii ascultau schimburile de mesaje dintre bolșevici, după cum aflase Raskolnikov. Într-un târziu, ofițerii instructori i-au anunțat pe junkeri că nici pomeneală de trupe ale lui Kerenski în apropierea Petrogradului și că nici măcar o unitate din garnizoana capitalei nu sprijinea comitetul. Acești ofițeri instructori, care îi conduseseră pe junkeri la luptă, au fost primii

care au dispărut, scoțându-și epoleții și abandonându-și elevii.

Înconjurați de un grup prea mare de marinari din Kronstadt, fără speranța unor întăriri, băieții au intrat în panică. Marinarii voiau să-i omoare pe toți, fiindcă unii dintre ei fuseseră prinși la Palatul de Iarnă, iar când se predaseră își dăduseră cuvântul de onoare că nu vor mai pune mâna pe arme. Băieții i-au promis ostaticului libertatea dacă le salva viața. Spre dezgustul marinarilor, Antonov și-a respectat promisiunea și a avut grijă să nu li se facă nici un rău.

Revolta acestora s-a sfârșit la ora 17:00, la castelul Mihailovski. „Junkerii au capitulat și au fost duși la Fortăreața Petru și Pavel”, scria Morgan Philips Price de la *Manchester Guardian*. „Dar nu înainte ca unii dintre ei să fie omorâți în bătaie cu patul armelor.”⁹

Lovitura de stat a bolșevicilor nu a mers nici pe departe la fel de bine în Moscova. Și asta pentru că liderii de acolo respinseseră ideea luării puterii cu forța, cum făcuseră și Kamenev și Zinoviev în Petrograd. La care se adăuga confuzia considerabilă. „Sediile ziarelor «burgheze» au fost ocupate de bolșevici”, scria Oreșnikov vineri, 26 octombrie, în jurnalul său, la Muzeul de Istorie, „prin urmare nu se știe nimic despre evenimentele din Petrograd.”¹⁰ Apoi Oreșnikov mărturisea că un detașament de junkeri de la una dintre academiile militare din Moscova petrecuse noaptea în secret la Muzeul de Istorie, care se afla chiar lângă Kremlin.

În aceeași dimineață, doi reprezentanți ai Comitetului Revoluționar din Moscova au sosit la Kremlin ca să ceară Regimentului 56 să predea armele stocate acolo, descoperind însă că era

prea târziu. Junkerii ascunși la Muzeul de Istorie înconjuraseră Kremlinul și luaseră ei armele. Surse bolșevice insistă că junkerii i-ar fi convins pe soldați să se predea pentru ca mai apoi să-i împuște. Această confruntare, unde susținători ai Guvernului Provizoriu au ocupat Kremlinul și centrul Moscovei, a marcat începutul câtorva zile de lupte de stradă. Sovietul Muncitorilor și Soldaților, aflat în fosta reședință a guvernatorului general, pe bulevardul Tverskaia, la nord-vest de Kremlin, s-a trezit sub asediu. Schimbul intens de focuri i-a făcut pe locatarii apartamentelor care dădeau spre bulevard să se adăpostească pe scările interioare.

În multe locuri, junkerii au săpat tranșee și au înălțat baricade, inclusiv una într-un colț al pieței Lubianka, alcătuită din „lemne de foc, mobilier și tot felul de gunoaie“, unde au amplasat două mitraliere.¹¹ Mulți studenți din Moscova li s-au alăturat ca voluntari, dar, ca și la Petrograd, foarte puțini foști ofițeri au îndrăznit să-și asume riscuri.

Ambele tabere, junkerii și Gărzile Roșii, au organizat patrule noaptea. Ciocnirile dintre ei păreau că au loc într-un oraș pustiu. Gările principale, deși golite de oameni, aveau toate luminile aprinse. „Împușcăturile răsună peste tot“, scria un tânăr muncitor bolșevic, „și senzația e că se trage în noi toți.“ La început au tras în umbrele din spatele felinarelor. „Când ochii ni s-au obișnuit cu întunericul, am încercat să deslușim ce era în fața noastră.“¹²

În noaptea de 28 octombrie s-a auzit prima dată foc de artilerie, care a devenit tot mai intens a doua zi. Junkerii trăgeau din Kremlin spre fabrica Einem, o redută bolșevică, în timp ce bolșevicii răspundeau dinspre Dealurile Vrăbiilor,

făcând mai mult rău monumentelor vechi decât urmau să facă germanii în al Doilea Război Mondial. Scriitorul Ivan Bunin a rămas blocat în apartamentul soacrei lui, aproape de Arbat. „S-a tras mult cu artileria în timpul zilei”, scria el, „mereu am auzit cum explodează grenade și șrapnele, focuri de armă. [...] Chiar adineauri, acoperișurile au răsunat parcă lovite de grindină. Nu știu din ce fel de armă. [...] E aproape miezul nopții. Mi-e și frică să mă culc. Am împins șifonierul în fața ușii.”¹³ În absența ziarelor, zvonurile, unul mai exagerat decât altul, se împrăștiu cu repeziciune, adesea ridicol de optimiste. Un inginer care sosise de la Petrograd i-a spus lui Oreșnikov, pe 1 noiembrie, că trupele loiale lui Kerenski ocupaseră capitala și că „Lenin și ai lui au fugit la Kronstadt cu *Aurora*”.¹⁴

Aproximativ 300 de junkeri apărau centrala telefonică din Moscova. Gărzile Roșii și câțiva soldați au adus un mortier ca să atace baricadele după explozia primului obuz. După ce al doilea obuz a lovit acoperișul, Gărzile Roșii au reușit să pătrundă în centrala telefonică. Le-au strigat junkerilor să se predea și au început să bată în uși cu patul armelor. În cele din urmă, la o fereastră de la etajul trei a apărut un steag alb. După ce s-au mai tras câteva focuri, băieții au ieșit din centrală. Erau mai puțin de 200. „Ni se spusese că erau numai junkeri, dar acum am văzut o mulțime de civili printre ei, inclusiv tineri care purtau șepci studentești. Arătau speriați rău de tot.” Soldații au început să-i amenințe și să-i înjure, unii încercând să-i ia la bătaie. Auziseră că Regimentul 56 de la Kremlin fusese secerat de mitraliere după ce se predase. Gărzilor Roșii li s-a făcut milă de ei, soldații însă au replicat: „Și ce

dacă sunt copii. Tot vor să li se spună «Excelența Voastră».”¹⁵

„Junkerii stăteau încolonați în jurul steagului, lângă peretele clădirii”, scria Paustovski despre cum s-au predat aceștia pe 2 noiembrie. „Aveau caschetele mototolite și mantalele pline de praf de ghips. Mulți moțăiau sprijiniți în arme. Un ins neînarmat, într-o haină din piele neagră, însoțit de câțiva membri ai Gărzilor Roșii, s-a apropiat de ei. Ofițerul care îi comanda pe junkeri a făcut un pas în față și și-a aruncat cascheta și revolverul. Junkerii i-au urmat exemplul, făcând un morman de puști și cartușiere, apoi s-au retras încet. [...] Teii, cu crengile îndoite, acoperite de promoroacă, încă mai erau învăluiți în fum. Felinarele sparte luminau bulevardul până la monumentul lui Pușkin. Drumul era plin de sârme rupte, care zăngăneau tânguitor la fiecare rafală de vânt. Un cal mort, cu dinții galbeni dezveliți, zăcea peste liniile de tramvai. [...] Dar nimic din amărăciunea care a venit mai târziu, în timpul războiului civil.”¹⁶

Prima revoltă împotriva loviturii de stat bolșevice a avut loc departe de Petrograd. Pe 26 octombrie, la o zi după ocuparea Palatului de Iarnă, colonelul Aleksandr Dutov, în fruntea unui mic grup de soldați, a încercat să pună stăpânire pe orașul Orenburg din capătul de sud al munților Ural. Acolo locuiau cazacii Orenburg, în jur de o jumătate de milion. Dutov a introdus legea marțială în oraș și a declarat război bolșevicilor. Chiar și numai cu 2 000 de oameni, majoritatea ofițeri, putea să amenințe comunicațiile cu Siberia. Dutov, care era poate singurul ataman cazac rezonabil la est de munții Ural, a organizat,

cu conștiinciozitate, alegeri pentru Adunarea Constituantă.¹⁷

Mai la est, în Siberia, la Verhne-Udinsk, colonelul Grigori Semionov s-a ridicat împotriva bolșevicilor pe 18 noiembrie, susținut de unii dintre cazacii lui din Transbaikalia și de un regiment de cavalerie, alcătuit din buriați, pe care îl instruia alături de și mai sângerosul baron Roman von Ungern Sternberg. Semionov, un tip îndesat, cu mustăți ca niște coarne de bivol indian, nu avea multă școală, era brutal, dar ochii lui bănuitori îl trădau pe țăranul viclean. Pe de altă parte, Ungern Sternberg, dintr-o familie de baroni baltici, era un psihopat inteligent.

În 1923, un călător rus prin Mongolia, pe nume Burdukov, îl întâlnise pe baron. După descrierea lui, era un războinic, ascet, fanatic. „Era slab, neîngrijit, cu barba nerasă, gălbuie, și ochii spălăciți, ficși, de maniac. Avea uniforma foarte murdară, pantalonii uzați, cizmele cu găuri. [...] Un ofițer rus, care traversa călare Mongolia plecând de la Amur, fără așternut de pat, haine de schimb sau hrană, era ceva ieșit din comun.”¹⁸ Toată lumea părea să-și amintească de ochii lui, despre care se spunea că erau reci ca gheața, dând impresia că văd prin tine. De asemenea, avea un cap neobișnuit de mic pentru niște umeri atât de lați și niște mâini atât de lungi.

Un raport despre aptitudinile lui militare îi era mult mai favorabil, deși îi puneă toate deficiențele pe seama unui defect major. „Singurul lui viciu serios este băutura în exces. La beție, comportamentul lui este incompatibil cu onoarea de ofițer.”¹⁹ În plus, Ungern Sternberg disprețuia regulamentele și birocrăția. Ura atât de mult hârțogăraia, încât arunca toată corespondența oficială direct în sobă.

Pe 31 decembrie, un tren aparținând Căilor Ferate Transsiberiene se apropia de Cita. Câțiva bolșevici, convinși că ei controlau linia, petreceau într-un compartiment rezervat, de clasa I, în cinstea noului an, 1918. Liderul lor, un comisar bolșevic din marină, se numea Kudriașev și mergea la Vladivostok cu 200 000 de ruble pentru organizația locală. Era atât de beat, încât uitase să schimbe trenul spre Amur. Și-a dat seama de pericolul în care se afla de-abia după ce au făcut o haltă în Dauria. Un ofițer slab, blond, urmat de subordonați, a intrat în compartiment. L-a fixat pe Kudriașev cu ochii lui spălăciți. „Comisar naval adjunct?” Kudriașev a dat din cap, tremurând tot. Baronul Ungern s-a uitat peste documentele lui, apoi le-a făcut un semn scurt subordonaților. „Pe rahații ăștia”, a spus el arătând spre tovarășii de petrecere ai lui Kudriașev, „îi biciuiți și-i aruncați din tren.”²⁰ Potrivit unul martor ocular, Kudriașev l-a implorat cu lacrimi în ochi să nu-l omoare în timp ce era târât afară, în zăpadă, unde Ungern a ordonat să fie împușcat. Cu marea sumă de bani pe care a găsit-o asupra lui, Ungern și-a plătit oamenii. Toate mărfurile care erau trimise spre Rusia europeană erau confiscate la ordinul lui Ungern și scoase la licitație. Ungern nu cheltuia nimic pentru sine și evita compania femeilor. Dar îngrijea mai mulți lupi în casa lui din Dauria.

În ceea ce a devenit cunoscută drept *atamanșcina*, domnia terorii exercitate de atamanii cazaci, Siberia de dincolo de lacul Baikal va suferi mai mult decât orice altă parte a Rusiei din cauza cruzimii incredibile a unor despoți precum Semionov, Ungern și Boris Annenkov.

Dintre toate regiunile Rusiei, cel mai probabil a deveni centrul rezistenței în fața dictaturii bolșevice era Donul. În 1812, în timpul Războiului Patriotic împotriva lui Napoleon, numai cazacii de pe Don contribuiseră cu 26 de regimente de cavalerie, adică aproape 50 000 de săbii. Generalul de cavalerie Aleksei Kaledin fusese ales atamanul cazacilor de pe Don în iunie. După câteva săptămâni, intrase într-o alianță cu Partidul Cadeților de centru-dreapta, mișcare pe care o regretase de îndată ce liderii acestuia se adunaseră în Novocerkassk, capitala regiunii de pe Donul Inferior, împreună cu ofițeri din Moscova și Petrograd care nu mai primeau soldă. Bolșevicii s-au înfuriat când au aflat că Rada ucraineană dezarma trupe sovietice, în același timp permițând ofițerilor și detașamentelor cazace înarmate de pe frontul românesc să treacă prin Ucraina spre a i se alătura lui Kaledin.

Firește, Kaledin a salutat întoarcerea cazacilor, care se plângeau de modul în care erau tratați sub noul regim bolșevic. Comisariatul trupelor cazace de la *Stavka* raporta: „Cazacii, mai ales cei de pe front care nu recunosc guvernul Sovnarkom, sunt în afara legii. Restul soldaților, influențați de bolșevici, îi insultă și îi urăsc pe cazaci. Unitățile de cazaci sunt ultimele care primesc provizii vitale, iar uneori nu primesc deloc. Și, din lipsa furajelor, cazacii au pierdut o mare parte a cailor. Regimentele cazace cu baza în Finlanda și Petrograd sunt forțate să rămână pe loc. Troțki le-a declarat delegaților că sunt considerate ostatici. Noile autorități, folosind tactica dezbină și stăpânește, iau toate măsurile ca să prevină concentrarea unităților de cazaci.”²¹

Unitatea era fragilă, chiar și în rândurile cazacilor de pe Don. Existau tensiuni între ofițeri și soldați, iar când cazacii mai tineri s-au întors de pe front, a apărut o prăpastie și între generații – pe de o parte „tații tradiționaliști”, iar pe de alta, „fiii” care sprijineau multe dintre idealurile revoluției. Există, de asemenea, o dușmănie între țăranii migranți cazaci și cei necazaci, cunoscuți sub numele de *inogorodnie*, care nu aveau pământ și erau tratați ca niște cetățeni de mâna a doua. Și, deloc surprinzător, muncitorii industriali din Taganrog și Rostov-pe-Don, ca și minerii din Donbas, îi considerau pe cazaci reacționari țariști.

După ce adunarea *Krug* din Novocerkassk a declarat independența regiunii Donului pe 20 noiembrie, Gărzile Roșii ale proletariatului local au ocupat Rostovul, proclamând Republica Sovietică a Donului. Muncitorii industriali din Taganrog, oraș apropiat de Rostov, au înconjurat 50 de junkeri, care s-au predat înțelegând că viața le va fi cruțată. Dar au fost duși la o turnătorie de metal, unde au fost legați de mâini și de picioare și azvârliți, unul câte unul, într-un furnal.²²

Pe 2 decembrie, Kaledin și susținătorii lui au recucerit orașul Rostov-pe-Don, poarta spre Caucaz. Reacția bolșevicilor a fost imediată. Școala de Marină pentru Lupte Aeriene a anunțat Comitetul Revoluționar al Marinei că, „din cauza revoltei lui Kaledin, comitetul școlii solicită [...] alocarea urgentă a 20 de bombe a câte un pud fiecare [16,38 kg] și 40 a câte o jumătate de pud”.²³ „Donul liniștit” urma să devină unul dintre principalele câmpuri de luptă ale războiului civil.

Au existat multe alte insurecții împotriva luării puterii de către bolșevici, dar fără coordonare, independente unele de altele, motiv pentru care au fost înăbușite fiecare în parte. Pe 14 noiembrie, Gărzile Finlandski au fost trimise cu trenul de la Petrograd la Nijni Novgorod ca să suprimă revolta contrarevoluționară de acolo. Soldații Finlandski voiau desființarea gradelor și chiar se opuneau încercărilor comisarului de a-i promova.²⁴ De asemenea, într-o ședință, au votat ca toate tacâmurile de argint de la popota ofițerilor să fie date băncii de stat și au făcut apel la alte regimente de gardă să le urmeze exemplul. Scopul era creșterea valorii rublei peste hotare, unde, în doar zece zile, își înjumătățise valoarea față de dolar după vestea loviturii de stat date de bolșevici.²⁵

În Siberia, preluarea Irkutskului de către bolșevici a avut loc de-abia pe 8 decembrie, când locuitorii s-au trezit cu grupuri înarmate de probolșevici care patrulau pe străzi. Ca să înlăture orice dubiu asupra noii stăpâniri, bolșevicii au amplasat câteva mitraliere pe Colina Ierusalimului, puțin în afara orașului, iar câteva tunuri au fost îndreptate spre centru, din spatele gării. „Și astfel bolșevicii ar fi ajuns să conducă Irkutskul fără să verse un strop de sânge”, scria avocatul și etnograful Moisei Krol, „dacă n-ar fi fost mai multe zeci de junkeri, cazaci, ofițeri și politicieni care au hotărât să apere noul regim cu arma în mână.”²⁶

„Am văzut un mic detașament de junkeri condus de un ofițer”, scria Serebrennikov. „Erau echipați complet pentru luptă. Purtau bocanci siberieni din fetru *valenki*, mantale din blană de oaie pe deasupra uniformei, puști prinse de umăr și grenade de mână atârnate de cingătoare.”²⁷

Detașamentul s-a instalat la academia militară. La început, a avut inițiativa și i-a asediat pe membrii Gărzilor Roșii aflați în casa guvernatorului general. Bolșevicii „nu contaseră pe o luptă prelungită, nu aveau provizii suficiente, drept care au început să sufere de foame. Nici apă de băut nu aveau. Când unul mai curajos a dat fuga până la Angara cu o găleată ca să aducă niște apă sau chiar zăpadă din curte, a căzut sub rafala de gloanțe bine țintite a junkerilor. Geamurile au fost sparte din prima zi și era frig în toată clădirea. Gărzile Roșii foloseau tot ce găseau ca să se încălzească: bucăți din parchet, mobilier și tablouri. Până la urmă, n-au avut încotro și s-au predat.”²⁸

S-au înregistrat multe victime din rândul civililor în urma rafalelor de mitralieră care măturau străzile. „Din când în când mai vedeam de la fereastră câte o sanie cu un steag al Crucii Roșii. Câțiva oameni curajoși culegeau morții și răniții de pe străzi.” Aceste lupte au durat aproape zece zile, până când bolșevicii din Krasnoiarsk au trimis întăriri masive în Irkutsk, care i-au înconjurat pe junkeri, silindu-i să se predea.

„Învingătorii le-au garantat învinșilor libertate totală; puteau rămâne în Irkutsk sau părăsi orașul fără represalii. Acordul a fost semnat de reprezentanți din ambele tabere și trebuie să spun că bolșevicii din Irkutsk l-au respectat.”²⁹ Dar acei antibolșevici care au plecat cu speranța că i se vor alătura atamanului Semenov mai la est nu știau că alte grupuri de bolșevici instalaseră pe calea ferată din jurul lacului Baikal „un post de control ca să prindă contrarevoluționari, un loc unde s-au pierdut multe vieți omenești”.³⁰

Aproape de peste tot soseau vești despre violențe și jafuri. „În Belet și Harkov e nebunie mare”, scria Lakier, „dar cele mai sângeroase tulburări de stradă sunt în Basarabia. Valul de pogromuri încă nu a ajuns la Odesa, dar și aici se așteaptă tulburări de stradă.”³¹

În Irbit, în munții Ural, jafurile au început de-abia spre sfârșitul lui noiembrie. Cum era de așteptat, prima țintă a fost o distilerie numită Hanul Siberian, care se afla vizavi de moschee. Soldații ieșeau clătinându-se, cu sticle de trei litri de vodcă în fiecare mână. Curând, o prăvălie din zona pieței a început să ardă, scria un student. „Femeile i-au dat foc, ca să vadă ce puteau lua de acolo. Zece soldați își umpleau ranițele cu ce apucau, dar majoritatea se uitau de pe margine și, din când în când, trăgeau câte un foc în aer. Toți erau beți. Peste drum, în diagonală, era o altă prăvălie cu șuncă, cârnați, coniac și vinuri de mai multe feluri. Acolo s-au dus soldații, iar eu m-am luat după ei. Printre cei care priveau era și o femeie între două vârste care spunea întruna: «Uite, luați cheile, dar nu distrugeți». Prăvălia era a ei. Soldații au spart geamurile și ușile ca să intre. Femeia a aruncat cheile pe jos și a plecat.”³²

În aceste momente nimeni nu a avut o misiune mai ingrată decât generalul Nikolai Duhonin, ultimul comandant suprem al vechii armate, promovat rapid după afacerea Kornilov. Wavell, care îl cunoștea destul de bine, îl descria astfel: „amabil, calm, capabil, dar nu ca să te impresioneze prea mult”.³³

Pe 8 noiembrie, Lenin i-a ordonat lui Duhonin să ia legătura cu autoritățile militare germane pentru a înceta ostilitățile și a începe negocierile

în vederea încheierii păcii. Duhonin a tras de timp, spunând că mai întâi trebuie să ia legătura cu Aliații, dar a fost silit să recunoască faptul că pentru el Sovnarkomul nu conta ca guvern central autoritar al Rusiei. Lenin l-a destituit imediat și a trimis vorbă tuturor formațiunilor că locul generalului Duhonin fusese luat de sublocotenentul Krilenko.

Pe 20 noiembrie, bolșevicul Krilenko, în fruntea unei unități alcătuite din 3 000 de marinari din Flota Baltică și soldați din batalionul de rezervă al regimentelor de gardă Finlandski și Litovski, a ajuns la Moghilev. Feroviarii din sindicatul Vikjel nu mai blocau calea ferată. Duhonin, care refuzase să se refugieze cu o mașină, s-a dus la gară ca să i se predea lui Krilenko. O mișcare deloc înțeleaptă, fiindcă ar fi trebuit să simtă că marinarii se vor înfuria foarte tare auzind că Duhonin îi lăsase să scape din mânăstirea-închisoare Bîhov pe Kornilov, Alekseev, Denikin, Lukomski și ceilalți generali.

Krilenko a încercat să-l protejeze pe Duhonin, luându-l în vagonul lui, dar marinarii din Kronstadt voiau răzbunare cu orice preț. L-au târât pe peron, l-au bătut, l-au dezbrăcat în pielea goală, „l-au ridicat în baionete” și l-au mutilat.³⁴ Bolșevicii au făcut din moartea lui o glumă care a circulat mult timp. „A verifica documentele cuiva la cartierul general al lui Duhonin” a ajuns să însemne, în argou, a executa un ofițer.

O săptămână mai târziu, *Stavka*, în noua sa componență, a trimis un avertisment dur tuturor ofițerilor superiori care simpatizau cu „generalii Kaledin, Kornilov, Durov și alții. [...] Îi avertizăm pe comandanți că orice activitate revoluționară din partea lor, ca și a celor care simpatizează cu ei, va fi pedepsită fără cruțare. Cel vinovat va fi

destituit și înaintat unui tribunal revoluționar militar.”³⁵ De asemenea, Krilenko le-a ordonat tuturor ofițerilor să-și scoată epoleții, care, în ochii soldaților furioși, deveniseră simbolurile detestate ale oprimării.

Apropierea iernii aspre aducea cu sine și o schimbare profundă a stării de spirit. Tânărul jurnalist Konstantin Paustovski scria că „romantismul vag” al Revoluției din Februarie și „credința în fericirea universală” se evaporaseră.³⁶ Și descria felul în care bătrânul scriitor Vladimir Ghiliarovski, cu căciula lui din blană de oaie, cu mustața lui extravagantă, de cazac, și cu vocea răgușită, intrase în redacție. „Copii de țâță!”, s-a adresat el celor prezenți. „Socialiști! Liberali în descompunere! Nu știți mai mult despre poporul rus decât băbăția de *Madame Kurdiukova*.^{*****} Eu cunosc poporul rus. O să vă arate ei unde-și petrec homarii iarna!”³⁷

10

UCIDEREA ÎN FAȘĂ A DEMOCRAȚIEI NOIEMBRIE-DECEMBRIE 1917

Ordinul dat de Lenin generalului Duhonin de a începe negocierile cu germanii a avut o consecință imediată. Un nou val de soldați a abandonat frontul și a plecat spre casă. Dacă tot venea pacea, nici un țăran nu voia să piardă

ocazia de a primi din pământul luat de la moșieri și de la Biserică.

„Armata de soldați care plecau de pe front se revărsa pe căile ferate ale Rusiei, distrugând fără scrupule totul în cale. Tot ce se putea lua din trenuri, tot ce se putea distruge în trenuri fusese luat sau distrus. Fâșii metalice fuseseră smulse de pe acoperișurile vagoanelor. În piața Suharevski se făcea un comerț intens cu lavabouri, oglinzi și bucăți de catifea roșie rupte de pe bănci.” Șefii de gară o luau la fugă ori de câte ori trenurile pline cu soldați se opreau în gară, „însoțite de urlete, muzică de acordeon și focuri de mitralieră”.¹

Troțki justifica ruperea catifelei de pe locurile de la clasa I astfel: soldații o foloseau ca obiele, la urma urmei meritând și ei puțin lux în viață. Pe de altă parte, Lenin saluta orice fel de distrugere, fiind absolut convins că singura șansă a bolșevicilor de a pune mâna pe putere în întreaga Rusie și de a o păstra era așa-numita *tabula rasa*, prin violență, pentru ca întoarcerea la trecut să nu mai fie posibilă.

În septembrie, Lenin scrisese că „războiul civil este cea mai incisivă formă a luptei de clasă”. Și adăugase că „proletariatul a ajuns foarte aproape de declanșarea unui război civil” în Zilele de Iulie și că revolta lui Kornilov era „o conspirație prin care burghezia chiar începuse un război civil”. Desigur, propaganda bolșevică era nevoită să susțină că reacționarii fuseseră cei care porniseră conflictul. Factorul esențial era, după cum recunoștea Lenin foarte clar, „proletariatul revoluționar, incomparabil mai puternic în lupta extraparlamentară decât în cea parlamentară, în ceea ce privește influențarea maselor și atragerea lor în luptă. Aceasta este o

observație foarte importantă legată de războiul civil.”² Astfel, conștient că bolșevicii ar fi putut să nu câștige puterea direct, la alegerile pentru Adunarea Constituantă, Lenin anticipa că „puterea obținută prin războiul civil” va fi mult mai mare. Încă de la început războiul civil a însemnat, evident, extinderea politicii bolșevice prin alte mijloace. Lenin însă nu a îndrăznit să anuleze alegerile pentru Adunarea Constituantă, fiindcă astfel ar fi unit toate partidele socialiste împotriva bolșevicilor. Era mai ușor să desființeze Adunarea Constituantă mai târziu, după ce devenea stăpân pe situație.

În noiembrie, imediat după ce bolșevicii au pus mâna pe putere la Petrograd, Lenin a început să-i prigonească pe „dușmanii de clasă”, deja considerați „dușmani ai poporului”.³ Acesta a fost startul strategiei lui deliberate de „teroare în masă”. „Mult mai complexă decât dirijarea violenței sociale”, cum se sublinia în studiul unui cercetător francez, „«teroarea în masă» s-a răspândit și dezvoltat ca o politică afirmată cu putere, teoretizată și neînduplecată, fără vreo inhibiție, ca un act de regenerare a întregului organism social.”⁴

Lenin avea accese de furie ori de câte ori era contrazis, văzând în asta un act de trădare sau de sabotaj. Pe 29 octombrie s-a înfuriat la aflarea veștii că funcționarii publici chemaseră la grevă generală în semn de protest față de preluarea puterii de către bolșevici. Toate dosarele, din fiecare minister, au fost încuiate, cheile fiind păstrate de greviști. Mai rău de atât, Banca de Stat și Trezoreria Statului, ca și băncile private, au refuzat să elibereze bani sau să recunoască autoritatea Sovnarkomului. Activitatea bolșevicilor a fost paralizată o lună și jumătate.

În cele din urmă, Gărzile Roșii au primit ordin să ocupe toate băncile. După-amiază s-a anunțat naționalizarea lor. A doua zi s-a înființat Consiliul Suprem al Economiei Naționale.

În calitate de comisar al poporului pentru afacerile externe, Troțki a ajuns la ministerul lui de-abia pe 9 noiembrie, când i-a chemat pe toți angajații de acolo. „Eu sunt Troțki, noul ministru al afacerilor externe”, a anunțat el.⁵ Anunțul a fost primit cu râsete ironice. Troțki le-a spus angajaților să se întoarcă în birouri, ei însă au plecat acasă. Ca și în alte ministere, doar portarii, curierii și câteva secretare au reapărut.

Apoi Troțki a trimis un mesaj în limba franceză tuturor ambasadelor Rusiei din străinătate, ordonând personalului să răspundă imediat dacă acceptă să îndeplinească ordinele noului regim. „Toți cei care refuză să se supună acestor politici trebuie să părăsească locul de muncă și să predea documentele și echipamentul din dotare subalternilor care acceptă să aplice instrucțiunile Sovnarkomului.” Mesajul era semnat „*Commissaire du peuple pour affaires étrangères, Trotzki*”.⁶ Puțini diplomați superiori au rămas la post.

Până la urmă, bolșevicii au fost obligați să-și impună proprii comisari în fiecare minister și serviciu guvernamental important. Funcționarii publici au trebuit să-și reia lucrul, semnând o declarație de loialitate față de Sovnarkom, altfel erau trimiși în fața unui tribunal revoluționar. Funcționarii superiori care serviseră regimul țarist au fost înlocuiți de ariviști mai tineri sau de persoane din afară, de obicei fără prea multă școală. Lenin se așteptase la această problemă, dar chiar și el se arăta descumpănit de haosul și corupția care au urmat. De cele mai multe ori,

oportuniștii erau administratorii cei mai eficienți, deși departe de a fi loiali regimului pe care îl serveau. „Știi, nu am încredere în nici unul dintre oamenii mei”, recunoștea Radek în fața unuia dintre cei care se opunea în secret regimului. „Toți sunt de dreapta, dar reușesc să-i țin în frâu.”⁷

Lenin rezistase cu fermitate la toate insistențele, chiar și din partea unor membri ai Comitetului Central al partidului, de a accepta guvernul de coaliție cerut de sindicatul feroviarilor Vikjel. Domina toate ședințele cabinetului Sovnarkom și nu ezita să amenințe pe față că va trece pe linie moartă Comitetul Executiv al Sovietului, chiar dacă acesta dăduse lovitura de stat sub lozinca „Întreaga putere – sovietelor!” Kamenev a demisionat din funcția de președinte în semn de protest, dar fără folos. Lenin și-a impus voința, mergând înainte ca un spărgător de gheață. L-a înlocuit imediat pe Kamenev cu Iakov Sverdlov, care a avut grijă ca Sovietul să rămână un fel de marionetă pentru Sovnarkom.

Toate ziarele nebolșevice au fost interzise, fapt care le-a făcut să apară în următoarea săptămână sub un alt titlu, până când au fost interzise din nou. Singura excepție a fost *Novaia jizn* care, în pofida atacurilor directe la Lenin și la dictatura bolșevică, a supraviețuit până în iulie. Lenin l-a închis pe motiv că bolșevicii nu-și mai permiteau „pesimismul intelectualității”⁸ în timpul războiului civil.

Pe 12 noiembrie au început alegerile pentru Adunarea Constituantă, pe care Lenin le-a susținut de formă. Bolșevicii atacaseră frecvent Guvernul Provizoriu fiindcă tergiversa transformarea Adunării Constituante în realitate,

mulți dintre cei mai moderați chiar crezând în alegeri. Pentru opoziție, alegerile erau ultima șansă de a opri evoluția a ceea ce avea să devină primul stat monopartit, condus de un lider și mai autocrat decât Nicolae al II-lea. Mihail Bakunin, adversarul lui Marx, fusese cel care avertizase: „la-l pe cel mai înflăcărat revoluționar, investește-l cu puterea absolută și într-un an vei vedea că e mai rău decât însuși țarul”.⁹

Votarea a luat mult timp din cauza distanțelor dintre Rusia europeană și estul Siberiei. Evenimentul era fără precedent și fiindcă femeile aveau voie să voteze pentru prima oară. Dar în unele regiuni preoții reacționari și extremiștii de stânga au încercat să manipuleze alegerile. În regiunea Don, Filip Mironov, un locotenent-colonel cazac, dar și revoluționar socialist de stânga, a mers pe 15 noiembrie la secția lui de votare. „Bineînțeles că un preot a fost ales președintele secției”, scria el. „Ședea, cu părul lung lăsat în voie, lângă cutia cu buletinele de vot, și îi îndemna pe toți: alegeți lista 4 (cu generalul Kaledin și asistenții lui). Eu am spus: «Alegeți lista 2, cu revoluționarii socialiști», la care toți au început să urle la mine ca niște animale. Atât de mult îi intimidaseră puturoșii ăia cu părul lung [preoții]. Acum lumea mă crede bolșevic!”¹⁰

Aceste alegeri fără precedent era inevitabil să fie marcate de abateri de la regulament, deși acestea nu au fost multe. Rezultatele lor însă au fost mereu un subiect de dezbatere. Deși numărul susținătorilor lor crescuse rapid, bolșevicii au fost dezamăgiți de cele zece milioane de voturi primite, sub un sfert din total. Partidul cel mai numeros, revoluționarii socialiști, a primit aproximativ 16 milioane de voturi, adică

38% din total. Un rezultat înșelător totuși, fiindcă nu lua în seamă scindarea ireconciliabilă dintre revoluționarii socialiști de dreapta și cei de stânga în, practic, două partide separate, un eveniment prea recent pentru a se reflecta în buletinele de vot. Și, întrucât mulți dintre revoluționarii socialiști de stânga erau pregătiți să colaboreze cu bolșevicii, raportul de forțe dintre partidele politice nu era foarte precis. Singurul lucru evident era că bolșevicii nu se bucurau de sprijinul pe care îl clamau, mai ales din partea orașelor din nordul Rusiei.

Spre iritarea lui Lenin, cadeții au obținut rezultate mai bune decât era de așteptat, cu precădere în Petrograd și Moscova. Susținătorii lor proveneau nu doar din clasa de mijloc, ci și din clasa muncitoare, mulți dintre votanții mai săraci fiind îngroziți de haosul și de creșterea ratei criminalității. „Mulți, chiar și dintre oamenii de rând, duc dorul țarului și al ordinii”, scria Elena Lakier în Odesa, cu trei zile înainte de alegeri. „În fiecare noapte se aud împușcături, dar ne-am obișnuit atât de mult cu ele, încât ne întoarcem pe partea cealaltă și ne continuăm somnul... Simt cum mă apropii tot mai mult de dreapta. Curând aș putea deveni monarhistă. Acum sunt cu totul de partea cadeților și doar nu cu mult timp în urmă eram de partea revoluționarilor socialiști. Fata în casă și bucătăreasa au votat cu cadeții. Sunt sigure că numai așa se poate restabili ordinea.”¹¹

Polarizarea politică însemna că sprijinul acordat menșevicilor și altor partide de stânga moderate scădea drastic, într-un fel și din cauza caracterului vag al mesajului lor electoral. „Mai nimeni nu avea o idee clară despre ceea ce voiau să facă partidele socialiste”, scria Globaciov,

fostul șef al Ohranei. „Rușii de rând erau în necunoștință de cauză.”¹²

Bolșevicii au pus imediat rezultatele sub semnul întrebării și au cerut noi alegeri, solicitând dreptul de a-i revoca pe unii deputați, dar, potrivit unor semne și mai clare, intenția lor era să saboteze însăși Adunarea Constituantă. Pe 20 noiembrie, Sovnarkomul a anunțat o amânare a deschiderii oficiale. Apoi, pe 23 noiembrie, bolșevicii din Comitetul Revoluționar Militar au arestat trei membri ai comisiei electorale în timpul unei ședințe care avea loc la palatul Taurida. Cei trei au fost duși la Smolnîi, iar Sovnarkomul l-a numit în locul lor pe bolșevicul Moisei Urițki, viitorul șef al poliției secrete Ceka din Petrograd.

Astfel de intervenții ostentative au provocat partidele de opoziție să organizeze demonstrații în fața palatului Taurida, considerate contrarevoluționare de către bolșevici. Acuzând Partidul Cadeților, l-au scos în afara legii și i-au închis pe liderii lui ca „dușmani ai poporului”, în Fortăreața Petru și Pavel. Lenin a încercat și să dea vina pe speculanți pentru penuria de pâine din majoritatea orașelor, unde rația zilnică ajunsese la un sfert de funt.^{*****} Mulți nici nu o considerau pâine adevărată. „Au început să facă o pâine oribilă, din paie și tărâțe”, scria Lakier. „Coaja e atât de tare, încât e greu s-o tai cu cuțitul. În plus, bucățelele de paie îți rămân în dinți.”¹³ Lenin știa că un nou guvern care nu putea hrăni orașele nu putea supraviețui, mai ales unul care se baza pe sprijinul muncitorilor urbani.

Pe 4 decembrie, baricadat în biroul lui din Smolnîi și păzit cu strășnicie de pușcași letoni, Lenin i se plângea lui Feliks Dzerjinski cum îi sabota burghezia. Chiar a doua zi a fost înființată

poliția secretă bolșevică, Ceka – Comisia Extraordinară a Întregii Rusii pentru Combaterea Contrarevoluției, Afacerismului și Sabotajului – care lua locul Comitetului Revoluționar Militar. Iată cum începeau instrucțiunile lui Lenin către Dzerjinski, numit șeful ei:

Burghezia este pregătită să comită cele mai odioase fărâdelegi; îi mituiește pe cei de la marginea societății, le dă de băut ca să-i folosească în tulburările de stradă. Cei care sprijină burghezia, mai ales funcționarii superiori, bancherii etc., sabotează activitatea subordonaților și organizează greve ca să împiedice aplicarea măsurilor luate de guvern pentru a realiza reformele socialiste. Și merg până la a sabota distribuția alimentelor, amenințând astfel cu foametea milioane de oameni.¹⁴

Lenin nu explica exact cum reușea burghezia să saboteze distribuția alimentelor, dar declarația sa de război, dată în aceeași lună, nu putea fi mai clară. „Război până la moarte bogătanilor și acelor linge-blide – intelectualii burghezi.” Dezumanizarea lor prin cuvinte ca „păduchi”, „purici”, „scursori” și „paraziți” era echivalentă cu un îndemn la genocid de clasă.¹⁵

Feliks Dzerjinski, un polonez înalt, costeliv, dintr-o familie de nobili scăpătați, avea o față ca pictată de El Greco, palidă, ascetică, o barbă rară, de vrăjitor, și ochi cu pleoape lungi. Era un adevărat fanatic, devotat unei cauze pentru care ar fi sacrificat orice, chiar și propria sănătate fizică și mintală. Bolșevicii de frunte observau, cu un amestec de mândrie, teamă și admirație, că „Feliks nu și-ar cruța nici mama de dragul

Revoluției”.¹⁶ Ca și Stalin, aliatul lui de mai târziu, Dzerjinski se pregătise pentru preoție înainte de a deveni un dușman înverșunat al religiei creștine. Hotărârea lui de a demasca tot ce însemna dușman sau trădător era și necruțătoare, și obsesivă, deși nu avea acea sete de sânge ca unii dintre succesorii lui. Execuțiile și tortura le lăsa în seama celorlalți. Absolut incoruptibil, își înăbușea dorințele lumești cu puritatea atitudinii față de orice fel de privilegiu. Mânca doar rația de bază, iar biroul, unde dormea pe podea, învelit în manta, era neîncălzit la ordinul lui.

În afară de fumat, singura *faiblesse* a lui Dzerjinski era poezia. Deși, în imaginația slavă, poezia era cea mai nobilă dintre arte, fascinația reciprocă între cekiști și poeți, cum ar fi Serghei Esenin, Vladimir Maiakovski și Aleksandr Blok, a fost, într-adevăr, frapantă, după cum apreciază Donald Rayfield. Pentru cekiști, romanticizarea violenței, combinată cu sacrificiul de sine, era îmbătătoare. Într-o antologie publicată de Ceka, unul dintre călăii ei scria aceste versuri:

Bucurie mai mare, muzică mai frumoasă
Decât trosnetul oaselor și curmarea unei
vieți nu e.

Iată de ce, când ochii ni se umplu de vise
Iar pasiune pornește să ne răscolească,
Pe-a ta sentință îmi vine a scrie

Un singur lucru, fără de căință: „Treci la
perete! Foc!”¹⁷

Ceka își spunea „sabia și flacăra revoluției”. Ceea ce rezuma cruzimea idealizată a bolșevicilor, absolutizându-i rațiunea de a fi, desconsiderând dreptul la o judecată

nepărtinitoare sau respectul față de viață. Dzerjinski sperase să recruteze cekiști la fel de puri spiritual ca și el și astfel să creeze o elită bolșevică. Îi și îmbrăcase în scurte din piele neagră, de aviatori, pe care britanicii le furnizaseră aviației țariste aflate la început de drum. Avantajul pieii era că, spre deosebire de lână, rezista la infestarea cu păduchi, purtători de tifos.

Dzerjinski pretindea că cekistul ideal avea „inima fierbinte, capul pe umeri și mâinile curate”.¹⁸ Lenin însă știa prea bine că Ceka va atrage infractori, ucigași și psihopați. Unii se abrutizaseră în tranșee, alții fuseseră eliberați din închisoare în timpul revoluției, iar majoritatea nu erau etnici ruși. Erau transcaucazieni – azeri, armeni și georgieni –, dar și polonezi, letoni și evrei. Aghiotanții lui Dzerjinski erau letoni, Iakov Peters (Jēkabs Peterss) și Martin Latsis (Mārtiņš Lācis). Peters, care se refugiase la Londra înainte de Primul Război Mondial, atrăsese atenția în 1911, după ce omorâse trei polițiști și fusese protagonistul, alături de un alt leton, schimbului de focuri de pe strada Sidney.*****

În perioada crucială de după lovitura de stat, letonii au jucat un rol vital ca gardă pretoriană a lui Lenin. În august 1915, în timpul războiului cu Germania, *Stavka* țarului înființase opt batalioane de pușcași alcătuite din letoni evacuați din Curlanda. Batalioanele apăraseră Riga și așezările de-a lungul râului Daugava cu multă vitejie, în ciuda pierderilor serioase. Dar felul în care îi tratau comandanții ruși îi făcuse pe majoritatea soldaților letoni, și chiar pe unii ofițeri, să-i sprijine pe bolșevici la sfârșitul verii lui 1917, în timp ce armata țaristă se dezintegra. Înaintarea Armatei a 8-a germane din toamna

aceea, care ocupase Letonia și apoi Estonia, îi forțase să se întoarcă la Petrograd, exact unde bolșevicii aveau nevoie de ei. Curând, antibolșevicii vor susține că „Lenin a înfăptuit revoluția cu mintea evreiască, prostia rusească și baionetele letone”.¹⁹

Antisemitismul era adânc înrădăcinat în majoritatea claselor sociale și a regiunilor țării, molipsindu-i chiar și pe bolșevici. Dar nu a fost deloc o surpriză faptul că antisemitismul țarist, a cărui formă extremă o constituiseră pogromurile sângeroase organizate de Sutele Negre, i-a împins pe tinerii evrei furioși în brațele bolșevicilor. La rândul său, acest lucru a creat un cerc vicios al urii în timpul războiului civil, care a dus la alte pogromuri ale ofițerilor de dreapta, ale cazacilor și ale naționaliștilor ucraineni.

Convingerea răspândită a celor de dreapta că aproape toți evreii erau bolșevici a fost total greșită. În Smolensk, de pildă, partide socialiste evreiești au colaborat cu revoluționari socialiști și menșevici, formând un bloc electoral împotriva bolșevicilor. Pericolul ca evreii să fie jefuiți era de două ori mai mare decât în cazul neevreilor, adesea de către soldați ai garnizoanei locale, ca și de către dezertorii aflați în trecere, care susțineau că sunt bolșevici. Nu doar negustorii, ci chiar și precupeții evrei, săraci, erau insultați și atacați ca *burjui*.²⁰

În pofida emancipării evreilor de către Guvernul Provizoriu în martie, mulți țărani din Belarus au rămas fideli prejudecăților. Pentru penuria de făină și prețurile tot mai mari dădeau vina pe speculanții evrei. Impresia generală era că „autoritățile bolșevice tolerau violența împotriva evreilor”.²¹ La sfârșitul lui noiembrie și începutul lui decembrie, soldații au atacat și distrus sediile

partidelor socialiste evreiești, au pus capăt unei ședințe și i-au bruscat pe cei prezenți „lovindu-i cu patul puștii și numindu-i «*burjui*» și «*jidani*»”. Pe măsură ce penuria de alimente se acutiza, iar furia populației creștea, autoritățile bolșevice dădeau frecvent vina pe evrei.

Deși blocase planul Vikjel, respectiv crearea unui guvern de coaliție, Lenin a schimbat macazul în decembrie, acceptând să-i folosească pe revoluționarii socialiști de stânga într-o coaliție cu bolșevicii. Acest lucru împărțea responsabilitatea pentru deciziile radicale, Lenin dorindu-și în continuare susținerea țărănimii, „infanteria revoluției”, cum o numeau revoluționarii socialiști de stânga.

Aceștia vedeau în pactul cu bolșevicii posibilitatea de a-și face datoria față de masele populare, de a „răspunde voinței lor”, după recenta despărțire de revoluționarii socialiști de dreapta.²² În plus, erau încurajați de felul în care Lenin le copiase fără jenă propriile politici privind reforma agrară. Pe 12 decembrie, revoluționarii socialiști de stânga s-au alăturat bolșevicilor în Sovnarkom, unde au primit funcții mărunte. Confrunțați cu criticile acerbe venite dinspre alte partide de stânga, justificarea lor a fost că aceasta era singura modalitate de a tempera autoritarismul bolșevic și, concomitent, de a-și promova o parte din propriul program. Nu credeau că bolșevicii vor insista mereu să guverneze singuri și, de aici, incapacitatea lor de a înțelege dinamica dictaturii.

În majoritatea cazurilor, puținii comisari revoluționari socialiști de stânga pe care Sovnarkomul a fost de acord să-i numească erau niște ignoranți. În Ucraina, revoluționarul socialist

de stânga Mihail Muraviev deplângea felul în care Lenin îl încuraja pe Antonov-Ovseenko să-i aresteze în masă pe „kalediniți” și pe „sabotorii capitaliști” fără nici o consultare. Liderii revoluționarilor socialiști de stânga pledau și pentru împărțirea pământului la țărani împotriva a ceea ce bănuiau acum a fi planul bolșevicilor de a naționaliza totul. Dar în primul rând încercau să tempereze arestările în masă ale „dușmanilor de clasă”, ordonate de Dzerjinski. Funcția lor cea mai importantă era de comisar al poporului pentru justiție, deținută de Isaac Steinberg.

După ce politicienii din opoziție care făceau campanie în favoarea Adunării Constituante au fost arestați de Ceka, Steinberg i-a eliberat. A doua zi dimineață, pe 19 decembrie, Dzerjinski l-a atacat pe Steinberg la o întrunire a Sovnarkomului, la Smolnii, declarând că această acțiune a „umilit” și „demoralizat” Ceka.²³ Steinberg a fost muștrat pentru anularea deciziei Sovnarkomului și i s-a adus la cunoștință că numai Sovnarkomul putea contramanda un ordin al Cekăi.

Steinberg și-a susținut în continuare punctul de vedere și chiar a cerut ca și revoluționarii socialiști de stânga să fie numiți în Ceka.²⁴ Dzerjinski i-a respins cererea dar, într-un final, Sovnarkomul a permis numirea a patru membri ai partidului, unul dintre ei, Piotr „Viaceslav” Aleksandrovici, ca adjunct al lui Dzerjinski. Spre surprinderea lui Dzerjinski, Aleksandrovici i-a devenit simpatic. Dar, când, în anul următor, revoluționarii socialiști de stânga s-au răzvrătit împotriva bolșevicilor, Dzerjinski și-a asumat răspunderea de a-l împușca, exact ca atunci când un câine de care te-ai atașat devine brusc periculos.

Decembrie 1917 a fost notabil și pentru felul în care epicentrul apropiatului război civil s-a mutat brusc spre sud, în momentul în care Sovnarkomul a declarat război Radei ucrainene, iar atamanul Kaledin a dat semnalul revoltei în regiunea Don. Generalii care fugiseră la timp din mănăstirea-închisoare Bîhov s-au îndreptat și ei spre Novocerkassk, capitala Donului. Kornilov, cel care se prezenta cu mândrie drept țaran cazac, disprețuia orice deghizare. Mai mult de atât, a refuzat să meargă cu trenul. Incredibil, a pornit spre Novocerkassk călare pe armăsarul lui sur, în uniformă țaristă, cu epoleții pe umeri, însoțit de întreaga escortă de cavaleriști tekini, pe care îi recunoșteai imediat după *papahalele* lor uriașe, din blană.

Ceilalți generali s-au deghizat fără mustrări de conștiință. Lukomski și-a ras mustața luxuriantă și barba imperială și a început să vorbească rusa cu un pronunțat accent german. Romanovski, în ciuda vârstei, s-a îmbrăcat într-o uniformă de locotenent; Markov o făcea pe ordonanța indisciplinată; iar corpolentul general Denikin, viitorul comandant suprem al forțelor Albe din sud, se dădea drept nobil polonez, chiar dacă mergea la clasa a III-a.²⁵

Cu 1400 de kilometri în fața lor, Kornilov și cavaleriștii lui tekini au trecut prin multe lupte și ambuscade într-o călătorie aproape demnă de fuga lui Xenofon peste Marea Neagră. Gărzile Roșii care îi înfruntau fără succes anunțau prin telegraf următoarea garnizoană despre venirea lor. După ciocniri nenumărate, escorta lui Kornilov și-a găsit nașul sub forma unui tren blindat. Armăsarul generalului a fost ucis, iar supraviețuitorii s-au arătat atât de demoralizați, încât Kornilov le-a spus să plece singuri, fiecare

spre casa lui de dincolo de Marea Caspică. Personal, nu a avut de ales și a urmat exemplul colegilor, schimbând mai multe trenuri spre Novocerkassk, deghizat în țăran. A fost ultimul dintre prizonierii din Bîhov care a ajuns în capitala Donului.

Un alt călător prin acea regiune voia să ajungă dincolo de Novocerkassk. Viktor Șklovski, comisarul lui Kornilov în Armata a 8-a, fusese trimis pe frontul transcaucazian, în Persia, ca să supravegheze retragerea și demobilizarea. „Aproape de Baku”, scria el, „am văzut Marea Caspică, de un verde rece, ca nici o altă mare. Și cămile care mergeau sprinten.”²⁶

A mers mai departe spre Tiflis (Tbilisi). „Am ajuns în Tiflis. Un oraș plăcut, un fel de Moscova a omului sărac. Pe străzi se auzeau împușcături; trupele georgiene trăgeau în aer, pline de entuziasm. Nici nu se putea altfel – [ținea de] specificul lor național. Am petrecut o seară în compania futuriștilor georgieni. Băieți simpatici, care duceau dorul Moscovei mai ceva decât surorile lui Cehov.”²⁷ De la Tiflis a mers două zile cu trenul până la Tabriz, iar de acolo la cartierul general al Corpului VII Cavalerie de rezervă din Urmia, în plin deșert și mlaștini de sare.

Corpul de cavalerie și personalul auxiliar ajungeau la aproximativ 60 000 de oameni, care nu primiseră rații de mai mult timp. Se hrăneau cu oile și grânele luate de la localnici, înfometându-i. O treime din populația Persiei a murit de foame și boli în timpul Primul Război Mondial, un procentaj mai mare decât în orice altă țară, chiar și în al Doilea Război Mondial.

Șklovski a aflat cu oroare despre consecințele a zece ani de ocupație în această regiune,

împărțită între Kurdistan și Azerbaidjan. Populația era și mai amestecată, cu perși, armeni, tătari, kurzi, aiori nestorienii (asirieni) și evrei. „Între aceste triburi existau neînțelegeri din vremuri imemorabile. Odată cu venirea rușilor, situația s-a schimbat; a devenit și mai precară.”²⁸ Șklovski a văzut cu ochii lui fărădelegile comise de regimentele rusești fără să se teamă că vor fi pedepsite în vreun fel sau altul. Cazacii transbaikalieni erau cei mai răi. „În comitetul armatei erau numiți «spaima galbenă», nu doar după culoarea vipuștii. Cu fața lată, oacheși, călăreau ponei care puteau trăi doar hrănindu-se cu rădăcini; cazacii transbaikalieni erau viteji și plini de cruzime, ca hunii. [...] Cred totuși că mai mult uitau de ei când se arătau atât de cruzi. Un pers mi-a spus: «Când lovesc cu săbiile, probabil că nici nu-și dau seama că sunt săbii. Mai degrabă cred că sunt cravașe.»”²⁹

Ura cea mai mare a trupelor rusești, și de aici cruzimea lor, se îndrepta împotriva kurzilor, care făceau trenurile să deraieze și apoi atacau vagoanele. Răzbunarea rușilor era teribilă. „Niște cunoscuți mi-au povestit că, în clipa în care trupele noastre năvăleau într-un sat, femeile se mânjeau pe față, pe sâni, de la brâu până la genunchi, cu excremente, ca să nu fie violate”, scria Șklovski. „Dar soldații le ștergeau cu cârpe și le violau.”³⁰

„Pe drum vedeam același lucru: sate distruse și morți. În viața mea am văzut multe cadavre, dar astea m-au înspăimântat după cum arătau. Nu fuseseră uciși în război. Nu, fuseseră uciși ca niște câini, de cineva care voia să vadă cât de mult rezistă patul armei. [...] Pe fața unui cadavru ședea o pisică, zbârlită toată, mușcând încet din obraji cu gura ei mică.”³¹

Misiunea lui Șklovski de a demobiliza forțele rusești din Persia și a le trimite acasă era îngreunată de refuzul soldaților de a preda armele. Aflaseră ce puteau cumpăra cu ele într-o lume total inumană față de femei. „O pușcă – mai ales una rusească – este o adevărată comoară în Orient”, explica Șklovski îngrozit. „La începutul retragerii noastre, perșii ne dădeau 2 000–3 000 mii de ruble pe una; pentru un cartuș dădeau trei ruble în bazar. [...] Comparați prețul femeilor răpite din Persia și din Caucaz de către soldații noștri. În Feodosia, de pildă, o femeie costa 15 ruble, iar o fată mare, 40, și era așa pentru totdeauna. Așa că mai bine vindeai o pușcă!”³² Și Gorki descria acest barbar comerț cu sclavi. Potrivit lui, în Feodosia, femeile transcaucaziene erau vândute pentru doar 25 de ruble.³³

Corupția în cercurile militare se extindea chiar și la flota rusă de la Marea Caspică, de care era nevoie pentru retragerea trupelor. Un ofițer bolșevic pe nume Hatcikov, recurgând la tot felul de intrigi, a reușit să-și asigure sprijinul colegilor pentru a-l alege comandant. Apoi a preluat navele deținute de căile ferate și cuirasatele și a început să comercializeze fructe uscate. Ulterior, Șklovski a auzit de la comisarul Flotei Baltice că „Hatcikov, în cârdășie cu alții, le-a dat englezilor flota rusă de la Marea Caspică”.³⁴

Interesul britanicilor față de această regiune era considerabil, justificat de câmpurile petrolifere din Baku, de trupele lor din Persia și de frontul mesopotamian împotriva Turciei. Acum, retragerea armatelor conduse de generalul Nikolai Iudenici reprezenta o amenințare strategică. Diviziile britanice și indiene care îi

înfruntau pe turci rămăneau expuse pe flancul drept, dinspre nord. Armatele turcești, nemaifiind blocate de cei 200 000 de ruși ai lui Iudenici, puteau înainta în sudul Mării Caspice, pătrunzând în Asia Centrală și înconjurându-le decisiv, amenințând chiar și India britanică.

Fără să consulte cartierul general din Bagdad, Ministerul de Război de la Londra și cartierul general al armatei indiene din Simla au căzut de acord să alcătuiască trei unități din recruți locali care să oprească înaintarea turcilor. Dar pentru asta trebuia să adune la un loc armeni, azeri, aiori, kurzi, georgieni, turkmeni și ruși, care se urau între ei. Unitatea condusă de generalul-maior Lionel Dunsterville urma să pornească din Basra, să traverseze estul Persiei până la Enzeli și apoi să ocupe Baku, pe țărmul vestic al Mării Caspice. Unitatea condusă de generalul-maior Wilfred Malleson urma să ocupe țărmul estic al Mării Caspice, în primul rând calea ferată din Asia Centrală, spre Buhara și Samarkand, ca să apere orașul persan Meshed. Iar unitatea condusă de generalul-maior Macartney, cea mai mică dintre cele trei, urma să se îndrepte spre Tașkent, la mulți kilometri în Asia Centrală rusă.³⁵

Lionel Dunsterville, deși arăta ca un general-maior englez tipic acelei perioade, cu o mustață militară regulamentară, era mult mai original decât majoritatea contemporanilor săi. Fost coleg de școală cu Rudyard Kipling și cel care i-a inspirat acestuia personajul Stalky, Dunsterville a fost un aventurier și un bun lingvist. A insistat să fie recrutați cât mai mulți ofițeri și subofițeri australieni, neozeelandezi, sud-africani și canadieni, fiindcă i se păreau mai încrezători în forțele lor și mai întreprinzători decât cei din armata britanică. Din păcate, selecția și

scoaterea lor de pe frontul de vest, apoi transportarea lor din Londra până la Basra, a durat mai mult decât se anticipase. Generalul Dunsterville și oamenii lui au ajuns la Baku de-abia la începutul verii lui 1918. Acolo, ca parte dintr-o alianță mai mult decât improbabilă cu bolșevicii, cazacii și armenii care fugiseră din calea masacrelor comise de turci, unitatea lui Dunsterville a apărat orașul de o armată otomană mult mai numeroasă.

Partea a II-a

1918

11

SPARGEREA TIPARELOR
IANUARIE-FEBRUARIE 1918

În primele zile ale noului an, Lenin nu-și mai găsea locul. Tocmai supraviețuise primului atentat la viața lui când în seara de 1 ianuarie doi inși trăseseră cu revolverele spre limuzina în care se afla. Dar cea mai mare grijă a lui era cum să saboteze Adunarea Constituantă, programată să-și înceapă lucrările pe 5 ianuarie. Interzicerea ei înainte de a se întruni părea un risc prea mare; Lenin încă nu era sigur cum să abordeze evenimentul inaugural de la palatul Taurida, rezugrăvit cu această ocazie în nuanțe de roșu și cafeniu, de un gust cel puțin îndoielnic. Lenin a cerut sfatul celor din jur, un lucru neobișnuit la el, Urițki și Serghei Gusev fiind printre cei care i-au oferit idei despre cum să perturbe deschiderea. Prima reacție a lui Lenin a fost să le respingă furios, pentru ca mai târziu să se răzgândească și să le accepte.

Deși era foarte frig, troienele de zăpadă înșiruindu-se de o parte și de alta a străzilor, 5 ianuarie s-a dovedit o zi frumoasă. Cerul era curat, mai ales pentru că fabricile și uzinele nu mai lucrau din cauza lipsei de combustibil. Patrulele Gărzilor Roșii și ale marinarilor din Flota Baltică, înarmate cu pumnale și puști cu baionete, blocau orice demonstrație în favoarea Adunării Constituante. „Cei care au luat parte în acea zi [...] n-o vor uita niciodată”, scria deputatul Vladimir Zenzinov, revoluționar socialist. „În primul rând, orașul semăna cu o tabără militară.”¹ Pușcașii letoni care păzeau Institutul Smolnîi își măriseră efectivele de teama unui atac, dar trupele din garnizoană rămăseseră în cazarmă, fiindcă marea lor majoritate sprijineau Adunarea Constituantă. Numai Gărzile Roșii și marinarii erau folosiți ca să anihileze orice demonstrație. Lozinca „Întreaga putere – Adunării

Constituante!“ fusese declarată
contrarevoluționară de către Sovnarkom.

Pe Liteini Prospekt au fost ciocniri. Scriitorul și jurnalistul Arthur Ransome estima că 15 persoane fuseseră ucise și alte 100, rănite. Unul dintre morți era un deputat ales. Indignat, Gorki compara cele întâmplate cu felul în care trupele țariste deschiseseră focul asupra marșului condus de preotul Gapon, în 1905. Palatul Taurida era înconjurat de baricade, iar la uși mai multe mitraliere și două tunuri îi amenințau pe membri încă de la intrare. Câțiva jurnaliști străini, printre care și Ransome, nu înțelegeau motivul pentru care cei 15 cadeți aleși nu-și făcuseră apariția. Nici nu-și închipuiau că fuseseră arestați, alături de mai mulți revoluționari socialiști de dreapta.

O tânără bolșevică scria despre rolul avut în planul lui Gusev. „Gusev ne-a adunat pe noi, fetele – secretare, dactilografe, curiere, cele care răspundeau de curățenie – și ne-a dat fluier și moriști. Ne-a spus să urcăm în balconul diplomaților din palatul Taurida și s-a așezat în spatele cortinei. Când deputații au început să sosească, au fost întâmpinați de marinari. Aceștia erau înarmați și purtau cartușiere în diagonală. Stăteau chiar la intrare, în locul ușierilor. Delegații mergeau la garderobă, unde garderobieri erau tot marinari, care se ofereau să le ia paltoanele. De teamă, delegații intrau în sală cu paltoanele pe ei. Luau loc și începeau să se uite în jur.”²

Lenin stătea mai departe de podium, unde toată lumea îi putea vedea capul chel. Nu voia să ia cuvântul. Îl desemnase pe Sverdlov să vorbească în locul lui, să deschidă lucrările făcând apel la adunare să recunoască Sovietul

Tuturor Rușilor drept puterea supremă. Toți bolșevicii din sală, ca și marinarii și Gărzile Roșii, au aplaudat și au aclamat, în timp ce revoluționarii socialiști de dreapta au tăcut mâlc. Dar nici ei n-au putut să nu se ridice în picioare și să cânte *Internaționala*.

După o așteptare interminabilă, răstimp în care s-au numărat voturile, Cernov, liderul revoluționarilor socialiști de dreapta, a fost ales președinte al Adunării Constituante. Era deja aproape de miezul nopții. Lenin s-a întins ostentativ, chipurile ca să nu aștească. Discursul lui Cernov a fost extrem de precaut și de lung, evitând să dea curs apelului insistent al lui Sverdlov de a recunoaște întâietatea Sovietului Tuturor Rușilor asupra Adunării Constituante. A fost urmat de liderul menșevic Țereteli, care din nou a fost cel mai impresionant vorbitor.

Gusev a dat semnalul. Tinerele și marinarii au pornit vacarmul. „Sesiunea de noapte”, scria Zenzinov, „a avut loc într-o atmosferă insuportabilă. Noi, deputații, am fost înconjurați de o mulțime dezlănțuită.”³ Echipa lui Gusev de la balcon a început să „fluiera, să învârtă moriștile și să urle la delegați: «Cât vă plătește Antanta?»^{*****} sau «Jos războiul!»”⁴ Încercând să facă liniște, Cernov a strigat și el: «Tovarăși de la balconul diplomaților! Dacă nu încetați cu zgomotele, voi da ordin să fiți evacuați!» Cei de la balcon au izbucnit în râs. «Cui îi dă el ordine? Marinarilor?»”

Unul dintre deputații bolșevici a anunțat că, prin refuzul de a recunoaște supremația Sovietului Tuturor Rușilor, Adunarea Constituantă era o organizație contrarevoluționară. A fost semnalul ca toți bolșevicii să părăsească sala, urmați curând de revoluționarii

socialiști de stânga. Marinarii au început să caște cu zgomot, apoi i-au înconjurat pe deputați cu armele îndreptate spre ei, înjurându-i și făcându-i contrarevoluționari. Un deputat a propus repede o moțiune ca lucrările să fie reluate a doua zi, la ora 17:00. Moțiunea a fost aprobată și delegații au părăsit palatul Taurida. Adunarea Constituantă a fost închisă. Ceea ce Lenin numise disprețuitor „democrație burgheză” nu durase nici măcar 12 ore, însemnând moartea intelectualității liberale și socialiste. Mințile deschise nu au avut nici o șansă în fața fermității necruțătoare a bolșevicilor.

În aceeași zi, 6 ianuarie, miniștrii Guvernului Provizoriu au fost transferați la Fortăreața Petru și Pavel. Doi dintre deputații cadeți care erau deja acolo, Șingariov și Kokoșkin, au fost mutați într-o rezervă pentru deținuți a Spitalului Mariinski, fiindcă erau bolnavi. În noaptea următoare, acolo au sosit zece marinari, care se pare că ar fi strigat: „Să-i măcelărim ca să economisim două rații de pâine!” Ulterior, aceștia au susținut că se răzbunaseră pentru represiunile de după revolta din 1905.

Ca și în război, norocul sau ghinionul se puteau întoarce în doar câteva secunde. Printre membrii arestați ai Adunării Constituante se afla și Vladimir Dmitrievici Nabokov, secretarul executiv al consiliului de miniștri al Guvernului Provizoriu și avocatul care redactase declarația de abdicare a marelui duce Mihail. În acele momente haotice, Garda Roșie care îl escorta pe Nabokov l-a lăsat puțin singur pe coridor, iar acesta a ieșit repede în stradă pe o ușă rămasă neîncuiată. Elegantul Nabokov a organizat totul foarte curând. Hainele i-au fost împachetate de Osip, valetul lui, în timp ce bucătarul familiei pregătea sandviciuri cu icre

negre. Nabokov își trimisese deja familia, inclusiv băiatul mai mare, scriitorul, în Crimeea, pentru ca fiii lui să nu fie înrolați în Gărzile Roșii. A plecat și el într-acolo, cu trenul.⁵

Pe 8 ianuarie, după ce protestaseră vehement împotriva reintroducerii în vară a pedepsei capitale de către Kerenski, bolșevicii au insistat asupra pedepsei cu moartea a agitatorilor contrarevoluționari și a oricărui burghez care refuza sau evita munca obligatorie. Curând, lipirea ilegală de afișe, neachitarea taxelor, încălcarea interdicțiilor de circulație și opunerea rezistenței la arestare au fost trecute și ele pe lista culpelor care intrau sub incidența pedepsei cu moartea. Tactica bolșevicilor era de a demonstra că mânia proletarilor era atât de crâncenă, încât aceștia nu puteau rezista cererilor de a se face „dreptate în numele poporului”.⁶

În luna următoare, Lenin a dat dreptul Cekăi să tortureze și să ucidă, fără judecată sau vreun control judiciar. Cu un munte de cazuri, pentru cekiști era mult mai rapid și mai ușor să-i condamne la moarte pe deținuți, în loc să ancheteze fiecare caz în parte. Dar programul încărcat nu-i speria pe candidații la un loc de muncă în Ceka, atrași fiind de puterea nelimitată, de posibilitatea de a tortura și de a ucide. În doar doi ani, Dzerjinski adunase 20 000 de bărbați și femei sub comanda lui.

Cei care fugeau de foame și de teama de a fi arestați în Petrograd, sperând ca viața în provinciile îndepărtate să fie mai ușoară, trăiau o mare dezamăgire. Ajungând, cu chiu, cu vai, în Saratov, membrii familiei Borel au aflat că burghezii erau obligați de către comitetul

revoluționar local să plătească amenzi sau „contribuții” uriașe. Neplata lor însemna că cekiștii îi puteau aresta oricând.

„Năascoceau tot felul de torturi și de execuții. Sute de persoane erau închise în fiecare zi în Saratov, care la vremea aceea nu era un oraș mare. Închisorile erau supraaglomerate, motiv pentru care câteva clădiri mari au fost rechiziționate și transformate în închisori. Metodele folosite pentru a-i tortura pe deținuți puteau fi comparate numai cu cele medievale. Scoteau «mănușile» de pe mâinile oamenilor, adică pielea, după ce le vârău mâinile în apă clocotită; făceau curele din pielea de pe spatele oamenilor, le rupeau oasele și îi ardeau cu fierul roșu. O barjă cu fundul spart era ancorată în mijlocul Volgăi special pentru *burjui*. Deținuții erau duși acolo, fără să li se dea ceva de mâncare. Trebuia să scoată apa din barjă, dar nu rezistau mai mult de câteva zile. Unii înnebuneau și se sinucideau, ceilalți continuau, dar îi lăsau puterile, iar barja se afunda tot mai mult în apă, până s-a scufundat cu câteva sute de oameni la bord.”⁷ Barjele care se scufundau – *noyades* – ale Revoluției franceze erau folosite în multe locuri. Marinarii din Kronstadt își legau victimele cu sârmă ghimpată înainte de a scufunda barjele. Cadavrele erau aruncate de valuri pe țărmurile Finlandei.

Practic, nimeni nu controla felul în care marinarii din Flota Mării Baltice și din Flota Mării Negre aplicau Teroarea Roșie. Adunați în detașamente antiprofitori, se instalau în gări și își însușeau tot ce găseau prin trenuri. Nimeni nu reclama. Un ins ale cărui bunuri fuseseră luate îl descria pe șeful unuia dintre grupuri: „Un marinăr cu pomeții înalți, cu un Mauser la cingătoare și

un cercel din cositor la o ureche. Mânca pește sărat cu o lingură din lemn, ca pe terciul de ovăz, și era scump la vorbă.”⁸ Misiunea lor preferată era să dea de *burjuii* deghizați și să se răzbune. Un grup care controla un tren l-a prins pe generalul Abaleșev, care nu avea cum să treacă drept muncitor. A fost silit să-și deschidă geamantanul. Chiar deasupra erau epoleții cu însemnele țariste. Marinarii l-au împușcat lângă tren.⁹

Răzbunarea de clasă, la întâmplare, era îndeletnicirea multor marinari. La mijlocul lui ianuarie, bolșevicii din Flota Mării Negre au luat parte la luptele haotice din Odesa împotriva junkerilor, ofițerilor și naționaliștilor ucraineni. Numai în Odesa se estima că erau 11 000 de ofițeri fără serviciu. „Tocmai am trecut pe lângă un ofițer arestat”, scria Elena Lakier în jurnalul ei. „Era înalt și foarte tânăr. Sărmanul de el. Oare îl duc pe *Almaz*, crucișătorul ancorat în port? Acolo îi duc pe ofițeri, îi torturează și le azvârlă cadavrele în apă.” A doua zi, când marinarii i-au căutat prin apartament, unul dintre ei a împuns cu o sabie sub paturi și prin dulapuri. Apoi i s-a lăudat Elenei Lakier: „Am luat sabia asta de la un ofițer pe dealul Ciumnaia, pe urmă i-am făcut felul”. „Nu ți-a fost milă să-l omori? Doar era rus ca și tine.” „De ce să-mi fie milă de un contrarevoluționar? Am «îmbăiat» o grămadă de pe *Almaz*.”¹⁰

Curând, ecourile atrocităților din sud au ajuns și la Moscova. Un prieten de-al scriitorului Ivan Bunin care tocmai se întorsese de la Simferopol, în Crimeea, descria „ororile inimaginabile” care aveau loc acolo. „Soldați și muncitori «merg cu sângele până la genunchi». Un colonel bătrân a fost vârat de viu în cazanul unei locomotive.”¹¹ Pe

14 ianuarie, marinarii bolșevici din Flota Mării Negre au ucis în jur de 300 de persoane la Evpatoria, aruncându-le în mare de pe vasul cu aburi *Rumînia*, după ce le-au rupt brațele și picioarele. „Ofițerul cel mai mare în grad, care fusese rănit, a fost azvârlit cu capul înainte în cazanul vasului. Pe nava de transport *Truevor*, ofițerii au fost scoși din cală unul câte unul, mutilați și azvârliți peste bord.”¹² Scene similare au avut loc la Feodosia și Sevastopol. La Ialta, marinarii au împușcat *burjui* pe cheiul unde este plasată acțiunea celebrei povestiri *Doamna cu câțelul* a lui Cehov.¹³

La Petrograd și Moscova, descinderea în apartamente în căutare de arme sau de ofițeri s-a transformat curând în jaf cu permisiunea autorităților. La Petrograd, liderul cekist Peters susținea că, în momentul în care ceruse voluntari pentru percheziționarea caselor burghezilor, „s-au oferit aproape 20 000 de muncitori, marinari și soldați din Armata Roșie”.¹⁴ Gărzile Roșii, marinarii și soldații nu ezitau să oprească cetățeni bine îmbrăcați pe stradă și să le ia hainele. Bărbații care purtau gulere scrobite și femeile care purtau pălării treceau automat în categoria *burjuilor*. În toate orașele mari era periculos chiar și să porți ochelari pe stradă dacă nu voiai să fii insultat și jefuit ca burghez. „Lumea îi privea bănuitoare pe cei cu ochelari în acele vremuri tulburi”, scria Paustovski în Moscova.¹⁵ Membrii familiilor din clasa de mijloc ieșeau îmbrăcați în haine ponosite ca să-și ascundă originea, *papa de familie* lăsându-și barbă, ca să arate ca un țăran. Din cauza tâlharilor, mulți dintre ei soldați lăsați la vatră, era mult prea periculos să ieși noaptea din casă.

Chiar și Urițki, șeful Cekăi din Petrograd, a fost jefuit sub amenințarea armei.

Autoritățile bolșevice au dispus confiscarea vinului. Uneori detașamente întregi de soldați dădeau buzna în case ca să caute prin pivnițe. După ce descopereau o sursă de alcool, nu se lăsau până nu se îmbătau criță. Din când în când se apela la pompieri ca să-i ude cu apă rece sau să-i oprească să nu se mai bată între ei. Ca să-i potolească pe bețivi, pompierii spărgeau sticlele rămase.

La început, ofițerii, deși nu mai primeau soldă, fuseseră lăsați să mănânce la popotă. Acolo primeau o supă cu capete și oase de heringi sau tocană din carne de cal și cartofi stricați de ger. Dar chiar și acest privilegiu le-a fost retras. Unii erau nevoiți să-și câștige existența ca ușieri în gară, neavând voie să se angajeze ca funcționari de stat. Apoi regimul bolșevic a auzit că Boris Savinkov punea bazele unei organizații clandestine. Pornind de la premisa că marea majoritate a ofițerilor le era ostilă, bolșevicii au hotărât să se ocupe de această organizație printr-o dublă operațiune. Amenințați cu execuția dacă nu se înregistrau la Ceka locală, ofițerii au fost arestați de îndată ce s-au prezentat acolo. Întrucât închisorile dădeau pe dinafară, unii au fost executați. Cartier după cartier, s-a întocmit o evidență a tuturor clădirilor și locatarilor, a portarilor și a îngrijitorilor. Apoi fiecare cvartal a fost înconjurat de Gărzile Roșii pentru ca cekiștii să poată descinde în toate imobilele și să-i aresteze pe toți ofițerii și *burjuii* suspecti. „Se auzeau mereu focuri de armă dinspre Fortăreața Petru și Pavel”, scria un avocat care se gândise să fugă. „Locuitorii capitalei se temeau de ce

avea să le aducă ziua de mâine. Foametea dădea târcoale, ca și moartea cu coasa ei lungă.”¹⁶

Catastrofa economică a umplut străzile cu aproximativ 30 000 de prostituate, dintre care o treime și jumătate proveneau din familii respectabile. Anarhista americană Emma Goldman a rămas uluită de numărul tinerelor educate de pe Nevski Prospekt care „se vindeau pentru o pâine, o bucată de săpun sau o ciocolată”.¹⁷ Altele intrau în haremul tinerilor comisari, care organizau orgii cu cocaină în marile palate poleite din Sankt-Petersburg, unde urși împăiați, enormi, postați la intrare cu tăvi pentru cărțile de vizită, contrastau cu mobilierul Ludovic al XVI-lea.

Spre deosebire de amatoarele reticente, prostituatele profesioniste erau recunoscute imediat după alura lor „revoluționară”, triumfătoare. Pe 22 ianuarie, la Odesa, Elena Lakier scria: „Chiar în centrul orașului, trei prostituate mergeau în fața mea, fardate țipător, insolente. O doamnă bine îmbrăcată, tânără și foarte atrăgătoare, venea din direcția opusă, într-un palton din blană de focă. O prostituată a scuipat-o în față, apoi toate trei și-au continuat drumul hohotind de râs.”¹⁸

Expresia „foști oameni” folosită de bolșevici în legătură cu clasa de mijloc și cea superioară, expropriate acum, era o versiune dezumanizată a termenului „*ci-devant*” folosit în timpul Revoluției franceze. Aproape toți erau nevoiți să-și vândă sau să-și dea la schimb lucrurile în târgurile de vechituri, orice, de la bijuterii și medalii la uniforme țariste, pentru o sumă derizorie, pur și simplu ca să aibă cu ce să-și cumpere de mâncare. În Moscova, Ivan Bunin nota: „Pe Tverskaia, un bătrân general sărac, cu ochelari cu

ramă din argint și o căciulă din blană neagră, vindea ceva. Stătea rușinat, umil, ca un cerșetor.”¹⁹ Mai multe familii de aristocrați aveau noroc cu slujitorii care le aduceau alimente pe ascuns de la țară sau cu câte un fost bucătar care muncea acum într-o cantină publică. Ceaiul, produsul de bază vital pentru ruși, era de negăsit, așa că oamenii foloseau coji de morcovi. Chiar și cei care reușiseră să scoată o parte din bani de la o bancă înainte ca aceasta să fie naționalizată trebuiau să stea la coadă ore în șir ca și restul populației. Până în primăvară, rația zilnică a unui muncitor oferea mai puțin de 300 de calorii. Practic, Petrogradul murea de foame.

Femei din „fostele clase sociale” își vând ultimele lucruri pe străzile Moscovei.
(Getty Images/Slava Katamidze Collection)

Puțini puteau scăpa de munca obligatorie când erau numiți de atotputernicul reprezentant al clădirii, de obicei un fost portar. „Primeau o cazma sau o sapă și numele lor erau strigate la începutul și sfârșitul schimbului.”²⁰ Felul stângaci în care curățau zăpada, gheața sau gunoiul de pe străzi era o umilință mult savurată de paznicii lor

și de alți privitori. Pentru fosta nobilime, aceasta era o mostră sumbră a viitorului oferit de lupta de clasă leninistă, ca și pierderea intimității în propriile case. Politica bolșevică de a muta familii sărace în apartamente din zonele rezidențiale nu era doar o modalitate de a împărți spațiul locativ mai echitabil. Era și o formă de răzbunare a poporului și de a-i spiona pe dușmanii *burjui*.

Mulți membri ai aristocrației și ai burgheziei din Petrograd rămăseseră în oraș crezând că regimul bolșevic se va prăbuși în anarhia pe care o încurajase. Dar închiderea Adunării Constituante și, cu precădere, uciderea a doi membri cadeți în paturile lor de spital, i-au convins pe mulți că trebuie să fugă. Cei care fuseseră mai iuți de picior, cu puțin înainte și după lovitura de stat bolșevică din octombrie, ajunseseră fără probleme în Finlanda, apoi în Suedia și, în cele din urmă, la Berlin sau Paris, când războiul din vest se terminase. Dar majoritatea celor care fugeau din Petrograd și Moscova, neștiind care era situația în sud, sperau că vor supraviețui acolo, fie în Crimeea, fie la Kiev sau la Novocerkassk. În plus, se auzea că o „armată de voluntari” se aduna pe Don sub comanda generalilor Kornilov și Alekseev. Acolo, își spuneau ei, Rusia anarhică se va salva de ea însăși.

Bolșevicii erau conștienți de pericolele care îi pășteau dacă nu reușeau să păstreze Ucraina și sudul Rusiei. Antonov-Ovseenko fusese numit comandantul frontului de sud, nou creat, cu baza la Harkov, alături de o „Republică Populară Ucraineană” fabricată rapid, gata să ia locul Radei. Vrând să se concentreze pe confruntarea

cu generalul Kaledin, Antonov a trimis spre Kiev mai multe unități ale Gărzilor Roșii, plus marinari din Flota Baltică și o grupare de infanterie din vechea armată. Acestea erau comandate de un revoluționar socialist de stânga, ofițer profesionist, locotenent-colonelul Mihail Muraviev. Muraviev a ocupat mai întâi Poltava, unde i-a executat pe toți ofițerii și junkerii prinși. Apoi s-a apropiat de Kiev, învingând pe drum o mică unitate ucraineană, puțin peste 500 de oameni, la Kruti.

Rușii din Kiev nu se așteptau ca forțele ucrainene să opună o prea mare rezistență. Ignorând în mod deliberat cultura și istoria ucraineană, patriotismul ucrainean li se părea aproape o glumă. Generalul Dmitri Heiden, conte, scria: „Același circ a continuat chiar în cele mai mici detalii. Au îmbrăcat soldații în niște uniforme fanteziste. Pentru prima paradă organizată de Hrușevski în Piața Sofia, au luat costume de la Teatrul Ucrainean, care pusese în scenă o piesă istorică cu titlul *Cazacii zaporojeni la Dunăre*“.²¹ Scriitorul Ivan Najivin era în aceeași măsură amuzat și iritat de „opereta cu tematică istorică în costume de bal mascat, pe care profesorul Hrușevski, scriitorul Vinnicenko și agenții austrieci încercau să o pună în scenă aici. Se putea vedea un cazac zaporojean, direct din cartea lui Gogol, sau un brav războinic cu un smoc de păr care tocmai începea să-i crească. Toată lumea râdea de ei.“²²

Pe 15 ianuarie, așa-numitele Armate Revoluționare 1 și 2, cu un total de numai 4 000 de oameni, au ajuns pe malul de est al Niprului și au bombardat orașul zece zile la rând. Într-un mesaj trimis lui Lenin, Muraviev se lăuda cu distrugerea unor palate și biserici și, mai ales, a

casei lui Hrușevski. Ucrainenii contau numai pe un cuib de rezistență. În dimineața de 27 ianuarie, ministrul de război al Republicii Ucrainene se jura că „situația Kievului este stabilă, nu avem de ce ne teme”, în timp ce Rada Centrală condusă de Hrușevski fugea spre vest, la Jitomir.²³

Ofițerii ruși din Kiev refuzaseră să ia parte la lupte. Oricât de mult îi urau pe bolșevici, nu voiau să lupte sub steagul galben-albastru al Ucrainei, pe motiv că Rada era pro-germană. Această neutralitate nu i-a salvat. Gărzile Roșii ale lui Muraviev „au început să-i scoată pe ofițeri din hoteluri și apartamente”, scria un martor ocular, „și să-i ducă la moarte, la «cartierul general al lui Duhonin», porecla dată Parcului Mariinski, locul preferat pentru execuții”.²⁴

Între două execuții, Gărzile Roșii ale lui Muraviev se țineau de jafuri, binecuvântați de lozinca lui Lenin „Jefuiți-i pe jefuitori!”, care de cele mai multe ori duceau la crime și violuri. Cu atâția refugiați de soi din Petrograd și Moscova, aveau ce lua.²⁵ Geograful Nikolai Moghilianski îi descria pe cei doi care îi prădaseră apartamentul. Un tânăr serios, manierat, evident sub comanda unui ins mai în vârstă, din Garda Roșie de la uzina Putilov din Petrograd, care se lăuda cu execuțiile. „Purta două cartușiere încrucișate pe piept și era plin de ură și de sete de răzbunare. Nu mai contenea cu amenințările care păreau să-i țâșnească din gura care-i putea a alcool. «Lasă că-i găsesc eu pe toți, îi cunosc eu bine pe ofițerii ăștia contrarevoluționari», spunea el și ridica revolverul îndreptându-l spre o victimă imaginară.”²⁶

„Execuțiile în masă erau efectuate în cel mai brutal mod cu putință”, scria un membru de vază

al Societății Geografice Ruse. „Victimele, care trebuiau să se dezbrace înainte de a fi executate, erau împușcate în ceafă sau străpunse cu baioneta, ca să nu mai pomenim de torturile îndurate înainte. Majoritatea execuțiilor aveau loc în piața din fața palatului unde își avea sediul Muraviev, ca și în Parcul Mariinski din spate. [...] Scena era înspăimântătoare. Cadavrele dezbrăcate stăteau împrăștiate prin piață și pe aleile parcului; câinii le amușinau. Peste tot zăpada era pătată de sânge. Multe cadavre aveau «biletul roșu» vârât în gură, iar mai multe cadavre aveau degetele strânse ca pentru a face semnul crucii.”²⁷ Potrivit Crucii Roșii ucrainene, dintre cele 5 000 de persoane ucise de oamenii lui Muraviev, două treimi au fost ofițeri.

Generalul Heiden, care reușise să scape de masacru, scria: „Blocul operator din universitate era ticsit de cadavrele ofițerilor uciși, stivuite ca lemnele de foc. Oamenii își găseau rudele și le duceau pe furiș la cimitir. Dintre cei pe care îi cunoșteam personal, generalul Viktor Ivanovici și fiul lui au fost uciși, ca și generalul Guslevski, pentru care fiicele lui reușiseră să obțină grațierea de la comandantul Muraviev, dar prea târziu, tânărul colonel Domantovici și generalul în retragere Ridaevski, de 80 de ani, care a fost scos din apartament și împușcat în stradă.”²⁸

Toată populația Kievului era terorizată. „Noaptea nu se vede nici o lumină, este pustiu și înspăimântător”, scria un cetățean. „Soldații mișună peste tot, neîngrijiți, murdari, și urlă tot felul de cântece. Din când în când trece câte o patrulă înarmată. Ici și colo se aud focuri de armă sau scurte salve de mitralieră. Civiii speriați stau acasă, cu urechile ciulite.”²⁹

12

BREST-LITOVSK

DECEMBRIE 1917-MARTIE 1918

După prima încercare a lui Lenin, în noiembrie, de a încheia un armistițiu cu germanii, convențiile diplomației tradiționale au fost curând întoarse pe dos. Delegația sovietică plecată spre citadela Brest-Litovsk, cartierul general al germanilor în est, cunoscut drept *Ober Ost*, era, în cel mai bun caz, neobișnuită.

Din ea făceau parte un soldat de rând care se încrunta la toți și de-abia deschidea gura; un marinar obișnuit din Flota Baltică; un tânăr muncitor arogant pe nume Obuhov; și Anastasia Bițenko, o fostă teroristă, de orientare revoluționară socialistă de stânga, care în 1905 asasinase un general țarist. Liderii care urmau să negocieze cu ofițerii prusaci erau trei evrei: Adolf Yoffe, un intelectual revoluționar sofisticat; Lev Kamenev, cumnatul lui Troțki; și Grigori Sokolnikov, care călătorise cu Lenin în „trenul sigilat” din Elveția.

În timp ce se îndreptau spre gara Varșovia, Yoffe și Kamenev și-au dat seama că uitaseră să includă și un țăran în delegația lor. Au oprit automobilul expropriat la un colț de stradă și i-au ținut calea unui bătrân în haine ponosite, pe nume Roman Stașkov. Acesta mergea și el la gară, drept care cei doi s-au oferit să-l ia cu mașina. Întrucât Stașkov, în loc să le spună

tavarişci (tovarăşe), le spunea *barin* (stăpâne), Yoffe s-a gândit că ar fi mai bine să-l întrebe care erau simpatiile lui politice. Staşkov a răspuns că era revoluţionar socialist, ca toţi cei din satul lui.

„De stânga sau de dreapta?”

Staşkov a cugetat câteva clipe ca să poată da răspunsul corect. „De stânga, tovarăşi, mai e vorbă? Cel mai de stânga.” Apoi Staşkov a început să se agite când a aflat că cei doi nu mergeau la gara Nikolaevski, cum voia el, ca să se întoarcă acasă. Dar, după ce s-a lăsat convins, cu multe promisiuni, să-i însoţească la Brest-Litovsk ca să încheie pacea, s-a relaxat, minunându-se ce noroc pe capul lui.¹

Bolşevicii riscaseră enorm distrugând tot ce mai rămăsese din armata ţaristă, în timp ce ţara încă mai era în război cu Puterile Centrale. Lenin ştia totuşi că putea câştiga bătălia politică doar punând capăt luptelor. Acum, ca să poată consolida puterea bolşevică în linişte, trebuia să-şi ţină promisiunea. Strategia bolşevică se baza şi pe convingerea fermă că revoluţia şi încheierea păcii vor fi urmate imediat de transformări radicale la nivel european.

Lenin şi Troţki apelaseră la guvernele Franţei şi Marii Britanii să li se alăture la negocierile cu Germania ca să pună capăt războiului. În mod previzibil, această propunere a fost întâmpinată cu o tăcere mormântală. Apoi Lenin a publicat un „Decret pentru pace” în atenţia străinătăţii, sperând ca astfel să-i pună într-o situaţie jenantă pe Aliaţi şi să provoace greve şi revolte în Marea Britanie şi în Franţa.

Din cauza stării proaste a căii ferate, delegaţia rusă a avut nevoie de două zile ca să ajungă la

Brest-Litovsk. Teoretic, comandantul suprem al frontului de est era prințul Leopold de Bavaria, feldmareșal, dar puterea reală la cartierul general *Ober Ost* era deținută de șeful de stat-major, eminentul general-maior Max Hoffman, un ins corpolent, mândăcios, lipsit de riduri și cu pince-nez. Conducătorul delegației germane era baronul Richard von Kühlmann, secretarul de stat al afacerilor externe, pe cât de inteligent pe atât de șarmant. Baronul chiar era interesat de o pace trainică și mult mai deschis la minte decât generalii obsedați de victorii din Berlin.

Rușii și germanii au așteptat câteva zile până la sosirea celorlalte Puteri Centrale: Austro-Ungaria, Bulgaria și Imperiul Otoman. Odată cu acceptarea armistițiului, acest hiat părea a reprezenta un avantaj pentru bolșevici, care erau nerăbdători ca revoluția să izbucnească în toată Europa și astfel să-i salveze. Au și distribuit manifeste revoluționare trupelor germane și chiar în Brest-Litovsk, spre amuzamentul inițial al lui Hoffman și apoi spre furia lui.

În seara de 7 decembrie, prințul Leopold a organizat un dineu în onoarea delegaților. Cu maniere desăvârșite, l-a invitat pe Yoffe, „un evreu recent eliberat dintr-o închisoare siberiană”, să stea în dreapta lui. Lângă Yoffe ședea Ottokar Graf Czernin von und zu Chudenitz, ministrul afacerilor externe al împăratului Karl. Yoffe, „pe un ton amabil”, i-a spus: „Sperăm să declanșăm revoluția și în țara dumneavoastră”. Czernin, conștient de starea disperată în care se găsea Imperiul Austro-Ungar, a consemnat mai târziu în jurnalul său: „Nu cred că vom avea nevoie de ajutorul amabilului Yoffe”.²

Bătrânul țăran Stașkov, cu părul cărunt, rebel, și barba lungă, prin care strecura îmbucătură după îmbucătură, se simțea în al nouălea cer. Când chelnerul german a întrebat ce fel de vin dorește, roșu sau alb, Stașkov s-a întors spre vecinul lui, prințul Ernst von Hohenlohe. „Care-i mai tare? Ăl roșu ori ăl alb? Pe mine nu mă interesează ce beau, tare să fie.” De partea cealaltă a prințului Hohenlohe la acest extraordinar dineu ședea Anastasia Bițenko, „mica asasină căruntă, rezervată și tăcută”.³

La scurt timp după începerea negocierilor, Yoffe a crezut că obținuse un succes major. Puterile Centrale dădeau de înțeles că acceptă propunerile lui de pace fără anexări, apoi însă a devenit foarte clar că germanii nu aveau nici o intenție de a renunța la statele baltice și la Polonia, pe care le ocupaseră. Dimpotrivă, au citat declarația bolșevicilor despre autodeterminare, convinși că promisiunea organizării unor alegeri locale îi va permite armatei germane să rămână pe pozițiile prezente.

Cu slabe speranțe privind revoluția anticipată în Europa de Vest, Lenin se gândea îngrijorat la viitorul bolșevicilor. Troțki a insistat din nou pe lângă britanici și francezi ca să participe la negocieri. Bolșevicii aveau nevoie de timp cu orice preț, motiv pentru care Lenin l-a pus pe Troțki să preia negocierile. Troțki a ajuns la Brest-Litovsk cu trenul, însoțit de „spiridușul revoluționar cu ochelari” Karl Radek, care și-a anunțat sosirea aruncându-le de la fereastra compartimentului manifeste cu îndemnuri la insurecție soldaților germani descumpăniți.

Troțki era un vorbitor strălucit, care putea întoarce un argument pe toate fețele, în germană

și în alte câteva limbi străine. Zile la rând a reușit să-l atragă pe Kühlmann într-o discuție abstractă despre teoria filosofiei ca parte a tacticii lui de tergiversare. Planul pe termen lung al lui Kühlmann era preluarea provinciilor baltice, a Poloniei și a Ucrainei ca state-satelit ale Germaniei sub pretextul autodeterminării. Dar comandanții supremi, feldmareșalii Paul von Hindenburg și Erich Ludendorff, au pus piciorul în prag. Aceștia voiau urgentarea transferului diviziilor germane pe frontul de vest pentru pregătirea ofensivei de primăvară, scopul fiind înfrângerea definitivă a britanicilor și francezilor înainte ca americanii să intre în război și să-i salveze. Sărmanul conte Czernin, pe de altă parte, voia doar pace pentru Imperiul Austro-Ungar, aflat pe cale de a se prăbuși, unde foametea făcea mai multe ravagii decât în Germania.

Poziția bolșevicilor s-a deteriorat și mai mult în momentul în care o delegație ucraineană trimisă de Radă a apărut pe neașteptate. Întrucât ofensiva lui Muraviev împotriva Kievului era iminentă, naționaliștii ucraineni hotărâseră că viața putea fi mai bună sub ocupația germanilor decât sub dictatura bolșevică de la Petrograd. Pe 11 ianuarie s-a semnat un „Tratat de pace între Ucraina și Puterile Centrale”, ceea ce însemna că Ucraina devenea un protectorat german, pierderea ei fiind considerată un dezastru pentru bolșevici. Astfel poziția germanilor s-a întărit considerabil, atât în privința negocierilor, cât și a resurselor vitale. Imediat, un milion de tone de alimente au devenit disponibile, ușurând situația pe plan intern a guvernului german și a celui austro-ungar și reducând posibilitatea unei revoluții.

Pe 5 ianuarie, tocmai când bolșevicii se pregăteau să desființeze Adunarea Constituantă de la Petrograd, generalul-maior Hoffmann a prezentat harta cu viitoarele granițe cerute de comandamentul suprem al Germaniei – o umilință de proporții pentru Rusia, cu evacuarea ei din statele baltice, Polonia, Finlanda și Ucraina. Un *Diktat* mult mai dur decât vor fi obligați să accepte germanii înșiși mai târziu, la Versailles, spre crunta lor amărăciune. Troțki a încercat să argumenteze că națiunile nou formate aveau nevoie de un referendum care să exprime voința poporului, o ipocrizie crasă, ținând cont de distrugerea democrației pusă la cale pentru a avea loc în palatul Taurida chiar în seara aceea.

Troțki s-a întors la Petrograd cu harta întocmită de germani. A fost un șoc enorm pentru Comitetul Central. Lenin însă era dispus să accepte aproape toate condițiile, oricât de umilitoare ar fi fost, doar ca să asigure supraviețuirea puterii bolșevice. Adversarii lui din Comitetul Central, conduși de Buharin, considerau că orice concesie submina speranța unei revoluții internaționale. Drept care au propus un război de gherilă împotriva ocupației germane care mai mult ca sigur i-ar fi îndemnat pe simpatizanții din întreaga Europă să pornească la luptă. Revoluționarii socialiști de stânga, în frunte cu înverșunata Maria Spiridonova, au fost de aceeași părere, greșită însă.

Pe de altă parte, Lenin bănuise că nu se puteau baza pe vreun ajutor din afară, cel puțin nu pe moment. Rezistența la mașina de război germană era exclusă. Dacă încercau să reziste, pierdeau nu doar statele baltice, ci și Petrogradul, plus cea mai mare parte din Rusia Centrală. Comitetul Central s-a întrunit imediat după

sosirea lui Troțki. Buharin și susținătorii războiului revoluționar erau cei mai numeroși. Troțki, silit să recunoască validitatea argumentelor lui Lenin, tot nu abandona speranța revoluției internaționale, motiv pentru care a adoptat poziția fără precedent și lozinca „Nici război, nici pace”. Tactica propusă de el era să se întoarcă la Brest și să declare că războiul se sfârșise, să nu semneze documentul german și să revină la Petrograd. Astfel, spunea el, Germania va deveni agresorul evident împotriva unui țări pașnice.

Lenin știa că un astfel de truc nu era bun de nimic. Datoria lor era să salveze singura revoluție care reușise și să o țină în viață câștigând războiul civil pe care îl începuseră. În exprimarea inimitabilă a lui Lenin: „Burghezia trebuie sugrumată, iar pentru asta avem nevoie de ambele mâini”.⁴ Dar, ca să împiedice triumful majorității lui Buharin, Lenin și puținii lui susținători nu au avut încotro, acceptând propunerea lui Troțki și a grupului acestuia.

Troțki a revenit la Brest-Litovsk pe 15 ianuarie, găsindu-i pe germani și mai hotărâți. Le-a spus că tratatul cu Rada ucraineană era nul și neavenit în urma cuceririi Kievului de către bolșevici. Reprezentanții Puterilor Centrale i-au respins argumentul fără ezitare. Armatele lor puteau face una cu pământul Gărzile Roșii și unitățile de marinari ale lui Muraviev. Generalul Hoffmann se arăta tot mai iritat de ghidușul Karl Radek, care spunea că polonezii din armata germană și cea austriacă ar fi trebuit lăsați să facă agitație pentru independența țării lor. În tot acest timp, aplecându-se peste masă și suflând fumul de țigară în fața lui Hoffmann. Astfel de jocuri puerile erau și mai ridicole decât refuzul lui Troțki

de a recunoaște tratatul Puterilor Centrale cu Rada ucraineană.

Troțki nu știa că, la Petrograd, bolșevicii ultraoptimiști începuseră să transmită mesaje Germaniei de la stația radio din Țarskoe Selo. Stația radio germană din Königsberg intercepta mesaje care „incitau trupele germane la revoltă, la uciderea împăratului Wilhelm, a generalilor Înaltului Comandament și a comandanților de regimente și la încheierea unei păci independente cu bolșevicii”.⁵ Indignat, Kaiserul nu a mai vrut să asculte argumentele moderate ale lui Kühlmann. Informat că, fără regimentele de pușcași letoni, regimul lui Lenin se va prăbuși, a trecut imediat de partea radicalilor Hindenburg și Ludendorff.

Pe 9 februarie, Kaiserul i-a ordonat lui Kühlmann să-i prezinte condițiile Germaniei lui Troțki ca pe un ultimatum, la care să răspundă în 24 de ore. În absența unui răspuns, armistițiul se va încheia. Faptul că un val de greve izbucnise și în Berlin, și în Viena mai curând i-a îndârjit pe germani. A doua zi, Troțki a jucat ceea ce i se părea a fi geniala carte a devizei „nici pace, nici război”. Mai întâi s-a lansat într-o diatribă virulentă împotriva celor care se opuneau revoluției bolșevice. Apoi a anunțat că Rusia declara că războiul împotriva Puterilor Centrale era terminat, dar refuza să semneze o pace a anexărilor.

Uluiți, delegații au rămas fără grai până când Hoffmann a explodat: „Așa ceva n-am mai pomenit!” Troțki a ieșit din sală împreună cu echipa, savurând efectul produs de vorbele lui. Dar foarte curând avea să descopere cât de mult se înșelase asigurându-l pe Lenin că „germanii nu vor fi în stare să ne atace după ce declarăm

că războiul s-a terminat”.⁶ Hindenburg și Ludendorff i-au ordonat lui Hoffmann să pregătească armatele *Ober Ost* și să pornească la drum.

Troțki și membrii delegației au revenit la Petrograd, fiind întâmpinați ca niște eroi. Dar pe 16 februarie Kühlmann a fost obligat să anunțe că ostilitățile vor fi reluate peste două zile, la prânz. De îndată ce a auzit vestea, Lenin a vrut să accepte imediat condițiile impuse de germani, dacă nu era prea târziu, Troțki însă a insistat să aștepte până când *Ober Ost* începea atacul pentru a putea condamna agresiunea imperialistă germană în fața întregii lumi. Încă mai spera că acest lucru va fi suficient pentru a declanșa revoluția în Germania. Lenin, pe drept cuvânt, nu era deloc convins, dar se afla în minoritate.

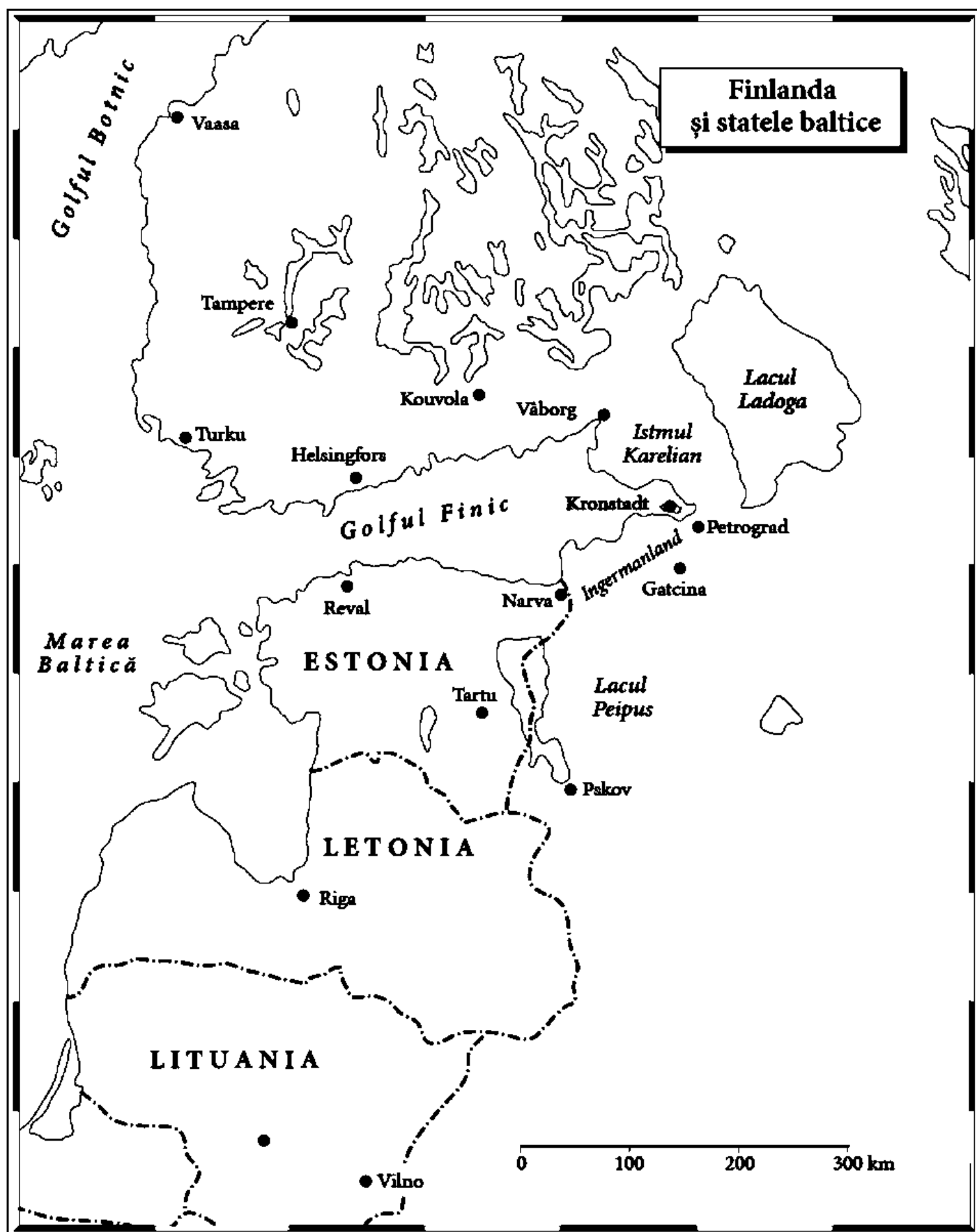
În ziua următoare avioanele germane au survolat regiunea aflată la est de linia frontului. Apoi, în dimineața de 18 februarie, divizii de infanterie în *feldgrau* și regimente călări de ulani cu coifurile lor *czapka* inconfundabile, ca niște țevi de mortiere, cu stegulețele prinse de lănci, au trecut linia frontului, spre est, care se întindea de la Golful Riga, la Marea Baltică, până în Delta Dunării, la Marea Neagră. Și trupele germane, și cele austro-ungare au pornit spre Ucraina. Dvinskul a fost primul oraș care a căzut. În prima zi, după doar câteva ore. Cizmele înalte ale germanilor făceau să răsunе străzile pustii. Rezistența a fost inexistentă. 600 de cazaci s-au predat unui locotenent însoțit doar de șase soldați.

A doua zi, în citadela Brest-Litovsk, Hoffmann a primit o telegramă de la Lenin și Troțki în care aceștia acceptau condițiile pe care le refuzaseră

anterior. Când a anunțat statul-major al comandamentului suprem, Hoffmann a primit ordin de la Ludendorff să întârzie cu răspunsul pentru ca trupele germane să poată avansa cât mai mult. Masivul general-maior era în culmea *Schadenfreude*^{*****} după toate jocurile și insultele bolșevice care îl călcaseră pe nervi în ultimele săptămâni. „Este cel mai comic război din câte știu eu”, scria el, cuvinte care au devenit faimoase. „Urcăm într-un tren câțiva infanteriști cu mitraliere și un tun și îi ducem până la următoarea stație; băieții ocupă stația, îi ia prizonieri pe bolșevici, li se mai alătură câțiva soldați și tot așa. Acest mod de a acționa are farmecul lui, este inedit.”⁷

Acceptarea oficială de către Sovnarkom a condițiilor impuse de germani a avut loc la Berlin pe 21 februarie. Dar două zile mai târziu, în timp ce armata germană mășăluia de-a lungul coastei baltice spre Petrograd, pătrunzând adânc în Ucraina, la Smolnîi au ajuns condiții și mai dure. Acum germanii voiau tot teritoriul ocupat până în acel moment. Slabă consolare pentru Lenin, care avusese dreptate când insistase pe acceptarea imediată a condițiilor inițiale. Lenin a propus să ceară ajutor militar din partea Marii Britanii și a Franței. Dar, întrucât Sovnarkomul nu mai recunoștea nici un tratat și nici o datorie străină, propunerea era, în cel mai bun caz, neavenită. Buharin și susținătorii lui l-au criticat pe Lenin și au demisionat, iar revoluționarii socialiști de stânga l-au numit „luda”. Lenin a recurs la legea marțială, a chemat batalioane de geniști ca să sape tranșee și a ordonat pregătirea evacuării Petrogradului. Ordinul a provocat panică în rândul locuitorilor, care mai de care

grăbindu-se să părăsească orașul, și o ultimă repriză de jafuri.

În cele din urmă, pe 3 martie a fost semnat Tratatul de la Brest-Litovsk. În Rusia a fost considerat o mare umilință, dar această strălucită demonstrație de *realpolitik* a lui Lenin i-a menținut pe bolșevici la putere. În Germania a reprezentat cea mai mare și mai ieftină victorie din întreg războiul, salvând țara de foamete și dându-i posibilitatea de a continua lupta. În plus, a triplat suprafața Germaniei. Din păcate pentru ambele țări, naționaliștii germani au crezut că Rusia Europeană și Ucraina ar trebui să devină coloniile lor în următorul război.

Războiul civil în fostul Mare Ducat al Finlandei era pe cale de a izbucni de la alegerile din octombrie, ordonate de Kerenski, în urma cărora stânga pierduse controlul. Lovitura de stat dată, la scurt timp, de bolșevici în Petrograd a accelerat întregul proces. Pe 2 noiembrie 1917, Lenin acordase dreptul la autodeterminare tuturor popoarelor din Rusia. Justificarea lui, făcută în fața bolșevicilor, fusese că altfel aveau să fie acuzați de „un mare șovinism rus ascuns sub numele de comunism”.⁸ De fapt, Lenin credea că frontierele și identitatea națională deveneau irelevante odată cu apropiata revoluție mondială. Pe 15 noiembrie (stil nou), dominat de senatul conservator, parlamentul finlandez a declarat independența. Naționaliștii de dreapta nu puteau să nu profite de ocazia oferită de bolșevici.

Curând au început ciocnirile între susținătorii Gărzii Civile a senatului și Gărzile Roșii. Pe 27 ianuarie (stil nou), comuniștii au proclamat, în Helsingfors, Republica Finlandeză a Muncitorilor Socialiști. Capitala și orașele mai industrializate din sudul Finlandei furnizau cei mai mulți membri, 70 000, Gărzilor Roșii, 2 000 fiind femei tinere. Grupuri din Gărzile Roșii intrau în casele familiilor din clasa de mijloc pentru a confisca arme de vânătoare (pentru cerbi și elani), dar cele mai multe arme proveneau de la soldații ruși sau de peste graniță, din Petrograd.

Liderii conservatori au fugit din Helsingfors în nord și au ales un Guvern Provizoriu Alb, condus de președintele senatului, Pehr Evind Svinhufvud, cu sediul în Vaasa, pe coasta de vest a Ostrobothniei. Guvernul Provizoriu Alb putea conta pe loialitatea vechii clase conducătoare de limbă suedeză, pe cei care se temeau de haosul

revoluționar și pe fermierii și țăranii independenți din centrul și nordul Finlandei. Administrația Svinhufvud l-a numit comandant militar pe generalul-locotenent baron Carl Gustaf Mannerheim, ofițerul care servise în Gărzile de Cavalerie ale țarului și devenise comandantul unui corp de armată în timpul războiului. Mannerheim i-a ordonat Gărzii Civile să înceapă dezarmarea trupelor rusești din vest și să introducă serviciul militar obligatoriu.

Deși guvernul suedez intenționa să rămână absolut neutru, simpatizanții Albilor din țară au alcătuit o brigadă de aproape 1 000 de voluntari lipsiți de experiență ca să-i sprijine pe Albi. Iar în februarie, Batalionul 27 Jäger a traversat Marea Baltică înghețată cu un spărgător de gheață din Germania până în Golful Botnic. Alte batalioane finlandeze Jäger, care serviseră în armata germană, s-au alăturat Armatei Albe a lui Mannerheim, ajutând-o cu experiența lor. În sudul Kareliei, doi foști ofițeri Jäger au adunat un grup de luptători împotriva bolșevicilor ruși, care veneau în ajutorul Roșiilor finlandezi. În timp ce Albii dispuneau de un nucleu de militari experimentați care puteau instrui trupele, Roșiii erau dezavantajați, fiindcă finlandezii nu fuseseră mobilizați pentru războiul european.

La șase zile după semnarea Tratatului de la Brest, marina britanică a lăsat în Murmansk, în nordul îndepărtat, un mic contingent de marinari menit să păzească depozitele de tehnică de luptă trimise armatei țariste în timpul războiului. Sovietul din Murmansk solicitase sprijinul de teama unui atac din partea finlandezilor Albi, de peste graniță. La rândul lor, britanicii erau îngrijorați de concentrarea mai multor unități

germane în Finlanda. Acesta a fost primul pas a ceea ce va deveni intervenția Aliaților în Războiul Civil Rus.

În a doua săptămână a lui februarie, misiunea militară britanică de pe lângă armata țaristă a primit, în sfârșit, permisiunea de a părăsi Petrogradul și a se întoarce acasă. A plecat de la gara Finlanda, unde Lenin sosise cu mai puțin de un an în urmă, trezindu-se prinsă între finlandezii Roșii și cei Albi, în războiul lor civil. Apoi britanicii s-au aflat într-o situație „oarecum stânjenitoare”, apelând la ofițerii germani care îi sprijineau pe finlandezii Albi să le asigure călătoria cu trenul spre Stockholm.⁹ În cele din urmă, cu un vapor luat din Norvegia, au ajuns la Aberdeen.

Finlandezii Albi au reușit să țină pe loc o ofensivă prost organizată, lansată de Gărzile Roșii în februarie. Apoi, la începutul lui martie, Gărzile Albe ale lui Mannerheim, acum cu un efectiv de aproape 17 000 de oameni, au contraatacat la sud de Vaasa, spre capitala Helsingfors. Obiectivul principal era ocuparea orașului industrial Tampere, un bastion pe care Roșiii erau hotărâți să-l apere cu orice preț. Până la sfârșitul lunii, Mannerheim a înconjurat orașul, luptele continuând pe viață și pe moarte. În ciuda pierderilor mari în rândul batalioanelor Jäger și al voluntarilor suedezi, Albii au pătruns în oraș într-o zi de marți, 28 martie. Mannerheim a ordonat o pauză de regroupare, în timp ce artileria lui bombarda centrul orașului ticsit de refugiați. Apoi, pe 5 aprilie, a început ofensiva finală. O ultimă încercare de a opune rezistență a fost făcută în primărie de către un grup de bărbați și femei din Gărzile Roșii, în timp ce mulți dintre liderii lor fugeau pe lacul înghețat.

În pofida promisiunii generalului Mannerheim că Albii nu vor împușca prizonieri, a urmat o serie de execuții brutale. Ambele tabere au pierdut în luptă aproximativ 800 de oameni, oamenii lui Mannerheim însă au mai împușcat 1 000 de finlandezi și 200 de ruși după predarea acestora. În jur de 10 000 au fost duși într-un lagăr rudimentar, unde încă 1 228 au murit de frig, boli și malnutriție.

Contrar dorințelor lui Mannerheim, senatorul Svinhufvud ceruse deja ajutorul Berlinului. Astfel, fostul general țarist a trebuit să înghită în sec și să accepte ajutorul celor care nu demult îi fuseseră dușmani. „În conformitate cu cererea guvernului finlandez”, s-a simțit el obligat să declare, „detașamente ale victorioasei armate germane au debarcat pe teritoriul finlandez ca să ne ajute în lupta împotriva mârșavilor de bolșevici. Sunt convins că tovărășia armelor, care va fi pecetluită cu sânge în această luptă, va întări și mai mult stima pe care Finlanda a avut-o dintotdeauna față de Kaiser și poporul german, ca și încrederea în bunele lor intenții.”¹⁰

Cei 13 000 de soldați germani care urmau să asigure o victorie rapidă a Albilor făceau parte din divizia *Ostsee* a generalului-locotenent Rüdiger, conte von der Goltz, și din detașamentul colonelului Otto von Brandenstein. Goltz susținea că misiunea lor era pur și simplu de a elibera Finlanda „de Teroarea Roșie”.¹¹ Dar generalul Erich Ludendorff, care luase hotărârea de a interveni în Finlanda „și cu capul, și cu inima”, avea un plan ascuns.¹² Voia să amenințe Petrogradul și dinspre Finlanda, din nord, și dinspre flancul estonian, din sud-vest. Planul lui era menit să prevină orice surpriză neplăcută pe frontul de est al Germaniei, în timp ce Ludendorff

pregătea marea ofensivă *Kaiserschlacht****** împotriva armatelor britanice și franceze în vest. Totodată spera că astfel Germania va avea baze permanente pe țărmurile de nord și de sud ale Golfului Finic.

Trupele lui Goltz și Brandenstein au debarcat pe coasta finlandeză la vest de Helsingfors și au înaintat spre capitală, pe care au ocupat-o pe 13 aprilie. Victoria Albilor a fost încununată în bătălia pentru Vîborg, pe Istmul Karelian, la nord de Petrograd. Vîborgul, care devenise capitala Finlandei Roșii după pierderea Helsingforsului, era și el înțesat de refugiați de stânga care acum nu mai aveau pe unde să fugă. Albii au încercuit orașul pe 23 aprilie ca să împiedice pătrunderea trupelor bolșevice și a armelor trimise de Petrograd. Numai liderii Roșii au reușit să scape pe mare. Ca și în cazul bătăliei de la Tampere, Albii au suferit pierderi mari, mai ales din rândul noilor recruți.

Cu puțin înainte ca Albii să ocupe orașul, pe 29 aprilie, Gărzi Roșii în stare de ebrietate au împușcat un grup de 30 de deținuți, inclusiv doi membri conservatori ai Eduskuntei. Multe alte victime provenite din clasa de mijloc au fost măcelărite în casele lor. Răzbunarea Albilor a fost la fel de cruntă ca și cea din Tampere: aproximativ 1 200 de prizonieri ruși și finlandezi au fost executați, iar alți 800 au murit din cauza condițiilor cumplite din lagărul aflat în afara orașului.

Comparativ, Roșii au comis mai puține atrocități, deși, potrivit generalului von der Goltz, la Kouvola, în nord-estul Helsingforsului, finlandezi de dreapta au fost legați și îngropați în pământ până la gât. Apoi pe cap le-au fost presărate paie și li s-a dat foc. Dar, după cum a

demonstrat conflictul finlandez, tabăra învingătoare dintr-un război civil de obicei execută un număr mai mare de prizonieri. În total, cele patru luni de lupte s-au soldat cu aproape 40 000 de morți, dintre care 12 500 au fost prizonieri bolșevici.

Combinatia Brest-Litovsk și Războiul Civil Finlandez a dus la cea mai strălucită acțiune a Flotei Baltice și la unul dintre cele mai grotești exemple de justiție bolșevică. La începutul lui aprilie, o parte din flota germană imperială se îndrepta spre Helsingfors ca să asigure cucerirea capitalei finlandeze și să captureze un divizion de nave rusești ale Flotei Baltice prinse de gheață acolo. Atașatul marinei britanice la Petrograd, căpitanul Francis Cromie, scria despre corupția și apatia echipajelor rusești, remarcate de marinarii de pe submarinele britanice blocate și ele în vecinătate. „Nici urmă de moralitate: navele erau pline de fete, zi și noapte, ofițerii își însușeau banii publici și comercializau alimentele din depozitele guvernamentale, mult căutate la țărm, unde vedeai numai prețuri exorbitante. Marinarii noștri își procurau plăcerile lumești cu doar zece cubulețe de zahăr.”¹³

Căpitanul Aleksei Șceastni, comandantul de acolo, se confrunta cu o dilemă: să scufunde cuirasatele sau să încerce să le salveze ducându-le peste Golful Finic, înghețat, la Kronstadt. Căpitanul motiva echipajele demoralizate spunându-le că, la sosirea lor, germanii îi vor spânzura. Folosind spărgătoarele de gheață ale flotei, a scos șase cuirasate în noaptea de 12 martie. Au urmat cinci crucișătoare, apoi 59 de distrugătoare și 12 submarine.

Șceastni a fost salutat drept „Salvatorul flotei” în ceea ce avea să rămână „Marea cursă pe gheață”, dar pe 27 mai a fost arestat la ordinul lui Troțki, fiindcă îndrăznise să-l înfrunte pe noul comisar al poporului pentru război. Troțki l-a acuzat de trădare și l-a judecat chiar el, susținând că Șceastni încercase să vâre răcă între Flota Baltică și Sovnarkom doar pentru propria glorie. „Tratatul de la Brest a fost tipărit și poate fi citit de toți”, a spus Troțki. „Toate declarațiile privind un așa-zis acord secret legat de marină sunt născociri sfruntate ale Albilor. Tratatul de la Brest stipulează că flota noastră trebuie să rămână în porturile ei.”¹⁴

Șceastni a fost declarat vinovat. Iată cum suna concluzia tribunalului revoluționar: „Șceastni, acționând eroic, și-a dobândit popularitatea cu intenția de a o folosi împotriva guvernului sovietic”. A fost împușcat pe 22 iunie. Liderul menșevic Martov declara: „Este o comedie sângeroasă despre un asasinat cu sânge-rece”.¹⁵ Noul comandant suprem al Flotei Baltice l-a informat pe Troțki: „Executarea lui Șceastni i-a deprimat pe comandanți, dar fără ca moralul lor scăzut să se manifeste în vreun fel. Echipajele sunt calme, nu vor decât o explicație.”¹⁶

Până în prima săptămână a lui martie, când s-a semnat Tratatul de la Brest-Litovsk, armatele germane din sudul Mării Baltice avansaseră deja aproximativ 200 de kilometri spre Narva, la granița cu Estonia, la doar 150 de kilometri de Petrograd. O săptămână mai târziu, conducerea bolșevică și-a mutat sediul din Petrograd la Kremlin, în Moscova. Lui Lenin îi plăcea orașul, dar din Moscova putea comunica mai bine cu restul fostului imperiu, iar Petrogradul era

amenințat din două direcții, exact cum își dorise Ludenforff.

Alte două schimbări s-au produs aproape concomitent. La al VII-lea Congres al partidului, organizat în acea lună, s-a renunțat la cuvântul „bolșevic” și la A Doua Internațională, un prim pas spre Internaționala Comunistă sau Comintern. De acum înainte, Partidul Bolșevic avea să se numească Partidul Comunist, deși cuvântul „bolșevic” a rămas în vorbirea curentă. Între timp, Sovnarkomul a renunțat să mai utilizeze calendarul gregorian, pe stil vechi. Țara a sărit peste 13 zile, ca să se alinieze cu calendarul iulian din Occident.

Abandonat de liderii săi, Petrogradul, înfometat, întunecat, se afla într-o stare jalnică. „Cartelele nu asigură decât un minimum de pâine și de ulei de cea mai slabă calitate, precum și cartofi putrezi, înghețați”, scria un polonez blocat acolo. „Săracii caută resturi de mâncare prin gunoaie. Prin coșurile de gunoi mișună șobolani, care s-au înmulțit îngrozitor, în timp ce pisicile și câinii au dispărut. Caii cad din picioare de foame și de oboseală, pe străzi, în piețe și pe poduri.”¹⁷

„Trăim într-un oraș mort”, scria Teffi. „Pe străzi vezi cai morți și, destul de des, și oameni... Noaptea, siluete speriate se apropie pe furiș de caii morți și taie câte o bucată din ei.”¹⁸ Petrogradul era total schimbat după numai câteva luni de guvernare sovietică. Toate prăvăliile particulare erau închise. Vitrinele erau în parte sparte, în parte date cu var. Străzile erau pustii, de o liniște mormântală. Autoritățile începuseră să scoată statuile din piețe. „Pe vechile pedestale puneau sculpturi urâte, din ghips, reprezentând noile personalități revoluționare și diverse embleme. Casele erau

neîngrijite, aleile erau pline de gunoaie, străzile pavate erau pline de gropi, iar puținele birje și mașini ale comisarilor mergeau cu mare grijă.”¹⁹

Fabricile și uzinele își încetaseră lucrul din lipsă de combustibil, dar și fiindcă muncitorii lihniți de foame furau materiile prime ca să le vândă. Curent electric nu era, cum nu erau nici

gaz sau ulei pentru lămpi. În gerul năprasnic care pătrundea în clădiri prin geamurile sparte, singurul licăr venea de la stelele a căror lumină se reflecta din zăpada mai mult sau mai puțin curată. Victor Serge îi spunea un „întuneric preistoric”.²⁰ „Oamenii dormeau în case înghețate, unde fiecare ungher mai acătării era ca un colț din vizuina unui animal. Duhoarea ancestrală se agăța chiar și de mantalele lor îmblănite pe care nu le scoteau niciodată.” Adesea, singurele surse de combustibil pentru un godin, numit și *burjui* datorită formeii lui rotunjite, erau cărțile, bucățile de mobilier sau de dușumea. Aproape toată lumea fura lemn, fie din garduri, fie din casele părăsite și golite de hoți. „Focul este viață. Ca și pâinea”, scria Victor Serge.

În orașul de granit, neîncălzit, conductele de apă și WC-urile erau înghețate bocnă. Câțiva marinari din Kronstadt care ocupaseră un apartament pe *piano nobile* dintr-un fost palat pur și simplu au făcut o gaură în podea și au folosit-o ca latrină, ușurându-se în camera de dedesubt. Când venea, dezghețul însemna nu doar o duhoare insuportabilă, ci și boli.

Victor Serge descria în cuvinte memorabile un subproletariat anarhic, care ocupa ambasade și clădiri elegante, goale acum. „Bandiții intră prin curte și se aciuează acolo, având grijă să nu facă lumină pentru ca cei de afară să nu afle de prezența lor. Joacă toată ziua cărți și beau coniac vechi luat de prin pivnițele unor case înstărite. Tinere rujate strident, cu nume precum Katka-Merișoara, Dunia-Șerpoaica și Marfa-Moapsa Cazacă, care poartă desuuri și rochii luxoase, murdare acum, făcute de croitorese de lux, luate de prin apartamente pustii, se uită

uneori afară pe furiș, invizibile în dosul ferestrelor întunecate.”²¹ Capitala imperiului era moartă, iar „fereastra spre vest” a lui Petru cel Mare era închisă. Până la sfârșitul verii va fi deja bătută în cuie, după ce angajații Cekăi își vor face treaba.

13

MARȘUL PE GHEAȚĂ AL ARMATEI VOLUNTARILOR IANUARIE-MARTIE 1918

Generalul Alekseev, ultimul șef de stat-major al țarului, era un om modest, respectat de toți pentru onestitatea lui. Spre deosebire de generalii mai impetuoși, precum Vranghel, era un infanterist care nu suporta caii. Era celebru în armată pentru perioada în care fusese căpitan instructor la o academie de ofițeri de cavalerie. Fiind îndemnat să urce pe un cal pentru un exercițiu de rutină, Alekseev a replicat: „Nu, mulțumesc, mă grăbesc”, și s-a îndepărtat mărind pasul.¹

După afacerea Kornilov, Alekseev se străduise să-i ajute pe ofițerii arestați, ca și pe familiile lor. Poziția lui și contactele pe care le avea cu politicieni și industriași i-au permis să strângă fonduri într-o vreme când cei mai mulți se gândeau numai la propriile persoane. Pe unii a reușit să-i convingă de necesitatea unei armate care să combată dictatura bolșevică.

După apatia manifestată de aproape toți ofițerii atât la Revoluția din Februarie, cât și în

timpul loviturii de stat a bolșevicilor, din octombrie, realitățile luptei de clasă practicate de noul regim începuseră să schimbe atitudinile. Tineri ofițeri din Petrograd și Moscova au auzit curând, din surse neoficiale, că pe Don se puneau bazele unei armate contrarevoluționare. Au auzit și de ajutorul pe care organizația lui Alekseev și alții îl puteau da pentru a obține acte de identitate false, bani și bilete de tren ca să ajungă în sud. O soră de caritate extraordinar de curajoasă și inventivă însoțea grupuri de ofițeri în tren, bandajându-i bine și prezentându-i drept soldați răniți grav, trimiși de medici la recuperare în sud.

Alekseev a strâns 40 de ofițeri la scurt timp după sosirea în Novocerkassk, la mijlocul lui noiembrie, cu mult înainte ca aceia închiși la Bîhov, Kornilov și ceilalți generali să-și facă apariția. La sfârșitul lui noiembrie, „Armata Voluntarilor” avea puțin peste 300 de oameni. La început, Alekseev nu le-a putut da solde, doar hrană. Fiecare rublă era cheltuită pe arme, muniție și echipament.

Generalul M.V. Alekseev
(Alamy/Archive PL)

Inițial, generalul Kaledin, ca ataman, salutase ideea lui Alekseev de a forma o Armată a Voluntarilor. Dar majoritatea cazacilor de rând, sătui de lupte, nu o priveau cu ochi buni, fiindcă regiunea Don putea deveni teatru de război. Când Gărzile Roșii au luat Rostovul și amenințau Novocerkasskul, Alekseev s-a oferit imediat să-l ajute pe Kaledin cu mica lui armată. Pe 9 decembrie, cu puțini cazaci dispuși să lupte, ofițerii lui Alekseev au reușit să ocupe orașul. Mulți au considerat această acțiune drept uvertura războiului civil.

În pofida reputației de reacționar, Kaledin a introdus reforme în *krug* ca să le permită necazacilor *inogorodnie* să joace un rol activ în politica și guvernarea Donului. În opinia lui, declarația de independență a Donului îi privase de drepturile civile, în consecință, nedreptatea trebuia reparată. Această măsură însă nu a reușit să mai domolească din ostilitatea necazacilor și să-i împiedice pe cazacii mai tineri care se

întorceau de pe front să-și manifeste simpatia față de stânga.

Luptele din stepa Donului au avut o desfășurare ciudată pe măsură ce „armatele” Roșii ale lui Antonov-Ovseenko, în număr de două, avansau spre Rostov și Novocerkassk. Armata 1, comandată de revoluționarul socialist de stânga Iuri Sablin, era alcătuită mai ales din Gărzi Roșii trimise de la Moscova și întărite cu câțiva marinari din Flota Mării Negre. Misiunea ei era să blocheze stepa Donului dinspre nord și să ajungă în Novocerkassk. Între timp, Armata a 2-a, comandată de Rudolf Sivers, avansa dinspre Donbas ca să recucerească Rostovul, dinspre vest, de-a lungul coastei Mării Azov.

„Războiul căilor ferate” – Gărzile Roșii (muncitori înarmați) și soldații demobilizați i-au ajutat pe bolșevici să preia controlul celei mai mari părți din Rusia centrală în iarna 1917–1918.

(Bridgeman Images/The Stapleton Collection)

Gărzile Roșii, care nu aveau experiența războiului, singurele lupte fiind cele duse împotriva junkerilor din Moscova, erau, firește, îngrijorate la gândul că vor da piept cu cazacii *frontovik*, dar „mulți muncitori voiau să se răzbune pe ei după expedițiile punitive din 1906 și 1907”, scria letonul Eduard Dune.² Comandantul lor era un locotenent naiv – „deloc bolșevic” –, care îi uimea pe toți apărând mereu cu cizmele lustruite lună și cu epoleți pe tunica uniformei. În cele din urmă, i s-a pus în vedere să nu mai poarte epoleții. Treptat însă, arătându-și curajul în luptă, subordonații vor ajunge să-l admire.

Misiunea inițială pentru Dune și cei 300 de tovarăși de arme a fost să-i dezarmeze pe cazacii care se întorceau de pe frontul românesc. Deoarece cazacii aveau caii și armele lor, misiunea putea fi periculoasă, dar, cu puțină diplomatie și cu ajutorul feroviarilor, care le-au trecut trenul pe linie moartă, s-a încheiat fără incidente. Minerii din Donbas urmau să-i înlocuiască, în timp ce țăranii *inogorodnie*, deși îi priveau cu simpatie și uneori le aduceau hrană, nu voiau să se angajeze într-o luptă pe care erau siguri că o vor câștiga ofițerii și cazacii experimentați.

Imensa stepă a Donului, acoperită de gheață, dar și faptul că Roșii nu aveau cavalerie însemnau că luptele trebuia date aproape de căile ferate. De cele mai multe ori, confruntările erau doar niște simple încăierări. Un tren încărcat cu Gărzi Roșii se oprea în clipa în care se apropia de un tren al Albilor. Oamenii coborau din vagoanele pentru vite și, stepa fiind plată, pușcașii se înșiruiău pe pământul înghețat. Dune a descris prima ciocnire cu Albii, cum s-au

crispat în clipa în care i-au văzut apropiindu-se. Cineva strigase: „Sunt ofițeri. Le sclipesc epoleții.” Dune ghicise deja că erau ofițeri, fiindcă înaintau siguri pe ei, fără să tragă, și nu se aruncau la pământ când Gărzile Roșii trăgeau cartuș după cartuș, cuprinse de panică. Mitralierele li s-au blocat după primele salve. „A fost prima dată când am văzut dușmanul atât de aproape”, scria Dune. „Am început să tremur când am auzit gloanțele şuierând pe la ureche.”³ Apoi au auzit sirena trenului lor, care dădea înapoi. Speriați că sunt abandonați în stepă, au luat-o la fugă spre vagoane, în ciuda înjurăturilor venite de la comandantul lor, aflat în culmea furiei.

Dune povestea cum, la scurt timp, prinseseră doi tineri ofițeri și o soră de caritate, veniți cu o sanie, care nu știau de înaintarea Roșiilor. Totul a decurs foarte civilizat. După ce au predat pistoalele, Dune i-a lăsat să plece. „Oare m-ar fi tratat la fel?”, se întreba el mai târziu. „Îmi amintesc de bătălia de la Lihaia și ce li s-a întâmplat răniților noștri.”⁴ Localnicii au arătat spre un dămb din depărtare. „Acolo e o groapă comună cu oameni de-ai voștri.” Fără răniți și fără prizonieri. Numai morții. „Ofițerii nu iau prizonieri”, și-au amintit ei și aveau dreptate. Generalul Kornilov ordonase în mod expres ca nici un prizonier să nu fie cruțat.

„Odată”, scria Dune, „trenul s-a oprit între două stații când am văzut trei cadavre legate de stâlpi de telegraf. Cadavrele erau acoperite de sânge, doar în izmene și maiouri în dungi, marinărești. Fără bocanci. Unul avea o beretă de marinar pe cap, mânjită de sânge. Beretele celorlalți doi erau aruncate la picioarele lor.” Oamenii lui Dune i-au dezlegat și i-au înmormântat lângă rambleu.

„Sigur, îi uram și noi, ura de clasă”, scria Dune, „dar nu cu acea furie care transformă o ființă umană într-un sălbatic, într-un măcelar. [...] În comparație cu dușmanul, noi aveam un mare avantaj. Credeam în cauza dreptății universale, opusă privilegiilor de clasă, personale.”⁵ Dune avea dreptate din punctul lui de vedere, dar brutalitatea execuțiilor era departe de a fi unilaterală.

Pe 14 ianuarie, muncitori din Taganrog s-au revoltat în spatele liniilor Armatei Voluntarilor. Au urmat lupte de stradă, crâncene, muncitorii, mulți fără arme, depășindu-i cu mult la număr pe voluntari. Câțiva junkeri furioși au prins vreo zece muncitori. Se spune că le-au tăiat nasul, le-au scos ochii și i-au îngropat de vii alături de mai mulți câini morți. Gărzile Roșii și marinarii lui Sivers au recucerit Taganrogul pe 20 ianuarie și s-au răzbunat. Ofițerii și junkerii s-au predat, cu condiția de a fi lăsați să părăsească orașul în siguranță, doar că, la scurt timp, răniții și bolnavii lor au fost scoși din spitale și uciși în stradă. Se pare că în jur de 50 de ofițeri au fost legați și azvârliți în cuptorul unei turnătorii. Multe dintre victime au fost ciopârțite cu săbiile până au murit, fie ca să se facă economie de muniție, fie ca să potolească furia trupelor Roșii.⁶

La sfârșitul lui ianuarie, Armata Voluntarilor condusă de Alekseev era în continuare mult prea mică. Doar 3 000 de ofițeri, junkeri și studenți se înrolaseră, în timp ce mii de ofițeri care se refugiaseră în sud refuzau să i se alăture. Cei mai mulți voluntari erau tineri dornici să se răzbune după ce proprietățile familiilor fuseseră distruse. Mulți erau monarhiști reacționari și voiau revenirea autocrației țariste. Pentru ei,

minoritatea care credea în Adunarea Constituantă era aproape „Roșie”.

Un conflict acerb a izbucnit și în privința conducerii. Chiar dacă Alekseev pusese în mișcare Armata Voluntarilor, Kornilov insista să fie el comandantul suprem, altfel pleca în Siberia. Tot nu-l putea ierta pe Alekseev fiindcă îl arestase la ordinul lui Kerenski, deși Alekseev nu făcuse decât să găsească o ieșire din acel haos tragic, ferindu-i pe ofițerii superiori de judecata unui tribunal revoluționar. În cele din urmă s-a convenit ca generalul Kornilov să fie comandantul militar al Armatei Voluntarilor, iar Alekseev, care deja suferea de cancer, în urma căruia va muri, să răspundă de partea administrativă, financiară și politică. Alekseev i-a încredințat lui Boris Savinkov relația cu guvernele străine, în ciuda absenței oricărui contact cu lumea din afara Rusiei.

Relațiile dintre Kornilov și Alekseev nu s-au îmbunătățit. Aroganța lui Kornilov era în mod voit provocatoare, nu doar față de Alekseev, ci și față de politicienii cadeți, cu precădere față de Miliukov, pe care îl detesta. Marea greșeală a mai tuturor generalilor Albi a fost convingerea încăpățânată că trebuiau să continue lungul război împotriva Germaniei, ca și pe cel împotriva Roșiilor. Această atitudine i-a asmuțit aproape pe toți țăranii și foștii soldați, inclusiv pe cazaci, împotriva lor.

Atamanul Kaledin se arăta la fel de dezamăgit cât de puțini cazaci erau gata să opună rezistență înaintării trupelor lui Sablin și ale lui Sivers. Majoritatea covârșitoare pur și simplu voiau să-și cultive pământul în pace. Pe 28 ianuarie, Alekseev i-a scris lui Kaledin, avertizându-l că oamenii lui nu mai puteau apăra

Donul singuri. „Refuzul cazacilor de pe Don de a-și apăra averea devine o povară de nesuportat pentru Armata Voluntarilor, care nu știu dacă va mai putea continua lupta.”⁷ Înaintarea spre nord a Diviziei bolșevice 39 din Kuban amenința să taie calea de retragere a Armatei Voluntarilor. Kaledin l-a implorat pe Alekseev să reziste, dar atât Kornilov, cât și Alekseev au fost de acord că, pentru a nu pierde orice speranță în victoria asupra bolșevicilor, Armata Voluntarilor trebuia salvată.

Misiunea lui Kaledin era îngreunată de ofițerii cazaci care nu voiau să lupte cu bolșevicii. Locotenent-colonelul Filipp Mironov, revoluționar socialist de stânga, scria pe 25 ianuarie: „Generalul Kaledin, aghiotantul lui, Bogaevski, și guvernul militar simt cum le fuge pământul de sub picioare. N-au reușit să-i păcălească pe *frontoviki*! În satele cazace Ust-Medvedițkaia, Kamenskaia și Uriupinskaia s-au înființat deja comitete militare revoluționare care nu-l recunosc de comandant pe generalul Kaledin, nu recunosc nici guvernul militar și cer demisia lor.”⁸

Până la sfârșitul lui ianuarie, atât Rostovul, cartierul general al Armatei Voluntarilor, cât și Novocerkasskul, capitala Donului, erau amenințate de bolșevici. Cernețov, liderul partizanilor cazaci, a fost ciopărit cu săbiile, iar detașamentul lui a fost distrus aproape complet după ce un alt ofițer cazac Roșu, locotenent-colonelul Golubov, a trecut la bolșevici cu câteva sute de oameni. Novocerkasskul era fără apărare. Kaledin și-a pierdut curajul. Pe 29 ianuarie (stil vechi), el a anunțat guvernul Donului: „Vorba multă, sărăcia omului”.⁹ Apoi s-a retras în camera alăturată și s-a împușcat în inimă. Curând, a fost ales un nou ataman,

generalul Anatoli Nazarov, care însă nu avea șanse să apere Donul.

Generalul Mihail Svecin îl cunoștea pe Nazarov de la academia statului-major. „L-am felicitat pentru curajul de a accepta această funcție. El a zămbit cu amărăciune și a replicat: «N-am putut refuza. Atât timp cât încă mai rămâne un petic de pământ cazac, cineva trebuie să preia conducerea și să țină în mână bastonul de ataman».” Svecin l-a întrebat ce avea de gând să facă. „I-am ordonat generalului Popov, atamanul trupelor, să alcătuiască mici grupuri de cazaci și să pornească spre Zimovniki, dincolo de Don.” Svecin s-a oferit să-l însoțească pe Popov, care se pregătea să plece cu 1 500 de oameni, Nazarov însă l-a prevenit asupra condițiilor spartane în care trebuia să călătorească. „Fără căruțe cu provizii, fără curieri, vei avea doar un cal și o șa cazacă, cu strictul necesar în coburi.”¹⁰ Apoi Nazarov a anunțat Armata Voluntarilor că, pentru ea, luptele luaseră sfârșit. Era momentul să plece.

Pe 23 februarie (stil nou), trupele lui Sivers au intrat în Rostov, iar două zile mai târziu Gărzile Roșii ale lui Sablin au dat asaltul final asupra Novocerkasskului. Au coborât din trenuri și au descărcat chiar și bucătăriile de campanie. Mărșăluind în coloană prin stepa acoperită de zăpadă, priveau în jur. „Nici urmă de dușman”, scria Dune. „În depărtare am văzut mai multe cătune cazace. Bărbați și femei se uitau la noi pe furiș. Am văzut cupola aurie a Catedralei din Novocerkassk, apoi orașul. În liniștea din jur parcă se pregătea ceva.”¹¹ În fața lor, cercetașii ajunseseră la periferie și le făceau semn să înainteze.

Străzile erau pustii când generalul Svecin a apărut în acea dimineață ca să afle ce se întâmplă. În direcția catedralei a văzut un detașament de cavalerie care urca dealul. Era detașamentul locotenent-colonelului Golubov, care trecuse la bolșevici. Svecin s-a întors repede acasă, și-a ascuns uniforma, iar soția lui și-a ascuns bijuteriile. Atamanul Nazarov, care refuzase să părăsească orașul, s-a dus la adunarea krugului de pe Don. Golubov a năvălit în sală cu un grup de soldați și a țipat la Nazarov, care nu se ridicase de pe scaun.

„În picioare când intră autoritatea de stat!”¹²

„Eu sunt atamanul Donului, ales de toți cazacii de pe Don”, a replicat Nazarov. Golubov s-a apropiat de el cu pași mari, i-a smuls epoleții și l-a arestat. Două zile mai târziu, a dat ordin să fie împușcat.

Svecin descria cum, în următoarele zile, bande de bolșevici au început să jefuiască locuințele. Mulți generali, ofițeri și oficiali cazaci rămăseseră în oraș, devenind victimele unor execuții sumare. Bătrânul general Ivan Orlov a fost oprit pe stradă, chiar dacă purta un palton din blană de oaie și nu avea epoleți. „N-au întrebat cine este, l-au împușcat pe loc. Tot orașul răsuna de focuri de armă. Bolșevicii scoteau răniții din spitale, îi aruncau în cărucioare ca pe niște bușteni, îi duceau la groapa de gunoi și îi aruncau acolo, pe unii împușcându-i, pe alții lăsându-i să moară.”

După pierderea Novocerkasskului, Armata Voluntarilor nu a avut de ales, a trebuit să părăsească Rostovul și să se retragă la sud de Don, sperând în sprijinul cazacilor din Kuban. Știau că în Caucaz puteau muri de foame, de frig sau de gloanțele forțelor bolșevice mult

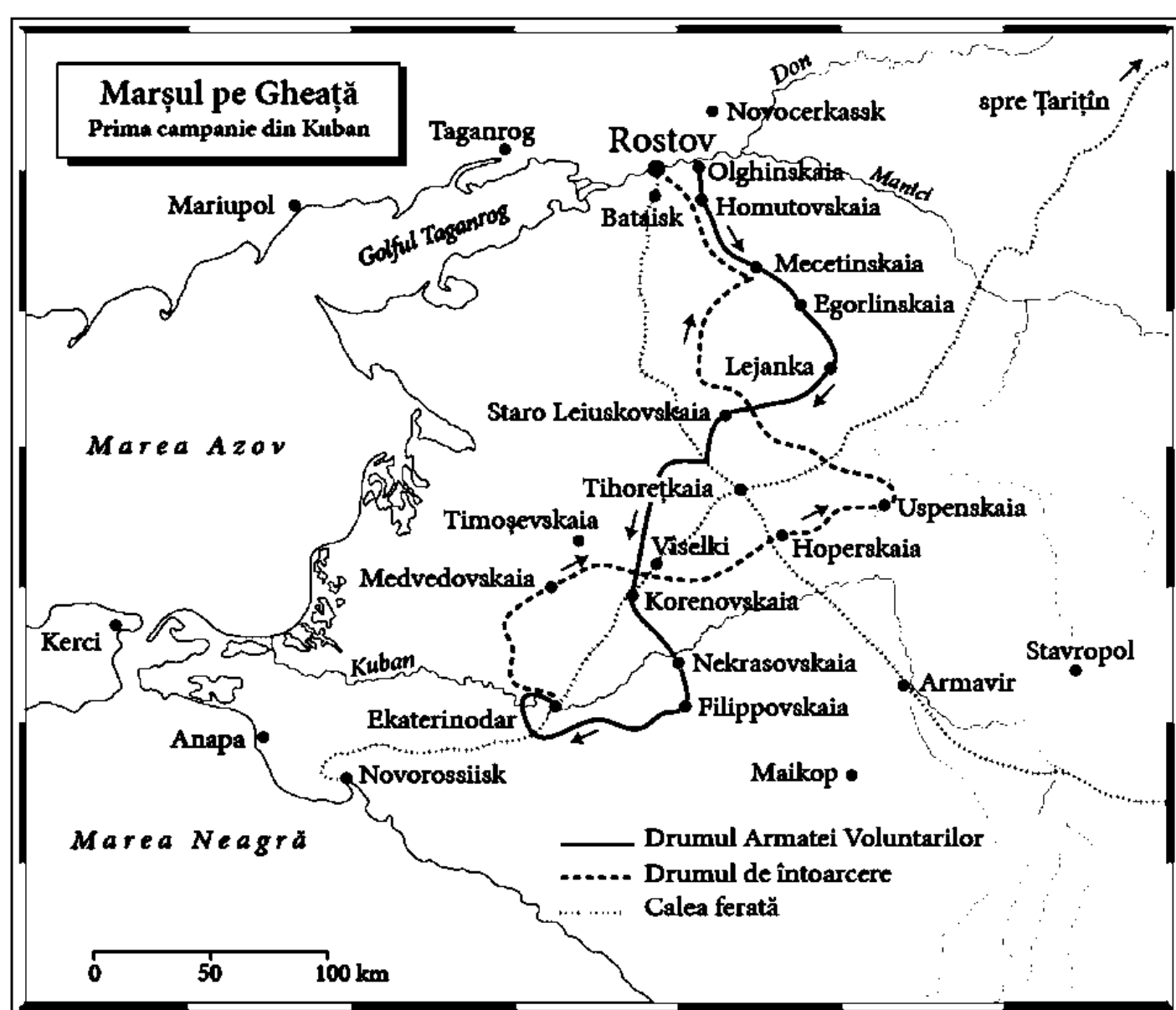
superioare ca număr, inclusiv Divizia 39, dar altă cale de scăpare nu exista.

Generalul Alekseev i-a scris din Rostov soției chiar înainte de a pleca. „Draga mea, iubită Niuta! Se pare că mica noastră armată, care nu primește nici un fel de sprijin de la cazaci, este lăsată în voia sorții. [...] Ne vom afla într-o situație extrem de dificilă după ce vom părăsi Donul. Cel mai probabil va trebui să facem o călătorie lungă pe jos, Dumnezeu știe unde. Sper că înțelegi în ce stare de spirit mă aflu, deși aici trebuie s-o ascund, să par calm în mijlocul unui haos de nedescris. Îmi este și mai greu, fiindcă nu am nici o veste despre tine și despre fete. Trebuie să plec în necunoscut fără să vă pot revedea, să vă binecuvântezez și să vă sărut. Dar n-am cum schimba lucrurile. Dacă va fi să nu mă mai întorc, să nu-mi mai văd soția și fiicele, tot ce am mai scump pe lume, vreau să știi că mă gândesc mereu la voi și gândul acesta îl voi avea până în ultima clipă, dacă va fi să mor acum.”

Pe 23 februarie (stil nou), în timp ce Gărzile Roșii ale lui Sivers intrau în Novocerkassk, Armata Voluntarilor traversa Donul înghețat fără incidente deosebite, în ciuda unui atac ineficient a două avioane bolșevice. Odată ajunși la *stanița* (așezarea) cazacă Olghinskaia, Voluntarii au răsuflat ușurați, deși prezența lor acolo alarmase așezările învecinate, care, evident, se temeau de răzbunarea bolșevicilor.

Kornilov comanda ceea ce era, probabil, cea mai dezechilibrată formațiune militară din istoria războaielor. Armata Voluntarilor, aproximativ 3 700 de oameni, număra 36 de generali, inclusiv Kornilov, Alekseev, Denikin, Romanovski, Lukomski și Markov; 199 de colonei; 50 de locotenent-colonei, 2 083 de căpitani, locotenenți

și sublocotenenți; și 437 de junkeri. Doar 880 nu erau ofițeri sau junkeri.¹⁴ Kornilov a reorganizat ceea ce fusese un amalgam de grupuri mici într-un regiment de ofițeri, comandat de Markov, regimentul „Kornilov”, regimentul de partizani, alcătuit mai ales din cazaci de pe Don, sub comanda generalului Bogaevski, și un batalion de junkeri. Era și o baterie de artilerie din opt tunuri, două fiind cumpărate de la Gărzile Roșii pe mai multe sticle de vodcă. Libertatea de mișcare a lui Kornilov și ai lui era însă limitată de însoțitorii lor, în principal politicieni și soții, care nu puteau fi lăsați în Rostov. Acest lucru însemna că lunga lor coloană care se deplasa pe jos nu putea acoperi mai mult de 30 de kilometri pe zi – uneori, pe o iarnă atât de geroasă, mult mai puțin. Doar răniții și cei grav bolnavi călătoreau în cele două căruțe *arba* cu două roți.

Cavaleria era cea care îi lipsea cel mai mult Armatei Voluntarilor. Generalul Popov a apărut la Olghinskaia pe 26 februarie, cu cazacii lui de pe

Don. Generalii din Armata Voluntarilor l-au implorat să li se alăture, el însă știa că nu-și putea ține oamenii în frâu dacă se îndepărtau prea mult de Don. A doua zi, Armata Voluntarilor a pornit din Olghinskaia spre regiunea Stavropol din Caucaz. Un compromis, din moment ce generalii nu cădeau de acord încotro să meargă și ce anume să facă. Denikin, Alekseev și alții sperau să ocupe Ekaterinodarul, capitala Kubanului, unde să-și stabilească baza și să atragă alte forțe antibolșevice.

Voluntarii vedeau în călătoria lor în necunoscut un act de eroism, dar, dacă ar fi știut câtă suferință îi aștepta, sigur ar fi stat cu inima îndoită. Oricum, supraviețuirea lor a fost urmarea unei gafe uriașe a bolșevicilor, care au lăsat și Armata Voluntarilor, și trupele de cazaci ale lui Popov să scape într-un teritoriu ostil. În ciuda faptului că se deplasa pe jos, Roșiii au reușit să ajungă din urmă coloana lungă, șerpuitoare, a Voluntarilor de-abia pe 6 martie (stil nou), la Lejanka. Amestecul de Gărzi Roșii și de soldați din Divizia 39 a fost luat prin surprindere când regimentul de ofițeri al lui Markov a traversat un mic râu și i-a învăluit. Bolșevicii au luat-o la fugă, dar mai mulți ofițeri ai diviziei au fost prinși. Kornilov a ordonat să se aplice legea marțială, dar s-a lăsat convins să-i cruțe dacă se alăturau Armatei Voluntarilor; și totuși ofițerii tineri, orbiți de furie, au biciuit și omorât aproximativ 60 de țărani. Trei zile mai târziu, Armata Voluntarilor, îndreptându-se spre vest, a intrat în Kuban și i-a găsit pe cazacii din partea locului mult mai dispuși să o ajute, cu toată prezența în regiune a trupelor bolșevice. În plus, din câteva stanițe din zonă li s-au alăturat mai mulți recruți, deși uneori

voluntarii trebuia să lupte împotriva unor grupuri de cazaci săraci și *inogorodnie*.

Cea mai mare bătălie a avut loc la Korenovskaia când, în loc de o mică armată de bolșevici, Armata Voluntarilor s-a trezit în față cu 10 000 de Gărzi Roșii și marinari. În loc să se retragă, Kornilov, ale cărui trupe aveau puțină muniție, a luat decizia riscantă de a se angaja în luptă, sperând să captureze muniție de la dușmani. Bătălia a durat patru zile și s-a soldat cu pierderea a 400 de voluntari; dar, contrar așteptărilor, pe 17 martie, voluntarii au ocupat gara Korenovskaia și au pus mâna pe tot ce le trebuia. Chiar dacă, prin comparație, numărul răniților a fost redus, tot a trebuit să-i urce în prețioasele căruțe, cei cu răni grave fiind așezați deasupra celorlalți. Căruțele rigide, hurducăind pe drumul plin de gropi, le accentuau durerile.

Kubanului îi lipsea o conducere destoinică în perioada crucială de după lovitura de stat a bolșevicilor de la Petrograd. Mai mult de atât, era afectat și de zecile de mii de trupe bolșevizate care se retrăgeau pe aici de pe fronturile persan și turcesc, cele pe care Viktor Șklovski fusese trimis să le demobilizeze. Când au auzit că trupele bolșevice îi siliseră pe cazacii din Kuban să abandoneze capitala, Ekaterinodar, generalii Armatei Voluntarilor s-au consultat în vederea următoarei mișcări, dar fără să ajungă la un consens. Alekseev și Denikin voiau în continuare să atace orașul, Kornilov insista că nu erau îndeajuns de puternici.

În cele din urmă, Kornilov a ordonat deplasarea spre Maikop, în sud, fără să știe ce efective aveau forțele bolșevice de acolo. În loc să se oprească pentru a se odihni și reorganiza,

Armata Voluntarilor s-a trezit că duce o luptă după alta. Epuizați din punct de vedere fizic, înfometați și cu tot mai mulți bolnavi și răniți, soldații și civilii sufereau teribil. Cizmele și ciorapii le putrezeau, iar cei mai mulți nu aveau mantale din blană de oaie ca să se apere de frigul năucitor de pe dealuri. Mulți aveau degerături la mâini și la picioare după ce traversaseră râuri fără să-și poată usca hainele sau bandajele.

Erau aproape disperați, dar, în cele din urmă, pe 22 martie (stil nou), au auzit în depărtare bubuiturile inconfundabile ale tunurilor. Pe drumul lor întortocheat dăduseră din întâmplare peste armata Kubanului, condusă de remarcabilul colonel Viktor Pokrovski, fost pilot de avion în războiul împotriva Germaniei, acum unul dintre marii comandanți de cavalerie ai Albilor. Succesele lui recente fuseseră mai eficiente decât oricărui sergent recrutor. După atrocitățile și jafurile comise de bolșevici și de soldații demobilizați care treceau prin Kuban, tot mai mulți cazaci își scoteau puștile de prin hambare și staule, încălecau și i se alăturau.

Armata Voluntarilor și cazacii din Kuban ai lui Pokrovski aveau cam aceleași efective când au făcut joncțiunea. În sfârșit, Kornilov avea cavaleria care îi trebuia, dar atât de convins era de poziția lui de viitor conducător al Rusiei, încât i-a tratat pe Pokrovski și pe membrii Radei din Kuban cu o aroganță vecină cu disprețul. Liderii cazacilor au fost cât pe aci să nu-l recunoască drept comandant. Doar diplomația intensă, de culise, a reușit să stabilească o nouă întâlnire între ei și încheierea unui acord.

Cu aceste forțe combinate, Kornilov a avansat rapid spre Ekaterinodar, unde Roșii aveau mai

mulți oameni decât cei 18 000 câți estimaseră Albii. De data aceasta, marinarii și muncitorii industriali din Gărzile Roșii apărau poziții fixe, deci nu se simțeau la fel de vulnerabili ca în câmp deschis. Pe 11 aprilie, în dimineața atacului, Kornilov nu a așteptat ca brigada lui Markov să traverseze râul, o greșeală agravată de confuzie și de liniile de comunicație precare. În ciocnirile violente care au urmat, ambele tabere au suferit pierderi grele, mai ales fiindcă bolșevicii rezistau cu mult curaj. După măcel, voluntarii, epuizați, au primit o zi de odihnă, înainte de un alt asalt dorit de Kornilov, care nu a aplecat urechea la insistențele lui Alekseev și Denikin de a retrage armata pentru a se reface după o asemenea baie de sânge. Argumentul lui Kornilov a fost că, după ce consumaseră atâta muniție, trebuiau să câștige lupta și să ocupe orașul. Kornilov a rămas de neclintit.

Curajul lui era o formă de aroganță – cum să îndrăznească dușmanii să-l ucidă? Alekseev spusese cândva că generalul Kornilov avea curajul unui leu și mintea unei oi, cuvinte care i-au devenit epitaf. Ignorând sfaturile contrare, Kornilov își stabilise postul de comandă în casa unui fermier, văruiță proaspăt, perfect vizibilă pentru artileria bolșevică. A doua zi dimineață, pe 13 aprilie, cu puțin înainte de reluarea atacului, un obuz și-a atins ținta. Kornilov a murit îngropat în moloz împreună cu mai mulți membri ai statului-major. Denikin s-a ferit să anunțe trupele, dar, când vestea s-a răspândit, Armata Voluntarilor a intrat în panică.

Aleksseev l-a numit imediat pe Denikin în locul lui Kornilov și, ulterior, îi scria unui prieten că acum lucrurile mergeau mult mai bine. „Acționez în deplin acord cu Denikin, rezolvăm problemele

în folosul tuturor.” Și a adăugat că, dacă ar fi continuat să comande, Kornilov „ar fi periclitat tot ce avem și ar fi dus de răpă întreaga noastră misiune”.¹⁵ Cei doi au colaborat cu adevărat fără probleme, chiar dacă masivul și binevoitorul Anton Denikin nu avea nici pe departe periculoasa carismă a lui Kornilov.

Conștient că armata trebuia să-și revină după șocul provocat de moartea lui Kornilov, Denikin a ordonat retragerea rapidă spre nord. Fără să se folosească de avantajul creat, Roșiii și-au sărbătorit victoria în Ekaterinodar cu arderea în public a cadavrului dezgropat al lui Kornilov. „Armata pe jumătate distrusă”, scria unul dintre ofițerii devotați lui Kornilov, „a rătăcit dintr-un loc într-altul, mereu în pericol, hărțuită și înconjurată de dușmani. Peste tot trăgea după ea lungul șir, înspăimântător, de căruțe pline cu răniți, care se întindea pe mai mulți kilometri. Nu avea cum să lase răniții de izbeliște. Războiul era la fel de brutal de ambele părți. Voluntarii își împușcau prizonierii și îi omorau pe răniți cu o asemenea brutalitate, încât nu puteau spera la mila dușmanilor. Dar situația era atât de disperată, iar acest șir de căruțe era o povară atât de mare pentru armata epuizată, încât mai multe sute de răniți grav au fost abandonați în diferite locuri. Majoritatea au murit, câțiva au supraviețuit. Doar acest sacrificiu oribil, ca și eforturile ei incredibile, au ajutat armata să iasă din încercuire și să ajungă la Don.”¹⁶

Eșecul Armatei Voluntarilor de a păstra Kubanul nu a fost nici pe departe la fel de important ca abilitatea ei de a supraviețui până ce cazacii de pe Don și din Kuban au fost convinși să-i sară în ajutor. Răzbunarea Roșiilor, în ceea ce li s-a părut

a fi momentul victoriei, s-a dovedit mai mult decât contraproductivă. Un detașament Roșu a ajuns la stanița cazacă Gundarovskaia și a crezut că poate să-și facă de cap, jefuind, violând fete și femei și dând foc prăvăliilor și caselor mai mari. Drept represalii, un grup de cazaci, plus câțiva studenți și ofițeri, au pus la cale un atac, care s-a transformat în așa-numita Revoltă Gundarovski, care, la rândul ei, a dus la înființarea propriului regiment Gundarovski.

Inevitabil, s-a creat un cerc vicios al violenței. „Nici una dintre tabere nu lua prizonieri”, scria un nou-venit în Armata Voluntarilor. „Nu aveam voie să împușcăm prizonierii. Aceștia trebuia uciși cu sabia sau cu baioneta. Muniția era prețioasă și trebuia păstrată pentru luptă.”¹⁷ La Odesa, Elena Lakier primea vești de la un prieten din Armata Voluntarilor: „Bolșevicii îi îngroapă de vii pe ofițerii prinși, iar ofițerii, la rândul lor, le dau foc bolșevicilor, tot de vii”.¹⁸

Scriitorul Ivan Najivin, care fusese prieten apropiat cu Tolstoi, a vorbit cu o serie de ofițeri superiori din Armata Voluntarilor despre luptele din sudul Rusiei. „În tabăra cealaltă, marinarii sunt cei mai buni luptători, luptă cu disperare”, îi spuneau comandantii Albi. „Chinezii luptă cu furie, soldații din Armata Roșie sunt nevolnici.”¹⁹ „Internaționaliștii” chinezi care luptau de partea Roșiilor erau recrutați dintre cei folosiți de guvernul țarist la săpatul tranșeeelor și la transport în timpul războiului. În sudul Rusiei, bolșevicul Iona Iakir conducea un batalion alcătuit din aproximativ 600 de chinezi.

„Și de o parte, și de alta”, potrivit lui Najivin, „furia a atins cote extreme, inumane. Roșii, după ce iau o staniță, jefuiesc tot ce se poate, violează femei de toate vârstele și nu fac economie la

gloanțe. [...] Cazacii sunt la fel de furioși pe bolșevici, mai ales pe marinari și chinezi. Îi lovesc cu vergelele de la arme până mor, îi îngroapă în pământ până la gât și le taie capul cu sabia sau îi castrează și îi spânzură de copaci cu zecile. [...] Nici cei care ar vrea să se predea nu se predau. Exterminându-i astfel pe Roșii, Albii își ucid uneori prieteni și posibile ajutoare care au fost obligate să se alăture Roșiilor.”

Generalul Alekseev îi scria soției: „Un război civil este întotdeauna un act plin de cruzime, mai ales în cazul unei nații ca a noastră. Bolșevicii distrug tot ce e deasupra unui muncitor sau țăran. Ostilitatea față de toți cei care depășesc acest nivel inferior este înflorătoare. E greu să-i oprești pe oamenii noștri să se răzbune, să răspundă cu aceeași monedă. Iar acest război atât de nemilos aduce mai multe orori decât un război cu un dușman extern. Este greu, dar inevitabil.”²⁰

Și atitudinea cazacilor mai tineri se schimba, dar din alte motive. Mulți dintre cei care se întorceau de pe front la stanițele lor se lăsau miși de propaganda bolșevică, dar, odată revenită acasă, generația mai în vârstă începea să-și reafirme valorile patriarhale. Simpatiile bolșevice erau spulberate de detașamentele Roșiilor venite din orașele mari ca să confiște grâne și vite. Satele din vecinătatea orașelor aveau de suferit cel mai mult, fiindcă trimiterea detașamentelor la mare distanță însemna mai multă bătaie de cap și mai multe cheltuieli. Cazacii nu-și mai vindeau produsele la piață, de teamă să nu le fie luate. Stanițele erau hărțuite și de bandele care pretindeau că lucrează pentru autorități.

Aflat în Sevastopol, unde aștepta să se alăture Armatei Voluntarilor, fostul ofițer de artilerie

Aleksandr Mahonin a primit o scrisoare de la credincioasa lui ordonanță care se întorsese acasă. Ordonanța povestea cum un grup de bolșevici apăruse în pragul casei lui și îi ceruse să-i dea vaca. „Le-am spus că altceva nu mai aveam, că noul meu născut avea nevoie de lapte, deci nu puteam să le-o dau. «Foarte bine», au spus ei, «avem noi grijă ca țâncul tău să nu mai aibă nevoie de lapte.» Și, chiar dacă m-am zbatut, mi-au smuls copilul din brațe și l-au dat cu capul de perete, pe urmă mi-au luat vaca și m-au lăsat cu copilul mort.”²¹

Indignarea cazacilor față de aceste acte de barbarie creștea de la o zi la alta. Satul Krivianskaia, la numai cinci kilometri de Novocerkassk, s-a revoltat peste noapte, ca și Gundarovskaia. La sfârșitul lui martie, cazacii i-au alungat pe cei care veniseră să rechiziționeze hrană. Căpitanul Fetistov a adunat 300–400 de cazaci și s-a îndreptat spre Novocerkassk, luând orașul prin surprindere. Liderii comuniști și toate Gărzile Roșii au fugit.

„Orașul s-a bucurat nespus“, scria generalul Svecin care se întâlnise cu câțiva comandanți și ofițeri cazaci ascunși până atunci. Palatul atamanului a devenit statul lor major, iar pe străzi au fost lipite afișe care chemau voluntari să apere orașul. „Aveam 5 000 de infanteriști și câteva sute de cavaleriști cazaci, deci eram mai puternici decât trupele generalului Popov, care avea doar 1 500, dar Popov, fiind ataman, a luat conducerea.”²² La scurt timp, krugul de pe Don a ales un nou ataman, în persoana generalului Piotr Krasnov, comandantul Corpului III Cavalerie din Gatchina. Suficiența și oportunismul lui Krasnov îi iritau pe liderii Armatei Voluntarilor, mai ales că acesta încerca

să intre în grațiile germanilor, care ocupau Ucraina.

În timp ce voluntarii sufereau în Marșul pe Gheață din nordul Caucazului, o altă faptă plină de eroism era pusă pe seama generalului Mihail Drozdovski. Pe frontul românesc, Drozdovski auzise, în decembrie, despre intenția lui Alekseev de a aduna o armată. Drept care i-a trimis un mesaj în care se oferea să recruteze cât mai mulți ofițeri și soldați și, cu ei, să traverseze Ucraina, ca să i se alăture. Pe 26 februarie, Drozdovski a pornit cu 1 100 de oameni, majoritatea ofițeri, dejucând încercările trupelor românești de a-i dezarma. Pe 21 aprilie, după un marș de 1 200 de kilometri, oamenii lui Drozdovski au ajuns la Rostov și l-au ocupat. Totul a mers ca la carte. Apoi trupele lui au făcut joncțiunea cu cazacii din Krivianskaia și împreună au apărat capitala Novocerkassk. Marșul pe Gheață al Armatei Voluntarilor și călătoria lui Drozdovski au devenit împreună miturile de bază ale armatelor Albilor din sudul Rusiei.

*Colonelul V.G. Buizin, comandantul
regimentului numit după generalul Alekseev,
cu soția lui, V.I. Buizina, care a fost și
aghiotanta lui.*

(Arhiva de Stat a Filmului și Fotografiei din
Rusia, Krasnogorsk)

14

ÎNAINȚAREA GERMANILOR MARTIE-APRILIE 1918

După semnarea Tratatului de la Brest-Litovsk, pe 3 martie, armata germană și cea austro-ungară au început să înainteze spre est pentru a asigura aprovizionarea cu grânele de care țările lor aveau atâta nevoie. Pe 7 martie, când germanii mai aveau 18 kilometri până la Odesa, populația orașului se temea de represaliile sălbatice ale Gărzilor Roșii și ale detașamentului de marinari de sub comanda lui Muraviev înainte de a fi silite

să fugă de acolo. „N-am mai dormit de sâmbătă”, scria Elena Lakier. „*Burjuii* care nu pot plăti «taxele revoluționare» sunt arestați.” Pe crucișătorul *Almaz*, ancorat în port, ofițeri și alți suspecti încă mai erau executați. Roșiii amenințau să bombardeze orașul de pe cuirasatele lor. Pe chei, mulțimea a început să le strige Gărzilor Roșii să-i elibereze pe un bătrân muncitor feroviar cu barba albă și pe un tânăr soldat îngrozit, care erau urcați pe *Almaz*. „Brusc am auzit mai multe împușcături asurzitoare dinspre un camion care tocmai sosise, plin cu marinari. Aceștia au început să tragă în mulțime. Am văzut cum se prăbușeau oamenii la pământ. Un domn a călcat pe o tânără care căzuse și acum scotea niște țipete isterice.”¹

Pe 12 martie, un grup de ofițeri germani a intrat în oraș ca să pună în vedere comitetului executiv central al Partidului Comunist ca toate trupele bolșevice să se retragă. Când ofițerii cu coifuri Pickelhaube au ieșit de la întâlnire, mai mulți oameni strânși în fața sediului au început să aclame. „Coborau treptele, drepti ca brazii. Ca din senin, mulțimea a început să strige «Uraaaa!» fără vreo reținere, să-și arunce căciulile în aer și să aplaude. Germanii, surprinși, s-au întors și au făcut o plecăciune, apoi s-au urcat în automobil și au plecat. [...] Câțiva bolșevici au apărut în balcon, unul dintre ei agitând un revolver și strigând: «Să știți că tragem dacă nu vă împrăștiati imediat!»” Două zile mai târziu, germanii intrau în oraș. „Germanii sunt în Odesa. Au intrat liniștiți, de parcă s-ar fi întors acasă, și și-au amplasat tunurile pe bulevard.”²

În Kiev, Dmitri Heiden se afla în mulțime ca să vadă „unitățile germane, bine organizate, care mășăluiau la unison, toți cu căști, toți cu

mândria învingătorilor pe față. Sigur, era bine că scăpam de autoritățile bolșevice, dar, trupele germane împotriva cărora luptaserăm trei ani și care acum se simțeau ca acasă în Piața Sofia, lângă Duma de Stat, mă înspăimântau.”³ Și tânărul Vladimir Nabokov dădea expresie trăirilor de atunci, comune multora. „Bolșevicii au dispărut, fiind înlocuiți de o armată de germani neobișnuit de tăcută. Pe de o parte, rușii patrioți răsufiau ușurați că au scăpat de călăii de un neam cu ei, iar pe de alta se cutremurau la gândul că datorau acest lucru unui invadator străin – și tocmai germanilor.”⁴

*Martie 1918, divizii germane Ober Ost intră în Kiev, în urma Tratatului de la Brest-Litovsk care a parafat ocuparea provinciilor baltice, a Belarusului și a Ucrainei.
(Bridgeman Images/Sputnik)*

Pentru cei care se refugiaseră din teritoriul comunist, scăpând de prigoana bolșevicilor, momentul traversării graniței la Orșă, în Ucraina ocupată de germani, era unul plin de emoție. „De îndată ce trenul a trecut granița, din toate vagoanele a răsunat un «Uraaaa!» puternic”, scria generalul maior Vladimir von Dreier. Mulți

plângeau și se îmbrățișau și își fluturau batistele spre soldații germani, care îi priveau impasibili pe sub căștile lor ca niște cutii pentru cărbuni. „În ei își vedeau salvatorii.”⁵

După sărăcia și anarhia din Moscova și Petrograd, senzația de calm și de prosperitate a fost ca un elixir amețitor pentru refugiații din nord. Pentru Teffi, străzile aglomerate ale Kievului erau „un spectacol minunat, fără precedent, ca un vis dintr-o viață uitată, ceva improbabil, însuflețitor și chiar uluitor – în ușa unei brutării stă un ofițer cu epoleți și mănăncă o prăjitură!”⁶

Orașul era atât de suprapopulat de clasa de mijloc și de nobilime, încât a găsi o cameră, oricât de scumpă, era practic imposibil. Foști membri ai curții imperiale spuneau „Doamne ajută” când găseau un fotoliu în care să doarmă. „În zilele acelea, viața la Kiev era ca un banchet în toiul unei epidemii de ciumă”, scria Paustovski. „O mulțime de cafenele și de restaurante erau deschise. Din afară, orașul dădea impresia de bogăție pe sfârșite. [...] Frumusețile cu ochi mari ale Kievului patinau cu ofițerii, cazinouri și case de rendez-vous apăreau peste noapte. Cocaina se vindea în văzul lumii pe Bessarabka, unde prostituate în vârstă de zece ani se ofereau trecătorilor.”⁷

Din nou, tot mai mulți ofițeri se abandonau unei existențe frivole – beții și jocuri de noroc, în loc să se alăture Armatei Voluntarilor. Împrumutând bani fără să-i mai înapoieze, duceau vieți paralele, dar separate de cele ale poezilor, prozatorilor, cântăreților și actrițelor care își petreceau noaptea prin cluburi și cafenele fără teama de a fi jefuiți.

Între timp, în fiecare dimineață, geograful Moghilianski observa cum salvatorii lor, soldații germani, „se adunau în fața vitrinelor cu purcei, găște, rațe, pui fripți, șuncă, unt, zahăr și diverse dulciuri care costau puțin și nu se dădeau pe cartelă. Germanii se îngrămădeau dimineața prin piețe ca să cumpere șuncă. Mestecau feliile uriașe de șuncă ucraineană, delicioasă, cu mare poftă. Probabil că duseseră dorul șuncii.”⁸

Autoritățile militare germane au hotărât să ignore tratatul cu Rada ucraineană, fiindcă aceasta nu le putea furniza grânele promise. Pe 18 aprilie, printr-o mișcare bine calculată și cu ajutorul prințului Kociubei de la asociația producătorilor de grâne, au ales o marionetă în persoana hatmanului Skoropadski. „Această comedie, pregătită din timp, a fost regizată perfect”, scria contele Dmitri Heiden, unul dintre producătorii de grâne.⁹ Skoropadski, îmbrăcat în haine de gală cazace, era aclamat, în timp ce germanii îi arestau pe liderii ucraineni Petliura, Vinnicenکو și Golubovici.

Pavlo Skoropadski se trăgea din cel care îl înlocuise pe Ivan Mazepa ca hatman al cazacilor zaporojeni, în 1708. Mândru de originea lui, „micului Pavel i se spunea «hatmanul» încă din fașă”.¹⁰ Urmând cariera tipică aristocrației, fusese paj la curtea imperială din Sankt-Petersburg, apoi ofițer în gărzile de cavalerie ale țarului, ca și generalii Svecin și Mannerheim. Skoropadski era elegant și extrem de politicos, dar nu și foarte inteligent, prin urmare, candidatul ideal pentru rolul de marionetă a germanilor. Soția lui foarte bogată, o Durnova, era blocată pe teritoriul sovietic, germanii însă au pus presiune pe Sovnarkom să o lase să vină acasă. Skoropadski a refuzat să locuiască în palatul

regal de pe Nipru, preferând reședința fostului guvernator general al Ucrainei, deși cei din anturajul său i se adresau în continuare cu „prea ilustre hatman”.¹¹

Generalul Svecin, pe post de ambasador neoficial al Armatei Voluntarilor, l-a vizitat pe fostul său coleg. Svecin a simțit că Skoropadski nu era în apele lui când santinelele germane i-au dat onorul. „Văd că te apără bine”, a remarcat el.¹²

„Sunt un simplu prizonier”, a spus Skoropadski, trist. „Am fost ales de așa-numita «Asociație a producătorilor de grâne» a țăranilor bogați și a moșierilor, dar nu neg că am fost ales și de germani, care au preferat un stat condus de un hatman, și nu supus experimentului socialist al lui Petliura. Dar, n-avem încotro, trebuie să acceptăm opresiunea germanilor. Bolșevicii sunt cei care i-au lăsat să ne conducă. Eu, unul, cred că războiul se va sfârși cu victoria totală a germanilor.” Skoropadski credea că americanilor le va lua prea mult timp ca să-și aducă oamenii și armele peste Oceanul Atlantic.

Ca vechi prieten, Svecin i-a spus despre acuzațiile de trădare aduse împotriva lui de mulți dintre ofițerii ruși din Kiev. „Sunt apărați de aceeași germani autoritari din cauza cărora mă condamnă”, a replicat Skoropadski. „Nu s-au vândut germanilor prin simplul fapt că sunt aici? De ce nu-i îndeamnă conștiința să lupte pentru Rusia?”

Au discutat despre grânele și carnea pe care germanii le cereau cu insistență. „Germanii plătesc pentru orice”, zicea Skoropadski, „dar acum banii au o valoare mai mică decât grânele. Germanii lasă fiecare soldat să trimită acasă, în fiecare săptămână, câte un pachet de trei

kilograme pentru familiile lor. Pe de altă parte, țăranii preferă mărcile lor, nu banii noștri.”

Era evident că Skoropadski nu cunoștea aproape deloc situația din mediul rural; pe de altă parte, generalul-maior Hoffmann, șeful de stat-major din Brest-Litovsk, nu-și făcea nici o iluzie. „Ucraina ne interesează doar până la recolta următoare”, spunea el. „Pe urmă puteți face cu Ucraina tot ce doriți.”¹³ Din păcate, pe lângă grânele achiziționate de germani ca să hrănească Reichul, propriii soldați luau și ei cu japca tot ce găseau mai de preț, pentru familiile lor. „Erau multe cazuri”, scria geograful Moghilianski, „în care moșierii apelau la autoritățile germane ca să-și recupereze bunurile prădate. Uneori se ajungea la ciocniri atât de serioase, încât germanii foloseau artileria.” De cele mai multe ori, țăranii se supuneau, știind că nu aveau de ales. „Ce putem face, stăpâne?”, îl întrebase un țăran. „Germanii ne cumpără fănul cu o rublă pudul, când normal un pud costă opt ruble. Dau o rublă pe o jumate de kil de șuncă, iar în Cernigov aceeași cantitate se vinde cu cinci ruble.”¹⁴ Moghilianski auzise că trupele austro-ungare erau mai violente decât cele germane.

Senzația de normalitate și de trai îndestulat din Kiev avea să fie de scurtă durată, întrucât regimul lui Skoropadski depindea în totalitate de baionetele străine. „De îndată ce pleacă germanii, administrația lui sigur se va prăbuși ca un castel din cărți de joc”, remarcă Globaciov, fostul șef al Ohranei. Refugiat la Kiev, lucra din nou cu câțiva dintre foștii lui agenți. Știa că bolșevicii ascunși prin oraș se pregăteau pentru acea zi. Moment în care și Ucraina avea să cadă pradă războiului civil. În zonele controlate de

Albi, stabilitatea avea șanse minime de supraviețuire.

Atmosfera ireală din protectoratul german încuraja visuri ieșite din comun despre construirea unui imperiu în sudul Rusiei. În palatul hatmanului, Svecin a rămas surprins la vederea unei hărți a Ucrainei pe o podea din marmură, care includea și Donul și Kubanul. Și a întrebat de ce. Skoropadski a încercat să se justifice susținând că în Kuban se vorbea limba ucraineană. Svecin a spus că vorbitorii de ucraineană erau o minoritate acolo. Între timp, în Novocerkassk, atamanul Krasnov se gândea cum să-i unească pe toți cazacii într-o federație condusă de cazacii de pe Don.

Spre indignarea lui Rodzianko, fostul președinte al Dumei de Stat, și a comandanților Armatei Voluntarilor, Krasnov se gudura pe lângă germani. Înaintarea acestora spre Rostov-pe-Don împingea trupele bolșevice conduse de Antonov-Ovseenko din estul Ucrainei și Donbas spre teritoriul cazac. Ca să reziste în fața Roșiilor, Krasnov voia să pună mâna pe arsenalele rusești înființate în Ucraina în timpul războiului de pe frontul românesc și cel din sud-vest. Era dispus să le împartă cu Armata Voluntarilor și susținea, amuzat, că datorită lui Denikin nu se molipsise de vreo boală, fiindcă armele primite de acesta se purficaseră în apele Donului. Apoi Krasnov i-a scris kaiserului Wilhelm al II-lea cerându-i ajutorul în lupta cu bolșevicii, aproape ca de la suveran la suveran.

EXCELENȚA VOASTRĂ IMPERIALĂ ȘI REGALĂ
Astăzi, nouă zecimi din teritoriul Marii Armate
a Donului au scăpat de bandele bolșevice. [...]

Am încheiat o alianță cu armata Astrahanului și a Kubanului. [...] După ce acestea îi vor alunga pe bolșevici de pe teritoriile lor, vom putea pune bazele unui stat federativ stabil al Marii Armate a Donului, al Armatei Astrahanului, cu calmucii din Stavropol, al Armatei Kubanului și, mai târziu, după eliberarea teritoriilor lor, al Armatei Terekului, cât și al popoarelor din nordul Caucazului. L-am împuternicit pe atamanul Zimovoi să o roage pe Excelența Voastră să recunoască Marea Armată a Donului ca stat independent și să facă același lucru pentru Armatele Astrahanului, Kubanului și Terekului, ca și pentru teritoriile din nordul Caucazului, de îndată ce sunt eliberate. Numele acestui stat va fi Uniunea Donului și a Caucazului.

O rugăm pe Majestatea Voastră să unească Kamîșinul și Țariținul din regiunea Saratov cu Marea Armată a Donului și cu Voronejul. Acest lucru este necesar din motive strategice. [...] Marea Armată a Donului va acorda prioritate Germaniei în achiziționarea excesului de pâine, grâne și făină pentru a răspunde nevoilor de acolo, precum și de piele, produse din pește, lână, verdețuri și carne, tutun, vite și vin, în schimbul unor mașini agricole, substanțe chimice, extrase pentru producția de piele și aparatură pentru uzinele chimice sau uzine cu alt profil, pentru fabrici, inclusiv pentru cea producătoare de bancnote etc.¹⁵

Scrisoarea l-a scos din sărite pe Rodzianko, a cărui stimă de sine era egalată doar de statura și barba lui formidabile. Acesta scria la rândul lui: „Către atamanul Marii Armate a Donului. Am primit copia scrisorii dumneavoastră către

împăratul Germaniei. Persoana anonimă care mi-a înmănat această copie m-a asigurat că originalul a fost trimis la Berlin prin ducele de Lichtenstein. Dacă această scrisoare către împăratul Germaniei chiar a fost scrisă și trimisă de dumneavoastră, atunci dumneavoastră, ca și hatmanul Skoropadski, v-ați pus în postura de - vasal al Germaniei, din care nu aveți cum sluji cauza Rusiei.”¹⁶

Răspunsul a venit după două zile. „Către cetățeanul Republicii Democrate Ruse, Mihail Vladimirovici Rodzianko. Conform ordinelor atamanului cazacilor de pe Don, vă rog, dragă domnule, să părăsiți teritoriul Marii Armate a Donului în decurs de trei zile.”^{*****17}

Robert Bruce Lockhart, agentul britanic de la Moscova, era mai realist în evaluarea făcută lui Krasnov. „Ca mai toți membrii clasei avute din Rusia, este un oportunist: azi progerman, mâine pro-Aliați.”¹⁸ La Kiev, feldmareșalul Hermann von Eichhorn, comandantul german al Ucrainei, nu a avut nimic împotrivă ca Skoropadski să-i dea o parte din arsenalele rusești, dar nu și Armatei Voluntarilor care „nu voia să încheie pace cu Germania”.¹⁹

Foștii aliați ai lui Lenin, revoluționarii socialiști de stânga, se opuneau și ei unor înțelegeri cu germanii. „Toate detașamentele Armatei Roșii s-au supus ordinelor autorității sovietice, mai puțin revoluționarii socialiști de stânga”, scria Eduard Dune, care lupta în armata lui Sablin. „Aceștia pur și simplu nu au vrut. Iuri Sablin, comandantul armatei noastre, s-a numărat printre ei.”²⁰ Dar, oriunde se înfruntau cu germanii, revoluționarii socialiști de stânga erau înfrânți.

Colonelul Mironov, revoluționar socialist de stânga și cazac bolșevic, l-a atacat pe Krasnov la fel de vehement ca și Rodzianko. „Dușmanii noștri eterni de ieri, austriecii și germanii, au pătruns pe teritoriul Donului. [...] Bastonul generalului și disciplina germană atârnă acum deasupra capetelor cazacilor, împreună cu robia.” În plus, Mironov îi prevenea pe liderii Armatei Roșii asupra „acțiunilor trupelor revoluționare îndreptate împotriva proprietății și a caselor oamenilor și, în consecință, împotriva femeilor și copiilor. Cătunele sunt de multe ori incendiate din capriciul unui tovarăș care nu-și poate stăpâni emoțiile.”²¹ Aceste manifestări, după părerea lui, făceau jocul reacționarilor.

Apoi Mironov a luat legătura cu districtul militar al nordului Caucazului din Țarițin, cerând ca întrebările lui să-i fie transmise tovarășului Troțki. „Doresc să știu cum vede Comisariatul Militar regiunea Donului din punct de vedere militar. Problema e că Moscova tot trimite comisari care habar nu au de viața de zi cu zi sau de mentalitatea din Oblastul Donului. [...] Poate că tocmai din cauza acestor comisari jumătate din Oblastul Donului se află acum în mâinile contrarevoluționarilor. Acesta este motivul pentru care aș dori un răspuns clar din partea tovarășului Troțki: Ce planuri aveți pentru Oblastul Donului? Veți da cazacilor dreptul de a-și înființa propriile unități și de a înăbuși contrarevoluția cu sprijinul autorității centrale? Dacă aceasta este hotărârea Sovnarkomului, insist să-i rechemăm pe toți «comisarii extraordinari» și să acordăm Comitetului nostru Executiv Central dreptul de a acționa independent.”²²

La Moscova, revoluționarii socialiști de stânga demisionaseră din Sovnarkom în semn de protest față de Tratatul de la Brest-Litovsk și de respingerea de către Lenin a „războiului revoluționar” împotriva germanilor. Dar unii revoluționari de aceeași orientare își păstraseră funcțiile din Ceka și din alte organizații. Pe lângă ura lor implacabilă față de ocupația germană, revoluționarii socialiști de stânga erau nemulțumiți și de numărul tot mai mare de detașamente care dădeau iama prin sate ca să confiște presupusul „surplus” de grâne de la țărani. Ca reprezentanți ai țăranilor, revoluționarii socialiști de stânga salutaseră cu entuziasm decizia lui Lenin privind împărțirea pământului la țărani. Nici nu-și închipuiau că aceasta era doar o stratagemă pur tactică, folosită înainte ca pământul să treacă sub controlul total al statului. Pe de altă parte, știau că ideea comunistă a luptei de clasă la sate, între țăranii săraci și „chiaburi”, era mult prea simplă pentru o realitate atât de complexă. Și, pe măsură ce auzeau de tot mai multe ciocniri violente între Gărzile Roșii și săteni, deveneau mai sceptici în privința retoricii leniniste despre lupta nemiloasă și pedeapsa necruțătoare.

Mutarea capitalei de la Petrograd la Moscova, sub amenințarea înaintării germanilor, scotea în evidență diferențele dintre cele două orașe. Lui Lenin îi plăcea aerul desuet, tradițional ortodox, aproape slavofil, al Moscovei. Era un modernizator absolut, drept care îi repugna ideea de a locui și munci în Kremlin, cu domurile lui aurite în formă de ceapă și parapetele străvechi. Și lui Troțki i se părea o alegere paradoxală pentru o dictatură revoluționară.

După un an de neglijare completă și după luptele duse acolo cu o toamnă în urmă, Kremlinul arăta jalnic, motiv pentru care Lenin a locuit și a lucrat în hotelul Național din apropiere. După ce clădirea senatului din Kremlin a fost renovată pentru Sovnarkom, cu un apartament adiacent pentru Lenin, sora lui și Krupskaia, aceștia s-au mutat acolo, păziți ca de obicei de pușcașii letoni. Faptul în sine nu l-a împiedicat pe Lenin să o vadă pe Inessa Armand, fie în Kremlin, fie în apartamentul ei de pe Arbat, unde puteau discuta fără să fie întrerupți. Deși Armand, ca și comuniștii de stânga ai lui Buharin, se opusese cu înverșunare Tratatului de la Brest-Litovsk, Lenin nu-i purta pică. Îi respecta prea mult inteligența și judecata.

Întors în apartamentul din Kremlin, lui Lenin i s-a părut amuzant când slujitorul din vechiul regim i-a adus supa de legume și cașa frumos aliniată pe un platou Romanov cu vulturi bicefali, dar a schimbat muzica. A insistat ca orologiul muzical de pe Poarta Spaski să cânte *Internaționala* în loc de *Dumnezeu să-l aibă-n pază pe țar*.

Atât Lenin, cât și Troțki erau pragmatici și ideologici. Acceptaseră deja necesitatea recrutării unor „specialiști” cu loialitate incertă, și nu a unor fanatici incompetenți. Mulți alți comisari erau de părere că a-i alege pe cei mai deștepți și mai capabili era singura șansă de supraviețuire a regimului. Unul dintre recruții din eșaloanele superioare ale birocrăției comuniste, pe nume Borman, îi sprijinea în secret pe Albi. Borman colabora cu Manuiski, Rakovski, Radek și alții începând din martie 1918.

Manuiski, ca mulți din ierarhie, nu credea că dictatura bolșevică va dura foarte mult. Se pare

că i-a și spus lui Borman cu diferite ocazii: „Ne vor măcelări pe toți, dar, înainte de plecare, vom trânti ușa cu putere și le vom arăta noi *burjuilor* de ce suntem în stare”. Când Borman a întrebat de ce trebuia exterminați *burjuii*, Manuiski a replicat: „Ca să ne fie mai ușor să punem mâna pe putere din nou și, oricum, cu cât sunt mai puțini *burjui* pe lumea asta, cu atât e mai bine”.²³

Borman remarcă apariția unei „clase complet noi de birocrați”, care se instalase în hotelul Metropol, aproape de Kremlin. „Erau atrași de camerele ieftine și de mâncarea ieftină de la cantina de la parter, care, deși era proastă, tot era mai bună decât în restul orașului.”²⁴ În atmosfera frenetică a întrunirilor din Kremlin, care puteau ține și o jumătate de noapte, majoritatea comisarilor mâncau pe apucate, în comparație cu economistul Iuri Larin, care părea că se descurcă destul de bine în camera 305. „Larin era total diferit”, scria Borman. „Avea mâncare din belșug și de soi. Două doamne cu ochi negri se îngrijeau cu devotament de acest ins respingător, cu mâini de paralizic și gura strâmbă.” (Poate că la Larin se gândea Kurt Riezler, adjunctul noului ambasador german, când observa „corupția generalizată a oficialilor comuniști și năravurile lor, mai ales apetitul nesățios pentru femei”.²⁵)

Borman era frapat de faptul că majoritatea comuniștilor pe care îi întâlnea la Metropol nu erau ruși. „Veniseră într-o țară străină sau, mai bine zis, într-o țară pentru care nu simțeau nimic, doar ca să-și vadă de experimentul lor. Pentru ei, oamenii erau doar niște accesorii, precum iepurii dintr-un laborator. Îți puteai da seama ușor că erau complet rupți de viața reală. În momentul acela, liderii comuniști nu se așteptau ca

experimentele lor să dureze prea mult. De multe ori am auzit cum îi lua gura pe dinainte: «Trebuie să încercăm una și alta cât încă mai stăm pe aici».”²⁶

Cel puțin de două ori, Borman a fost lăsat să asiste la ședințele Sovnarkomului. „Mesele erau aranjate în formă de pătrat și acoperite cu fetru verde. La ele ședeau între 16 și 20 de oameni. Alții ședeau pe scaune și bănci de-a lungul pereților. Lenin ședea singur, în capul mesei. Troțki stătea în picioare în spatele lui, lângă perete. Cicerin stătea aplecat la fereastră și privea absent domurile bisericilor luminate de soarele la apus. [...] Lenin arăta ca unul care știe sigur ce face și ce vrea. Privea în jur, zâmbind cu viclenie. Arăta ca un negustor din nordul Rusiei. Conducea ședințele cu multă stăpânire de sine, explica problemele, puneă întrebări celor prezenți și apoi îi dicta secretarului propria versiune a rezoluției.”²⁷

Deși alcătuiau singurul partid politic disciplinat din Rusia, bolșevicii puteau fi și buni improvizatori. La mijlocul lui martie, Borman l-a întâlnit din întâmplare pe bulgarul Hristian Rakovski în hotelul Metropol. Rakovski l-a întrebat dacă ar vrea să facă parte dintr-o delegație cu Manuiski și Stalin, comisarul poporului pentru naționalități, care pleca „la Kursk ca să negocieze pacea cu ucrainenii”.²⁸ Asta se întâmpla la scurt timp după ocupația germană, când Rada încă mai era recunoscută.

Borman a apărut în gara Kursk, gata de plecare. „Stalin avea o față comună”, scria el. „Ochii furioși, respingători. Obrajii ciupiți de vărsat de vânt. Pe sub jachetă purta o cămașă din catifea bleumarin. Stătea nemișcat, fără să scoată un cuvânt. Manuiski e un ins micuț,

oacheș și agil. E rus, tot îmi spunea că e țăran din gubernia Kievului. [...] «Specialiștii» sunt cam derutați. Nu știu cum să se poarte. O mulțime de fețe de vârstă a doua. Un evreu tânăr se ține de Rakovski. Poartă tunică, pantaloni bufanți și cizme înalte. E cekistul Zaițev, secretarul delegației.”

Tot așteptând acolo, au aflat că nimeni nu anunțase conducerea căilor ferate, prin urmare nu li se pregătise nici un tren. „În cele din urmă, Stalin a telefonat la Kremlin. I-a răspuns comandantul pușcașilor letoni. În ciuda presiunilor venite dinspre Kremlin, a trebuit să mai așteptăm două ore. Podvoiski [fostul șef al Organizației Militare Bolșevice] a venit la trenul nostru, în gara Kursk, și s-a suit în el. Era comandantul sectorului local al frontului împotriva germanilor și a haidamacilor.***** Ne-a povestit cum a trebuit să împuște soldați ca să restabilească disciplina în unități. Era însoțit de un marinar uriaș, cu părul roșu și o figură înspăimântătoare. Am fost conduși în vagonul-restaurant, care încă mai păstra ceva din eleganța de odinioară. Marinarul ne-a reproșat imediat fața de masă albă: «E cazul să renunțăm la obiceiurile astea burgheze. Eu și tovarășul Podvoiski, de pildă, trăim ca niște adevărați proletari. Dacă sunteți în slujba autorității sovietice, nu trebuie să mâncați de pe o față de masă!» Aceasta a fost prima dată când am avut de-a face cu marinarii. Curând, lucrurile au devenit mai serioase. Detașamentele de marinari sau mai degrabă bandele independente nu ascultau de nici o autoritate și s-au arătat deranjate de sosirea noastră. «Ce fel de pace vreți să semnați?», întrebau marinarii. «Noi îi omorâm aici pe *burjui* și pe haidamaci, iar voi

încercați să ne opriți. Trebuie să verificăm cine sunteți».”²⁹

Resentimentele și suspiciunile marinarilor nu s-au domolit. „Chiar în prima zi după sosirea noastră acolo, Manuiski a aflat că mai multe detașamente navale voiau să atace delegația. Dar faptul că în oraș erau câteva sute de marinari nu l-a descurajat. Imediat a luat 20 de letoni din escorta noastră și a pornit spre cartierul lor general. Probabil că s-a purtat foarte dur cu ei. Se zvonea că mai mulți marinari au fost împușcați pe loc. [...] Cert este că, după acest incident, nici un detașament de marinari nu a mai încercat să împiedice activitatea delegației.”³⁰

Într-un final, delegația nu a rămas mult la Kursk, fiindcă a auzit că germanii îi arestaseră pe Petliura și pe membrii Radei, înlocuindu-i cu marioneta Skoropadski. La revenirea în gara Kursk din Moscova, delegația a fost blocată de un detașament al Armatei Roșii pornit să confişte alimente cu orice preț, care a insistat să le controleze bagajele la sânge. Pușcașii letoni au strâns rândurile și au strigat: „Cine trebuie să ne dea voie? Doar noi am început Revoluția!” Soldații i-au cerut comandantului lor să intervină, dar „letonii s-au purtat ca niște stăpâni”, consemna Borman, amuzat. „Vă puteți plânge Kremlinului!”, au zis ei dându-i un brânci comandantului de detașament.³¹

15

DUȘMANI LA PERIFERIE PRIMĂVARA ȘI VARA 1918

După dezastruoasa pierdere de teritorii în beneficiul Puterilor Centrale, ca să nu mai pomenim de opoziția care creștea peste tot, nu era deloc o surpriză că liderii comuniști din Moscova erau tot mai agitați. Penuria acută de alimente, cu precădere în marile orașe, începea să submineze sprijinul chiar și din partea proletariatului. Iar încercarea de a pune problemele doar pe seama „foametei și a ignoranței maselor”¹ venea din refuzul de a-și recunoaște greșelile.

Cu mult înainte ca țările din Antantă să-și stabilească politica postbelică, Lenin nu-și făcea nici un fel de iluzii în privința viitorului așa-numitei Republici Sovietice Socialiste Ruse după încheierea războiului în Occident. Era convins că natura lor capitalistă și imperialistă le va îndemna să ucidă pruncul comunist în fașă înainte ca acesta să ajungă îndeajuns de puternic ca să se poată apăra singur. Cu excepția diviziei de pușcași letoni, care număra 20 000 de oameni, Sovnarkomul nu dispunea de trupe instruite care să poată înfrunta un potențial inamic extern, darămite să facă față revoltelor din oricare loc al uriașei periferii a țării.

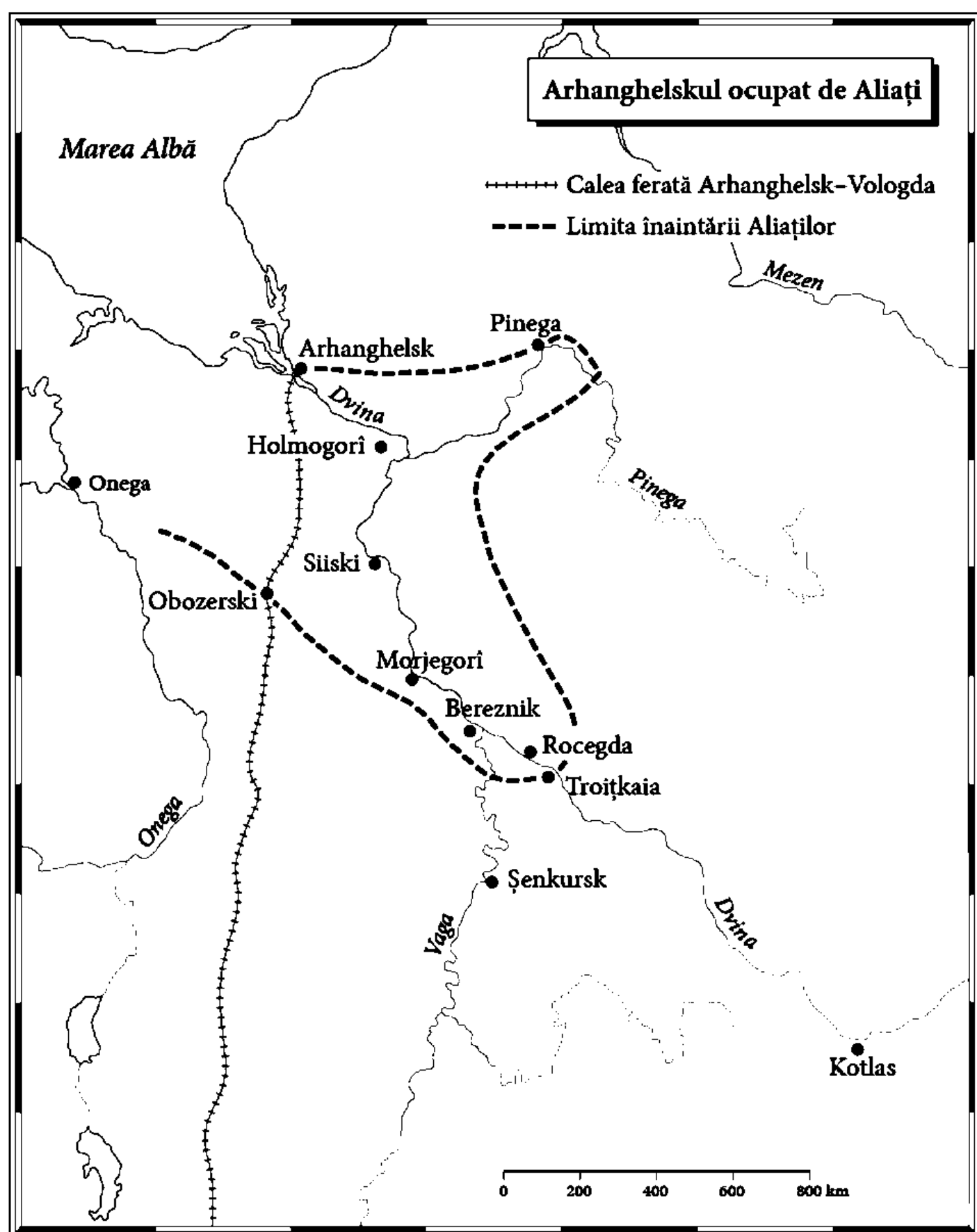
După cum am menționat deja, marina britanică adusesese infanteriști în Murmansk ca să apere depozitele militare cu tehnica de luptă trimisă anterior armatelor țariste. Dar, când această mică garnizoană a primit întăriri în mai, 370 de marinari și apoi 600 de infanteriști, Lenin și Troțki au hotărât să reacționeze împotriva prezenței forțelor străine pe teritoriul sovietic. Ironia face ca prima acțiune a infanteriei marine britanice să fie în sprijinul Gărzilor Roșii care luptau împotriva unei armate de finlandezi Albi care ocupase un teritoriu între Murmansk și graniță.

Până la urmă, forțele britanice din nordul Rusiei, care apărau zona dintre Murmansk și Arhanghelsk, au ajuns la un efectiv de aproximativ 184 000 de oameni. În cursul anului, acestora li s-au alăturat detașamente din alte națiuni aliate, inclusiv, americane, canadiene, franceze, sârbe și italiene. La începutul lui 1918, președintele Woodrow Wilson se declarase total împotriva amestecului în treburile interne ale Rusiei, dar, influențat de secretarul de stat Robert Lansing, a acceptat ideea apărării Murmanskului. Pericolele intervenției erau explicate clar de către șeful statului-major britanic, mareșalul sir Henry Wilson. „Din clipa în care o forță militară este implicată în operațiuni terestre”, scria Wilson într-o analiză, „este aproape imposibil să-i limităm angajarea într-o confruntare sau alta.”² Apoi, la mai bine de un an de la intervenția lor, mareșalul Wilson justifica întârzierea retragerii trupelor prin dorința de a nu-i lăsa pe aliații ruși din partea locului la mila bolșevicilor. De atunci puține lucruri s-au schimbat când vine vorba de expediții militare. Deși originar din Irlanda de Nord, în Londra Wilson vorbea cu accent irlandez, în semn de mândrie, refuzând să-și spună britanic. Cunoscut drept cel mai urât ofițer din armată din cauza unei răni la față suferite în Birmania, Wilson nu punea mare preț pe vanitate, cum nu pune nici pe lingușirea politicienilor.

Inițial, prezența britanicilor în Murmansk avusese un scop pur defensiv, chiar și după sosirea altor trupe, sub comanda generalului-maior Maynard. Dar ocuparea Arhanghelskului, în august, combinată cu o lovitură de stat anticomunistă, a impus o strategie mult mai agresivă. Generalul-maior Poole, comandantul britanic, a interpretat ordinele primite într-o

manieră foarte superficială. A declarat legea marțială, i-a tratat de sus pe șefii guvernului independent din nordul Rusiei și s-a pregătit să invadeze sudul, prin Vologda. Un plan bazat pe ideea fantezistă potrivit căreia forțele antibolșevice care atacau spre vest din munții Ural puteau face joncțiunea la Vologda cu trupele aliate din Arhanghelsk.

Autoritățile locale din Murmansk și Arhanghelsk nu primiseră nici un fel de sprijin din partea Moscovei și nu aveau cu ce să plătească salariile. Regiunea Murman, cu doar câteva mine și cherhanale, a informat Kremlinul că are nevoie de 50 de milioane de ruble ca să poată supraviețui. Sovnarkomul a ignorat cererea, ordonându-le șefilor de acolo să le reziste Aliaților, chiar dacă nu aveau nici arme și nici trupe. „Dacă nu primim nici un ajutor“, au replicat Moscovei cei din Murman, „îl vom cere Aliaților.“³

Slăbiciunea regimului lui Lenin era remarcată în rapoartele din aprilie ale ambasadorului Germaniei la Moscova, contele Wilhelm von Mirbach-Harff. Acesta informa Berlinul că numai regimentele de pușcași letoni asigurau controlul bolșevicilor asupra capitalei. Între timp, Yoffe, cel care condusesese delegația bolșevică la Brest-Litovsk, s-a mutat ca „ambasador” în vechea ambasadă țaristă de pe Unter den Linden, unde, ca bolșevic evreu care spera să răstoarne ordinea tradițională, a fost tratat ca o glumă proastă.

Lenin era fascinat de Germania, nu doar fiindcă vedea în ea țara care putea juca rolul principal în

răspândirea revoluției universale. Surprinzător, chiar invidia și lăuda capitalismul de stat pe care Germania condusă de Wilhelm îl adoptase în Primul Război Mondial. (Britanicii, pe de altă parte, îl considerau un „socialism pe timp de război”, fiindcă auziseră că germanilor nu le era permis să aibă mai mult de două perechi de ghete.) Lenin vedea în sistemul german un model valoros pentru socialismul de stat. Aprecia „disciplina și organizarea lui, conlucrarea eficientă pe baza celei mai moderne industrii constructoare de mașini, responsabilizarea și controlul strict”.⁴ Acestea erau calități la care nu putea decât să viseze într-o Rusie dominată de haos. Și totuși era hotărât să le impună cu forța.

Cu un an înainte, Guvernul Provizoriu condus de prințul Lvov îi lăsase pe estonieni să facă primul pas spre independență, cu granițe și o adunare provincială, Maapäev. Practic însă, bolșevicii din Estonia dețineau puterea *de facto*, dat fiind numărul mare de soldați ruși staționați acolo. Cu toate acestea, sprijinul acordat bolșevismului începuse să scadă la sfârșitul lui 1917. La alegeri, bolșevicii pur și simplu anulasera rezultatele pe motiv că nu răspundeau „intereselor maselor muncitoare”.⁵ Scuza lor a fost susținută și de aluziile la o presupusă conspirație între moșierii germani și *burjuii* estonieni. A urmat un val de arestări, dar forțele bolșevice au fost nevoite să se retragă pe măsură ce germanii înaintau din Letonia în Estonia, în cele din urmă îndreptându-se spre granița cu Rusia, la Narva.

Ocuparea Estoniei de către armata germană a fost, evident, salutată de nobilii baltici, dar a și stârnit patriotismul și resentimentele

estonienilor. „Nobilii baltici”, care se trăgeau tocmai din cavalerii teutoni ai Evului Mediu, dețineau aproape jumătate din terenul agricol.

Printr-un mare gest simbolic, independența estoniană a fost declarată pe 23 februarie 1918, puterea fiind preluată de un guvern provizoriu, susținut de Divizia Națională Estoniană, înființată în secret ca să-i înfrunte pe bolșevici. Când, la sfârșitul lunii, Armata a 8-a germană a ocupat cea mai mare parte din Estonia, unitățile estoniene, împreună cu o forță de autoapărare pentru capitala Tallinn (fostă Reval), au primit permisiunea de a rămâne pe loc, cu condiția să fie neutre; în aprilie însă, au fost dezarmate. Între timp, guvernul provizoriu estonian a fost înlocuit de o administrație a „nobililor baltici”, care visau să creeze un ducat baltic german din cele trei provincii. Dar această fantezie, încurajată de generalul von der Goltz și de Ludendorff, va dispărea odată cu înfrângerea armatelor germane în vest, ca și visul unei monarhii germane în Finlanda.

Pe 5 aprilie, la mai bine de 9 000 de kilometri spre est, în celălalt capăt al fostului imperiu țarist, Marina Imperială Japoneză trimitea un batalion de infanteriști la Vladivostok. Oficial, aceasta era o reacție la uciderea a trei civili japonezi. În realitate, era doar un pretext pentru ca Japonia să facă primul pas spre împlinirea ambițiilor în regiune. Două divizii de infanterie fuseseră deja trimise în Coreea, iar în portul Vladivostok așteptau două crucișătoare pline ochi cu alți infanteriști marini. Crucișătorul HMS *Suffolk* al marinei britanice a lăsat pe uscat 50 de marinari pentru a-l ajuta pe aliatul de moment. La rândul ei, nava americană USS *Brooklyn* a lăsat

pe uscat marinari din Marina Statelor Unite. SUA, marele rival al Japoniei în Oceanul Pacific, deja erau prezente în Rusia pentru consilierea Guvernului Provizoriu al prințului Lvov și prin ingineri de la Serviciul de Întreținere a Căilor Ferate, pentru a ajuta la modernizarea Căii Ferate Transsiberiene.

Calea Ferată Transsiberiană a devenit importantă în următorul eveniment, neașteptat, care a dus la un adevărat război civil internaționalizat. Imperiul țarist fusese la fel de multinațional ca și omologul său austro-ungar. În 1914, cehii din Rusia se oferiseră să lupte alături de frații lor slavi împotriva armatei austriece care includea mulți recruți cehi dornici să se predea cu orice ocazie. După ce se predau, se alăturau unităților cehe în uniforme rusești cu baza în Ucraina.

În toamna lui 1917, în timp ce vechea armată țaristă se dezintegra, cehii și-au păstrat coeziunea și disciplina. Prăbușirea iminentă a Imperiului Austro-Ungar dădea mari speranțe de independență cehilor dacă războiul se încheia cu victoria Aliaților. Aliații însă nu cădeau de acord asupra modului în care puteau fi folosiți cei 40 000 de soldați cehi. Francezii îi voiau înapoi, ca să întărească frontul de vest din Franța, în timp ce britanicii preferau să-i țină în Rusia, în caz că frontul de est putea fi relansat împotriva Germaniei. Consulul general american din Irkutsk susținea fără rezerve poziția britanicilor. „Este absolut necesar ca trupele cehoslovace să rămână în Rusia”, scria el Washingtonului, „nu să fie trimise în Franța, cum s-a propus inițial. [...] Toți cehii vorbesc rusa și, dacă rămân intacte, unitățile lor vor alcătui coloana vertebrală a intervenției Aliaților, reușind încă o dată să

restabilească un front împotriva Germaniei în Rusia.”⁶

Generalul Pierre Janin, viitorul șef al Misiunii Militare Franceze în Siberia, a fost informat mai târziu de către liderul ceh Tomáš Masaryk că generalul Alekseev ceruse ca forțele cehe să fie transferate în regiunea Donului. Masaryk însă, „nedorind să coopereze sub nici un motiv pentru restaurarea țarismului”, refuzase.⁷ Mai mult de atât, Masaryk se temea că va fi foarte greu să retragă forțele de la Marea Neagră, atât timp cât Imperiul Otoman rămânea în război.

În martie, după o înaintare fără probleme a germanilor, Lenin și Sovnarkomul au înțeles cât de vulnerabili erau din punct de vedere militar. Vrând să scape de cehi, le-au permis să meargă la Vladivostok via Calea Ferată Transsiberiană, de unde nave ale Aliaților aveau să-i ducă în vestul Europei. Așa a început transferul lor spre est, unitățile cehe fiind transportate pe rând, cu mai multe trenuri. Dar curând cehii au descoperit că trenurile lor erau întârziate în mod deliberat de sovietele locale, care acordau prioritate celor încărcate cu prizonieri de război austrieci și germani, în speranța că îi vor convinge să se convertească la comunism. Potrivit consulului general Harris din Irkutsk, Gheorghe Cicerin, noul comisar al poporului pentru afacerile externe, trimisese un mesaj pe 20 aprilie care suna astfel: „Transportați prizonierii germani cât mai repede posibil spre vest. Rețineți eșaloanele cehoslovace.”⁸

Autoritățile sovietice voiau dezarmarea lor, cehii însă le bănuiau că ar fi în căldășie cu Puterile Centrale. Și se temeau că ar putea fi dați pe mâna austriecilor, ca trădători. Troțki, acum comisar al poporului pentru război, a făcut

greșeala enormă de a ordona arestarea tuturor soldaților cehi care nu-și predau armele. Acest ordin va transforma întregul conflict, extinzându-l în tot spațiul eurasiatic.

Mai la sud, în regiunea Donului și în nordul Caucazului, Roșii erau încolțiți. După cum încercase Mironov să-l avertizeze pe Troțki, jafurile la care se dedau Gărzile Roșii și detașamentele de infanteriști marini în stanițele cazace stârniseră mânia cazacilor de pe Don și din Kuban.

Atamanul Krasnov, animat de ideea unei mari federații cazace, a adunat o armată de 40 000 de oameni. Știind că flancul de vest, până la Rostov-pe-Don, era apărat de germani, trupele lui s-au îndreptat spre Voronej, în nord, în timp ce un detașament puternic, sub comanda generalului Konstantin Mamontov, a pornit spre nord-est, prin stepă, către Volga, ca să atace Țariținul. Mamontov era un mare lider (și, potrivit lui ludenici, avea cea mai mare mustață victoriană dintre toți comandanții Albi), dar, întrucât cavaleria ușoară nu era cea mai potrivită pentru ocuparea unui oraș, oamenii lui au întâmpinat o rezistență îndârjită. Misiunea Militară Britanică îl lăuda ca pe un adevărat gentleman englez: „Este un mare sportiv și la Moscova avea mai mulți câini de vânătoare”.⁹ Ulterior s-a mai încercat ocuparea orașului, dar, cu Iosif Stalin în calitate de comisar-șef, „asediul Țariținului”, viitorul Stalingrad, va deveni un mit eroic pentru propagandiștii sovietici.

*Iosif Stalin, în calitate de comisar al Armatei a
10-a la Țarițin.*

(Alamy/Süddeutsche Zeitung Photo)

Pe 22 iunie, Armata Voluntarilor, sub comanda generalului Denikin, doar cu 9 000 de oameni, s-a întors în Kuban pentru a încerca din nou să ocupe capitala, Ekaterinodar, unde fusese ucis Kornilov. Generalul Alekseev și alții încercaseră să-l convingă pe Denikin să meargă în nord, în amonte de Volga, spre Samara, ca să facă joncțiunea cu cehii, Denikin însă era hotărât. Voia să creeze o bază solidă pentru Armata Voluntarilor în Kuban, unde să aducă și regimentele de cazaci. Poate că voia și să întoarcă rezultatul „bătăliei înrâncenate, de cinci zile, de la periferia orașului, când Armata Voluntarilor a pierdut trei sferturi din efectiv, alături de conducătorul și eroul lor, generalul Kornilov”.¹⁰ Oricum, mulți cred că eșecul lui Denikin de a concentra forțele în mijlocul regiunii Volga, în 1918, cum îl îndemnase Alekseev, a fost cea mai mare șansă irosită de Albi.

În orașul industrial Armavir, comuniștii au măcelărit nu doar Albi, ci și refugiați armeni și perși. Denikin nu a fost un general temerar, dimpotrivă, a acționat cu mare băgare de seamă în raport cu cei 80 000 de marinari și membri ai Gărzilor Roșii rămași în nordul Caucazului. Deși mult depășită din punct de vedere numeric, Armata Voluntarilor a fost întărită de cazacii din Kuban, așa cum sperase Denikin, astfel încât la mijlocul lui august era aproape de Ekaterinodar. „De data aceasta”, remarcă unul dintre ofițerii lui, „armata a fost sprijinită de populația locală, a cărei atitudine față de Voluntari se schimbase radical după ce văzuse ce le putea pielea bolșevicilor.”¹¹

După un șir de înfrângeri, forțele bolșevice indisciplinate s-au retras în dezordine din Ekaterinodar. Șase ofițeri Albi ținuți în închisoarea de lângă podul de peste râul Kuban le-au văzut, entuziasmați, cum fug. Fuseseră printre cei răniți lăsați în urmă în timpul Marșului pe Gheață. Miraculos, bolșevicii îi trataseră omenește, dacă ținem cont că Albii îi uciseseră pe toți Roșiii prinși sau răniți. Între timp, câțiva marinari aflaseră de prezența lor în închisoare. „Era o harababură de nedescris în acel șir nesfârșit de căruțe”, scria Pavel Konstantinov, unul dintre cei șase. „Tunuri, saltele de puf, samovare, bucătării de campanie, automobile de lux, lăzi cu obuze și baloturi cu fel de fel de lucruri. Peste tot numai haos și disperare. Singura care ne împingea înainte era certitudinea absolută că voluntarii vor fi necruțători. Bineînțeles că cei care îi sprijineau pe Albi priveau acest chin cu o plăcere răutăcioasă și își țineau răsuflarea în așteptarea acelei clipe. [...]

Cu o speranță disperată ascultam zgomotul artileriei care era tot mai aproape.”¹²

Când, în sfârșit, au văzut capătul coloanei care se retrăgea, cei șase ofițeri au îndrăznit să creadă că scăpaseră cu viață. Dar marinarii au reapărut. Nu uitaseră de ei. I-au târât afară, i-au dus peste pod și, la lăsarea întunericului, s-au oprit la marginea drumului ca să-i execute. Konstantinov s-a prăbușit la pământ cu un glonț în umăr. Paralizat de durere a reușit să rămână nemișcat când marinarii au verificat, înfigându-le baioneta în fund, dacă sunt morți sau nu. Konstantinov a rămas acolo până au plecat, apoi s-a târât până la casa unui țăran în primele ore ale dimineții, tocmai când trupele lui Denikin intrau în oraș. Colegii ofițeri și comandantul lui din timpul Marșului pe Gheață nici nu l-au recunoscut după chinurile prin care trecuse.

Colonelul Andrei Șkuro, cu papaha lui din blană de lup.

(Alamy/Alto Vintage Images)

Victoria lui Denikin, care i-a silit pe Roșii să se retragă spre Stavropol și Piatigorsk, în Caucaz, a fost facilitată de cavaleria de gherilă a

colonelului Andrei Șkuro, care acționa în spatele liniilor bolșevice. Pe cât de viclean, pe atât de necruțător, Șkuro, în vârstă de 31 de ani, era adulat de subordonați. Escorta lui personală era cunoscută sub numele de Sotnia Lupilor, după *papahalele* pe care le purtau și capul de lup de pe steagul lor. Șkuro știa cum să-și aleagă oamenii. „Lua cu el cinci-șase cazaci și un trompet, apărea pe neașteptate într-o staniță, îi aduna pe localnici și anunța: «Cazaci, chem stanița voastră sub arme. În două ore toți cazacii să vină călări lângă biserică!»”¹³

Celor care îi criticau strategia, Denikin le răspundea că, până la sfârșitul celei de-a doua campanii din Kuban din septembrie, Armata Voluntarilor crescuse de patru ori, iar Roșii pierduseră controlul Caucazului. Sigur, este imposibil de spus dacă ar fi putut schimba rezultatul războiului mergând spre nord, și nu spre sud, dar este puțin probabil să o fi făcut.

În timp ce ultimele etape ale Primului Război Mondial dădeau naștere unor ramificații complexe la periferia Imperiului Rus, consecințele lor erau evidente și în Orientul Mijlociu, odată cu prăbușirea Imperiului Otoman. Accentul pe războiul de tranșee din vestul Europei tinde să eclipseze luptele din Irak pe frontul mesopotamian și ocuparea Persiei de către turci, ruși și britanici.

Generalul-maior Lionel Dunsterville, comandantul uneia dintre cele trei forțe speciale desfășurate de britanici în sudul Caucazului și în Transcaspia, a acționat independent de trupele lui în cursul iernii. A alcătuit un pichet mobil din Forța Expediționară Mesopotamiană, cu care a străbătut munții acoperiți de zăpadă din estul

Persiei în automobile și furgonete Ford. În mai puțin de 60 de zile a ajuns la Enzeli, lângă Marea Caspică, în a doua jumătate a lui februarie 1918. Primirea a fost ostilă. Deși Enzeli era oraș persan, comandantul bolșevic de acolo, cu 4 000 de oameni, a insistat că, după Tratatul de la Brest-Litovsk, statul sovietic nu mai era în război cu Turcia și Germania. Imperialiștii britanici nu erau bineveniți. Dunsterville nu a avut încotro și s-a retras la Hamadan ca să aștepte întăriri. Având la el mult aur britanic și argint persan, a contribuit din plin la aprovizionarea cu alimente a populației din regiune, care suferea de foame, și la repararea drumurilor în această perioadă de repaus impus.

Grosul trupelor lui Dunsterville a avut nevoie de mai bine de trei luni ca să ajungă de la Basra, motiv pentru care a ocupat Enzeli de-abia pe 27 iunie. Între timp, avangarda turcă ajunsese la doar 60 de kilometri de Baku, oraș apărat mai ales de Gărzi Roșii armene, instruite precar.

Deși bolșevicii încă mai erau stăpâni în Baku, Dunsterville a trimis un detașament spre oraș la mijlocul lui iulie. Teamă de turci era atât de mare, încât bolșevicii s-au hotărât, fără tragere de inimă, să apere Baku atât cu imperialiștii britanici, cât și cu un ataman din partea locului, colonelul Lazar Bicerahov. Dispunând de un detașament de autoblindate Rolls-Royce, Dunsterville a detașat cazacilor patru dintre ele.

Conducătorul sovietic din Baku nu a fost la fel de brutal ca în alte locuri. Chiar și Ceka s-a abținut de la excese, executând doar doi oameni, ambii delapidatori. Printre comisarii militari din Baku se număra și tânărul Anastas Mikoian, unul dintre foarte pușinii lideri comuniști care au supraviețuit tuturor schimbărilor din

conducerea superioară în următorii 60 de ani, reușind să moară de moarte bună.

Comunitatea din Baku nu avea cum să-și asigure traiul de pe o zi pe alta și nici cum să împiedice trupele armene să se îmbete și să-i maltrateze pe musulmani. În cele din urmă, pe 25 iulie, un grup de revoluționari socialiști de dreapta, de menșevici și de dașnaki armeni, care se autointitula Dictatura Centro-Caspică, i-a dat jos, fără vărsare de sânge, pe bolșevici, cu ajutorul lui Bicerahov și al autoblindatelor. Deși înlăturați de la putere, bolșevicii au rămas în libertate.

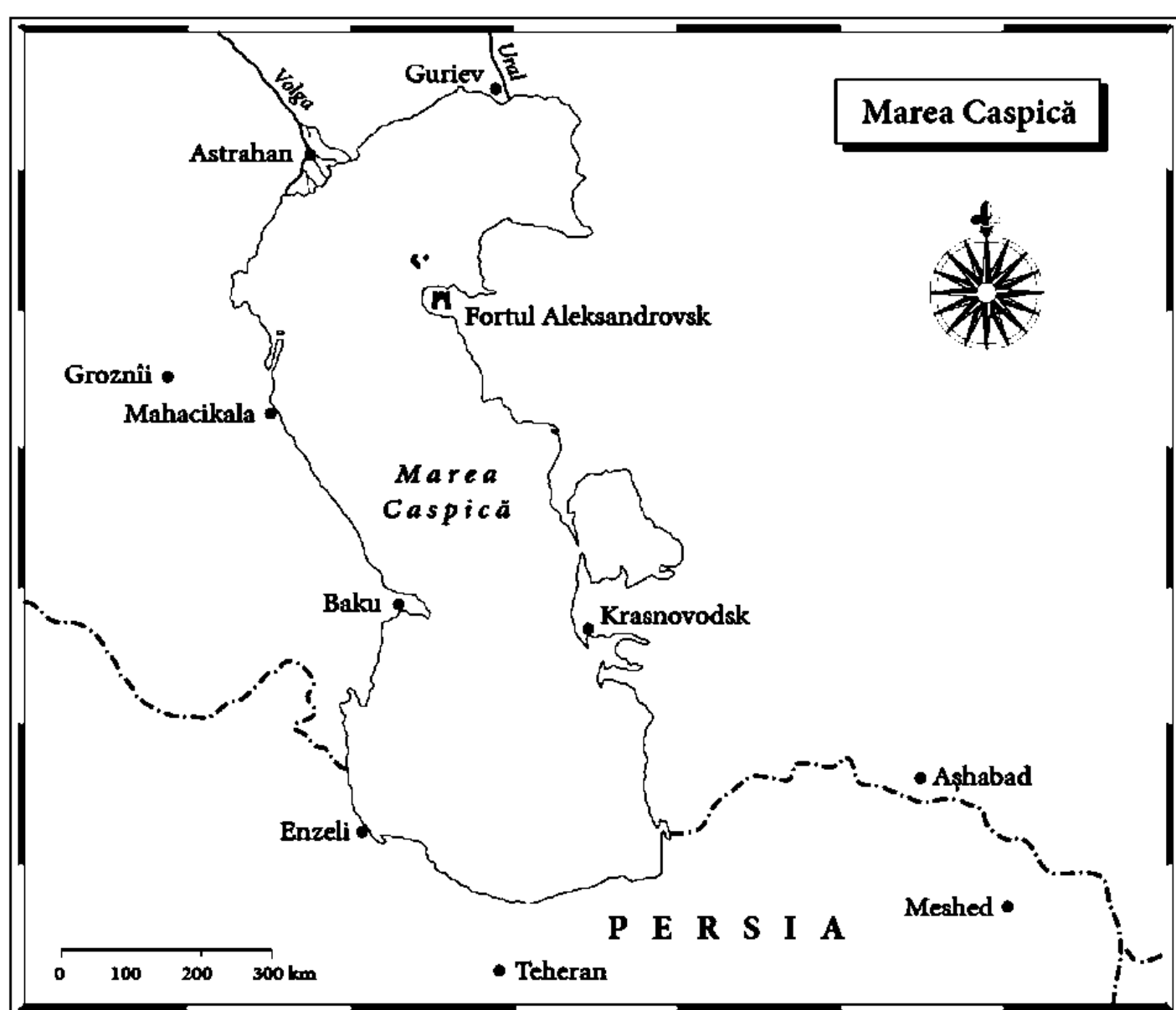
Cam în același timp, pe țărmul de est al Mării Caspice, germanii, în cooperare cu bolșevicii, achiziționau întreaga producție de bumbac a Turkistanului în portul Krasnovodsk. Dar un ofițer britanic de informații, căpitanul Reginald Teague-Jones, a reușit să împiedice mutarea bumbacului cu ajutorul unor simpatizanți din localitate. Aceștia au trimis un semnal cifrat fals navelor, ordonându-le să descarce baloturile de bumbac și să se întoarcă la Astrahan. Apoi au defectat transmițătorul, pentru ca ordinul să nu poată fi contramandat.¹⁴

Mai departe, spre est, dincolo de Marea Aral, uzbekii și kirghizii, izolați de luptele din sudul munților Ural, sufereau din greu. „Sărmanii localnici au ajuns să mănânce pisici și câini ca să supraviețuiască”, afla consulul general Harris din Irkutsk de la unul dintre asistenții lui. „După Tratatul de la Bret-Litovsk, bolșevicii i-au eliberat pe prizonierii de război germani și austrieci, care au suferit și ei de foame. Atât de gravă este penuria de alimente încât kirghizii nomazi din deșertul Sîr-Daria au înființat un târg de sclavi la Tașkent. Am văzut nu mai puțin de 15

tinere scoase la vânzare. Una a fost vândută pe 1 500 de ruble.”¹⁵ Se pare că tinerele erau vândute de propriile familii, pentru a reduce numărul gurilor de hrănit.

În timp ce forțele britanice se desfășurau pe țărmul de vest al Mării Caspice, cartierul general din Bagdad se interesa dacă marina britanică va acționa și pe marea interioară și dacă putea demonta și transporta pe uscat o canonieră din clasa Fly dotată cu un tun de 101 mm. Până la urmă s-a renunțat la această idee, luându-se în considerare doar transportul tunurilor și montarea lor pe vasele din partea locului. Folosirea caravanelor de cămile pentru re aprovizionarea cu muniție era limitată, fiindcă o cămilă putea căra numai opt obuze de 119 mm. În iulie s-a hotărât fabricarea unor crucișătoare auxiliare și înființarea unei baze de hidroavioane la Enzeli. Obiectivul era „supremația pe mare”, ca parte a strategiei lui Dunsterville de apărare a câmpurilor petrolifere din Baku împotriva turcilor și a germanilor.¹⁶

Spre sfârșitul lunii, comandorul David Norris a părăsit Bagdadul pe fluviul Tigru cu un grup de ofițeri și de marinari din flota marinei britanice. Timonierul său, subofițerul Dickason, făcuse parte din expediția antarctică a lui Scott. Tunurile aduse de la Bombay la Basra urmau să fie transportate cu camioanele. Norris s-a întâlnit cu generalul Dunsterville în Kasvin, ca și cu exploratoarea Gertrude Bell.

Pe 26 iulie, trupele turcești care, întărite cu tătari, aveau în jur de 14 000 de oameni, au încercuit peninsula Baku. După cinci zile, orașul a fost cuprins de panică aflând că turcii avansau fără oprire. Trupele alcătuite în cea mai mare parte din armeni au fugit, lăsându-i pe cazaci să țină piept turcilor. În timp ce mii de civili armeni din Baku se călcau în picioare ca să urce pe vasele cu aburi care să-i scape de răzbunarea turcilor, Bicerahov și-a dat seama că oamenii lui nu aveau nici o șansă să apere singuri orașul. Tocmai când se pregătea să se retragă, salvarea a venit de unde nici nu se aștepta.

Bolșevicii își duseseră tunurile în port, gata să le trimită la Astrahan. Unul dintre comisarii lor, Grigori Petrov, a fost anunțat că trupe inamice se apropiau de oraș pe jos. Petrov, un caracter capricios, s-a răzgândit. În loc să urce tunurile pe vase, le-a ordonat oamenilor lui să deschidă focul. Efectul a fost uluitor. Turcii au dat bir cu

fugiții. Bicerahov și-a regrupat cazacii și, în fruntea lor, a pornit în urmărirea dușmanilor.

În decurs de o săptămână, detașamentul lui Dunsterville a intrat în Baku. Ofițeri și subofițeri britanici s-au străduit să transforme Gărzile Roșii, alcătuite în mare parte din armeni, într-o forță care să poată rezista unui inamic de două ori mai numeros. Spre surprinderea lor, au descoperit femei armene în tranșee. „Au preferat să-și riște viața alături de bărbații lor, în loc să rămână în oraș, fără apărare”, scria căpitanul de grăniceri William Leith-Ross.¹⁷ De câteva ori, aceste femei s-au dovedit mult mai curajoase decât bărbații. „Orașul este un amestec ciudat, ruși, tătari și armeni”, remarcă un ofițer de marină. „Jumătate din clădiri sunt neterminate; lângă o clădire căreia i-ar sta bine și pe Strand se întinde un șir de cocioabe.”¹⁸

Odată cu sosirea întăririlor – Brigada 39 Infanterie –, trupele lui Dunsterville ajunseseră la un efectiv de aproape 1 000 de oameni, pe care comandantul i-a trimis la unitățile de armeni pentru a le ridica moralul. Stepan Șahumian, Petrov și ceilalți lideri bolșevici au încercat să fugă la Astrahan, noaptea, pe mai multe vase, însă nava înarmată *Astarabad*, le-a tăiat calea și le-a dat un ultimatum. Neprimind nici un răspuns, *Astarabad* a deschis focul și a lovit unul dintre vase. Convoiul s-a întors la Baku. Vasele au fost percheziționate în docuri și în ele s-au descoperit lăzi întregi cu obiecte de valoare, arme și muniție atât de necesare. De data aceasta, majoritatea liderilor bolșevici au fost închiși, dar, dintr-un motiv necunoscut, nu și Mikoian.

Pe 17 august, generalul-maior Dunsterville a intrat în portul Baku la bordul navei armate *Kruger*, care, o lună mai târziu, va deveni nava

amiral a flotei britanice caspiene. Dunsterville arborase drapelul rus tradițional, alb, albastru și roșu. Dar, când cineva a spus că ar putea fi luat drept un drapel contrarevoluționar, dat fiind că îl foloseau Albii generalului Denikin, Dunsterville a ordonat să fie întors pe dos, cu dunga roșie sus. Și nu a pomenit nimănui că acesta era drapelul național sârb. Dunsterville descria cu umor paradoxurile situației. „Un general britanic pe Marea Caspică”, povestea el, „singura mare nebrăzdată până atunci de chilele britanice, la bordul unei nave care purta numele unui președinte sud-african și [fost] dușman, pornind dintr-un port persan, sub pavilion sârb, ca să scape de turci mai mulți armeni dintr-un oraș rusesc revoluționar.”¹⁹

Duminică, 1 septembrie, britanicii s-au văzut nevoiți să avertizeze Comitetul Centro-Caspic care conducea orașul Baku: „Dacă armenii nu-și dau toată silința și nu manifestă mai mult curaj, turcii vor intra în oraș când le pofteste inima [...] și, dacă locuitorii nu-și apară sau nu pot să-și apere orașul, atunci cel mai bine este să ajungă la o înțelegere cu turcii, iar britanicii vor pleca”. Comitetului nu i-a plăcut tonul critic și a încercat să dea vina pe britanici, fiindcă „armenii erau cei mai bravi dintre bravi”.²⁰

Pe 14 septembrie, după numai șase săptămâni de lupte, trupele turcilor și tătarilor au străpuns linia de apărare a orașului, în pofida eforturilor soldaților lui Dunsterville de a îmbărbăta batalioanele armene. În total, 180 dintre oamenii lui au căzut în luptă, o cincime din întregul efectiv. Generalul a primit ordin să-și retragă trupele după ce portul a început să fie bombardat de artilerie. Astfel, în spatele unei ariergărzi din Batalionul 7 al Regimentului North

Staffordshire, statul lui major a coordonat retragerea din oraș și evacuarea spre Enzeli cu mai multe nave, alături de câteva mii de refugiați armeni.

În acest haos, comisarii bolșevici ținuteți prizonieri în Baku se pare că au fost eliberați la timp de soldații armeni conduși de Mikoian. S-au urcat pe nava cu aburi *Turkmen* și i-au spus căpitanului să pornească spre nord, spre fortăreața comunistă Astrahan, dar căpitanul s-a temut că va fi arestat acolo și, pe tăcute, și-a îndreptat vaporul spre Krasnovodsk, în Transcaspia. Această decizie avea să ducă la celebrul masacru al celor „26 de comisari”, doi dintre ei prieteni de-ai lui Lenin. Acuzația adusă de Moscova, cum că fusese „o crimă de război a britanicilor”, era cel puțin deplasată, incidentul însă a devenit un cal de bătaie pentru comuniști mulți ani după aceea.

Distrugerea orașului Baku a fost însoțită de violuri și crime atroce. „Turcii și tătarii au pătruns în orașul neajutorat”, scria căpitanul Teague-Jones în jurnalul său, „și i-au tratat cu sălbăticie pe sărmanii locuitori armeni [...] fără să cruțe pe nimeni, nici măcar pe copii.”²¹ Numărul celor masacrați se estimează a fi între 5 000 și 20 000, dar 7 000 probabil că este mai aproape de adevăr. Tătarii aveau multe motive să se răzbune. La începutul anului, trupele armene din Baku îi masacraseră pe mai toți tătarii musulmani de acolo, iar turcii le spusese că se pot răzbuna într-o proporție de 3 la 1. Între timp, Bicerahov și cazacii lui fugiseră în nord, spre Petrovsk (acum Mahacikala, capitala Daghestanului), unde au reușit să strângă cea mai mare parte din flota comercială.

În ciuda înfrângerii de la Baku, căpitanul Teague-Jones, care s-a referit foarte puțin la ofițerii superiori, a avut numai cuvinte de laudă pentru Dunsterville și oamenii lui, care reușiseră să țină piept atât timp unor forțe superioare din punct de vedere numeric. Importanța misiunii fusese mult prea disproporționată față de efectivele lor.

Oricum, triumful turcilor în Baku a fost de scurtă durată. Marea victorie a armatei generalului Allenby la Megiddo, în Palestina, o săptămână mai târziu, i-a împiedicat pe turci să exploateze câmpurile petrolifere și, după încă o lună, războiul din Orientul Mijlociu s-a sfârșit printr-un armistițiu. Plecarea turcilor din Baku i-a făcut pe liderii locali să solicite din nou ajutorul britanicilor. Divizia 27 indiană a fost trimisă acolo ca să păzească zona petroliferă, în timp ce drapelul alb al marinei britanice a fost arborat de către cuirasatele improvizate care plecau să lupte cu flota bolșevică staționată la gura Volgăi, lângă Astrahan.

16

REVOLTA CEHILOR ȘI A REVOLUȚIONARILOR SOCIALIȘTI DE STÂNGA MAI-IULIE 1918

După ce bolșevicii din Petrograd au desființat Adunarea Constituantă în ianuarie, revoluționarii

socialiști de dreapta au fugit în ținuturile de unde proveneau, spre est – mai ales în regiunea Volga. Acolo au descoperit cu dezamăgire că, deși poate că îi votaseră, țăranii nici nu se gândeau la revoltă. Echilibrul de putere a început să se schimbe în detrimentul comuniștilor de-abia în mai, odată cu deplasarea corpului de armată ceh pe Calea Ferată Transsiberiană.

Pe 14 mai, în Celiabinsk, la marginea munților Ural, a avut loc o ciocnire violentă între prizonieri de război unguri și cehi, care s-a soldat cu mai mulți morți. Prizonierii de război germani și austro-ungari erau furioși pentru că, în urma Tratatului de la Brest-Litovsk, crezuseră că aveau să plece acasă. Iar cehii, care erau transportați cu atâtea trenuri pe Calea Ferată Transsiberiană, păreau că le stau în cale. Sovietul din Celiabinsk arestase câțiva cehi, dar camarazii acestora i-au eliberat cu arma în mână și au preluat puterea în oraș.

Troțki era scandalizat. La început a ordonat arestarea reprezentanților Consiliului Național Ceh din Moscova, apoi a dispus ca trenurile Legiunii Cehe să fie oprite. Membrii ei trebuia fie să se alăture Armatei Roșii, fie să îngroașe rândurile batalioanelor de construcții. Pe 22 mai, cehii au refuzat să depună armele. Troțki a trimis telegrama fatală pe 25 mai. „Toate sovietele aflate de-a lungul căii ferate sunt obligate, sub amenințarea unei pedepse aspre, să-i dezarmeze pe cehi. Fiecare ceh găsit cu arme pe calea ferată trebuie împușcat pe loc. Fiecare eșalon în care este găsit chiar și un singur om înarmat trebuie dat jos din vagon și trimis într-un lagăr al prizonierilor de război. Comisariatele militare locale vor executa acest ordin numaidecât. [...] Trupe destoinice sunt trimise în ariergarda

eșaloanelor cehe ca să le dea o lecție răzvrătiților. Cehii care depun armele vor fi tratați ca niște frați. Troțki.”¹ Pentru cehi, cale de întoarcere nu mai era. De încredere în frăția promisă de Troțki^{*****} nici nu putea fi vorba.

Orașele aflate de-a lungul Căii Ferate Transsiberiene au căzut unul după altul în fața cehilor, începând cu Novo-Nikolaevsk (Novosibirsk) în centrul Siberiei, a doua zi după telegrama lui Troțki. În ultimele zile ale lui mai comuniștii au fost alungați din Penza, la vest de Volga, din Sirzan, pe Volga, și din Tomsk, în vestul Siberiei.

Datorită telegrafului, vestea s-a răspândit cu repeziciune, atât revoluționarii socialiști de dreapta, cât și grupuri de ofițeri începând să ia legătura cu cehii ca să-și coordoneze acțiunile. Revolta cehilor a încurajat, de asemenea, chiar mai mulți revoluționari socialiști de dreapta și alți antibolșevici din Moscova și Petrograd să plece spre Volga și munții Ural și să se alăture oricărei guvernări putea apărea între timp.

În Kurgan, un orașel liniștit așezat între Celiabinsk și Omsk, din vest au sosit două trenuri cu cehi. „Înalti, tineri și chipeși, soldații au apărut pe străzi”, scria un antibolșevic, „îmbrăcați îngrijit în mantale cenușii și panglici roș-albe prinse la chipiuri. O mare deosebire între ei și trupele de securitate sovietice, îmbrăcate în uniforme jerpelite și murdare.” Un grup de 120 de oameni din partea locului, care voiau să-i răstoarne pe comuniști, au intrat imediat în contact cu ei. Cehii le-au dat arme. „Ne-am împărțit în grupuri de câte 15–20 și am început să ne apropiem, repede, de pozițiile Roșiilor. Aceștia au fost luați pe nepregătite și nu au opus o prea mare rezistență, cu excepția celor care apărau podul

de cale ferată de peste râul Tobol și închisoarea, pe care Roșii o umpluseră deja cu cei pe care nu-i voiau.”²

Cel mai important oraș de pe Volga eliberat de cehi a fost Samara. „Vestea intervenției cehilor în Penza și Sîzran s-a răspândit cu viteza fulgerului”, scria Iakov Dvorjeț, un revoluționar socialist de seamă. Cehii au intrat în Samara la ora 5:00, în dimineața de 8 iunie. Și au început să tragă în toți comuniștii indicați de localnici. „Orașul era plin de cadavre”, scria Dvorjeț. „Cadavrele unor bolșevici bine cunoscuți zăceau în grădina catedralei. [...] Cineva trebuia să pună capăt acestui masacru. Obosit peste măsură, m-am dus la cartierul general, unde am aflat că se stabilise o linie de comunicații cu conducerea cehilor.”³ Chiar din prima zi a devenit evidentă diferența dintre convingerile ofițerilor reacționari și cele ale revoluționarilor socialiști de dreapta antimonarhiști, care se bucurau de sprijinul neprecupețit al feroviarilor. Lozinca lor era: „În numele Adunării Constituante, jos cu bolșevicii!” Ofițerii mai reacționari nu credeau în democrație și nu voiau decât o dictatură militară.

În fața sediului Dumei din Samara, Dvorjeț a văzut ofițeri și cetățeni bogați care sărbătoreau eliberarea rupând bucățile de placaj cu care Roșii acoperiseră statuia țarului Alexandru al II-lea. Mulțimea striga „Uraaa!”. În timp ce mai mulți prizonieri bolșevici erau mânați spre Dumă, amenințările și înjurăturile venite din mulțime l-au făcut pe Dvorjeț să creadă că aceștia vor fi linșați. „Am deschis ușa și le-am ordonat soldaților cehi care îi escortau să-i vâre în clădire. Eu am rămas pe treapta de sus și le-am spus celor din jur că acum, când încercam să restabilim legea și ordinea, excesele nu-și aveau

rostul. Tribunalul era locul în care trebuia judecați.”⁵ Apelul lui nu a fost primit prea bine de reacționari, în parte fiindcă Dvorjeț era evreu.

„Mai mulți ofițeri conduși de locotenentul Zibin m-au înconjurat în hol. Cineva mi-a spus că Zibin fusese numit comandant. Strigând la mine, amenințător, Zibin mi-a cerut să-i explic ce m-a apucat să le vorbesc celor de afară. Și mi-a dat de înțeles că acesta nu mai era un loc pentru jidani. Șocat și furios, i-am spus răspicat că nu-i permit să se amestece. I-am vorbit ca un revoluționar socialist de dreapta cu funcție înaltă și membru al comitetului. I-am spus că eu, și nu ei, aveam dreptul să mă adresez oamenilor. [...] Asta mi-a confirmat faptul că nu puteam avea încredere în ofițeri.”⁶

Revoluționarii socialiști de dreapta au înființat o conducere cu sediul în Samara, numită Comitetul Membrilor Adunării Constituante – sau KOMUCea, pe scurt. Dar, cum se temea și Dvorjeț, curând facțiunea militară a preluat controlul. Pentru el contrastul dintre uniformele impresionante și „scurtele ponosite și pantalonii bufanți” ai reprezentanților KOMUCea era mai mult decât elocvent. „Chiar a doua zi după intervenția militară, ofițerii au apărut pe străzi în uniformă completă a vechiului regim, cu toate medaliile, cu șepcile și epoleții.”⁷

Pe 10 iunie, un alt grup de ofițeri a început să recruteze oameni pentru o Armată a Poporului, pornind de la un efectiv de 350 de oameni. Din acest grup făceau parte un ins dubios, complotist, un anume colonel Galkin, care nu a vrut să informeze comitetul despre viitoarea armată, și unul dintre cei mai eficienți conducători ai întregului război, colonelul Vladimir Kappel. Potrivit lui Dvorjeț, în Armata

Poporului, „eșaloanele inferioare nu-și suportau comandanții. Acest lucru era valabil nu doar pentru recruți, ci chiar și pentru o parte dintre voluntari. Mulți dintre aceștia simpatizau cu Armata Roșie și bolșevicii, fiindcă ofițerii Armatei Poporului reintroduseseră pedeapsa corporală.”

Kappel era excepția de la regulă, unul dintre foarte puținii comandanți Albi îndrăgiți sincer de subordonați pentru modestia și hotărârea cu care se expunea acelorași pericole ca și ei. Ca tânăr ofițer de cavalerie provenit dintr-o familie scăpătată, fugise cu Olga, fiica unui consilier de stat care nu îl acceptase ca ginere. Socrul lui Kappel își recunoscuse greșeala curând, în timpul Primului Război Mondial, când tânărul ofițer a fost ridicat în grad, după ce, căpitan fiind în statul-major, se perfecționase într-ale strategiei și aplicase tot ce învățase în linia întâi. Kappel credea în războiul psihologic, care a devenit cunoscut drept *Kappelevți*. De exemplu, credea în atacarea în liniște a dușmanului, fără să se tragă, fiindcă aceasta îl bulversa și mai mult. Chiar și după ce a devenit general în Siberia, în 1919, Kappel mergea la luptă doar cu o pușcă și se mulțumea cu aceeași rație pe care o primeau și oamenii lui.

Firește, KOMUCea voia să fie la curent cu tot ce se întâmpla și să stabilească legături cu alte grupuri antibolșevice din Rusia. Atamanul Dutov, al cazacilor din Orenburg, a fost primit în vizită de facțiunea militară cu o paradă la gară și un dineu la statul-major. „Statul-major al Armatei Poporului considera că astfel îndeplinea o datorie sacră față de «un brav luptător împotriva bolșevicilor»”, Dvorjeț însă bănuia că ofițerii vedeau în Dutov „un viitor dictator à la Napoleon”.⁸ De fapt, acest președinte ales al

conducerii cazacilor din Orenburg era probabil cel mai puțin brutal dintre toți liderii lor. Spre dezamăgirea celor de față, Dutov era „un ins micuț și dolofan, într-o *cioha* albastră, cu epoleți argintii, de colonel, cu o sabie cazacă, cu capul plecat și privind furios pe sub sprâncene”. Primul lucru pe care l-a vrut au fost bani și arme. „A susținut că tot ce făceau el și cazacii lui erau pentru Adunarea Constituantă. Și că ei, cazacii, erau adevărații apărători ai revoluției.”

Primii 12 000 de cehi care au ajuns la Vladivostok au acceptat comanda generalului rus Mihail Diterihs, anunțând că obuzele folosite împotriva cehilor conduși de generalul Radola Gajda fuseseră luate de Roșii din depozitele Aliaților aflate în vecinătatea Vladivostokului.⁹

Între timp și Aliații își concentrau forțele în Rusia: Trei divizii japoneze, două regimente de infanteriști americani venite din Manila, un batalion colonial francez venit din Indochina și două unități britanice – Batalionul 25 din Regimentul Middlesex, venit din Hong Kong, și Batalionul 9 din Regimentul Hampshire, venit din Quetta, urmate la scurt timp de o brigadă canadiană. Toate aceste trupe antibolșevice din Extremul Orient îi dădeau curaj generalului Dmitri Horvat, aflat la Harbin și responsabil cu Calea Ferată Chineză. Horvat se declarase șeful unui „Guvern Provizoriu al Întregii Rusii”, cu sprijinul cazacilor de pe Ussuri, conduși de atamanul Ivan Kalmîkov. Guvernul lui rivaliza cu așa-zisul „Guvern Provizoriu Siberian” condus de un revoluționar socialist pe nume Piotr Derber.

Vladivostokul a fost ocupat de Aliați printr-o operațiune-surpriză. Prezența impresionantă a trupelor cehe în oraș și acțiunile cehilor

îndreptate împotriva bolșevicilor de-a lungul Căii Ferate Transsiberiene le-a dat posibilitatea reprezentanților Aliaților să înlăture administrația sovietică a orașului. Pe 29 iunie, într-o luptă care a ținut doar câteva ore, „cehii au luat cu asalt cartierul general fortificat, ascunzătoarea liderilor sovietici care nu reușiseră să fugă din oraș”. O săptămână mai târziu, „Aliații au anunțat că luaseră Vladivostokul sub protecția lor din cauza unei amenințări asupra lui și a forțelor aliate concentrate acolo din partea prizonierilor de război, a spionilor și emisarilor germani și austrieci”.¹⁰ O explicație mai absurdă nici că se putea. Proclamația nu pomenea nimic despre bolșevici, adevărata țintă a operațiunii Aliaților.

Cazacii lui Kalmîkov s-au alăturat cehilor aflați sub comanda generalului Diterihs. Împreună au curățat restul regiunii Vladivostok de trupele Roșii, apoi au pornit spre vest pentru a face joncțiunea cu armata lui Gajda, care se apropia de Irkutsk. Diterihs, îmbrăcat într-o uniformă cehă, era un ins foarte credincios, motiv pentru care în trenul lui avea un vagon pe post de capelă, cu icoane și lumânări. Un ofițer de legătură britanic, maiorul Leo Steveni, i-a fost atașat, și la propriu, și la figurat, vagonul acestuia fiind legat de cel al generalului.

Comuniștii din Irkutsk, marele oraș siberian apropiat de malul de sud-vest al lacului Baikal, au intrat în panică pe măsură ce trupele cehe se apropiau din ambele direcții. Singura lor unitate de încredere era un batalion alcătuit din prizonieri de război maghiari. „Prezența lui îi deranja mult pe localnici, care nu se împăcau cu ideea că foști prizonieri de război erau acum aproape stăpânii orașului.”¹¹

Irkutsk era și baza operativă a Roșiilor, din care aceștia porneau împotriva atamanului Semionov, staționat în Cita. „Bolșevicii din Irkutsk au dat alarma când atamanul a început, cu succes, ofensiva din Manciuria și a ocupat gara Borzia, de pe Calea Ferată Transbaikal. Ziarele lor erau pline de articole despre «hidra contrarevoluției care își ițește capul». Au intrat în panică imediat și au început să-i controleze pe toți cei care veneau cu trenul dinspre vest. Se răspândise zvonul că țarul și țareviciul fugiseră din închisoarea din Tobolsk și acum erau în drum spre Extremul Orient.”¹²

Organizația clandestină locală a ofițerilor din Irkutsk încercase o lovitură pe 14 iunie. Au simulat un atac asupra podului de peste calea ferată, în capătul de sud al orașului, în timp ce un alt grup ocupa închisoarea din nord și elibera 100 de ofițeri ruși și de deținuți politici. „Sirenele fabricilor au sunat îndelung chemându-i pe muncitori la arme, dar grupuri de Albi i-au dezarmat pe măsură ce ieșeau pe poartă.”¹³ Revolta a eșuat când prizonierii de război germani și maghiari care li se alăturaseră bolșevicilor au contraatacat folosind automobile și mitraliere montate pe ele. După ce au înlăturat această amenințare, bolșevicii au început să confiște depozitele de alimente, inclusiv pe cele cu ajutoare primite de la danezi și destinate prizonierilor de război austrieci și germani. Viceconsulul danez a protestat vehement, dar singurii prizonieri rămași în lagăre erau cei care refuzaseră să se alăture Gărzii Roșii bolșevice și acum răbdau de foame.

Pe 11 iulie, trupele cehe și cazace conduse de Gajda au ocupat Irkutskul practic fără să întâmpine nici o rezistență. Garda Roșie,

„alcătuită în primul rând din prizonieri de război înarmați și îmbrăcați în uniforme austriece sau germane“, se retrăsese din localitate cu o zi în urmă, după ce prădaseră bine orașul și aruncaseră în aer podul de peste râul Irkutsk.¹⁴ Radola Gajda, deși se declara ceh, era un amestec complex din Imperiul Austro-Ungar. Născut Rudolf Geidl în regatul Dalmației, fiul unui ofițer din armata *Kaiserlich und Königlich* a împăratului Franz Josef, călcase pe urmele tatălui său până când fusese luat prizonier în Bosnia, în 1915. Imediat, trecuse în tabăra cealaltă, alăturându-se armatei din Muntenegru cu gradul de căpitan. Un an mai târziu, după înfrângerea armatei muntene grene, fugise în Rusia și se înrolase în batalionul sârb. Acesta fiind și el distrus, Gajda intrase ca ofițer în Legiunea Cehă, a patra lui armată în trei ani. Avansând rapid, se dovedise un comandant competent, dar nu și democrat, cum va demonstra admirația lui postbelică față de fascism.

Generalul Radola Gajda
(Alamy/Eraza Collection)

Pentru forțele antibolșevice, cel mai mare dezastru din acel an a fost revolta din 6 iulie, organizată de Boris Savinkov în Iaroslavl, pe Volga Superioară, la nord-est de Moscova. Orașul opusese deja rezistență împotriva bolșevicilor cu un an în urmă și în ultima vreme atrăsese deja un mare număr de ofițeri din Moscova. Aceștia se puteau alătura altor revolte din orașele învecinate Rîbinsk și Kostroma, dar erau prea la nord ca să poată primi vreun ajutor de la cehi. Uniunea pentru Apărarea Patriei și a Libertății, condusă de Savinkov, spera și ea să primească ajutor de la o mare unitate franceză care urma să debarce în Arhanghelsk. Savinkov luase legătura în secret cu Robert Bruce Lockhart, transmițându-i că organizația lui era gata să-i ucidă pe liderii bolșevici concomitent cu o intervenție a Aliaților, francezii însă voiau ca el să facă prima mișcare.¹⁵ Bruce Lockhart raporta toate acestea Londrei. „[Savinkov] își pune speranțele mai ales în nemulțumirea populației care aproape că moare de foame. Și își propune să-i câștige pe țărani de partea lui declarând comerțul liber între toate guvernele și desființarea monopolului pâinii. Politica lui agrară înseamnă, în esență, împărțirea pământului la țărani și compensarea moșierilor.”¹⁶

Deși aproximativ 6 000 de oameni s-au alăturat revoltei din iulie conduse de colonelul Aleksandr Perhurov, arme erau doar pentru 1 000.¹⁷ Feroviarii au încercat să pună la punct un tren blindat în atelierele lor, dar cekistul leton Martin Lațis a adus un tren blindat mult mai mare cu care a bombardat și incendiat orașul. Distrugerile provocate în numai două săptămâni de lupte au fost înspăimântătoare. Alimentarea cu apă a fost întreruptă, punându-i pe apărătorii orașului într-o

situație disperată. Conducerea comunistă voia ca această ripostă să fie un avertisment clar pentru alții. Pe 21 iulie, rebelii s-au predat locotenentului Balk din Comisia prizonierilor de război germani, primind asigurări că nu vor exista represalii, dar, așa cum se lăuda Ceka mai târziu, puțini au scăpat cu viață.

O altă revoltă, de data aceasta mult mai apropiată de casă, a luat Kremlinul prin surprindere. După ce revoluționarii socialiști de stânga au părăsit Sovnarkomul în semn de protest față de Tratatul de la Brest-Litovsk, Lenin a rămas imperturbabil. Își dădea seama că era mai mult un gest de formă, mulți dintre ei păstrându-și funcțiile importante. Muraviev, care ocupase Kievul în ianuarie și apoi Odesa înainte de intrarea germanilor, devenise comandantul Grupului Estic de Armate de pe Volga. Piotr „Viaceslav” Aleksandrovici, țăranul de 33 de ani din Riazan care fusese numit adjunctul lui Dzerjinski, nu arăta nici un fel de ranchiună, iar în Ceka, mai ales în secția de lupte paramilitare, rămăseseră destui revoluționari socialiști de stânga.

Cu toate acestea, mulți revoluționari socialiști de stânga erau tot mai furioși, și nu doar din cauza ocupației germane. Îi dezgusta aroganța dictaturii impuse de Lenin, lichidarea adversarilor și brutalitatea cu care detașamentele comuniste confiscau grânele țăranilor. Maria Spiridonova, liderul revoluționarilor socialiști de stânga, chiar dacă micuță și delicată, avea o voință de fier. Acum, pentru ea, regimul pe care îl ajutaseră să ajungă la putere în octombrie precedent era mai rău decât guvernul Kerenski pe care îl răsturnaseră. Revoluționarii socialiști de stânga

căutau o provocare spectaculoasă care să pună capăt colaborării dintre Sovnarkom și imperialiștii germani, chiar și prin declanșarea unui război, dacă era nevoie. Nu voiau puterea pentru ei, de fapt acum erau mai aproape de anarhiști decât de opoziția de stânga a lui Buharin. Aceasta era o revenire la strămoșii lor politici, asasinii narodnici din secolul al XIX-lea ai dregătorilor țariști. Ținta lor va fi contele von Mirbach, ambasadorul german la Moscova.

Rusoaice revoluționare. Maria Spiridonova, ulterior neînfricată conducătoare a revoluționarilor socialiști de stânga, este prima din stânga, în închisoarea țaristă Nercinsk, în 1907, alături de cinci tovarășe.

(Getty Images/Bob Thomas/Popperfoto)

Ceka nu știa de această conspirație, fiindcă cei trei oameni aleși ca să ducă la îndeplinire asasinatul erau revoluționari socialiști de stânga chiar din sânul ei. Când, la impunătorul Teatru Bolșoi s-a deschis Congresul al V-lea al Sovietelor, pe scenă încă mai erau decorurile de la un fragment din opera *Boris Godunov*, prezentată înainte. Jurnaliștii erau îngrămădiți în

fosa orchestrei, de unde îl priveau pe Lenin, care se plimba de-a lungul luminilor rampei și vorbea, „uneori vârându-și adânc mâinile în buzunarele pantalonilor, alteori ținându-și mansurele vestei negre cu ambele mâini”.¹⁸

Contele von Mirbach ședea într-o lojă laterală, ca observator. Era înalt și chel, cu mustață și un guler rigid, neobișnuit de înalt, ceea ce îl făcea să arate trufaș. Când revoluționarul socialist de stânga Kamkov a început să acuze înăbușirea de către armata germană a răscoalelor țărănești din Ucraina, Mirbach și-a luat ziarul și s-a prefăcut că citește. Kamkov s-a apropiat de loja lui Mirbach și a cerut război împotriva ocupației germane. „Trăiască rebeliunea din Ucraina! Jos cu ocupația germană! Jos cu Mirbach!”¹⁹ Toți revoluționarii socialiști de stânga s-au ridicat în picioare, urlând, aclamând și amenințând cu pumnii strânși. În acest vacarm, Mirbach s-a ridicat și el, și-a lăsat ziarul pe balustrada din alamă a lojei și a plecat mai tacticos decât de obicei.

Troțki a respins apelurile revoluționarilor socialiști de stânga pentru a-i ajuta pe muncitorii din Ucraina să se împotrivească ocupației germane. Și a declarat că revoluționarii socialiști de stânga care vor încerca acest lucru vor fi considerați „*agents provocateurs*”.²⁰ Cu delegații bolșevici într-o majoritate umflată artificial, congresul a votat o moțiune prin care „toate problemele legate de pace și de război vor fi rezolvate exclusiv de Consiliul Comisarilor Poporului și de comitetul executiv central al sovietelor”.²¹ Revoluționarii socialiști de stânga au susținut ca tocmai aceasta îi forțase să treacă la acțiune.

A doua zi, pe 6 iulie, Teatrul Bolșoi s-a umplut devreme. Jurnaliștii adunați în fosa orchestrei

simțeau că se pregătește ceva. Ceva cu totul neașteptat, dar, în mod surprinzător, nimeni din afara conspirației nu bănuia ce anume. Începutul lucrărilor congresului a fost amânat iar și iar. Nimeni nu știa ce se întâmplă. Delegații revoluționari socialiști de stânga au observat absența liderului lor, Spiridonova, și a apropiaților ei.

Curând după ora 14:15, un automobil al Cekăi s-a oprit în fața ambasadei germane. Din el au coborât doi cekiști tineri, ambii revoluționari socialiști de stânga, Iakov Bliumkin și Nikolai Andreev. De-abia intrați, au anunțat că trebuie să-l vadă urgent pe ambasador și au arătat o împuternicire scrisă de Aleksandrovici, adjunctul revoluționar socialist de stânga al șefului Cekăi, cu semnătura falsificată a lui Dzerjinski. Riezler, adjunctul lui Mirbach, a vorbit cu ei în hol, asigurându-i că poate rezolva și el orice problemă, cei doi însă au insistat să-l vadă pe ambasador, una dintre rudele acestuia fiind chipurile arestată. Mirbach a coborât treptele, iar cei doi asasini au scos pistoalele și au început să tragă. Erau atât de tensionați, încât nu i-au nimerit pe Mirbach și Riezler, chiar dacă erau față în față. Nici bomba improvizată pe care au aruncat-o nu a făcut mare lucru. Mirbach a luat-o la fugă înapoi pe trepte, Andreev însă l-a urmărit și l-a împușcat în ceafă. Apoi, împreună cu Bliumkin, a sărit pe o fereastră în grădină. De acolo au sărit gardul, au dat fuga la mașină și au plecat în trombă.

Înainte ca Mirbach să moară, la mai puțin de o oră după ce fusese împușcat, atașatul militar al Germaniei s-a dus într-un suflet la hotelul Metropol ca să-l anunțe pe Cicerin, comisarul poporului pentru afaceri externe. Lenin a primit

telefon la Kremlin. Potrivit secretarului său, Vladimir Bonci-Bruevici, „Lenin nu a pălit – s-a albit la față”.²²

Liderii comuniști, șocați de acest asasinat, s-au dus la ambasadă ca să prezinte condoleanțe. Radek a mers primul, apoi Cicerin și Dzerjinski. Lenin nu a vrut să plece din Kremlin, chiar și bine păzit de o escortă letonă, Riezler însă a insistat și, date fiind împrejurările, Lenin nu a putut refuza. Aflând de la Riezler că în asasinat fuseseră implicați membri Ceka din aripa revoluționarilor socialiști de stânga, Dzerjinski s-a dus direct la cazarma Pokrovski, baza secției Ceka pentru lupte. Acolo se întrunise Comitetul Central al revoluționarilor socialiști de stânga. Apariția neașteptată a lui Dzerjinski a fost o mișcare imprudentă, judecând după riscul cu care se confrunta, dar acest lucru nu l-a împiedicat să amenințe că-i va împușca pe toți dacă nu-i predau pe asasini imediat. Cei prezenți l-au luat ostatic ca o garanție că Spiridonova, care pornise spre Teatrul Bolșoi, nu va păți nimic.

Ajungând la teatru, Spiridonova a urcat repede pe scenă, fluturând un pistol deasupra capului și strigând „Trăiască revolta!”²³ Aceste cuvinte, ca și discursul incoerent care a urmat, nu au avut nici un efect, întrucât Teatrul Bolșoi a fost înconjurat de pușcași letoni, prinzându-i ca într-o capcană pe revoluționarii socialiști de stânga. Singurul lucru pe care aceștia reușiseră să-l facă fusese ocuparea clădirii telegrafului de unde anunțaseră întregii lumi opoziția lor față de ocupația germană.

Rebeliunea Mariei Spiridonova, care nu avusese drept scop dobândirea puterii, a reprezentat cel mai inutil gest politic, soldat cu multe victime căzute fără rost. Așa cum susținea

loakim Vațetis, comandantul regimentelor de pușcași letoni, revoluționarii socialiști de stânga puteau ocupa capitala foarte ușor. Strânseseră în secret mai bine de 2 000 de oameni, majoritatea marinari din Flota Baltică, înarmați cu „opt tunuri, 64 de mitraliere și patru–șase autoblindate”.²⁴ Pe de altă parte, Vațetis avea mai puțin de jumătate din batalioane în oraș, plus o unitate incompletă de prizonieri de război unguri comandată de Béla Kun. Mai mult de atât, trupele din garnizoana Moscovei ezitau să pornească împotriva revoluționarilor socialiști de stânga. Potrivit lui Steinberg, fostul comisar al poporului pentru justiție, Lenin era foarte îngrijorat că letonii s-ar putea să nu poată apăra Moscova. L-a chemat pe Vațetis și l-a întrebat direct: „Tovarășe, poți rezista până dimineață?”²⁵ Acum Lenin îl suspecta chiar și pe Vațetis și insista ca și mai mulți comisari să-l țină sub observație. Vațetis, un ins extrem de dur, cu capul rotund și chel, nu era nici politician și nici trădător, cu toate acestea nu le inspira încredere lui Lenin și lui Stalin.

A doua zi dimineața, 7 iulie, pe o ceață deasă, companiile de pușcași letoni s-au poziționat în jurul cazărmii Pokrovski. Aduseseră un tun de la o școală de artileriști din apropiere și îl instalaseră la o distanță de 300 de metri. Artileriștii au tras 17 obuze. Unul a explodat chiar în încăperea de lângă cea în care se întrunea Comitetul Central al revoluționarilor socialiști de stânga. Rezistând bombardamentului, liderii au hotărât că se puteau preda cu onoarea nepătată.²⁶

Cei doi asasini nu au putut fi găsiți în valul de arestări care a urmat. 12 oameni au fost executați, Dzerjinski împușcându-l cu mâna lui pe

Aleksandrovici, adjunctul în care avusese atâta încredere. Lenin a început să aibă îndoieli chiar și în privința lui Dzerjinski, despre care credea că fusese implicat în complotul revoluționarilor socialiști de stânga. Unii dintre cei arestați au fost duși la Lubianka, sediul Cekăi. Coridoarele slab luminate și zăngănitul ușilor din metal ale celulelor îl făceau să semene cu interiorul unei nave enorme. Deținuții îi spuneau „Vasul morții”. Exista și o scară din fier care cobora până în beciurile cunoscute drept „sala mașinilor”, unde aveau loc execuțiile, cu un glonț în ceafa fiecărei victime așezate în genunchi. Dar, în general, represaliile nu au fost chiar atât de feroce pe cât te-ai fi putut aștepta. Și asta deoarece comuniștilor le era teamă să-i provoace pe simplii revoluționari socialiști de stânga într-o vreme când se confruntau cu atâtea revolte.

Muraviev, comandantul Armatei Roșii de pe frontul Volga, i-a părăsit imediat pe revoluționarii socialiști de stânga. În pofida suspiciunilor generale, Lenin a părut că se mulțumește și cu atât. Doar le-a spus comisarilor să stea cu ochii pe Muraviev, pentru ca Armata Roșie să-i folosească în continuare „excelentele calități de luptător”.²⁷ Dar pe 10 iulie, la doar trei zile după înăbușirea revoltei conduse de Spiridonova la Moscova, Muraviev și 1 000 dintre oamenii loiali lui i-au urmat exemplul sortit eșecului. Au mers cu un vas în amonte, de la Kazan la Simbirsk, locul de naștere al lui Lenin. Muraviev a cerut reluarea războiului împotriva Germaniei și i-a chemat pe cehi să i se alăture. Din nefericire pentru el, a căzut victimă unei ambuscade în cursul căreia a fost împușcat înainte să poată scoate pistolul. „S-a anunțat că Muraviev s-a sinucis”, scria Evan Mawdsley, „dar, întrucât

cadavrul lui avea cinci găuri făcute de gloanțe și câteva răni făcute de baionete, sinuciderea pare un pic improbabilă.”²⁸ Lenin și Troțki au căzut imediat de acord să-i găsească un înlocuitor la comanda frontului Volga în persoana lui Vațetis, ai cărui letoni salvaseră regimul.

În ciuda eșecului revoltei din Moscova conduse de Spiridonova, revoluționarii socialiști de stânga nu au renunțat la încercările repetate de a provoca o reacție a Germaniei. Pe 30 iulie, la Kiev, revoluționarul socialist de stânga Boris Donskoi l-a asasinat pe bătrânul feldmareșal prusac Hermann von Eichhorn, comandantul armatei din Ucraina, cu o bombă. Eichhorn era departe de a fi un comandant agresiv. Îi plăcea să fumeze un trabuc în biroul lui și să vorbească despre trecut. „Ce păcat că războiul s-a schimbat atât de mult”, i se lamenta el lui Svecin. „Pe vremuri trupele mergeau la luptă în uniforma de gală.”²⁹

Moartea lui Eichhorn nu a fost ultimul act terorist în vechea tradiție narodnică, deși unitatea revoluționarilor socialiști de stânga începuse să se clatine. Mulți au trecut la comuniști, fapt care însă nu le va garanta deloc siguranța în regimul paranoic al lui Stalin.

În luna aceea au avut loc alte patru asasinate, mai faimoase decât cele comise asupra lui Mirbach și Eichhorn. În ultima zi a lui aprilie, fostul țar și soția lui au ajuns la Ekaterinburg, în munții Ural, granița simbolică dintre Europa și Asia. Orașul fusese și una din opririle de-a lungul *via dolorosa* pentru deținuții condamnați să meargă pe jos până în Siberia, locul lor de exil în regimul Romanovilor. Pe drumul de la Tobolsk la Ekaterinburg, familia imperială a trecut prin

Pokrovskoe, satul lui Rasputin. Fosta țarină, bine păzită, a insistat să rămână acolo mai mult timp, ca să se poată uita cu luare aminte la casa lui. Membrii familiei lui Rasputin o priveau pe geam, neîndrăznind să iasă.

Bolșevicii intenționau să-i aducă pe Nicolae și Alexandra de la Tobolsk la Moscova pentru un simulacru de proces condus de Troțki, dar amenințările din interior la adresa regimului se înmulțiseră brusc în timpul primăverii, ca și zvonurile despre comploturi ale unor grupuri monarhiste menite să salveze familia imperială. Pericolul cel mai mare apăruse odată cu revolta corpului de armată al cehilor, la sfârșitul lui mai, începută în Celiabinsk, aflat la doar 200 de kilometri sud de Ekaterinburg.

Cuplul imperial și cei cinci copii erau ținuti în Casa Ipatiev, reședința mohorâtă a unui inginer de la căile ferate. Redenumită „Casa pentru scopuri speciale”, scopurile nefiind specificate, de unde și conotația sinistră, fusese transformată într-o închisoare improvizată, cu o palisadă din lemn de jur-împrejur, ca să nu poată fi văzută din nici o direcție. Făcând o comparație cu arestul la domiciliu de care avusese parte la Tobolsk, fostul țar a scris deprimat în jurnalul său: „Este fără doar și poate un regim de închisoare!”³⁰ Dar, oricum, era mult mai convenabilă decât o închisoare Ceka. Stăteau în camere separate, iar după cină fostul țar le citea soției și fiicelor sau jucau pinacle. În Casa Ipatiev, țarul a găsit romanele satirice ale lui Saltîkov-Șcedrin. A citit la rând opt dintre ele și a rămas surprins cât de mult îi plăceau, regretând că, în tinerețe, nu știuse nimic despre acestea.

De la soarele și ninsorile primăverii au avut de suportat căldura tot mai mare a verii siberiene și

noaptele ei umede. Lipsa apei potabile a dus la o epidemie de tifos în oraș. Familia imperială simțea atmosfera ostilă, dar nu aflase despre sosirea marinarilor din Kronstadt, la sfârșitul lui mai, care uciseseră 45 de membri ai clerului ortodox din partea locului. Marinarii „au agresat și violat femei, au atacat și ucis membri ai burgheziei și au golit distileria locală de vodcă, pe care au împărțit-o mulțimii”.³¹ Fostul țar nu știa nici că fratele lui mai mic, marele duce Mihail, pentru care abdicase teoretic, fusese scos din închisoarea din Perm, pe 12 iunie, de către Ceka și împușcat în pădurea din vecinătate. Cadavrul i-a fost aruncat într-un cuptor de topit. Ceka răspândise zvonul că Mihail fusese luat pe ascuns de „Albgardiști”.

La sfârșitul lui iunie se auzeau canonade în depărtare pe măsură ce cehii înaintau în direcția lor. Pe 29 iunie, fostul țar nota că, recent, „am primit două scrisori, una după alta, în care am fost avertizați să ne pregătim fiindcă persoane devotate nouă ne vor salva. Dar au trecut deja câteva zile fără să se întâmple nimic, e un adevărat chin să aștepti într-o atmosferă de incertitudine.”^{*****32}

Înaintarea cehilor a creat panică în toată regiunea. În Irbit, la mai puțin de 200 de kilometri spre nord-est, Comitetul Revoluționar Militar a anunțat pe 6 iulie că mai mulți localnici cu dare de mână vor fi luați ostatici și împușcați dacă se va încerca o revoltă. Pe unul dintre afișe scria: „Contrarevoluția avansează pe toate fronturile, în timp ce patronii de fabrici, moșierii, negustorii și alți paraziți se plimbă în voie prin orașele noastre. Trădătorii să țină cont că 100 dintre ei vor muri pentru fiecare dintre noi.”³³

Ultima însemnare a lui Nicolae în jurnalul său datează din 13 iulie. Este despre fiul său, care avea dureri mari. „Alexis a făcut prima baie de când am sosit de la Tobolsk; genunchiul arată mai bine, deși nu-l poate îndoi de tot. Vremea e blândă, plăcută. Nici o veste din afară.”³⁴

Soarta lor, ca și a altor rude închise în aceeași regiune, fusese hotărâtă deja. Lenin, Dzerjinski și Sverdlov căzuseră de acord într-o ședință ținută la Kremlin că, pe lângă înaintarea cehilor, Albii nu trebuiau să aibă și un „stindard”. Cei trei nu au înțeles că, după moarte, Romanovii le vor fi mult mai utili dușmanilor ca martiri. Lenin nu a vrut să-și asume responsabilitatea deciziei, mai ales a uciderii copiilor, motiv pentru care asasinatul a fost pus în seama sovietului din Ural. În primele ore ale zilei de 17 iulie, familia a fost trezită, în Casa Ipatiev, și coborâtă la subsol de către paznici, jumătate dintre aceștia fiind internaționaliști unguri, și de către comandantul acestora, Vasili Iurovski. Fostul țar a trebuit să-și ducă fiul în brațe, acesta neputând coborî treptele. Iurovski a citit condamnarea la moarte și apoi paznicii au deschis focul. Băiatul, Aleksei, fostul țarevici, încă mai trăia, într-o baltă de sânge, dar Iurovski i-a tras două gloanțe în cap cu pistolul.

În noaptea următoare, în Alapaevsk, la 130 de kilometri nord de Ekaterinburg, alți deținuți din familia Romanov, ca și sora țarinei, marea ducesă Elizaveta Fedorovna, au fost scoși din închisoarea lor improvizată. Paznicii, de data aceasta jumătate din ei internaționaliști austrieci, i-au dus la o mină inundată. Marele duce Serghei a fost împușcat fiindcă a opus rezistență. Toți însoțitorii lui au fost aruncați în puț. Dar puțin mai târziu s-au auzit pleoscăituri și imnuri

religioase. Paznicii au aruncat grenade ca să-i reducă la tăcere. Din nou aceeași poveste absurdă, zvonul că i-ar fi salvat „Albgardiștii”. Asasinarea acestor Romanovi, ca și a altor rude și prieteni, a reprezentat o declarație de război total în care „sacralitatea vieții umane”, ca și noțiunile de vină și de nevinovăție, nu aveau să conteze deloc.³⁵

17

TEROAREA ROȘIE VARA 1918

În disputa inerentă privind originile războiului civil și responsabilitatea brutalității acestuia, comuniștii au susținut că nu au avut de ales. Teroarea Roșie le fusese impusă. Fie au dat vina pe contrarevoluție, care, potrivit propriei definiții, îi includea pe toți cei care nu-i sprijineau, fie pe atentatele la viața liderilor lor, fie pe intervenția străină. Și totuși, în cazul războaielor civile, o politică a terorii este aproape întotdeauna reacția celor mai conștienți de faptul că fac parte dintr-o minoritate. Începe ca un reflex necondiționat, dar regimul îi rămâne fidel mult timp după ce amenințarea a fost înlăturată. Lenin a fost convins de eficiența ei încă de la început, motiv pentru care a și înființat Ceka, în decembrie 1917, cu mult înainte ca războiul civil să devină deschis și să capete o formă recognoscibilă. Prin urmare, coerciția comunistă prin teroare a fost o măsură preventivă, pentru ca la sfârșitul lui august 1918

două atacuri asupra liderilor comuniști, în aceeași zi, să declanșeze o escaladare explozivă a violenței.

În dimineața de vineri, 30 august, Leonid Kanneghiser, în vârstă de 22 de ani, fost elev la Școala de Artileriști Mihailovski, l-a împușcat pe Moisei Urițki, șeful Cekăi din Petrograd. Kanneghiser se afla în sala de așteptare a sediului Cekăi în ziua rezervată de Urițki denunțurilor. Urițki a ajuns cu o jumătate de oră mai târziu decât de obicei și, când a intrat în sală, Kanneghiser l-a împușcat în ceafă cu revolverul. Conform tatălui său, tânărul pur și simplu a vrut să-și răzbune cel mai bun prieten, Perelțveig, ucis la ordinul lui Urițki. Autoritățile sovietice însă au fost convinse că atacul făcea parte dintr-o conspirație.

Kanneghiser a ieșit în goană din clădire, a sărit pe bicicletă și s-a îndepărtat, cu cekiștii după el. A ajuns pe strada Millionnaia, și-a abandonat bicicleta și a intrat în curtea casei cu nr. 17. A urcat treptele până la prima ușă, a deschis-o, a urcat la primul etaj și acolo a intrat cu forța în fostul apartament al prințului Mihailov, de unde a înșfăcat o haină din cuier ca să-i deruteze pe urmăritori, și a revenit pe palier. De acolo i-a văzut pe urmăritori la parter și a deschis focul asupra lor. Sangailo, cekistul-șef, voia să-l prindă viu¹ ca să afle cine mai era implicat în complot, drept care a vârat în lift un manechin îmbrăcat în trenciul lui și l-a trimis la primul etaj, în ideea că asasinul va trage toate gloanțele în el. Tânărul însă a scos trenciul de pe manechin, l-a îmbrăcat și a coborât la parter strigând că cel pe care îl urmăreau o luase în sus. Recunoscându-și trenciul, Sangailo l-a prins pe Kanneghiser și l-a dus la interogatoriu.

Lenin fusese descumpănit de revolta din iulie a revoluționarilor socialiști de stânga, care arăta cât de vulnerabili erau comuniștii chiar în capitala lor. Judecând după cât de preocupat era de propria siguranță, decizia lui de a face o vizită la o fabrică din Moscova a fost neașteptată, mai ales fiindcă tocmai auzise de asasinarea lui Urițki la Petrograd. Krupskaia și sora lui l-au implorat să nu meargă acolo.

După un miting la Bursa Grânelor, Lenin a mers cu mașina la fabrica Mihelson din sudul Moscovei. În timp ce-și ținea discursul obișnuit într-una dintre hale, o tânără s-a apropiat de șoferul lui și l-a întrebat dacă Lenin chiar era acolo. Tânăra era Fania Kaplan, fiica unui profesor de ebraică. Kaplan se alăturase revoluționarilor socialiști de stânga după ce făcuse închisoare împreună cu Spiridonova. Fusese anarhistă, condamnată la muncă silnică pe viață la vârsta de 16 ani pentru declanșarea unei explozii teroriste. După lovitura de stat a bolșevicilor și suprimarea Adunării Constituante, tânăra hotărâse să-l împuște pe Lenin și să intre în organizația de luptători a revoluționarilor socialiști.

La sfârșitul mitingului, Kaplan l-a urmărit îndeaproape pe Lenin, care s-a oprit înainte să urce în mașină când o femeie l-a întrebat despre confiscarea alimentelor în gări. Kaplan a scos pistolul și a tras trei gloanțe. Două l-au nimerit pe Lenin, unul în braț, al doilea în gât, lângă maxilar. Al treilea glonț a lovit femeia care îl abordase. Kaplan a luat-o la fugă, apoi s-a oprit lângă niște copaci, unde a fost arestată.

În timp ce Lenin, în stare de inconștiență, era transportat în cea mai mare viteză înapoi la Kremlin, Kaplan a fost dusă direct la Lubianka,

pentru a fi interogată de cekistul leton Iakov Péters. A recunoscut că îl împușcase pe Lenin, dar a refuzat să spună de unde avea pistolul și a negat că ar face parte dintr-o conspirație. Convinsă că era vorba de un complot pus la cale de britanici, Ceka l-a arestat pe Robert Bruce Lockhart, reprezentantul Marii Britanii, și l-a închis într-o celulă din Lubianka. Apoi a vârat-o pe Kaplan în aceeași celulă, ca să vadă dacă cei doi se cunoșteau. Când a fost clar că nu se mai văzuseră, Kaplan a fost scoasă de acolo și dusă în subsolul Kremlinului. Pe 3 septembrie a fost împușcată într-una dintre curți. Focurile de armă au fost estompate prin ambalarea motoarelor câtorva automobile.¹

La Petrograd, sâmbătă, 31 august, când Kanneghiser încă mai era interogat, un contingent numeros de cekiști a intrat cu forța în Ambasada Marii Britanii. Omul vizat era căpitanul Francis Cromie, din secția de informații a marinei britanice, care într-adevăr complota ca să răstoarne guvernul lui Lenin. Încercând să acopere fuga a doi dintre agenții ruși (unul dintre ei fiind poate un spion infiltrat în Ceka), Cromie a tras cu pistolul până a terminat cartușele, apoi a fost împușcat pe impunătoarele trepte de marmură. Alți ofițeri și membri ai personalului ambasadei au fost arestați și duși de acolo, fiind eliberați mult mai târziu, într-un schimb de prizonieri.

În aceeași zi, Dzerjinski a sosit la Petrograd ca să-l interogheze chiar el pe Kanneghiser. Tânărul refuza în continuare să spună dacă avea complici sau cum făcuse rost de revolver. Ceka pretindea că ar fi găsit în apartamentul lui 467 de adrese ale membrilor Guvernului Provizoriu condus de Kerenski, ale unor generali țariști și

revoluționari socialiști de dreapta, chiar dacă tânărul era membru al insignifiantului Partid Socialist Popular. Kanneghiser a primit cele „nouă grame de plumb” de-abia pe 21 decembrie. Ne putem imagina chinurile la care a fost supus până atunci.

Lenin a supraviețuit, în pofida temerilor doctorilor săi, iar acest „miracol” a marcat începutul unui cult al personalității fără precedent. A fost considerat un sfânt laic, comparabil chiar cu Iisus Hristos, în timp ce despre Kaplan se spunea în bătaie de joc că era o caricatură a lui Charlotte Corday.^{*****} Indignarea regimului și a susținătorilor acestuia a atins isteria. „Trebuie să ne răzbunăm pentru rănilor pricinuite iubitului nostru conducător al proletariatului mondial, tovarășul Lenin.”²

Chiar și sinistrul polițist Urițki a fost tratat ca un martir. „Înmormântarea lui Urițki a fost plină de fast”, scria un martor. „Trupul neînsuflețit a fost purtat pe străzi ore întregi sub un baldachin somptuos.”³ Bolșevicii din procesiune erau îmbrăcați în diverse uniforme și arătau celor de pe margini afișe amenințătoare: „Mii de capete de-ale voastre pentru fiecare dintre liderii noștri”, „Un glonț în piept pentru fiecare dușman al clasei muncitoare”, „Moarte mercenarilor capitalului anglo-francez”.⁴ Ziarele partidului manifestau aceeași sete de răzbunare.⁵

Amenințările nu erau vorbe goale. La Petrograd, 500 de ostatici au fost împușcați imediat de Ceka pentru a răzbuna asasinarea șefului ei. Ostaticii au fost înghesuiți pe două șleपुरi remorcate până în Golful Finic și scufundate acolo. Mai multe cadavre aduse de valuri pe țărm aveau mâinile legate cu sârmă

ghimpată.⁶ Unele surse afirmă că represaliile s-au soldat cu 1 300 de victime, inclusiv cele din Kronstadt și Fortăreața Petru și Pavel, plus 6 229 de ostatici. Secțiile Ceka din provincie se lăudau cu propriile represalii în Iaroslav, Sumî, Piatigorsk, Pskov, Smolensk... Cekiștii împușcau nu doar revoluționari socialiști, ci pe toți cei care erau considerați antibolșevici. În Nijni Novgorod se spune că au fost 41 de morți și 700 de ostatici.

Ceka părea că se mândrește cu capacitatea ei de a răspândi teroarea în timpul nopții. „Dzerjinski acționează doar noaptea”, scria istoricul evreu Grigori Aronson. „La fel și Péters. Anchetatorii de rând își imită șefii. Ca și călăii, după cum prea bine știm. Cheamă oamenii noaptea la interogatoriu. Ședințele se țin noaptea. Sentințele finale se anunță noaptea. Noaptea împușcă oamenii, în locuri diferite din Moscova și în subsolurile și hangarele Cekăi.”⁷ Cei aflați deja în închisoare vorbeau despre „comisarul Moartea care vine noaptea”.

Ca o anticipare a echipelor naziste ale morții apărute după mai puțin de un sfert de secol, deținuții Cekăi erau siliți să se dezbrace în pielea goală pentru ca hainele lor să fie refolosite. Apoi trebuiau să îngenuncheze în pivnițe sau la marginea gropilor comune pentru ca aceia din spatele lor doar să ridice Mauserele grele, cu patul din lemn, și să-i împuște în ceafă. Unii călăi savurau baia de sânge, alții își pierdeau mințile după aceste masacre continue, exact cum avea să descopere Himmler mai târziu cu propriile *Einsatzgruppen*.

Desigur, Teroarea Roșie nu se limita la arestări și la sediile Ceka din orașele mari. Frica și ura față

de cazacii contrarevoluționari de pe Don luau o formă chiar mai haotică și aproape genocidală. Un fost membru al Cekăi raporta despre evenimentele din raionul Morozovski, la 220 de kilometri vest de Țarițin. „Populația raionului a trecut printr-o perioadă incredibil de sângeroasă care, în general, a constat pur și simplu în exterminarea cazacilor cu vârsta de la 45 de ani în sus, fără limită. «Exterminare totală!» a fost rezoluția membrilor comitetului revoluționar al satului de cazaci Morozovskaia, prezidat de un anume Boguslavski. [...] După ce și-au terminat ziua de lucru, unii membri ai comitetului revoluționar [...] s-au adunat seara acasă la Boguslavski, s-au îmbătat turtă, s-au dedat la orgii inimaginabile și apoi au adus cazaci din închisoarea locală ca să exerseze pe ei. Au tras în ei cu pistoalele, i-au hăcuit cu săbiile, i-au înjunghiat cu pumnalele etc. [...] Mai târziu s-a aflat că în prealabil nu avusese loc nici un proces. 67 de cadavre au fost găsite îngropate în grădina lui Boguslavski.”⁸

Un membru al Partidului Comunist din Moscova raporta: „Câteodată împușcau 50–60 de oameni pe zi. Principiul călăuzitor era cu cât împușcăm mai mulți cazaci, cu atât mai mult crește autoritatea sovietică pe Don. Nici măcar o singură încercare nu a fost făcută pentru a se ajunge la un acord cu cazacii. [...] Aproape în fiecare zi eram martorul unei noi scene incredibile în care alt grup de deținuți era dus la moarte. Cei sănătoși trebuiau să-i care pe bolnavi. Paznicii, înarmați cu puști, îi alungau pe trecători, eliberând drumul. Toată lumea știa că acești oameni erau condamnați la moarte. De multe ori am văzut cum cazaci care sprijineau regimul sovietic plângeau la vederea acestor

scene. Se indignau și întrebau: «Se poate așa ceva, ca regimul sovietic să provoace asemenea orori? Nici nu ne vine să credem.» [...] În timpul anchetelor, oficiali ai tribunalului revoluționar confiscau pahare, linguri, vase, de multe ori în folos propriu. [...] Unii sperau într-o inspecție de la Moscova, în timp ce alții, desigur, așteptau revolta cazacilor.”⁹

Adevărul este că Dzerjinski nu avea un control deplin asupra secțiilor Ceka locale, multe dintre ele fiind practic înființate fără girul conducerii de la centru. Un raport Ceka din august 1918 descria haosul și corupția din Kursk. „În Kursk, populația nu a primit rația de pâine de peste trei săptămâni. Patrulele a căror misiune este să rechiziționeze grânele se bat între ele. O patrulă o dezarmează pe cealaltă, cu schimburi de focuri și moartea unor soldați. Membri ai unor patrule sau patrule întregi care au rechiziționat grâne le vând pe loc, în gară, provocând nemulțumirea maselor. Disciplina unităților Armatei Roșii din Kursk este sub orice critică. Acestea fraternizează cu populația locală, se îmbată și preacurvesc. Au ocupat cele mai bune case din oraș și se plimbă toată ziua cu automobilele.”¹⁰ Multe alte rapoarte din Kursk confirmau faptul că atât cekiștii, cât și patrulele își foloseau autoritatea ca să fure grâne, fie pentru consumul personal, fie ca să le vândă.

La Kiev, Péters a înființat un consulat brazilian unde cekiștii din subordinea lui vindeau vize contra unor sume mari de bani refugiaților disperați să iasă din țară și apoi îi arestau. La ocuparea Kievului, Albii au descoperit 5 000 de cadavre, estimând că alte 7 000 de persoane erau date dispărute. Ceka avea două priorități zero: confiscarea banilor și a obiectelor de

valoare de la victimele ei pentru a finanța Armata Roșie și zdrobirea oricărei opoziții printr-o luptă de clasă fără scrupule. În instrucțiunile date cekiștilor, Lațis se exprimase fără ocolișuri: „În timpul interogatoriilor nu căutați probe materiale legate de cuvintele sau faptele acuzatului împotriva puterii sovietice. Primele întrebări pe care trebuie să le puneți sunt: din ce clasă socială faci parte, ce școală ai, din ce familie te tragi, cu ce te ocupi? Aceste întrebări trebuie să hotărască soarta acuzatului. Acesta este rostul, aceasta este esența Terorii Roșii.”¹¹ Dovezile descoperite în timpul perchezițiilor erau folosite pentru a stabili vina, niciodată nevinovăția.

Mai presus de orice, Teroarea Roșie era folosită pentru a-i reduce la tăcere pe țărani, dat fiind că orașele sufereau de foame. În vara lui 1918, autoritățile au introdus un sistem de rații diferențial la Petrograd și Moscova, muncitorii manuali, alți muncitori și membrii burgheziei fiind supuși algoritmului 4:3:1. Rația maximă, „blindată”, era destinată soldaților Armatei Roșii și muncitorilor industriali. Rația destinată nemuncitorilor *burjui* era, voit sau nu, insuficientă pentru a supraviețui. Singura lor speranță era să-și vândă cele mai prețioase lucruri în Piața Suharevskaja contra mâncare, bursa neagră devenind cunoscută drept *Suharevka*. Cadrele și membrii de partid cu funcții înalte, mai ales comisarii, își înființau propriile cantine, privilegiate. Stratificarea devenea mult mai complexă, „muncitorii intelectuali” având prioritate, ca și „specialiștii burghezi”.

În mai 1918, o delegație a muncitorilor de la uzina Putilov a solicitat o întrevvedere cu Lenin pentru a discuta situația alimentară

dezastruoasă din Petrograd. Drept răspuns, Lenin i-a îndemnat să intre în detașamentele de rechiziționare a grânelor pentru a salva revoluția. Potrivit lui, revoluția avea nevoie de zece ori mai multe detașamente dacă muncitorii voiau să nu moară de foame, deși tocmai aceste detașamente complicau și mai mult lucrurile, confiscând semințele pentru recolta următoare, făcându-i pe țărani să se ascundă de frică sau să-și consume toate grânele înainte de a le fi confiscate.

Chiar dacă nu aveau multă școală, țăranii bănuiau deja că bolșevicii îi transformau în robi ai proletariatului industrial. „Piețele erau interzise, iar cei care cumpărau de acolo erau persecutați. Drept rezultat, populația orașelor suferea de foame, în timp ce țăranii se foloseau de excesul de grâne cum știau ei mai bine, hrănindu-și vitele sau făcând alcool din ele.”¹²

Sfidarea voită a tuturor forțelor economice producea propriul cerc vicios. În 1918, un pud de făină costa 25–30 de ruble în regiunea Volga, iar la Petrograd putea ajunge până la 1 000 de ruble. Detașamentele comuniste confiscau acum toate grânele, nu doar „surplusul” vag definit. Lenin refuza să creadă că rechiziționările forțate reduceau producția de alimente într-un mod dezastruos. Furios pe rezistența tacită a țăranilor, reacția lui a fost intensificarea represiunii. Detașamentele au primit ordin să recruteze țărani săraci ca informatori împotriva țăranilor bogați, „chiaburii”. Detașamentele, alcătuite cu precădere din comuniști din orașe mai mari sau mai mici, nu știau care era diferența dintre un țăran sărac, un „țăran de mijloc” și unul bogat, adică „dușman de clasă”. Nu le interesa că țăranii aveau nevoie de semințe

de porumb pentru recolta din anul următor. Le interesa doar să confiște cantitatea pe care primiseră ordin să o confiște. În consecință, țăranii au hotărât să cultive exact atât cât le trebuia pentru anul următor. Și-au ascuns grânele în vase mari din lut, pe care le-au îngropat în pământ. Detașamentele au torturat membri ai familiei ca să le spună unde se aflau ascunzătorile. Într-un ciclu al violenței, țăranii au atacat membri ai detașamentelor, în unele cazuri omorându-i și spintecându-le burțile pe care le-au umplut cu grâne, ca avertisment.

Europa nu mai văzuse de pe vremea războaielor religioase asemenea acte de cruzime folosite ca armă a terorii. Fapt care ne face să întrebăm dacă nu cumva echivalentul modern, războiul civil politic, este un fenomen predictibil. Pe 23 august, chiar înainte de atacul lui Kaplan asupra lui Lenin, cekistul Lațis publicase un articol în *Izvestia* unde spunea că „regulile tradiționale ale războiului” nu mai aveau relevanță. „Masacrarea tuturor răniților care au luptat împotriva ta – aceasta este o lege a războiului civil.” Dar de unde veneau aceste manifestări extreme ale sadismului – hăcuirea cu săbiile, ciopârțirea cu pumnalele, fierberea și arderea, jupuirea de viu, baterea în cuie a epoleților în umeri, scoaterea ochilor, udarea victimelor și scoaterea lor afară, iarna, ca să înghețe de frig, castrarea, eviscerarea, amputarea? Erau toate acestea o parte atavică a descrierii revoltei rusești „fără noimă și fără cruțare”^{*****} făcute de Pușkin? Sau frenezia răzbunării era ridicată la un alt nivel de retorica urii politice?

LUPTELE DE PE VOLGA ȘI ARMATA ROȘIE VARA 1918

Iulie a fost o lună proastă pentru Armata Roșie. În afară de înăbușirea răscoalei din Iaroslav conduse de Savinkov, a trecut dintr-o înfrângere în alta. Pe 21 iulie, cehii au ocupat Ekaterinburgul, la patru zile după masacrarea familiei imperiale. Apoi, în ziua următoare, colonelul Kappel a raportat ocuparea locului de naștere al lui Lenin, Simbirsk (Ulianovsk), de către oamenii lui și un regiment ceh. Victoria a venit după un marș de 140 de kilometri, care le-a permis luarea prin surprindere a trupelor bolșevice. Telegrama lui Kappel din 22 iulie anunța: „La ora 8:00, după o luptă în regiune, unitățile Detașamentului 1 Samara au intrat în Simbirsk. Am capturat multă tehnică de luptă, multe locomotive cu abur, un tren blindat și multe alte lucruri pe care încă nu le-am inventariat.”¹

La Moscova, autoritățile au fost din nou cuprinse de panică. Moralul Armatei Roșii de pe Volga era la pământ, iar noul comandant, Vațetis, nu prea avea ce face. Feodor Raskolnikov, acum comisar-adjunct pentru marină, a primit ordin să transfere din Nijni Novgorod, pe Volga, cuirasatele ușoare și canonierele, ca să ajute trupele bolșevice copleșite de atacurile cehilor. Raskolnikov era însoțit de soția lui de doar

câteva zile, Larisa Reisner, „războinica Diana”.² Această frumoasă poetă de 22 de ani va deveni prima femeie-comisar de pe linia frontului. Înarmată doar cu un mic pistol Browning, Reisner va acționa cu o vitejie nesăbuită ca spion și cercetaș și va fi instructor politic al celor mai duri dintre marinarii baltici. La moartea ei, de tifos, peste aproape 12 ani, Troțki va saluta și el această legendă a eroismului ca pe „o zeiță a Olimpului care a împletit spiritul ironic, subtil, cu vitejia unui războinic”.³

Flotila de pe Volga a lui Raskolnikov s-a îndreptat spre sud, spre Kazan, fără să bănuiască peste ce va da acolo. Gărzile Roșii erau total demoralizate. „Orașul încă nu a fost ocupat”, scria Reisner, „dar înfrângerea lui este sigură. Ușile camerelor abandonate se trântesc pentru ultima oară. Podelele sunt acoperite de hârtii și obiecte amestecate. Nimic nu e mai rău decât retragerea.”⁴ Pe 5 august, Vladimir Zenzinov era pe punctul de a părăsi orașul când a auzit salve de artilerie dinspre Volga. „Brusc s-a răspândit zvonul că trupe antibolșevice și cehe au sosit cu vasele cu aburi de la Samara. [...] Bolșevicii au fost surprinși de atacul venit ca din senin. Nimeni nu mai avea vreo speranță când primul șrapnel a explodat în oraș. Acum se auzeau împușcături și tăcănitul mitralierelor.”⁵ Orașul era apărat de Regimentul 5 Pușcași letoni, în timp ce „batalionul internațional sârb, care ocupa fortăreața Kazan, pornea în întâmpinarea inamicului”, raporta *Stavka* Roșiilor.⁶ În lupta haotică din jur, comandantul Armatei Roșii, Vațetis, a fost cât pe-acți să fie prins. A scăpat doar fiindcă un grup din oamenii lui i-a deschis drum printre refugiați.

*Flotila bolșevică de pe Volga comandată de Feodor Raskolnikov, cu soția lui, scriitoarea Larisa Reisner, pe post de comisar.
(Alamy/Keystone Press)*

Colonelul Kappel s-a aflat din nou în avangardă cu Detașamentul Samara al Armatei antibolșevice a Poporului pe șase vase cu aburi înarmate. „Primele noastre unități au intrat în oraș la prânz. Pe strada principală a orașului a avut loc o ciocnire cu infanteria și vehiculele blindate ale dușmanului. Noi nu am avut nici gloanțe perforante și nici sprijin din partea artileriei.”⁷ Din cauza căldurii și a epuizării oamenilor săi, flămânzi fiindcă proviziile rămăseseră pe vase, Kappel i-a retras la marginea orașului. A doua zi, la ora 4 dimineața, au pornit din nou la atac. „I-am alungat pe bolșevici din oraș”, informa el KOMUCea la sfârșitul zilei. „Detașamentul nostru a capturat toate rezervele de aur – în valoare de 645 de milioane de ruble – precum și o mare sumă de bani, care aparțineau unităților sovietice.”^{*****}

În noaptea următoare, Vladimir Lebedev, fost ministru al marinei sub Kerenski, pe care Dvorjeț îl descria drept „geniul rău al KOMUCea”, a transportat rezervele de aur cu vasul până la Samara.⁸ Nici Prokofiev nu-l simpatiza pe

Lebedev. Câteva luni mai târziu, dus de câțiva prieteni „în vizită la niște curve de lux“, Prokofiev l-a întâlnit pe Lebedev la o serată muzicală. „L-am întrebat dacă spânzurase pe cineva după ce ocupase orașul Kazan“, scria Prokofiev în jurnalul său. „El a răspuns: «Am împușcat 200». Eu am exclamat: «200?!», iar el a adăugat: «Niște ticăloși». Apoi l-a rugat pe Șindler [gazda lor] să cânte ceva de Kalinnikov. Îi place muzica sentimentală.”⁹

Tratatul umilitor de la Brest-Litovsk, plus superioritatea militară a cehilor le-a dat o lecție usturătoare liderilor comuniști. Susținătorii lui Buharin din „Opoziția de Stânga” și revoluționarii socialiști de stânga care îndemnasera la un război revoluționar împotriva germanilor se opuneau cu îndârjire înființării unei armate profesioniste. Ideologic, nu acceptau decât o miliție a cetățenilor bazată pe muncitorii înarmați din Gărzile Roșii.

Pentru început, comuniștii au promovat subofițeri talentați. Unii au ajuns mari comandanți în al Doilea Război Mondial, mai ales cei din anturajul lui Stalin și Kliment Vorosilov, în Țăriștin. Printre ei se aflau Gheorghi Jukov și Simeon Budionîi, ambii sergenți de cavalerie, Simeon Timoșenko și Ivan Konev, artilerist.*****

Dar atât Lenin, cât și Troțki știau că, dacă voiau ca bolșevismul să supraviețuiască, era nevoie nu doar de disciplină și de organizare, ci și de specialiști care să pregătească o Armată Roșie eficientă, capabilă să înfrângă adversari mai periculoși decât țăranii răzvrățiți. Drept urmare, au recrutat membri ai corpului de ofițeri țariști, în ciuda retoricii care excludea încrederea în dușmanii de clasă. Un prim pas în această

direcție fusese făcut prin angajarea unor specialiști în economie și comerț, dar, întrucât „ofițer” era echivalent cu „anatema” pentru bolșevicii de rând, ofițerii au fost numiți, eufemistic, „specialiști militari”. O politică împotriva căreia Stalin, sprijinit de Dzerjinski, s-a împotrivit cu toată puterea.

Lui Troțki îi repugna amestecul lui Stalin în problemele militare. Lenin îl trimisese pe Stalin la Țarițin pentru a crește volumul rechiziționărilor de grâne pe Volga Inferioară, Stalin însă, asumându-și rolul de comisar, a început să se poarte de parcă ar fi fost comandantul frontului. În plus, a mărit efectivele Cekăi din Țarițin și i-a obligat pe cekiști să comită masacre înfiorătoare.

*M.N. Tuhacevski, comandant de armată la vârsta de 25 de ani, ulterior mareșal și executat la ordinul lui Stalin, în 1937, în timpul epurărilor din Armata Roșie.
(Alamy/Chronicle)*

Unii comandanți ai Armatei Roșii numiți acum fuseseră ofițeri cu grad inferior sau de mijloc în război, precum Mihail Tuhacevski și Aleksandr

Vasilevski. Câțiva erau deja generali. De exemplu, fratele mai mic, Aleksandr, al generalului Mihail Svecin, fusese și general țarist. Ulterior a devenit principalul teoretician militar al Armatei Roșii în anii 1920 și tatăl „artei operaționale” sovietice, până când a fost executat, în timpul epurărilor staliniste, după aproape 20 de ani, împreună cu Tuhacevski.***** La sfârșitul războiului civil, nu mai puțin de 75 000 de ofițeri țariști serviseră în Armata Roșie. Mulți fuseseră obligați să se înroleze, fiindcă ori nu găseau de lucru, ori fiindcă familiile lor erau luate ostatice, dar o mare parte din ei s-au dovedit loiali și au colaborat bine cu comisarii.

Armata Roșie a Muncitorilor și Țăranilor nu a recrutat decât o treime din voluntarii pe care contase Troțki. Pe măsură ce numărul fronturilor creștea, iar războiul civil se dovedea tot mai complicat, autoritățile se gândeau tot mai serios să introducă recrutarea. Dar chiar și recruții aveau nevoie de încurajare, altfel dezertau cu prima ocazie. Una dintre metodele încercate de liderii comuniști a fost acordarea unor beneficii în plus față de rații și uniforme, mai ales dacă recruții proveneau din țăranime și proletariat. Astfel, soldații Armatei Roșii primeau un „document de protecție” pentru familiile lor, unde se stipula că „nimeni nu avea voie să le confişte pământul, vitele sau semințele”.¹¹ Documentul probabil nu valora nici cât hârtia pe care era bătut la mașină.

Roșiii aveau nevoie de cavalerie ca să se poată măsura cu Albii, mai ales în stepa uriașă din sudul Rusiei și din vestul Siberiei. Deși pentru ei regimentele de cavalerie erau jucăria demodată a aristocrației, Troțki a înțeles până la urmă că nu se putea altfel. În consecință, peste tot au apărut

afișe cu un muncitor sovietic călare, în plin galop, cu sabia în mână și cu o stea roșie pe șapcă. De-a curmezișul era scris cu litere mari: „Pe cai, proletari!”¹² Nu foarte mulți muncitori industriali au dat curs acestui îndemn. Cavaleria bolșevică a avut mai mult noroc recrutând cazaci nevoiași sau *ingorodnie*.

Uniforme nu prea existau la momentul acela, motiv pentru care soldații pur și simplu le inventau. Erau obsedați de culoarea roșie. Nici comandanții experimentați nu se jenau să apară într-un palton roșu de damă. Soldații căutau țesături roșii ca să-și facă tunici și cămăși. Se pare că în mai multe unități soldații erau îmbrăcați în roșu de sus și până jos.¹³

Troțki înțelesese și că cele aproximativ două milioane de prizonieri de război germani, austro-ungari și bulgari care încă se mai aflau în lagărele rusești puteau fi o sursă sigură de recruți pentru Armata Roșie. Aceștia erau deja instruiți, mulți puteau fi convinși să îmbrățișeze cauza comunistă și, odată întorși acasă, puteau răspândi ideologia revoluționară. Unii au devenit mai târziu comandanți sau organizatori ai Brigăzilor Internaționale în Războiul Civil din Spania, cum ar fi Gall, Kléber, Lukács și Iosip Broz Tito. Prizonierii de război repatriați în 1918 au primit broșuri cu propagandă comunistă în limba germană pentru a le distribui acasă. La Viena, înaltul comandament al Armatei *Kaiserlich und Königlich* a decis să ia măsuri. „Se impune o «carantină morală» pentru ca «otrava bolșevică» pe care oamenii au înghițit-o în Rusia să nu fie adusă în Austria.”¹⁴

Rudolf Rothkegel, un prizonier de război german de orientare comunistă, a fost chemat la Moscova spre sfârșitul lui ianuarie 1918. De

acolo a fost trimis în mai multe lagăre de prizonieri ca să-i convingă pe prizonierii germani să se alăture Gărzii Roșii. Alături de alții ca el, Rothkegel a folosit lozincile: „Patria socialistă este în primejdie!” și „Revoluția Rusă este și revoluția și speranța noastră!” Eforturile de a-i spăla pe creier pe prizonierii de război erau fără preget. „În lagăr [din Habarovsk]”, relatează un maior austriac, „agitația și discursurile propagandistice în favoarea comunismului, ca și a convertirii la bolșevism, erau, în ciuda protestelor energice, la ordine zilnic. Oamenii erau vulnerabili fiindcă ofițerii nu îndrăzneau să vorbească pe față împotriva agitatorilor ca să nu fie persecutați.”¹⁵

Recrutorii comuniști își dădeau toată silința să-i convingă pe prizonieri să rămână în Rusia, să nu se întoarcă acasă. Ministerul de Război din Viena auzise că „propaganda răspândește zvonul printre prizonierii de război din Rusia că toți cei care se întorc vor fi mobilizați imediat. De aici și deprimarea lor și lipsa motivației de a reveni acasă.”¹⁶ Autoritățile exercitau presiuni asupra lor și prin oferirea unor rații la nivelul celor primite de Armata Roșie, prizonierii rămași în lagăre suferind de foame, ca în Irkutsk și Turkistan. În lagărul din Țarițin, aproximativ 4 000 de prizonieri austro-ungari au murit de foame în doar câteva săptămâni, Gărzile Roșii care îi păzeau nelăsându-i să-și cumpere de mâncare.¹⁷

Chiar și înainte de venirea comuniștilor la putere, condițiile de viață fuseseră îngrozitoare. În lagărul de lângă Krasnoiarsk muriseră 54% dintre prizonierii de război. În Novo-Nikolaevsk, 80% dintre prizonieri căzuseră victimă tifosului în iarna lui 1915, iar în Omsk muriseră 16 000 în primele zece luni de război. De aceea nu a fost deloc o surpriză faptul că atât de mulți prizonieri

din armatele Puterilor Centrale au întâmpinat revoluția cu speranță, detestând regimul țarist. Trebuie amintit aici că însuși kaiserul fusese tentat de ideea de a-i înfometa pe prizonierii ruși, anticipând astfel cruzimea Operațiunii Barbarossa.¹⁸

Albii și câțiva istorici au încercat totuși să argumenteze că internaționaliștii au fost mercenari sau că regimul sovietic a fost, în esență, o „invazie străină”¹⁹ sau o „ocupație internaționalistă”.²⁰ Deja în primăvara lui 1918, înainte de a începe acțiunea concertată de convertire la comunism, existau grupuri de prizonieri germani și austro-ungari în unități improvizate din Siberia, pe Volga și în sud. Nu mai puțin de 160 de comuniști germani făceau parte din Ceka orașului Kazan. Estimările privind numărul prizonierilor care au devenit „*Internationalisten*” în Armata Roșie oscilează mult, între 40 000 și 250 000. În plus, contau desigur și cei 25 000 de pușcași letoni, ca să nu mai vorbim de chinezii care serveau în Armata Roșie și Ceka.

După izbucnirea Primului Război Mondial, în 1914, guvernul țarist recrutase mai bine de 150 000 de muncitori chinezi ca să ajute pe front și în spatele acestuia. Aproape 10 000 de chinezi au lucrat la Calea Ferată Murmansk, care urca până la Cercul Arctic. Mult mai mulți trăiau ilegal în țară, cu precădere în Extremul Orient. Întrucât chinezii fuseseră maltratați, supuși unor condiții de viață inumane, de către autoritățile militare țariste, bolșevicii au profitat de ocazie ca să-i recruteze. Puțini vorbeau rusa sau înțelegeau ideologia bolșevică, dar mulți erau gata să lupte în Armata Roșie doar ca să primească mâncare și îmbrăcăminte.²¹ Excepție făceau chinezii

stabiliți în Siberia, care nu-i sprijineau pe bolșevici. „Odată ajunsă în regiune, autoritatea sovietică a trebuit să înceapă propaganda politică pentru a-i câștiga pe migranți de partea ei.”²²

După lovitura de stat a bolșevicilor, majoritatea chinezilor s-au trezit fără slujbe. În mai 1918, la Moscova a fost înființat un centru de recrutare sub comanda comisarului bolșevic Shen Chenho. Tot Troțki venise cu ideea de a-i recruta pe chinezi în Armata Roșie. Plutonul de execuție care l-a împușcat pe căpitanul Aleksei Șastni, victima lui Troțki, a fost alcătuit numai din chinezi. Nu peste mult timp, chinezii s-au dovedit a fi „nu doar soldați de nădejde în prima linie, ci și executanți destoinici ai unor misiuni punitive, precum înăbușirea revoltelor unor unități bolșevice, împușcarea ostaticilor, înăbușirea răscoalelor țărănești din spatele frontului și confiscarea cu forța a alimentelor de la țărani”.²³ De asemenea, detașamente de chinezi erau folosite pentru a-i aresta sau împușca pe soldații Armatei Roșii care se retrăgeau fără ordin.

Conform surselor rusești, aproximativ 30 000–40 000 de chinezi au făcut parte din Armata Roșie în timpul războiului civil, dar estimările diplomaților chinezi trimit la dublul acestui număr. Shen Chenho susținea că numărul real se apropia de 100 000. Au existat unele unități alcătuite numai din „internaționaliști chinezi”. Iar la apogeul războiului civil, Ceka din Kiev avea un „detașament special” 100% chinez, comandat de Li Xu-Liang. Ceka îi recruta pe chinezi fiindcă aceștia nu păreau să aibă vreo rețineră în a-i ucide sau tortura pe prizonierii Albi când personalul rusesc nu mai suporta atâta sânge. Se spune că tocmai chinezii veniseră cu idei

precum baterea în cuie a epoleților unui ofițer direct în umeri. Adevărat sau nu, s-a creat un înspăimântător cerc vicios al cruzimii din clipa în care cazacii și Albi au început să se răzbune pe orice chinez care avea ghinionul să cadă în mâna lor.²⁴ „Mă temeam să cad prizonier mai mult decât de moarte”, povestea mitraliorul Yao Sin-Cheng, „fiindcă bandiții Albi îi urau mai ales pe soldații chinezi. De îndată ce un chinez era prins de ei, începeau să-l tortureze: îi tăiau urechile și nasul, îi scoteau ochii și de-abia după asta îl omorau.”²⁵ În aprilie 1918, ambasada chineză raporta Pekinului (Beijingului): „În zona controlată de armata de pe Don, cazacii îi arestează pe absolut toți chinezii și îi trimit nu se știe unde. Același lucru se întâmplă și în zonele controlate de Armata Voluntarilor.”²⁶

Iona Iakir, un comandant bolșevic, a format un batalion din aproape 500 de chinezi. Le admira disciplina și vitejia, declarând că numai o șarjă a cavaleriștilor cu săbiile scoase îi putea descumpăni. Și adăuga: „Chinezii erau foarte stricți când venea vorba de soldă. Renunțau ușor la viață, dar voiau să fie plătiți la timp și hrăniți bine.”²⁷ În plus, cereau ca întregul batalion să primească solda indiferent de pierderi, astfel încât banii celor uciși să poată fi trimiși familiilor lor. Iakir a acceptat această condiție, dar chinezii nu știau că pe soldații ruși îi plătea de cel puțin 30 de ori mai mult.

Slăbiciunea guvernării sovietice era atât de evidentă în acea vară, încât germanii s-au simțit obligați să sprijine regimul ca să nu se prăbușească. Teama lor era că, în caz contrar, Aliații vor reactiva frontul de est. În Franța au

sosit noi trupe americane și pe 8 august a început marea ofensivă generală a Aliaților cunoscută sub numele de Cele o Sută de Zile. Fără a face prea mult caz de asasinarea lui Mirbach și a lui Eichhorn, guvernul german i-a asigurat pe bolșevici că nu va ataca Rusia. Acest lucru i-a permis lui Troțki să mute batalioanele de letoni din vest în regiunea Volga, mai precis pentru a participa la recucerirea orașului Kazan.

La scurt timp după ce, pe 7 august, Albii ocupaseră orașul Kazan, forțele bolșevice, inclusiv Larisa Reisner, s-au retras la aproximativ 20 de kilometri vest de satul și gara Svajsk. Raskolnikov fusese prins, dar reușise să evadeze. La vestea pierderii orașului Kazan, Troțki a și trecut la acțiune. În decurs de 48 de ore și-a pregătit trenul blindat și a pornit spre front. Trenul era mai mult decât un post de comandă pe roți, fiindcă aducea 200 de voluntari comuniști din Petrograd, plus o stație radio, generatoare electrice, o tiparniță și cinci automobile cu mari rezerve de combustibil. Alte vagoane erau încărcate cu arme, muniție, cizme și uniforme. Un vagon era pregătit ca tribunal revoluționar pentru judecarea dezertorilor și a lașilor. Din urmă venea un alt tren cu vagoane pline cu cai și cavaleriști și chiar un avion care nu trebuia decât să fie asamblat. Ca să arate clar că voia să rămână cu trupele pe front, Troțki și-a trimis locomotiva înapoi la Moscova.

La doar câteva zile după pierderea orașului Kazan, Troțki și Vațetis au ordonat Armatei a 3-a să avanseze de-a lungul căii ferate care pornea din Perm către Ekaterinburg. Statul-major le-a raportat triumfător: „Dușmanul aruncă șinele în aer în timp ce se retrage. Moarte dușmanilor proletariatului!”²⁸ Armata a 3-a de pe frontul de

nord din Ural era comandată de Reingold Berzin. Acesta avea mari probleme cu marinarii neinstruiți și indisciplinați din Detașamentul 1 Expediționar al Flotei Baltice. Detașamentul fusese trimis din Perm ca să ocupe un aliniament la Sarga, dar mai tot timpul și-l petrecea organizând proteste în care marinarii se plângeau de calitatea mâncării și de felul în care erau tratați. De fapt, nu voiau să se îndepărteze de tren; în plus, mulți declarau că suferă de boli venerice. Amenințați cu un atac din partea Albilor, pretindeau ei, ceruseră ajutor unității din vecinătate. „Dar detașamentul Velikie Luki a răspuns: «Răbdăm de foame, am luptat șapte zile și nimeni nu ne-a sărit în ajutor. Nu putem ajuta pe nimeni cu mâinile goale, fără muniție.» Cei de acolo ne-au spus că toți comandanții lor au fugit, cu toate documentele și toți banii. Trădare mai mare nici că se poate, de asta nu vor să ne ajute.”²⁹

Marinarii baltici au organizat un nou protest în care au hotărât să se întoarcă la Petrograd ca să facă o instrucție de front corespunzătoare. „Hotărârea lor a fost adusă la cunoștința comandantului Armatei a 3-a, tovarășul Berzin, iar Berzin i-a adunat pe toți marinarii și a încercat să-i convingă să rămână pe front, nu ca trupe combatante, ci ca trupe de blocare a celor care încercau să fugă de acolo. Marinarii nu au fost de acord și i-au spus că pleacă la Petrograd ca să se reinstruiască și apoi vor reveni pe front ca să lupte din nou. Tovarășul Berzin le-a spus: «Nu vă pot ține cu forța, tot ce pot face este să-i informez pe tovarășii de la Petrograd».”³⁰

Mentținerea trupelor și a marinarilor Armatei Roșii pe linia frontului nu era o problemă doar pentru

frontul de nord din Ural, după cum va afla Troțki nu peste mult timp. Larisa Reisner îl venera pe Troțki pentru apariția lui la Svajsk ca un *deus ex machina*. „Cu Troțki alături”, scria ea, „puteam muri luptând până la ultimul cartuș, fără să ne pese de răni; căci Troțki întruchipa sfânta demagogie a luptei, cu vorbe și gesturi care rezumau cele mai eroice pagini din istoria Revoluției franceze.”³¹ Intensitatea reacției ei sentimentale era justificată nu doar de armele și echipamentele aduse de Troțki pentru a ridica moralul trupelor, ci și de stilul lui autoritar de a conduce și de geniul lui organizatoric. „Stilul autoritar de a conduce” însemna executarea comandantilor și a comisarilor regimentelor, ca și a soldaților de rând care încercau să fugă de pe front.

Când colonelul Kappel a lansat un atac-surpriză asupra ariergărzii lor, „panica a cuprins forțele bolșevice”, scria Victor Serge.³² Troțki a rămas îngrozit de faptul că doar puțin peste 500 de oameni rămăseseră să lupte, din cei aproape 10 000 de sub comanda lui Vațetis. Mulți dintre fugari au încercat, în disperare de cauză, să urce la bordul vaselor din flotila de pe Volga. Nu mai puțin de 27 dintre cei 200 de voluntari comuniști aduși de Troțki au fost împușcați, fiind acuzați de lașitate. Condamnarea la moarte a cadrelor comuniste de către Troțki a fost, evident, *pour encourager les autres*. Acesta a oferit și o recompensă de 50 000 de ruble pentru prinderea colonelului Kappel.³³ Dar, în relatarea ei, Reisner nu menționa nimic din ceea ce ar fi putut afecta imaginea triumfalistă a acelor zile.

Troțki a luat măsurile, inclusiv amplasarea mitralierelor în spatele liniei frontului, pentru care bolșevicii îl blamaseră pe Kornilov în timpul

ofensivei Kerenski. „Detașamentul de blocare”, alcătuit din cadre comuniste pentru a preveni retragerea neautorizată, va deveni o practică standard în Armata Roșie. Aceste măsuri drastice, combinate cu adăugarea unor noi canoniere la flotila de pe Volga a lui Raskolnikov, cu noi tunuri și câteva bombardiere, au întărit rezistența trupelor din fața orașului Kazan. Ceea ce nu însemna că încrederea în marinarii trimiși pe front avea de câștigat. Comandantul Flotei Baltice i-a trimis un mesaj lui Raskolnikov la cartierul general al Armatei a 5-a: „500 de marinari comuniști din divizia de dezamorsare a minelor pornesc astăzi, 26 august, ora 20:00, spre Svajsk. Tot azi vor fi trimiși zece ofițeri, dar nici comandantul marinei și nici comisarul marinarilor din Kronstadt nu pot garanta pentru ei. Vă recomandăm să-i țineți sub control. Ordinul nostru este să împușcați cel puțin cinci ofițeri pentru fiecare trădător.”³⁴

Comisarul poporului pentru război ar fi fost uluit dacă ar fi știut mai multe despre escorta lui de cavaleriști. Locotenentul Raczyński hotărâse, într-o închisoare a Cekăi că „singurul drum spre libertate era prin armata bolșevică”, drept care intrase voluntar în Armata Roșie împreună cu alți polonezi.³⁵ Autoritățile sovietice îi trimiseseră cu mult entuziasm pe acești „tovarăși devotați cauzei” la regimentul ulanilor mazovieni al polonezilor bolșevici. Raczyński, un ofițer de cavalerie experimentat, a fost promovat în scurt timp și a insistat ca alți membri ai Legiunii Poloneze să fie transferați în grupul său. Toți s-au înțeles să plece în „permisie poloneză”, adică să se întoarcă acasă, cu prima ocazie. Noua lor misiune, escortarea lui Troțki, le-a dat ideea unui plan temerar. „Încercând să impresioneze trupele

ca un «comandant suprem aflat în prima linie», Troțki mergea de multe ori, cu escorta lui personală, în patrule de recunoaștere de-a lungul frontului și chiar făcea incursiuni prin breșele din liniile inamicului.” Dar în ziua în care polonezii hotărâseră să-l răpească, lucrurile au luat o întorsătură neașteptată din cauza unei ofensive a bolșevicilor. Raczyński a evitat dezastrul în ultima clipă, polonezii reușind să-și acopere urmele. Șansa lor de a pleca în „permisie poloneză” s-a ivit mai târziu, în cele din urmă alăturându-se Regimentului 1 Kościuszko.

Balanța războiului civil de-a lungul și de-a latul întinsului teritoriu eurasiatic înclina brusc când spre o tabără când spre cealaltă, în primul rând din cauza distanțelor imense, o tabără sau alta avansând o vreme cu succes, dar, extinzându-se prea mult, constatând că trebuie să se retragă. După uluitoarele lor succese din mai, unitățile cehe erau epuizate și demoralizate, în parte fiindcă nu agreau alianța cu ofițerii reacționari. Îi preferau pe revoluționarii socialiști, acum însă, când zilele KOMUCea erau, evident, numărate, mai ales prin absența sprijinului țărănimii, cehii începeau să se gândească la întoarcerea acasă.

În același timp, imperturbabilul Vațetis își stabilise punctul de comandă pe Volga și își reamplasase trupele. Reechipând Armata a 5-a și prin discursuri în care îi îndemna pe soldați să se răzbune, Troțki le-a stârnit furia pe dușmani și le-a întărit hotărârea de a lupta mai departe. „Înecați-i în Volga”, îi îndemna el. „Înainte, spre Kazan!” Pe 4 septembrie, când luptele se duceau deja la periferia orașului, muncitorii de la arsenalul din Kazan s-au răzvrătit împotriva Albilor. Mulți au fost masacrați. Atacul final s-a

dat peste șase zile, Albii rămași fugind pe Volga la bordul unor vase cu aburi.

Pe 11 septembrie, la o zi după ce Roșii au reocupat orașul, Troțki s-a adresat unei mulțimi înghesuite în cel mai mare teatru din Kazan. Vorbind despre el la persoana a III-a, a insistat pe ideea că întreaga revoltă a cehilor, precum și rebeliunile de pe Volga, fuseseră organizate de britanici și francezi. „Planul statului-major al Aliaților și al celui din Kazan a fost următorul: uciderea lui Lenin și prinderea lui Troțki și capturarea trenului său, care în momentul acela se afla în gara Sviajsk. Kappel a fost trimis să-l omoare pe Lenin. În privința lui Troțki, Savinkov și Lebedev s-au oferit să îndeplinească această misiune.”³⁶ De fapt, colonelul Kappel, nu Savinkov, fusese cel aproape să-l prindă pe Troțki, în lupta de lângă Tiurlema, când și reușise să-i distrugă trenul cu muniție. Troțki nu a rezistat tentației de a lega eșecul uciderii sau prinderii lui cu ceea ce i se părea a fi punctul de cotitură din războiul civil.

„La momentul acela, tovarășul Troțki, fără îndoială, ar fi murit”, a continuat Troțki. „Și nu doar tovarășul Troțki. [...] Mi se pare că, dacă am fi fost înfrânți lângă Tiurlema, nu doar revoluția rusă, ci și revoluția socială ar fi fost pierdută. Victoria lângă Tiurlema ar fi mărit de zece ori efectivele dușmanilor noștri. De la Kazan ar fi mers mai departe, ar fi ocupat mai multe orașe, ar fi organizat o rebeliune la Moscova și la Petersburg. [...] Am pierdut mult în Tiurlema, dar Albgardii au pierdut totul.”

A doua zi, pe 12 septembrie, Armata 1 a lui Tuhacevski și-a asigurat, cu multe pierderi, un cap de pod pe malul de est al Volgăi, la Simbirsk, după ce oamenii lui au trecut podul lung de un

kilometru, după un foc susținut din partea inamicului. Astfel, trupele lui Tuhacevski au putut porni spre Samara pe ambele maluri. Acesta a fost începutul sfârșitului pentru KOMUCea. Dezertorii din Armata Poporului treceau acum *en masse* în Armata Roșie.

Balanța războiului civil se mișca la fel și în cazul luptelor pe apă dintre flotila Roșie și cea Albă. Pe 18 septembrie, flotila de pe Volga comandată de Raskolnikov, întărită acum, a trecut pe lângă Kazan și, după 60 de kilometri, a ajuns la confluența dintre Volga și Kama. Așa cum scria un membru al flotilei Albe de pe Kama: „Flotila bolșevică, mai bine înarmată și organizată, era alcătuită din vedete rapide blindate aduse din Marea Baltică, dar care erau greu de manevrat pe râurile mici, de aceea preferau să stea la depărtare. Se temeau de minele plutitoare plantate de noi, fiindcă bolșevicii erau mereu în aval.”³⁷

Vasele Albilor erau în marea majoritate remorchere, înarmate cu un tun amplasat pe puntea prova, cu un scut improvizat. Comanda era asigurată de ofițeri de marină țariști, cu servanți-ochitori de artilerie pe punte, iar fochiștii și mecanicii de sub punte erau din partea locului. Realimentându-se la Perm, pe Kama, reveneau „pe linia frontului ca să ne ajute trupele și să împiedice Flota Roșie să ocupe Kama”.³⁸ Comandanții însă recunoșteau că rareori puteau ajuta cât de cât trupele de uscat din pricina unei comunicări deficitare cu ele și a dificultății de a stabili cu precizie linia frontului în fiecare zi.

În momentele de respiro ale luptelor de pe Kama, Larisa Reisner continua să scrie ceea ce va fi cea mai cunoscută carte a ei, *Frontul*. La Cistopol, pe cursul inferior al Kamei, un grup de

marinari bolșevici de pe vasul *Kaşin* a reușit să ocupe orașul, unde se afla și o herghelie. Remarcabila Reisner, care era o bună călăreață, a confiscat o parte din cai și a alcătuit, cu ajutorul câtorva marinari, o trupă de cavalerie de recunoaștere.

Pentru bolșevici, momentul critic al războiului civil trecuse, iar ei supraviețuiseră. „Până în toamnă, toate localitățile importante ocupate de inamic au fost recuperate“, se scria într-un raport. „După recuperarea centrului regiunii Volga, statul sovietic a răsuflat ușurat.”³⁹ Marele lor avantaj era dat de poziția strategică, situație care se va repeta în 1919, când Albii vor da impresia că au câștigat. „Beneficiind de o bună rețea de căi ferate de la centru la periferie, liderii noștri au putut muta trupele de pe un front pe altul. Au folosit tactica lui Napoleon, de concentrare a tuturor forțelor într-un loc anume, atacând decisiv armatele inamicului și împiedicându-le să facă joncțiunea.”

19

DE LA VOLGA PÂNĂ ÎN SIBERIA TOAMNA 1918

Imediat după ce, pe 7 august, trupele lui Kappel și cele ale cehilor au ocupat orașul Kazan, o altă rebeliune antibolșevică a izbucnit în nord-est, spre Perm. Încurcând și mai mult planurile Roșiilor, muncitorii de la fabricile de muniție din

Ijevsk și Votkinsk primiseră ordin să se alăture Armatei Roșii, dar nu să și lupte împreună. Majoritar revoluționari socialiști și menșevici, muncitorii s-au bucurat de sprijinul ofițerilor țariști din zonă. Minoritatea bolșevică din cele două orașe a fugit.

Armata a 3-a a lui Berzin, aflată la nord de râul Kama, a primit misiunea de a înăbuși rebeliunea, doar că, pe fondul slăbiciunii accentuate a bolșevicilor, Berzin nu putea face prea mult. S-a înființat repede un Komuch al regiunii Kama, în ideea conlucrării acestuia cu Komuchul din Samara al Adunării Constituante. După ce Vațetis a recucerit orașul Kazan în a doua săptămână din septembrie, Berzin a primit ordin să rezolve problema cu Ijevsk și cu orașul aliat Votkinsk. Troțki era hotărât să nu-i lase pe Albi să preia controlul celor două fabrici de muniție.

Berzin a încropit o unitate din Gărzi Roșii, marinari baltici și internaționaliști chinezi sub comanda unui leton, Iuri Aplok. Debarcarea unității pe malul de nord al râului Kama a fost un dezastru, mai ales din cauza Gărzilor Roșii și a marinarilor; pierzând mulți oameni, a trebuit să fie retrasă. Aplok a cerut întăriri. Berzin a răspuns că va trimite 80 de ruși și 350 de chinezi în ziua următoare. Chinezii au debarcat în satul Babki, puțin în amonte de Votkinsk. Dar, chiar dacă erau mult mai disciplinați, au descoperit că rebelii amplasaseră mitraliere în clopotnița bisericii și au fost obligați să se întoarcă pe nava cu care veniseră.

Întăririle primite de bolșevici dincolo de Volga mijlocie au pus o mare presiune pe rebelii din Ijevsk și Votkinsk. Cu un număr insuficient de voluntari, s-au văzut nevoiți să adune recruți, dintre care mulți au dezertat în tabăra adversă.

Nemaiprimind materii prime, fabricile nu mai puteau produce nici măcar muniția necesară combatanților. La începutul lui octombrie, Armata Roșie a ocupat orașul Sarapul, de pe Kama, la sud de Ijevsk. Pe 7 noiembrie, ziua bătăliei decisive, rebelii, se pare în sunet de fanfară, au pornit la atac șir după șir, cu puștile neîncărcate. Unii soldați bolșevici au intrat în panică și au luat-o la fugă, dar rezultatul a fost indubitabil. A doua zi, orașul Ijevsk a fost ocupat de Armata Roșie. Rebelii s-au retras în Votkinsk, care a căzut și el pe 11 noiembrie, ziua în care tunurile au tăcut în Europa de Vest.

Berzin și alți comandanți comuniști de pe frontul volgo-siberian aveau probleme cu marinarii trimiși ca întăriri. „Au sosit peste 300 de marinari”, suna un raport trimis Moscovei. „Majoritatea sunt de proastă calitate. Este imposibil să fie incluși în detașamente. Pe lângă asta, mulți sunt bolnavi sau inapți din punct de vedere fizic. [...] Se poate să trimiteți instrucțiuni comisiilor de la fața locului ca să-i examineze medical înainte de a-i trimite aici? Dintr-un grup de 40, nu mai puțin de 28 au fost internați în spital.”¹

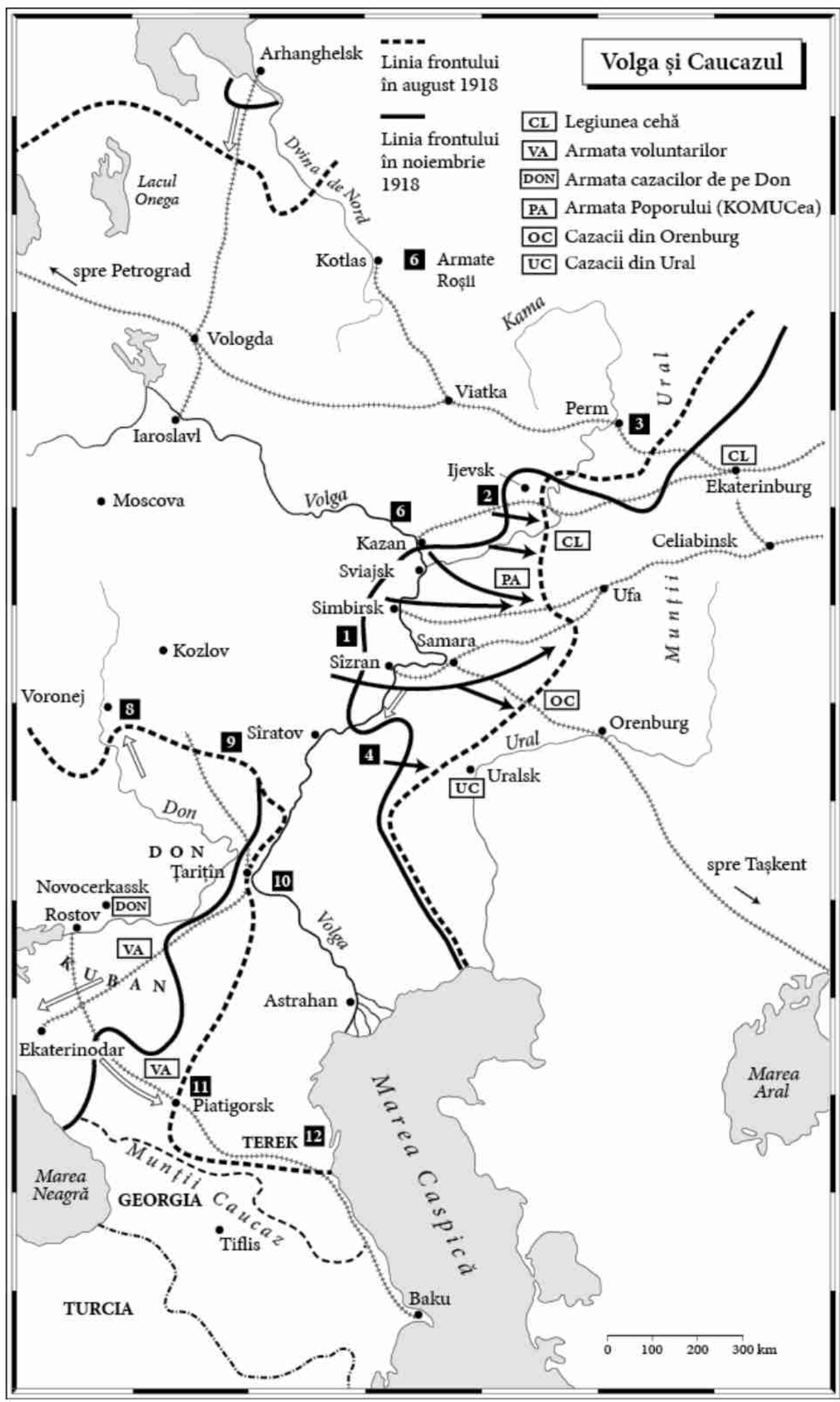
Pe birocrații comuniști îi interesa doar să trimită numărul cerut de militari, nu se uitau la calitatea lor. Flerovski, comandantul Flotei Baltice, s-a simțit obligat să-l avertizeze pe Antonov-Ovseenko aflat la Moscova: „Până acum au sosit peste 4 000 de oameni mobilizați și sosesc mereu, în fiecare zi. Marinarii din Flota Mării Negre și cei din Flota Mării Albe fac o impresie foarte proastă, ca și detașamentul armat trimis din Moscova. Nu-i putem trimite pe front fără o instruire politică și disciplinară

adecvată, motiv pentru care tocmai pe acest lucru ne concentrăm întreaga energie.”² Făcând abstracție de lipsurile infanteriei navale, Armata Roșie de pe frontul Volga ajunsese la un efectiv de 70 000 de oameni, unde intrau și regimentele letone, lăsând astfel frontul de vest aproape lipsit de trupe.

Pentru revoluționarii socialiști din KOMUCea, pierderea orașelor Kazan și Simbirsk de pe Volga Mijlocie a fost o mare lovitură dată moralului acestora. Țăranii refuzau să se alăture Armatei Poporului și nu înțelegeau de ce trebuie să lupte pentru Adunarea Constituantă, cu atât mai puțin împotriva germanilor, cum încă mai insistau revoluționarii socialiști de stânga. Dezertările din Armata Poporului erau o problemă mult mai gravă decât cele din Armata Roșie. De fapt, brutalitatea tot mai disperată cu care ofițerii ei îi adunau pe dezertorii fugiți prin sate ducea la adevărate revolte în rândul țăranilor.

Colonelul Kappel se străduia din răspuțeri să susțină moralul așa-zisului Corp Unit, care până la sfârșitul lui septembrie era mai mic decât o divizie. „Bravi soldați! Marea noastră Rusie renaște, chiar dacă prin atâtea suferințe. Devotamentul vostru neprecupețit și sângele pe care îl vărsați sunt temelia pe care Istoria va clădi măreția Patriei voastre. [...] Izbânzile voastre umplu de bucurie și de speranță inimile tuturor cetățenilor onești ai Rusiei. Nenorocul nostru de moment va trece cât de curând.”³ Kappel evita să amintească de prăbușirea KOMUCea și saluta inițiativa Conferinței de Stat din Ufa de a crea o „autoritate de stat rusă unită”. Intenția întâlnirii de la Ufa era de a ajunge la un

acord pentru un guvern al Întregii Rusii, care să unească toate administrațiile antibolșevice.

După ce Tuhacevski a ocupat Simbirskul, zilele KOMUCea cu baza în Samara erau numărate. Pe 7 octombrie, Armata Roșie a cucerit Samara, făcându-i pe revoluționarii socialiști să se refugieze la aproape 500 de kilometri spre est, în

Ufa. Singura lor speranță era să se alăture acestui guvern al Întregii Rusii, împreună cu guvernul provizoriu siberian și „hanatele” cazace semiindependente. Dar, judecând după felul în care KOMUCea lor fusese preluată de reacționari infiltrați și autopromovați, precum „generalul” Galkin, șansa lor de a controla evenimentele era infimă. Revoluționarul socialist Iakov Dvorjeț nu-și făcea iluzii în privința „ofițerilor înrăiți și neobrzăzați și a reacției Sutelor Negre”^{*****4} și chiar se gândea să rămână în Samara, de partea Roșiilor, în loc să plece la Ufa ca să vadă „finalul acestei aventuri rușinoase”. Știind ce îl aștepta dacă rămănea în Samara, a plecat la Ufa, unde a fost „martorul agoniei bastardului născut de KOMUCea”.⁵

Conferința de Stat de la Ufa s-a deschis pe 8 septembrie, deși mulți dintre delegați încă nu sosiseră. O gardă de onoare a Armatei Poporului din Samara și o alta a cazacilor din Orenburg, trimisă de atamanul Dutov, au întâmpinat câteva trenuri. Conferința ținută la hotelul Siberia a fost animată, la ea participând peste 200 de delegați din „diverse grupuri publice, naționale, guvernamentale sau partide apărute pe teritoriul eliberat de bolșevici”.⁶ A fost și o delegație a corpului de armată al cehilor, deși numai cu statut de invitat.

Serebrennikov cunoștea prea bine tensiunile dintre diferitele grupări, care trebuiau depășite dacă se voia un acord. În stânga erau revoluționarii socialiști care pierduseră Samara și Volga, dar aveau rezervele de aur și sprijinul cehilor. „Pe flancul drept erau reprezentanții guvernului siberian și ai guvernelor militare a șapte armate de cazaci: din Siberia, Urali, Orenburg, Semirecensk, Astrahan, Enisei și

Irkutsk.” Aceștia erau, desigur, sprijiniți de negustori și moșieri, care voiau companiile și pământurile înapoi. „N-am să-i uit niciodată pe cei doi paznici care stăteau drepti, cu săbiile scoase, în fața ușii generalului Galkin, comandantul Armatei Poporului a KOMUCea. Gurile rele spuneau că revoluționarii socialiști ai KOMUCea erau la fel de speriați de Galkin, pe cât erau revoluționarii socialiști siberieni de Grișin-Almazov și tocmai de aceea organizaseră o pază atât de strictă.”⁷

Generalul Aleksei Grișin-Almazov era cel mai tânăr și cel mai capabil dintre liderii Guvernului Provizoriu siberian din Omsk. Revoluționarii socialiști se temeau de el, considerându-l un potențial dictator militar. Îl și urau fiindcă se folosisese de ei ca să acceadă în poziția dorită, pentru ca mai apoi să le întoarcă spatele. Drept care îi asmuțeau pe cehi, sprijinul lor puternic, împotriva lui. Ofițerii ruși Albi deja începuseră să-i antipatizeze pe cehi care, după părerea lor, se purtau în Siberia de parcă ar fi cucerit-o și acum refuzau să împartă prada cu ei. Ca mulți alți ruși Albi, Grișin-Almazov nu-i vedea cu ochi buni pe cehi, ca și, în general, pe Aliații occidentali, fiindcă îl disprețuiau.

La Celiabinsk, după prea multe pahare de vin, Grișin-Almazov a făcut un anunț pe cât de nesăbuit, pe atât de inexact: „Rușii au nevoie de Aliați mai puțin decât au nevoie Aliații de ruși, deoarece Rusia este la momentul acesta singura țară care poate aduna o armată nouă care să hotărască soarta războiului”. De asemenea, i-a spus reprezentantului principal al cehilor din Siberia: „Dacă vouă, cehilor, nu vă place aici, puteți pleca”.⁸ În cele din urmă, presiunea exercitată de cehi și de Aliați, cu sprijinul

revoluționarilor socialiști, l-a silit să demisioneze, dar, cum se întâmpla de obicei în politica militară a rușilor Albi, a fost înlocuit de un ofițer și mai reacționar.

Conferința de la Ufa a adâncit prăpastia dintre cei doi poli, Samara și Omsk, ca și dintre idealurile Adunării Constituante și instinctele unei dictaturi militare. S-a încheiat pe 23 septembrie cu un compromis neconvingător, anume un Directorat cu cinci membri: doi liberali siberieni, Vologodski și Vinogradov, doi revoluționari socialiști, Avksentiev și Zenzinov, și generalul Boldîrev, considerat un adept al revoluționarilor socialiști. La prima vedere, acesta era un avantaj pentru revoluționarii socialiști, care s-a dovedit însă de scurtă durată.

Vologodski a primit sarcina de a înființa noul consiliu de miniștri al Guvernului Întregii Rusii. Procesul a durat aproape 15 zile, pline de conflicte și de intrigi. Din nou, atmosfera a devenit extrem de încordată. Siberienilor le repugna avantajul teoretic al revoluționarilor socialiști. De îndată ce l-a înlocuit pe Grișin-Almazov în funcția de comandant al Armatei siberiene, generalul Ivanov-Rinov a și hotărât reintroducerea epoleților ofițerilor, fără a discuta în prealabil cu noul guvern. Au urmat alte ordine, „multe nu doar militare, ci și cu semnificație politică”.⁹

Reintroducerea epoleților nu a avut o prea mare influență asupra eficienței Armatei Albe. Până în prima săptămână a lui noiembrie, Armata Roșie avansase din Samara până în Bolșaiia Ustiuba, un sat la vreo 100 de kilometri de Ufa. Albii aflați în retragere își doreau cu disperare un succes cât de mic. Când sotnia cazacilor din Orenburg condusă de esaul

(căpitanul) Șein a atacat ariergarda inamicului și l-a forțat „să se retragă în grabă”, Albii au celebrat momentul ca pe o mare victorie.¹⁰ Chiar și colonelul Kappel își dorea fapte de vitejie cu care să se laude. Una a fost misiunea de recunoaștere a Regimentul 1 Pușcași din Kazan, care s-a soldat cu „capturarea unei mitraliere Maxim și a cinci puști”.¹¹ Armata siberiană i-a avertizat pe bolșevici să nu folosească gloanțe dum-dum. „Soldați ai Guvernului siberian sunt răniți de gloanțe explozive, iar asupra unor soldați ai Armatei Roșii au fost găsite cartușe cu capătul retezat. Toți prizonierii asupra cărora se vor găsi astfel de cartușe vor fi împușcați fără milă.”¹² În Siberia, atât Roșii cât și Albii spânzurau cadavrele victimelor de crengile copacilor aflați de o parte și de alta a drumului. Lupii, tot mai mulți, le mâncau picioarele.

Orori și mai înspăimântătoare urmau să vină. Cazacii siberieni erau instruiți să comită fapte pline de cruzime încă de la recrutare, de obicei prin participarea la un masacru. „Am fost trimis să servesc sub atamanul Annenkov în octombrie 1918”, scria S.A. Zaborski în depoziția prezentată la proces nouă ani mai târziu. „Noii recruți au fost împărțiți la mai multe sotnii. [...] Regimentul nostru a fost trimis în zona Semipalatinsk. În drum spre satul Troițkoe am avut parte de o mică luptă. După luptă, comandantul de detașament, esaul Zotik, ne-a ordonat să-i hăcuim pe absolut toți locuitorii de acolo și apoi să dăm foc satului, iar ordinul a fost dus la îndeplinire.”¹³

Atamanul Annenkov, care servise în Regimentul 1 Cazaci Siberieni, și-a început cariera în timpul războiului civil prin organizarea unui mic detașament lângă Omsk. În toamna lui 1918, Annenkov a pornit spre sud, pe drum

atacând satele rebele cu o brutalitate extremă, jefuind și ucigând populația. În relația cu subalternii, nu se formaliza. Salutul era doar o simplă fluturare a mâinii, iar ofițerii „își vorbeau și îi vorbeau atamanului cu «tu», și nu «dumneavoastră».”¹⁴ Annenkov avea totuși mania grandorii, dând regimentelor sale nume cât mai dramatice – „Husarii morții”, „Ulanii albaștri” și „Paznicii vieții atamanului”. Ofițerii se tundeau „ca atamanul, cu un breton lung până la unul dintre ochi”.

„Annenkov era un mare cavalerist, un excelent trăgător cu pușca și revolverul, un maestru al mânuirii sabiei, era foarte puternic, suplu, tânăr, chipeș, pe scurt, un militar din creștet și până-n tălpi”, va scrie unul dintre ofițerii lui. „Părea mereu calm și echilibrat, iar vizitatorul vrăjit de el nici nu-și închipuia că atamanul care îi asculta atent cererea putea da ordin imediat unor ucigași să-i facă felul. Din păcate, nu era și un bun strateg.”¹⁵ Ofițerul ar fi trebuit să adauge că Annenkov era și un psihopat fără margini, cum va demonstra comportamentul lui ulterior.

Atamanul Semionov, cel cu mustața uriașă și ochii bănuitori, nu arăta la fel de bine ca Annenkov. Își stabilise baza în Cita, pe Calea Ferată Transsiberiană, la aproape 500 de kilometri dincolo de malul de sud al lacului Baikal. Regimul impus de Semionov acolo era unul de corupție hedonistă: șampanie la discreție, orchestră formată din prizonieri de război austro-ungari și amante cât cuprinde. Preferata lui, Mașa, o cântăreață dintr-un club de noapte din Harbin, era evreică, poate motivul pentru care atamanul nu împărtășea antisemitismul obsesiv al aliatului său apropiat, baronul von Ungern-Sternberg.

Refugiatele din calea bolșevicilor rămâneau blocate în Cita. Chiar și soțiile sau fiicele unor mândri ofițeri țariști deveneau prostituate sau dependente de opiu sau de cocaină. Semionov era, în esență, un bandit de modă veche, care își finanța regimul prin confiscarea unei părți din toate mărfurile transportate pe calea ferată. Știind că nu putea scăpa de pedeapsă fără ajutorul cuiva, a încheiat o alianță cu Armata Imperială Japoneză, care îl va proteja până la înfrângerea ei în 1945 și executarea lui de către Armata Roșie învingătoare.

Cazacii siberieni erau reacționari și se mândreau cu asta. Îi disprețuiau pe civili, în primul rând pe evrei. Atamanul Krasilnikov, pe care revoluționarul socialist Zenzinov îl descria drept „o persoană violentă și ignorantă”, cânta „Dumnezeu să-l aibă-n pază pe țar” când se îmbăta la petreceri.¹⁶ Ofițerii Aliați – britanici, francezi și cehi – voiau să știe de ce Directoratul, al cărui scop declarat era reînființarea Adunării Constituante, tolera astfel de manifestări monarhiste.

În timp ce Armata Roșie înainta dinspre vest, Directoratul a trebuit să părăsească Ufa, care risca să devină un oraș aflat pe linia frontului. Ekaterinburg și Omsk erau singurele baze posibile pentru viitorul Guvern Provizoriu al Întregii Rusii. Pe 7 octombrie, Omskul a fost ales drept bază, iar două zile mai târziu, Directoratul s-a instalat acolo.

„Primirea lui nu a fost neapărat festivă”, își amintea Serebrennikov. „Un simplu arc de triumf fusese înălțat lângă gară. Pe peron s-a strâns un mic grup, lângă o gardă de onoare. Eu am întâmpinat Directoratul în numele guvernului

siberian. Directoratul a trebuit să rămână în vagoane mai mult timp. Omskul, devenit peste noapte o capitală improvizată, era arhiplin la momentul acela, un apartament și chiar o cameră erau foarte greu de găsit. În Omsk era un flux continuu de misiuni militare și diplomatice ale Aliaților, care solicitau clădiri mari, pe lângă refugiații care continuau să vină în oraș.”¹⁷

Jocurile de culise dintre facțiunile din interiorul Directoratului aveau un efect distructiv. Pe de o parte, revoluționarii socialiști susțineau cauza Adunării Constituante, pe de alta, siberienii și militarii credeau că numai o dictatură avea șorți de izbândă. Numele cel mai des menționat pentru postul de ministru al apărării era cel al amiralului Kolceak, care venea de la Vladivostok, cu trenul liderului ceh, generalul Gajda. Și numele lui Boris Savinkov era vehiculat. Omniprezentul Savinkov se afla în Omsk, dar era considerat „un om periculos”, motiv pentru care Directoratul a decis să-l trimită în Europa, la Aliați, într-o misiune diplomatică.¹⁸

Curând după sosire, amiralul Kolceak a hotărât să se prezinte guvernului siberian, Serebrennikov primindu-l oficial la consiliul de miniștri. Kolceak a apărut în haine civile, însoțit de secretarul său. A vorbit puțin și la obiect. Serebrennikov a rămas profund impresionat. Pe de altă parte, Valentin Fedulenko, viitorul șef al gărzii personale a lui Kolceak, bănuia că amiralul era conștient că nu se ridica la înălțimea misiunii schițate de Serebrennikov. „Era un marinăr strălucit, un mare explorator, un om cu talente rare. [...] Era și foarte irascibil, nu avea răbdare și nu-i plăcea când subordonații nu-l înțelegeau.”¹⁹

Kolceak a asistat la următorul consiliu de miniștri al Directoratului în calitate de observator.

Astfel, a auzit când Vologodski „a declarat, cu o voce obosită, că toate eforturile lui de a organiza noua autoritate guvernamentală nu au dus la nici un rezultat pozitiv, că se simțea complet epuizat și fizic și moral și că refuza să poarte alte negocieri sau să-și ducă la îndeplinire misiunea”. Apoi Vologodski s-a ridicat în picioare, l-a rugat pe Serebrennikov să conducă ședința și a părăsit încăperea. „S-a lăsat o tăcere sinistră.” Între timp, Directoratul devenise un fel de glumă proastă și era poreclit „Traiectoria”.

„Apoi toți ochii s-au întors spre amiralul Kolceak”, scria Serebrennikov, „de parcă ar fi spus: «Iată-l pe cel care încă mai perseverează. Totul depinde de el.» M-am întors spre amiral și i-am propus, în numele tuturor participanților, să salveze situația devenind parte a consiliului de miniștri. [...] După câteva secunde de așteptare chinuitoare, amiralul a cedat și a acceptat. Criza se sfârșise.”²⁰

În noaptea dintre 17 și 18 noiembrie, patrule cazace au apărut pe străzile Omskului și au început să aresteze membri a ceea ce li se părea a fi Directoratul mult prea liberal. Și Serebrennikov a fost arestat, dar eliberat ulterior de către ofițerul altei patrule. A primit parola care îi permitea să ajungă acasă nestingherit: „Iermak”, numele de botez al atamanului cazac Timofeievici, care începuse cucerirea Siberiei pentru Ivan cel Groaznic în secolul al XVI-lea. Kolceak a fost numit „conducător suprem” în dimineața zilei următoare. „Această lovitură criminală” a dus la acuzații și amenințări, inclusiv o telegramă trimisă de miniștrii KOMUCea, care avertiza că Aliații vor fi informați despre cele întâmplate.²¹

Revoluționarii socialiști arestați sub amenințarea armei cu o noapte înainte de către ofițerii cazaci ai lui Krasilnikov erau furioși, dar nu extrem de surprinși. „Am simțit influența reacționară a fostului guvern siberian încă din prima zi după sosirea noastră la Omsk”, scria Vladimir Zenzinov. „Aveam senzația că am nimerit într-o pădure a intrigilor și bârfelor politice. Cercurile militare din Siberia erau evident antidemocratice, unele chiar monarhiste.”²² Două zile mai târziu, Zenzinov și alți revoluționari socialiști au fost duși cu trenul, sub o escortă cazacă, până la granița cu China, unde au fost eliberați și li s-a spus să nu se mai întoarcă.

Politica bizantină din Siberia l-a făcut pe președintele Woodrow Wilson extrem de precaut. Secretarul de război l-a avertizat pe comandantul forței expediționare americane, generalul-maior William S. Graves: „Ai grijă pe unde calci. Vei pași pe ouă încărcate cu dinamită, Dumnezeu să te aibă în pază!”²³ Ordinele primite de Graves într-un *aide-memoire* schițat chiar de președinte prevedeau doar facilitarea ieșirii Legiunii Cehe din Rusia, apărarea echipamentului militar american în valoare de aproape un miliard de dolari, depozitat în Vladivostok și Murmansk, și ajutorarea rușilor „democrați” în a-și organiza noul guvern.

Graves, care arăta ca un vechi director de școală, cu o mustață-perie și ochelari fără rame, a ajuns la Vladivostok pe 1 septembrie, la o lună după primele unități ale SUA. Sfârșitul războiului în Europa, în noiembrie, nu a însemnat întoarcerea acasă a Forței Expediționare Americane din Siberia. Wilson voia să aplice politica

„așteaptă ca să vezi” până se încheia conferința de pace de la Paris și apoi să decidă pe care dintre guvernele rusești să-l recunoască și dacă să retragă forța expediționară din Vladivostok.²⁴

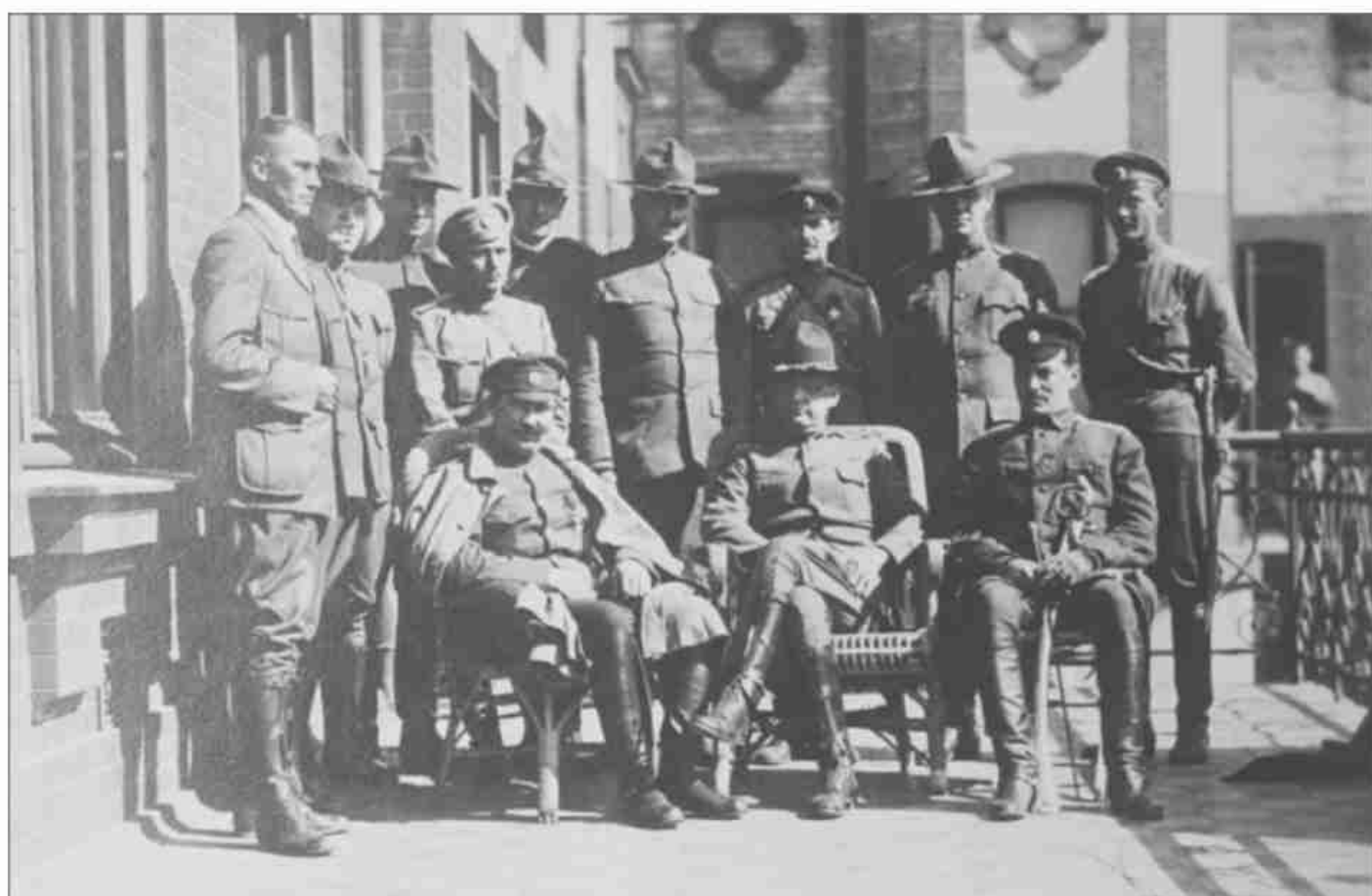
Pe lângă situația militară care se deteriora de la o zi la alta, prima problemă a lui Kolceak a fost Calea Ferată Transsiberiană, cu trenurile cehilor. Kolceak nu a ținut seamă că muncitorii de la Calea Ferată Baikal erau în grevă fiindcă „nu primiseră salariul de patru luni”²⁵ și s-a plâns atât reprezentantului Aliaților în Siberia, generalul francez Pierre Janin, cât și generalului-maior Knox, consulului general Harris și japonezilor că „traficul a fost perturbat de prezența trenurilor pline cu cehi. Cehii au cerut ca numai trenurile lor să fie lăsate să treacă. [...] Dacă situația se perpetuează, trenurile rusești nu vor mai putea circula deloc. În caz că se întâmplă așa ceva, îmi rezerv dreptul de a lua măsuri extreme.”²⁶ Chiar dacă sosise la Omsk ca oaspete al generalului ceh Gajda, în trenul acestuia, certurile cu cehii privind controlul Căii Ferate Transsiberiene vor duce la trădarea și execuția lui.

Trupe americane debarcă în Vladivostok
(Alamy/Pictorial Press Ltd.)

O altă problemă era atamanul Semionov, în Cita. „Nu-l pot recunoaște pe amiralul Kolceak drept conducător suprem al statului”, scria Semionov într-o telegramă trimisă la Omsk, sosită pe 25 noiembrie. „Îi propun pe următorii candidați – generalii Denikin, Horvath și Dutov –, care mi se par acceptabili pentru această funcție de cea mai mare răspundere.”²⁷ Diplomații americani – atât ambasadorul Morris la Tokyo, cât și consulul general Harris la Irkutsk – au ghicit cine se afla la originea acestei provocări, fiind deja îngrijorați de „numărul excesiv de mare al soldaților japonezi staționați în Siberia”.²⁸ Japonia, remarcă Morris, „pare că vrea să împiedice crearea unui guvern unit, bine organizat, în Siberia”. Generalul Kouroki, continua Morris, îi sfătuisese pe Semionov și pe alți atamani să nu colaboreze cu Kolceak. Iar japonezii începeau să preia controlul Căii Ferate Chineze de Est.

Generalul Knox, reprezentantul britanic, i-a ordonat maiorului Steveni să afle ce se ascundea în spatele refuzului lui Semionov de a-l recunoaște pe Kolceak. Steveni l-a găsit „stând cu picioarele rășchirate pe Calea Ferată Transsiberiană, ca să împiedice mersul trenurilor încărcate cu muniție și tehnică de luptă spre trupele amiralului Kolceak, care acționau în vestul Siberiei, dincolo de Omsk”.²⁹ Rănit după un bombardament, Semionov s-a retras la pat împreună cu Mașa. A promis să lase trenurile în pace, Steveni însă nu l-a crezut, motiv pentru care s-a dus la generalul Oba, comandantul Diviziei 3 Infanterie Nagoya, care își avea statul-major în Cita. Cei doi au căzut de acord ca viitoarele trenuri cu muniție să fie lăsate să treacă, însoțite de personal militar britanic.

*Generalul-maior Graves (jos, în mijloc) se întâlnește cu atamanul Semionov (jos, stânga), pe care îl detesta.
(Alamy/Alamy Stock Photo)*

Furia pe care i-o provoca Semionov lui Kolceak îl speria pe Serebrennikov. „Dacă atamanul Semionov ar fi căzut în mâinile lui, amiralul n-ar fi șovăit să-l împuște pe loc.”³⁰ Anturajul sicofant îl ațâța și mai mult pe Kolceak, făcându-l să dea un ordin prin care Semionov era scos din toate funcțiile. Dar, cu sprijinul tacit al japonezilor, Semionov a refuzat în continuare să se supună ordinelor și a întrerupt comunicarea cu Omskul. Acest demers rău-intenționat nu a făcut decât să submineze autoritatea lui Kolceak.

De asemenea, devenea tot mai clar că amiralul, împreună cu toți comandanții militari Albi și căpeteniile cazace din Siberia, nu știa cum să negocieze cu aliatul lor (teoretic) japonez sau cu autoritățile chineze aflate de-a lungul flancului sudic. China era o sursă vitală de alimente și materii prime pentru întreg estul Siberiei – provinciile Transbaikal, Amur și Primorie. Prin comportamentul lor imperialist, căpeteniile Albe,

precum Semionov în Cita, Kalmîkov cu cazacii lui de pe Ussuri în Habarovsk, Rozonov în Vladivostok și Ungern-Sternberg la granița cu Mongolia, erau privite cu ostilitate de către chinezi. „Militarismul lor anarhic”, care provoca numai „dezordine și distrugerii”, era, pentru chinezi, o întoarcere la acei ruși țariști care impuseseră „tratate inechitabile”, umilitoare, fragilului Imperiu Qing de la sfârșitul secolului al XIX-lea.³¹ Bolșevicii, pe de altă parte, se dovedeau mult mai diplomați în abordarea autorităților chineze, scoțând în evidență ideologia lor antiimperialistă.

Prioritatea zero pentru Kolceak, conducătorul suprem, era o armată cât mai numeroasă. Șeful statului-major anticipa o armată de 700 000 de oameni. Fedulenko, aghiotantul lui Kolceak, nota că țărănimea siberiană era „enorm de bogată”, dar și extrem de reticentă în a lupta împotriva bolșevicilor. „Am fost uimit de bogăția lor, dar erau total pasivi, ca și cum lupta noastră nu-i privea deloc.”³² Kolceak s-a văzut nevoit să introducă recrutarea, fără folos însă, fiindcă recruții dezertau cu prima ocazie.

Un sprijin neașteptat a sosit sub forma unei Legiuni Poloneze, care s-a alăturat Corpului de Armată Integrat comandat de Kappel, acum general-maior. „Soldați viteji, frații noștri polonezi!”, i-a întâmpinat el. „Sosirea voastră pe frontul nostru ne-a adus un important succes militar obținut după cinci zile de lupte grele, în care v-ați dovedit vitejia cavaleriească și marea tărie de caracter.”³³ Comunitatea poloneză din Siberia primise cu entuziasm vestea proclamării independenței țării lor și era departe de a se încrede în guvernarea comunistă. „Presa bolșevică se referea cu mult sarcasm la polonezi

ca la niște străini oarecare”, remarcau polonezii.³⁴ Înrolați în ceea ce curând avea să se numească „Armata Poloneză din Siberia”, au cerut să plece în patria-mamă ca să-i apere noile granițe.³⁵

Generalul Pierre Janin nu a rămas deloc impresionat de șeful de stat-major al lui Kolceak, pe care îl întâlnise „ultima oară cu grad de căpitan la Stavka, în Moghilev” și considerase că „un asemenea grad era prea mult pentru el”. Nici despre cei din jurul lui Kolceak nu avea o părere prea bună. „Oamenii destoinici sunt rari pe aici, fapt care mă uimește oarecum, în ciuda experienței pe care o am după atâtea călătorii.” Cât despre conducătorul suprem, „așa-zisa lui competență militară în materie de tactică a forțelor terestre” i se păruse neconvingătoare lui Janin.³⁶

În noaptea de 22 decembrie, la Omsk a avut loc o revoltă bolșevică. Muncitori înarmați, inclusiv o unitate căzută victimă propagandei bolșevice, au încercat să pună mâna pe oraș. Rebelii au ocupat închisoarea și i-au eliberat pe toți deținuții. Au ocupat și gara și au luat armele poliției gării. Această revoltă a fost înăbușită de cazaci, cu o brutalitate previzibilă, aproape toți muncitorii rebeli fiind omorâți.

Printre cei eliberați din închisoare erau mulți deținuți politici, nu doar bolșevici, ci și unii socialiști importanți care recent refuzaseră să-l accepte pe Kolceak drept conducător suprem. Comandantul garnizoanei, generalul Brjezovski, a emis un ordin: „Toți cei eliberați pe nedrept din închisoare se vor întoarce acolo imediat; toți cei care nu o vor face, vor fi împușcați în momentul arestării”.³⁷ Deținuții eliberați au intrat în panică,

mulți dintre ei lucrând în trecut pentru Directorat. Unii și-au implorat prietenii să-l întrebe pe ministrul de justiție din guvernul lui Kolceak ce pot să facă. Cel mai sigur este să vă întoarceți la închisoare, i-a sfătuit ministrul, ceea ce au și făcut, a doua zi. Dar în noaptea următoare, câțiva ofițeri beți au intrat în celulele lor, i-au scos pe 12 dintre ei și i-au dus pe râul Irtîș, înghețat acum, unde i-au sfârtecat cu săbiile. Șapte erau revoluționari socialiști de dreapta, membri ai Adunării Constituante. Cadavrul unuia dintre ei, Ivan Fomin, avea 13 tăieturi de sabie, cinci fiind făcute cât încă mai trăia. Șeful ucigașilor băuți a fost arestat și eliberat puțin mai târziu. Apoi s-a alăturat cazacilor siberieni ai atamanului Annenkov.

Acest incident oribil l-a pus într-o lumină proastă pe Kolceak într-un moment în care încerca să-i convingă pe britanici și pe finlandezi de intențiile lui democratice. La scurt timp, generalul Janin a evitat să-l întâlnească, preferând să-i facă o vizită generalului Gajda la Ekaterinburg, care l-a întâmpinat la gară cu o gardă de onoare alcătuită din soldați cehi. Janin, un ins înalt, cu *képi*-ul roșu-auriu de general francez și un palton uriaș din blană de urs, cu o sabie ceremonială prinsă la cingătoare, nu a fost impresionat de mizeria pe care a găsit-o acolo. „Balegă de cal și de capră peste tot”, nota el în jurnalul său, deloc surprins când a auzit că izbucnise o epidemie de tifos.³⁸ Gajda i s-a părut mai tânăr decât se aștepta, dar cu un nas cam mare. Auzise că era un om cu toane, dar și că avea calități militare înnăscute. Gajda, care își stabilise cartierul general în nefericita Casă Ipatiev după pierderea orașului Ekaterinburg, a organizat pe 8 decembrie o paradă uriașă într-o

piață acoperită de zăpadă, în fața unei mănăstiri, cu fanfare, steaguri și mitraliere Maxim pe roți amplasate în fața șirurilor de soldați. Trupele lui cehoslovace purtau un amalgam de uniforme. Majoritatea aveau mantale rusești și *papahale* cazace înalte din blană de oaie, destul de mulți păstrându-și chipiurile înalte din armata austro-ungară.

Un alt comandant din Siberia cu calități militare înnăscute era generalul Anatoli Pepeliaiev, în vârstă de 27 de ani. Era fratele mai mic al lui Viktor Pepeliaiev, care a devenit prim-ministru sub Kolceak și va fi executat împreună cu acesta. Locotenent-colonel înainte de lovitura de stat a bolșevicilor din octombrie, a strâns o mare unitate de voluntari în orașul său natal, Tomsk. În vară a înaintat rapid spre est, de la Krasnoiarsk la Cita, unde a făcut joncțiunea cu atamanul Semionov. Apoi și-a dus corpul de armată siberian pe frontul din Ural. Acolo a dat piept cu Armata a 3-a a lui Berzin, care includea și un regiment chinez comandat de Zen Fu-Cheng. Detașamentul de mitraliori din acest regiment era înarmat cu mitraliere Maxim, Colt și Lewis. În Nijnaia Tura, la 250 de kilometri nord de Ekaterinburg, s-au dat lupte grele, prin nămeți, orașul fiind ocupat când de unii, când de ceilalți. „Trebuia să economisim muniția, de aceea trăgeam rafale scurte”, scria unul dintre mitraliori. „Un pluton de pușcași chinezi ne acoperea flancurile. După exact 30 de minute am suit mitralierele în căruțe și ne-am retras în pădure. Comandantul Li Tse-hen mi-a spus: «Nu trebuie să murim, trebuie să-i batem pe Albi, de aia îți ordon să ne conduci prin pădure până în satul Aleksandrovka, ca să ne întâlnim cu Regimentul 17 Petrograd».”³⁹

Armata a 3-a a lui Berzin de pe flancul de nord al frontului Ural a fost respinsă spre Perm, în decembrie, după unul dintre puține succese ale Albilor pe frontul de est. Trupele bolșevice duceau lipsă de echipament de iarnă, mai ales de cizme din fetru *valenki*. Regimente întregi au ajuns să aibă nu mai mult de 120 de oameni din cauza „degerăturilor și a bolilor”.⁴⁰ Chiar și o companie de voluntari finlandezi bolșevici a pierdut 70 de oameni din 160. Artileria bolșevică a rămas fără obuze, iar retragerea a devenit haotică. Comisarul brigăzii a trebuit să-l forțeze pe comandant să revină la statul-major și să-l înlocuiască imediat. Mai mult de atât, a văzut unități întregi care se retrăgeau în coloană pe drumul spre Perm. Vasili Bliuher, un comandant de partizani care ulterior va deveni mareșal al Uniunii Sovietice, a preluat conducerea și i-a ordonat Brigăzii 5 să se retragă spre Perm ca să se regrupeze. Întrucât brigada nu era pregătită de plecare, Bliuher l-a arestat pe comandant și i-a spus șefului de stat-major să o preia el.

Regimentul de chinezi a suferit atât de multe pierderi în timpul retragerii spre Perm, încât a trebuit să fie întărit cu recruți din partea locului și să fie redenumit Batalionul Internaționalist Chinez. Între timp, Corpul Siberian și unitățile cehe continuau să avanseze. „Artileria Albgardiștilor bombarda străzile orașului cu șrapnel; dușmanii Revoluției, dintre locuitori, au început să tragă cu puștile. [...] Unii dintre foștii ofițeri țariști care trecuseră de partea bolșevicilor ne-au trădat, fugind la inamic cu unitățile lor. Trădătorii au pus mâna pe arsenalul orașului, au amplasat mitraliere pe clădirile înalte și au deschis focul asupra bolșevicilor. Unități ale Armatei a 3-a au părăsit orașul Perm și imediat

inamicul a atacat ariergarda. Pierderile au fost mari. Sute sau chiar mii de luptători bolșevici au murit în timp ce traversau râul Kama.”⁴¹

Corpul Siberian a capturat 20 000 de recruți demoralizați din ceea ce mai rămăsese din Armata a 3-a a lui Berzin. Această victorie, care a zdruncinat conducerea comunistă de la Moscova, a făcut un erou din Pepeliaiev, la Omsk, la momentul potrivit. Kolceak și administrația lui voiau să distragă atenția de la masacrarea deputaților revoluționari socialiști și de la pierderea orașului Ufa, în sectorul de sud. Pe de altă parte, Pepeliaiev voia să continue înaintarea spre Viatka, obiectivul ultraoptimist al britanicilor care veneau spre sud din Arhanghelsk, dar temperatura era atât de scăzută, încât așa ceva friza nebunia. Pepeliaiev știa, aproape ca toți ceilalți, că anul următor avea să fie martorul bătăliilor decisive pentru viitorul fostului Imperiu Rus.

20

PLECAREA PUTERILOR CENTRALE TOAMNA-IARNA 1918

Pe 11 noiembrie 1918, după mai bine de patru ani de noroi și masacre, o liniște mormântală s-a lăsat de-a lungul întregului front de vest. Termenii armistițiului impuși de Antantă în pădurea de la Compiègne obligau Germania să renunțe la Tratatul de la Brest-Litovsk și să-și

retragă forțele de ocupație din est în spatele granițelor Germaniei de dinainte de 1914. Singura excepție permisă au fost provinciile baltice, pentru ca Estonia, Letonia și Lituania să nu fie invadate de bolșevici. Două zile mai târziu, Sovnarkomul a anunțat că renunță și el la tratat, dar că revendică autoritatea asupra celor trei provincii.

Doar cu o săptămână înainte, Bruce Lockhart îi scrisese lui Arthur Balfour, ministrul afacerilor externe: „Astăzi este evident că: 1. dacă a primit bani de la guvernul german, Lenin i-a folosit ca să-și atingă propriile scopuri, nu pe ale germanilor; 2. bolșevismul a depășit cu mult faza oricărui control din exterior. Poate că nu este exagerat să spunem că bolșevismul este acum un pericol mult mai mare pentru Europa decât militarismul german.”¹

Pentru conducătorii comuniști, coasta Mării Baltice era ruta vitală care le asigura legătura cu revoluția germană, care trebuia să se extindă de la Flota Apelor Internaționale din Kiel și Wilhelmshaven până la Berlin și München. Tratatul de la Brest-Litovsk fusese cel mai mare triumf al Germaniei din Primul Război Mondial. Acum însă, la doar opt luni, toate speranțele unui imperiu răsăritean de la Marea Neagră până la Marea Baltică se năruiseră. Un obiectiv pe care Adolf Hitler va arde de nerăbdare să-l atingă peste 23 de ani.

Un interregnum nefiresc a început în Ucraina și Crimeea. Primele trupe germane au fost retrase din regiunea cea mai de est, peninsula Taman, de la Marea Azov. „Au dispărut în noapte, pe tăcute, de parcă nici n-ar fi fost acolo”, consemna Maksim Kulik din regimentul tamanez Alb, pe care îl sprijineau germanii.² „Într-o dimineață”,

scria Nadejda Dubakina în Crimeea, „menajera care ne-a adus samovarul a spus că germanii dispăruseră. Când am ieșit în stradă, era o liniște sinistră. Două-trei zile nu s-a întâmplat nimic în Simferopol, pe urmă însă au început să circule zvonuri cum că bolșevicii erau aproape și că era cazul să plecăm.”³ În Odesa, doar ca să-și ascundă teama de ceea ce urma, localnicii glumeau pe seama germanilor, spunând că aceștia mai mult ca sigur făcuseră curat prin birouri înainte de plecare.

Dispariția trupelor germane din sud i-a lăsat pe mulți la cheremul naționaliștilor ucraineni ai lui Petliura și apoi al bolșevicilor. Moșierii care se folosiseră de germani ca să se răzbune pe țăranii care le luaseră pământul știau că după faptă și răsplată. Unii ofițeri Albi, plecați chipurile în misiuni de recunoaștere în fruntea unui grup de cazaci călări, dăduseră o raită pe la moșiile lor. Întrebat ce făcuse în cele trei zile în care absentase, un cazac a răspuns: „Păi, am mers cu căpitanul la moșia lui ca să-i biciuim pe mujicii care s-au făcut stăpâni pe pământul lui”.⁴ Pedeapsa era aplicată în stilul armatei țariste, cu vergelele folosite la curățatul puștilor.

Pe 14 decembrie, în timp ce trupele lui Petliura se apropiau de Kiev, hatmanul Skoropadski a fugit, dându-se drept ofițer german rănit. S-a stabilit la Berlin, unde și-a cumpărat o vilă la Wannsee, cu destui pereți pentru toate portretele strămoșilor lui hatmani. Skoropadski a amenajat și o grădină mare de legume, de care era foarte mândru. Dar, spre deosebire de alți generali ruși Albi adăpostiți în Germania, a evitat orice legătură cu naziștii. În primăvara lui 1945, în timp ce fugea pentru a doua oară de trupele sovietice,

a fost rănit mortal în cursul unui bombardament al Aliaților.⁵

Apariția cuirasatelor britanice și franceze în largul mării a dat mari speranțe locuitorilor Odesei, deși, la început, trupele străine au rămas la bord. Petliura a atacat orașul pe 18 decembrie. Ofițeri din Armata Voluntarilor i-au ținut piept, ca și un detașament din Legiunea Poloneză, blocat acolo. Artileria ucraineană a bombardat hotelul Pasaj, parcul orașului și portul. Francezii i-au dat un ultimatum lui Petliura și astfel, până la căderea nopții, bătălia s-a încheiat.

A doua zi, Elena Lakier a ieșit împreună cu bunica ei să vadă stricăciunile. „Deodată am văzut un dric pe jumătate plin cu cadavre“, scria ea în jurnal. „Am văzut picioare dezgolate. Erau oamenii lui Petliura în drum spre morgă.“⁶ Apoi au debarcat trupele franceze, marinari în cămăși vărgate și berete albastre, cu pampoane roșii, zuavi și o parte din infanteriștii Diviziei 156. Se zvonea că Ucraina avea să devină un *département* francez, pe care însuși președintele Poincaré urma să-l inaugureze.

La început, francezii nu s-au amestecat prea mult în treburile interne ale administrației ruse, dar, odată cu sosirea altor trupe și state-majore, comandantul francez, generalul Philippe d'Anselme, a vrut să extindă cât mai mult zona de ocupație. Armata Voluntarilor din Odesa era comandată de Grișin Almazov, care venise din Omsk.⁷ Relația Voluntarilor cu francezii a fost afectată de intenția lui Anselme de a negocia cu reprezentantul lui Petliura. Curând au debarcat și două batalioane de greci.

Globaciov, fostul șef al Ohranei, care acum conducea serviciul de informații al Albilor, era

foarte îngrijorat de eficiența propagandei bolșevice în rândul trupelor franceze. „Forțele franceze de ocupație din Odesa erau indisciplinate”, scria el. „Soldații își petreceau timpul bând cot la cot cu evrei și evreice. Erau o mulțime de agitatori bolșevici care vorbeau franceza. În februarie, soldații Aliaților nu mai aveau stare, iar marinarii se săturaseră de război și voiau să se întoarcă acasă. Erau și unii care luau pe față partea bolșevicilor, iar contrainformațiile franceze erau ineficiente în contracararea propagandei bolșevice.”⁸

De asemenea, infraționalitatea atinsese „niveluri monstruoase”. Prețurile tot mai mari ale alimentelor făceau din speculanți „dictatorii economici ai Odesei”.⁹ Armata Voluntarilor s-a hotărât să treacă la măsuri extreme. Tâlharii prinși asupra faptului erau împușcați fără cruțare, iar polițiștii aveau ordin să-i omoare pe hoți ca pe niște câini. Mișka Iaponcik („Mișa japonezul”, în realitate Moisei Vinnițki) și banda lui extrem de numeroasă terorizau orașul, colaborând îndeaproape cu bolșevicii sub acoperire. Comuniștii îl vor face comandant de regiment după ce îi va ajuta să preia orașul, dar Ceka va organiza o ambuscadă și îl va ucide de îndată ce nu se va mai dovedi util.

Mai la est, Armata Roșie își concentra forțele între Voronej și Saratov ca să împiedice trupele lui Kolceak să facă joncțiunea cu cele ale lui Denikin. Eduard Dune, tânărul leton din Gărzile Roșii moscovite, a fost trimis în calitate de comisar la statul-major al Armatei a 9-a pe frontul de sud, la Balașov, la vest de Saratov. Dune a rămas uimit cât de neproletară era armata. „Membrii statului-major erau bine

îmbrăcați și bărbieriți proaspăt”, nota el. „Se adresau unii altora cu numele de familie și se purtau foarte politicos cu vizitatorii ca mine. Nu se fuma mahorcă, iar pe dușumeaua din parchet nu era nici un muc de țigară.”¹⁰

În timp ce lua prânzul la popotă, i s-a spus că fusese atașat pe lângă Regimentul 1 Nijni Novgorod. A doua zi, spre seară, a reușit să ajungă din urmă convoiul de căruțe și de bucătării de campanie. „Unitatea mărșăluia ca la paradă. Comandantul regimentului m-a prezentat comandanților de batalion.”¹¹ Dune a descoperit și că „soldații Armatei Roșii nu vorbeau în maniera sovietică. Se adresau comandantului de regiment cu «domnule colonel», iar când vorbeau despre căpitan spuneau «căpitanul nostru». Era clar că aici legea o făceau militarii din armata țarului și nici o familiaritate nu era posibilă, chiar dacă voiam eu.” Soldații erau țărani care vorbeau numai despre casă sau admirau pământul rodnic din zona în care se aflau. „Albi sau Roșii, revoluție sau contrarevoluție. Naționalizare sau socializare, toate acestea erau o limbă păsărească pentru ei, aproape la fel de interesantă și de inteligibilă ca o predică ținută în amvon. Ca intrus, nu mă simțeam deloc în largul meu. Cu soldații nu puteam discuta nimic, darămite cu comandanții care erau foști ofițeri.”

Dune a auzit curând despre un caz de trădare în statul-major al Armatei a 9-a, legat de Divizia 15. Comandantul diviziei, un fost ofițer din gărzile țariste pe nume Gusarski, fusese executat la ordinul lui Troțki, deși cei care îl cunoșteau erau convinși de nevinovăția lui. „Troțki a greșit vinovatul”, avea să scrie Dune, convins că trădătorul era comandantul Armatei a 9-a, Kniagnițki, care, „în toamna lui 1919, și-a

abandonat trupele și s-a alăturat armatei lui Denikin aflate în ofensivă.”¹²

În noiembrie, pe măsură ce Armata Voluntarilor înainta în Donbas după retragerea germanilor, generalul Vladimir Mai-Maevski se afla la conducerea flancului vestic. Mai-Maevski era atât de gras, încât de-abia încăpea în uniformă. Fălcos, cu un nas uriaș, „ca o prună”¹³, cu mustața pleoștită și cu pince-nez, arăta mai degrabă ca un director depravat de circ, chiar dacă avusese sub comanda lui Corpul 1 Gardă în armata țaristă, cu puțin înainte de venirea bolșevicilor la putere. Mai-Maevski nu era doar un mare mâncăcios, ci și un desfrânat notoriu, fiind însoțit peste tot de un bordel mobil. Era și un general extraordinar de curajos și de eficient în acest război al căilor ferate, în cursul căruia gara din Konstantinovka avea să treacă dintr-o tabără în cealaltă de 28 de ori. Mătăhălos și asudând din plin, Mai-Maevski inspecta mereu frontul și nu se ferea de gloanțe, care, inexplicabil, nu reușeau să lovească o țintă atât de mare și de tentantă. Era dibaci mai ales în a folosi avionul ca mijloc de recunoaștere și în a muta trupe mult mai mici rapid, dintr-un loc într-altul, pe rețeaua de căi ferate a Donbasului.

Generalul Vladimir Mai-Maevski
(Alamy/Reading Room 2020)

Sub comandă avea și regimentul Samur, bazat pe Regimentul 83 Infanterie, alcătuit aproape în întregime din prizonieri din Armata Roșie, care acum luptau cu vitejie pentru Albi. Mai-Maevski colabora îndeaproape și cu Andrei Șkuro, un cazac din Kuban, obraznic și plin de cruzime, dar îi pune la îndoială raportul despre lupta lui cu gherilele anarhiste ale lui Nestor Mahno, lângă Hughesovka (ulterior Stalino, acum Donețk). „Oamenii lui Mahno au luat-o la fugă, abandonându-și armele, mantalele din blană și chiar cizmele”, scria Șkuro.¹⁴ „Cred că Andrei exagerează un pic”, remarcă Mai-Maevski sarcastic, adresându-se principalului ofițer radiotelegrafist, Erast Cevdar.

Potrivit unuia dintre subofițerii lui, un bolșevic sub acoperire pe nume Pavel Makarov, Mai-Maevski se temea mai mult de Mahno decât de Armata Roșie. „Mahno apărea mereu ca din senin și îi strica planurile ofensive lui Mai-Maevski”, scria el.¹⁵ „Generalul desemna unități speciale, comandate de generalul Revișin, care să lupte împotriva lui Mahno. Statul lui major era la gara Volnovaha, unde Mai-Maevski mergea de

multe ori. Generalul Mai-Maevski îi spunea lui Revișin zâmbind: «Nu mă îndoiesc de capacitatea ta, dar e puțin probabil că vei reuși să-l prinzi. Îi urmăresc operațiunile cu multă atenție și nu m-ar deranja să am un asemenea comandant experimentat de partea mea.»“

Nestor Mahno
(Alamy/Album)

Nestor Mahno a fost unul dintre cei mai cutezători lideri ai Războiului Civil. Chiar dacă era foarte scund și arăta tânăr pentru vârsta lui, oamenii săi și țăranii din sud-estul Ucrainei îl porecliseră „*Barko*“ („Tata“). Unii vedeau în el un ataman anarhist, alții, un gangster călare, iar pentru mulți era un Robin Hood al stepei. Se născuse într-o familie de țărani săraci dintr-un sat mare, Guliai-Polie, în gubernia Ekaterinoslav (Dnipro). Guliai-Polie, unde a fost ales președinte al sovietului local în 1917, va deveni baza operațiunilor lui împotriva Albilor, a lui Petliura și a Armatei Roșii.

Revolta împotriva germanilor și a austriecilor care jefuiau satele începuse în vara lui 1918. Bande de gherilă călări îi atacau pe ocupanți și pe moșierii din asociația producătorilor de grâne condusă de hatmanul Skoropadski. Mahno, care

se întorsese de la Moscova în iulie, s-a dovedit rapid un organizator strălucit și convingător, reușind să adune sub comanda lui toate bandele de o forță considerabilă. Curând, a devenit o figură legendară prin curajul lui nebun și tactica inteligentă. Cercul vicios al răzbunării și represiunii se strângea tot mai mult. Ofițerii, germani, austrieci sau ucraineni, erau uciși, în timp ce soldații de rând sau membrii miliției Varta erau dezarmați și eliberați, dacă nu comiseseră acte de cruzime.

În noiembrie, trupele lui Mahno au ocupat orașul Ekaterinoslav, alungându-i pe petliuriști printr-una dintre stratagemele care îl făcuseră celebru. A umplut un tren cu oameni de-ai lui deghizați în muncitori și l-a trimis direct la gara principală. De acolo, oamenii lui au pornit la atac și au ocupat centrul orașului. După doar trei zile, Mahno le-a retras de acolo. În lunile care au urmat a folosit de multe ori calea ferată ca să-și mute oamenii pe distanțe mai mari. De pe un peron, Paustovski îi vedea cum trec: „Tineri răsând, dolda de arme – săbii încovoiate, cosoare marinărești, pumnale cu mânerul argintiu, revolvere, puști și cartușiere din mușama. Pe tot felul de căciuli din blană de oaie și șepci fluturau panglici enorme, negre și roșii.”¹⁶

Armata Insurecțională Revoluționară a Ucrainei era o forță de temut. Mulți îi spuneau Armata Neagră datorită steagurilor ei negre, anarhiste. I s-ar fi putut zice și armata zburătoare pentru viteza cu care se deplasa, cu cavaleria și vehiculul ei înarmat, care o apăra de urmăritori după fiecare incursiune. Acesta era *taceanka*, o droșcă trasă de o *troika* de cai, cu o mitralieră grea montată în spate. *Taceanka* era echivalentul unui car antic, cu un vizitiu, un pușcaș și un

mitralior. Dușmanii lor – Roșii, Albi sau naționaliști ucraineni – știau ce-i așteaptă.

Deși aliați cu bolșevicii la început, Mahno și susținătorii lui s-au întors împotriva comunismului de stat, dictatorial. În timp ce balanța războiului înclina când într-o parte când într-alta, atât Albii, cât și Roșiii trimiteau unități ca să ocupe Guliai-Polie, în speranța că-l vor prinde pe rebelul legendar, dar adesea ele însele erau luate prin surprindere de un atac pornit în timpul nopții.

Soția lui Mahno, Galina Kuzmenko, descria un astfel de atac în jurnalul său: „Soldații Armatei Roșii nu au protestat foarte mult; au lăsat repede armele jos, în timp ce comandanții lor au luptat până la sfârșit, până au fost uciși pe loc. Până dimineață, aproape trei sferturi din Regimentul 6 a fost dezarmat. O parte din regiment s-a angajat într-un schimb de focuri cu noi, dar când s-a aflat că tovarășii lor fuseseră deja dezarmați, au predat armele din proprie inițiativă. Flăcăii noștri tremurau de frig și de oboseală, dar se arătau mulțumiți că un grup mic de oameni, slăbiți fizic, dar cu sufletul mare, animați de o idee nobilă, puteau realiza fapte ieșite din comun. În doar câteva ore, 70–75 dintre flăcăii noștri au luat prizonieri 450–500 de dușmani, i-au omorât pe aproape toți comandanții lor și au capturat o mulțime de puști, cartușe, mitraliere, căruțe și cai.”^{*****17}

Un ofițer artilerist Alb, membru al unei unități speciale cu misiunea de a-l vâna, recunoștea că „întreaga populație era de partea lui Mahno”.^{*****18} Ofițerul recunoștea și că îi era atât de frică să nu fie prins de mahnoviști, încât, ajuns la baterie după un drum lung de unul singur,

„picioarele îmi tremurau atât de tare, încât mai să cad din șa“.

O dată, intrând într-un sat, a întrebat un țăran de ce parte era. „A nimănui“, a răspuns țăranul.¹⁹ „Albii ne pradă, Roșiii ne pradă, mahnoviștii ne pradă. De partea cui să fim?“ Acest ofițer Alb, pe nume Mamontov, a descoperit că soldații nu jefuiau țăranii doar ca să aibă ce mânca. Convins de câțiva camarazi să meargă cu ei ca să vadă cum decurge un jaf, Mamontov s-a arătat dezgustat, deși „am simțit cum, încetul cu încetul, mă îmbătam de senzația reprobabilă a puterii absolute. Acești oameni înspăimântați erau la mila noastră. Puteam face cu ei orice doream.“

Departe, spre sud-est, trupele lui Dunster fuseseră retrase din Caucaz și demobilizate după armistițiul cu Imperiul Otoman. Dar celelalte două misiuni militare britanice de pe marea interioară din Transcaspia (cunoscută ulterior drept Turkmenistan) s-au aflat față în față cu Armata Roșie. În iulie, organizația revoluționară socialistă din Așhabad semnase un acord de asistență militară cu generalul-maior Malleson, în Meshed. Având pretenții să formeze un guvern, Comitetul din Așhabad era condus de Feodor Funtikov, un mecanic de locomotivă pe Calea Ferată din Asia Centrală, care, potrivit căpitanului Teague-Jones, era un tip necioplit, vorbăreț (și bâlbâit pe deasupra) și care trăgea cam mult la măsea (poate ca să scape de bâlbâială). Adjunctul lui erau un alt feroviar, pe nume Kurilev, un tip mai melodramatic, care nu se despărțea de un revolver impresionant și de o servietă din piele. Alți membri ai acestei improbabile administrații revoluționare socialiste

erau contele Aleksei Iosepovici Dorrer, un bigam multiplu pe nume Dohov și un străin misterios care tocmai apăruse în Așhabad, pe nume Simeon Lvovici Drușkin. Funtikov, crezând că era un confrate revoluționar socialist și avocat, îl numise șeful siguranței. Fără o conducere profesionistă, finanțele Comitetului din Așhabad s-au epuizat repede. Feroviarilor au rămas și fără combustibil, și fără salarii.

Comandantul micii armate a Transcaspiei era „un turkmen bătrân arătos pe nume Oraz Sardar”.²⁰ Mulți dintre turkmenii lui purtau *papahale* din astrahan, mari cât căciulile din blană de urs ale gărzilor britanice. Venind dinspre nord, trupele bolșevice, mult mai numeroase, se întăriseră cu prizonieri de război maghiari din armata austro-ungară. Pe 25 august s-a încins o luptă pe viață și pe moarte la Kaahka, în sud-estul Așhabadului. Roșiii au atacat, dar un pluton de mitraliori din Regimentul 19 Punjabi, venit în sprijinul oamenilor lui Oraz Sardar, le-a pricinuit pierderi grele. Restul batalionului și un detașament din Regimentul 28 Lăncieri s-au grăbit să ajungă acolo, toți ofițerii purtând căști coloniale care îi apărau de soarele nemilos. La început, șipaii din armata indiană, care purtau ca de obicei turbane kaki, au fost un pic derutați de faptul că mulți combatanți de o parte și de alta purtau șepci din piele de capră. Dar s-au dovedit la înălțime, bolșevicii fiind nevoiți să se retragă și să se regrupeze. A urmat un moment de respiro.

Pe 15 septembrie, în zori, Mikoian, Șahumian, Petrov și ceilalți lideri bolșevici care fugiseră după căderea orașului Baku pe nava *Turkmen* au sosit în largul portului Krasnovodsk din Transcaspia, în pofida ordinului dat căpitanului de a-i duce la fortăreața Astrahanului. Căpitanul

vasului a pus sirena în funcțiune, alertând garda de coastă, care s-a apropiat de vas. Bolșevicii de la bord au fost siliți să se predea. În stare de arest, au fost duși la închisoarea din localitate.

Comandantul a telegrafiat Comitetului din Așhabad cerând instrucțiuni. La rândul său, Comitetul a luat legătura cu cel care îl reprezenta în Meshed, bigamul Dohov, cerându-i să-l întrebe pe generalul-maior Malleson dacă britanicii îi puteau duce pe prizonieri în India. Potrivit lui Teague-Jones, Malleson a răspuns pe 18 septembrie că, pur și simplu, nu avea destui oameni sau un mijloc de transport pentru așa ceva. Pe de altă parte, Malleson și șeful statului-major din Simla considerau că toți acei comisari puteau fi utili ca ostatici dați la schimb cu britanicii luați prizonieri de bolșevici, dar Tegue-Jones nu a menționat acest lucru în jurnalul său și nici în raportul oficial către Ministerul Afacerilor Externe.

În după-amiaza aceea, Teague-Jones a participat la o întrunire în casa contelui Dorrer cu Funtikov, șeful administrației din Așhabad, Kurilev, cel cu revolverul masiv, și directorul de școală Zimin, care era, chipurile, „ministrul afacerilor externe”. Teague-Jones, care mergea în cărje după rana de la coapsă căpătată în bătălia de la Kaahka, era epuizat. Rolul său de ofițer politic și de informații părea a fi de factotum, de la asigurarea asistenței medicale pentru răniții britanici și indieni până la cel de translator la spital, la care se adăuga și rezolvarea tuturor problemelor ivite în relația dintre britanici și ruși. Ulterior, va spune că își amintea „foarte vag” ce se discutase acolo, dar va recunoaște că nu intervenise când Funtikov și Kurilev propuseseră împușcarea lor, în timp ce

Zimin și Dorrer se opuseseră.²¹ „Eu am rămas absolut neutru și nu am exprimat nici o opinie”, va scrie el.²²

În seara următoare, 19 septembrie, Teague-Jones a auzit de la Funtikov că se hotărâse împușcarea celor „26 de comisari”, cum vor fi cunoscuți cât de curând. Teague-Jones aproape sigur ar fi putut opri execuțiile dacă ar fi insistat, întrucât Comitetul din Așhabad depindea de britanici. A doua zi, pe 20 septembrie, Kurilev a dat ordin ca toți cei 26, inclusiv prietenul lui Lenin, Șahumian, să fie urcați într-un vagonet. Inexplicabil, Anastas Mikoian, nu se afla printre ei. Au fost duși la aproximativ 60 de kilometri de Krasnovodsk și executați în grupuri, lângă șinele de cale ferată.²³

Când vestea execuțiilor a ajuns la Moscova, liderii bolșevici au explodat de furie. Troțki l-a acuzat pe Teague-Jones că el însuși le ordonase, iar Stalin, în aprilie 1919, i-a făcut „canibali” pe britanici. Comisarii din Baku au devenit martiri sovietici. Moartea lor a fost comemorată prin monumente, timbre și alte tipuri de iconografie, o poezie de Serghei Esenin, „Balada celor 26”, și un tablou plin de imaginație al execuției lor, semnat de Isaak Brodski, unde cei 26 sunt uciși la lumina zilei, martori fiind generalul Malleson și Teague-Jones. În realitate, Teague-Jones fusese la mai bine de 300 de kilometri de locul faptei, iar Malleson, în Meshed, Persia. Nu mai departe de 2004, un istoric rus a susținut că toți prizonierii fuseseră decapitați de un turkmen uriaș, cu o sabie pe măsură.

Pe de altă parte, flotila Marinei Britanice de la Marea Caspică pare să fi văzut și ceva amuzant în uciderea celor 26, legat de specificul local. Comandantul auzise că șeful plutonului de

execuție i se plânsese lui Funtikov: „Ordinul dumneavoastră a fost dus la îndeplinire, dar cu cele cinci cazmale puse la dispoziție ne-a luat o grămadă de timp ca să-i îngropăm”.²⁴ De atunci Funtikov a rămas cu porecla „Cinci cazmale”.

Frontul transcaspic a fost cuprins de acalmie, mai ales fiindcă bolșevicii aflați la nord de linia central-asiatică erau convinși că forțele britanico-indiene din zonă erau mai numeroase decât în realitate. Ambele tabere aveau câte un tren blindat în dotare care ataca prin surprindere, până la un debleu convenabil, de unde trăgea o salvă și apoi făcea cale întoarsă.²⁵ Trupele britanice primiseră ordin să nu treacă dincolo de Bairam Ali și, în primul rând, să nu ajungă până la râul Oxus, cum voiau transcaspienii. Convingerea liderilor din Moscova că britanicii intenționau să ocupe toată Transcaspia era foarte departe de adevăr.

Generalul-maior Malleson stătea la cartierul major din Meshed și trecea frontiera în Așhabad numai odată pe an, doar pentru câteva zile, la mijlocul lui noiembrie. Comunicarea dintre cartierele generale britanico-indiene din Bagdad, Meshed și Enzeli era precară. Și nu s-a ameliorat când marina britanică și-a trimis flotila de la Marea Caspică să ajute la apărarea orașului Baku și a Transcaspiei împotriva turcilor și să facă față flotilei bolșevice care acționa din Astrahan și delta Volgăi. Comandantul flotilei, comodorul David Norris, a adus câteva tunuri de 101 mm din Bagdad ca să le monteze pe navele caspiene. Astfel nava cu aburi *Kruger* a devenit HMS *Kruger*, ca navă amiral. Din flotilă mai făceau parte alte cinci nave civile armate, care serveau drept crucișătoare auxiliare sub

pavilionul național britanic. Ulterior, o duzină de motonave de coastă foarte rapide ale marinei britanice au fost aduse cu trenul din Batumi, pe coasta Mării Negre. După plecarea trupelor turcești, Marea Caspică va fi martora, nu peste mult timp, a trei flotile în acțiune: flotila Roșie, flotila Albă și flotila marinei britanice, cu baza în Baku și apărată de Divizia 27 Indiană.

Evenimentele din regiunea caspică au avut uneori un aer superficial de operetă, deși tragedia și violența necruțătoare nu au fost niciodată departe. Turkmenii, a căror activitate istorică fusese prădarea regiunilor persane de la frontieră și apoi vinderea prizonierilor, mai ales a femeilor, ca sclavi, se temeau de ceea ce le rezerva viitorul. Așa cum observa Teague-Jones, după retragerea britanicilor, „nu-și mai făceau iluzii în privința sorții lor odată cu venirea bolșevicilor”.²⁶

21

RUSIA BALTICĂ ȘI DE NORD TOAMNA-IARNA 1918

La sud-vest de Petrograd, retragerea germanilor lăsase descoperit micul corp de armată nordic al Albilor, condus de generalul Aleksandr Rodzianko, în orașul Pskov, aproape de capătul de sud al lacului Peipus. Când Armata a 7-a a Roșiilor a ajuns la periferie, amestecul de ofițeri țariști și recruți șovăitori al lui Rodzianko, aproximativ 5 000 de oameni, a fugit repede peste graniță, în Estonia. Rodzianko, nepotul

fostului președinte al Dumei de Stat, fusese membru al Gărzilor de Cavaleriști ale țării și participase la Jocurile Olimpice, o carte de vizită care nu atrăgea simpatia estonienilor. Ca majoritatea ofițerilor țariști, Rodzianko considera Estonia parte integrantă a Rusiei, cu atât mai mult acum când estonienii erau extrem de vulnerabili și aveau nevoie de ajutor. Regimentul 405 Infanterie german se retrăsese lăsând Regimentul 4 Infanterie estonian, lipsit de arme grele, în fața unei misiuni imposibile.

Pe 18 noiembrie, guvernul provizoriu estonian a reapărut în scenă, anunțând înființarea unei armate naționale. Trei zile mai târziu a decretat mobilizare generală pentru a rezista unei invazii a rușilor. Liga de Apărare a Estoniei a fost repusă în drepturi ca unitate de rezervă, iar o delegație a fost trimisă, pe mare, la Londra ca să solicite asistență militară din partea guvernului britanic.

Pe 22 noiembrie, Lenin a ordonat Armatei a 7-a să atace în direcția Tallinnului, pentru a sprijini grupurile bolșevice de acolo. Conștient că Armata Roșie urma să fie considerată invadator străin, Lenin a vrut ca din Armata a 7-a să facă parte cât mai mulți estonieni, dar numai 2 300 au fost găsiți. Planul prevedea ocuparea Narvei, apoi a Estoniei și a Rigăi. Aceasta trebuia să fie prima fază a unei încercări de a stabili o legătură permanentă cu revoluționarii din Germania. Divizia 6 Pușcași bolșevici, inclusiv câțiva dintre voluntarii estonieni, a ocupat Narva pe 28 noiembrie, după aproape o săptămână de lupte.

Legalitatea guvernului provizoriu a fost confirmată de un vot decisiv în parlamentul estonian, Maapäev. Bolșevicii din partea locului, loiali Moscovei, au reacționat chemând la grevă

generală. Deși au răspuns mai puțin de 4 000 de muncitori, Kremlinul nu a ezitat să recunoască propria creație, o „Republică Sovietică Estoniană”. Dar, din punctul de vedere al naționaliștilor estonieni, aceasta „a echivalat cu o declarație de război civil din exterior”.¹ Când, pe 17 decembrie, bolșevicii din Tallinn au proclamat o Comună în timp ce Armata a 7-a se apropia, guvernul estonian a înăbușit imediat revolta.

După ce guvernul estonian, alcătuit în mare măsură din membri ai clasei de mijloc, a apelat la voluntari ca să se înroleze în armată, studenții au răspuns cu entuziasm, spre deosebire de țărănime, care s-a dovedit extrem de reticentă. Așa că, pe 20 decembrie, parlamentul estonian a anunțat un program de reformă agrară care a fost aclamat de aproape întreaga populație. Marile moșii deținute de „baronii baltici” germani urmau să le fie împărțite tuturor soldaților din armata estoniană. Țăranii s-au îmbulzit numaidecât să se înroleze.

În ciuda resentimentelor față de germani, studenți aparținând minorității germane și alți voluntari antibolșevici au format un batalion care va deveni așa-numitul *Baltenregiment*. Un ofițer țarist liberal, colonelul Johan Laidoner, care se va dovedi un lider exemplar, a pus bazele unei structuri de comandă foarte eficiente. Laidoner, deși provenea dintr-o familie de țărani din Livonia, ajunsese șeful statului-major al unei divizii doar prin talent și abnegație. Mereu spilcuit, cu o mustață mică, îngrijită, era autoritatea întruchipată și opțiunea evidentă pentru funcția de comandant suprem al forțelor estoniene în timpul războiului de independență.

Laidoner a înființat încă trei regimente, cu arme și echipament din arsenalul german. Ajutoare au

sosit și din Finlanda: 5 000 de puști și 20 de tunuri, plus voluntari, care ulterior vor alcătui regimentul nordic „Băieții Finlandei”. Alți voluntari au început să sosească din Danemarca, formând o companie danezo-baltică, și din Suedia, sub comanda maiorului Carl Axel Mothander, un veteran al Războiului civil finlandez.

Cabinetul de Război din Londra refuzase cererea urgentă a estonienilor din noiembrie de a trimite trupe britanice terestre, dar trimisese la Tallinn Divizionul 6 Crucişătoare Uşoare din marina britanică, cu puști, tunuri Lewis și artilerie de câmp pentru armata estoniană, aflată abia la început. Divizionul era comandat de contraamiralul Edwyn Alexander-Sinclair, un scoțian reductabil, a cărui navă zărise prima flota germană în largul Iutlandei. Acum le promitea estonienilor că va folosi împotriva bolșevicilor întreaga putere de tragere a tunurilor lui.

În a doua jumătate a lui decembrie 1918, Petrogradul a aflat că un divizion britanic de crucişătoare apăruse în largul Tallinnului, capitala Estoniei. Nici unul dintre submarinele Flotei Baltice nu putea traversa Golful Finic ca să vadă despre ce era vorba „din cauza stării tehnice precare”.² Un divizion din care făceau parte cuirasatul *Andrei Pervozvanni*, crucişătorul *Oleg* și trei distrugătoare – *Spartak*, *Avtroil* și *Azard* – a fost trimis sub comanda lui Feodor Raskolnikov, care își lăsase flotila de pe Volga și plecase singur, fără Larisa Reisner. Raskolnikov credea că mesajele radio interceptate ale marinei britanice erau doar menite să inducă în eroare flota sovietică și, în consecință, să o țină blocată în Kronstadt. Astfel, cu un spărgător de gheață masiv care le deschidea drumul, Raskolnikov a

pornit spre coasta estoniană. *Azard* a trebuit să se întoarcă fiindcă uitase să se aprovizioneze cu cărbune – „O neglijență atât de crasă nu putea fi posibilă decât în haosul din 1918!”, comenta Raskolnikov.³

Cele două distrugătoare rămase și-au continuat drumul ca să testeze bateriile de coastă estoniene, trăgând spre ele ca să provoace o ripostă, dar nici urmă de așa ceva. Încurajat de această tăcere, Raskolnikov s-a îndreptat spre portul Tallinn, însă, apropiindu-se, a zărit rotocoale de fum dinspre nave care veneau în mare viteză spre cele două crucișătoare rusești. *Spartak* și *Avtroil* au dat să se întoarcă spre Kronstadt, dar crucișătoarele ușoare și distrugătoarele britanice s-au dovedit mai rapide decât ele. Colac peste pupăză, *Spartak* a eșuat. Potrivit lui Raskolnikov, căpitanul repeta plin de nervi: „Toată lumea știe că aici marea nu e adâncă, e trecut pe toate hărțile. Ce nenorocire!”⁴

Un grup de marinari de pe distrugătorul HMS *Wakeful* i-a luat prizonieri pe ruși, i-a vârat în cală și le-a dat să mănânce pesmeți și să bea ceai tare. Apoi rușii au fost aduși pe punte ca să vadă cum este capturat *Avtroil*. Și asta, protesta Raskolnikov, „ca să ne rănească mândria revoluționară”.⁵ Cele două cuirasate sovietice le-au fost date estonienilor ca nucleu al flotei lor viitoare, iar Raskolnikov a fost dus la Londra ca prizonier și ulterior schimbat cu ofițeri britanici prinși de Armata Roșie.

Pe de altă parte, marina britanică nu putea face prea multe împotriva superiorității Armatei Roșii pe uscat. Pe 22 decembrie, divizia de pușcași letoni bolșevici a ocupat orașul Tartu, al doilea ca

mărime din Estonia. Până în ajunul Anului Nou, Armata a 7-a, cu aproximativ 7 000 de oameni, ocupase deja jumătatea de est a țării. Cu toate acestea, estonienii se dovedeau a fi un adversar mult mai hotărât și mai eficient decât corpul de armată nordic al Albilor. În sudul țării, Laidoner a alcătuit o altă divizie din regimente noi și un batalion de partizani cu un cap de mort pe chipiu.

Patriotismul estonian era simbolizat de cocarda albastră-neagră-albă. Era cam singurul element comun al uniformei. Studenții și țăranii purtau un amestec de scurte din blană de oaie, mantale, căști germane, chipiuri rusești sau șepci din blană de miel, cizme de călărie sau moletiere. Între Crăciun și sfârșitul anului, estonienii au început să pregătească un contraatac folosind trenuri care fuseseră blindate la repezeală și desfășurând 3 800 de voluntari finlandezi Albi, a căror limbă o vorbeau. Încurajat de divizionul de crucișătoare al marinei britanice care supraveghea coasta sprijinindu-l fățiș, guvernul estonian a scos în afara legii sovietul din Tallinn, chiar dacă Armata a 7-a a bolșevicilor se apropia amenințător. Pe 6 ianuarie 1919, estonienii au lansat contraofensiva.

Pe 1 decembrie 1918, Războiul civil leton a început odată cu invazia Armatei Roșii. Trei dintre regimentele de pușcași letoni bolșevici au ocupat orașul Daugavpils, în sud, în timp ce alte trei au acționat prin învăluire, plecând din Pskov și intrând în Letonia prin sud-estul Estoniei. Moscova nu a mai așteptat cele șase regimente să ajungă în Riga, pe 17 decembrie proclamând Republica Socialistă Sovietică Letonă. Regimentele au intrat în capitală 18 zile mai

târziu. Guvernul provizoriu leton a înființat o miliție națională. Altfel, singura lui speranță era forța de apărare baltică germană, *Baltische Landeswehr*, interesată mai mult în a instaura o hegemonie teutonă în regiune. Numai partea de vest a peninsulei Curlanda a rezistat, unități letone și germane pregătind un contraatac.

Războiul civil lituanian a fost și mai complicat, întrucât la el au participat forțe poloneze, germane și rusești. Două divizii de pușcași bolșevici, întărite rapid, au pornit invazia din Belarus pe 12 decembrie 1918. Până la mijlocul lui ianuarie 1919, Roșii ocupaseră deja două treimi din țară, dar curând se vor confrunta cu o rezistență mai mare decât se așteptau. Insistența cu care Kremlinul repeta că cele trei țări încă mai erau dependente de el se dovedea prematură, iar termenul „război civil” părea tot mai nepotrivit. Provinciile baltice luptau pentru identitatea lor națională și independența față de Moscova.

În noiembrie, generalul Nikolai Iudenici, fost comandant suprem al frontului transcaucazian pe vremea țarului, a ajuns în Finlanda. Acolo s-a întâlnit cu generalul Mannerheim, după ce hotărâse să formeze o armată din care să facă parte cât mai mulți dintre cei 2 500 de ofițeri ruși care se refugiaseră pe teritoriul finlandez. A luat legătura și cu amiralul Kolceak, care l-a finanțat cu un milion de ruble, iar de la rușii bogați din regiunea baltică a mai primit două milioane. Dat fiind că amiralul Kolceak îl recunoștea pe Iudenici drept comandantul suprem al armatei de nord-vest, și tot el era cel care controla banii, generalul Rodzianko, cu multă reticență, l-a

acceptat ca superior. Mannerheim avea și el rezerve.

*Generalul Nikolai Iudenici (cu cascheta în mână) este dominat prin statură de generalul Aleksandr Rodzianko, subordonatul său cel mai reticent din armata de nord-vest.
(Alamy/Yogi Black)*

În timp ce Estonia încerca din răspuțeri să se apere de influența germanilor și de invazia bolșevică, regiunea baltică a devenit brusc interesantă atât pentru guvernul francez, cât și pentru cel britanic, chiar dacă situația era extrem de complicată. Forțele germane din întreaga regiune erau un obstacol foarte eficient în calea expansiunii bolșevice și, conform Articolului XII din Armistițiul de la Compiègne, aveau voie să rămână acolo, cel puțin temporar. Deși nu exista nici o garanție că statele baltice se puteau apăra, trupele rusești Albe intenționau să atace Petrogradul. Dar nici finlandezii și nici estonienii nu îi agreau pe acești ruși antibolșevici imperialiști, care refuzau să le recunoască independența. O acțiune temerară a Albilor cu scopul de a invada teritoriul sovietic avea foarte puține șanse de reușită și sigur ar fi atras un

contraatac al Roșiilor. Și, ca să complice și mai mult lucrurile din regiunea baltică, în timp ce ludenici solicita ajutor militar din partea britanicilor și a francezilor, apăruse o altă armată a Albilor, sub comanda colonelului Pavel Bermondt-Avalov, finanțată de Berlin.

De cealaltă parte a frontului, la Petrograd domnea foametea și teama de gerul unei alte ierni. Toți cei care avuseseră posibilitatea să plece o făcuseră, iar locuitorii rămași aveau parte de ororile pe care asediul Leningradului de către naziști le va aduce cu el peste o generație. Sobe în care acum ardeau doar cărți și bucăți de mobilier nu reușeau să-i apere pe oameni de frigul îngrozitor din apartamente. Mulți ridicau corturi pe podea din covoare și prelate vechi, întinse peste scaune, ca într-o joacă de copii. Zilele și le petreceau căutând disperăți de mâncare. Rațiile oficiale erau departe de a fi suficiente, lipsa grăsimilor făcând imposibilă vindecarea rănilor. Oamenii nu mai aveau putere să tragă săniile cu cadavre până la cimitir, astfel încât mulți morți rămâneau în pat până la dezghețul din primăvară. „Era atât de frig afară”, scria Viktor Șklovski, „încât îți înghețau și genele; nările se umpleau cu gheață. Frigul îți pătrundea pe sub haine ca apa. Curent electric nu era nicăieri. Stăteam pe întuneric ore întregi.”⁶

Frontul de nord era cel mai puțin volatil dintre teatrele de război, în mare parte datorită pădurilor și mlaștinilor dese care împiedicau deplasarea spre calea ferată sau pe râuri, cât și vremii geroase de la Cercul Arctic. Aici, Armata a 6-a sovietică a generalului Samoilo s-a înfruntat cu Aliații care aveau baza în Murmansk și Arhanghelsk, într-o luptă directă cu unități

terestre ale unor forțe multinaționale aflate sub comanda britanicilor.

De când cu politica voit derutantă a lui Troțki – nici pace, nici război – din timpul negocierilor de la Brest-Litovsk, autoritățile locale din Murmansk și Arhanghelsk înțeleseseră că de la propriul guvern nu se puteau aștepta la nici un ajutor. În iulie, sovietul din Murmansk „s-a lepădat de guvernul sovietic din Moscova”.⁷ Iar pe 1 august, „la Arhanghelsk a avut lovitura de stat în urma căreia a luat ființă Guvernul Provizoriu rus din Nord”. Lovitura, care nu s-a lăsat cu vărsare de sânge, nu ar fi reușit fără sprijinul tunurilor marinei britanice din largul Mării Albe și al baionetelor infanteriei ușoare a marinei britanice de pe uscat. Lider a fost numit Nikolai Ceaikovski, un revoluționar socialist moderat de dreapta, dar sub supravegherea autoritară a generalului-maior Poole.

Debarcărilor inițiale, menite să oprească atacul germanilor, fuseseră acceptate tacit de către bolșevici, acum însă prezența Aliaților era privită cu multă ostilitate la Moscova. Optimistul Poole voia să creeze o armată numeroasă în regiune și să pornească spre Vologda, în sud, ca să facă joncțiunea cu trupele cehe din Urali, neștiind că în Vologda se afla cartierul major al Armatei a 6-a a lui Samoilo. Vologda era și orașul unde ambasadele și misiunile Aliaților fuseseră instalate după ce bolșevicii abandonaseră Petrogradul. De-abia pe 25 iulie autoritățile comuniste le-au permis diplomaților străini să plece spre Arhanghelsk, iar de acolo, pe mare, spre țările lor de baștină.

Eforturile Aliaților de a resuscita frontul împotriva germanilor, în est, erau justificate, dat fiind că, în 1918, bolșevicii primeau din nou un

sprijin considerabil din partea Berlinului. Acest argument a fost suficient pentru a-l convinge pe președintele Woodrow Wilson să trimită un regiment american de infanterie ca să întărească trupele britanice din nordul Rusiei, măsură care, după armistițiul din noiembrie, trebuia contramandată. În loc să formuleze un plan clar prin care regimul comunist să fie răsturnat, Consiliul Suprem al Aliaților de la Versailles preferase să nu ia o hotărâre definitivă într-o perioadă atât de complicată, când trebuia să găsească soluții la problemele cu care se confruntau țările beligerante la sfârșitul Primului Război Mondial și să încerce să remodeleze Europa învingătorilor „buni” și a perdanților „răi”.

Întăriri au trimis și francezii, canadienii, polonezii și italienii, forțele Aliate din Murmansk ajungând la 6 000 de oameni, iar ale lui Poole, la aproape 10 000. Poole pornise deja spre sud cu o lună în urmă. O parte din trupele lui, sprijinite de un tren blindat, au mers de-a lungul căii ferate spre Vologda, în timp ce navele lui au înaintat pe Dvina de Nord, sprijinite de monitoare, canoniere și de câteva hidroavioane vechi ale marinei britanice și bombardiere ale Forțelor Aeriene Britanice.

Deși puteau lansa mine în aval, împotriva vaselor britanice, bolșevicii erau depășiți net la capitolul tunuri. Detașamentul 4 Expediționar Naval Baltic a trimis un mesaj urgent celor din Kronstadt, solicitând ca tunuri de 120 mm, „un număr suficient fiind disponibil la bordul navelor noastre”, să-i fie trimise pentru a înarma vasele cu aburi de pe râu.⁸ „Dacă le trimiteți, potrivit delegaților, Arhanghelskul va cădea în mâinile noastre în mai puțin de două săptămâni.”

Forța C din trupele expediționare din nordul Rusiei, de mărimea unei brigăzi, includea Batalionul 2/10 scoțian și un detașament de ruși. Într-o înfruntare la Troitka, pe 18 august, Forța C a reușit, după un marș nocturn, să surprindă o baterie de tunuri a Roșiilor, pe care a folosit-o împotriva flotilei bolșevice care trecea pe acolo.

Vineri, 13 septembrie, în timp ce avansa împreună cu două companii americane pe malurile Dvinei, norocul a fost de partea ei, în ciuda datei. Noul comandant a sosit neanunțat cu un hidroavion ca să inspecteze frontul, moment în care toată lumea a deschis focul asupra aparatului de zbor, chiar și monitorul de pe Dvina. „Spre surprinderea noastră”, consemna un ofițer, „din hidroavion a coborât generalul Finlayson, iar noi am mulțumit Cerului că tunarii nu îl nimeriseră.”⁹ Peste patru zile a avut loc un incident și mai neplăcut. Trei soldați scoțieni, luați prizonieri, „au fost uciși cu sânge rece de bolșevici”.

În timpul ploilor de toamnă, trupele britanice au căzut victime unei epidemii de dizenterie, tratată cu ulei de ricin. Acum era cazul să caute adăposturi pentru iarnă. Pe râul Vaga, un afluent al Dvinei de Nord, au găsit o mănăstire. Luni, 21 octombrie, căpitanul William Serby din Regimentul Reginei scria în jurnalul său: „A venit și iarna. Prima zăpadă a acoperit aproape totul, iar vremea e mult mai rece.” Forța C a primit echipament de iarnă sub forma „căciulilor, a mantalelor căptușite cu blană de oaie și a cizmelor Shackleton căptușite cu lână”. Artileria canadiană, care tocmai venise în sprijinul ei, era și mai bine echipată pentru temperaturile joase și nopțile lungi care urmau. La mijlocul lui decembrie, erau deja mai puțin de patru ore de

lumină, iar moralul începea să scadă. Trupele și marinarii Aliaților se întrebau, firesc, ce căutau acolo. Acum, că războiul se încheiase, așteptau să fie demobilizați și trimiși acasă.

„După înfrângerea Germaniei”, îi scria Lockhart lui Balfour pentru Cabinetul de Război, „este clar că intervenția noastră în Rusia a intrat într-o nouă fază, cea mai periculoasă. Prin victoriile noastre asupra Germaniei nu mai putem motiva o intervenție; în același timp, am întărit poziția bolșevicilor, le-am dat speranțe într-o revoluție în Austria și Germania și i-am ajutat să se impună în Ucraina, Polonia și în celelalte districte rusești ocupate în prezent de Germania.”¹⁰

„Fără sprijinul activ al trupelor străine”, adăuga el într-un alt raport către Balfour, „forțele contrarevoluționare din Rusia nu sunt îndeajuns de puternice ca să-i dovedească pe bolșevici. Prin finanțarea acestor organizații, dar fără să le sprijinim activ, ne expunem acelorași acuzații ca atunci când am interveni în forță și, concomitent, prelungim războiul civil și inutila vărsare de sânge din Rusia.”¹¹

Lockhart folosea argumentele împotriva unei implicări indirecte în războiul civil ca să ceară o intervenție directă, cu trupe terestre. „Prin restabilirea ordinii în Rusia nu doar împiedicăm răspândirea bolșevismului ca pericol politic, ci și salvăm pentru restul Europei regiunile agrare, fertile, ale Ucrainei, care, pe fondul unor jumătăți de măsură sau al absenței oricăror măsuri, vor rămâne necultivate din cauza anarhiei și a revoluției. Întrucât, după război, Europa va avea nevoie de cât mai multe grâne, restabilirea ordinii în sudul Rusiei și în România are o importanță extremă.”¹²

Deși era conștient de unele probleme, mai ales de efectivele enorme de care avea nevoie în decurs de mai mulți ani, Lockhart părea să subestimeze reacțiile negative ale populației și revoltele din sânul trupelor trimise acolo. Chiar și Churchill, noul secretar de stat pentru război, a fost descumpănit de ceea ce mareșalul trupelor terestre, sir Henry Wilson, definea drept „o stare de revoltă generală incipientă” în armata britanică în ianuarie și februarie 1919.¹³

O revoltă a 4 000 de soldați britanici aflați în Calais a avut nevoie de două divizii de infanterie ca să fie înăbușită. Au existat revolte și în Glasgow și Liverpool și o luare cu asalt a Ministerului de Război de către un mare număr de soldați rebeli, furioși că nu erau lăsați la vatră. „Temelia societății britanice în momentul acela era mai șubredă decât fusese vreodată”, scria ulterior Churchill, și mai hotărât să înfrângă bolșevismul, indiferent de costuri.¹⁴

Partea a III-a

1919

COMPROMISUL FATAL IANUARIE-MARTIE 1919

Anul nou 1919 a debutat cu o scenă stranie între zidurile Kremlinului. Șeful Cekăi, Feliks Dzerjinski, de obicei un om cu un autocontrol de fier, s-a îmbătat criță. Și i-a rugat pe Lenin și pe Kamenev să-l împuște. „Am vărsat atăta sânge“, le-a spus el, „încât nu mai am dreptul să trăiesc.”¹ Și totuși genocidul de clasă cu care amenințau Lenin și Ceka de-abia începuse.

Potrivit lui Lenin, comuniștii câștigaseră deja războiul civil intern în zonele pe care le controlau, dar, după armistițiul german, se temeau de forțele reacționare ale Antantei. Pe de altă parte, membrii Consiliului Suprem al Aliaților de la Paris nu cădeau de acord asupra subiectului. S-a propus o conferință de pace pe insula Prinkipo, în Marea Marmara, la mai puțin de 20 de kilometri de Constantinopol, prin care să se pună capăt războiului civil. S-au invocat mai multe motive. Woodrow Wilson, care a trimis invitații Sovnarkomului și administrațiilor antibolșevice, chiar spera să încheie conflictul. Alții considerau că o conferință de formă le permitea să se spele pe mâini de situația complicată din Rusia. Dar Georges Clemenceau, prim-ministrul francez, detesta bolșevismul și de-abia aștepta să-l distrugă. Mai mult de atât, era de părere că guvernul sovietic nu avea ce căuta la această conferință, din moment ce semnarea Tratatului de la Brest-Litovsk reprezentase o mare trădare a

Antantei. Winston Churchill, secretarul de stat pentru război, spera și el că Lenin va respinge propunerea, fapt care ar fi dat legitimitate planurilor lui de a ajuta armatele Albe.

Rușii Albi vedeau în bolșevici niște uzurpatori criminali, drept care ideea unei conferințe de pace i-a făcut să reacționeze cu furie și disperare. Fostul ministru al afacerilor externe al țării, Sazonov, l-a întrebat pe un diplomat britanic cum de se așteptau Aliații ca el să stea la aceeași masă cu cei care îi uciseseră familia. Boris Savinkov s-a străduit din răspuțeri să dezoace așa-numita propunere Prinkipo, bănuind că pe Aliați îi interesau mai mult resursele naturale ale Rusiei decât soarta poporului rus. „Am simțit mirosul de petrol” în planurile lor, își amintea el.²

Pacea nu avea nici o șansă. Sovnarkomul a răspuns că va participa, dar a refuzat o încetare a focului. Președintele Wilson era bolnav și voia să se întoarcă acasă, motiv pentru care îl bătea gândul să renunțe la proiect. „Ultimele cuvinte ale lui Wilson, vineri, înainte de plecare”, scria Churchill cu o încântare abia reținută, „au fost că, deși de-abia aștepta ca trupele americane să părăsească Rusia și era dispus «să-i întâlnească pe bolșevici singur la Prinkipo» dacă toate negocierile eșuau, «își va aduce contribuția alături de ceilalți Aliați la aplicarea măsurilor militare considerate a fi necesare».”³

Pe 16 februarie, a doua zi după expirarea termenului-limită al conferinței, Churchill îi scria lui Lloyd George: „Nu văd de ce ar trebui să dăm cărțile pe față imediat. Ar fi mai prudent să înființăm o comisie militară care să se ocupe de întreaga situație, să pregătească, în funcție de

resursele disponibile, un plan de război împotriva bolșevicilor.”⁴

Cele trei cuvinte, „plan de război”, l-au pus pe jar pe Lloyd George. „Din partea premierului. Sunt alarmat de telegrama ta despre un eventual război împotriva bolșevicilor. Cabinetul nu a autorizat o astfel de propunere. [...] Dacă Rusia este cu adevărat antibolșevică, livrarea unor cantități semnificative de echipament îi va permite să se spele de păcate. Dacă Rusia este probolșevică, nu doar că nu e treaba noastră să ne amestecăm în treburile ei interne, ci ar fi și o mare greșeală: ar întări, ar consolida propaganda bolșevică. Un război de agresiune costisitor împotriva Rusiei ar întări bolșevismul în Rusia și l-ar încuraja la noi acasă. [...] Exemplul francezilor nu merită a fi urmat în această chestiune. Opinia lor este influențată în mare măsură de numărul mare de mici investitori care le dau bani cu împrumut rușilor și acum nu văd cum ar putea să-i recupereze. Nimic nu le-ar face o mai mare plăcere decât să ne vadă cum scoatem castanele din foc pentru ei.”⁵

Lloyd George, ca și Woodrow Wilson, era de părere că vechea ordine țaristă primise ceea ce meritase. „Vrăjitorul galez” chiar spunea despre Churchill: „Sângele lui ducal s-a revoltat împotriva eliminării totale a marilor duci din Rusia”.⁶ Churchill însă nu greșea când susținea: „Nu există «voința de a învinge» în spatele acestor acțiuni riscante. La fiecare pas ne lipsește ceea ce trebuie ca să obținem un succes real. [...] La Paris, Puterile Aliate nu au hotărât dacă vor să pornească un război împotriva bolșevicilor sau să facă pace cu ei. S-au oprit la mijlocul drumului dintre aceste două opțiuni, fiecare displăcându-le în aceeași măsură.”⁷

Acest compromis fatal, pe care chiar și Churchill s-a simțit obligat să-l accepte în speranța ivirii unei șanse de a-i convinge pe Aliați de necesitatea unei intervenții viguroase, s-a prelungit până s-a ales praful de el. Evenimentele din Odesa nu puteau fi mai grăitoare. Până în martie, comandantii francezi hotărâseră deja să se distanțeze de Armata Voluntarilor și să înființeze o nouă administrație, cu generalul Schwarz în funcția de comandant suprem al regiunii Odesa.

Generalul Aleksandr Sannikov, șeful de stat-major al lui Grișin-Almazov, fusese numit de generalul Denikin, motiv pentru care a solicitat o întrevedere cu generalul Philippe d'Anselme, pe care l-a găsit cu o bonetă pe cap și cu Legiunea de Onoare prinsă la gât. „Anselme a fost foarte politicos, dar nu a înțeles ce voiam de la el”, scria Sannikov.⁸ „Din punctul lui de vedere, acest oraș se afla sub controlul francezilor.” Generalul Grișin-Almazov făcuse prea puțin pentru a îmbunătăți relațiile cu francezii. Scriitoarea Teffi, care îl cunoștea bine, îl descria ca pe un „mic Napoleon”.⁹ Bombastic, energic și arogant, cu suită și gardă personală, Grișin-Almazov nu a reușit să-i convingă pe francezi să ajute Armata Voluntarilor permițându-i să recruteze noi militari și să preia arsenalele din Odesa și din împrejurimi. Refuzul lui d'Anselme a însemnat că toată tehnica de luptă a căzut în mâinile bolșevicilor.

Generalul Henri Berthelot a sosit în februarie, părând mai deschis față de Armata Voluntarilor, impresia generală fiind însă că ofițerii francezi ezitau să-i sprijine pe Albi, pentru că se temeau de influența bolșevică asupra propriilor trupe terestre și de marinari. Și pe bună dreptate, mai

ales după revoltele din armată în urma ofensivei dezastruoase de la Nivelles, în 1917. După evacuarea Odesei, revoltele s-au înmulțit în a doua jumătate a lui aprilie în divizionul de cuirasate franceze din Marea Neagră, incluzând aici revolta de pe cuirasatul *Jean Bart*. Începuse în portul românesc Galați și a fost condusă de comunistul francez André Marty, ulterior unul dintre organizatorii Brigăzilor Internaționale care au participat la Războiul Civil din Spania. La Sevastopol, echipajele cuirasatelor franceze au început să cânte *Internaționala* și au refuzat să treacă la treabă.

Forțele bolșevice au reocupat atât Harkovul, cât și Kievul în ianuarie 1919. Atamanul Grigoriev, care li s-a alăturat, a ocupat Hersonul în martie, silindu-i pe francezi și pe greci să se retragă. Se spune că grecii ar fi luptat vitejește, soldații francezi însă, inclusiv zuavii, n-au făcut-o cu tragere de inimă. Când s-a pus problema apărării orașului Voznesensk, chiar și zuavii au refuzat să lupte. La Berezovka, trupele franceze au luat-o la fugă, abandonând cinci tancuri Renault și tunurile. Făcuți de rușine și înmărmuriți de această demonstrație de lașitate, comandanții francezi au cerut Armatei Voluntarilor să le vină în ajutor, deși îi refuzaseră arme și muniție cu puțin timp înainte. Apoi Grigoriev a ocupat Nikolaievul și, la sfârșitul lui martie, francezii au fost nevoiți să plece din Mariupol, port la Marea Azov, punctul cel mai înaintat al zonei ocupate de ei.

Luptele din Ucraina au dus la pogromuri antisemite fără precedent, comise de hoarda lui Grigoriev și de ucrainenii lui Petliura. Scriitorul Ivan Najivin descria modul în care trupele lui Petliura devastaseră Jitomirul și Berdicevul și „au

organizat un pogrom profesionist, sprijinit nu doar de mitraliere, ci și de vehicule blindate și artilerie! [...] A urmat un jaf în toată regula, căruia i-au căzut victime nu doar evreii, ci și toți cetățenii înstăriți. Sute de evrei au fost uciși.”¹⁰ Evenimentul i-a amintit de o discuție avută în biroul unei redacții din Moscova. „Un cinic deștept ne-a spus: «Iată, pe scurt, cum va decurge revoluția noastră. [...] Vom continua o vreme cu talmeș-balmeșul ăsta sângeros, apoi marea revoluție rusă se va încheia cu un pogrom împotriva evreilor cum nu a cunoscut istoria».”

Ajungând în Odesa, Najivin l-a vizitat pe Ivan Bunin ca să facă un schimb de impresii. „Bunin, care era unul dintre scriitorii mei preferați, a rememorat zilele în care se bucura de orice semn că regimul țarist ar putea cădea, fără să-și imagineze care vor fi adevăratele consecințe. «Ivan Feodorovici», a spus Bunin, «am fost atât de necugetați! Îmi amintesc cum am reacționat când am auzit de asasinarea lui Stolîpin. Eram la mine în sat. Mă credeți sau nu, am început să alerg de colo-colo pe terasă, strigând de bucurie.»”¹¹

Când doar Odesa și împrejurimile au rămas în mâinile francezilor, Clemenceau a ordonat garnizoanei să stea pe poziții cu orice preț, chiar dacă în sinea lui era foarte sceptic. Pe 1 martie, Wilson, mareșalul trupelor terestre, raporta după o discuție avută cu mareșalul Foch că nici acesta nu avea „prea mare încredere în Kolceak sau Denikin” și era „nemulțumit de situația din Odesa, întrucât divizia franceză este foarte slabă, moralul oamenilor este scăzut, iar pe trupele grecești nu se poate conta prea mult”.¹² În aceeași zi, Lloyd George îi scria lui Churchill ca

să se plângă de generalul Franchet d'Espèrey, comandantul suprem francez al regiunii Mării Negre. „Francezii devin tot mai insuportabili. A treia putere ca efective militare, vor să dea impresia că sunt primii când vine vorba de autoritate. Nu ne putem lăsa oamenii să primească ordine de la alții, mai ales în Est, unde prestigiul este mai important pentru noi decât în orice altă parte a globului pământesc.”¹³

Pe 20 martie, Franchet d'Espèrey a ajuns la Odesa cu un cuirasat plecat din Constantinopol ca să vadă situația cu ochii lui. Găsind trupele total demoralizate și orașul într-o stare de haos, lipsit de alimente, a cerut permisiunea de a-și evacua oamenii. Clemenceau i-a acordat-o fără tragere de inimă, pe 1 aprilie. Sperând să evite ca lumea să se îmbulzească în port, Franchet nu a anunțat nici populația civilă și nici Armata Voluntarilor. Din cauza numărului mic de nave disponibile, grosul trupelor franceze și grecești a pornit în marș spre vest, prin Basarabia, în România. Cuirasatele și alte vase au început să preia restul forțelor Aliate.

În ziua următoare, vestea retragerii francezilor s-a răspândit în tot orașul, declanșând un exod colosal. Biroul de pașapoarte a fost luat cu asalt de mii de oameni care voiau viza de ieșire. Alții au luat cu asalt băncile, dar în zadar. Deputații Sovietului Muncitorilor din Odesa interziseseră scoaterea banilor din bănci. Elena Lakier și bunica ei, știind că nu vor putea supraviețui în străinătate fără bani, au hotărât să rămână. La ora 5 au auzit că Armata Roșie intrase în oraș.

Marinarii bolșevici de pe navele care duceau refugiații la Constantinopol au stricat motoarele și au refuzat să muncească, astfel că navele au rămas în largul portului până la o săptămână.

Oamenii cedau nervos, temându-se că vor fi dați pe mâna bolșevicilor. Speculanții nu aveau rușine. O bucată de pâine costa 200 de ruble, iar un pahar de apă, 300.

Pe 6 aprilie, unități ale Armatei Roșii au trecut fără probleme prin istmul Perekop în Crimeea, provocând panică. A doua zi, la ordinul regelui George al V-lea, cuirasatul HMS *Marlborough* din clasa lui *Iron Duke* a aruncat ancora la Ialta. Misiunea lui era salvarea împărătesei Maria Feodorovna, mama țarului ucis și sora reginei Alexandra, împreună cu 17 rude ale Romanovilor.

„Ialta este evacuată astăzi“, scria comandantul Goldsmith, căpitan al distrugătorului însoțitor HMS *Montrose*, „și, odată cu acest oraș de basm al Rusiei, pleacă și ultima familie a fostelor ei mărimi. Sărmana împărăteasă și marele duce Nicolae, ce om deosebit, s-au îmbarcat pe *Marlborough* în după-amiaza aceasta. Au noroc, își pierd doar țara. Ceilalți însă...”¹⁴

Montrose și-a continuat drumul spre Sevastopol. Acolo, Goldsmith a privit cu mare interes cum doi bolșevici cu un steag alb erau conduși pe nava amiral a francezilor, cuirasatul *Jean Bart*. „Delegații arătau ca doi șmecheri care își petrec mai tot timpul prin cârciumi. Unul, îmbrăcat în kaki, semăna cu un șobolan, celălalt, la fel de scund, avea ochii negri și era cavalerist după uniforma bleumarin, căciuloiul negru de astrahan și iataganul bătut cu argint. Francezii au refuzat accesul armatei lor în oraș, bolșevicii au refuzat să rămână la porțile orașului, drept care, a doua zi la ora 16.00, *Jean Bart* a tras o salvă cu tunurile lui de 304 mm și 152 mm, care sigur a spart toate geamurile din Sevastopol.”¹⁵ Pe HMS *Iron Duke*, locotenentul Webb-Bowen consemna un program intens de instrucție de front. „După-

amiaza, fiecare marinar de pe navă a făcut instrucție de tragere și toți artileriștii au demontat și montat tunurile Lewis și au tras cu ele.”¹⁶

Două zile mai târziu, Webb-Bowen consemna că navele de război franceze din golf, inclusiv cuirasatele *Jean Bart* și *France*, „au arborat drapelul roșu la bastonul de pavilion”.¹⁷ „Marinarii, după ce au aclamat și au țopăit de bucurie, au coborât și au străbătut orașul alături de locuitorii extaziați care, desigur, acum sunt aproape toți bolșevici. Când au ajuns în fața cazărmii grecilor, aceștia au ieșit și au deschis focul asupra mulțimii, marinarii refugiindu-se pe navele lor și întorcând turelele spre o mică navă de război grecească ancorată în port.” Neavând încredere în marinarii francezi răzvrățiți, *Iron Duke* a ținut „doi ofițeri de cart toată noaptea, oameni la tunurile de 152 mm și la proiectoare, o barcă de supraveghere patrulând în jurul navei”.

Familia scriitorului Vladimir Nabokov a fost salvată chiar în ziua aceea. „A început o evacuare grabnică a grupurilor antibolșevice”, consemna Nabokov. „Pe marea sticloasă din golful Sevastopolului, sub rafalele de mitralieră dinspre țărm, am pornit, împreună cu familia, spre Constantinopol și Pireu pe o navă mică, șubredă, grecească, *Speranța*, încărcată cu fructe uscate.”¹⁸

HMS *Montrose*, care escorta navele *Centaur* și *Emperor of India*, a ocolit Crimeea și a intrat în Marea Azov, unde Armata Voluntarilor se retrăsese pe peninsula Kerchi. Goldsmith trimitea o scrisoare acasă: „Am avut o întrevedere cu colonelul Rimski-Korsakov, conte”, care comanda ce mai rămăsese din gărzile țarului. „M-a rugat să-i transmit salutări colonelului Regimentului 1

Gărzi. Sărmanii de ei – nu-i de mirare că arătau ca o ceată de bandiți, așa cum mâncau la o masă murdară, într-o casă de țară cu tavanul jos, unde lumina de-abia pătrundea pe geamul mic, necurățat de luni întregi. [...] Războiul i-a transformat în fiare pe țăranii ruși superstițioși, analfabeți și vulgari și în diavoli pe aristocrații nesocotiți, bețivani, mereu puși pe distracție, pe care vor să-i extermine. [...] Ambele tabere sunt la fel de barbare, iar chinurile la care sunt supuși prizonierii sunt atât de inumane, încât nici nu le pot descrie. Fiecare ins poartă o grenadă prinsă de nasturii tunicii, cu care să-și zboare creierii în caz că e prins.”¹⁹

Începutul lui 1919 a fost cu adevărat o perioadă în care succesul și eșecul au mers mână în mână. Pe de o parte, Armata Roșie i-a alungat din Țarițin pe cazacii de pe Don ai lui Krasnov, inferiori numeric, și a avansat rapid prin Ucraina, pe de alta, a suferit cea mai grea înfrângere din Caucaz. Denikin mutase din nou grosul Armatei Voluntarilor în sud, ca să-și asigure baza din nordul Caucazului. În ianuarie, generalul Vranghel a zdrobit Armata a 11-a izolată, deja slăbită de o epidemie de tifos, și imediat a primit ordin să se îndrepte spre Rostov, în nord. Stăpân pe sine și calculat, Vranghel nu știa ce este mila.

Bătălia principală a început lângă Petrovskoie, când Vranghel a desfășurat mai bine de jumătate din cei 8 000 de săbieri ai săi. Forțele bolșevice ale Armatei a 11-a au crezut că se află într-o poziție inexpugnabilă, de-a lungul unei culmi din apropiere, până când regimentele de cazaci au urcat povârnișul în tăcere, sub gloanțele trase la întâmplare, cărora nu le puteau răspunde. Acest lucru i-a descumpănit și mai mult pe dușmani.

Recruții bolșevici, prost instruiți, au dat bir cu fugiții și au fost urmăriți 18 kilometri de către cazacii din Kuban, care le-au tăiat calea aproape de satul Spițevka. Cazacii s-au întors la Petrovskoie cu aproximativ 5 000 de prizonieri. „Pentru prima dată de la izbucnirea războiului civil”, scria un tânăr ofițer de artilerie, „prizonierii nu au fost împușcați. Erau prea mulți.”²⁰

În timpul unui popas, regimentele au alcătuit un pătrat uriaș. S-a auzit un strigăt scurt: „*Smirna!*” Cavaleria din Kuban și artileriștii călări au rămas nemișcați. Triumfător, Vranghel a pătruns în mijlocul pătratului, călare pe un armăsar magnific. Generalul purta uniformă completă a cazacilor – *cerkesska* plină cu cartușe așezată în diagonală pe piept, *papaha* din blană neagră pe cap, trasă pe o parte, aproape pe ceafă, și o pelerină *burka* din lână. „Mulțumesc, vulturii mei!”, a strigat el.²¹ Cazacii au răspuns cu un „Uraaa!” asurzitor. Câțiva au spus că și unii prizonieri au aclamat, impresionați de acea scenă dramatică.

Victoria lui Vranghel a forțat Armata a 12-a să se retragă spre Astrahan, fapt care i-a permis Armatei Voluntarilor să ocupe, în februarie, toate orașele mari, până în munți, și să facă joncțiunea cu cazacii din Terek. Troțki a fost șocat de acest dezastru de pe frontul caspic-caucazian suferit în fața unei armate mult mai mici. Recruții Armatei Roșii erau speriați de cazaci.

La nord de Caucaz, Armata Roșie rezista totuși. Trupele sovietice care avansau în Ucraina erau alcătuite îndeosebi din Armata Specială, aproximativ 30 000 de oameni, la care se adăuga unul dintre primele lor regimente de cavalerie.²² Forțele bolșevice din sudul Rusiei includeau și Armata a 8-a, cu baza în Voronej, Armata a 9-a,

cu baza în Balașov, și Armata a 10-a, cu baza în Țarițin. Totalul se ridică la aproximativ 160 000 de oameni, aproape cât cazacii de pe Don și Armata Voluntarilor, împreună. Cam 20 000 erau, după toate probabilitățile, chinezi.

Un batalion de chinezi din Divizia 1 a muncitorilor moscoviți a jucat un rol important în ianuarie 1919, în cursul luptelor din jurul Luganskului. Acest batalion, blocat în stanița Luganskaia, a terminat muniția, unitățile Armatei Voluntarilor reușind astfel să-i prindă pe supraviețuitori. Când, trei zile mai târziu, au recucerit Luganskaia, bolșevicii au descoperit că toți cei 200 de prizonieri chinezi fuseseră executați. Cadavrele lor atârnavă de stâlpii de felinar și de crengile copacilor, cu burțile sfârtecate, cu ochii scoși și limba tăiată. Această atrocitate a împins Gărzile Roșii chineze, la intrarea în Odesa, în aprilie, să se răzbune la fel pe ofițerii din Armata Voluntarilor luați prizonieri.

Filipp Mironov, cazacul revoluționar socialist de stânga de la comanda Diviziei 23, a continuat să-și exprime indignarea în fața brutalității Armatei Roșii manifestate în regiunea Donului. Pe 18 ianuarie i-a trimis o nouă telegramă lui Troțki pe acest subiect, făcând apel la autoritățile sovietice să respecte „modul de viață, convingerile și tradițiile” cazacilor.²³ Trei zile mai târziu, le-a ordonat oamenilor săi: „În numele Revoluției, din această clipă nu mai aveți voie să rechiziționați fără voie vite, cai și alte bunuri ale populației. [...] În Armata Roșie nu au ce căuta bandiții! Dacă acest ordin nu este respectat, voi lua cele mai drastice măsuri și vă asigur că mâna mea nu va tremura defel.”²⁴

Comitetul Central a răspuns după câteva zile cu propriile instrucțiuni, complet diferite. „Lupta neprecupețită împotriva elitei cazacilor și exterminarea ei totală trebuie să fie singura modalitate corectă de acțiune. Nu sunt acceptabile compromisurile și jumătățile de măsură.”²⁵ Cazacii trebuiau să fie complet dezarmați. Armele trebuiau împărțite doar „elementelor de încredere din rândul necazacilor”. Grânele cazacilor trebuiau confiscate, iar pământurile lor date necazacilor săraci. Conștient de susținerea de care se bucura Mironov din partea cazacilor, Troțki l-a chemat la Serpuhov, aflat la 100 de kilometri sud de Moscova, pentru ca, „împreună cu statul-major, să-l cunoască mai bine”.²⁶

În doar câteva săptămâni, avertismentele anterioare primite de Mironov în legătură cu o reacție la măsurile opresive de „decazacizare” s-au adeverit. Pe 16 martie, frontul de sud trimitea ordine armatelor a 8-a, a 9-a și a 10-a: „Împotriva cătunelor unde a izbucnit revolta trebuie luate cele mai aspre măsuri: (a) incendierea cătunelor; (b) executarea fără milă a tuturor persoanelor care au luat parte, direct sau indirect, la revoltă; (c) luarea de numeroși ostatici din cătunele învecinate cu cele rebele; (d) avertizarea tuturor satelor și cătunelor cazace că, acolo unde rebelii primesc ajutor, populația adultă de gen masculin va fi exterminată fără milă, iar așezările vor fi arse din temelii”.²⁷

Consecințele unui astfel de război nu erau greu de ghicit. Așa cum scria comandantul Goldsmith acasă: „Pentru anul acesta se prevede o foamete cruntă. Țăranii înțeleg foarte bine că orice ar cultiva, le-ar fi luat de armata cea mai apropiată, de aceea nici nu mai fac însămânțări.”²⁸

Stalin cerea mereu întăriri pentru Țarițin, principalul obiectiv al cazacilor de pe Don, pentru ca Volga să fie liberă până la fortăreața bolșevică Astrahan, unde își avea baza flotila Roșiiilor. Dar, pe 10 martie, în Astrahan a început un protest al muncitorilor, sprijinit de o parte dintre soldații Regimentului 45 Infanterie. Deși a fost o demonstrație absolut pașnică, autoritățile comuniste locale au dispus înăbușirea ei fără cruțare. Detașamentul 1 chinez independent al Cekăi, condus de Pu Qisan, a deschis focul cu puștile, apoi cu mitralierele, pentru ca, în cele din urmă, să arunce grenade în mulțime. „Zeci de muncitori au fost uciși, acesta fiind doar începutul. Chinezii au fugărit oamenii toată ziua.”²⁹

Comitetul Revoluționar condus de Serghei Kirov a cerut instrucțiuni de la Moscova. Pe 12 martie, Troțki, înfuriat probabil de celelalte greve din alte orașe, inclusiv Tula, Briansk și Petrograd, a răspuns: „Acționați fără milă”.³⁰ La început, deținuții au fost împușcați, dar ulterior, ca să facă economie de cartușe, chinezii i-au înecat. Martorii își aminteau cum oamenii erau legați de mâini și de picioare și li se atârnau pietre de gât. Apoi erau azvârliți în Volga de pe șleपुरi. Unul dintre muncitori a reușit să se ascundă în cală și astfel să supraviețuiască. Ulterior povestea că în jur de 180 de oameni fuseseră aruncați de pe nava cu aburi *Gogol* doar într-o singură noapte. La Astrahan, atât de mulți au fost împușcați în birourile Cekăi, încât detașamentul de-abia a putut transporta toate cadavrele la cimitir, unde le-a azvârlit într-o groapă comună, pretextând că erau victime ale epidemiei de tifos. Estimările privind numărul celor uciși variază între 2 000 și 4 000. În aceeași lună, martie, protestele de la

uzina Putilov din Petrograd, un alt bastion bolșevic, au provocat o reacție sălbatică din partea Cekăi, la ordinul lui Lenin: 900 de arestări și 200 de oameni împușcați.

În statele baltice, ianuarie 1919 fost luna în care a început rezistența împotriva Armatei a 7-a sovietice, care avea un efectiv de aproximativ 8 000 de oameni. În prima săptămână, generalul Laidoner, comandatul estonian, și-a folosit regimentele ca să împiedice înaintarea forțelor bolșevice. Apoi, pe 7 ianuarie, Divizia 1 estoniană din nord, sprijinită de voluntarii finlandezi și de noile trenuri blindate, a contraatacat. Orașul Tapa a fost eliberat două zile mai târziu. Debarcărilor pe coastă, acoperite de două distrugătoare capturate, au surprins forțele bolșevice; pe 19 ianuarie, acestea au fost alungate din Narva de către finlandezi și de voluntarii studenți.

Vladimir Lenin și Lev Troțki (salutând) în Piața Roșie, 1919.

(Alamy/mccool)

Pe 14 ianuarie, în sud, trenurile blindate estoniene și batalionul de partizani Kuperjanov i-

au silit pe bolșevici să fugă din Tartu, în timp ce Divizia 2 a lansat contraofensiva, recuperând Tõrva și Valga în următoarele două săptămâni. Până la mijlocul lui februarie, teritoriul estonian era deja eliberat de forțele Armatei Roșii.

Guvernul provizoriu leton a dispus mobilizarea generală de-abia în ajunul Anului Nou, depinzând aproape în totalitate de *Landeswehr* german și de cei 4 000 de voluntari Freikorps din Divizia 46 saxonă, alcătuită mai ales din ofițeri și soldați nemulțumiți de Armistițiu. Pe 2 ianuarie, membri ai guvernului au fugit din Riga pe coasta Curlandiei, sperând să capete adăpost pe cuirasatele britanice. Un contraatac pe 16 ianuarie, cu primul batalion leton independent, cu „Brigada de Fier” germană Freikorps și un batalion al rușilor Albi, a făcut ca divizia de pușcași letoni bolșevici să bată în retragere. Astfel, letonii au câștigat timp ca să-și întărească forțele sub comanda lui Jānis Balodis.

Divizionul 6 Crucișătoare al lui Alexander-Sinclair a fost înlocuit pe Marea Baltică de Divizionul 1 Crucișătoare Ușoare al contraamiralului Walter Cowan. Unul dintre distrugătoarele acestuia, HMS *Seafire*, îl avea drept căpitan pe Andrew Cunningham, remarcabilul conducător al marinei britanice în al Doilea Război Mondial. Curând, vasele lui Cowan au început să domine linia de coastă, blocând astfel Flota Baltică a bolșevicilor în baza navală Kronstadt și apărând flancul forțelor antibolșevice din regiune.

După recucerirea Pskovului, lângă granița sovieto-estoniană, bolșevicii au raportat Petrogradului apariția unor probleme neașteptate, în ciuda „eliminării tuturor

contrarevoluționarilor și a dușmanilor poporului”.³¹ Mecanicii de locomotivă erau „trădători”, sabotând în mod voit locomotivele. „Pe mulți a trebuit să-i sculăm din pat și să-i ducem la muncă. Sabotajul mecanicilor de locomotivă era o lovitură colosală adusă autorității sovietice, având ca rezultat pierderea a 1 000 de vagoane de marfă, goale sau încărcate, și a 98 de locomotive.” Feroviarii au fost dați pe mâna Cekăi. „Clica mecanicilor de locomotivă știa că noi, comuniștii, nu avem nici o milă față de contrarevoluționari.”

Și mai serioasă se anunța o a treia revoltă, în orașul Luga, ca urmare a grânelor luate cu japca de la țăranii de către trupe ale Armatei Roșii. În iunie anul precedent, „detașamentul de cavalerie al lui Balahovici, cunoscut pentru soluțiile drastice la care apela, a fost extrem de activ în suprimarea acestei revolte. De exemplu, Balahovici și oamenii lui au hăcuit sate întregi cu săbiile lor. Numai câțiva săteni au fost împușcați după o judecată sumară.”³² Revolta a fost pusă pe seama „dezertorilor și a persoanelor dubioase” care profitaseră de „nivelul cultural scăzut al țăranilor din partea locului, care poate fi folosit oricând pentru astfel de provocări, de educația lor precară și de necunoașterea crasă a adevăratei politici a autorității sovietice”. Pentru ca represiunea să fie totală, Balahovici a folosit și artileria. Poate deloc surprinzător, Ceka a sprijinit fără rezerve represaliile sălbatice ordonate de Balahovici.***** „Rebeliunea albgardistă a chiaburilor din orașul Luga”, se scria în raport, „a fost înăbușită datorită acțiunilor hotărâte ale detașamentului revoluționar independent comandat de tovarășul Balahovici.”³³

Comisarul-șef al Armatei a 7-a constatat cu îngrijorare cât de furioși erau țăranii din jurul Golfului Finic și din regiunea lacului Ladoga. Drept care îi scria Elenei Stasova, din Comitetul Central, despre nevoia de „a lupta împotriva comploturilor puse la cale de burghezia finlandeză, însetată de sânge, pornită să-i spolieze pe nevoiași și încurajată de capitaliștii americani și britanici. Este necesar să creăm o atmosferă de ură și să atragem populația spre Rusia Sovietică Socialistă.”³⁴ Consiliul militar al frontului Karelia raporta și el „multe cazuri în care soldați ai Armatei Roșii uciși de localnici”.³⁵

Teroarea crea teroare și, de acolo, o cruzime fără margini. Cei din Marea Britanie și din Franța care nu voiau să-și abandoneze protejații Albi se consolau că ororile făceau parte inevitabil dintr-un război civil. Lloyd George, pe de altă parte, privea cu suspiciune entuziasmul cu care Churchill îmbrățișa cauza antibolșevică. Și chiar îi scria de la conferința de pace din Paris: „Am avut o lungă întrevedere cu Ceaikovski^{*****} și Paderewski^{*****} despre poziția lor față de Rusia și regret că nici unul dintre ei nu are aceeași părere despre Kolceak, Denikin și toți cei din jurul lor: dimpotrivă, cei doi sunt îngrijorați că succesul lor va duce la triumful reacțiunii. [...] Democrația britanică nu ne va ierta niciodată dacă eforturile noastre vor avea drept rezultat instaurarea unui regim militar reacționar în Rusia.”³⁶

23

SIBERIA

IANUARIE-MAI 1919

În Siberia aproape nesfârșită, de la Vladivostok până la Urali, exista o diversitate mult mai mare de trupe aliate decât în oricare altă regiune unde se desfășura războiul civil. Ambițiile japonezilor în zona maritimă din Extremul Orient masaseră cea mai numeroasă forță străină între Cita, Harbin, fluviul Amur și Novo-Nikolaevsk. Acesta era singurul contingent național care nu se subordona generalului francez Pierre Janin, comandantul tuturor forțelor aliate, numit de Consiliul Suprem de la Paris.

Cea mai numeroasă formațiune de sub comanda lui Janin era Legiunea Cehă, devenită acum Armata Cehoslovacă din Rusia. Amiralul Kolceak îl ridicase pe Gajda la gradul de general-locotenent, numindu-l și comandant al frontului Ural.¹ Existau două batalioane britanice, 1/9, din Regimentul Hampshire, în Ekaterinburg, și 25, din Regimentul Middlesex, împărțit între Omsk, Krasnoiarsk și Vladivostok. Cei din regimentul Hampshire nu erau deloc impresionați de ofițerii lui Kolceak și de prea numeroasele lor prietene. Un căpitan scria despre „trenurile lor cu membri ai statului-major, cele mai multe putând fi descrise pe scurt drept *bordels ambulants*”.² În Vladivostok erau și un batalion canadian și o parte din cei 1 600 de italieni. În Celiabinsk fusese trimis un batalion colonial francez, iar în Irkutsk, o unitate de 3 000 de români. Între Vladivostok și regiunea Amur erau dispuși și 8 500 de soldați americani, sub comanda generalului Graves.

Siberia se dovedea o experiență inedită pentru americani. Căpitanul William S. Barrett, din Regimentul 27 Infanterie, comanda un detașament în Habarovsk, în tundra înghețată, la 1 000 de kilometri nord de Vladivostok. Spuneau „Doamne ajută!” că aveau căciuli din blană, șube și mănuși din blană de oaie la temperaturi sub -30 °C. Spre surpriza lui Barrett, trupele japoneze staționate în același oraș își „aduseseră cu ei *yoshewara*, sau femei de consum. Fiecare dintre soldații lor primește un anumit număr de bilete *yoshewara*, pe care le folosește, le dă la schimb pe altceva sau le joacă la cărți, după cum găsește de cuviință. Am înțeles că, prin acest sistem, incidența bolilor cu transmitere sexuală este foarte scăzută, nu ca la noi.”³

Un vagon sanitar al Crucii Roșii americane în estul Siberiei, dar probabil nu parte din „Marele Tren Alb”, care trata bolnavii de tifos.
(National Museum of the U.S. Navy, domeniul public, via Wikimedia Commons)

Căpetenia locală era colonelul Kalmîkov, atamanul cazacilor de pe Ussuri. Se purta ca un șef de bandă, ucigând orice „cetățean ghinionist care i se pare antipatic” și forțând băncile să-i

plătească taxă de protecție.⁴ Avea propria fanfară, care cânta marșul lui preferat ori de câte ori intra într-o încăpere, moment în care toată lumea trebuia să sară în picioare.

Primul lot de specialiști americani, în jur de 300 de mecanici feroviari din Armata SUA, numit Serviciul Feroviar Rus, sosise în Siberia la începutul lui 1918. Administrația Woodrow Wilson i-l trimisese guvernului Kerenski cu misiunea de a reorganiza Calea Ferată Transsiberiană, care să asigure aprovizionarea armatelor rusești în războiul împotriva Germaniei. Acum, în haosul provocat de războiul civil, specialiștii americani erau mai mult decât necesari pentru a ține liniile deschise. Pentru protejarea lor fusese detașată o companie din Regimentul 31 Infanterie. Cealaltă mare contribuție a Statelor Unite a venit din partea misiunii Crucii Roșii americane din Rusia, care se străduia să amelioreze starea deplorabilă în care se găseau spitalele cu prizonieri de război și să se îngrijească de trupele aliate; de asemenea, pregătea persoane din partea locului pentru asistență medicală și avea grijă de copiii trimiși singuri în Siberia ca să scape de foametea din Petrograd.

Curând, tensiunile dintre Statele Unite și Japonia au răbufnit. Pe 25 februarie, un detașament japonez trimis din Habarovsk a fost ademenit într-o ambuscadă și distrus aproape în întregime. Din cei 311 ofițeri și soldați, 302 au fost uciși, restul fiind grav răniți. Comandanții japonezi spumegau de furie că generalul Graves refuzase să le trimită Regimentul 27 Infanterie în ajutor. Graves motiva prin faptul că „japonezii împușcaseră femei și copii; în plus, el, unul, nu

vedea dușmanul adevărat în rușii împotriva cărora fuseseră trimiși japonezii”.⁵

Nici relațiile franco-americane nu erau mai bune, ci marcate de „răceală și insatisfacție”, în primul rând fiindcă ofițerii francezi simțeau că aliații lor uitaseră că Franța „dusesese cea mai grea povară a războiului pe umerii ei”.⁶

Prezența atâtor detașamente și misiuni militare străine accentua optimismul cartierului major din Omsk al lui Kolceak, deja consolidat de victoria tânărului general Anatoli Pepeliaiev la Perm. Prim-ministrul lui Kolceak, Vologodski, era pur și simplu încântat de poziția lor națională și internațională, deși Kolceak încă mai suferea de pneumonie, adusă probabil de pandemia de gripă „spaniolă” și deloc ajutată de bețiile la care se deda.

„Ofițerii sunt încrezători că orașul Ufa va fi recucerit în decurs de aproximativ trei săptămâni”, îi spunea Vologodski conducătorului orașului Irkutsk într-o convorbire telefonică din 23 ianuarie.⁷ „Importanța guvernului nostru pe scena internațională a crescut considerabil. Faptul că Denikin l-a recunoscut pe amiralul Kolceak drept conducător suprem al Rusiei și pe Sazonov, ministru al afacerilor externe a făcut o impresie bună Aliaților. Parizienii, care aflau știrile din interviurile date de Avksentiev [unul dintre revoluționarii socialiști de dreapta exilați cu forța] jurnaliștilor americani și japonezi, în care eram priviți ca un guvern reacționar, și-au schimbat părerea, fiind influențați și de faptul că i-am autorizat pe Boris Savinkov și pe Ceaikovski, împreună cu prințul Lvov, să definească nevoile Rusiei și să le prezinte în cursul Conferinței de Pace.”

Vologodski răsufla ușurat și fiindcă certurile legate de ierarhia autorității în sfârșit se potoliseră. „Câtă energie risipită pe definirea relației dintre conducătorul suprem, în același timp comandant suprem al Armatei Ruse, și generalul Janin, pe care Aliații l-au numit comandantul forțelor aliate. Această problemă a fost rezolvată ușor, după cum știți din telegrame.”⁸ Odată cu apropierea primăverii au apărut alte elemente încurajatoare. În nord, armata lui Gajda înainta spre Kazan, intenționând să-și continue drumul spre Kotlas, în speranța deșartă că va face joncțiunea cu forțele aliate din Arhanghelsk pe Dvina de Nord. Dar cizmele oamenilor lui putrezeau în dezghețul de primăvară, în noroiul și ploaia cunoscută drept *rasputița*. Ofițerii ruși Albi protestau împotriva menținerii lui Gajda la comanda armatei după alungarea acesteia din Kazan, eșecul însă se datora parțial căilor interne de aprovizionare mai bune ale Armatei Roșii. În plus, flotilele bolșevice le dădeau o mai mare libertate de mișcare Roșiilor, față de Albi, care erau legați de căile ferate, putând să atace pozițiile acestora prin învăluire. Oricum, de dorința fantezistă a lui Churchill de a amenința Moscova în timp ce îi evacua pe cehi via Arhanghelsk se alesese praful.

În Urali și Siberia, Albii aveau, teoretic, 220 000 de oameni, dar mai bine de jumătate se aflau departe de front. Exista, de asemenea, o lipsă de unitate din cauza vanității atamanilor cazaci. Mulți soldați erau ținuti în rezervă sau folosiți la apărarea întregii Căi Ferate Transsiberiene împotriva atacurilor grupurilor de partizani

bolșevici, care își îngroșau rândurile și deveneau tot mai îndrăznețe.

Acești partizani apăreau din păduri mai ales ca să incendieze podurile de lemn, să saboteze liniile de cale ferată și să atace trenurile. Pe 20 mai, un grup de aproximativ 400 de oameni a atacat un tren și a incendiat un pod de lângă Adrianovka, la sud-est de Cita. Partizanii au fost respinși de trupele japoneze înarmate cu mitraliere. În aceeași lună, alte atacuri s-au îndreptat împotriva Diviziei 14 japoneze. Comandantul ei, generalul-locotenent Kurita, a anunțat că „s-a hotărât să-i extermine pe dușmani”.⁹

Partizanii îi terorizau pe săteni, obligându-i să-i adăpostească și să le dea de mâncare. Zăpada topită din Belebei a dat la iveală un masacru comis în iarnă după ocuparea satului. Cadavrele aveau „capetele sparte, răni adânci, urme de tortură”.¹⁰ Printre victime era și o fată de 16 ani, care se pare că fusese „ucisă fiindcă respinsese avansurile unui comisar”. Un grup s-a infiltrat în minele de cărbune de la Sucean ca să-i îndemne pe mineri la grevă și să-i amenințe. Activitatea a încetat „în majoritatea minelor de aur din regiunea Amur din cauza atacurilor bolșevice sistematice”.

Cei 14 000 de oameni ai lui Semionov nu se îndepărtau de Cita, atamanul însuși adăpostindu-se într-un fort păzit de mitraliere grele. Mulți dintre soldații lui lucrau pentru secția de contrainformații condusă de colonelul Spailov, un psihopat sadic. Numai în mai se spune că aproximativ 350 de prizonieri fuseseră masacrați pe terenul viran de lângă Adrianovka.¹¹

Divizia lui Annenkov, alcătuită din mercenari afghani, uiguri și chinezi, petrecea mai mult timp

terrorizându-i pe localnici decât vânându-i pe partizanii bolșevici. Ofițerii profesioniști Albi erau indignați de ura pe care o provocau aceștia. De asemenea, dezaprobau faptul că Annenkov, deși era comandant al frontului stepei, refuza ordinul de a-și muta oameni spre vest ca să lupte cu bolșevicii. Annenkov motiva că grupurile de kirghizi și chinezi din divizia lui „nu voiau să părăsească granița ruso-chineză, iar cazacii din Semirecensk nu voiau să-și lase stanițele fără apărare”.¹² Puținele regimente pe care, până la urmă, le-a trimis pe front erau extrem de indisciplinate, inclusiv Husarii Negri și Ulanii Albaștri. Acestea au făcut prăpăd în Petropavlovsk, jefuind în stânga și-n dreapta, motiv pentru care 16 soldați au fost trimiși în fața curții marțiale și executați.

Pe 25 februarie, Semionov a deschis lucrările Congresului Panmongol la Cita, cu reprezentanți din Tibet și Mongolia. Semionov își dorea crearea unui stat independent numit Daurskii, după un munte din apropiere.¹³ Pretențiile lui au pus pe gânduri întreg orașul Cita. Se pare că Semionov și-a luat titlul de mare duce, presa chineză însă îl numea „un biet calif de o oră și o jucărie în mâinile japonezilor”.¹⁴ Mai mult de atât, Semionov voia să aibă o armată proprie și o miliție a poporului. Inițial, se mutase în Cita cu baronul von Ungern-Sternberg, care fusese alături de el la crearea unei divizii de cavalerie mongolo-buriată, unde intrau și cazaci transbaikalieni. Problema era că buriatii trăiau peste graniță, în Mongolia Exterioară, aflată sub controlul chinezilor. Dar, după înființarea unei școli de ofițeri, aveau la dispoziție o brigadă de cavalerie cu 4 500 de săbieri.

Contrainformațiile erau și ele o preocupare majoră a statului-major din Omsk al lui Kolceak. Celulele bolșevice clandestine, în unele cazuri cu aportul revoluționarilor socialiști de stânga, se răspândeau peste tot în Urali și Siberia. La sfârșitul lui martie, secția de investigații speciale a Albilor „a arestat în masă comuniști în Celiabinsk, Ekaterinburg, Kurgan, Petropavlovsk și Omsk”.¹⁵ Numai în noaptea de 3 aprilie, secția de contrainformații a Albilor a arestat 66 de comuniști în Celiabinsk. Aceștia au fost aduși la Ufa, oraș recuperat de la bolșevici, și supuși unor interogatorii brutale. „Curtea marțială i-a condamnat la moarte pe 34 dintre ei, unii prin spânzurare, alții prin împușcare. Dar, până la urmă, toți au murit la fel. În noaptea de 16 spre 17 [aprilie] au fost căsăpiți de mai mulți cazaci beți.” Acest episod pare să fi făcut parte dintr-un masacru general în care au pierit 670 de prizonieri, inclusiv mulți revoluționari socialiști de stânga.¹⁶

Comitetul comunist clandestin din Omsk a presupus că rețelele lui fuseseră trădate de un agent dublu cunoscut drept „Karlovici”, alias Stanislav Rogozinski, care venise la Omsk din Celiabinsk ca delegat la cea de-a treia conferință clandestină a partidului, în martie.¹⁷ În urma denunțului, Rogozinski a fost eliminat rapid, deși era fără vină. Albii prinseseră trei comuniști care se ocupau de o „expropriere” neaprobată de comitetul de partid local. Toți trei au fost „reduși la tăcere”, după ce unul dintre ei, Obrazțov, „a dat numele tuturor membrilor organizației, probabil după bătăile îndurate”.¹⁸

Armata de Vest a generalului Mihail Hanzin a recucerit Ufa pe 13 martie, după traversarea

râului Belaia, acum înghețat, luând prin surprindere Armata a 5-a de sub comanda lui Blumberg.¹⁹ Troțki a scăpat ca prin urechile acului datorită trenului său blindat. Pe 17 aprilie, Hanzin a ocupat Buguruslanul, apoi a trebuit să se oprească, trimițând o divizie în sud, spre Turkistan, ca să-i salveze pe atamanul Dutov și pe cazacii lui din Orenburg. Armata 1 a lui Tuhacevski, alcătuită din 14 000 de oameni, care tocmai ocupase Orenburgul, se pregătea să-l amenințe pe Hanzin din spate. Curând, slăbiciunea cazacilor din Orenburg în partea cea mai de sud a frontului din Ural se va dovedi fatală.

Trupele de recruți din ambele tabere demonstraseră deja că nu voiau să se sacrifice inutil. Șeful de stat-major din Omsk, generalul-maior Lebedev, s-a înfuriat auzind că „unii recruți noi din unitățile operaționale cer administrației districtuale să le elibereze un document în care să se specifice că ei nu și-au oferit serviciile ca voluntari, ci au fost recrutați cu forța. Asta ca să nu fie persecutați de bolșevici în caz că sunt prinși. Prin prezenta, ORDON ca astfel de documente să nu fie eliberate niciodată. Comandanții și oficialii trebuie să le explice că soldații care cer așa ceva nu merită înaltul titlu de RĂZBOINIC RUS, care își apără Patria fără preget, în cel mai onorabil mod cu putință.”²⁰

La scurt timp, însuși Conducătorul Suprem a emis un alt ordin, elocvent pentru panica tot mai mare care cuprindea statul-major al lui Kolceak. „Soldați tineri din armata noastră, recrutați de curând, se predau dușmanului sau trec de partea lui înainte de luptă. În timpul bătăliilor, membri ai populației locale acționează împotriva noastră.”²¹ Întreaga avuție, inclusiv pământul, a familiilor

acestora trebuia să fie confiscată în folosul statului. „În cursul operațiunilor nu-i luați prizonieri pe cei mai sus menționați. Aceștia trebuie împușcați pe loc, fără judecată.”

Nici bolșevicii nu se bucurau de mai multă simpatie din partea populației civile. Un comisar al Armatei Roșii de pe frontul din Ural se plângea lui Stasova de „sabotaj în aproape toate instituțiile”.²² Localnicii aveau o atitudine atât de ostilă față de autoritatea sovietică, încât îi urau pe agitatorii Partidului și îi porecleau „aligatori”. Curând, liderii bolșevici au hotărât înființarea unor lagăre de muncă silnică pentru civilii condamnați de tribunalele revoluționare.²³

O vulnerabilitate și mai mare exista la sud de Orenburg. Armata cazacă din Ural, comandată de noul ei ataman, generalul Vladimir Tolstov, a încercat să recucerească Uralskul (acum Oral, în Kazahstan), capitala Uralului. O incursiune a Diviziei 25, conduse de Vasili Ceapaev, chemată din Ufa, a pus-o pe fugă, dar un contraatac neașteptat, la Lbișcensk, i-a prins pe oamenii lui Ceapaev cu garda jos și acesta a fost ucis.***** Majoritatea cazacilor din Ural s-au întors în mare grabă la stanițele lor ca să-și apere casele și familiile. Pe 5 februarie, Tolstov a ordonat rezistență până la sacrificiul suprem. „Armata va fi reformată. Retragera pripită trebuie să înceteze imediat. Cazacii care abandonează lupta ca să se întoarcă la așezările lor trebuie să revină la unitățile de pe front de care aparțin, altfel vor fi pedepsiți cât mai aspru. Stanițele pot interveni ca să-i trimită pe cazaci înapoi la unitățile lor.”²⁴

Cazacii pierduseră atât de mulți cai, încât Tolstov a ordonat ca acei luptători care rămăseseră pe jos să fie transportați cu săniile

sau căruțele, câte cinci odată. Toți cazacii trecuți de 50 de ani trebuiau să se înroleze în Miliția Sfintei Cruci a Înțeleptului Kabaev. „Deși suferim din cauza dezintegrării unităților, oamenii plecând de capul lor, ofițerii trebuie să rămână la post, chiar dacă nu mai au pe cine comanda. Ofițerii trebuie să revină la unitățile lor în cel mai scurt timp posibil. Secții speciale vor fi înființate ca să se ocupe de dezertori și de armele dosite în stanițe.”²⁵ Pentru generalul Tolstov, cel mai rău era „acel fenomen rușinos, cazacii care își vând puștile și mitralierele”.

În a doua săptămână a lui martie, trupele lui împutinate s-au retras spre sud, la Guriev (Atîrau), pe coasta Mării Caspice. Acolo, spre furia localnicilor, și-au abandonat răniții și bolnavii de tifos ca să poată ajunge cât mai repede în nord-est, alături de trupele lui Kolceak. Calvarul prin care au trecut soldații rămași din Armata Uralului în pustietățile Turkistanului a fost una dintre ororile mai puțin cunoscute ale războiului civil.²⁶

Din cauza căilor de comunicație precare de la un capăt la celălalt al întinsului teritoriu euro-asiatic, liderii aliați nu aveau o idee clară asupra situației reale, mai ales când evenimentele s-au întors împotriva Albilor. Adesea, propriile misiuni militare evitau să recunoască, în rapoartele lor, cum stăteau lucrurile cu adevărat. Chiar dacă existau puține speranțe privind încheierea grabnică a conflictului, Puterile Aliate întrunite la Paris au declarat, spre sfârșitul lui mai, că erau pregătite să ajute în continuare trupele lui Kolceak, „cu condiția ca poporul rus să se bucure cât mai curând de libertate, autoguvernare și pace”.²⁷ Prin urmare, condițiile puse de ele pentru

a continua să trimită muniție, tehnică de luptă și alimente includeau garanția din partea Albilor că vor „convoca o Adunare Constituantă, aleasă prin vot liber, secret și democratic, ca For Legislativ Suprem al Rusiei” și că vor „încerca să reintroducă regimul distrus de revoluție”.

Alte condiții prevedeau ca declarația amiralului Kolceak de a achita datoriile externe ale Rusiei să fie respectată, „independența Finlandei și a Poloniei să fie recunoscută”, alături de cea a statelor baltice și a țărilor transcaucaziene și transcaspice, dezacordurile privind unele teritorii urmând să fie rezolvate de către Liga Națiunilor. De asemenea, Puterile Aliate și Asociate „salutau cu satisfacție declarația amiralului Kolceak și a susținătorilor acestuia de a nu reintroduce fostul sistem agrar”. Acest comunicat era semnat de Georges Clemenceau, David Lloyd George, V.E. Orlando pentru Italia, Woodrow Wilson și Saionji Kinmochi pentru Japonia.

Pe 4 iunie, contele Damien de Martel, reprezentantul Franței la Omsk, a transmis asigurările amiralului privind organizarea alegerilor pentru Adunarea Constituantă cu prima ocazie. Kolceak susținea, cam neconvingător, că „o comisie le pregătește chiar în aceste momente, pe baza sufragiului universal”.²⁸ Apoi se eschiva de responsabilitatea recunoașterii granițelor și a independenței statelor învecinate care se desprinseseră din Imperiul Țarist, spunând că ar fi fost mai democratic dacă decizia finală asupra frontierelor ar fi fost lăsată în seama Adunării Constituante. Pe 22 iunie, liderii Puterilor Aliate și-au exprimat satisfacția la primirea veștii că amiralul Kolceak accepta fără rezerve condițiile lor. Dar nu reiese de nicăieri că vreun

reprezentant al Aliaților aflat alături de forțele Albilor ar fi exercitat vreo presiune asupra omologului rus de a-și onora obligațiile acceptate.

Churchill se simțea frustrat că guvernul britanic refuza să-l recunoască pe Kolceak drept șef al „guvernului rus”, deși secretarul de stat pentru afaceri externe, lordul Curzon, îl avertizase că „există mari suspiciuni privind tendințele imperialiste ale lui Kolceak”, preferând doar „formula mai modestă a Guvernului Provizoriu al Siberiei”.²⁹ Agresivul Churchill habar nu avea cât de rapid lucrurile puteau lua o întorsătură neplăcută.

Armata Roșie se întărea văzând cu ochii, până în mai reușind o breșă pe care nici măcar forțele mai bine instruite ale lui Kappel nu au putut să o împiedice. Armata din Vest a lui Hanzin a fost silită să se retragă în grabă, Gajda însă, hotărât să reia înaintarea, a refuzat să facă la fel. Și situația politică se deteriora. Pe 20 mai, generalul reacționar Saharov a acceptat să devină șeful de stat-major al Armatei din Vest, cu condiția ca toți revoluționarii socialiști să fie reținuți. Această condiție făcea, desigur, jocul comuniștilor. Trei zile mai târziu, Roșiii au atacat Ufa. Cazacii din Orenburg ai lui Dutov au fost învinși lângă Sterlitamak și împinși spre sud. Kappel însă, folosindu-se de faptul că bolșevicii nu aveau cavalerie, a lansat un contraatac, obligându-i să se retragă. A fost doar un moment de respiro. Cavaleria lui Volkov a primit ordin să descalece și să ajute infanteria să apere Ufa, dar fără folos. Orașul Ufa era abandonat pe 8 iunie.

DONUL ȘI UCRAINA

APRILIE-IUNIE 1919

Atacurile repetate și eșuate ale cazacilor de pe Don asupra Țariținului, soldate cu multe victime, au dus la căderea generalului Krasnov în februarie. Succesele lui Denikin în Caucaz și promisiunea unui ajutor britanic însemnau acum că Armata Donului trebuia să facă joncțiunea cu Armata Voluntarilor într-o poziție subordonată. O a treia formațiune, Armata Caucazului, alcătuită în cea mai mare parte din cazaci din Kuban, urma să fie înființată sub comanda generalului baron Vranghel, eroul campaniei de acolo. Denikin va fi comandantul suprem al Forțelor Armate din sudul Rusiei, cu cartierul general în Ekaterinodar, capitala Kubanului.

La început, relația dintre Armata Voluntarilor și cazacii de pe Don a fost mai mult un mariaj de nevoie decât de plăcere. Armata Donului era într-o stare de colaps, motiv pentru care Krasnov a demisionat la mijlocul lui februarie. Noul ataman al cazacilor de pe Don era generalul-locotenent Bogaevski, un fost comandant țarist al Corpului I Gardă de Cavalerie care, spre deosebire de predecesorul lui, a colaborat bine cu Armata Voluntarilor. Cele două armate însă au rămas diferite ca orientare. Armata Voluntarilor se considera parte a Antantei și în război cu Puterile Centrale. Conducătorii și ofițerii ei nu vedeau cu ochi buni colaborarea cazacilor cu ocupanții germani, iar speranța lui Krasnov într-o federație cazacă independentă era, pentru ei, o sfidare separatistă a naționalismului rus.

Prima prioritate în primăvara lui 1919 a fost recucerirea regiunii Don. Dezintegrarea parțială a armatei lui Krasnov însemna că până și Rostov-pe-Don era amenințat de contraatacurile bolșevicilor. Rostov însă a fost apărat de acea figură stranie, obeză – generalul Mai-Maevski, mai șiret decât comandantii Roșiilor, învingându-i în bazinul Donețk, ajutat și de protejatul lui înspăimântător, Andrei Șkuro.

Șkuro era un comandant curajos și viclean, venerat de oamenii lui, dar și arogant și nesăbuit, fără nici o urmă de respect față de autoritate. Îi șantajase fără rușine pe Denikin și Mai-Maevski ca să-l facă general-locotenent la 32 de ani. Mulți dintre cei care îl cunoșteau erau dezgustați de convingerile lui politice. Șkuro nu era doar sadic, ci și un anticomunist și antisemit înverșunat. Îi plăcea să vadă cum erau biciuiți prizonierii și era mare amator de orgii cu prostituate și cu multă băutură. Potrivit unui ofițer sosit ulterior cu misiunea militară britanică, Șkuro „se bucura de simpatia trupelor fiindcă le lăsa să prade” și era un „mare desfrânat, dispunând de un harem de zece concubine”.¹

Adunați ca să-i mulțumească pentru eliberarea orașului, cetățenii prosperi ai Rostovului i-au oferit o sumă de bani consistentă ca dovadă a aprecierii lor. Șkuro n-a făcut decât să dea teancul de bancnote unui membru al escortei lui de cazaci. „la de-aci și du-te la curve!”, i-a spus el tare, ca să-l audă toți.² Apoi li s-a adresat burghezilor: „Eu vărs sânge aici ca să aveți o viață liniștită. Credeți că banii ăștia sunt de ajuns?” Șkuro voia nu mai puțin de zece milioane de ruble de la ei.

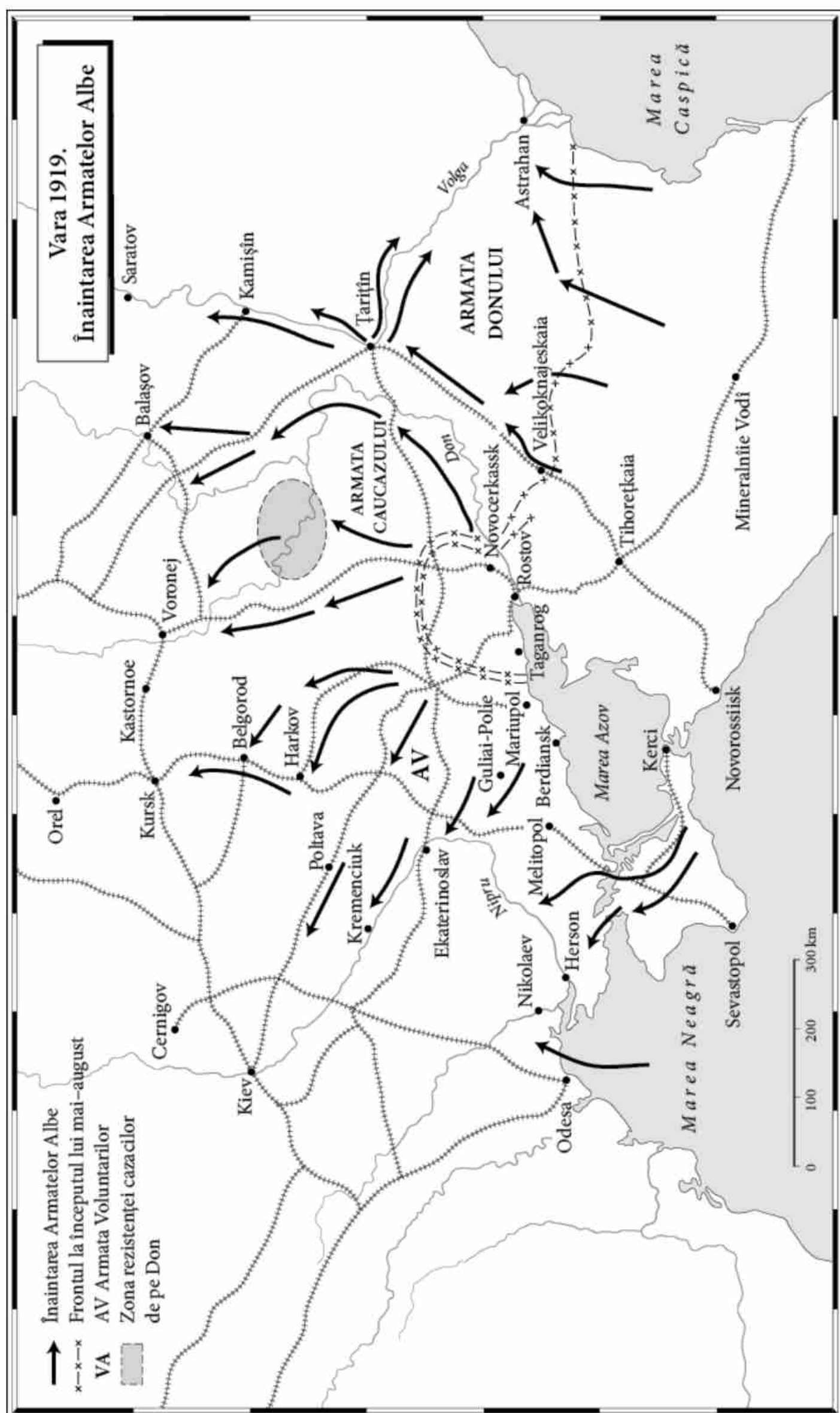
Scriitorul Ivan Najivin își amintea cum își sărbătorise Șkuro ridicarea în grad. „Trenul lui

Șkuro avea câteva vagoane bune, cu două orchestre: o orchestră simfonică și o fanfară. În vagonul lui Șkuro era un grup întreg de cântărețe împopoțonate de cabaret, iar orgiile se țineau lanț, zi și noapte.”³ În timp ce trenul încetinea la intrarea într-o gară, în regiunea minieră recucerită a Donețkului, beat, Șkuro cânta la fereastra deschisă strofa lui preferată:

Cu banda mea o sută de orașe voi
prăda!
Să curgă vodca, iubirea mea dintâi,
Băuturica mea de căpătâi!

„O mulțime de mineri în salopete murdare stăteau acolo”, continua Najivin, „și, neavând încotro, îi ascultau cum cântă pe ofițerii beți, marii luptători pentru o Rusie unită, indivizibilă. Șkuro a ridicat paharul și a strigat: «Muncitori și țărani! Trăiască marea Rusie! Beau în sănătatea voastră, *Uraaa!*» După ce și-a golit paharul, l-a spart de peron. Muncitorii au rămas tăcuți și încruntați în timp ce Sotnia Lupilor striga: «*Uraaa! Uraaa! Uraaa!*»”

În aprilie, Armata Voluntarilor condusă de Mai-Maevski a înaintat rapid spre nord, în direcția Harkovului, după bătăliile câștigate în jurul Petrogradului. Pe drum, trupele lui profesioniste au împrăștiat ușor cavaleria de gherilă a lui Mahno. După ce a ocupat Iziumul, generalul Șkuro a făcut un scurt popas. Învingătorii au fost primiți cu aplauze furtunoase, consemna radiotelegrafistul lui Șkuro. „Fetele și doamnele prindeau flori la pieptul Voluntarilor, iar eu curând am devenit un buchet ambulant.”⁴

Peste câteva ore, citadela bolșevică a Harkovului a început să audă artileria Albilor în depărtare. „Comuniștii care alergau de colo-colo prin oraș în scurtele lor din piele erau albi la față”, scria cu satisfacție avocatul Valentin Lehno, membru al Dumei orașului din partea Cadeților.⁵

„Se vedea de la o poștă că vor părăsi Harkovul dintr-o clipă într-alta.”

Lehno petrecuse noaptea ascuns într-o grădină năpădită de buruieni ca să nu fie luat ostatic sau să fie trimis la săpat tranșee în sudul orașului. Spre prânz, a auzit artileria dinspre Merefa, exact în sud. Nu peste mult timp a văzut cum soldații Armatei Roșii fugeau din calea Regimentului Drozdovski. „Pe drum își aruncau puștile, cartușierele și orice alt echipament militar peste garduri, în grădinile oamenilor.”

Ca membru al Dumei orașului, Lehno a fost inclus într-o comisie desemnată să discute cu cetățenii nevinovați ținuti ostatici în închisoarea Holodnogorskaia și să-i elibereze. „La un moment dat a fost chemat Preobrajenski. Acesta fusese acuzat că era «contra» [revoluționar]. Un tânăr în haine semimilitare a intrat în încăpere. Albise complet. De la el am aflat că bolșevicii împușcaseră o mulțime de ostatici și de contrarevoluționari cu o noapte în urmă. În jurul orei 2 dimineața, casapul Saenko de la Ceka, cunoscut în tot Harkovul, a sosit la închisoare. Ca de obicei, era beat criță. A trecut pe la fiecare celulă și a strigat numele de pe o listă. I-a scos în curte și i-a împușcat imediat. A strigat doi inși din celula lui Preobrajenski, pe urmă l-a strigat și pe el. Calm, Preobrajenski a răspuns: «Pe el l-ați împușcat ieri». Ceilalți deținuți din celulă au tăcut mâlc. «Aha», a mormăit Saenko. Colegii de celulă nu l-au trădat pe Preobrajenski, dar până dimineață acesta a albit de tot. ^{*****6}

Apoi Lehno a constatat, împreună cu medicii patologi din comisie, crimele comise de Ceka. A mers la trei gropi mari pline cu cadavrele ostaticilor, aflate lângă Institutul de Tehnologie de pe strada Ceaikovski. „Am examinat locul,

absolut înfiorător. Peste tot în acea clădire cu mai multe etaje am găsit urme ale atrocităților comise de bolșevici. Dâre de sânge aproape în fiecare încăpăre. Ostaticii au scris pe pereți, pe pervazuri, oriunde se putea scrie. Mulți dintre acești martiri au scris pentru ca familiile să afle despre moartea lor, de aceea și-au trecut și adresele. Din cele scrise era clar că multe dintre victime nu erau *burjui*. Pereții subsolului unde au avut loc execuțiile erau acoperiți cu sânge, cu bucăți de piele, cu păr și bucăți de creier. În încăpărea de lângă subsol am găsit o «mănușă» intactă, jupuită de pe mâna unei persoane care încă mai trăia, și două rupte. [...] Mi s-a făcut părul măciucă în momentul în care am trecut la examinarea celor peste 300 de cadavre găsite acolo. Unele peste altele, la întâmplare, fără să se țină cont de vârstă, sex, statut social sau naționalitate, toate victime ale «noului regim».”⁸ În alte gropi au găsit victime torturate. „Erau în pielea goală, cu epoleți decupați din umeri, urme de centuri pe spate, urme de vergi pe picioare. N-am putut stabili cine erau acei nefericiți.”

Pe generalul Mai-Maevski, care se instalase cu mult fast în hotelul Astoria, orașul îl interesa doar ca sursă de venit. Dispariția controalelor comuniste însemna revitalizarea imediată a vieții economice. „Negustorii au revenit în piețe cu mărfuri inimaginabile doar cu câteva zile în urmă.”⁹ Mulți dintre ei însă au apelat la Armata Voluntarilor pentru a li se înapoia bunurile rechiziționate de bolșevici, care încă mai erau încuiate în depozite. Când Valentin Lehno l-a abordat pe ofițerul lui Mai-Maevski care se ocupa de această problemă, răspunsul a fost: „Da, v-am salvat proprietățile și asta costă bani”. Lehno a întrebat cât, iar ofițerul i-a spus o sumă care l-a

făcut să rămână „cu gura căscată. A trebuit să mă tocmesc și, până la urmă, ne-am înțeles.”

În mai, Albii au primit un ajutor nesperat când atamanul Grigoriev din Ucraina a dezertat de la bolșevici ca să pornească o campanie de pogromuri antisemite și de jafuri. Luptele erau mai aprige pe flancul de est, unde cazacii sperau să recucerească regiunea de peste Don. Regimentul 15 al cazacilor de pe Don a primit ordin să trimită agenți peste fluviu care să ofere recompense pentru informații importante.¹⁰ Armata a 9-a a bolșevicilor se chinuia să facă față revoltelor cazace din spatele ei, provocate de atacurile asupra preoților și a bisericilor, cât și de programul barbar de „decazacizare” prin care se urmărea distrugerea culturii tradiționale, program criticat de către Mironov într-un mesaj trimis lui Troțki.^{*****} „Cazacii și-au scos armele din ascunzători (erau, de exemplu, ascunse în fluviu sau în sicriele din cimitire) și au atacat Comitetul Revoluționar”, raporta Kremlinului Biroul Politic din Don despre o revoltă. „Mai mulți membri ai comitetului au fost uciși, alții, împreună cu mici garnizoane, au reușit să ajungă la trupele noastre.”¹¹

Conștient de prejudiciile aduse de „decazacizare”, Lenin a trimis o telegramă Comitetului Revoluționar Militar al Frontului de Sud. „Am dori să vă atragem atenția asupra importanței precauției cu care trebuie să acționați când vreți să schimbați mici aspecte ale vieții de zi cu zi care nu joacă nici un rol în politica generală și a căror modificare irită populația. Concentrați-vă cu fermitate pe problemele principale și faceți concesii

practicilor arhaice cu care este obișnuită populația.”¹²

Astfel de instrucțiuni erau ignorate de comisari, care duceau o campanie echivalentă cu genocidul. Iona Iakir, acum membru al Consiliului Revoluționar Militar al Armatei a 8-a, nu era de acord. „Am învins în luptă dreaptă monstrul puturos, aflat în descompunere, al trupelor lui Krasnov, iar acum tolerăm și încălzim la pieptul nostru șarpele trădării eternilor lachei ai țarului, cazacii.”¹³ Existau motive de îngrijorare și în privința altui pericol. „Mahno este un magnet periculos pentru unitățile instabile ale armatelor a 8-a și a 9-a”, raporta comisarul Armatei a 12-a.¹⁴ „Dezertorii trec fluviul la el.”

Divizia 14 de pe flancul stâng al Armatei a 9-a trebuia să facă joncțiunea cu Armata a 10-a, care avea baza în Țarițin. „Această Armată a 10-a va deveni faimoasă peste 20 de ani”, scria comisarul Eduard Dune, „fiindcă Iosif Djugașvili fusese membru al consiliului ei revoluționar, dar la vremea aceea armata era faimoasă doar fiindcă teroriza orașul cu execuțiile în masă.”¹⁷ La un moment dat, „statul-major al Armatei a 9-a a dat bir cu fugiții în cel mai rușinos mod cu putință”.¹⁸ Întregul mal stâng al Donului, pe o distanță de 300 de kilometri, a fost părăsit fiindcă „Armata a 10-a n-a avut curajul să se aventureze prea departe de Țarițin”.¹⁹

Unitățile de cavalerie ale Armatei a 10-a erau alcătuite mai ales din cazaci bolșevici și nu beneficiaseră prea mult de pe urma campaniei de recrutare „Pe cai, proletari!”. Un sergent cazac din armata țaristă, Boris Dumenko, înființase prima brigadă de cavalerie a Armatei a 10-a, avându-l drept locțiitor pe Semion Budionîi. Budionîi, la fel de faimos pentru mustața lui de

cavalerist tot mai bogată ca și pentru rezistența la băutură, șiretenia țărănească și curajul nebunesc, nu era cazac, ci un *inogorodni*. Cei doi s-au certat, Budionîi fiind de partea lui Stalin, iar Dumenko, de partea lui Troțki. Trupele lui Dumenko îl venerau. „Soldații vorbeau despre el cu mare respect”, scria unul dintre ei, „lăudându-i vitejia.”²⁰ Izolat de campania lui Vranghel în Caucaz, Dumenko și-a reunit trupele cu restul Armatei a 10-a după un marș eroic, pe drum amenințând Rostovul și aflând că, în absența lui, soția și fiica lui fuseseră ucise de Albi.

Comandând formațiuni diferite după conflictul dintre ei, Dumenko și Budionîi au pus bazele cavaleriei, Dumenko însă nu a supraviețuit în cuibul de vipere al rivalităților comuniste. După ce corpul de cavalerie de sub comanda lui a ocupat Novocerkasskul, capitala regiunii Don, în ianuarie 1920, a fost acuzat de uciderea unui comisar trimis să-l ancheteze și, câteva luni mai târziu, a fost împușcat.

În mai, Armata a 9-a a bolșevicilor s-a împărțit în grupuri mici de-a lungul căii ferate Millerovo. „Rămășițele diviziilor 14 și 23, ca și brigada Kamîșin, se retrag spre satul Ust-Medvedițkaia”, raporta Divizia 1 Infanterie a cazacilor de pe Don.²¹ „Mici unități bolșevice de luptă și de apărare ocupă zona dintre Don și Țarițîn de-a lungul căii ferate.” Divizia a primit ordin să „curețe întreaga zonă de bolșevici, să mobilizeze grosul populației cazace cu vârsta între 18 și 48 de ani și să-i aresteze pe toți cei care lucrau pentru bolșevici”. Revolta cazacilor de pe Don din spatele Armatei a 9-a le-a provocat pierderi importante bolșevicilor. Soldați, ofițeri și chiar comandantul Armatei a 9-a au dezertat la Albi.

Brusc, balanța războiului înclina spre Albi. Ucraina era expusă după dezertarea lui Grigoriev. La vest de Armata Donului, Voluntarii lui Mai-Maevski, conduși de corpul de cavalerie al lui Șkuro, au cucerit Donețkul și au înaintat rapid spre Harkov, apoi au ocupat Poltava și, ulterior, Ekaterinoslavul. Aproape doar forțele de gherilă ale lui Mahno rămâneau să continue lupta. Pericolul ca Albii să izoleze Crimeea i-a făcut pe bolșevici să se retragă de acolo în mare grabă. Între timp, pe frontul Ural și pe cel siberian, reocuparea orașului Ufa de către Albi și amenințarea pe care armata lui Gajda o reprezenta pentru Kazan au abătut atenția Kremlinului de la frontul de sud, cu consecințe grave. Aproximativ 80 000 de oameni și grosul tehnicii de luptă au plecat spre Ural.

În cea de-a treia săptămână din mai, cazacii din Kuban comandați de generalul Vranghel au administrat o înfrângere usturătoare Armatei a 10-a la sud-vest de Țarițin. Acel ghimpe din coasta Armatei Roșii, Filipp Mironov, a văzut consecințele în gara din Țarițin. „Soldați răniți ai Armatei Roșii, abandonați, care cereau ajutor, zăceau prin gară, pe lângă garduri. Pe urmă am văzut trenul sanitar. [...] În vagoane, bolnavii stăteau alături de cadavre. Muștele acopereau cadavrele tovarășilor morți, apoi se lăsau pe bolnavi. Am vorbit cu medicul-șef Dmitrovski, care mi-a spus că nu avea cine să aibă grijă de răniți când, în realitate, trenul era plin de personal sanitar, cu banderole pe mânecă. Lucrurile pur și simplu nu mai pot continua așa, altfel revoluția se va îneca în sângele muncitorilor.”²²

O lună mai târziu, trupele lui Vranghel au ajuns la marginea Țariținului, gata să facă ceea ce nu reușise Krasnov. Armata Caucazului era ajutată

de britanici, nu doar cu tehnică de luptă terestră. Escadrila 47 a Forțelor Aeriene Britanice, cu bombardiere DH.9 și avioane de vânătoare Sopwith Camel, aveau baza pe un aerodrom improvizat de lângă Beketovka. Avioanele de vânătoare au decolat devreme într-o dimineață, fiind avertizate că Budionii și cavaleria lui se pregăteau de atac. Piloții fuseseră informați că Vranghel și cazacii din Kuban care urmau să le țină piept se vor așeza în formă de X ca să poată fi recunoscuți din aer. În timp ce se îndreptau spre nord, piloții au văzut clar cum o parte din cavaleria Albilor alcătuia un X într-un pătrat deschis. Dincolo de el au văzut și cum cavaleria Roșiilor pregătea o capcană pentru cazacii din Kuban. Un grup mic s-a apropiat de ei ca să-i provoace, în timp ce grosul se ascundea după un dâmb. Piloții, armându-și cele două mitraliere Vickers, au coborât în picaj, gloanțele trase de aproape punând cavaleria bolșevică pe fugă.

Trenul blindat Rusia Unită, al Albilor, care a ajutat la ocuparea orașului Țarițin de pe Volga.

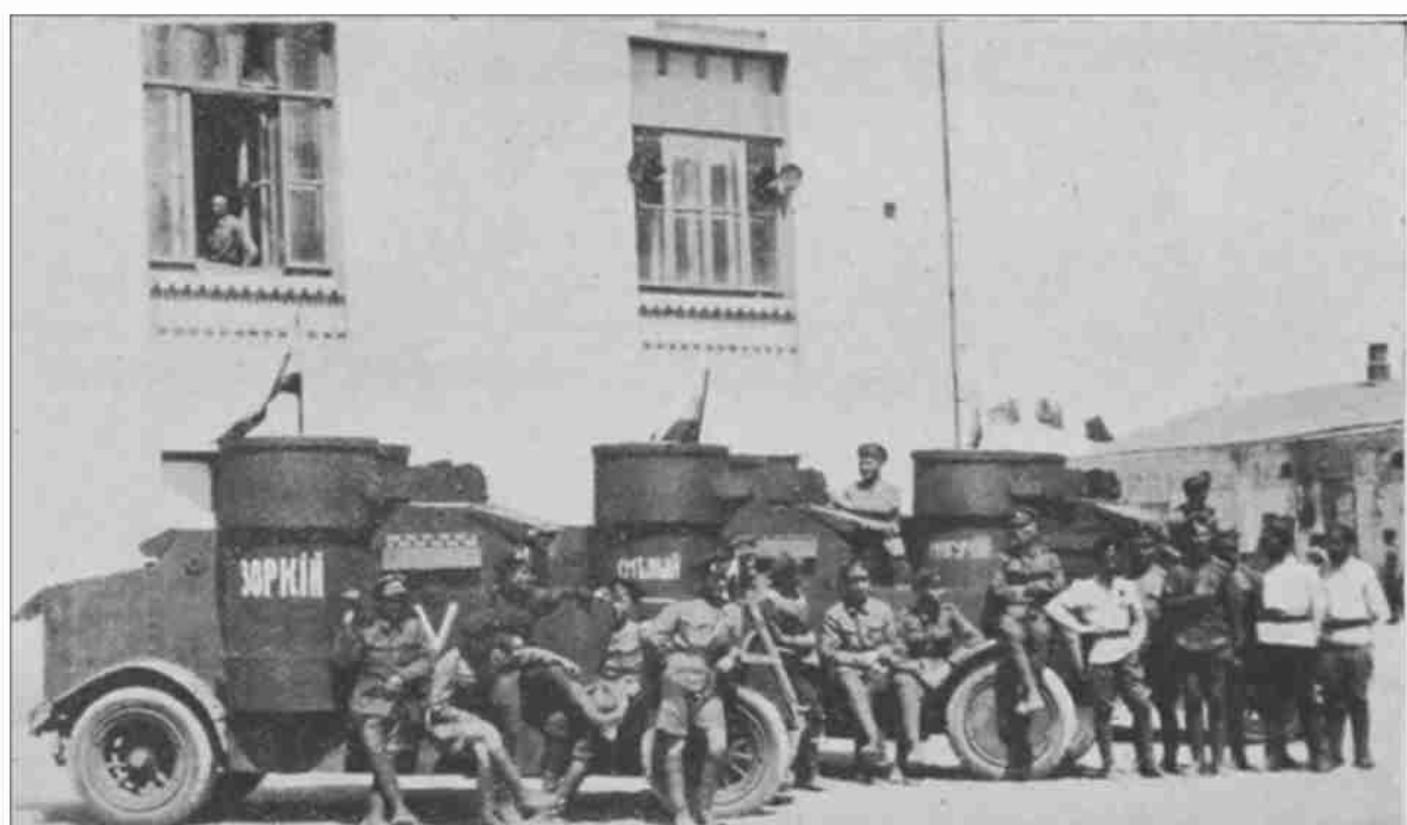
(Alamy/Süddeutsche Zeitung Photo)

Cu puțin înainte de atacul principal asupra sistemului de apărare al Țariținului, avioanele de vânătoare plecate în recunoaștere au doborât un balon de observație al bolșevicilor care ar fi putut detecta cele șase tancuri britanice. Dar a doua zi, când să înceapă asaltul, tanchiștii au constatat că aveau combustibil doar pentru un singur tanc. Drept care maiorul Ewen Cameron-Bruce din corpul de tancuri a condus atacul într-un tanc Mark V, chiar dacă, în urmă cu doi ani, își pierduse un braț în Bătălia de la Messines. Acest monstru din fier, singur, trecând peste vălătuci de sârmă ghimpată și primul șir de tranșee, a fost suficient ca să-i sperie pe bolșevici și să-i pună pe fugă. Prăzile de ordin militar au fost considerabile. Pe lângă fabricile de muniție din Țarițin, un număr impresionant de tunuri și de mitraliere, Albii au pus mâna pe trenuri blindate și pe multe locomotive și vagoane extrem de necesare.

Colonelul conte Dmitri Heiden a ajuns la Țarițin la scurtă vreme după ocuparea acestuia. A rămas descumpănit de liniștea mormântală din jur. „Străzile erau pustii, locuitorii fuseseră atât de terorizați de bolșevici, încât acum le era frică să iasă din casă. Piața era aproape goală, ferestrele prăvăliilor erau astupate cu scânduri bătute în cuie, la tarabe nu era nimeni, restaurantele erau închise și la gară și în oraș, iar pe Volga nu se vedea nici măcar o barcă.”²³

Denikin îi spusese lui Heiden să evalueze echipamentul și aprovizionarea armatelor de sub comanda sa. Mari cantități de tehnică de luptă britanică, inclusiv uniforme kaki, soseau cu vasele în portul Novorossiisk și trebuia distribuite. Heiden a mers direct la Vranghel, pe care nu-l mai văzuse de la retragerea din

Bucovina, din 1917. „Generalul Vranghel nu se schimbase prea mult în acei doi ani, arăta tot vesel, vivace și impulsiv, în același timp dând impresia că era născut pentru a fi lider.”²⁴ Armata lui Vranghel era alcătuită din Corpurile I și II ale cazacilor din Kuban și din Corpul de Cavalerie, dar și din trei divizii independente: divizia cazacilor din Astrahan și Diviziile 6 și 7 Infanterie. Vranghel l-a îndemnat să cântărească bine situația diviziei cazacilor din Astrahan. Acum, îi explica el, aprovizionarea cu alimente se ameliorase datorită proviziilor bolșevice găsite în Țarițin.

*Autoblindate britanice la Țarițin (ulterior
Stalingrad) în august 1919.
(Alamy/Reading Room 2020)*

Heiden a fost realmente șocat de ceea ce văzuse la cazacii din Astrahan aflați în Raigorod, la 50 de kilometri în aval, unde erau atacați din când în când de flota Volga-Caspică a bolșevicilor. „Trupele trăiau într-o sărăcie lucie. Mulți cazaci umblau în picioarele goale sau în papuci. Mai puțin de jumătate aveau cizme sau bocanci cu șireturi. Mulți purtau cămăși și pantaloni în zdrențe, ca și prizonierii din Armata

Roșie.”²⁵ Heiden și-a dat seama că, „în timpul Războiului Civil, toate tranzacțiile anterioare dintre front și spatele frontului erau date peste cap. În trecut, spatele frontului răspundea nevoilor armatei. Acum rolurile se inversaseră. Toate tranzacțiile se bazau pe ceea ce putea fi luat de la dușman, inclusiv prizonierii.” Ceea ce era adevărat. Ambele tabere, cel puțin pentru o parte din război, se bazau pe forțarea prizonierilor să li se alăture pentru a-și reface efectivele după pierderile suferite într-o bătălie. Dacă nu erau apți din cauza rănilor sau a bolilor, li se luau hainele și încălțările. Deprimat de „hainele lor găurite, prin care li se vedea pielea”, Heiden avea la dispoziție doar 3 000 de uniforme britanice pentru cele două divizii de infanterie.

Comandantul Goldsmith de pe HMS *Montrose* auzise că Albii din Novorossiisk erau atât „de apatici și de puturoși”²⁶, încât marina britanică trebuia să folosească prizonieri de război turci ca să descarce proviziile pentru trupele lui Denikin. Descărcarea însă era doar o parte a problemei. Furturile și corupția, la fiecare pas, erau cele care făceau ca proviziile să se scurgă printre degete. Paturile și așternuturile trimise spitalelor de campanie dispăreau imediat, iar absența hainelor pentru populația civilă însemna că femeile transformau uniformele kaki pentru a fi purtate și de ele, și de bărbații lor.

Din discuțiile purtate cu Vranghel, Heiden și-a dat seama cât de critic era acesta la adresa strategiei lui Denikin și a dependenței lui de baza din Caucaz. Deși Armata din Caucaz era formată în mare măsură din cazaci din Kuban și Terek, Vranghel simțea că apărarea continuă a regiunilor cazace anula singura șansă pe care o

aveau Albii de a câștiga războiul pentru întreaga Rusie. În opinia lui, singura speranță era joncțiunea cu trupele lui Kolceak. Cei doi se deosebeau radical, atât în privința caracterului, cât și a fizicului. Denikin, rotofei și împăciuator, avea origini umile, pe când baronul baltic, bătos, cu ochii pătrunzători, adânciți în orbite, avea o hotărâre de fier.

Denikin îi dăduse lui Vranghel armata din Caucaz nu ca să-l câștige de partea lui, ci fiindcă era cel mai cunoscut general de cavalerie din tabăra Albilor. Dar, departe de a fi un laș din punct de vedere moral, Denikin prefera să evite conflictul cu ofițerii superiori, cum demonstra și concesia făcută reprobabilului Șkuro. Șeful de stat-major, generalul Romanovski, îi spusese cândva, la o întrunire cu alți generali: „Anton Ivanovici, trupele comandate de generalul Șkuro se dedau la tot felul de excese îngrozitoare: jefuiesc, beau de sting, nu știu ce e disciplina! Așa nu se mai poate!”²⁷ Denikin însă, deși pus într-o situație neplăcută, nu a luat nici o măsură, chiar dacă știa că Șkuro îi nesocotea ordinele, preferând să jefuiască în continuare și să organizeze pogromuri antisemite.

Generalul Anton Denikin
(Alamy/Chronicle)

Generalul baron Piotr Vranghel
(Alamy/Heritage Partnership Ltd.)

Denikin avea o anumită *faiblesse* pentru parade ale victoriei și ceremonii în orașele cucerite. La Poltava, burghezii extrem de recunoscători i-au bombardat cu flori automobilul deschis, gest care l-a făcut să-i șoptească generalului Mai-Maevski de lângă el: „Vladimir Zenonovici, sunt puțin îngrijorat că, în loc de buchete de flori, ne vor arunca o bombă”.²⁸

Și totuși Denikin a fost primit în fața catedralei de toți preoții, care l-au întâmpinat ca pe un țar.

Pe 3 iulie, cea mai importantă paradă a victoriei a avut loc în Țarițin. În fața catedralei, Denikin a dat „Directiva Moscova”, declarându-și intenția de „a atinge scopul final, ocuparea inimii Rusiei”.²⁹ Planul lui prevedea ca toate armatele să se deplaseze de-a lungul principalelor căi ferate care duceau spre Moscova. Pe flancul de vest, Armata Voluntarilor condusă de Mai-Maevski urma să înainteze spre nord, lăsând marele fluviu Nipru pe flancul stâng. Armata Donului a generalului Sidorin, în centru, urma să-și continue drumul spre nord, din Voronej, în timp ce armata Caucazului, condusă de Vranghel, pe flancul de est, urma să înainteze aproape paralel cu Volga, până la Nijni Novgorod, apoi să o ia spre vest, în direcția Moscovei. Vranghel și-a exprimat îndoielile în privința acestei operațiuni în termenii cei mai duri. Forțele erau prea dispersate, iar optimismul era prea mare. Pentru el, vitală era atacarea mai întâi a fortăreței bolșevice a Astrahanului. Să o lase în spatele lor, cu Flotila Volga-Caspică, i se părea o greșeală imensă.

De fapt, marina britanică, cu cele opt vase comerciale înarmate, 12 canoniere de coastă și hidroavioane ținea bine sub control Marea Caspică. În plus, îi aproviziona pe cazacii de pe Ural, cu baza la Guriev, pe țărmul nord-estic, și bloca navele de război bolșevice din estuarul Volga. În martie, britanicii dezarmaseră Flotila Centro-Caspică, nesigură pe ea, în primul rând fiindcă era comandată de „un fost ofițer de cavalerie și un pungaș de prima clasă” pe nume Voskerenski. Iar când banchizele din nord au început să se spargă, au atacat navele de război bolșevice,

care își aveau baza în Fort Aleksandrov, într-un golf situat la sud de Guriev. Din flotila bolșevică făceau parte opt distrugătoare, cel puțin șase nave comerciale înarmate, trei submarine și mai multe vase de diferite mărimi.³⁰

3 iulie 1919, Denikin anunță „Directiva Moscova” în Țarițin, dată de Vrangel.
(Arhiva de Stat a Filmului și Fotografiei din Rusia, Krasnogorsk)

Pe 20 mai, comodorul Norris a dat ordin navelor să se pregătească, iar a doua zi, în sfârșit fără ceață, a părăsit portul prin intrarea în formă de V. Amintindu-și de maxima lordului St. Vincent – „Momentul nu trebuie ratat”³¹ –, Norris,

pe HMS *Kruger*, a intrat în luptă cu divizionul alcătuit din cinci nave după miezul zilei, trăgând încontinuu cu tunurile de 152 mm și 101 mm. Bateriile de coastă bolșevice au deschis focul de aproape, dar imprecis. Numai două nave britanice au fost lovite, iar pierderile au fost neașteptat de mici în raport cu distrugerile pricinuite navelor bolșevice. „Nouă ambarcațiuni, inclusiv un torpilor mare, au fost scufundate sau aruncate în aer, deci putem spune că inamicul a luat o bubuială zdravănă.”³² Britanicii au fost mulțumiți mai ales că au scos din funcțiune *Reval*, nava-bază a submarinelor. Flotila bolșevică a abandonat Fort Aleksandrov după doar câteva zile. Navele supraviețuitoare s-au retras în apele puțin adânci ale estuarului Volgăi, unde cele britanice, mai mari, nu le puteau urmări. Ca să cităm *Stavka* Armatei Roșii, flotila caspică „a evitat lupta în condiții nefavorabile”.³³

Într-o altă vizită la cazacii de pe Ural cu baza la Guriev, comandorul Norris a auzit că omologul său bolșevic, comandantul flotilei Roșii, fusese executat în urma înfrângerii de la Fort Aleksandrov. Înlocuitorul lui era Feodor Raskolnikov, care își adusese flotila de pe Volga în aval tocmai când Țariținul cădea în mâinile lui Vranghel, iar acum comanda și ce mai rămăsese din divizionul caspic. Ofițerii britanici au auzit și că doamna Raskolnikov – Larisa Reisner – răspundea acum de canoniere. La scurt timp, ofițeri ruși Albi de la statul-major al lui Denikin din Ekaterinodar au început să-i viziteze pe britanici, solicitând sprijin de artilerie navală. Voiau, ca și generalul Vranghel, să ocupe Astrahanul înainte de marele marș spre nord. Dar, întrucât le lipseau hărțile Mării Caspice și se pricepeau prea puțin la nave și la pescaj, nu

înțelegeau de ce marina britanică nu putea interveni în apele puțin adânci ale deltei fluviului Volga. În final, pe 20 iulie, Norris a primit ordin să retragă întreg personalul via Baku și Batumi, în pofida insistențelor lui Churchill ca Amiralitatea să le țină în continuare acolo.³⁴ Navele urmau să rămână forțelor navale, slab pregătite, ale lui Denikin. Astfel, drapelul Alb a fluturat pentru ultima oară pe marea interioară.

25

MURMANSK ȘI ARHANGHELSK PRIMĂVARA ȘI VARA 1919

Într-o încercare de a ridica moralul trupelor, un grup de actori, cântăreți și dansatori din organizația artistică ProletKult a sosit pe frontul de nord ca să prezinte spectacole în fața Armatei a 6-a. Inițial, trupa alcătuită din 51 de artiști se îndreptase spre Perm, dar înfrângerea zdrobitoare a Armatei a 3-a și ocuparea orașului de către Albi în decembrie îi stricase planurile. În ianuarie, trupa a fost trimisă la Vologda și apoi la Plesețkaia. „Ansamblul s-a revoltat și a protestat”, raporta furios Petrogradului comisarul care răspundea de grupul de artiști. A „reclamat” că primea doar rațiile Armatei Roșii, fără măcar o masă caldă. „Câteva femei au spus că au venit doar ca să flirteze cu ofițerii.”¹

La Plesețkaia au dat două spectacole în biserică și s-au plâns că, din cauza frigului, nu

puteau cânta. „În ziua înmormântării unui tovarăș căzut în luptă”, continua raportul, „glorioasa noastră ProletKult, mai precis câteva dintre tinerele dansatoare, a organizat o petrecere cu dans care a ținut toată noaptea. În fața soldaților Armatei Roșii, dansatoarele au început să se agațe de gâtul ofițerilor din statul-major. Eu am luat imediat măsuri severe și anume le-am spus că fac de rușine numele organizației, că sunt niște stricate și că nu au ce căuta acolo. Le-am amenințat că le trimit la Petrograd dacă nu se cumițesc.” Comisarul le-a spus că sunt o rușine pentru „soldații Armatei Roșii, care le țin piept imperialiștilor din patru țări pe un frig îngrozitor”.

Imperialiștii, datorită unei igiene mai bune, nu suferiseră la fel de mult ca Armata Roșie în epidemiile de dizenterie, holeră, scorbut, tifos și variolă, deși în Arhanghelsk fuseseră aproximativ 10 000 de cazuri de gripă spaniolă. Pe de altă parte, moralul trupelor nu era mai ridicat decât în cealaltă tabără. Trupele americane și franceze din Murmansk se revoltau, dar nu la fel de des ca trupele rușilor Albi. „Și noi am avut parte de patru sau cinci astfel de incidente”, îl informa Churchill pe premier.²

Cu numai două-trei ore de lumină naturală din 24, pe un ger cumplit și fără hrană caldă, puțini soldați erau convinși de justificarea misiunii lor în nordul Rusiei, repetată la nesfârșit de ofițeri, când toate celelalte armate păreau că-și lasă oamenii la vatră. Bolșevicilor le era ușor să le strige din tranșeele lor, în liniștea din jur, întrebându-i ce caută în Rusia. Aceeași întrebare era pusă tot mai insistent de presa britanică. Majoritatea trupelor trimise în nordul Rusiei ca să

apere depozitele de aprovizionare „stăteau prost cu sănătatea”.

Pe 19 ianuarie, forțele bolșevice au lansat o serie de atacuri la Șenkursk, pe râul Vaga, la 200 de kilometri sud de Arhanghelsk. Apărătorii americani au suferit pierderi grele și au fost nevoiți să abandoneze orașul. Pe 8 martie, Churchill, încă mai sperând în sinea lui să folosească prezența Aliaților în Murmansk și Arhanghelsk pentru a face joncțiunea cu forțele lui Kolceak, a reușit să convingă Cabinetul de Război ca garnizoanele britanice demoralizate să fie înlocuite cu două grupuri de brigadă a câte 4 000 de oameni, care să acopere eventuala retragere. Aceste două grupuri urmau să fie „alcătuite din voluntari reangajați”.³ Churchill a fost împuternicit să facă toate pregătirile necesare.

Prizonier al visului său nerealist, l-a bătut la cap pe Lloyd George să-i dea voie să se folosească de ocazie, în caz că aceasta se iva. „Cât privește atacul lui Gajda asupra orașelor Viatka și Kotlas”, raporta de la Paris mareșalul trupelor terestre Wilson, „prim-ministrul se limitează la a spune că, dacă Gajda ocupă orașul Viatka și reușește să-l țină în frâu, și dacă tot Gajda se îndreaptă apoi spre Kotlas de-a lungul căii ferate, [generalul de brigadă] Ironside poate ataca Kotlasul de pe Dvina, dar nu fără a se consulta în prealabil cu cabinetul pentru o astfel de operațiune.”⁴ Pe de altă parte, cum sublinia Harris, consulul general american la Irkutsk, Gajda, „încurajat de Antantă, voia să-și continue drumul spre nord-vest când, de fapt, trebuia să o ia spre sud-vest ca să apere flancul lui Hanzin. Unii îl acuzau că își dorea cu orice preț să intre în Moscova.”⁵

Doar o joncțiune pur simbolică s-a realizat pe râul Peciora, la 850 de kilometri nord de Perm.⁶ O mică unitate din Arhanghelsk s-a întâlnit cu un grup de mărimea unei companii din Armata de Nord a lui Gajda. În termeni pur logistici, distanțele mari pe un teren atât de ostil făceau întregul proiect complet nerealist. Mareșalul forțelor terestre sir Henry Wilson era mult mai pragmatic decât Churchill. „Ținând cont de dimensiunile enorme ale țării”, scria el pe 24 februarie, „de sărăcia locuitorilor, de liniile de comunicații precare, de starea deplorabilă a căilor ferate și de epuizarea trupelor aliate, invadarea și ocuparea Rusiei în acest moment nu sunt o propunere practică din punct de vedere militar.”⁷

Speranțele lui Churchill de a crea o armată a rușilor Albi care să învingă bolșevismul nu păreau deloc justificate la sfârșitul lui martie și începutul lui aprilie. Mai întâi un batalion din Regimentul 3 Pușcași ruși din nord, apoi întregul Regiment 8 Pușcași ruși au trecut la comuniști. Ofițerii britanici, ca și cei ruși, dormeau cu revolverele încărcate la îndemână. Și au răsuflat ușurați când grupul condus de generalul de brigadă Gorgan a sosit pe 26 mai, iar cel condus de generalul de brigadă Sadleir-Jackson, pe 10 iunie. Evacuarea trupelor nefericite care trecuseră cu chiu, cu vai, prin iarna arctică a început cu cele americane și franceze care au plecat cu primele nave, împreună cu două baterii de artilerie canadiene. Pe de altă parte, ofițerilor britanici nou-veniți le plăceau bisericile albe, pitorești, cu domurile verzi, ca și vânătoarea de rațe și becațe din jurul estuarului Dvinei.

Atacurile Armatei Roșii aveau loc la interval de o lună, pe sistemele râurilor Dvina și Vaga.

Întrucât Dvina ajungea în nord până la Cercul Arctic, dezghețându-se mai întâi în amonte, flotila Roșie a putut acționa atât timp cât vasele britanice au rămas blocate, la Arhanghelsk, mai exact până pe 13 mai. Flotila marinei britanice includea patru canoniere, *Cockchafer*, *Ciccada*, *Cricket* și *Glow-worm*, și două monitoare dotate cu artilerie. Toate au pornit în amonte în a doua jumătate a lui mai, de îndată ce gheața a început să se topească. „Speram să-i ajutăm pe ruși să ajungă la Kotlas și să i se alăture lui Kolceak”, scria maiorul Lund, în ton cu fantezia care nu-l mai părăsea pe Winston Churchill.⁸

Pe 19 iunie, într-o confruntare crâncenă, flotila britanică a venit în sprijinul brigăzii lui Grogan la Troițkaia (acum Jerlighinskaia). Monitoarele ei au început bombardamentul, în timp ce canonierele respingeau flotila Roșiilor. A doua zi, Batalionul 2 din Regimentul Hampshire și Regimentul 3 al Rușilor din Nord au atacat satele Rocegda și Tonsa, de pe malul drept al Dvinei. Au luat 400 de prizonieri, trei tunuri și multe mitraliere, ajutate decisiv de flotila marinei britanice și de hidroavioanele Forțelor Aeriene Britanice, care acționau în tandem.

Generalul de brigadă Ironside a primit încuviințarea Cabinetului de Război să atace la sud de Kotlas, chiar dacă era evident că armata siberiană a lui Kolceak nu va putea ajunge acolo. Ironside, un poliglot remarcabil, care vorbea șapte limbi străine, era ușor de observat în mulțime datorită înălțimii lui neobișnuite, fapt care îi și atrăsese încă din școală porecla ironică „Mărunțelul”, care îi va rămâne toată viața. Noul plan era zdrobirea bazei flotilei Roșiilor de la Kotlas pentru ca forțele bolșevice să nu-i poată urmări pe Aliați pe râul Dvina, în timp ce aceștia

se retrăgeau. La Londra, Lloyd George încă se mai temea că Ironside ar fi putut să atace la sud de Kotlas. Voia ca Ironside să știe că sub nici un motiv nu trebuia să se „complice în sud și astfel să fie nevoie de un grup de intervenție tocmai din Anglia ca să-l scoată de acolo, fiindcă așa ceva nu avea cum să se întâmple”.⁹ Ironside trebuia și să se asigure ca trupele lui să aștepte într-un loc din care să poată fi evacuate „înainte ca apele să înghețe”.

Până la sfârșitul lui iunie, Ironside avea deja 22 000 de soldați ruși, inclusiv Legiunea Britanico-Slavă, cu ofițeri britanici și subofițeri care comandau dezertori și prizonieri luați de la bolșevici. A considera această întărire a efectivelor o sabie cu două tăișuri ar fi un eufemism. În noaptea de 7 iulie, o altă revoltă a început în unitățile rușilor Albi, inclusiv în batalionul lui Dyer din Legiunea Britanico-Slavă, alcătuit din foști soldați bolșevici, și în Regimentul 4 Pușcași al Rușilor din Nord. Trei ofițeri britanici și patru ofițeri ruși au fost uciși, iar alții au fost răniți. „Inamicul, care, evident, era la curent cu situația”, scria maiorul Lund, „s-a folosit de ocazie ca să atace.”¹⁰ Trupele bolșevice s-au apropiat la „1 200 de metri de flota ancorată și de baza hidroavioanelor”.

Un detașament de marinari a debarcat ca să le apere până la sosirea întăririlor britanice. Hidroavioanele au bombardat și ele, în timp ce un monitor și HMS *Humber*, cu cele două tunuri gemene de 152 mm, au forțat flota Roșie să se retragă. Dar două dragoare de mine, *Sword Dance* și *Fandango*, au fost scufundate de minele lansate pe rău de „bolo”, cum le ziceau britanicii și americanii bolșevicilor. Detașamente de coastă a trebuit să întindă plase peste rău ca să

prindă mai multe mine. Unii răzvrătiți au fost judecați de curtea marțială și împușcați, liderii lor însă au reușit să fugă.

Pe 19 iulie, contingentul italian a fost retras. Trei zile mai târziu, regimentul rus de lângă lacul Onega s-a răsculat și a deschis frontul pentru bolșevici. Trupe rusești de pe frontul Căii Ferate Vologda au încercat și ele să se revolte, dar imediat au fost reduse la tăcere de un detașament al Legiunii Poloneze și de trupele britanice. Aproape toate unitățile rusești s-au molipsit, trebuind să fie retrase. Din clipa în care presa britanică a confirmat vestea evacuării tuturor trupelor aliate, autoritățile militare britanice nu au mai putut împiedica propaganda bolșevică de-a lungul frontului. Rușii care luptaseră în regimentele Albilor se temeau că vor fi lăsați la mila comuniștilor. Evacuarea trupelor britanice fusese stabilită între 15 octombrie și 10 noiembrie, cu puțin înainte ca Dvina să înghețe, dar, unitățile rusești fiind atât de agitate, era mai indicat să nu se aștepte atât de mult.¹¹

În august, generalul lord Rawlinson a preluat comanda frontului din nordul Rusiei. Cu două batalioane de infanterie proaspete, câteva tunuri și cinci tancuri, urma să supravegheze retragerea. La Murmansk a fost trimis și un batalion de marinari care a trebuit să rămână acolo mai mult timp pentru ca flota să fie reechipată pentru călătoria de întoarcere în apele britanice. Planul era ca flota să administreze o lovitură puternică forțelor Armatei Roșii pe Dvina, în amonte, și să le respingă pentru a câștiga timp.

Pe 10 august, brigada lui Sadleir-Jackson a atacat pozițiile Armatei Roșii la Pucega și Borok, pe Dvina de Nord. Un balon de observație lansat

de pe un șlep a ajutat la corectarea tirului de artilerie. În total, au fost luați 2 000 de prizonieri și capturate 18 tunuri. Această mișcare a dat posibilitatea marinei britanice să-și pregătească operațiunea de minare prin care să blocheze înaintarea flotei Roșii odată cu începerea retragerii britanicilor. Rawlinson și Ironside au încercat să-l convingă pe liderul guvernului Rusiei de Nord, generalul Evgheni Miller, să părăsească Arhanghelskul și să se concentreze pe Murmansk, acesta însă a refuzat, invocând ordinul primit de la amiralul Kolceak „de a apăra Arhanghelskul până la ultimul om”.¹² La cererea lui Miller, un ultim atac a fost lansat pe 29 august, de-a lungul Căii Ferate Vologda.

Pe 6 septembrie, forțele bolșevice au contraatacat, dar au fost respinse de trupele lui Sadleir-Jackson, care, după șase zile, s-au retras pe râu. Zece zile mai târziu, aghiotantul militar al lui Rawlinson, maiorul Lund, scria în jurnalul său: „Vreme rece, vânt puternic. Se pare că vine iarna.”¹³ În aceeași zi, Wilson, mareșalul forțelor terestre, i-a spus lui Churchill ce auzise de la Rawlinson. Deși generalul rus Miller declarase că va apăra Arhanghelskul până la ultimul om, Rawlinson credea că acesta „nu avea nici intenția și nici curajul de a face așa ceva. [...] Soldații lui au ajuns la limita răbdării. Azi-noapte, un batalion din Regimentul 4 al Rușilor din Nord era în drum spre frontul căilor ferate, dar a trebuit să fie transferat de pe vapor pe tren. Când s-a pornit trenul, nu era nici urmă de ofițer, iar dintre soldați numai 250 se prezentaseră. Ofițerii erau toți beți, în oraș, și a trebuit să fie adunați de poliția militară.”¹⁴ Apoi Miller a cerut ca britanicii să-i lase cele cinci tancuri; Rawlinson însă a avertizat Londra: „Dacă-i las tancurile, sunt sigur că ajung

pe mâna bolșevicilor“. Până la urmă, rușii Albi s-au înfuriat când britanicii le-au lăsat numai două tancuri și le-au distrus pe celelalte ca să nu le captureze Armata Roșie.

Până pe 23 septembrie, aproape întregul personal britanic ajunsese în perimetrul defensiv din jurul Arhanghelskului. „Ultima etapă a evacuării, pe 27 septembrie, a avut loc într-o ordine desăvârșită, monitoarele fiind urcate“ pe crucișătorul HMS *Fox*, staționat aproape de Arhanghelsk. Îmbarcarea fiind încheiată, generalul Ironside și statul lui major au pornit spre casă. Crucișătorul francez *Condé* i-a însoțit o vreme, ca sprijin din partea Aliaților.

Între timp, forțele britanice din Murmansk începuseră retragerea după un atac reușit. Generalul de brigadă Jackson preluase comanda de la Maynard, care suferise un atac de cord. Pe 4 octombrie, toate trupele britanice se aflau deja la nord de Kandalakșa. Ultima fază a evacuării din Murmansk a avut loc pe 12 octombrie. Numai 6 535 de ruși antibolșevici, mult mai puțini decât era de așteptat, s-au imbarcat pe nave britanice ca să ajungă în statele baltice sau în sudul Rusiei. În total, pierderile britanice, inclusiv răniții și morții din cauza bolilor, s-au ridicat la 106 ofițeri, 877 de subofițeri și soldați, 41 de ofițeri și 286 de subofițeri și soldați fiind uciși în luptă.

Mareșalul trupelor terestre Wilson avea perfectă dreptate când conchidea: „În nici o țară aliată, opinia publică nu a fost îndeajuns de insistentă ca să justifice o intervenție armată decisivă împotriva bolșevicilor, motiv pentru care operațiunilor militare le-au lipsit coeziunea și fermitatea”.¹⁵

SIBERIA

IUNIE-SEPTEMBRIE 1919

Marele val de optimism care cuprinsese cartierul general al lui Kolceak după reocuparea oraşului Ufa în martie se potolise repede. Reacţia Kremlinului la ameninţarea armatelor siberiene ale Albilor transformase frontul de est, chiar dacă slăbise Armata Roşie în sudul Rusiei. Mihail Frunze din Armata a 4-a a preluat comanda în sudul Uralului şi a început marşul spre Ufa în a doua săptămână a lui aprilie. Bolşevic din 1903, Frunze s-a dovedit a fi un comandant foarte competent. Întăririle trimise de Kremlin pe frontul de est includeau numeroase cadre comuniste, care aveau misiunea de a îmbărbăta trupele Armatei Roşii, mai ales Armata a 3-a din nord, aproape decimată. Astfel, bolşevicii au dobândit superioritate numerică, având 81 000 de oameni, faţă de cei 70 500 ai Albilor.¹

Forţele conduse de Frunze au ocupat Ufa pe 9 iunie, în ciuda rezistenţei eroice, suicidare, a trupelor lui Kappel. Grupul de Sud al lui Frunze a raportat un total de 25 000 de prizonieri şi de dezertori Albi şi de 16 000 de bolşevici răniţi şi ucişi.² Armata a 5-a a lui Tuhacevski a înaintat spre Celiabinsk, pe drum ocupând oraşul Zlatoust. Pe 1 iulie, cu numai două zile înainte ca Denikin să anunţe, din Țarițin, că porneşte spre Moscova, miniştrii lui Kolceak au auzit că şi armata lui Gajda, din nord, se retrăgea.

Armatele lui Kolceak din Siberia, Denikin în sud și Iudenici în regiunea baltică nu reușiseră să-și coordoneze operațiunile. Mesajele schimbate între ele, via Paris, aveau nevoie de câteva săptămâni ca să le parvină. Marele handicap al Albilor era dispersarea în jurul nucleului teritoriului comunist, în timp ce Armata Roșie beneficia enorm de pe urma liniilor de comunicație interioare și a unei structuri de comandă mai centralizate. Pe de altă parte, și conducerea bolșevică se scinda din cauza certurilor aprige.

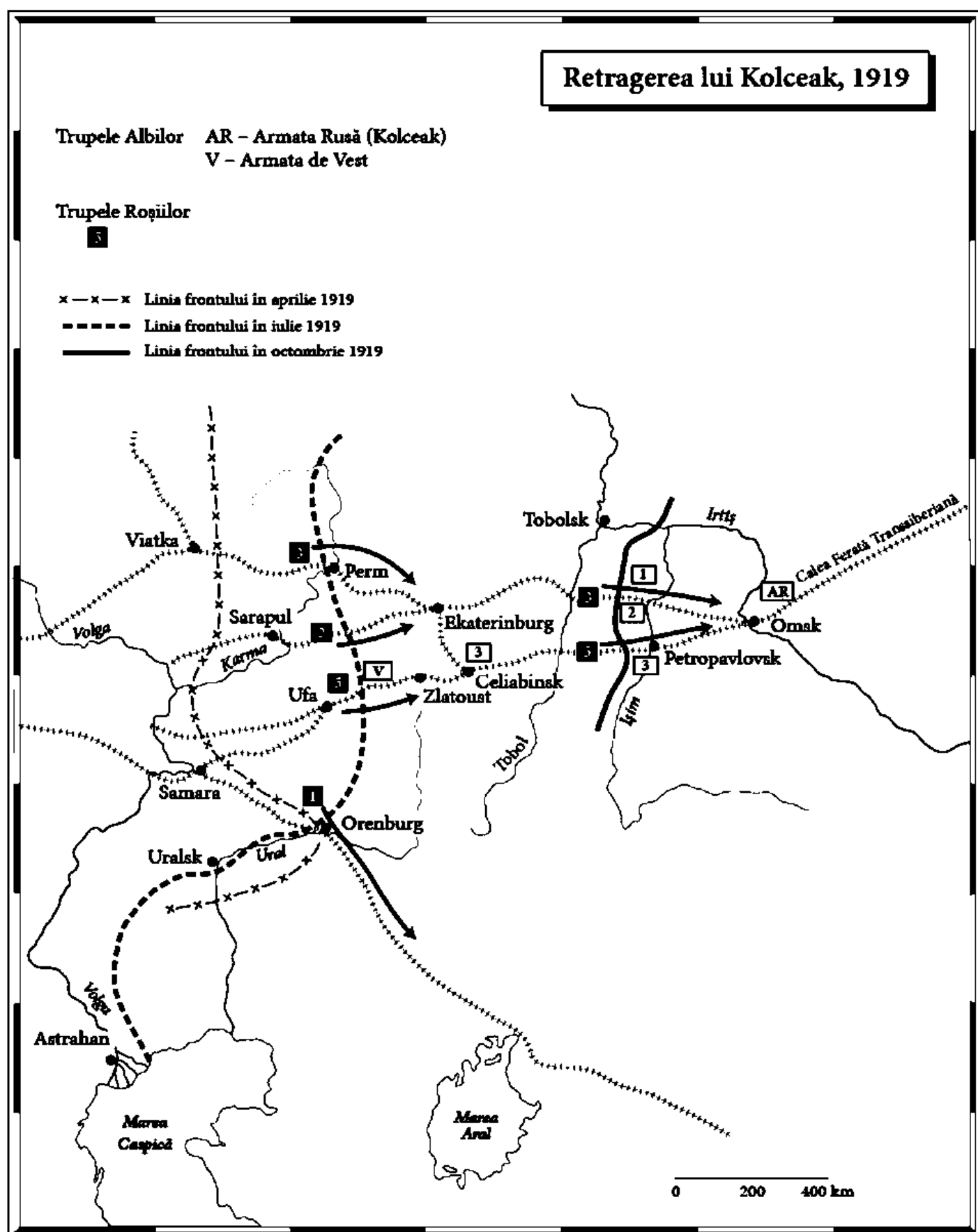
Conflictele se acutizaseră cu un an în urmă, după ce Troțki criticase virulent rolul jucat de Stalin în Țarițin, iar Stalin îl acuzase de nenumărate ori că angajase foști ofițeri țariști ca să facă Armata Roșie mai redutabilă. A urmat o dispută înverșunată privind strategia. Serghei Kamenev, comandantul frontului de est, susținea că, după victoriile lor asupra armatelor lui Kolceak, orice pauză era contraindicată, numai ofensiva continuă putând duce la distrugerea lor totală. Stalin îi ținea partea lui Kamenev, chiar dacă acesta era fost ofițer țarist. Vațetis, comandantul suprem al Armatei Roșii, sprijinit de Troțki, insista că armatele lui Denikin reprezentau cea mai mare amenințare. În consecință, Armata Roșie trebuia să se oprească pe frontul de est și să-și întărească forțele în sud. Lenin împărtășea opinia lui Kamenev și Stalin, motiv pentru care Troțki și-a prezentat demisia din funcția de președinte al Comitetului Revoluționar Militar. Lenin l-a liniștit, asigurându-l că poate da orice ordin, avea sprijinul său necondiționat. Troțki a revenit asupra deciziei, Stalin însă a reușit să impună în comitet mai mulți adepți de-ai săi.

Retragerea lui Gajda în nord a fost forțată de retragerea Armatei de Vest a lui Hanzin. Dar și resentimentele profunde ale ofițerilor ruși Albi față de cehi au jucat un rol important, după cum nota Viktor Pepeliaiev, ministrul de externe al lui Kolceak: „Au ăștia o dorință atât de mare să-l termine pe Gajda, încât nu mai reușesc să vadă realitatea așa cum este ea. O atitudine care trebuie să înceteze.”³ Chiar și Kolceak l-a acuzat în față pe Gajda de „tendințe democratice, preferându-i pe revoluționarii socialiști și înconjurându-se de oameni cu idei avansate, mai ales în statul-major”.⁴

Gajda a răspuns că era mult mai periculos să ai o concepție reacționară și i-a amintit amiralului de promisiunile lui privind democrația făcute Aliaților. Apoi Kolceak l-a acuzat că-i lipsește știința militară. Gajda a răspuns că a comanda trei vase pe Marea Neagră nu era suficient ca să te pricepi la așa ceva. Kolceak l-a amenințat că îl dă pe mâna curții marțiale, iar Gajda a răspuns că, fiind ceh, nu avea de ce să i se subordoneze. Gajda s-a dus direct la Janin ca să-i ceară sprijinul, temându-se că ar putea fi arestat, iar generalul francez l-a asigurat că poate conta pe ajutorul lui. Cehilor le repugna faptul că trebuia să-i apere pe acești țariști până în măduva oaselor și nu înțelegeau de ce mai trebuiau să rămână în Rusia. Cu alte cuvinte, voiau să plece acasă.

Vestea pierderii orașului Perm, la începutul lui iulie, a fost primită cu mare amărăciune mai ales de Pepeliaiev, după ce fratele lui mai mic, Anatoli, îl ocupase în decembrie, spre bucuria întregii armate. „Trupele au părăsit Perm în această seară”, scria el.⁵ „Flotila noastră a fost incendiată. Au vărsat petrol în apă și i-au dat foc.

Așa au ars 25 de vase.” Regimentul chinez, care suferise atât de mult în timpul retragerii prin Perm în decembrie, era acum cu efectivele complete și cu un comandant nou, Fu I-Cheng, și un tovarăș comisar pe nume Spiridonov.⁶ Recucerirea orașului i-a bucurat enorm pe chinezi.

Pe 14 iulie, în Omsk, generalul Janin scria în jurnalul său: „Frontul se dezintegrează pe zi ce trece. O serie de evenimente simptomatice – un număr foarte mare de ofițeri uciși [de propriii soldați]. Un colonel a încercat să oprească unul dintre batalioanele lui, condus de un ofițer, să treacă la inamic. Ofițerul l-a împușcat pe loc.”⁷ În

Divizia 1 Infanterie, trei regimente trecuseră și ele la inamic.

Pentru guvernul lui Kolceak, problema „cehă” era vitală, scria Pepeliaiev.⁸ „Se codesc să lupte. Prin urmare, s-a propus să-i chemăm pe japonezi să asigure apărarea la vest de [lacul] Baikal.” Ideea aducerii ambițioșilor japonezi în Rusia Centrală părea ciudată pentru o administrație atât de naționalistă, care nu voia nici în ruptul capului să recunoască independența Finlandei și a statelor baltice. Japonezii nici nu se osteneau să-și ascundă interesele. Analizând posibila trimitere a unor unități japoneze pe frontul din Urali, ziarul lor din Vladivostok, *Vladivo-Nippo*, susținea: „Este mult mai bine să trimitem trupe direct în Urali, ca să întărim încrederea populației ruse. În același timp, ne asigurăm drepturi excepționale în Siberia și în Extremul Orient.”⁹ Un ofițer american a rămas cu gura căscată când un ofițer japonez de informații, un anume căpitan Yamamoto, i-a spus: „Peste 10–15 ani lumea va vorbi japoneza. Va fi obligată, dacă va dori să țină pasul cu progresele Japoniei.”

Serviciul american de informații estima că japonezii aveau nu mai puțin de 85 000 de oameni și 14 550 de cai în Siberia. În toate bătăliile și ciocnirile, înregistraseră 831 de morți și 376 de răniți, o schimbare radicală de la proporția obișnuită de 300 de răniți la un mort. La începutul lui iulie, trupele japoneze și americane au luptat umăr la umăr ca să apere minele din Sucean de un atac bolșevic. Americanii erau comandați de colonelul Robert L. Eichelberger, care a primit mai multe decorații de la japonezi, inclusiv Ordinul Soarelui Răsare. Dar peste 26 de ani Armata a 8-a aflată sub comanda

lui Eichelberger îi va învinge pe japonezi în Filipine.¹⁰

Pe lângă „problema cehă” mai era și problema poloneză. Divizia 5 poloneză din Siberia se înarmase singură și acum păzea calea ferată pe o lungime de 1 000 de kilometri; cu toate acestea, rușii Albi erau indignați că polonezii refuzau să lupte pe front, insistând că misiunea lor era să se întoarcă în Polonia ca să o apere.¹¹ Janin s-a văzut nevoit să le ia apărarea împotriva criticilor furibunde ale amiralului și miniștrilor săi, care îi acuzau „de toate păcatele Pământului”.¹² Unul dintre consilierii lui Kolceak i-a spus lui Janin că, dacă polonezii nu merg pe front, vor fi dezarmați. Janin a răspuns că polonezii luptau numai cu ordin de la guvernul lor, pe care Albii nu voiau să-l recunoască.

Pe 9 iulie, Kolceak a revenit după o vizită la Armata de Nord. „Conducătorul s-a întors de pe front”, scria Pepeliaiev în jurnalul său chiar în seara aceea. „l-am ascultat impresiile în vagon. Situația este disperată.”¹³ Generalul Diterihs avertiza că „probabil Ekaterinburgul și Celiabinskul vor fi cedate”. Pepeliaiev remarcă și instabilitatea accentuată a lui Kolceak. Pe 20 iulie scria: „Conducătorul a întrebat pe neașteptate: «Ce părere aveți, o dictatură n-ar trebui să fie cu adevărat o dictatură?» N-a intrat în amănunte.” Kolceak avea tot mai multe ieșiri nervoase, mai ales când cineva sugera că unele reforme constructive ar fi putut atrage mai mult sprijinul populației civile. De asemenea, se înfuria în timpul discuțiilor în contradictoriu cu comandantul Aliaților, generalul Pierre Janin, mai ales despre cehi, pe care Kolceak îi acuza de „*exigences insolentes*”. După o ceartă tipică,

Janin scria în jurnalul său: „Te consumi nervos degeaba, n-ai cum să-ți păstrezi cumpătul când vrei să porți o discuție civilizată cu un om care nu mai este stăpân pe el”.¹⁴

Conducătorul suprem, amiralul Kolceak
(Getty Images/Universal History Archive)

Șeful misiunii militare britanice, generalul-maior Knox, se convinsese între timp că în Siberia cauza Albilor era iremediabil pierdută. Mareșalul trupelor terestre Wilson era în ton cu raportul lui Knox într-un mesaj trimis Cabinetului de Război pe 23 iulie: „Incompetența statului-major rus și a comandanților de regimente, egalată numai de vanitatea lor și de nesocotirea oricărui sfat venit de la Aliați, a avut drept rezultat pierderea de oameni și de tehnică de luptă în operațiuni prost gândite, motiv pentru care nu a mai rămas nimic pentru viitor. Generalul Janin, care și-a arogat dreptul de a-l consilia pe Kolceak în operațiunile militare, s-a dovedit a fi o nulitate, fără nici cea mai mică influență asupra situației. [...] Statul-major rus pare să nu fi învățat nimic și să fi uitat totul.”¹⁵

Knox nu era singurul de această părere. Pe 25 iulie, generalul Anatoli Pepeliaiev i-a telefonat fratelui mai mare, ministrul afacerilor externe. „În opinia lui”, scria Viktor, „situația este aproape fără speranță dacă «Armata», care trebuie recreată, nu ascultă poporul și nu vrea să lupte. Anatoli ar vrea să lase totul baltă.” În seara aceea, Viktor Pepeliaiev a aflat că bolșevicii ocupaseră Celiabinskul. „Dezintegrare datorată moralului scăzut. [...] Conducătorul suprem chiar arată terminat.” Dezastrul de la Celiabinsk a fost rezultatul unui plan greșit de a înconjura Armata a 5-a a Roșiilor, conceput de generalul Saharov, lipsit de experiență. Și Kolceak și generalul Lebedev, șeful de stat-major, au refuzat să ia în serios avertismentele potrivit cărora manevra era prea complicată pentru formațiunile Albe implicate. Planul a eșuat lamentabil, 15 000 de soldați Albi fiind luați prizonieri, ca să nu mai pomenim de numărul mare de morți. Pierdere pe care Kolceak nu și-o putea permite, pe lângă importantul oraș industrial Celiabinsk. Armata Roșie mai avea puțin și trecea munții Urali.¹⁶

Ori de câte ori ocupau un oraș siberian, comuniștii nu pierdeau vremea. Imediat emiteau un ordin de încorporare a „foștilor ofițeri Albi până la vârsta de 50 de ani, ofițeri de stat-major până la vârsta de 55 de ani și generali până la vârsta de 60 de ani, atât originari din regiunea respectivă, cât și care locuiau temporar acolo”.¹⁷ Acest ordin demonstra o mai mare încredere că numărul ofițerilor care se întorceau în armata Albilor era din ce în ce mai mic.

Moralul scăzut al Albilor era provocat în parte de inutilitatea Ministerului de Război din Omsk, care nu reușise să înlocuiască cizmele putrezite ale

soldaților lui Gajda sau să amelioreze comportamentul ofițerilor Albi reacționari. Gajda, blamat pentru pierderea orașului Perm, devenise nepopular prin condamnarea practicilor armatei țariste pe care ofițerii Albi le reintroduseseră în Siberia, cum ar fi biciuirea și pălmuirea soldaților când aceștia greșeau cu ceva.

Poate că cea mai nocivă dintre toate era corupția totală din spatele frontului, care depășea chiar și starea deplorabilă în care se aflau armatele lui Denikin. Majoritatea ofițerilor de stat-major sau din administrație își vedeau de propriile interese, vânzând rații, echipament și chiar arme ca să compenseze ceea ce pierduseră în revoluție sau să-și asigure existența în exil. Mulți aveau soțiile și familiile cu ei, cărora le asigurau un tratament preferențial, respectiv transport cu vehicule militare, rații și provizii. „În spatele frontului sunt o puzderie de familii de ofițeri care merg cu mașinile armatei, în timp ce unitățile se plâng [...] că nu sunt suficiente mașini pentru evacuarea bolnavilor și a răniților.”¹⁸ În consecință, autoritățile au emis un ordin prin care familiile nu aveau voie să depășească „zona statului-major al armatei”. Pe măsură ce Albii se retrăgeau, bursa neagră a biletelor de tren înflorea.

Cinismul americanilor provocat de încercările lui Kolceak de a-i impresiona pe Aliați s-a accentuat la citirea unui anunț apărut în presă cum că generalul Kasatkin, șeful comunicațiilor militare, fusese arestat în Omsk. Aceasta după ce „mai multe vagoane folosite la transportul proviziilor și al trupelor au fost alocate unor persoane particulare la prețuri între 25 000 și 50 000 de ruble vagonul. Cei arestați au fost deferiți curții marțiale și sunt pasibili de

pedeapsa cu moartea.”¹⁹ Dar două luni mai târziu, americanii nu au fost deloc surprinși când au aflat că fostul general Kasatkin, în loc să fie executat, fusese numit șeful serviciului de intendență.

Mulți ofițeri din spatele frontului consumau constant alcool și droguri ca să scape de gândurile negre. (Este surprinzător că un drog precum cocaina, care în Omsk se consuma de regulă, era disponibil în îndepărtata Siberie.) Și totuși alimentele obișnuite erau tot mai rare în supraaglomerata capitală a unei Rusii presupus libere. Acest lucru a dus la o inflație galopantă într-un oraș care nu mai găsea bani cu care să-și plătească muncitorii și feroviarii. Membrii guvernului se convingeau între ei că problema era creată de Aliați, care speculau slăbiciunea rublei. Singurul motiv pentru care întregul sistem economic rezistase erau rezervele de aur capturate de oamenii lui Kappel în Kazan, deși Kolceak refuza să se atingă de ele.

În spatele frontului, bolșevicii care acționau clandestin alcătuiseră mai multe grupuri de gherilă cu care sabotau Calea Ferată Transsiberiană, incendiau poduri și puneau la pământ stâlpii de telegraf. În același timp, brutalitatea extremă a detașamentelor de cazaci pornite în căutare de partizani îi asmuțeau pe țăranii de obicei conservatori împotriva Albilor. Atamanul Semionov, care îl asigurase din nou pe Kolceak că recunoștea „guvernul rus condus de Excelența Voastră și mă voi supune ordinelor voastre”, ignora situația ca și înainte.²⁰ Tocmai *atamanșcina* – domnia terorii și a torturilor din partea unor atamani gangsteri precum Semionov, Ungern-Sternberg, Kalmîkov, Krasilnikov și Annenkov, ca și a generalilor

Ivanov-Rinov și Rozonov – a fost cea care, în ultimă instanță, a asigurat o victorie a bolșevicilor în Siberia. Generalul-locotenent Serghei Rozonov, care comanda regiunea Primorie, devenise notoriu pentru că, în pofida ordinelor lui Kolceak, își executa ostaticii și îi spânzura de stâlpii de telegraf înșiruiți de-a lungul Căii Ferate Transsiberiene.²¹

Încă din 1 iunie, prim-ministrul lui Kolceak, Vologodski, anunțase că „sediul conducătorului suprem va fi mutat cât de curând la Ekaterinburg”.²² Batalionul 1/9 din Regimentul Hampshire, care preluase atribuțiile celui din Regimentul Middlesex în Omsk, a fost mutat la Ekaterinburg ca să asigure paza cartierului general al lui Kolceak. Batalionul din Regimentul Middlesex a rămas în Omsk, Churchill asigurându-l pe Lloyd George că scopul acestuia nu era de a lupta, „ci, prin prezența lui, de a oferi un sprijin moral guvernului de la Omsk”.²³

În Ekaterinburg se afla și o echipă de instructori britanici, alcătuită din ofițeri și subofițeri, care încerca să creeze o brigadă anglo-rusă din 2 500 de recruți, mulți fără cizme. Tânărul căpitan Brian Horrocks era locțiitorul comandantului. Deși se descurca puțin în limba rusă, instruirea unor țărani analfabeți cu foarte puțini traducători se dovedea imposibilă. Generalul Gajda promisese să trimită câțiva dintre subofițerii lui, dar nu se ținuse de cuvânt. Cea mai mare ranchiună o purta un nucleu de ofițeri ruși Albi, care erau evident împotriva oricărei prezențe sau asistențe britanice. Apoi, tocmai când instrucția începea să dea roade, a sosit ordinul transmis de generalul-maior Knox, din Omsk, potrivit căruia personalul britanic din

Ekaterinburg trebuia retras, împreună cu batalionul din Regimentul Hampshire.

Plecarea lor a coincis cu înaintarea rapidă a Armatei a 2-a bolșevice spre oraș, atrăgând acuzații de lașitate din partea ofițerilor ruși Albi. Chiar și generalul Janin a fost șocat. Britanicii însă au fost poate de două ori norocoși că au plecat la țanc, până ca Albii să dezlănțuie un pogrom îngrozitor asupra populației evreiești, cu cinci zile înainte ca bolșevicii să ocupe orașul, pe 15 iulie. Aproximativ 2 200 de persoane au murit în urma atrocităților, alimentate în mare măsură de mitul răzbunării vehiculat de extremiștii de dreapta cum că fiecare evreu era bolșevic. Albii au susținut că peste 3 000 de locuitori ai Ekaterinburgului fuseseră uciși după ce bolșevicii ocupaseră orașul, dar se prea poate ca aceasta să fi fost o încercare de a ascunde pogromul.

Pe 11 iulie, în preajma căderii Ekaterinburgului, Kolceak l-a înlocuit pe Gajda cu Diterihs la comanda Armatei Siberiene în nord. Peste două săptămâni a urmat o altă reorganizare. Pe 26 iulie, Armata Siberiană a fost împărțită în Armata 1 și Armata a 2-a, comandate de generalul-locotenent Anatoli Pepeliaiev și, respectiv, de generalul-locotenent N.A. Lohvițki, în timp ce Armata a 3-a, fosta Armată de Vest, i-a fost dată generalului Saharov. Împărțirea pe armate, corpuri de armată și divizii începuse să-și piardă din sens pe fondul creșterii alarmante a numărului dezerților în timpul retragerii, după cum scria un profesor din localitate: „Soldații de rând din armata lui Kolceak, care fuseseră recrutați cu forța, nu voiau să lupte împotriva trupelor revoluționare. Îi vedeai peste tot: prin păduri, prin mlaștini, pe lângă lacuri, prin lanurile

de grâu. [...] Kolceak a organizat expediții de pedepsire ca să-i găsească, dar tratamentul brutal la care erau supuși civilii ducea mai degrabă la dezintegrarea armatei, decât la disciplinarea ei.”²⁴

Chiar și regimentele de pușcași siberieni ale lui Kappel începeau să se automutileze ca să nu participe la lupte. „S-au înregistrat mai multe incidente reprobabile: evitarea luptelor prin răniri intenționate, mai ales prin rănirea degetelor. Cu mare regret subliniez că cel mai mare număr de răni la degete s-a constatat la acele unități care trebuie să constituie un exemplu pentru altele, cum ar fi unitățile de asalt și echipele de instructori. Calitatea de «siberian» este incompatibilă cu cea de «automutilat».”²⁵ Soldații aflați în această situație și care erau reclamați de medici erau trimiși în fața curții marțiale. Căpitanul american William Barrett, care păzea Calea Ferată Transsiberiană, consemna că trenurile sanitare păreau pline de soldați automutilați care nu voiau decât să scape de lupte. „Se împușcă printr-o bucată de pâine pentru ca praful de pușcă să nu le infecteze rana.”²⁶ Soldații aveau noroc că nu erau executați pentru astfel de încercări.

Existau, de asemenea, temeri în Armata de Sud că folosirea continuă a prizonierilor de război germani și austrieci reprezenta un pericol. „Efectele nocive ale unei astfel de coabitări și cooperări sunt evident înlesnirea spionajului și răspândirea ideilor internaționaliste.”²⁷ Între timp, Armata de Vest avertiza: „Toți cei care se predau de bunăvoie inamicului sau dezertează vor fi considerați trădători și, în consecință, li se vor confisca toate bunurile, inclusiv pământul, fiind reduși la sărăcie lucie. Când regiunea va fi

eliberată de bolșevici, nici unul dintre acești trădători nu va mai avea voie să locuiască în casa lui, mai mult de atât, toți vor fi deferiți curții marțiale și executați ca indivizi care au comis cea mai mare fărădelege. Cei care se gândesc, din lașitate, să se predea sau să trădeze, mai bine să se gândească la consecințe, cum ar fi pierderea irevocabilă a averii lor și a dreptului de a deține o bucată de pământ și execuția inevitabilă.”²⁸

La începutul lui august, tot mai multe coloane de refugiați puteau fi văzute, pe jos sau în căruțe, alături de trupele lui Kolceak. Pe 10 august, încercarea amiralului de a masca gravitatea situației a sunat neconvingător. „Armatele noastre luptă din martie”, anunța el. „Au nevoie de odihnă și, la ordinele mele, se retrag și nu se angajează în nici o bătălie mai importantă cu inamicul. [...] Și eu, și armata credem în victoria finală.”²⁹

Cu puțin înainte de a se retrage, câțiva Albi înverșunați s-au dat drept bolșevici ca să le dea o lecție simpatizanților secreți ai acestora. „Un mic grup de soldați a apărut într-o zi însoțită pe drumul spre Malo Beloe”, scria profesorul A. Astafiev. „Patru dintre ei erau într-o droșcă, unul ținea în mână un steag roșu. Ulterior s-a aflat că erau soldați de-ai lui Kolceak. [...] Mihail Ivanov din satul Pestereva le-a ieșit în întâmpinare și le-a spus: «Salut, tovarăși!» Soldații l-au legat de un mestecăn și l-au torturat. l-au străpuns pieptul cu o baionetă, i-au tăiat nasul cu o sabie și i-au retezat capul. Apoi au scris pe o bucată de scândură pe care au lăsat-o pe cadavrul de nerecunoscut: «Moarte bolșevicilor!» Cadavrul a

fost găsit peste trei zile de către soldații Armatei Roșii.”³⁰

Aflat la Misovaia, pe malul de sud al lacului Baikal, căpitanul Barrett s-a trezit pe 4 august în fața unei misiuni oribile. Tocmai sosise un tren cu 2 200 de prizonieri bolșevici de pe front. „Majoritatea prizonierilor par a fi bolnavi de tifos și sunt lihniți de foame. Morții au fost scoși din vagoane. Prizonierii mor pe capete, de la o gară la alta.”³¹ Compania lui Barrett trebuia să însoțească trenul până la Cita, unde urma să fie înlocuită de oamenii lui Semionov. De acolo, prizonierii erau duși la Adrianovka, unde urmau să-și sape singuri gropile și să-și scoată cizmele înainte de a fi împușcați.

În august, retragerea din Urali a fost concomitentă cu cea din sud. La scurt timp după ce a ocupat Țariținul, Vranghel l-a trimis pe colonelul Izerghin în sud, la Guriev, la Marea Caspică, în calitate de ofițer de legătură cu armata de cazaci de pe râul Ural, condusă de atamanul Tolstov. Izerghin a descoperit că Tolstov pornise spre est, prin deșerturile din Turkistan, în speranța că va face joncțiunea cu cazacii din Orenburg ai lui Dutov sau cu o altă formațiune din forțele lui Kolceak. Izerghin a aflat că unele familii de cazaci, temându-se de răzbunarea bolșevicilor, ignoraseră apelul atamanului Tolstov de a rămâne pe loc. Deși multe erau bolnave de tifos, își abandonaseră locuințele și porniseră la drum cu tot avutul lor, inclusiv vitele.

Trupele lui Tolstov au înaintat spre capătul de nord al Mării Aral, unde curând au fost înconjurate de cele bolșevice. Singura lor cale de ieșire spre Calea Ferată Transsiberiană era prin

pasul îngust care ducea în Deșertul Turgai. Tunurile erau trase de cămile, iar șaretele cărau proviziile tot mai puține, bolnavii și răniții. După trecerea verii, au îndurat vânturile reci și norii de praf care le biciuiau fețele cu nisip. Șoferii purtau ochelari de protecție împotriva furtunilor de nisip, cum scria Serghei Hitoon, comandantul coloanei motorizate. „Caii, cămilele, vitele și toată hrana erau confiscate de la țăranii din satele apropiate.”³² Satele se goliseră de frica acestor trupe care aduceau cu ele tot felul de boli. Fără mâncare și fără apă, soldații furau și mâncau pepeni crescuți de localnici, fapt care contribuia la răspândirea holerei și a febrei tifoide.

Curând, tot ce îi întârzia, inclusiv artileria și miile de bolnavi și răniți, a trebuit să fie abandonat. „Puținele vehicule se chinuiau să înainteze pe nisip, mergând cu alcool în loc de benzină.” Dimineața șoferii aveau nevoie de mai bine de o oră ca să dezghețe motoarele. Vehiculul cel mai rezistent era camionul sanitar căruia i se spunea „Hotel Benz”. Doar câteva detașamente de cazaci puteau riposta în ariergardă atacurilor bolșevicilor aflați în urmărire.

Auzind de retragerea accelerată a forțelor lui Kolceak, cazacii de pe râul Ural și-au dat seama că nu-i vor putea ajunge printr-un marș pe diagonală, spre nord-est, în direcția Căii Ferate Transsiberiene, drept care și-au continuat drumul spre est. Întrucât între ei și calea ferată se aflau numeroase trupe Roșii, singura lor șansă era traversarea celei mai mari părți din Asia Centrală ca să ajungă la granița cu China. „Retragerea în grabă a lăsat în urmă o dâră înfiorătoare de cadavre înghețate. Cămile sfârșite de oboseală zăceau cu cocoșele lăsate pe o parte.”³³

În august, între râul Tobol și orașul Petropavlovsk a avut loc o bătălie importantă. Aceasta a început cu o ciocnire violentă în sectorul unde Calea Ferată Transsiberiană traversa Tobolul. Apoi, spre sfârșitul lunii, Armata a 5-a bolșevică a reușit să treacă râul, în timp ce Albii își pregăteau contraatacul, care urma să fie comandat de Anatoli Pepeliaiev. „Rolul [vârfului de lance]”, se consemna în analiza Armatei Roșii, „a fost încredințat unui corp de cazaci siberieni cu până la 7 000 de săbii.”³⁴ În timp ce aceștia atacau flancul Armatei a 5-a, Armata a 3-a a Albilor urma să atace frontal. Dar adunarea și dispunerea cavaleriei a durat mai mult decât se așteptau, motiv pentru care contraatacul a început din Petropavlovsk de-abia pe 1 septembrie. După o altă lună de lupte, Armata a 5-a a fost silită să se retragă aproape 100 de kilometri dincolo de Tobol, unde, din cauza epuizării ambelor tabere, frontul a staționat mai mult timp. Pierderile Albilor erau mai mari decât și le puteau permite, în timp ce Armata Roșie primea mereu întăriri.³⁵

Auzind de acest contraatac, speranțele lui Churchill au renăscut. I-a trimis un mesaj lui Kolceak via generalul-maior Knox: „Nu am cuvinte ca să-mi exprim bucuria produsă de armata Excelenței Voastre care, printr-un efort suprem, a repurtat, în sfârșit, un succes atât de mare”.³⁶ Apoi explica de ce britanicii preferaseră să sprijine armatele lui Denikin, în sud, acestea fiind mai accesibile pentru ei, și că se așteptaseră ca guvernul Statelor Unite să-l sprijine pe amiralul Kolceak în Siberia. „Am transmis Statelor Unite prin diverse canale că, în timp ce noi ne îndeplinim misiunea în sud, sperăm ca americanii să ducă greul în Siberia.” Generalul Graves și decidenții politici de la

Washington nu aveau nici o intenție de a se conforma.

Mesajul de felicitare al lui Churchill era depășit, fiindcă alte și alte impedimente spulberaseră scurtul moment de speranță. Atacurile partizanilor s-au înmulțit dramatic, încurajate de înaintarea continuă a Armatei Roșii. Potrivit lui Fedulenko, comandantul escortei lui Kolceak, „generalul cazac Ivanov-Rinov i-a promis amiralului că îi va mobiliza pe toți cazacii ca să oprească retragerea. Acest lucru nu s-a întâmplat.”³⁷ Diterihs l-a destituit pe lăudărosul Ivanov-Rinov, care apoi a trecut la bolșevici. Marea greșeală a lui Kolceak, care îl va costa viața, a fost refuzul de a-l asculta pe generalul Diterihs să părăsească Omskul și să se retragă la Irkutsk, lângă lacul Baikal.

Chiar și mai raționalul Viktor Pepeliaiev împărtășea indignarea resimțită de întregul stat-major al lui Kolceak față de atitudinea Statelor Unite. „Comportamentul Americii este strigător la cer”, scria el pe 22 septembrie. „A cerut să-i destituim pe Semionov și pe Kalmîkov. Generalul Graves a blocat transportul de arme care trebuia să ne parvină și pe care l-am plătit deja cu aur.”³⁸ De fapt, americanii erau mult mai bine informați despre ororile comise de atamanii cazaci decât guvernul lui Kolceak din Omsk, care se prefăcea că nu vede. Generalul Knox i-a spus lui Pepeliaiev și cât de furioși erau cehii după demiterea lui Gajda. Spiritele se agitau împotriva lui Kolceak în Vladivostok, unde „s-a încercat o lovitură de stat în noaptea de 18 spre 19 septembrie”. Comisia Interaliată a cerut retragerea trupelor generalului Rozonov din Vladivostok, dar Kolceak și miniștrii lui au refuzat categoric.

Generalul-maior Knox își făcea puține iluzii în privința trupelor lui Kolceak. Era indignat de felul în care 80% dintre recruții Albi, toți îmbrăcați și echipați de britanici, trecuseră la bolșevici cu prima ocazie. Și i s-a plâns generalului Janin cum fuseseră pierdute 200 000 de uniforme.³⁹ Și, ca să toarne gaz peste foc, Troțki i-a trimis lui Knox o scrisoare în care îi mulțumea pentru generozitatea lui. Knox nu a fost deloc surprins când Tobolskul a fost ocupat de bolșevici în prima săptămână a lui octombrie. Omskul avea să urmeze cât de curând.

Armata Roșie nu era singura amenințare în Siberia. Holera din Harbin începuse să se răspândească, în timp ce în Vladivostok izbucnise, pe lângă epidemia de holeră, și cea de variolă. Se auzea și de moartea neagră – ciuma –, iar în Tomsk domnea pandemia de tifos. „Din cauza supraaglomerării”, raporta Forța Expediționară Americană, „este foarte probabil ca epidemia să ajungă la dimensiuni înfiorătoare pe timpul iernii. Afluxul de refugiați continuă.”⁴⁰

Spre deruta ofițerilor americani, ziarele rusești păreau mai preocupate de felul în care se purtau tinerele rusoaice, fără îndoială animate de speranța că vor scăpa de catastrofa iminentă la brațul unui „băiat cu bani”. Secția de informații culegea articole care le înfierau pe „tocătoarele de dolari”⁴¹ și pe „rusoaicele nerușinate” care se combinau cu soldați americani. „Oriunde te uiți, vezi cât de indecent se poartă rusoaicele, e revoltător!” „Cupa umilinței încă nu a fost băută până la fund. Nemiloasa mână a sorții amenință onoarea rusoaicelor.” „Aceste așa-zise femei nu-i văd nici pe soldații bolnavi sau răniți care sunt aduși de pe front, nici pe refugiații de dincolo de

Urali, alungați de «molima» îngrozitoare.” În Vladivostok, pe 6 septembrie, *Dalni Vostok* descria scene din restaurantul *Zolotoi Iakor* [Ancora de Aur]: „Femei semiîmbrăcate, bete, și domni americani se simt în largul lor aici și se dedau la orgii, cu ferestrele deschise și toate luminile aprinse”. Vladivostokul era văzut și ca un oraș al spionilor, unde tinere care lucrau pentru bolșevici încercau să seducă ofițeri ca să obțină informații despre transporturile pe Calea Ferată Transsiberiană.

Pe 6 septembrie a fost cât pe-aci să se lase cu împușcături la gara din Iman, când unul dintre ofițerii atamanului Kalmîkov a acuzat un sergent american că se purtase necuviincios cu o rusoaică. L-a amenințat cu pistolul, strigând că „cei care-și bat joc de soțiile și de fiicele cazacilor nu pot fi prietenii acestora”.⁴² Sergentul și-a scos și el pistolul, gata să tragă. Mai mulți soldați americani au sărit să-l apere, moment în care „atamanul a ordonat cazacilor să ocupe poziții de tragere, să aducă un tun și să răspundă la forță prin forță”. Kalmîkov, care insista să călătorească numai însoțit de două trenuri blindate, putea folosi tunuri oricând, motiv pentru care a fost nevoie de multă diplomație pentru a aplana conflictul.

Invidia și neîncrederea rușilor erau îndreptate chiar și către Crucea Roșie americană. „În timpul luptelor”, scria un ofițer superior, „o mulțime de ruși răniți au fost aduși într-o stare jalnică. Nu primiseră nici măcar primul ajutor. Crucea Roșie a vrut să se îngrijească de ei, dar a fost refuzată. Am cheltuit milioane de dolari americani pe acești oameni nerecunoscători, care se uită la darurile noastre cu suspiciune – vor să știe de ce le dăm.”⁴³

Majoritatea ofițerilor americani considerau că nu mai avea rost să rămână acolo din moment ce Rusia oricum se bolșeviza. Singura dată când americanii s-au simțit motivați să lupte a fost când un detașament de-al lor a fost luat prin surprindere la Romanovka, în corturi, cu puțin înainte de ivirea zorilor. 19 au fost uciși și 40 răniți. Dar războiul civil dintre Roșii și Albi nu-i interesa. „Armata lui Kolceak suferă la capitolul disciplină, iar soldații sunt foarte tineri, niște adolescenți. Primesc o pușcă, haine, o bucată de pâine neagră, sare și sunt trimiși în prima linie. [...] Americanii însă, în totalitate, vor să plece, fiindcă ăsta nu e un război de bărbați.”⁴⁴

27

VARA BALTICĂ MAI-AUGUST 1919

Deși mutarea capitalei bolșevice la Moscova a redus din importanța Petrogradului, nu a știrbit cu nimic semnificația strategică a poziției lui. Capătul de est al Mării Baltice era acum flancat de națiuni potențial ostile, pe care Kremlinul voia din nou să le controleze, în parte ca o cale de acces spre Germania. Visul bolșevic al revoluției care se răspândea în Europa rezista eroic, în ciuda impedimentelor. După ce revolta spartachistă din Berlin a fost înăbușită în ianuarie, iar membri ai *Freikorps* din gărzile de cavalerie i-au ucis pe Rosa Luxemburg și pe Karl Liebknecht, speranțele revoluționare ale

Kremlinului s-au îndreptat spre Bavaria și Ungaria.

În martie 1919, în Ungaria a luat ființă o republică sovietică, condusă de Béla Kun, printr-o lovitură de stat fără vărsare de sânge la început, facilitată de consecințele nefaste ale prăbușirii vechii ordini imperiale și ale urii față de aceasta. Deja socialist convins, Kun se radicalizase într-un lagăr de prizonieri rusesc și schițase la Moscova proiectul Partidului Comunist Ungar. În 1918 luptase ca internaționalist pentru bolșevici în războiul civil și s-a întors la Budapesta spre sfârșitul războiului cu fonduri puse la dispoziție de Lenin. Kun a ajuns la putere prin manevre de culise care au pus în umbră Partidul Social-Democrat, mult mai numeros.

La începutul lui aprilie, la München a luat ființă o *Räterepublik* – o republică a sovietelor – după asasinarea lui Kurt Eisner, președintele-prim-ministru al Statului Popular al Bavariei. Versiunea sa inițială a fost, în esență, o fantezie anarhistă boemă care a durat numai șase zile, când conducerea fost preluată de comuniști, mult mai radicali. În timp ce forțele contrarevoluționare, inclusiv un contingent *Freikorps*, înaintau spre München la sfârșitul lui aprilie, comuniștii au ucis zece ostatici, unul dintre ei fiind prințul von Thurn und Taxis. Forțele Albilor, din care făceau parte mai mulți viitori naziști, s-au folosit de aceste execuții ca pretext pentru masacrarea a aproape tuturor adeptilor politicii de stânga pe care i-au prins.

Între timp, furia ungurilor provocată de hotărârea Conferinței de Pace de la Paris de a transfera României o mare parte din teritoriu le-a dat apă la moară lui Kun și comuniștilor lui. Când trupele românești au intrat în Transilvania,

internaționalismul comunist a devenit beneficiarul indignării patriotice. O mulțime de voluntari, inclusiv foști ofițeri, s-au înrolat în Armata Roșie Ungară. Guvernul francez și cel britanic au intrat în panică, de teamă că boala bolșevismului s-ar fi putut răspândi în toată Europa Centrală și în Balcani. În iunie domneau deja haosul economic și Teroarea Roșie împotriva burgheziei și a țărănimii. Situația a dus la apariția unei mișcări a Albilor, condusă de amiralul Miklós Horthy. În august, regimul lui Béla Kun a căzut, în plin dezastru umanitar, accentuat de foamete și de prăbușirea infrastructurii. Kun a fugit la Moscova. Teroarea Albă care a urmat a făcut mai multe victime decât predecesoarea ei Roșie, echipe ale morții antibolșevice vânându-i pe dușmani. Amiralul Horthy s-a autointitulat „regent” și în această calitate a condus țara până a fost dat jos de Hitler, în 1944, pentru cooperare insuficientă în aplicarea „Soluției finale”.

În mai, generalul Iudenici, aflat la Helsinki, cerea mari cantități de arme și chiar avioane de la Aliați pentru armata lui din Estonia. Subordonatul său cârcotaș de acolo, generalul Aleksandr Rodzianko, călărețul olimpic, a lansat o ofensivă împreună cu estonienii conduși de generalul Laidoner. Dar cavaleria de gherilă a lui Bulak-Balahovici, care îi părăsise pe Roșii, a fost cea care a ocupat orașul Pskov, după o incursiune în teritoriul rus. Rodzianko nu l-a putut controla pe Bulak-Balahovici, care se purta cu aceeași brutalitate la conducerea orașului ca și la suprimarea revoltei din Luga pentru bolșevici. Lansa pogromuri împotriva evreilor dacă nu-i

dădeau toți banii și îi spânzura pe presupușii bolșevici de stâlpii de iluminat din oraș.

Laidoner a continuat marșul spre Petrograd ca să se alăture Corpului de Nord al rușilor Albi și unui batalion ingrian. Intenția lui era să creeze o zonă-tampon pe teritoriul sovietic, fiindcă ingrienii luterani din regiune se identificau mult mai mult cu finlandezii și cu estonienii decât cu rușii. Peste mai puțin de zece ani, sub Stalin, vor constitui unul dintre primele grupuri etnice din Uniunea Sovietică care vor fi deportate. Conform planului lui Laidoner, Armata de Nord-Vest urma să se stabilească într-o zonă-tampon, și nu să rămână în Estonia, unde ofițerii reacționari și mult prea autoritari ai lui Rodzianko își clamau convingerea că Estonia trebuia să rămână parte a Imperiului Rus. Și nu atrăgeau deloc simpatia gazdelor care suferiseră atâția ani sub jugul rusesc când se apucau să cânte „Dumnezeu să-l aibă-n pază pe țar“, după ce beau prin restaurante și colindau străzile Tallinnului.¹

Generalul Johan Laidoner, comandantul suprem al trupelor estoniene, îl vizitează pe

Bulak-Balahovici (stânga) în Pskov, pe 31 mai 1919, la scurt timp după ocuparea oraşului.
(Alamy/Historic Images)

Lenin i-a ordonat lui Stalin să preia conducerea Petrogradului şi să facă tot posibilul ca acest simbol sacru al revoluţiei lor să nu fie cucerit. După ce impusese domnia terorii în Țarițin, Stalin fusese trimis să afle motivele pentru care oraşul Perm căzuse în decembrie în mâinile armatei lui Anatoli Pepeliaiev. Imediat după sosirea la Petrograd, Stalin a început militarizarea şi terorizarea întregului oraş. Muncitorii au trecut la instrucţia de front, iar duşmanii potenţiali au fost arestaţi. Stalin a cerut întăriri pentru Armata Roşie, dar ameninţarea reală în vara aceea venea dinspre mare, în ciuda sistemului de apărare bine pus la punct de Flota Baltică la Kronstadt.

Pe 13 mai, Divizia 1 Estonă şi Armata de Nord-Vest au atacat în est, din Narva, sprijinite, oriunde era posibil, de tunurile de 152 mm ale crucişătoarelor uşoare de sub comanda lui Cowan. Folosind cele două distrugătoare capturate de la Raskolnikov, infanteria marină estoniană a debarcat în spatele Armatei Roşii. Conducerea bolşevică s-a temut că Petrogradul ar putea cădea şi cu ajutorul Albilor care se ascundeau în oraş. În noaptea de 12 spre 13 iunie, Stalin şi Iakov Peters din Ceka, adunând în secret 15 000 de oameni, au făcut arestări în masă: foşti ofiţeri şi familiile lor, dar şi dezertori din Armata Roşie. Mai multe sute de oameni au fost împuşcaţi.²

Teama lui Stalin că va fi trădat creştea de la o zi la alta. Ajutat de revolta unui grup de apărători, batalionul ingrian a ocupat Krasnaia Gorka, marea fortăreaţă care apăra căile de acces din sud către baza navală Kronstadt. Garnizoana era

formată în cea mai mare parte din ingrieni recrutați din împrejurimi. La ordinul lui Stalin, bateriile de artilerie de coastă care apărau baza navală au ripostat bombardând masiv, ca și cele două cuirasate, *Petropavlovsk* și *Andrei Pervozvanni*, cu tunurile lor de 304 mm. Viktor Șklovski, care scria în vila lui din Lahta, aflată pe malul de nord al estuarului Narvei, la o distanță de aproape 30 de kilometri, era deranjat de zăngănitul constant al geamurilor provocat de salvele de tun de peste apă.³

În ziua aceea, Flota Baltică raporta Petrogradului: „La ora 8:50, Krasnaia Gorka a început să răspundă la bombardamentul nostru. Obuzele lor au căzut în Portul Mic [al bazei navale Kronstadt]. Până acum n-au distrus nimic. Nu ne pierdem cu firea. *Andrei* și *Petropavlovsk* ne acoperă cu tunurile lor.”⁴

Revolta ingrienilor de la Krasnaia Gorka l-a făcut pe Stalin să ordone și o vânătoare de vrăjitoare a ofițerilor din Flota Baltică. „Atașăm spre luare aminte lista cu ofițerii de pe cuirasatul *Gangut* și de pe crucișătorul *Aurora*”, scria într-un raport către consiliul militar revoluționar.⁵ „Doresc să vă informez că am primit de la comisarul Genmorului [cartierul naval general], tovarășul Gan, lista cu anumiți membri din conducerea navelor care apar pe lista Cekăi din întreaga Rusie ca membri ai unor organizații contrarevoluționare.” Au fost executați în jur de 70 de ofițeri. Printre suspecti se afla și comandantul crucișătorului blindat *Oleg*, bombardat ulterior de locotenentul Augustus Agar, care răspundea de motonavele de coastă de mare viteză ale marinei britanice, ascunse într-un golf de pe țărmul finlandez.

Miercuri, 18 iunie, cu un echipaj din trei militari, la bordul unei motonave de coastă, Agar a reușit să scufunde crucișătorul *Oleg*, în timp ce acesta bombarda Krasnaia Gorka. Succesul lor însă nu a schimbat mare lucru. Canonada dinspre bateriile de coastă și cuirasate era atât de intensă, încât batalionul ingrian și răsculații au fost siliți să abandoneze fortăreața.

Deși *Oleg* fusese scufundat de britanici, Albii se plângeau în continuare că navele de război ale Aliaților nu-i ajutau suficient. Și nu acceptau faptul că divizionul de crucișătoare condus de amiralul Cowan în Golful Finic nu se putea apropia de Kronstadt din cauza câmpurilor de mine. Tocmai aceasta era și justificarea lui Rodzianko în urma eșecului Corpului de Armată Nordic de a ocupa Gatchina și de a-și continua drumul spre Petrograd. Ofițerii lui puneau insuccesul pe seama tancurilor britanice care se stricaseră, mergând până la a spune că cei șase monștri de fier fuseseră sabotati prin presărarea de nisip în motoare. Sabotajul ar fi fost, chipurile, opera britanicilor, scandalizați de modul în care acești ofițeri țariști declarau pe față că Estonia avea să fie întotdeauna parte din Imperiul Rus. Adevărat sau nu, retragerea lor precipitată din Gatchina a atras disprețul estonienilor.

Divizia 2 estonă avusese mai mult noroc, învingând Divizia de Pușcași Estonieni bolșevici și convingând astfel Regimentul 1 Pușcași să schimbe tabăra. Dar amenințarea la adresa Estoniei nu venea doar dinspre bolșevici. De îndată ce aceștia au fost respinși, ambițiile naționaliștilor germani nu au mai cunoscut limite, bazate fiind pe convingerea că dreptul lor la această țară venea tocmai de la Cruciada

Nordică, lansată de papa Inocențiu al III-lea în 1193. Consiliile unite ale Livoniei, Curlandei și Estlandului, care îi reprezentau pe germanii baltici, stabiliseră, la încheierea Tratatului de la Brest-Litovsk, că aceste provincii erau state independente. Și totuși naționaliștii germani insistau că aveau dreptul asupra lor încă din vremea Cruciadei Nordice. În septembrie 1918, Kaiserul a amestecat provinciile, înființând un Ducat Baltic Unit. Ducele proaspăt uns nu a mai apucat să-și intre în atribuții din cauza înfrângerii trupelor germane în vest, dar armata ducatului, *Baltische Landeswehr*, încă mai încerca să impună autoritatea germană.

La începutul lui februarie 1919, generalul-locotenent Rüdiger von der Goltz, care contribuise din plin la succesul finlandezilor Albi, a debarcat în Curlanda ca să reorganizeze *Freikorps* sub forma Corpului VI Rezervă, acum întărit de Divizia Gărzilor de Rezervă. Pe 16 aprilie, germanii au răsturnat guvernul leton al lui Kārlis Ulmanis și și-au instalat propria administrație-marionetă. După recucerirea Rigăi de la bolșevici, „Divizia de Fier”, acum extinsă, și *Baltische Landeswehr* au înaintat spre nord-est și au intrat în Livonia, sfidând avertismentele Consiliului Suprem al Aliaților de la Paris. Acolo s-au înfruntat cu Divizia 3 estonă și cu o brigadă letonă, în iunie, la Cēsis, în preajma impunătoarei fortărețe a cavalerilor teutoni. Datorită în mare măsură remarcabilei iscusințe a generalului Laidoner și intervenției oportune a trei trenuri blindate estoniene, *Baltische Landeswehr* a fost învinsă fără drept de apel. Estonienii și letonii au forțat înaintarea spre Riga și, cu sprijinul deplin al Consiliului Suprem al Aliaților, au repus în

drepturi guvernul Ulmanis. După victorie, moralul și mândria națională a estonienilor au renăscut.

Ca să complice și mai mult relațiile baltice, o „Armată de Voluntari din Vest” a rușilor Albi a fost înființată de generalul-maior Pavel Bermond-Avalov în Letonia. Oamenii lui erau majoritar ruși recrutați din lagărele germane de prizonieri de război. Cel care îi înarmase și îi echipase era generalul von der Goltz, care se folosea de această forță militară cu un efectiv de sub 10 000 de oameni ca să-și ascundă propriile trupe, inclusiv Divizia de Fier și Legiunea Germană, care ar fi trebuit să părăsească statele baltice la ordinul Comisiei Interaliat.

După înfrângerea germanilor la Cēsis, *Baltische Landeswehr* a fost plasată sub comanda locotenent-colonelului Harold Alexander, un irlandez din regimentul de gardă, care ulterior va deveni o altă figură importantă în al Doilea Război Mondial. Deși Alexander a ordonat ca toți ofițerii nebalici să se întoarcă în Germania, mulți s-au alăturat Legiunii Germane a lui Bermond-Avalov. Soldații rămași din *Landeswehr* au fost incluși în armata letonă, condusă de Jānis Balodis. Astfel, independența Letoniei a fost salvată, cel puțin până când Stalin, cu ajutorul lui Hitler, a forțat supunerea statelor baltice în iunie 1940, conform pactului nazisto-sovietic.

Sarcina deloc de invidiat a impunerii unei logici și ordini în zona baltică i-a revenit generalului Hubert Gough în mai, când Consiliul Suprem al Aliaților l-a numit șeful misiunii militare. Gough era o opțiune controversată. Politicienii britanici își pierduseră încrederea în el după rolul jucat în incidentul de la Curragh, cu puțin înainte de izbucnirea Primului Război Mondial, când ofițeri

ai armatei au preferat demisia în masă atacului împotriva unioniștilor din Ulster. Gough fusese învinovățit pe nedrept pentru eșecul Armatei a 5-a când ofensiva condusă de Ludendorff o zdrobise, în martie 1918. Lloyd George însă nu a putut evita numirea lui, dat fiind că decizia fusese luată la Paris. Pe de altă parte, Churchill și generalul Wilson (și el din Ulster) l-au sprijinit fără rezerve.

Gough a trebuit să facă față unor contradicții imposibile. Rolul său era de a menține trupele germane în zona baltică pentru a-i opri pe bolșevici, dar și a le controla și, ulterior, a le repatria, în absența unor forțe terestre Aliate care să-l ajute. Și, pentru ca lucrurile să fie și mai complicate, lordul Curzon, secretarul de stat pentru afaceri externe, l-a convocat pe Gough chiar înainte de plecarea acestuia, avertizându-l să nu asculte sfatul lui Churchill de a interveni în Războiul Civil din Rusia și, pe de altă parte, să împiedice forțele susținute de Marea Britanie să ocupe Petrogradul.

Gough a rămas profund impresionat de generalul Laidoner, comandantul suprem estonian, care învinsese *Baltische Landeswehr* și alte forțe germane în Bătălia de la Cēsis. Victoria lui Laidoner le insuflase încredere estonienilor să-și exprime dezgustul față de opresorii lor tradiționali, baronii baltici, ca și față de aliatul lor nedorit, Armata de Nord-Vest.

În iunie, generalul Iudenici, prezumtivul comandant suprem al Armatei de Nord-Vest, a trimis la cartierul general al lui Kolceak o primă versiune a acordului dintre el și generalul Mannerheim. Sfătuit de generalul Wilson, Churchill îl convinsese pe Iudenici să-i ceară

părerea lui Kolceak în această problemă. Churchill își dorea cu ardoare să creeze o coaliție antibolșevică în regiune, care putea fi sprijinită de Divizionul 1 Crucişătoare Uşoare al lui Cowan. Dacă aportul marinei putea fi asigurat, Churchill ştia că desfăşurarea directă a forţelor terestre era exclusă. Opinia publică de acasă nu accepta așa ceva.

Acordul posibil cu Finlanda a fost discutat în cursul unei şedinţe a consiliului de miniştri de la Omsk. „Finlandezii”, scria Viktor Pepeliaiev, „vor ca în schimbul participării lor la cucerirea Petrogradului să recunoaştem independenţa totală a Kareliei şi Oloneţului”, adică a unui teritoriu întins din nord-vestul Rusiei învecinat cu Finlanda, de la lacul Ladoga până la Marea Albă.⁶ Patru zile mai târziu, Kolceak şi miniştrii lui au respins propunerea ca fiind „total inacceptabilă”, spre marea frustrare a lui Churchill.⁷

După retragerea lor umilitoare, trupele lui Rodzianko s-au purtat oribil în zona-tampon ingriană. Pogromuri antisemite, jafuri şi o brutalitate absurdă cu care i-au tratat pe toţi cei bănuïți de simpatii bolșevice au distrus orice iluzie că Armata de Nord-Vest venea ca eliberatoare. În vară, soldații demoralizați, neplătiți și subnutriți, au început să dezerteze la inamic într-un număr tot mai mare, chiar dacă „noaptele albe” le îngreunau fuga.

Între timp, Stalin reușise să mărească efectivele armatelor a 5-a și a 7-a până la aproximativ 40 000, în total. Pe 1 august, acestea au atacat și au început să respingă atât Armata de Nord-Vest, cât și cele două divizii estoniene, care nu vedeau de ce s-ar fi sacrificat pe pământ străin. Estonienii s-au retras peste graniță, iar

lamburgul a fost cucerit de bolșevici pe 5 august. Numai orașul Pskov rămăsese în mâinile Albilor.

Dezgustat de comportamentul Albilor și entuziasmat de tot ceea ce ținea de Estonia, generalul Gough l-a avertizat pe Iudenici că misiunea militară britanică va întrerupe livrarea de ajutoare dacă nu recunoștea independența țării. Împreună cu șeful de stat-major, generalul Marsh, a acceptat formula estoniană a unei „Republici Pskov”, unde urma să se stabilească un guvern pentru nord-vest, responsabil de toate teritoriile aflate la est de granița cu Estonia, luate de la bolșevici. Lloyd George și Curzon au fost indignați de modul în care Gough își depășise atribuțiile. Ministrul afacerilor externe a catalogat mișcarea lui Gough drept un „experiment ruritanian”⁸, dar mai mult de atât nu putea face.

Cu cartierul general la Helsinki, Gough era sigur că Mannerheim voia să ocupe Petrogradul. Nu-și făcea nici o iluzie în privința convingerilor lui iliberale.⁹ Lloyd George și Curzon erau mult mai îngrijorați. În eventualitatea ocupării Petrogradului, nu știau cine urma să creeze mai multe probleme, Mannerheim sau Iudenici.¹⁰ Churchill spera că Iudenici, chiar și numai pentru faptul că fusese numit de Kolceak, ceea ce putea da o mai mare greutate victoriei Albilor. Churchill voia ca Aliații să-l recunoască imediat pe Kolceak drept șef al statului rus, chiar dacă acesta continua să evite o recunoaștere fermă a independenței statelor învecinate. Kolceak a invocat din nou, cu viclenie, argumentul potrivit căruia granițele Rusiei trebuiau stabilite de o viitoare Adunare Constituantă, chiar dacă știa prea bine că marea majoritate a ofițerilor Albi erau departe de a accepta un astfel de organism democratic.

Pe 4 iulie, Cabinetul de Război de la Londra, deși evita orice declarație belicoasă, a recunoscut în cercuri restrânse că între Marea Britanie și Rusia Sovietică exista o stare de război. Generalul Wilson nu era de acord cu ideea lui Churchill, respectiv un atac din trei direcții asupra Rusiei Sovietice. „Trebuie să sistăm efortul militar pe toate fronturile, mai puțin pe cel din sudul Rusiei, unde ne putem concentra toate resursele disponibile în ajutorul lui Denikin”, susținea el.¹¹ „În acel teatru de operațiuni putem avea un cuvânt greu de spus.”

Lloyd George se arăta tot mai deranjat de entuziasmul manifestat de Churchill față de cauza Albilor. „Rusia nu vrea să fie eliberată”, le scria el membrilor cabinetului în 30 august.¹² „Indiferent de ce crede despre bolșevici, nu consideră că merită să mai verse sânge pentru oameni ca ludenici. [...] Cât despre «marile șanse» de a ocupa Petrogradul”, continua el, „care aflăm că «ne-au fost la îndemână», dar nu ne-am învrednicit să le exploatăm, am auzit de prea multe ori despre alte «mari șanse» în Rusia pe care, în ciuda unor cheltuieli excesive, nu le-am văzut să se materializeze.” Lloyd George estima că Marea Britanie cheltuisese deja mai bine de un milion de lire sterline doar anul acela. „Generalul ludenici n-a avut niciodată șansa de a ocupa Petrogradul. [...] Este un reacționar notoriu, în care nu au încredere nici estonieni, nici rușii, în aceeași măsură. Dacă nordul Rusiei ar geme sub jugul bolșevic, iar estonienii și letonii ar fi dispuși să lupte într-un război de eliberare, acum nord-vestul Rusiei ar trebui să fie dominat de o armată de sute de mii de oameni. Faptul că, dintr-o populație de câteva milioane, antibolșevicii au adunat doar 20 000–30 000 de oameni este un

alt indiciu al interpretării total greșite a situației din Rusia, pe care s-a bazat politica noastră militară.” Raționamentul lui Lloyd George era departe de a fi perfect. Un război civil nu era un scrutin cu nuanțe militare, marea majoritate a oamenilor dorind să nu aibă de suferit. Dar anticiparea unui eșec s-a dovedit corectă.

Tocmai când Lloyd George voia să restrângă implicarea țării sale în Războiul Civil din Rusia, a avut loc cel mai temerar atac al forțelor britanice. Pe 12 august, contraamiralul Cowan i-a convocat la bordul navei amiral pe ofițerii flotilei de motonave de coastă ale marinei britanice. Cu baza pe teritoriul finlandez, în Terijoki, la doar 20 de kilometri nord de Kronstadt, flotila de motonave de coastă fusese trimisă în zona - baltică sub comanda locotenentului Augustus Agar ca să transporte agenți britanici secreți în și din Petrograd. Acum Cowan voia mai mult decât scufundarea crucișătorului *Oleg*. Flotilei i se adăugaseră șapte „păsări de apă”, cum erau numite motonavele de coastă pentru abilitatea lor de a evita câmpurile de mine.¹³ Mecanicii munceau zi și noapte ca să le regleze motoarele.

Cowan era hotărât să împiedice Flota Baltică să iasă din complexul portuar bine apărat din Kronstadt și să se confrunte cu divizionul lui de crucișătoare. Erau cinci ținte principale, le-a spus el ofițerilor. Cele mai importante erau cele două cuirasate, *Andrei Pervozvanni* și *Petropavlovsk*. Următoarea ca importanță era nava-bază, *Pamiat Azova*, care avea două submarine ancorate alături. Cowan voia să neutralizeze și un fost crucișător, *Rurik*, acum puitor de mine. Din nefericire, *Rurik* tocmai primise un nou lot de 300 de mine, deci o torpilă bine țintită putea distruge

nu doar întreaga zonă portuară, ci, probabil, și toate motonavele Marinei Britanice aflate în plin atac. Porțile docului uscat erau ultimul obiectiv, în afară de distrugătorul *Gavriil*, care apăra intrarea în cele trei porturi.

„Păsările de apă” atingeau 45 de noduri, deci viteza era un atu pentru ele, dar zgomotul produs de motoarele lor se auzea de la mare distanță. Ca să-l acopere, Cowan a fost de acord să lanseze un atac aerian diversionist cu puțin înainte ca motonavele să ajungă în preajma sistemului de apărare al Kronstadtului. Aparatele de zbor, patru hidroavioane Short și patru avioane de vânătoare biplane, includeau un singur Sopwith Camel. Acestea sosiseră la bordul unui portavion improvizat, HMS *Vindictive*, un crucișător vechi căruia i se atașase o platformă din lemn pe puntea superioară. Cealaltă problemă majoră cu care se confrunta flotila era zona restricționată din interiorul celor trei porturi. Există un mare risc de coliziune, mai ales că motonavele trebuiau să atingă viteza maximă în momentul lansării torpilelor, asta pentru că torpilele erau transportate într-un compartiment din mijlocul ambarcațiunii. Lansarea presupunea pornirea motorului, apoi activarea unui pinten care propulsa torpila. De îndată ce torpila ajungea în apă, motonava trebuia să accelereze brusc, ca să nu-i stea în drum.

Atacul fiind întârziat de o furtună, flotila a așteptat căderea scurtei nopți de duminică, 17 august. Liniștea domnea în Golful Finic când cele opt motonave de coastă și-au ocupat pozițiile premurgătoare decolării aparatelor de zbor. În timp ce „se legănau pe apă, cu motoarele ticăind, torpilorii verificau încărcăturile cilindrice, iar

mecanicii făceau ultimele ajustări ale proiectilelor atât de temperamentale”.¹⁴ Cu puțin înainte de miezul nopții, la semnalul unei lumini verzi, motoarele s-au trezit la viață, iar locotenentul Agar a pornit în fruntea coloanei de motonave.

Startul a fost de rău augur: coloana s-a scindat, grupul mai mare luând-o pe o altă rută. Aparatele de zbor au avut probleme cu decolarea, astfel încât motonavele, care trecuseră pe lângă șirul de forturi fără să pățească ceva, au trebuit să se oprească și să aștepte aproape de intrarea în zona portuară. Spre uimirea lor, nu se vedea nici o lumină, nici măcar pe distrugătorul *Gavriil*. Fără să poată comunica prin radio, nu știau ce se întâmplase cu diversiunea aeriană, motiv pentru care, nemaiputând să aștepte, au început atacul tocmai când soseau și aparatele de zbor. În loc să tragă în distrugătorul *Gavriil*, prima motonavă a accelerat, brăzdând apa și împrăștiind stropii în stânga și-n dreapta ca niște aripi, a ocolit distrugătorul și a intrat în zona portuară. Îndreptându-se spre *Pamiat Azova*, nava-bază, sub tirul mitralierelor, echipajul a lansat singura torpilă pe care o avea. Explozia, flăcările și fumul au confirmat lovitura în plin, nava începând să se lase pe o parte.

Atacul asupra distrugătorului *Gavriil*, aproape de intrarea în zona portuară, a fost anulat fiindcă o altă motonavă a trecut pe la prova lui în drum spre port, dând astfel timp echipajului navei sovietice să o occhească pe îndelete. Cu proiectoarele fixate pe ambarcațiunea fragilă, bolșevicii au început să tragă în supraviețuitorii căzuți în apă. Următoarele două motonave au avut mai mult noroc, prima lovind cuirasatul

Andrei Pervozvanni, iar cea de-a doua, cuirasatul *Petropavlovsk*, chiar dacă mitralierele i-au ucis cârmaciul.

În haosul provocat de trasoare și explozii, două motonave s-au ciocnit în zona portuară, una dintre ele scufundându-se. Faptul că distrugătorul *Gavriil* nu a putut fi eliminat i-a costat scump pe britanici. Tunarii lui, ajutați de proiectoare și de flăcările de pe navele lovite, s-au dovedit foarte buni ochitori. Una dintre motonavele de coastă a încercat un nou atac, cu un curaj nebun, și a lansat torpila de aproape, dar aceasta a trecut pe sub carena distrugătorului. Și forturile s-au concentrat mai mult asupra ambarcațiunilor decât a aparatelor de zbor de deasupra. Ultimul atac a venit din partea lui Agar, care și-a trimis torpila într-un grup de nave ca să distragă atenția tunarilor din port.

Echipajele a două motonave au scăpat cu viață datorită curajului a doi piloți, unul de pe un hidroavion, celălalt de pe un Sopwith Camel, rămase după ce restul aparatelor de zbor se retrăseseră. Cei doi au hărțuit forturile, trăgând cu mitralierele în proiectoare până au terminat muniția. Pierderile au fost însemnate. Aproape jumătate dintre cei care porniseră la atac cu o noapte în urmă au fost dați dispăruți – opt au murit, iar nouă au fost luați prizonieri. Doi dintre supraviețuitori au fost decorați cu Crucea Victoria, iar ceilalți au primit alte medalii pentru ceea ce a fost considerat un raid de un curaj echivalent cu sinuciderea. Amiralul Cowan a raportat Amiralității că daunele provocate de această operațiune Flotei Baltice bolșevice vor juca un rol important în asigurarea independenței statelor baltice.

MARȘUL ASUPRA MOSCOVEI IULIE-OCTOMBRIE 1919

Pe 3 iulie, ziua în care generalul Denikin anunța directiva Moscova în Țarițin, Serghei Kamenev (care nu se înrudea cu Lev Kamenev), a fost numit comandant suprem al Armatei Roșii.^{*****} Deși fost colonel țarist, Kamenev a fost propus de Stalin, care umpluse Consiliul Revoluționar de Război cu aliați, ca să aibă mai multe voturi decât Troțki, președintele consiliului.

Cinci zile mai târziu, fostul comandant suprem, Vațetis, care fusese numit de Troțki, a fost arestat sub falsă acuzație că ar fi aparținut unei organizații secrete, „Albgardistul”.^{*****} Conflictul începuse cu un an înainte, când Kamenev insistase ca trupele lui Kolceak să fie contraatacate fără pauză.

Vațetis și Troțki intenționaseră să lupte împotriva lui Denikin atacând prin Donbas, avându-i de partea lor pe muncitorii industriali care îi sprijineau pe bolșevici. Dar Kamenev și Stalin voiau recucerirea Țariținului. Deși reputația lui era legată de acel oraș, Stalin susținea pe bună dreptate că trupele Armatei Roșii victorioase în Siberia puteau fi mai ușor transferate acolo.

Armata Roșie din sudul Rusiei, care încerca să facă față ofensivei din vară a lui Denikin, se afla într-un mare dezavantaj după insistența lui Kamenev ca prioritar să devină frontul siberian. Armata a 14-a de pe țărmul de nord al Mării Azov

fusesse decimată de Armata Voluntarilor de sub comanda lui Mai-Maevski în timpul marșului acesteia spre Harkov, lăsând Ucraina expusă total. Pe flancul de est, victoria generalului Vranghel la Țarițin însemnase, de asemenea, pierderea unor mari cantități de arme, provizii și material rulant. Curând, fabricile de armament din teritoriul comunist nu au mai putut ține pasul cu viteza cu care Armata Roșie consuma muniția, în timp ce Albii se aprovizionau de la britanici.

Un avantaj de care se bucurau comuniștii era rețeaua extinsă de spioni și de informatori clandestini din spatele liniilor Albilor, care raportau liderilor organizației de partid din Don. Unul dintre ei transmisese detalii despre situația din Țarițin după pierderea acestuia: generalul Vranghel era foarte mulțumit de sprijinul primit de la piloții britanici; prizonierii bolșevici, morți de foame, cerșeau o bucată de pâine. Deși propaganda comunistă îi speriasse scoțând în evidență brutalitatea cazacilor, soldați din Armata Roșie tot se predaseră.

Un alt raport transmis de Comitetul Revoluționar al Donului întărea avertismentele lui Mironov privind pericolele care decurgeau din maltratarea cazacilor.¹ „Eșecurile noastre de pe frontul din sud nu sunt doar consecința greșelilor strategice, ci și a politicii noastre eronate față de cazaci, a confiscărilor și a rechiziționărilor, ca și a execuțiilor, care uneori s-au transformat într-un fel de sport hidos. Toate acestea nu-i pot ajuta pe cazaci să-și facă o părere bună despre atitudinile sovietice. Desigur, nu ne bazăm pe cazaci să sprijine autoritatea sovietică, dar credem că aceștia au nevoie și de o vorbă bună, nu doar de bici.”²

Rețelele comuniste clandestine începuseră să se refacă în vara de după arestarea mai multor grupuri de către serviciul de contrainformații al Albilor, mai ales a celei mai importante celule, cea din Taganrog. Mulți dintre organizatori și agenți erau femei. Acum însă puteau raporta că „demascarea agenților a încetat. În districtul Rostov aproape că am refăcut organizația. În districtul Novocerkassk demascarea s-a limitat doar la oraș. Restul organizației a rămas intact.”³

Nu toate informațiile transmise liderilor organizației de partid din Don erau pozitive. „Dorim să vă informăm despre următoarele aspecte, fiindcă probabil nu aveți o imagine foarte clară a situației de la nivel local. Moralul muncitorilor și al țăranilor este foarte scăzut din cauza retragerii armatei noastre și a apropierii armatei lui Mahno. Acest lucru a compromis autoritatea sovietică în ochii muncitorilor și ai țăranilor.”⁴ Trădătorii și „provocatorii” erau asasinați în toată regiunea. Informatorii confirmau și primirea a 250 000 de ruble, aduse pe ascuns de peste front ca să-i ajute în activitatea lor care includea infiltrarea în Armata Albilor și în grupurile Verzi din nordul Caucazului. „Verzii” erau partizani, în primul rând dezertori din armatele Albilor și Roșiiilor, care urau și atacau ambele tabere, un fenomen care se accentua continuu.

Planul lui Denikin pentru marșul asupra Moscovei, pe care îl anunțase în fața catedralei din Țarițin, avea patru elemente principale. Armata din Caucaz a lui Vranghel urma să ajungă în nord, între Don și Volga, apoi să-și continue drumul până la Nijni Novgorod, pentru ca, în final, să o ia spre vest, în direcția Moscovei.

În dreapta lui Vranghel, Armata Don a generalului Sidorin urma să urce de-a lungul fluviului Volga până la Saratov. În centru, Armata Voluntarilor a lui Mai-Maevski urma să atace în nord, ținându-se aproape de calea ferată care ducea la Moscova via Harkov, Kursk, Oriol și Tula. Tot Mai-Maevski trebuia să ajungă în vest, până la Nipru, și să ocupe Kievul. În sfârșit, generalul Dobrovolski urma să avanseze pe teritoriul Ucrainei și să ocupe orașele Herson și Nikolaev.

Generalul Vranghel critica vehement planul lui Denikin. Îl considera mult prea optimist, în plus ducea la dispersarea periculoasă a forțelor. Vranghel avea dreptate în privința dispersării, dar, pe de altă parte, cerea ca armata lui să primească toate întăririle și proviziile. O pretenție nejustificată. Armatele siberiene ale lui Kolceak, înfrânte, se retrăgeau departe de Volga, deci o joncțiune a forțelor era exclusă. Logica militară dicta ca atacul central al Armatei Voluntarilor să aibă prioritate.

Generalul Mai-Maevski nu arăta că s-ar grăbi să ajungă în preajma Moscovei. Ajuns la Harkov ca să inspecteze depozitele, Heiden a avut o întrevedere cu comandantul armatei. „Prima surpriză neplăcută a fost însuși comandantul, un butoi cu ochii umflați și cu limba împleticită, urmare probabil a unui chef de peste noapte. În puținele zile cât am stat în Harkov, au fost prânzuri, cine sau petreceri non-stop la un restaurant sau altul, organizate pentru comandant și întregul lui anturaj de ofițeri, plus orchestra militară. Cele mai zgomotoase petreceri au avut loc când celebrul general Șkuro și Sotnia Lupilor au fost în oraș.”⁵

Armata Voluntarilor condusă de Mai-Maevski era alcătuită din Corpul I al generalului Kutepov, Corpul II al generalului Prolitov, Corpul III Cavalerie al generalului Șkuro, staționat în Prohorovka^{*****}, și Corpul V al generalului Iuzefovici, staționat în Poltava. Heiden era profund îngrijorat de situația stocurilor cu puțin înainte de marșul crucial. În timpul inspecției a constatat că numai jumătate din rația de pâine era disponibilă, iar grăsimile, carnea, ceaiul, laptele, chibriturile și, poate cel mai important, furajele, lipseau cu desăvârșire. Regiunile ocupate, ca și acelea pe care urma să le traverseze, nu puteau să asigure Armatei Voluntarilor nici măcar subzistența.

După ocuparea Poltavei, pe 31 iulie, trupele bolșevice rămase în Ucraina au intrat în panică aflând că regimentele Armatei Voluntarilor sunt tot mai aproape. Nave de război franceze au ancorat din nou în largul coastei Odesei, iar în comunitățile germane a izbucnit o revoltă, sprijinită de țărani ucraineni. Elena Lakier auzise că Ceka se deda la execuții în fiecare noapte: „Ambalează motoarele camioanelor ca să acopere zgomotul împușcăturilor”.⁶

Pe 5 august, când un monitor francez s-a apropiat de țărm ca să-i salveze pe oamenii care înotau spre el, bolșevicii au deschis focul asupra lui. Orașul ducea o lipsă acută de apă potabilă, care se vindea cu 15 ruble găleata. Elena Lakier, care trebuia să stea la coadă la apă în fiecare noapte, era atât de slăbită de foame, încât se temea să nu leșine cu găleata în mână. Odesa a fost eliberată numai după debarcarea a 2 000 de soldați din Armata Voluntarilor și după o luptă scurtă, pe 23 august. A doua zi Lakier scria: „Uraaa! Nici urmă de bolșevic în Odesa! În sfârșit!

Patru luni și jumătate sub acești asupritori cu steaua roșie în frunte.”⁷ Peste două zile a observat că toți evreii se ascundeau.

Armata Voluntarilor a părăsit Crimeea și, luând-o spre vest, de-a lungul coastei, a ocupat Hersonul și Nikolaevul în 18 august. Între timp, cazacii din Kuban și Terek aflați sub comanda lui Șkuro s-au apropiat de Ekaterinoslav, lângă podul de peste Nipru fiind întâmpinați de un foc susținut. O *sotnie* de cavalerie a Albilor a traversat în trombă podul, făcându-i pe bolșevici să se retragă. Soldații Armatei Roșii sau presupușii comuniști prinși în oraș au fost sfârtecați cu săbiile de către cazaci.

Pe 10 august, generalul Konstantin Mamontov și Corpul IV Cavalerie Don, cu aproximativ 8 000 de săbii, au început să facă incursiuni în zonele din spatele Armatei Roșii și, dacă tot treceau pe acolo, să jefuiască și câteva orașe. Cazacii lui Mamontov se deplasau pe distanțe enorme. Spre deosebire de cavaleria rusă convențională, care călărea în stil european, cu spatele drept și la trap, cazacii, cunoscându-și bine caii, stăteau aplecați, schimbându-și centrul de greutate. De asemenea, țineau picioarele întinse, drept rezultat putând rămâne în șa mult mai mult decât cavaleria regulată, cu scările la șa mai scurte și cu genunchii îndoiți. În pofida mustăților demodate, victoriene, Mamontov era un tip imprevizibil și un tâlhar notoriu. Generalul Vranghel îl considera aproape un infractor înnăscut și ulterior își va asuma destituirea lui.

Corpul de cavalerie al lui Mamontov s-a strecurat printre armatele a 8-a și a 9-a, a ocolit Voronejul și, după opt zile, a ocupat provincia Tambov. „Axa Tambov era și mai periculoasă”,

consemna *Stavka*, „fiindcă statul-major al frontului de sud se afla în apropiere, în orașul Kozlov.” Kozlov (acum Miciurinsk) se afla la doar 59 de kilometri spre nord-vest. Aflând că Mamontov era pe aproape, comandantul frontului și membrii statului-major s-au refugiat în Oriol, lăsând doar milițiile locale să înfrunte corpul de cavalerie al lui Mamontov.⁸

„Nu mai era nimeni în oraș care să aplice legea și să păstreze ordinea, și nici nu mai era nevoie”, scria Antonina Maksimova-Kulaev, chirurg la spitalul din localitate.⁹ „Cetățenii se ascundeau în casele lor. Telegraful nu mai funcționa, nu mai primeam nici o veste. Eram izolați de restul lumii.”

Pe 23 august, în timpul unei operații, o infirmieră a dat buzna în sală: „Doamna doctor! Uitați-vă pe fereastră! Cazacii!” Doctorița a văzut cum piața din fața spitalului era plină de călăreți în uniforme de cazaci, ofițerii lor cu epoleți aurii, ceva ce mai văzuse doar înainte de Revoluția din Februarie, cu doi ani și jumătate înainte. Era avangarda generalului Mamontov.

Temându-se de un pogrom, doi medici evrei din spital s-au ascuns repede în pod, în timp ce Maksimova era chemată de șeful detașamentului sanitar cazac. Doctorița știa pericolul în care se afla din ambele direcții. Cazacii o puteau considera bolșevică aflată într-un post de răspundere; pe de altă parte, infirmierele erau toate bolșevice, prin urmare, dacă le făcea pe plac Albilor, risca să fie luată drept trădătoare de Armata Roșie, la revenirea acesteia. Din fericire, medicul cazac s-a dovedit a fi un om cumsecade și nu i-a cerut să facă vreun compromis.

Afară clopotele au început să bată a sărbătoare. Cetățenii înstăriți, care așteptaseră cu nerăbdare să fie eliberați de Albi, au ieșit pe străzi ca să-i aclame pe salvatori. Ofițerii cazaci au deschis larg porțile depozitelor unde erau bunurile confiscate de bolșevici. Iureșul localnicilor a degenerat într-un jaf general prin alte locuri, mai ales în casele evreilor. Potrivit unor surse comuniste, 101 evrei au fost uciși în pogromul cazacilor.¹⁰ Țăranii din satele învecinate au început să vină cu căruțele, hotărâți să-și ia și ei partea. Nu mai rămăsese strop de gaz lampant, unii cărându-l cu cobilița. Ulterior *Stavka* Armatei Roșii îl va acuza pe Mamontov de „demagogie crasă – a distribuit bunuri furate populației ca să-i câștige simpatia”.¹¹

Dar, ca să păstreze aparențele, Mamontov interzisese trupelor sale să se dedea la jafuri: „Cazacii, indiferent de grad, nu au voie să trimită acasă bunurile recuperate. Din clipa în care trupele noastre intră în districtele rusești, ordon ca rechiziționările să înceteze, ori de câte ori este posibil.”¹² Se pare că ordinul lui nu a avut nici un efect. În haosul creat, mai multe case au fost incendiate, iar bolșevicii prinși au fost spânzurați de felinarele din piața principală. Mamontov a insistat să i se respecte ordinele când a aflat că prea mulți cazaci călătoreau cu trenul de aprovizionare, un mijloc de transport mai convenabil pentru bunurile confiscate. A fost și mai furios când a aflat că mai toate „căruțele erau trase de cai voinici” care ar fi trebuit să fie folosiți pe front de către cavalerie.

Ofițerii cazaci beți au intrat în spital și au început să cânte și să danseze. Infirmierele și-au văzut de treabă, în același timp chinându-se să

le respingă avansurile. Ofițerii devenind tot mai violenți, Maksimova a retras toate infirmierele tinere și le-a ascuns într-o magazie din spatele clădirii. În seara aceea s-a culcat istovită. Când s-a trezit a doua zi, în oraș domnea o liniște nefirească. Mai multe escadroane de-ale lui Mamontov plecaseră în zorii zilei spre alte locuri pentru a continua să jefuiască și să distrugă.

Relatările diferă în privința duratei ocupației cazace, cert este că toți oamenii lui Mamontov au părăsit orașul în decurs de o săptămână. După vreo două zile, potrivit doctoriței Maksimova, s-au auzit din nou strigăte de bucurie: „S-au întors cazacii!”¹³ Simpatizanții Albilor s-au repezit în stradă ca să-i întâmpine cu „Trăiască salvatorii noștri cazaci! Trăiască Rusia Națională!” Aceștia însă erau cazacii Roșii din Armata 1 Cavalerie a lui Budionîi, care i-au împușcat sau i-au căsăpit pe loc. Comisarii armatei au pus afișe care avertizau: „Cei găsiți cu bunuri furate vor fi împușcați pe loc”. În noaptea aceea, saci întregi cu făină au fost lăsați în stradă, iar gazul lampant a fost vărsat în rigole, hoții temându-se de tot ce era mai rău.

Pe flancul de est al înaintării Albilor, în sudul Rusiei, generalul Vranghel, care îl scosese din sărite pe Denikin cu cererile lui constante de noi întăriri, s-a trezit că are nevoie de cât mai mulți oameni când, la mijlocul lui august, Kamenev a lansat un dublu contraatac. Armatele a 9-a și a 10-a au atacat armata din Caucaz a lui Vranghel, împingând-o înapoi, de-a lungul Volgăi, de la Kamîșin spre Țarițin, până când cazacii lui din Kuban au reușit să le respingă. Celălalt atac, din nord, a fost mai puțin convingător, astfel încât Armata Voluntarilor și cazacii de pe Don l-au

anihilat rapid. Churchill a exultat la primirea veștii. „Denikin se descurcă din ce în ce mai bine”, îi scria el lordului Curzon.¹⁴ „A respins categoric inamicul la Țarițin, fără să aducă trupe din alte sectoare ale frontului. A respins total contraatacul bolșevic asupra bazinului carbonifer al Donețkului. A cucerit o mare parte din teritoriul Ucrainei.” Churchill credea că războiul s-ar fi putut sfârși până în 1920, dar în același timp era extrem de preocupat de ceea ce se întâmpla mai la sud, în Caucaz.

Ca și alți generali Albi, Denikin era devotat idealului integrității Imperiului Rus. Un handicap contraproductiv, de altfel, împotriva intereselor Finlandei, statelor baltice și Poloniei. Churchill subestima această obsesie imperială care împiedica alianțele pe care și le dorea ca să-i înfrângă pe comuniști. Îi spusese generalului Briggs, care tocmai venea de la Denikin, să-l convingă pe liderul polonez Józef Piłsudski să i se alăture lui Denikin în marșul asupra Moscovei. După plecarea lui Briggs, Piłsudski, deloc convins, a vorbit cu atașatul militar britanic, generalul de brigadă Adrian Carton de Wiart. Și acesta anticipa că „Denikin nu va reuși să ajungă la Moscova, mai rău de atât, va reveni cât de curând la Marea Neagră”.¹⁵

Denikin ar fi fost îngrozit să audă că, în sinea lui, Lloyd George voia ca Rusia să se împartă în mici state independente, cum ar fi Ucraina, o republică a cazacilor și alte teritorii. Churchill a rămas consternat când prim-ministrul „a considerat că am făcut suficient pentru a realiza un echilibru între cele două facțiuni și ar trebui să lăsăm ca în Rusia să câștige cel mai bun. Fiind mai mult ca sigur *cine* era cel mai bun.”¹⁶

Obsesia lui Denikin, Rusia Mare, era o problemă și în Caucaz, sferă de interes britanic. Guvernul menșevic din Georgia, care primise ajutor de la germani cu un an în urmă, intrase în conflict cu Denikin când trupele acestuia ocupaseră orașul Soci, de la Marea Neagră. Au urmat mai multe lupte de mică anvergură. Denikin a rămas profund dezamăgit când britanicii au sprijinit revendicarea orașului Soci de către georgieni.

Ministerul Afacerilor Externe l-a trimis pe Oliver Wardrop, un înflăcărat progeorgian, ca împuternicit al Transcaucaziei în capitala Georgiei, Tbilisi. Churchill se temea că guvernul georgian devenea tot mai bolșevic în spatele lui Denikin și mai agresiv față de armeni. „Oare nu este un mare pericol”, îi scria el lui Curzon, „ca Wardrop să le susțină punctul de vedere până la excluderea tuturor celorlalte, printr-o atitudine direct ostilă lui Denikin, pe care ne-am hotărât să-l susținem? Dacă nu rezolvăm problema, vom avea parte de lupte cu participarea ofițerilor britanici în ambele tabere, fiecare asmuțindu-și favoritul împotriva celuilalt, ca în luptele de cocoși.”¹⁷

Churchill era deja îngrijorat că decizia Amiralității de a-și retrage personalul de la Marea Caspică dădea ocazia flotei bolșevice să domine marea interioară și să permită trecerea Transcaspiei în mâinile Roșilor. „Bolșevismul ar putea să domine toate aceste regiuni enorme, de la Marea Caspică până la frontiera cu India”, îi scria el lui Curzon.¹⁸ Coșmarul lui imperial era, desigur, exagerat, dar revoltele împotriva Albilor, provocate și înarmate de georgieni, mai întâi în Cecenia, apoi în Ingușetia și Daghestan, l-au silit pe

Denikin să schimbe direcția unui mare număr de soldați într-un moment crucial al marșului asupra Moscovei.

Înaintarea lui Denikin prin Ucraina a întâmpinat o minimă rezistență. Pe 31 august, forțele ucrainene ale lui Simon Petliura, care se ascunseseră în satele de la vest de Kiev, au apărut tocmai când bolșevicii se retrăgeau, iar trupele lui Denikin se pregăteau să intre prin cealaltă parte. Ucrainenii au intrat în marș pe strada principală și au arborat steagul lor albastru-galben pe clădirea Dumei municipale. În oraș s-a răspândit zvonul că Denikin îi dădea Kievul lui Petliura, în timp ce Albii își continuau drumul spre Moscova. Dar nu peste mult timp a sosit un detașament de cavalerie al Armatei Voluntarilor, urmat de un regiment de cazaci de pe Don. Uluiți că dau de oamenii lui Petliura, cazacii au scos săbiile și s-au repezit asupra lor cu strigătele lor specifice. Ucrainenii s-au retras în fugă, abandonând orașul.

Generalul Mai-Maevski a fost întâmpinat la Kiev cu un spectacol de operă, *Faust* de Gounod, la Teatrul de Stat. Apariția lui în loja imperială i-a ridicat în picioare pe spectatori, care l-au ovaționat îndelung. În semn de recunoștință, bogătașii orașului au trimis buchete de flori în loja aurită. În picioare, Mai-Maevski a strigat: „Locuitori ai Kievului! Vă salut și vă felicit că ați scăpat de gunoiul Roșu!”¹⁹ Cântăreții s-au înclinat spre el, la fel cum o făceau și pe vremea lui Nicolae al II-lea. După ce a început opera, Mai-Maevski a preferat să discute cu generalul Efimov despre asasinarea în 1911 a prim-ministrului Piotr Stolîpin în același teatru, într-o lojă învecinată. Apoi Mai-Maevski a adus

vorba despre atrocitățile comise de Ceka în Kiev, spunându-i lui Efimov: „Te rog să transmiți informațiile Osvagului în scop propagandistic. Să le popularizeze și să nu omită nici un detaliu.”*****

Din nou, Ceka regională a comis un masacru chiar înainte ca orașul să cadă în mâinile Albilor. În noaptea de 28 august, 127 de deținuți au fost uciși în garajul din beton al sediului Ceka de pe strada Sadovaia. „Multe cadavre aveau capul strivit”, scria într-un raport.²⁰ „Alte 70 de cadavre au fost găsite în districtul Ceka de pe strada Elizavetinskaia; un număr apropiat la «Ceka chineză» și încă 51 de cadavre ale unor feroviari la Ceka de lângă gara principală a căilor ferate.” În așa-numita „Ceka chineză”, comisia a ajuns la concluzia că un zvon oribil era adevărat. O țeavă scurtă era legată de burta unei victime, în țeavă se vâra un șobolan, în capătul ei se aprindea o cârpă, focul silindu-l pe șobolan să roadă burta și intestinele deținutului ca să încerce să scape de acolo.

Numai câțiva deținuți au supraviețuit în închisoare. „Erau ca niște morți ambulanti, își târșâiau picioarele și ne priveau cu ochii stinși, ficiși”, observa comisia generalului Reberg. În următoarele zile, mai multe gropi comune au fost descoperite.

Aghiotantul lui Mai-Maevski, Pavel Makarov, în realitate comunist, descria momentul când, pe 12 septembrie, generalul a făcut un adevărat spectacol în gara Hanjenkovo din plecarea Armatei Voluntarilor în marșul asupra Moscovei. A coborât din vagonul lui și a discutat în franceză cu ofițerul britanic care răspundea de tancurile trimise în sprijinul Albilor. Britanicul susținea că,

„după trei înfruntări, nu mai era nevoie să descarce tancurile din tren. Bolșevicii nu așteptau să fie atacați.”²¹ Generalul Șkuro, în fruntea Sotniei Lupilor, cu șeile lor înalte și hamurile extravagante, nu s-a abținut, contribuind și el la spectacol. „Cazacii mei viteji din Kuban și din Terek!”, a strigat el din toți rărunchii.²² „Înainte! După mine!”, ca unei avangarde. De fapt, vârful de lance al Armatei Voluntarilor era Corpul I condus de Kutepov, alcătuit din diviziile de elită ale lui Kornilov, Markov și Drozdovski.

Pe 20 septembrie, ziua în care Kutepov a ocupat orașul Kursk, Churchill a trimis un mesaj „personal și secret” generalului-maior Herbert Holman, șeful misiunii militare britanice din sudul Rusiei. „În condițiile actuale nu cred că este înțelept ca aviatorii britanici să fie folosiți la bombardarea Moscovei.”²³ Apoi i-a felicitat pe ofițerii și pe soldații din Escadrila 47 a Forțelor Aeriene Britanice, cu baza lângă Țarițin. Peste două zile, Churchill, și mai agitat, îi trimitea un nou mesaj lui Holman. „Spune-mi sincer dacă Denikin are vreo șansă să ajungă la Moscova anul acesta.”²⁴ De asemenea, l-a întrebat dacă artileria generalului Vranghel avea nevoie de proiectile perforante ca să atace flotila bolșevică de pe Volga, la sud de Țarițin. Churchill indusese constant în eroare Camera Comunelor susținând că ajutorul britanic se limita la echipament, arme și instructori și negând implicarea activă în luptă a piloților, a artileriștilor și a tancurilor britanice.

Liderii de la Kremlin erau deja panicați după pierderea unui teritoriu atât de mare, cu atât de multe orașe, în sud. Apoi, pe 25 septembrie, anarhiștii din Moscova au detonat o bombă într-o clădire ocupată de comuniști de frunte, pe aleea

Leontiev, ucigându-i pe câțiva. Pretinzând că autorii atentatului erau „Albi”, nu anarhiști, Ceka a declanșat un nou val de represalii în întreaga țară, similar cu cel din anul precedent, după atacul asupra lui Lenin și uciderea lui Urițki. „Alb ca varul la față, Dzerjinski s-a întors la Ceka direct de la locul faptei”, scria unul dintre șefii cekiști din Moscova.²⁵ „A ordonat ca toți membrii Partidului Cadetilor, toți ofițerii de poliție, toți foștii funcționari în slujba monarhiei și toți prinții și conții din închisorile Moscovei și lagărele de concentrare să fie executați.”

Violențele ieșite din comun comise de Mamontov în spatele liniilor bolșevice au continuat. Când cazacii lui de pe Don au traversat provincia Tambov, țăranii i-au întâmpinat cu snopi de grâu. Entuziasmul lor a ținut însă până când cazacii au început să le ia tot ce aveau prin gospodărie. Corpul de cavalerie s-a îndreptat spre nord-vest, dar, pe măsură ce trupele bolșevice care îl urmăreau deveneau tot mai periculoase, cazacii s-au împărțit în trei coloane și au schimbat direcția, spre Voronej. Înaintarea le era încetinită de marea cantitate de bunuri jefuite, fie prinse de șa, fie încărcate în căruțe. Pe 19 septembrie au spart liniile bolșevicilor și au făcut joncțiunea cu Corpul III al lui Șkuro, alcătuit din cazaci din Kuban și Terek. Mișcarea l-a făcut pe comandantul frontului de sud al Armatei Roșii să jure că va pune capăt acestui „coșmar al cavaleriei”.²⁶ Spre exasperarea lui Șkuro, trei sferturi din oamenii lui Mamontov s-au întors acasă, pe Don, cu prada lor bogată. Pe front au rămas mai puțin de 1 500 de cazaci din cei 8 000 inițiali.

Martin Alp, un tânăr ofițer de cavalerie leton, recrutat cu forța de oamenii lui Mamontov, scria o scurtă relatare despre experiențele trăite după ce, bănuindu-l că ar fi comisar, cazacii fuseseră cât pe-acți să-l împuște. „Am surprins membri ai sovietelor locale în satele lor. Comisarii și comuniștii au fost împușcați pe loc sau spânzurați de ciuturile fântânilor. Femeile au fost în general cruțate, dar cele tinere au fost cu toate violate. Tot ce s-a găsit prin magazii a fost încărcat în căruțe.”²⁷ Alp era fascinat de „Îngerii morții” ai lui Șkuro, cum mai erau cunoscuți membrii celebrei lui Sotnii a Lupilor. „Nu mă mai săturam să-i privesc”, scria el. „Pe de altă parte, nici nu se uitau la noi sau, dacă se uitau, o făceau cu aroganță. Erau foarte mândri că nu luau niciodată prizonieri și nici nu se lăsau luați prizonieri.”

În timpul unei scurte perioade de odihnă după o incursiune, Alp a stat în aceeași casă cu câțiva ofițeri tineri care îi tot reproșau: „Ai luptat cot la cot cu noi, dar nu vrei să participi și tu la distracție”.²⁸ Alp a răspuns cu maximă prudență: „Vă apreciez mult ca tovarăși de arme și sunt fericit să stau la aceeași masă cu voi. Dar nu simt nevoia să beau cu voi.”

„Nu le-am putut schimba comportamentul”, explica Alp, „dar, în ciuda insistențelor, nu am băut cu ei și nici nu am luat parte la orgiile cu femei, mai ales cu femeile comuniste arestate, printre care erau și rusoaice cu o judecată sănătoasă, chiar dacă erau comuniste. Mi s-a făcut milă de ele când le-am văzut ce le făceau javrele alea. Curând nici n-am mai suportat.”²⁹ Alp a reușit să se transfere la un regiment de infanterie.

Pe 30 septembrie, Șkuro și-a condus trupele peste Don și, câteva zile mai târziu, a ocupat orașul Voronej. Frontul a rămas extrem de instabil, forțele bolșevice făcând incursiuni până la periferia orașului. Ofițerul telegrafist Erast Cevdar descria felul în care Șkuro și ofițerii lui tocmai urmăreau un spectacol cu opera comică *Les Cloches de Corneville* de Planquette când au fost anunțați că bolșevicii atacau din nou. Toți ofițerii au părăsit sala în fugă, producând panică printre spectatori, dar alarma s-a dovedit falsă. Ofițerii s-au întors la locurile lor și spectacolul a fost reluat. La sfârșit, Șkuro a invitat întreaga distribuție la restaurantul hotelului ocupat de el. Mai bine de 100 de persoane s-au delectat cu băuturi alese și cântece solo sau în cor. La un moment dat, Șkuro s-a ridicat în picioare ca să țină un discurs patriotic. L-a încheiat cu un toast în cinstea armatelor Albe și a „luptei lor neprecupețite pentru viitorul liber și luminos al Rusiei”.³⁰

Unele dintre cele mai elocvente descrieri ale înaintării Armatei Voluntarilor la începutul lui octombrie apar în jurnalele căpitanului John Kennedy, care a devenit adjunctul șefului statului-major general în al Doilea Război Mondial. La scurt timp după sosirea lui, la începutul lui septembrie, a fost frapat de spațiul imens, aproape nelimitat. „O țară cu câmpii vălurite, imense, ici și colo câte un sătuc, cu o biserică ciudată, în vârf cu o cupolă, deși în cea mai mare parte această întindere nesfârșită nu era întreruptă de nici o așezare omenească. Câmpiile sunt doar parțial cultivate – când o miriște cu clăi de snopi de grâu, când un lan de porumb sau o bostănărie, apoi doar iarbă cât

vezi cu ochii. Puține semne de viață, doar, când și când, câte o căruță, un cârd de găște, o - cireadă de vite sau cai lăsați să pască.”³¹

În schimb, ceilalți ofițeri din misiunea militară britanică nu i-au făcut o impresie prea bună lui Kennedy, mulți fiind transferați aici de la Salonic. După sosirea la baza lor din Taganrog, la 7 septembrie, el scria: „Ofițerii Misiunii pe care i-am cunoscut până acum sunt de cea mai joasă speță și evident ineficienți”.³²

Prima lui destinație a fost orașul Kursk, unde generalul Mai-Maevski, „care îmi amintea de o broască râioasă”³³, urma să sărbătorească ocuparea lui. Kennedy disprețuia modul în care generalii Albi își arogau prerogativele casei imperiale. „Mai-Maevski dăduse ordin ca un covor special să fie întins pe peron până la înzorzonatul lui tren personal. [...] Zeci de ofițeri de stat-major și santinele, înarmate până în dinți, se înșiruiău pe peron în așteptarea omului providențial. Cât de mult contrasta această scenă opulentă cu starea țăranilor nefericiți, care dormeau ghemuiți unul într-altul pe peroane și în sălile de așteptare.”³⁴ Chiar și generalul Beliaev, mai puțin important, avea un tren cu vagoane pentru transportul „cailor generalului, al șaretei cu doi cai pentru bagajele lui și al celor 20–30 de cazaci care alcătuiau garda lui personală”.

În cele din urmă, Kennedy a ajuns pe front pe 1 octombrie, fiind atașat pe lângă Corpul I al lui Kutepov. „Noaptea, toate trupele se adună în satul cel mai apropiat. Dimineața, bateriile își ocupă pozițiile, fiind urmate de infanterie. Tunurile trag la distanța maximă, apoi își reglează tirul și, la semnal, înaintează, urmate de

infanterie, care nu are voie să stea în fața artileriei.”³⁵

„Înaintarea continuă”, scria el în ziua următoare. „Acum e mult mai frig, iar noaptea se lasă gerul. La miezul zilei e încă zăpușeală.” El însuși ofițer de artilerie, Kennedy observa că tunurile livrate de britanici „nu mai funcționează din cauza utilizării incorecte. Rușii nu ung arcurile. Iar dacă ceva nu merge, așteaptă ca britanicii să înlocuiască tunul în loc să-l repare ei.”³⁶

Întors la cartierul general al corpului de armată pe 6 octombrie, Kennedy l-a văzut pe generalul Kutepov. Acesta revenise de pe front ca să aibă o discuție cu fiul generalului Brusilov, „care tocmai fusese prins după ce bolșevicii îl siliseră să lupte pentru ei”. În ziua următoare, în Kurskul eliberat, Kennedy a asistat la funeralii colective în piața catedralei pentru „aproximativ 100 de victime deshumate ale bolșevicilor”.³⁷ Un preot i-a înfuriat pe mulți dintre ofițerii prezenți spunând că „nu trebuie să-i dușmănim pe călăii și ucigașii bolșevici, fiindcă ei sunt explozia bombei puse de liberali”.

Trei zile mai târziu, Kennedy s-a întors pe front cu o baterie de artilerie care bombarda un escadron de cavalerie al Roșiiilor. „Aceștia înaintează la galop pe două șiruri (ceea ce înseamnă, după cum am aflat, că primul șir este format din soldați mobilizați, iar cel de-al doilea, din comuniști, care trag în cei din față dacă încearcă să se retragă). A apărut și o droșcă, din spatele cavaleriei, iar în ea am aflat că era probabil comandantul sau un comisar.”³⁸ Obuzele trase de baterie i-au alungat pe cavaleriști. După 20 de minute au apărut mai mulți infanteriști bolșevici, dar și aceștia au dispărut când o

baterie de mortiere de 152 mm a deschis focul. Apoi, spre prânz, Kennedy a zărit o autoblindată care se îndrepta spre inamic, urmată de un grup de 30 dintre cavaleriștii din regimentul Kornilovski, cu lănci de care fluturau stegulețe. „Aceștia, la rândul lor, sunt urmați de o companie de ofițeri din Regimentul 2 Kornilovski, care mășcăluiesc la unison, cu baionetele fixate, și cântă din toată inima un cântec de război.”

Prizonierii și dezertorii din Armata Roșie rămâneau în urmă nepăziți. În opinia lui Kennedy, soldații Armatei Roșii erau îmbrăcați și înarmați ca vai de ei. Singurul lor avantaj consta în efectivele numeroase. În schimb, Kennedy a rămas plăcut surprins cât de bine colaborau acum infanteria și artileria Albilor.

Optimismul creștea în Cabinetul de Război de la Londra. „Bolșevicii se prăbușesc și poate că sfârșitul nu e departe”, îi scria Churchill lui Curzon.³⁹ „Nu doar sistemul, ci și regimul lor este pe ducă. Efortul lor militar dă rateuri aproape în toate punctele nevralgice din imensul cerc al frontului lor.” Din păcate, Churchill era prost informat. Spunea că forțele antibolșevice numărau 630 000 de oameni împotriva unei Armate Roșii de 450 000 de oameni, când forțele comuniste, cel puțin teoretic, le depășeau pe cele ale Albilor cu mai bine de doi la unu. Cifrele ambelor tabere erau îndoielnice din cauza numărului mare de dezertori, mai ales când lucrurile nu mergeau bine.

Pe 12 octombrie, forțele generalului Dragomirov, care atacau la nord de Kiev, au ajuns la Cernigov, aproape de Belarus. În aceeași zi, comandantul regimentului Kornilovski îi spunea lui Kennedy că vor ocupa Oriolul în doar două zile. În acest moment, o rublă țaristă valora de 60

de ori mai mult decât cea sovietică. După toate jafurile comise de bolșevici, primirea caldă făcută de țărani Armatei Voluntarilor i s-a părut sinceră. Țăranii au povestit cum bolșevicii le sfărâmaseră icoanele și le furaseră ultimii saci cu grâne. Nu peste mult timp, Kennedy se plângea că în viața lui nu mai mâncase atâta carne de gâscă.

Așa cum anticipase comandantul regimentului Kornilovski, Albii au intrat în Oriol două zile mai târziu, pe 14 octombrie. Kennedy a auzit că bolșevicii împușcaseră 120 de ostatici înainte de a părăsi orașul; pe de altă parte, Albii luaseră 10 000 de prizonieri. I-au împușcat pe lideri, inclusiv pe comandantul Diviziei 13, au luat mantalele și armele soldaților și i-au lăsat să plece. Kutepov a organizat o paradă a victoriei cel puțin stranie. „Debutul a fost marcat de un tanc, care a demolat tribunalul din lemn al bolșevicilor din piața centrală, în aclamațiile aproape speriate ale mulțimii.”⁴⁰

Presa Albilor susținea că populația Oriolului ieșise cu icoane în întâmpinarea Armatei Voluntarilor și îngenunchease cântând „Hristos a înviat din morți!”. În Vladivostok, ziarul *Volia* specula că bolșevicii voiau să facă pace pornind de la „abolirea guvernului sovietic, încetarea Terorii, încetarea execuțiilor și permisiunea acordată liderilor bolșevici de a pleca în America de Sud”.⁴¹ Chiar și o parte din presa străină s-a lăsat dusă de val. Unele ziare suedeze anunțau că bolșevicii părăseau Moscova și se mutau în Viatka.

Dincolo de Oriol se afla Tula, iar dincolo de Tula, Moscova. „Oriol, vulturilor!”, a exclamat Mai-Maevski la aflarea veștii, Oriol însemnând vultur.⁴² Dar în sinea lui era mai puțin exuberant.

„Până acum n-am făcut decât să apucăm vulturul de coadă“, mormăise el.

29

SURPRIZA BALTICĂ TOAMNA 1919

Spre sfârșitul verii 1919, după ce se retrăsese din Gâtchina până în Estonia, Armata de Nord-Vest a fost reorganizată în două „corpuri de armată de pușcași“. O mutare foarte optimistă, fiindcă, împreună, acestea aveau mai puțin de 15 000 de oameni, cu un detașament de cavalerie format din 150 de oameni și 40 de tunuri de 76 mm. Deși succesele lui Denikin în sudul Rusiei erau mult mai îngrijorătoare pentru Kremlin, Lenin a hotărât că era mai înțelept să înlăture amenințarea la adresa Petrogradului prin mijloace diplomatice.

Pe 31 august, tocmai când Albii erau pe cale să piardă orașul Pskov, ministrul sovietic al afacerilor externe, Gheorghi Cicerin, a propus negocieri cu guvernul estonian. Mareșalul trupelor terestre Wilson l-a avertizat pe Churchill că era foarte posibil ca estonienii „să încerce să ajungă la o înțelegere cu bolșevicii“. ¹ Estonienii, așa cum ludenici ar fi trebuit să-și dea seama înainte de a le respinge cu atâta brutalitate pretențiile la independență, se aflau într-o poziție avantajoasă. Puteau oferi dizolvarea Guvernului de Nord-Vest și refuzul de a ajuta armata Albă contra recunoașterii de către Kremlin a

independenței țării lor. Iudenici a fost extrem de indignat de ceea ce pentru el era trădare din partea estonienilor, în același timp știind că nu putea conta prea mult pe sprijinul britanicilor.

Churchill s-a arătat frustrat că „marile ocazii” de a ocupa Petrogradul în acea vară cu ajutorul finlandezilor fuseseră irosite. Vina era a lui Kolceak și a lui Iudenici, amândoi refuzând să garanteze independența Finlandei. Churchill a insistat să afle de ce britanicii nu se pricepeau să formeze coaliții antibolșevice, dar nici nu a recunoscut vreodată că Albii fuseseră mereu propriul dușman când venea vorba să-și atragă aliați. Reprezentantul britanic în Estonia raporta că liderii Albi ai Armatei de Nord-Vest se lăudaseră că „după Petrograd vor ocupa Revalul [Tallinnul]”.²

Speranțele lui Churchill că polonezii vor ataca Armata Roșie ca să-l ajute pe Denikin au fost și ele spulberate. Denikin refuza orice compromis privind viitoarele granițe ale Rusiei cu Polonia, motiv pentru care șeful statului polonez, Józef Piłsudski, nu vedea de ce ar fi trebuit să-l ajute. Între timp, Armata Roșie și-a mutat trupele din vest, inclusiv divizia de pușcași letoni, ca să-i țină piept lui Denikin. Pe de altă parte, Churchill a continuat să justifice sprijinul acordat de britanici lui Iudenici, acesta „ajutându-l pe Denikin să înainteze și să ne ușureze retragerea plină de pericole din Arhanghelsk”. Lloyd George nu s-a lăsat impresionat, bănuind că obsesia antibolșevică a lui Churchill îl făcea să nu prezinte Cabinetului de Război situația reală.

Confruntat cu perspectiva pierderii unei baze sigure în Estonia odată cu apropierea iernii, Iudenici nu a avut încotro și a încercat să riște totul pe o singură carte pentru a cuceri

Petrogradul. Ca să-și mărească efectivele micii sale armate, a încercat să încheie o alianță cu generalul von der Goltz și Freikorpsul acestuia, alcătuit din răufăcători, mulți dintre ei devenind ulterior membri ai partidului nazist și ai organizațiilor paramilitare naziste. Această așa-numită Armată a Vestului Rusiei era strâns legată de formațiunea în mare parte germană a prințului Pavel Bermond-Avalov, mereu parfumat și plin de bijuterii. Și una, și alta au continuat să facă prăpăd în regiunea baltică, sfidând ordinele generalului Gough de a se dizolva și a se întoarce în Germania. Spre dezamăgirea lui Iudenici, atât trupele lui Goltz, cât și cele ale lui Bermond-Avalov au atacat Riga, forțându-l pe amiralul Cowan să vină în ajutorul acesteia cu divizionul lui de crucișătoare.

Iresponsabilitatea manevrelor lui Iudenici era mult prea evidentă. În eventualitatea, puțin probabilă, a unui succes, Armata de Nord-Vest nu avea cum să controleze, darămite să hrănească, populația înfometată a Petrogradului. Iudenici credea cu naivitate că Aliații, mai ales britanicii, vor rezolva ei problema.

„În orașul asediat nu se găsea decât varză”, consemna scriitorul Viktor Șklovski.³ „Am supraviețuit cumpărând cuie în Petersburg și schimbându-le la țară pe pâine.” Un bătrân, slăbit de foame, s-a dus cu ultimul lui obiect de valoare, un ceas din aur, la țară ca să-l schimbe pe un mic sac de făină. „La întoarcere s-a întâlnit cu un tânăr mujic care părea cumsecade și care s-a oferit să-i care sacul, văzând cât de istovit era, mai ales că mergeau în aceeași direcție. Când să-și ia rămas-bun, bătrânul a cerut sacul, dar mujicul și-a scos căciula și, râzând, i-a spus: «Mulțumesc, unchiașule. De mult n-am mai trăit

așa o minune, să-mi cadă în mână un sac de făină.» Pe urmă a luat-o la picior cu sacul atât de prețios. Sărmanul bătrân a ajuns acasă cu mâna goală și nu peste mult timp a murit de foame.”⁴ Chiar și cei care pe ascuns își respectau credința ortodoxă rusă erau nevoiți să prindă și să mănânce porumbei, despre care se apunea că îl reprezintă pe Sfântul Duh.⁵

Iudenici se mândrea cu disprețul manifestat față de „guvernul” pe care generalul Gough îl forțase să-l înființeze. Teoretic, Iudenici era ministru de război, dar nu participa la nici o ședință și nici nu se deranja să-i informeze pe ceilalți miniștri despre planurile lui. Pe 23 septembrie, ministrul afacerilor interne și-a informat colegii că Iudenici ordonase mobilizarea, „dată fiind situația dificilă în care se afla armata”.⁶ Miniștrii i-au cerut explicații, dar nu au primit nici un răspuns. Nu știau nici că Iudenici voia să dizolve guvernul „de îndată ce trupele lui intrau în Petrograd”.⁷

Pe 26 septembrie, Kremlinul a transferat unele dintre cele mai destoinice unități ale Armatei a 7-a în sud, direcția din care înainta Denikin. Un atac al Armatei de Nord-Vest de pe pământ estonian părea de neconceput după recentul demers al lui Cicerin de a încheia pacea. Două zile mai târziu, Rodzianko a început campania de ocupare a Petrogradului cu un atac fals pe flancul de sud, mai jos de lacul Peipus, împotriva Armatei a 15-a, ajutat în secret de șeful de stat-major al Armatei a 7-a. Ceka din Petrograd fusese surprinzător de apatică în privința desființării Centrului Național și a Uniunii pentru Regenerarea Rusiei, organizațiile Albe clandestine din oraș. Doar șocul produs de revolta din Krasnaia Gorka, în

mai, o pusese pe jar, făcând-o să treacă la percheziții și arestări.

Deși, oficial, comandantul suprem al Armatei de Nord-Vest, Iudenici, avea o influență neașteptat de mică asupra strategiei și tacticii concepute de Rodzianko. „Un ins vesel, un nobil nonșalant”, Rodzianko glumea cu soldații lui, dar tot ce îl recomanda drept comandant militar era felul în care ședea pe cal.⁸ Motivațiile unora dintre ofițerii lui superiori erau extrem de cinice. „Am strâns deja 300 000 de ruble”, se lăuda comandantul Diviziei 2, probabil la beție. „Vreau să ajung la un milion, pe urmă mă las de meserie. Cu bani voi fi respectat, femeile mă vor iubi, voi avea tot ce-mi doresc.” Divizia 4 era comandată de prințul Dolgoruki, „care se credea mai deștept și mai capabil decât toți ceilalți, drept care nu se supunea ordinelor”. În privința lui Iudenici, Armata de Nord-Vest „nu recunoștea autoritatea comandantului suprem, pe care nici nu-l cunoștea cu adevărat, pe care îl vedea foarte rar și pentru care nu avea nici un pic de respect”. Rotofeiul, flasca Iudenici, cu mustățile lui de cavalerist care îi ajungeau până la umeri, a rămas toată campania la statul-major, protejat de subordonați.

Neavând cunoștință de ce se întâmpla cu adevărat, Churchill a cerut Direcției Operațiunilor Militare din Londra să analizeze ce s-ar putea face cu Armata de Nord-Vest dacă statele baltice încheiau pacea cu Moscova. „N-ar putea fi mutată în sud, în sectorul polonez, pentru ca, treptat, să ajungă la flancul stâng al lui Denikin?”⁹

Pe 10 octombrie, generalul Rodzianko a executat principala lovitură a Operațiunii Sabia Albă pornind din Narva. Armatele a 7-a și a 15-a au fost luate prin surprindere, aproape trei

sferturi dintre recruții slab pregătiți predându-se sau dezertând. Fostul regiment de gardă Semionovski a trecut în masă la Albi. În ciuda comandanților incompetenți și corupți, oamenii lui Rodzianko au luptat bine. În șase zile au ocupat Gatchina. După alte patru zile au ajuns la Tarskoe Selo, la numai 25 de kilometri de centrul Petrogradului. Auzind cele cinci tancuri britanice din avangarda lui Iudenici, recruții Armatei Roșii au luat-o la fugă. Cât despre generalii Albi, ușurința cu care trupele lor au înaintat li s-a urcat la cap. Comandantul Diviziei 3 a lui Rodzianko a ignorat ordinul acestuia de a tăia linia principală Moscova-Petrograd la un important nod de cale ferată, dorind ca trupele lui să fie primele care intră în oraș. Conform unei tradiții militare rusești de pe vremea mareșalului Suvorov, acest lucru îi oferea privilegii deosebite.

Bubuiturile înfundate ale artileriei se auzeau dincolo de Golful Finic. De pe malul de nord, Viktor Șklovski privea Fortăreața Petru și Pavel, învăluită în fumul scos de tunuri, făcând-o să arate ca o navă de război uriașă. „Fumul rămânea în aer ca niște nori pe cer“, scria el.¹⁰ Teamă că finlandezii s-ar fi putut folosi de ocazie ca să atace dinspre nord, peste istm, era tot mai prezentă, ca și cea de o nouă revoltă asemănătoare cu revolta ingrianilor de la Fortăreața Krasnaia Gorka, cu cinci luni în urmă. Grigori Zinoviev, liderul comunist din Petrograd, a avut o cădere nervoasă.

Într-o declarație devenită publică de-abia după prăbușirea Uniunii Sovietice, Lenin întreba: „Dacă a început ofensiva, nu s-ar putea să mobilizăm 20 000 de muncitori din Petrograd plus 10 000 de burghezi, să punem tunuri în spatele lor, să împușcăm câteva sute și astfel să-l

descumpănim pe ludenici?”¹¹ Pe măsură ce forțele bolșevice se dezintegrau, Lenin se gândea să abandoneze Petrogradul în mâinile dușmanului (exact cum va face Stalin peste 22 de ani, în timpul ofensivei germane). Troțki nu a pierdut ocazia să spună că „leagănul Revoluției” trebuia apărat cu orice preț. Lenin a cedat, iar Troțki și-a pregătit din nou trenul blindat pentru călătoria spre Petrograd.

Sosirea lui Troțki în fosta capitală, pe 17 octombrie, a fost, cum era de așteptat, pregătită în cele mai mici amănunte. Folosindu-și din plin măiestria oratorică, Troțki a însuflețit o populație resemnată cu îndemnul de a transforma orașul din granit într-un loc în care dușmanii aveau să fie uciși fără cruțare: „un labirint de piatră”.¹² Pe lângă promisiunea de a dubla rația de mâncare, a avertizat în termenii cei mai duri asupra tratamentului la care trebuia să se aștepte din partea Albilor. La un moment dat s-a suit pe un cal ca să regrupeze trupele care se retrăgeau. Indiferent de scepticismul pe care l-am avea în privința „teoriei despre personalitățile care hotărăsc cursul istoriei”, Troțki, fără nici o îndoială, a reușit să transforme panica maselor în curajul maselor.

Pentru ca trupele lui să nu se mai teamă de tancuri, le-a spus că tancurile britanice erau doar niște cutii din lemn vopsit. De asemenea, a făcut apel la metalurgiștii de la uzina Putilov să construiască mai multe vehicule care să arate ca tancurile, doar ca să le ridice moralul. Gravitatea situației l-a convins pe Lenin să aducă trupe experimentate care luptau împotriva lui Denikin ca să salveze Petrogradul. Kamenev le-a numit „asul din mânecă”. Trupele respective au reușit să ajungă în oraș datorită egoismului acelui

comandant de divizie al Albilor care nu blocase calea ferată, nerăbdător fiind să intre el primul în Petrograd. Acest ofițer superior refuzase să se uite prin binoclu de pe Dealurile Pulkovo pentru a observa centrul orașului, întrebând ce rost mai avea dacă în seara următoare urma să se plimbe pe Nevski Prospekt.

În ziua în care Troțki a ajuns la Petrograd, Churchill i-a trimis un mesaj lui Iudenici via misiunea din Helsinki ca să-l felicite pentru „marele succes cu care ați început ofensiva”.¹³ Și a promis că trimite alte ajutoare, inclusiv „puști, haine și echipament pentru 20 000 de oameni”, 20 de tunuri cu obuze de opt kilograme, cu 3 000 de obuze per tun; 12 mortiere de 114 mm, cu 2 000 de obuze per mortier; și cinci mortiere de 152 mm, cu 1 000 de obuze per mortier, „precum și câteva avioane și mai multe tancuri”, plus 400 de ofițeri ruși instruiți în Marea Britanie.

Patru zile mai târziu, din nou depășit de evenimente din cauza comunicațiilor defectuoase, Churchill îl asigură pe Curzon că, „analizând situația generală, ofițerii noștri de aici sunt convinși că bolșevicii vor fi răsturnați de la putere”.¹⁴ Și adăuga că îl trimisese pe generalul Haking „să fie alături de Iudenici în cazul în care acesta va intra în Petrograd”, „altfel am putea fi acuzați că nu am făcut nimic ca să împiedicăm represaliile lamentabile de după căderea orașului”.

În aceeași zi, Rodzianko s-a oprit brusc. Troțki a contraatacat cu întăririle primite de la Moscova, care sosiseră în Petrograd cu trenul. Armata de Nord-Vest a fost silită să părăsească Pulkovo și, peste șase zile, Gatchina. Oamenii lui Rodzianko au luptat cu disperare, dar au fost copleșiți din punct de vedere numeric și slăbiți

de epidemia de tifos. Pe 31 octombrie, Churchill i-a trimis un mesaj generalului Haking în care îi cerea o evaluare a stării armatei conduse de ludenici. „Golful Finic poate îngheța după 12 noiembrie, iar Cabinetul de Război a decis ca flota britanică să părăsească apele finlandeze de îndată ce începe înghețul.”¹⁵

În prima săptămână a lui noiembrie, Armata Roșie a respins până la Narva trupele decimate ale lui ludenici. Apoi a recucerit Luga și Iamburg pe 7 noiembrie, aniversarea loviturii de stat bolșevice. Retragera a fost jalnică. Mii de refugiați civili, care speraseră să revină la Petrograd în urma armatei Albilor, s-au alăturat trupelor îngreunându-le mersul. Mulți se îmbolnăviseră de tifos, iar cei care au reușit să ajungă la frontiera cu Estonia au fost internați în tabere de carantină. Situația celor blocați în partea de est a frontierei a devenit și mai precară odată cu înrăutățirea vremii. Primind un raport în care era descrisă starea lor deplorabilă, ludenici a refuzat să le aloce vreun ban, motivând că bugetul pe care îl avea la dispoziție putea fi cheltuit doar pentru a acoperi nevoile armatei.¹⁶

Unii dintre ofițerii lui Rodzianko nu au scăpat ocazia să se mai aleagă cu ceva înainte de retragere. Membri ai statului-major al Corpului I Pușcași „au luat vreo trei vagoane pline cu obiecte găsite prin palate, printre care servicii de masă din argint și porțelan, cu însemnele imperiale, ca și alte lucruri de valoare”.¹⁷ Secția estoniană de contrainformații a aflat curând unde fuseseră ascunse cele mai multe dintre ele.

Știind de amenințarea lui Troțki dacă le ofereau din nou adăpost trupelor lui ludenici, estonienii au lăsat să intre în țară personalul militar, dar numai cu condiția să predea armele. În timp ce o

parte din Armata de Nord-Vest a rămas pe o fâșie din teritoriul Rusiei, „guvernul” ei a încercat să negocieze cu fostele gazde. Ca ministru de război, din septembrie Iudenici a continuat să nu se deranjeze să participe la vreo ședință.¹⁸ Generalul Kondirev, adjunctul său, raporta: „E clar că estonienii vor să ne dezarmeze armata, pe care nu vor să o considere un aliat și nici nu vor să o primească pe teritoriul lor”.¹⁹

Iudenici a continuat să-și exaspereze colegii miniștri, ignorându-i și „adoptând o politică total diferită de cea a guvernului”. Când, în sfârșit, s-a hotărât să dea ochii cu ei, Bogdanov, ministrul agriculturii, a explodat: „Generalul Iudenici ori se supune guvernului, caz în care trebuie să facă parte din comisia care va negocia cu guvernul estonian și să nu adopte o politică separată, ori nu se supune guvernului, caz în care guvernul trebuie să aleagă o altă strategie. E momentul să punem capăt acestui joc de-a șoarecele și pisica.”²⁰

Jocul nu a durat mult. În noiembrie, comandantul armatei estoniene din Tallinn i-a scris „fostei Armate de Nord-Vest” că, „potrivit dreptului internațional, personalul militar al altei țări nu are dreptul să poarte uniformă, mai ales uniformă unei armate care nu mai există”.²¹ Pe 13 decembrie, Estonia a semnat un armistițiu cu Rusia Sovietică, urmat de Tratatul de la Tartu, pe 2 februarie 1920, prin care se recunoștea independența țării. La scurt timp, Letonia, Lituania și Finlanda au semnat acorduri similare cu Moscova.

Speranțele lui Churchill într-o mare alianță antibolșevică în regiunea baltică se spulberaseră. Ca și visul Albilor de a reface „Rusia, una și indivizibilă”.²² Din cauza penuriei de alimente,

trupele lui ludenici mâncau doar mrene, care le displăceau profund. Mai rău de atât, până la transferul lor în Polonia, guvernul estonian a condiționat mâncarea de munca prestată. Așa că au fost trimise în pădure la tăiat copaci, pentru a asigura lemnele de foc pe timpul iernii. Umilința imperialismului velikorus era totală.

30

RETRAGEREA SIBERIANĂ SEPTEMBRIE-DECEMBRIE 1919

Pe 17 septembrie, Churchill i-a trimis un mesaj urgent șefului statului-major al forțelor aeriene britanice. Se temea că prăbușirea frontului de sud al lui Kolceak „deschidea drumul spre Turkistan”, iar înaintarea rapidă a bolșevicilor îi va încuraja pe afghani să atace India Britanică.¹ „Ieri, prim-ministrul mi-a dat instrucțiuni cât se poate de explicite”, continua el, „anume să mă asigur că aviația indiană este la capacitatea maximă și că poate lovi orașele Afghanistanului, inclusiv Kabulul, în doar câteva ore de la începerea ostilităților. [...] Trebuie să trimitem cele mai bune avioane în India, fără întârziere, inclusiv cele mai bune bombardiere.”

În timp ce Churchill era preocupat de amenințarea la adresa Indiei Britanice, rușii, chinezii și americanii își făceau griji în privința ambițiilor japoneze în estul Siberiei. Japonezii manifestau un interes deosebit față de insula

Sahalin, după ce trimiseseră mai multe expediții acolo care să evalueze resursele naturale și zăcămintele de petrol. „Unii japonezi declară pe față că foarte curând insula va fi a lor”, raporta consulul general american din Irkutsk.² De asemenea, japonezii țineau sub observație golfurile de pe coasta Oceanului Pacific și gura marelui fluviu Amur. Existau bănuieli întemeiate că armata japoneză voia să ocupe Manciuria, împreună cu provinciile Primorie și Amur, inclusiv Vladivostokul.³ Colonelul William J. Donovan, comandantul Regimentului 165 Infanterie, cunoscut mai bine drept „Wild Bill” Donovan, fondatorul Biroului de Servicii Strategice (OSS), ar fi spus: „Se știe prea bine că Semionov și Kalmîkov nu sunt altceva decât agenți japonezi. Japonia visează să impună o autoritate militaristă și să înalțe bariere economice în nordul Manciuriei și în Siberia.”⁴

Armata japoneză primea tot timpul întăriri, chiar dacă americanii și japonezii conveniseră să-și limiteze trupele la doar 7 000 de oameni. Generalul Tanaka recunoștea că primise 145 000 de oameni, dar sublinia că mulți dintre ei îi înlocuiseră pe cei trimiși acasă. Se spunea însă că ziarul *Yamato Shimbun* ar fi scris: „Japonia nu are altă soluție decât să-și trimită surplusul de populație în Manciuria și Siberia”, acesta fiind motivul pentru care retragerea trupelor ei era exclusă.⁵ Japonia respinsese propunerea americanilor ca ambele țări să-și retragă trupele concomitent.

Atamanul Semionov a continuat să oprească trecerea trenurilor prin Cita. Pe 24 octombrie, oamenii lui au oprit un tren care ducea 68 000 de puști la Irkutsk. Semionov a cerut 15 000, ca parte care i se cuvenea. Locotenentul Ryan,

comandantul plutonului care escorta trenul, a insistat să predea întregul lot conform ordinelor primite. Cazacii lui Semionov au înconjurat trenul. Colonelul Morrow i-a trimis un mesaj lui Semionov: „Dă drumul trenului locotenentului Ryan imediat, altfel îți atac trupele cu regimentul meu”.⁶ Semionov și-a dat seama că Morrow nu glumea și a lăsat trenul lui Ryan să meargă mai departe.

Așa-numita Armată Independentă Semirecensk, comandată de atamanul Annenkov, a continuat să înăbușe revoltele provocate de jafurile la care se deda. În octombrie, oamenii lui Annenkov au reprimat, după trei încercări, revoltele din 12 sate rusești din districtul Lepsinsk. După ce au ocupat satul Cerkasskoe, cazacii lui Annenkov au masacrat 2 000 de țărani, alți 700 în Kolpakovka și 200 în Podgornoe. Satul Antonovka a fost ars din temelii, iar în orașelul Kara-Bulak toți bărbații au fost uciși. Un alt grup de Verzi, numiți și Vulturii de Munte, din regiunea Urdjarsk, a fost și el căsăpit de Annenkov.⁷ Atamanul avea metodele lui: „Într-una din zile, detașamentul de Albi a năvălit în Kîrîk-Orșak, alcătuit din 40 de case. I-a strâns pe toți sătenii într-o iurtă mare, unde i-a hăcuit cu săbiile.” A scăpat doar o fetiță de trei ani, pe care cazacii nu o văzuseră.

După succesul de scurtă durată al contraatacului din septembrie, trupele lui Kolceak au fost din nou obligate să se retragă în lungul Căii Ferate Transsiberiene. Pe 30 octombrie, generalul Knox a dat o petrecere în trenul lui cu ocazia împlinirii a 50 de ani. Comandantul suprem a participat și el, însoțit de amanta lui mult mai tânără, Anna Timieriova, de 26 de ani, poetă și pictoriță, pe

care amiralul o descria drept „o cunoștință de-a mea care s-a oferit să-mi împărtășească soarta”.⁸ Petrecerea lui Knox a fost umbrită de vestea că Armata Roșie tocmai ocupase Petropavlovskul, creându-și astfel un cap de pod peste râul Ilmen.

Generalul Diterihs l-a avertizat din nou pe comandantul suprem rus să abandoneze Omskul și să se retragă în Irkutsk, în capătul de sud al lacului Baikal. Unele regimente de cazaci rămăseseră cu mai puțin de 100 de oameni. Kolceak a refuzat. „Dacă pierdem Omskul, pierdem tot!”, a replicat el furios.⁹ Pe 4 noiembrie, bolșevicii aveau deja două capete de pod peste râul Ilmen. Deși inamicul se afla acum la mai puțin de 200 de kilometri de Omsk, Kolceak refuza în continuare să părăsească ceea ce considera a fi capitala lui, agățându-se de ideea că roata s-ar fi putut întoarce, întărită și de veștile din luna precedentă despre succesele lui Denikin și Iudenici și de zvonul că guvernul sovietic „își trăia ultimele zile”.¹⁰

Amiralul Kolceak și amanta lui, poeta Anna Timieriova, încadrați de ofițeri britanici.

Generalul-maior Knox, cu pipă, stă în spatele lor.

(Alamy/Heritage Image Partnership Ltd.)

Consulul general Harris raporta că relațiile dintre cehi și amiralul Kolceak se deterioraseră și mai mult. Comandanții cehi care își aveau trupele în Siberia s-au plâns Aliatilor că armata lor era obligată să apere Calea Ferată Transsiberiană „împotriva propriei conștiințe, ca să sprijine niște autorități care acționează ilegal, cu de la sine putere. Sub protecția baionetelor cehoslovace, instituțiile militare rusești din partea locului comit acte care îngrozesc întreaga lume civilizată. Dau foc la sate, ucid cu sutele cetățeni ruși pașnici, execută fără judecată oameni cu convingeri democratice doar fiindcă îi bănuiesc că nu sunt loiali din punct de vedere politic”.¹¹ Cehii cereau să plece acasă și să nu mai fie implicați în astfel de fărâdelegi.

Furios la culme pe generalii Janin și Knox, Kolceak le-a transmis că „simpatiile fățișe ale reprezentanților cehi” se îndreptau spre acele elemente „care practic nu se deosebesc prin nimic de bolșevici”, adică revoluționarii socialiști.¹² Pentru el, astfel de atitudini, „în aceste zile de mari încercări, când asupra Armatei Ruse pare că s-a abătut neșansa”, sunt doar o încercare a reprezentanților cehi „de a submina din toate puterile autoritatea guvernului și prestigiul național rus”.

Pe 5 noiembrie, Kolceak a insistat din nou ca Omskul să nu se predea. Bărbații sub 35 de ani nu aveau voie să părăsească orașul. Panica s-a răspândit cu repeziciune. Populația crescuse de patru ori, ajungând la o jumătate de milion cu refugiații Albi care reușiseră să ajungă în oraș, crezând că acesta era un adăpost sigur. Găsiseră

doar nefericire și mizerie, fără vreun loc în care să se simtă apărați. Străzile erau aproape impracticabile din cauza noroiului înghețat, iar de mâncare nu se găsea. „Militarii și familiile lor cerșeau din casă în casă o bucată de pâine. Soțiile ofițerilor făceau prostituție ca să nu moară de foame. Cei care aveau bani, și erau cu miile, îi beau prin cafenele. Mame cu prunci în brațe mureau de frig pe trotuare. Copiii erau despărțiți de părinți, iar orfanii mureau cu zecile căutând în zadar mâncare și căldură.”¹³ Până și refugiații mai bogați se trezeau fără o lețcaie dacă își schimbaseră banii în moneda siberiană. Valoarea rublei Albilor se prăbușise, după ce chinezii de la Calea Ferată Orientală din Harbin anunțaseră că nu o vor mai accepta.

Generalul Knox și statul său major au plecat spre Vladivostok pe 7 noiembrie, a doua aniversare a loviturii de stat bolșevice, pe care Albii o numeau „Ziua Îndurerării Poporului” sau „Ziua Penitenței”.¹⁴ Cu umor negru, Knox spunea că el, unul, se retrăgea încă de la Bătălia de la Tannenberg, din 1914, când fusese atașat pe lângă statul-major al generalului Samsonov. Horrocks a plecat câteva zile mai târziu cu misiunea feroviară britanică.¹⁵ Căpitanul Hodges și locotenentul Moss, atașați pe lângă cazacii din Orenburg aflați sub comanda generalului Dutov, nu au putut ajunge la timp în gara din Omsk. Au avut nevoie de trei luni ca să ajungă călare până la granița cu China și să treacă în provincia Sinkiang. Celelalte misiuni militare au părăsit Omskul la două zile după Knox.¹⁵

Înainte de plecare, generalul Janin s-a dus să-și ia rămas-bun de la Kolceak. L-a găsit „slăbit, tras la față și extrem de nervos. La un moment dat a tăcut, a lăsat scurt capul pe spate, l-a întors

puțin și a rămas nemișcat, cu ochii închiși. Să fie adevărate zvonurile despre dependența lui de morfină? Oricum, mi s-a spus că în ultima vreme e foarte agitat. Sâmbăta trecută a spart patru pahare la masă.”¹⁶

Pe 8 noiembrie a fost un ger cumplit, râurile, inclusiv Irțișul, care trecea prin Omsk, au început să înghețe. Curând nu mai aveau cum să fie obstacole naturale în calea trupelor bolșevice. După două zile, cartierul general al conducătorului suprem rus anunța: „Evacuarea orașului Omsk se desfășoară în cele mai bune condiții, conform unui plan logic. Ordinea și pacea domnesc în oraș. Voința de fier și energia inepuizabilă ale amiralului Kolceak au un efect binefăcător asupra soldaților și a populației. Amiralul Kolceak a declarat solemn că va apăra Omskul până la ultimul om. El însuși va lupta cu arma în mână.”¹⁷

Pe 10 noiembrie, miniștrii lui Kolceak au părăsit Omskul în direcția Irkutskului, aflat la aproape 2 500 de kilometri spre est. Au fost nevoiți să mituiască oficiali și feroviari, care nu-și mai primiseră salariile de luni întregi, ca să-i lase să plece. Conducătorul suprem nu a mai luptat până la ultimul om, așa cum promisese. A plecat două zile mai târziu, cu rezervele de aur găsite de trupele lui Kappel în Kazan, dosite bine în trenul lui. Întârzierea avea să îl coste scump. Nodul blocat pe Calea Ferată Transsiberiană și hotărârea cehilor de a-l opri vor duce în cele din urmă la prinderea lui.¹⁸

Câteva încercări premature ale muncitorilor și chinezilor de a se revolta au fost înăbușite de cazaci, Armata Roșie intrând în oraș a doua zi practic fără a întâmpina vreo rezistență. Stavka s-a lăudat că Armata a 5-a „parcursese 600 de

kilometri în 30 de zile”.¹⁹ Bolșevicii au capturat trei trenuri blindate, 4 000 de vagoane de cale ferată, 100 de tunuri, o jumătate de milion de obuze, 1 000 de mitraliere și 200 000 de uniforme britanice care încă nu fuseseră date trupelor jerpelite ale Albilor; în plus, au luat 38 000 de prizonieri.

Ocuparea orașului a fost urmată de un număr relativ mic de răzbunări și de unul infim de jafuri, cu excepția hainelor din blană luate de la oamenii de pe stradă. Comisarii nu au avut nimic împotriva ca refugiații și alți civili să-și continue drumul spre est. Sosit la serviciu, un înalt funcționar de la căile ferate, neștiind că orașul schimbase stăpânul, a găsit un necunoscut în biroul său. „Necunoscutul a spus că este comisar și s-a arătat surprins de epoleții de pe umerii funcționarului. A scos un briceag din buzunar și i-a tăiat epoleții, pe urmă i-a decupat emblema de pe șapcă. Auzind că funcționarul ar dori să părăsească Omskul ca să-și urmeze familia, comisarul i-a dat biletul de liberă trecere.”²⁰

Ofițerilor tineri luați prizonieri li s-a oferit șansa de a se alătura Armatei Roșii. „Jumătate dintre ofițeri au refuzat și au fost închiși”, scria într-un raport al Albilor, „dar, după trei zile de arest, au acceptat oferta bolșevicilor și au fost eliberați. Potrivit informațiilor noastre, ofițerii prinși și recrutați sunt trimiși de către bolșevici pe frontul lui Denikin, cu documentele necesare.”²¹ Pierderea Omskului marcând începutul dezintegrării armatelor lui Kolceak, *Stavka* a hotărât să trimită numai Armata a 5-a în urmărirea fugarilor și să transfere o mare parte din trupele sale pe frontul de sud.²²

La scurtă vreme după căderea Omskului, în Vladivostok, la 6275 de kilometri cu trenul spre est, s-a pornit o revoltă împotriva lui Kolceak. Orașul era faimos pentru fărâdelegile care se comiteau acolo zi și noapte. Ofițerii aliați erau „sfătuiți să nu iasă noaptea neînsoțiți și întotdeauna să aibă la ei un baston cu măciulie și un revolver”.²³ Și, mai presus de toate, să evite cartierul bordelurilor, cunoscut sub numele de „Găleata cu sânge”, unde în fiecare noapte avea loc cel puțin o crimă.

Duminică, 16 noiembrie, trupele cehe, sprijinindu-l pe generalul Gajda, demis între timp, au emis o proclamație în care regimul lui Kolceak era considerat intolerabil. Cehii cereau repatrierea imediată sau „libertatea și autoritatea de a acționa în Siberia pentru a preveni încălcarea legii”.²⁴ Personal, Gajda era supărat că amiralul îi luase gradul de general-locotenent, o insultă la adresa onoarei lui militare. A doua zi dimineață, Gajda și un grup de revoluționari socialiști de dreapta au chemat la revoltă armată, lider fiind I.A. Iakușev, iar comandant militar, Gajda. (Ulterior, revoluționarii socialiști de stânga și menșevicii aveau să insiste că nu îl doriseră pe Gajda.) Până la prânz, în jurul gării principale s-a declanșat un schimb de focuri soldat cu șase morți și 20 de răniți, oamenii lui Gajda punând stăpânire pe gară și pe triaje. Japonezii au ripostat înconjurând gara, iar artileria generalului Rozonov a început să o bombardeze. Trupele americane și britanice au rămas absolut neutre. Alți cehi au fost avertizați să nu se implice, altfel urmând a fi considerați dezertori. Revolta s-a stins rapid.²⁵ Gajda, ușor rănit și prins în timpul luptei, a fost silit să părăsească Rusia, dar cele întâmplătoare ar fi

trebuit să fie un semnal de alarmă pentru Kolceak că situația se înrăutățea de la o zi la alta.

Potrivit căpitanului William Barrett, care tocmai sosise la Vladivostok, în timpul revoltei au fost uciși peste 1 000 de oameni.²⁶ Acest număr pare mult prea mare dacă ne limităm strict la luptele din jurul gării, dar pe lângă ele au fost și alte ciocniri. Atamanul Kalmîkov își trimisese cazacii indisciplinați în oraș, neținând cont de ordinele Aliaților. Potrivit surselor militare ale SUA, șeful poliției militare americane a strâns repede o forță multinațională alcătuită din 4 000 de oameni. „Maiorul Johnson a ordonat ca toți hoții și ucigașii prinși asupra faptei să fie împușcați fără judecată. Datorită acestor măsuri de precauție, nu a avut loc nici un jaf.”²⁷ Numărul execuțiilor sumare nu a fost menționat, dar cei împușcați aproape sigur au fost cazaci.

După Omsk, bolșevicii și-au continuat înaintarea spre est, de-a lungul căii ferate. Folosindu-se de locomotivele și de vagoanele capturate, distanța medie parcursă pe zi a fost de 25 de kilometri. Trenurile Albilor aflați în retragere au parcurs în medie 40 de kilometri pe zi, până când un blocaj la Novo-Nikolaevsk a provocat un adevărat haos. Mai mult de atât, partizanii bolșevici le atacau constant trenurile. Nerespectarea legii s-a extins chiar și la grupurile alcătuite din Albi. Generalul Janin a auzit că la Kansk, 150 de kilometri est de Krasnoiarsk, cazacii lui Krasilnikov jefuiau tot, „până și hainele femeilor, pe care le revindeau în piețe. Drept rezultat, țăranii exasperați, a căror singură politică este să tacă și să nu lupte, s-au bolșevizat.”²⁸

Curând, tensiunile dintre rușii Albi, polonezi și cehi s-au acutizat. Pe 29 noiembrie, colonelul

Czuma, comandantul polonez, i-a trimis un mesaj șefului misiunii militare poloneze. „Vă rog să aflați de la generalul Janin și de la statul-major al forțelor cehe motivul pentru care nu lasă ca trenurile noastre cu provizii, sanitare și administrative, să ajungă măcar până la Taiga. Ordinul trebuie schimbat dacă vrem să evităm o catastrofă.”²⁹

Legiunea Poloneză fusese alcătuită din membri ai numeroaselor comunități din Siberia care proveneau din cele exilate după marea revoltă din Varșovia, din 1863, împotriva opresiunii țariste.³⁰ Numai în Orenburg ajunseseră 15 000 de polonezi.³¹ „Armata poloneză din Siberia” era comandată de generalul Wojciechowski.³² Acesta apelase la reprezentanții polonezi la Paris să insiste pe lângă Consiliul Suprem de Război ca să trimită 60 000 de tone de materiale necesare repatrierii - armatei lui din Vladivostok.³³

Un blocaj provocat de sosirea mai multor trenuri în gara Novo-Nikolaevsk a dus la altercații, pe măsură ce situația *saue-qui-peut* devenea tot mai disperată.³⁴ Rușii Albi dădeau vina pe detașamentele Diviziei 5 poloneze, care preluaseră controlul gării.³⁵ În loc de 20 trenuri care trebuiau să plece în fiecare zi, rușii acuzau că numai șase aveau voie să o facă. Misiunea militară poloneză a răspuns că în secția de comunicații a guvernului Kolceak domnea haosul, acum, că trupele Roșii erau tot mai aproape. Cehii, al căror control asupra feroviarilor era mult mai strâns decât cel al polonezilor, s-au răzbunat pe Kolceak trăgându-i cele șase trenuri pe linie moartă ca să se asigure că trupele lor și ale altora aveau prioritate.

Pe 14 decembrie, bolșevicii au ocupat orașul Novo-Nikolaevsk, capturând numeroasele trenuri blocate acolo. Orașul nu fusese evacuat. Se afla în plină epidemie de tifos, motiv pentru care mulți dintre refugiați erau prinși ca într-o capcană acolo. Orașul Krasnoiarsk stătea și mai rău, cu 30 000 de cazuri de tifos. Toți caii, toate căruțele și săniile disponibile fuseseră luate. Trupele lui Kolceak, comandate acum de mult disprețuitul general Saharov, au opus o slabă rezistență în timpul retragerii. Singura excepție au fost cele conduse de generalul Kappel, chiar dacă retragerea lor era îngreunată de 23 000 de refugiați care le însoțeau. Generalul Diterihs i-a spus lui Janin că amiralul îi oferise rolul de comandant suprem, la care Diterihs condiționase acceptarea lui de plecarea imediată a lui Kolceak pentru a se alătura armatei lui Denikin. Întreaga structură de comandă, scria Janin, suferea de o „*paralysie générale*”.³⁶ Lui Kolceak nu-i mai rămăsese decât să urle și să-i înjure chiar și pe cei care îi ofereau ajutor.

„Retragerea în masă este una dintre cele mai triste și mai dezolante priveliști din lume”, scria căpitanul Horrocks.³⁷ „Bolnavii se prăbușeau la pământ și mureau în zăpadă.” Horrocks era oripilat de mizeria îndurată de refugiați, înghesuiți în vagoane pentru vite. Dacă aveau noroc, stăteau într-o *tepluška*, un vagon cu bănci din lemn de o parte și de alta și cu o sobă în mijloc, dar majoritatea vagoanelor nu aveau căldură, iar temperaturile scădeau la -30 °C. „Lucrul care m-a impresionat cel mai mult a fost curajul cu care femeile, multe crescute în lux, priveau viitorul fără speranță. Bărbații era mult mai predispuși să-și plângă de milă.”

„Cehii i-au tratat pe polonezi la fel cum polonezii i-au tratat pe ruși“, raporta un oficial de la consulatul american.³⁸ N-au lăsat „nici un tren să treacă până nu s-a încheiat evacuarea trupelor cehe. La fel s-a întâmplat și cu trenul amiralului Kolceak, care a fost reținut de cehi la Krasnoiarsk, ca și cu alte trenuri rusești între Taiga și Krasnoiarsk.“

La Taiga, dincolo de Novo-Nikolaevsk, pe 20 decembrie, cehii, polonezii și rușii chiar s-au bătut pe trenuri. Polonezii nu voiau ca trenurile rusești să plece înainte ca trupele lor să părăsească orașul, deși acest lucru era pur și simplu imposibil. „Pe 22 decembrie 1919, un soare sângeriu a răsărit deasupra orașului Taiga“, în timp ce o parte din Divizia 5 Poloneză se îndrepta spre vest, de-a lungul căii ferate, ca să împiedice înaintarea diviziilor Roșii 27 și 30 pușcași din Armata a 5-a.³⁹ Căpitanul Werobej, împreună cu căpitanul Dojan, comandantul regimentului „*Pticiki* al lui Dojan“^{*****}, au făcut joncțiunea cu un mare detașament al armatei generalului Kappel în gara din Iașkino. Lupta s-a desfășurat a doua zi. Numai polonezii au pierdut 100 de oameni uciși și câteva sute de răniți, dar important era că reușiseră să obțină un moment de respiro decisiv.

În haosul rivalităților naționale, ofițerii britanici s-au amuzat la primirea unui mesaj din Vladivostok care îi îndemna: „Dacă situația o cere, nu ezitați să preluați controlul absolut“.⁴⁰ Uneori înaintau mai puțin de cinci kilometri pe zi. Janin a auzit de la comandantul ceh că, între Mariinsk și Krasnoiarsk, aproape toți feroviarii fugiseră de la locul de muncă. Cei rămași comiteau sabotaje, stingând focul din locomotive pentru ca țevile să înghețe. La

Bogotol, 30 de locomotive fuseseră lăsate să înghețe, iar șinele erau și ele acoperite de un strat gros de gheață. Cărbuni nu erau, fiindcă minerii nu mai fuseseră plătiți de trei luni. Conducătorul suprem făcuse o chestiune de onoare din a refuza să se atingă de rezervele de aur. Janin auzise și că ofițerii din jurul lui Kolceak se îmbătau criță.

Blocat în trenul său, în Krasnoiarsk, Kolceak a trimis un mesaj reprezentanților Aliaților: „Cehii au oprit toate trenurile cu provizii pentru armatele noastre, au oprit evacuarea răniților, a bolnavilor și a familiilor ofițerilor și voluntarilor de pe front, condamnându-i la pieire sigură. Eu, Conducătorul Suprem și comandantul armatelor, am primit o serie de insulte și de amenințări. Kolceak.”⁴¹

Perspectivile nu erau nici ele roze. Președintele consiliului de miniștri al lui Kolceak a fost informat că în Irkutsk mai erau rezerve de grâne doar pentru două săptămâni. Chiar dacă puteau cumpăra grâne din Manciuria, nu exista nici o garanție că atamanul Semionov din Cita le va lăsa să treacă. Și cărbunele se terminase, prin urmare, uzina de apă și centrala electrică nu mai funcționau. „Principalul motiv pentru penuria de cărbune este penuria de muncitori. Muncitorii fug pe capete. Pot fi convinși să rămână dacă primesc provizii și lucruri de strictă necesitate. Am pus prizonieri să muncească în minele de cărbuni, iar minele sunt păzite de trupe japoneze.”⁴² Lista dezastrelor continua cu un raport despre „revolta bolșevică din nordul provinciei Irkutsk, care ia amploare. Rebelii au ocupat deja Verholenskul și continuă să avanseze.”

O revoltă a revoluționarilor socialiști din Krasnoiarsk a dus la preluarea puterii în oraș timp de două zile, până când Kappel a intrat cu trupele lui și i-a alungat după o scurtă luptă. Viktor Pepeliaiev, devenit președintele consiliului de miniștri după căderea Omskului, auzise că revolta din Verholensk se extindea și că acum rebelii se aflau la mai puțin de 100 de kilometri de Irkutsk. Albii pierduseră și minele. „Alaltăieri a avut loc o revoltă în Ceremhovo. Garnizoana alcătuită din 400 de oameni a fraternizat cu rebelii, care sunt conduși de oficiali din partea locului. Negociez cu comandanți cehi ca să ia toate măsurile pentru ca trenurile noastre să circule fără probleme, trenul Conducătorului Suprem și al vostru. [...] În Irkutsk atmosfera este încordată.”⁴³

Deloc surprinzător, Peleliaiev chema oamenii la arme într-un moment cât se poate de nepotrivit. Invocase mândria poporului rus și naționalismul siberian, fapt care i-a înfuriat pe ofițerii lui Kolceak, care detestau orice formă de separatism. „Rusoaice! Vreți să le faceți poftele comisarilor și Gărzilor Roșii? [...] Fie ca steagul verde-alb [al Siberiei] să ne unească pe toți cei care dorim să salvăm și să apărăm țara de distrugeri, de foamete și decădere.”⁴⁴

În timp ce comandanții își disputau prioritatea trenurilor cu trupe, marea majoritate a refugiaților cădeau victime foamei și gerului. „În -gările mai mari, cadavrele erau coborâte din trenuri cu zecile, cu sutele, umplând căruțele; morți din cauza frigului, a foamei și a bolilor. De exemplu, în gara Barabinsk a sosit un tren cu 600 de pacienți, dintre care doar 200 mai trăiau. Oriunde opreau trenurile, cadavrele erau coborâte de pe acoperișul vagoanelor, de pe coridoare și

platforme. [...] Cadavrele erau stivuite în gări ca niște lemne de foc. Supraviețuitorii nu scoteau o vorbă, se gândeau doar cum să scape de moarte și să se îndepărteze cât mai mult de bolșevici.”⁴⁵

31

PUNCTUL DE COTITURĂ SEPTEMBRIE-NOIEMBRIE 1919

Dacă generalul Denikin avea probleme cu subordonați indisciplinați precum Vranghel, Șkuro și Mamontov, în mod surprinzător, nici la bolșevici nu era altfel. Pe 23 august, Kamenev, comandantul Armatei Roșii, a primit un mesaj urgent și secret. La Saransk, la jumătatea drumului dintre Tambov și Kazan, comandantul corpului de armată al cazacilor de pe Don, Filipp Mironov, revoluționar socialist de stânga foarte tranșant, tocmai se adresase unei mulțimi. „Cazacii lui au înconjurat locul și i-au arestat pe comuniști (în jur de 100), declarându-i ostatici. Situația este gravă. Ne așteptăm ca dintr-o clipă într-alta să înceapă înaintarea. Avem doar 100 de paznici ai căii ferate care sunt înarmați.”¹

Mironov nu era furios doar pe comuniști pentru modul brutal în care îi trataseră pe cazacii de pe Don. Voia, nici mai mult, nici mai puțin, să se lupte cu Denikin, dar toate încercările lui de a înființa un nou corp de cavalerie erau sabotate de cei care îi urau pe cazaci.² Cu numai două zile înainte, unul dintre ofițerii lui Mironov,

comandantul Diviziei 1 Cavalerie de pe Don, îi scrisese celuilalt comandant de cavalerie bolșevic, Semion Budionîi, încercând să-i explice poziția lui Mironov, după ce acesta „fusesse trimis de pe Don pe frontul de vest ca locțiitor al comandantului de armată și apoi chemat de urgență înapoi, pe Don, ca să salveze situația de acolo” cu noul corp de cavalerie.³ Mironov căzuse în dizgrație fiindcă le scrisese lui Lenin și Troțki că „singura cale de a construi o societate socialistă era cu participarea activă a poporului însuși. Și îi sfătuia să pună bazele unui organism reprezentativ al poporului ca să salveze revoluția, și nu unui sistem monopartid.”

„Tovarășul Mironov vă transmite salutări, dumneavoastră și tuturor comandanților dumneavoastră. Nu este doar un mare strateg și conducător; este și un mare profet. Voi fi sincer cu dumneavoastră. A căzut în dizgrație fiindcă iubește adevărul și luptă pentru el, îi displace oportunismul și îi urăște pe comuniști, care, prin comportamentul lor criminal, au dus la revolta de pe Don.”

Și Mironov scria în aceeași zi cartierului general al Armatei a 5-a: „Vă rog să transmiteți mesajul meu frontului de sud: nu pot să nu fac nimic când văd cum revoluția se duce de râpă, iar încercările mele de a înființa un corp de armată sunt sabotate pe față. [...] Pornesc cu trupele mele la luptă împotriva lui Denikin și a burgheziei.”⁴

În după-amiaza aceea, Kamenev i-a dat imediat ordin comandantului Armatei de Rezervă. „Trimite numaidecât un detașament de internaționaliști ca să înăbușe revolta corpului de armată cazac al lui Mironov.”⁵ Evident că i se părea mai sigur să trimită internaționaliști în loc

de ruși pentru această misiune. Detașamentul urma să fie sprijinit de tunuri de la școala de ofițeri de artilerie a Armatei Roșii și de detașamente de mitraliori similare.

Serghei Gusev, unul dintre acoliții lui Stalin în Comitetul Revoluționar Militar, i-a spus lui Ivar Smilga, comisarul frontului de sud: „Pe Mironov l-am declarat trădător și rebel, drept care trimit trupe împotriva lui”.⁶ Și a adăugat că unitățile lui Mamontov au ajuns la Riajsk, la doar 310 de kilometri de Moscova. „Probabil că se îndreaptă spre Tula.” Mișcarea excludea orice temere că Mironov ar fi fost implicat într-un complot, urmărind să facă joncțiunea cu Mamontov. „Mironov se ține de discursuri sentimentale. L-am informat că, dacă se predă, viața și libertatea îi vor fi garantate.” Dar chiar a doua zi Smilga l-a acuzat pe Mironov că încercase „să-și unească forțele cu Mamontov și Denikin. [...] Rebelul Mironov trebuie adus la statul-major al trupelor sovietice viu sau mort.”⁷

Mironov i-a răspuns lui Smilga: „Primul glonț poate fi tras numai de tine, deci tu vei fi primul care va vărsa sânge”.⁸ Smilga a avertizat din nou trupele lui Mironov: „Mironov este un rebel, detașamente puternice au fost trimise ca să lupte împotriva lui. Va fi tratat ca un proscris. [...] Toți cei care îndrăznesc să lupte împotriva autorității sovietice vor fi rași de pe fața pământului.”⁹ Și a adăugat că Mironov furase cinci milioane de ruble și alimente destinate țăranilor. Apoi Smilga a susținut că fusese interceptată o scrisoare către Denikin. „Vulturi Roșii ai Armatei a 5-a! Comitetul Revoluționar Militar este sigur că nici un soldat Roșu, nici un cazac Roșu nu-l va sprijini pe un trădător și ucigaș al semenilor săi. [...] Sângele fraților noștri

este vărsat în spatele frontului. Cei vinovați de această crimă nemaiauzită vor fi rași de pe fața pământului. Moarte trădătorului Mironov! Trăiască revoluția! Trăiască puterea sovietică!”¹⁰ Smilga a trebuit să recunoască în fața lui Kamenev că Mironov, însoțit de 500 de săbieri, spărsese cordonul armatei de rezervă. L-a învinuit pe Goldberg că folosisse infanteria ca să-i oprească pe cavaleriști, o misiune imposibilă. Dând din colț în colț, Goldberg a susținut că înconjurase și învinsese una dintre coloanele lui Mironov, dar, pe 4 septembrie, Ceka din Saratov a raportat că Mironov, pe lângă cei 500 de săbieri, mai avea 2 000 de oameni și „se strecurase spre Balașov”, între Saratov și Voronej.^{*****11} Între timp, Lenin trimisese Divizia 21 încercând să-l prindă pe Mamontov, dar cu același noroc ca și Goldberg.

Pe 12 septembrie, Troțki a emis un alt ordin către Armata a 9-a pe foi volante și afișe scoase la tiparnița mobilă din trenul lui blindat. „Mironov a fost declarat proscris și trădător. Cetățeanul cinstit care dă ochii cu el trebuie să-l împuște ca pe un câine turbat.”¹² La ordinul lui Kamenev au fost luate măsuri extraordinare pentru ca această misiune excentrică să fie dusă la îndeplinire. „Din armatele 1 și a 4-a de pe frontul de est au fost detașate unități, ca și din armata de rezervă din Kazan” ca să înăbușe revolta lui Mironov.¹³ Dar nu a mai fost nevoie de ajutorul lor. Detașamentul lui Mironov a dat peste corpul de cavalerie a lui Budionîi și a fost împrăștiat.

Mironov însuși a fost prins pe 14 septembrie de către Divizia 4 Cavalerie a lui Budionîi, care a ordonat să fie dus la Saratov, „cu o escortă din oameni absolut loiali, care să nu-l scape din ochi nici o secundă, în fața Tribunalului Militar

Revoluționar. Comandantul escortei va răspunde cu capul de el.”¹⁴ Budionîi, care îl detesta pe Mironov pentru convingerile lui politice, îl ura și mai mult ca rival, fiind tot comandant de cavalerie. Unul dintre cele mai ciudate episoade ale acestei întâmplări este descris într-un raport al Cekăi: la patru zile după prinderea lui Mironov, „810 cazaci din Kuban au sosit în Saransk”, anunțând că vor „să se răzbune pentru Mironov”.¹⁵ Potrivit raportului, aceștia erau „niște bandiți partizani”, dar singurii cazaci din Kuban prezenți în toată regiunea erau fie din armata lui Șkuro, fie din cea a lui Vranghel. E mult mai probabil ca aceasta să fi fost încă o născocire care să-l ponegrească pe Mironov.

Următorul episod a fost și mai bizar. Simulacrul de proces, pentru care s-au dat bilete, a fost organizat de Troțki și a avut loc pe 7 octombrie. Smilga a fost procurorul-șef. „Mironov și încă alți zece au fost condamnați la moarte”, spunea Smilga într-o convorbire telefonică imediat după proces. „Atmosfera din tribunal a amintit de procesele marii revoluții [franceze]. Ultimele cuvintele ale acuzaților au fost: «Trăiască autoritatea sovietică și comuniștii!»”¹⁶

Dar, trei zile mai târziu, Troțki i-a trimis un Smilga o telegramă marcată „strict secret”. În primul rând îl informa că Biroul Politic al Comitetului Central va discuta „schimbarea politicii față de cazacii de pe Don. Vom acorda Donului și Kubanului o «autonomie» totală. Trupele noastre nu se vor apropia de Don. Cazacii se vor desprinde total de Denikin. Este nevoie de garanții solide. Mironov și tovarășii lui pot servi drept intermediari. [...] În al doilea rând, este nevoie de multă precauție: Mironov nu

trebuie eliberat imediat; trebuie trimis la Moscova sub un control moderat, dar vigilant. Aici, la Moscova, îi poate fi decisă soarta în timp ce se implică în planul mai sus menționat.”¹⁸

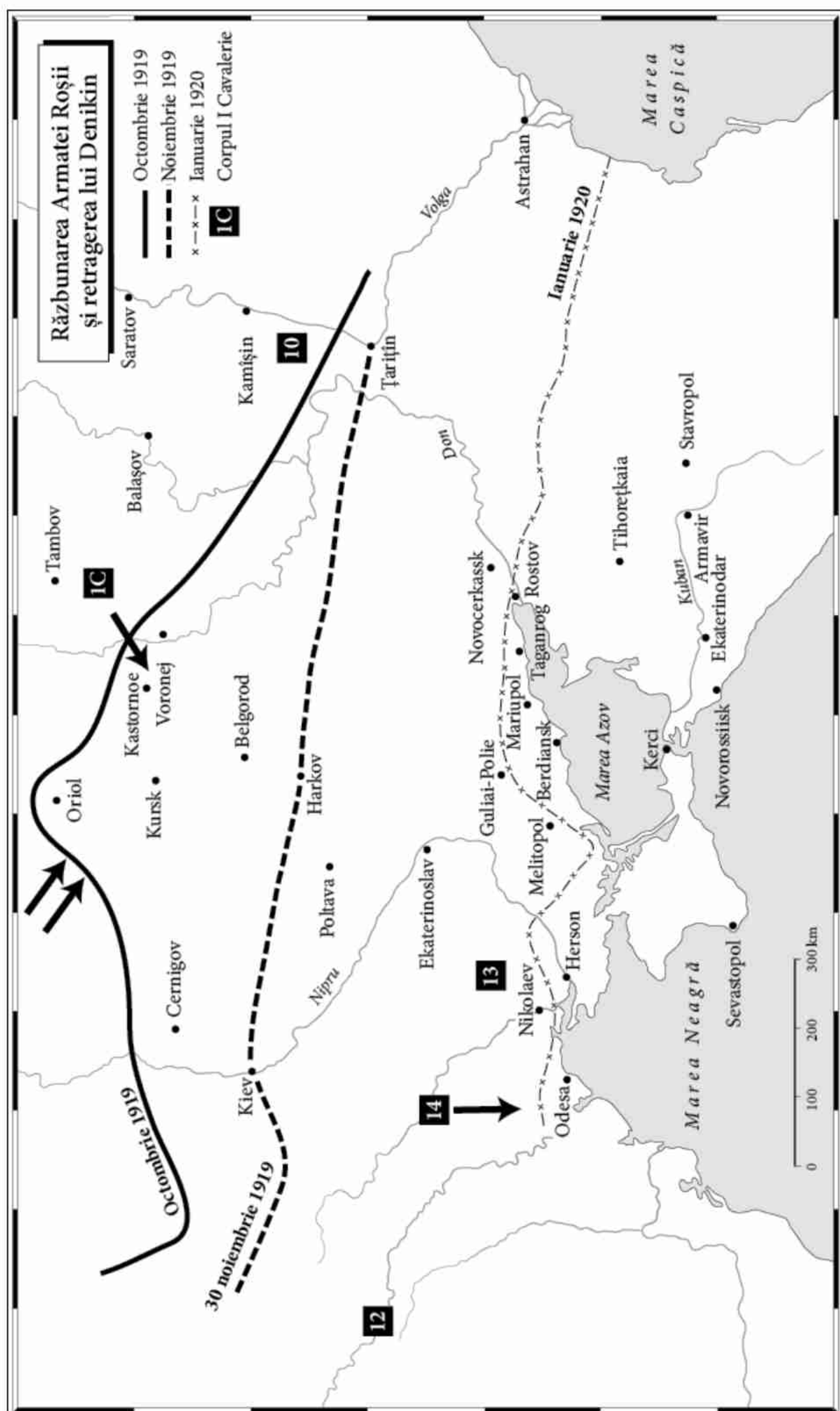
Este imposibil de spus cât de mult a contribuit planul lui Troțki la subminarea sprijinului dat de cazaci lui Denikin în următoarele luni. O schimbare și mai neașteptată a venit odată cu telegrama lui Troțki din august, anul următor, legată de cel pentru care dăduse ordin să fie împușcat „ca un câine turbat”. Troțki a scris comitetului revoluționar militar al frontului de sud: „Propun ca tovarășul Mironov să fie luat în calcul pentru funcția de comandant al Armatei 2 Cavalerie. Troțki, președintele Consiliului Revoluționar Militar.”¹⁹ Dar nici acest lucru nu era o garanție. Un spirit liber ca Mironov era sortit să sfârșească rău.

În prima săptămână a lui octombrie, generalul Șkuro, aflat în Voronej, și-a dat seama că bolșevicii își întăreau cavaleria mai repede decât credeau Albii. La Griazi, puțin peste 100 de kilometri spre nord, Budionîi concentra o mare forță armată. Primise ordin de pe frontul de sud: „Mamontov și Șkuro au făcut joncțiunea în Voronej – ia-te după ei și distruge-i!”²⁰ Budionîi a simțit, așa cum generalul Vranghel se temuse încă de la început, că forțele armate ale lui Denikin din sudul Rusiei erau prea răsfirate. Mulți erau deja conștienți de alte puncte slabe fundamentale.

În iulie, la scurtă vreme după ce preluase funcția, șeful misiunii militare britanice, generalul-maior Holman, îl prevenise pe Churchill: „Dacă [Denikin] nu poate oferi locuitorilor nefericiți ai regiunilor eliberate, care

acum numără aproximativ 60 de milioane de suflete, condiții de trai mai bune decât cele pe care le-au avut în regimul bolșevic, va avea de a face cu revolte și ostilitate în spatele frontului tocmai când bolșevicii vor concentra un mare număr de trupe pentru o contraofensivă pe frontul lui”.²¹

Revoltele și ostilitatea din spatele frontului nu puteau fi evitate, din moment ce poliția și așa-zisa administrație civilă erau conduse de ofițeri țariști. Konstantin Globaciov, fostul șef al Ohranei, era de multe ori obiectiv în relatările lui. „Când Armata Voluntarilor a intrat în oraș, clopotele bisericilor au sunat, oamenii au dat fuga în stradă cu lacrimi în ochi ca să sărute scările șeilor cavaleriștilor, dar după nici două săptămâni au început să-i urască pe Voluntari la fel de mult ca pe bolșevici. Mulți ofițeri erau la fel de brutali ca și Roșiii.”²²

Deși opiniile lui reflectau critica extremistă de dreapta a lui Denikin și a „guvernului” acestuia, remarcile lui Globaciov nu își îndulceau tonul când era vorba de cauza Albilor, în general. „Îndeplinirea dezinteresată a datoriei și slujirea țării deveniseră un fenomen rar. Cei mai mulți se gândeau numai la interesul propriu. Situația de

pe front nu era mai bună. O parte din ofițeri vedeau în războiul civil o șansă de a se îmbogăți. Unii, până la comandanții de armată, erau la fel de mândri. Erau cazuri în care dădăm generalii trimiteau acasă vagoane întregi cu bunuri ale statului. Guvernul a luat unele măsuri ca să împiedice această practică, dar s-a lovit de o rezistență incredibilă. După ce se îmbogățeau, ofițerii superiori preferau să se retragă în spatele frontului, la Rostov sau Ekaterinodar, unde petreceau în contul bunurilor însușite samavolnic.”²³

Curând, absența siguranței și a infrastructurii în regiunile ocupate de Albi s-a dovedit dezastruoasă, după cum avertizase generalul Holman. Mihail Rodzianko, fostul președinte al Dumei, îi scria mereu lui Denikin despre amenințarea reprezentată de Mahno și de pregătirile superficiale care se făceau pentru a o preîntâmpina. Guvernatorul orașului și provinciei Ekaterinoslav, generalul Șcetinin, s-a dovedit a fi „un guvernator de stil vechi, care se temea să ia contact cu publicul și să informeze guvernul asupra situației reale din regiunea care i se încredințase”.²⁴ Securitatea internă depindea de o Gardă Civilă care, „în cea mai mare parte, consta din milițieni care anterior îi slujiseră pe bolșevici”, comandați de ofițeri de armată care, „total străini de specificul activității polițienești, făceau o mulțime de greșeli fundamentale, cu consecințe dezastruoase”.

„Serviciul local de contrainformații a jucat un rol serios în acest dezastru. Șeful lui era un tânăr aproape adolescent, esaul Șcerbakov. Acest domn trăia pe față cu actrița Leskova, despre care se zvonea că, anterior, fusese

apropiata unuia dintre comisarii bolșevici. Se plimba cu ea prin oraș într-o mașină decapotabilă cu însemnele Armatei Voluntarilor. *Madame Leskova* îi uluia pe localnici cu ținutele ei extravagante și bijuteriile strălucitoare. În fiecare restaurant important era o masă specială pe care scria: «Masa șefului serviciului de contrainformații», iar cinele cu care Șcerbakov își trata aleasa inimii erau extrem de costisitoare, între 18 000 și 22 000 de ruble. Se zvonea că orice om care era arestat își putea cumpăra libertatea cu ajutorul lui *Madame Leskova*, care avea un cont gras la Banca de Stat.”²⁵

„Generalul Revișin comanda trupele care acționau în provincie împotriva trupelor lui Mahno. În Ekaterinoslav erau două batalioane de rezervă alcătuite din soldați mobilizați. Unul dintre ele a fost trimis să lupte împotriva lui Mahno, dar, potrivit zvonurilor, ofițerii au fost uciși de propriii soldați, care au trecut de partea lui Mahno. Celălalt batalion a rămas în Ekaterinoslav, iar [generalul] Korvin-Krukovski mi-a spus că se temea să-i înarmeze fiindcă îl susțineau cu toții pe Mahno.”²⁶

Totala lipsă de comunicare dintre administrația civilă, Garda Civilă și armată i-a permis lui Mahno să le ia prin surprindere. Pe 4 octombrie, unul dintre grupurile lui a ocupat gara orașului. „Gurile rele spuneau că Garda de Stat pur și simplu dormea în post, deși se prea poate ca între o parte din Gardă și oamenii lui Mahno să fi fost o înțelegere, fiindcă tot ce s-a întâmplat a fost absurd. [...] Nimeni nu a încercat să recucerească gara. Din când în când mai apărea un tren blindat care trăgea câteva salve și apoi se retrăgea, devenind curând ținta glumelor în armata lui Mahno. [...] Și, în timp ce Mahno pregătea asaltul

final, comandanții din Ekaterinoslav își făceau griji să nu-și piardă gradul și funcția sau își reglau conturile între ei.”²⁷

Guvernatorul și comandanții au continuat să-i asigure pe cetățeni că nu erau în pericol. Dar în seara de 12 octombrie s-a zvonit că oamenii lui Mahno au adus mitraliere ascunse în căruțe, sub fân sau legume, și le-au lăsat în grija susținătorilor lor din suburbia Ceghilevka a Ekaterinoslavului. În dimineața de 14 octombrie, Rodzianko a participat la o întâlnire solicitată de cetățenii de vază. „Oricât de mult am vociferat, conducerea a rămas impasibilă și chiar ne-a luat în zeflema pentru că ne-am apucat să răspândim panica în oraș. [...] Când eu [Rodzianko] am cerut categoric să aflu cine are ultimul cuvânt, Șcetinin și Korvin-Krukovski au arătat unul spre celălalt.”²⁸

Două ore mai târziu a început să se tragă și lumea a intrat într-o „panică incredibilă”. „Guvernatorul, cu un detașament al Gărzii (150 de oameni cu mitraliere), a pornit în galop spre gară și de acolo spre podul de peste Nipru.”²⁹ Apoi a venit ordinul de evacuare a orașului și, după o jumătate de oră, forțele lui Mahno au intrat în Ekaterinoslav, practic fără să întâmpine rezistență. Rodzianko s-a alăturat unei baterii de artilerie care se retrăgea peste Nipru.

Forțele lui Mahno au atacat în tot estul Ucrainei. Conform *Stavkăi* Armatei Roșii, avea 28 000 de infanteriști și cavaleriști, 50 de tunuri și 200 de mitraliere. La începutul lui octombrie, unul dintre detașamentele lui mari a ocupat orașul Berdiansk și a distrus un parc de artilerie cu 60 000 de obuze furnizate de britanici pentru marșul lui Denikin asupra Moscovei.³⁰ Pe lângă ocuparea Ekaterinoslavului „o lună întreagă”,

Mahno a atacat Taganrogul, unde se aflau atât statul-major înaintat al lui Denikin, cât și baza misiunii militare britanice.³¹ Trupele lui au ocupat și Berdianskul și Mariupolul, pe coasta de nord a Mării Azov. Armata Roșie recunoștea ulterior că Mahno „a contribuit mult la scindarea Armatei Voluntarilor în două grupuri complet izolate unul de celălalt”.³²

Mijlocul lui octombrie a fost „punctul culminant” pentru forțele lui Denikin – momentul în care o armată se răsfiră prea mult și astfel își pierde din elan și inițiativă. Orașul Tula, situat între Oriol și Moscova, cu uzinele lui de armament, era cel de-al doilea obiectiv important, după capitală, pentru Albi. Troțki se temea că pierderea uzinelor de acolo putea fi și mai importantă decât pierderea Moscovei.

Comuniștii pregătiseră Tula pentru apărare cu disperarea celor aflați „cu spatele la zid”. Din cauza agitației muncitorilor, provocată de penuria severă de alimente, a fost declarată legea marțială, măsură care a dus la lozinca „Jos comisarii!”³³ Conștient că nu se putea baza pe sprijinul proletariatului, Lenin l-a trimis acolo pe Dzerjinski, împreună cu mai multe detașamente cekiste. Câteva mii de localnici, țărani și *burjui*, au fost organizați în companii ca să presteze muncă silnică, mai precis să sape tranșee. Armata Roșie a întărit sistemul de apărare al orașului Tula cu Divizia 21 de pe frontul de est înainte de apropierea lui Mamontov.^{*****34} Și totuși bătălia crucială s-a dat în jurul orașului Oriol, punctul cel mai de nord al principalei direcții de înaintare. Kamenev a ordonat deplasarea gărzii pretoriene a regimului, divizia de pușcași letoni, a brigăzii de infanterie

conduse de Pavlov și a brigăzii de cavalerie de sub comanda lui Primakov. Acestora li s-a alăturat o divizie „estoniană”, dar câți soldați erau chiar din Estonia nu se știe. Acest contraatac fusese conceput ca „o învăluire dublă”, dar punctul forte era, de fapt, flancul de vest.³⁵

Atacul lor, pe flancul stâng al Corpului I al Armatei Voluntarilor condus de generalul Katepov, a părut că vine din senin. Kutepov a raportat că divizia lui Kornilov „a rezistat la șapte atacuri la baionetă ale bolșevicilor în ziua aceea. Apoi au sosit alte unități, majoritatea letone și chineze.***** A fost imposibil să stabilim exact efectivele lor. Pierderile noastre se apropie de 80%. [...] Doar 200 de oameni au rămas în unele regimente din diviziile Kornilov și Drozdovski.”³⁶ Deși au provocat aproape tot atâtea pierderi diviziei de pușcași letoni, oamenii lui Kutepov a trebuit să se retragă în noaptea de 20 octombrie. „Străzile Oriolului erau pustii”, scria Aleksandr Gubarev. „Doar la câteva ferestre se vedeau fețe îngrijorate, speriate. Oamenii care ne primiseră cu atâta bucurie în urmă cu câteva zile acum se temeau de moarte. Am trecut repede prin oraș și am ajuns la șosea.”³⁷

La fel ca Șkuro, Kutepov și alții au fost șocați de efectivele copleșitoare ale inamicului cu care se confruntau. Rapoarte ulterioare primite de la misiunea militară britanică l-au alarmat și descumpănit pe Churchill la Londra, căruia nu-i venea să creadă că războiul putea lua o întorsătură atât de nefastă. „În septembrie și octombrie”, îi transmitea el generalului Holman, „armatele lui Denikin au avansat pe fronturi largi, ocupând orașele Oriol, Ieleț, Voronej și amenințând Tula și Moscova. Dacă bolșevicii dispuneau de toate aceste întăriri, de ce i-au

lăsat pe Albi să avanseze fără să le opună o prea mare rezistență? Se pregăteau tocmai pentru această lovitură sau au aruncat în luptă absolut toate rezervele? Crezi că ofensiva lor este un efort disperat care nu poate dura mult sau este o dovadă a superiorității lor militare?”³⁸

Răspunsul putea fi găsit în combinația dintre acel transfer de trupe de pe frontul siberian, după eșecul armatelor lui Kolceak, și întoarcerea dezertorilor cărora comuniștii le oferiseră o amnistie.³⁹ Țăranii, care văzuseră în înaintarea Albilor o amenințare – vechii moșieri își puteau recăpăta pământurile! – erau acum mult mai puțin reticenți în a se alătura Armatei Roșii. Efectivele bolșevicilor de pe front erau mai mult decât dublul celor ale Albilor din cauza dezertărilor și a numărului crescând de trupe chemate să apere spatele frontului.

Pe 19 octombrie a fost rândul Corpului I Cavalerie al lui Budionîi să înainteze spre Voronej, așa cum se temuse Șkuro. Imediat după ocuparea Ekaterinoslavului de către Mahno, pe care acesta a combinat-o cu un atac asupra Taganrogului, Denikin i-a ordonat lui Șkuro să trimită divizia de cazaci din Terek înapoi ca să contracareze aceste amenințări venite din spate. Șkuro i-a ordonat lui Erast Cevdar să-i expedieze răspunsul prin radio. „Către generalul Denikin. Datoria mea de militar și de cetățean mă obligă să raportez Excelenței Voastre că nu pot rezista corpului de cavalerie al lui Budionîi. Acest corp este concentrat în zona Griazi și are aproximativ 15 000 de săbieri. Acum înaintează spre noi. Eu am numai aproximativ 600 de săbieri din divizia caucaziană, care nu are destui cai. Cei 1 500 de săbieri din corpul de armată al lui Mamontov nu sunt de încredere. Toți vor să se întoarcă pe Don.

Din corpul meu de armată rămâne divizia din Terek, aproximativ 1 800 de săbieri cu cai buni. Dar această divizie îmi este luată la ordinul dumneavoastră. Acum se urcă în tren spre Taganrog ca să lupte acolo cu banda lui Mahno. În lumina celor spuse mai sus, ordon abandonarea Voronejului. Semnat, Șkuro.”⁴⁰

„În noaptea aceea n-am putut dormi deloc”, scria Cevdar despre expedierea mesajului, „din cauza dezastrului care ne aștepta. Orășenii s-au îngrozit la aflarea veștii că îi părăsim.”⁴¹ Grupuri mari de refugiați au început să plece, cu boccele în care își luaseră ce aveau mai de preț. Cei norocoși plecau în căruțe, care împiedicau deplasarea trupelor. Țăranii și muncitorii le reproșau Albilor: „Dacă nu puteți apăra un oraș, de ce l-ați mai ocupat?” O „tragedie nebună”, continua Cevdar, reflectând la riscul asumat cu prea puține trupe. Până pe 24 octombrie, cavaleria bolșevică a lui Budionîi ocupase deja un oraș pe jumătate pustiu.

Mahonin, fost comandant de baterie în armata țaristă, nu s-a arătat deloc încântat când i s-a dat pe mână un detașament care trebuia să ia oamenii în armată cu forța. „În marșul asupra Moscovei”, scria el, „nu s-a făcut nimic ca să-i mobilizăm pe toți bărbații de până în 40 de ani, pentru ca astfel să ne refacem efectivele. De-abia când am fost siliți să ne retragem a venit ordinul să-i strângem pe toți bărbații găsiți prin orașele și satele pe care a trebuit să le părăsim.”⁴² Soldații lui intrau în case noaptea, ridicându-și victimele din pat. Femeile se rugau de ei în zadar să nu le ia soții sau fiii. „Sărmanii de ei, erau trimiși așa cum erau, pe jumătate îmbrăcați, în spatele armatei. După cum era de așteptat, consecința a fost că nici unul dintre

acești recruți nu ne-a ajutat, iar cei mai mulți s-au făcut nevăzuți cu prima ocazie.”

Șkuro a reușit totuși, cu corpul său de armată redus drastic, să respingă aproape trei săptămâni înaintarea bolșevicilor, în timp ce restul corpului de armată, și el decimat, al lui Kutepov s-a retras spre Kursk. Fostul comandant și rival detestat al lui Budionîi, Boris Dumenko, care înființase corpul de cavalerie în septembrie, „a repurtat o victorie strălucită în bătăliile de lângă stanița Alekseevskaja pe 2 noiembrie”, îl informa pe Lenin printr-o telegramă comandantul Armatei a 9-a.⁴³

În aceeași zi, Denikin i-a convocat la Harkov pe Mai-Maevski și pe Sidorin, comandantul Armatei Donului, ca să discute situația. Întrunirea a început prost, cei trei neavând o hartă la dispoziție. Curând a reieșit că statul-major al lui Mai-Maevski habar nu avea unde se aflau propriile unități și unitățile dușmanului. Denikin și-a ieșit din minți. Ultimele rezerve, 700 de recruți, fuseseră trimise pe front chiar în dimineața aceea.⁴⁴ „S-a referit, furios la culme, și la Șcetinin, guvernatorul Ekaterinoslavului”, care nu reușise să respingă atacul lui Mahno.⁴⁵ Mai-Maevski i-a spus că deja îl demisese pe Șcetinin.

O altă criză a fost și mai serioasă. Tot mai deranjat de tendințele separatiste din Kuban, Denikin a descoperit cu stupefație că o delegație a Radei din Kuban semnase un tratat de prietenie cu cecenii și ingușetii care, încurajați de georgieni, atacau Armata Voluntarilor în Caucaz. La cinci zile de la întrunirea de la Harkov, Denikin a dat ordin să fie arestați semnatarii documentului și să fie trimiși în fața curții marțiale cu acuzația de înaltă trădare. Vranghel

se temea de efectul pe care acest ordin îl putea avea asupra majorității cazacilor din Kuban aflați în armata lui. La insistența lui Denikin a fost instituită legea marțială. Generalul Pokrovski, prietenul de nădejde al Armatei Voluntarilor din timpul Marșului pe Gheață al Primei Campanii a cazacilor din Kuban, a ordonat trupelor sale să încercuiască Rada. Conducătorul delegației care semnase documentul, A.I. Kalabuhov, a fost judecat și spânzurat a doua zi de un stâlp de iluminat din centrul Ekaterinodarului. Cadavrul lui a fost lăsat acolo cu o placardă pe care scria „Trădător”. Ceilalți au fost exilați din Kuban. Fermitatea lui Denikin cu această ocazie, depășind-o pentru prima dată pe cea a lui Vranghel, a adus rapid situația sub control, dar a acționat ca o lovitură de baros asupra abnegației cazacilor din Kuban.

Pe 7 noiembrie, Kennedy consemna: „O veste mai bună. Atacul cavaleriei bolșevice a fost respins de Regimentul Kornilovski, ai cărui oameni s-au arătat încântați de caii pe care i-au capturat”.⁴⁶ Regimentul a fost sprijinit de câteva batalioane proaspete, trimise cu un tren blindat. Iarna se instalase cu adevărat. „Un ger cumplit”, nota Kennedy. „Zăpada e ca o pudră și sclipește în soare.”

Succesul Regimentului Kornilovski nu a fost de durată. Pe 15 noiembrie, cavaleria lui Budionîi a profitat de un viscol cumplit ca să pună mâna pe nodul de cale ferată, mic, dar vital, de la Kastornoe, la jumătatea drumului dintre Voronej și Kursk. Această mișcare a izolat Armata Donului de Armata Voluntarilor, drept care orașul Kursk a căzut două zile mai târziu. Amărăciunea înfrângerii a dus la multe acte de cruzime. Sergentul Berry raporta ulterior misiunii

militare britanice ce văzuse în Belgorod. „Bărbați și femei acuzați că erau probolșevici [au fost] atârnați cu juvățul de gât de felinarele din piața orașului, iar cazacii beți le-au ciopârțit cu săbiile brațele și picioarele cât sărmanii încă mai trăiau.”⁴⁷ La Kiev, până și ultrareacționarul Vasili Șulghin a rămas șocat de comportamentul ofițerilor din Armata Voluntarilor. „Într-una dintre case au atârnat de grindă un «comisar», au făcut un foc dedesubt și l-au prăjit încet. «Monarhiștii» beți turtă din jurul lui urlau «Dumnezeu să-l aibă-n pază pe țar!»”⁴⁸

Harkovul devenea următorul oraș mare amenințat de bolșevici. Gara principală a fost luată cu asalt de mulțimea panicată. Unii ofițeri răniți din Armata Voluntarilor, conștienți de soarta lor odată ce cădeau în mâna trupelor bolșevice, pur și simplu se târau afară din spital sperând că vor găsi un loc în tren.

Retragerea din orașele mari din sud i-a făcut pe Albi să se poarte ca niște fiare, după cum demonstrase teribilul masacru a 2 000 de evrei din Ekaterinburg la începutul anului. Dar nu numai Albii au recurs la așa ceva. Se estimează că în timpul Războiului Civil au avut loc aproximativ 1 300 de pogromuri antisemite numai în Ucraina, între 50 000 și 60 000 de evrei fiind uciși de ambele tabere.⁴⁹ Au avut loc pogromuri și în Belarus, dar nici pe departe atât de atroce precum cele din Ucraina.⁵⁰ În total, un raport sovietic din 1920 menționa 150 000 de morți și aproape tot atâția grav răniți.⁵¹

Naționaliștii lui Petliura au fost cei mai sângeroși. „După groaznicele pogromuri ale *haidamacilor* a fost liniște un timp”, scria Konstantin Paustovski despre Kiev în 1919.⁵² „A

fost liniște un timp și după ce orașul a fost ocupat de Denikin. Nu s-au atins de evrei. Din când în când, dar la oarecare distanță de străzile mai aglomerate, câțiva junkeri cu privirea rătăcită de droguri, cabrându-și caii, cântau cântecul lor preferat:

Husari negri!

Salvați Rusia noastră, bateți-i pe evrei.

Căci ei sunt comisarii!

Dar, după ce forțele sovietice au reocupat Oriolul și au început să înainteze spre sud, starea de spirit a Albilor s-a schimbat. În orășelele și satele Ucrainei au început pogromurile.” Dincolo de granițele propriului teritoriu, cazacii se purtau mult prea des ca într-o țară străină, unde totul era permis.

Churchill era deplin conștient de efectele pogromurilor antisemite asupra opiniei publice din Occident, motiv pentru care îi și scrisese generalului Holman. „Este de o importanță vitală ca generalul Denikin nu doar să facă tot ce-i stă în putere ca să prevină masacrarea evreilor din regiunile eliberate, ci și să dea o proclamație împotriva antisemitismului. Ținând cont că antisemitismul este mult mai pronunțat printre oamenii lui Petliura decât în Armata Voluntarilor, trebuie făcută distincția clară între metodele folosite de cele două forțe. Evreii sunt foarte puternici în Anglia și, dacă am putea arăta că Denikin îi protejează pe măsură ce armatele lui sunt în ofensivă, sarcina mea ar fi mai ușor de îndeplinit.”⁵³

Apoi Churchill i-a scris lui Denikin. „Cunosc eforturile pe care le-ați făcut deja și cât de greu este să țineți în frâu pornirile antisemite. Dar vă

rog din inimă să dublați aceste eforturi pentru a-mi da posibilitatea să apăr onoarea Armatei Voluntarilor.”⁵⁴ Denikin emisese mai multe edicte împotriva pogromurilor, dar, întrucât unii dintre cei mai destoinici generali ai lui refuzau să se conformeze sau chiar le încurajau, lăsase lucrurile așa. Poate că Churchill își dădea în sfârșit seama că generalul Dragomirov, guvernatorul Kievului, era „genul de zbir militar deloc compatibil cu administrația civilă”, dar nu părea să știe că Dragomirov permisesese ca unul dintre cele mai îngrozitoare pogromuri antisemite să continue în Kiev timp de șase zile.⁵⁵

Corespondentul publicației *Times* în sudul Rusiei, dr. Harold Williams, un lingvist neozeelandez extraordinar, le scria Ministerului Afacerilor Externe și lui Churchill: „Nu aveți idee câtă înverșunare există în toată Rusia împotriva evreilor. În ochii tuturor, bolșevismul este identificat cu dominația evreilor.”⁵⁶ Williams descoperise că, deși unii ofițeri ai Armatei Voluntarilor îi urau pe evrei, nu ei erau cei care inițiau pogromurile. „Cazacii sunt răi și greu de strunit. Sunt mari tâlhari și îi detestă la modul violent pe evrei.” Acest lucru era adevărat mai ales în cazul atamanilor ucraineni, precum Grigoriev, dar despre susținătorii lui Mahno, mulți dintre ei fiind evrei, există versiuni contradictorii. Cavaleriștii lui Budionîi erau și ei vinovați. „Ciudat”, conchidea Williams, „deși nu e deloc straniu dacă înțelegi atitudinea preponderentă, este că soldații bolșevici se dedau la pogromuri ori de câte ori au ocazia. În Gomel au masacrat cam jumătate dintre evrei (o zecime, probabil, fiindcă și evreii, și ceilalți exagerează mult

cifrele). Și adesea scriu cu cretă pe trenurile lor «Bateți-i pe evrei și salvați Rusia».”

32

RETRAGEREA ÎN SUD NOIEMBRIE-DECEMBRIE 1919

În ultima zi din noiembrie, o stranie ceremonie diplomatică a avut loc la misiunea militară britanică din Taganrog. Căpitanul Kennedy descria evenimentul în jurnalul său. Generalul Holman, care avea „extraordinarul obicei de a-și da ochii peste cap și de a clipi la tine în timp ce vorbește”, l-a decorat pe generalul Șkuro cu Ordinul de Bath.¹ „În discursul lui bombastic de acceptare, [Șkuro] a început prin a se jura că îi va ucide pe bolșevici și va «înălța o nouă Rusie pe cadavrele lor puturoase». Apoi a continuat: «Am auzit că în Anglia sunt mai multe javre socialiste. Dacă se vor ridica împotriva țării lor, mi-ar plăcea să vin cu corpul meu de armată în Anglia, ca să le arăt englezilor de ce sunt în stare cazacii.»”²

Fără îndoială, Holman s-a simțit obligat să-i flateze pe generalii Albi, fiindcă aceștia tocmai auziseră despre discursul ținut de Lloyd George la dineul de la Mansion House^{*****} și acum se simțeau trădați. Marea Britanie îi abandona. Nu mai primeau echipament militar, iar misiunea urma să fie retrasă. Anunțul era clar: cauza Albilor era pierdută. Rubla lui Denikin nu mai avea nici o valoare, cei cărora le mai rămăseseră

ceva bani încercau să-i schimbe în lire sterline, dolari sau franci. Churchill se întreba dacă Albii puteau măcar să ajungă la o înțelegere astfel încât Denikin să păstreze teritoriul pe care încă îl stăpânea, dar Lenin și Troțki erau departe de a da drumul armatelor Albe din menghina în care le țineau. Churchill nu-și putea imagina cât de scăzut era moralul Albilor, mai ales după dezertarea cazacilor, care porniseră spre casă.

„Într-un dezastru, toată lumea dă vina pe toată lumea”, scria Cevdar, „cazacii dădeau vina pe Voluntari, iar oamenii noștri dădeau vina pe cazaci.”³ Vranghel a încercat din nou să dea vina pe Denikin pentru tot ceea ce făcuse greșit în timp ce își reorganiza forțele. Denikin l-a rechemat pe Mai-Maevski la Taganrog, dat fiind că bețiile acestuia îl făceau incompatibil cu comanda unei armate. Dar l-a întâmpinat prietenește. „Mi-a fost greu să iau o asemenea decizie. [...] Acum trebuie să te odihnești și vei reveni la muncă mai încolo.”⁴ Mai-Maevski, același bețivan înrăit, dar și un avid cititor al lui Dickens, a cerut permisiunea să se stabilească în Sevastopol.

După plecarea lui Mai-Maevski, Kutepov a preluat comanda a ceea ce mai rămăsese din Armata Voluntarilor, fiind subordonat direct lui Vranghel, care acum comanda întreaga cavalerie. Dar, potrivit lui Grigori Rakovski, corespondentul de război al Albilor, „Vranghel anunțase deja unitățile din Kuban aflate pe front că vor fi reorganizate. Șkuro nu era acolo la momentul acela. Ordinul lui Vranghel a avut un efect nefast asupra cazacilor din Kuban, care erau obosiți, dezamăgiți și cu ranițele burdușite de obiectele furate pe drum. Cazacii au început să părăsească frontul. [...] Unii spuneau: «Ne

întoarcem în Kuban, așa e ordinul». Alții susțineau că «mergem în spatele frontului ca să-i aducem înapoi pe dezertori». Alții: «Am luptat destul. Să mai lupte și *burjuii*.»⁵

Promovarea lui Vranghel nu s-a dovedit a fi un succes. Generalul avea obiecții la orice și nu accepta strategia propusă de Kutepov. Denikin voia să-și bazeze apărarea pe Țarițin în est și pe Kiev în vest, Albii însă au fost respinși dincolo de cele două orașe în mai puțin de o săptămână. Pe de altă parte, Vranghel nu voia să se retragă în Caucaz, unde Denikin încă mai credea că alianța lor cu cazacii era vitală. Pentru el, peninsula Crimeea era mult mai ușor de apărat până își refăceau forțele. Poziția intransigentă a lui Vranghel l-a făcut pe generalul Sidorin, comandantul Armatei Donului, să bănuiască o intenție de trădare din partea acestuia. Vranghel considera și că trupele cazace erau nesigure din punct de vedere politic, suspectându-le chiar că deviau spre stânga.

Pe 9 decembrie, Sidorin a mers la Denikin. Voia ca ambele armate să rămână împreună ca să recucerească și să apere regiunea Donului. Potrivit lui Sidorin, Denikin a replicat: „Și eu cred că e cea mai bună soluție și îți împărtășesc opinia despre situația actuală. Sunt atât de îngrijorat, încât le-am ordonat subordonaților să-mi raporteze despre fiecare ordin nou dat de Vranghel, ca să văd ce anume vrea.”⁶ Denikin l-a sfătuit pe Sidorin să aibă o întrevedere cu Vranghel ca să-și clarifice pozițiile.

Zece zile mai târziu, trenurile celor doi comandanți de armată opreau unul lângă celălalt în gara din Iasinovataia. Primele cuvinte rostite de Vranghel la intrarea în vagonul lui Sidorin au fost: „Vladimir Ilici, trebuie să recunoaștem că

am pierdut. Acum trebuie să ne gândim la viitor.”⁷ Sidorin l-a contrazis. Vranghel a insistat: „Pentru mine este evident că nu mai are rost să opunem rezistență”.

Apoi Vranghel s-a referit la starea în care se găsea Armata Voluntarilor: doar între 3 000 și 4 000 de oameni mai luptau pe front, majoritatea eschivându-se în spatele frontului, „coruptă până în măduva oaselor. E de ajuns să spun că unele regimente aveau până la 200 de vagoane pline cu diverse obiecte. Unitățile, inclusiv cei mai mulți dintre ofițeri, chiar și comandanții, profitau material de pe urma războiului.”⁸ Vranghel considera că Mai-Maevski, infractorul perfect, ar fi trebuit adus în fața curții marțiale. Sidorin insista că starea Armatei Donului era total diferită de cea a Armatei Voluntarilor. Pe frontul de pe Don încă mai erau 40 000 de infanteriști și cavaleriști, cu o rezervă de 15 000 de soldați bine instruiți. Apoi Vranghel a schimbat subiectul, cerând ca Denikin să demisioneze. Este ciudată contradicția dintre modul în care Vranghel susținea că erau terminați și dorința lui voalată de a-l înlocui pe Denikin la comanda supremă.

După o perioadă de dezgheț, gerul a revenit la mijlocul lui decembrie. „Mustața îngheață”, nota Kennedy, „sudoarea calului devine chiciură.”⁹ În pofida declarației lui Lloyd George despre retragerea britanicilor, alți militari soseau ca să se alăture misiunii militare. Căpitanul Lever din Regimentul Regal de Geniști s-a îndreptat spre Taganrog înarmat, conform instrucțiunilor, cu un revolver, o pușcă și 150 de cartușe. Un maior britanic pe care l-a întâlnit la Rostov i-a povestit, „în timp ce deschidea o conservă de carne de

vită cu un briceag mare”, cum plecase ultimul tren din Harkov, cu refugiați pe acoperișul vagoanelor sau agățați de ele.¹⁰ Mai mulți muriseră de hipotermie și căzuseră lângă șinele de cale ferată, ca niște mingi de gheață.

La Taganrog, Lever a găsit un furnicar de refugiați, cei care supraviețuiseră drumului până acolo. „Fiecare coridor, fiecare alee, sală de așteptare, restaurant sau verandă erau înțesate de oameni care dormeau sau se odihneau – bărbați, femei și copii înghesuiți unii într-alții – întinși pe podea.” Valoarea „clopotului”, rubla lui Denikin, se înjumătățise din nou în ultimele zece zile, până la 2 500 pentru o liră sterlină.^{*****}

Rămășițele cavaleriei lui Șkuro și Mamontov, care încă se mai retrăgeau din Voronej, se mișcau „în zigzag” ca să nu poată fi urmărite de forțele lui Budionii. Afară, temperaturile erau de -20 °C, chiar și mai mici de atât. Când făceau un popas, dormeau în zăpadă, înfășurați în pelerine. Și oamenii, și caii erau epuizați și înfometați. Erast Cevdar, ofițerul radiotelegrafist, mergea alături de ei, cu stația radio, ajutat de trei cazaci. „Pe drum am întâlnit animale, uneori lupi, alteori iepuri albi, care, de frig păreau că nu mai au teamă de nimic. Odată am văzut o marmotă chiar în mijlocul drumului, nemișcată. Caii au ocolit-o din instinct.”¹¹

La un moment dat, în timp ce treceau printr-o *balka*, o râpă din stepă, unul dintre cazacii din escorta lui s-a apropiat de Cevdar și i-a șoptit: „Domnule căpitan, uitați-vă în stânga”. Cevdar a văzut un grup mare de călăreți care se îndrepta tot spre sud. „N-a fost greu să ghicesc că era cavaleria lui Budionii. Mai mult ca sigur cei de acolo ne zăriseră, dar probabil că ne luaseră

drept unul din detașamentele lor. Eram îmbrăcați aproape la fel, cu pelerinele noastre de cavalerie. Pe Albi îi deosebeai de Roșii doar de aproape.”

Șkuro nu era cu ei fiindcă se îmbolnăvisese, astfel că Mamontov era comandantul lor. La căderea întinericului, acesta i-a chemat pe ofițeri la un consiliu de război, ca să discute ce puteau face acum, că erau aproape încercuiți. Toți cei prezenți au respins ideea de a se preda, chiar dacă riscau pierderi mari provocate de artilerie în caz că încercau să iasă din încercuire. „Mamontov, mângâindu-și mustățile uriașe, în timp ce le asculta opiniile”, a luat o hotărâre: să spargă încercuirea în câmp deschis, nu de-a lungul vreunui drum.¹² Cavaleria urma să alcătuiască o singură coloană, cu tunurile trase de cai și cu stația radio în mijloc. Discuțiile între cazaci erau interzise, ca și fumatul. Apoi trupele lui Mamontov au pornit la drum, conduse de doi cazaci bătrâni care cunoșteau zona.

Drumul le era luminat de lună, iar zăpada scrâșnea sub copitele cailor. Ajunși în preajma unui sat, cazacii au văzut cum se înălța fumul din coșurile caselor în aerul înghețat. La intrarea în sat, cei din fruntea coloanei și-au dat seama că fuseseră văzuți. Obuzele au început să explodeze în jurul lor. Acoperișurile din stuf ale caselor date cu var s-au aprins, iar locuitorii au ieșit în fugă pe ulițe. Zăpada se păta de sângele cailor și al cazacilor. Caii fără călăreț se îndepărtau în galop, înnebuniți de frică. Mamontov nu a mai trebuit să dea vreun ordin. Cazacii au pornit în trombă și au rupt încercuirea.

Ulterior s-au alăturat unui grup de aproximativ 4 000 de cavaleriști și 3 000 de infanteriști lângă Valuiki, la 100 de kilometri est de Harkov. Valuiki era orașul unde Denikin intenționase să-și

concentreze cavaleria după întrunirea de la Harkov. Aflând de acest plan, Churchill sperase la o „importantă bătălie decisivă” acolo, cu șase divizii de cavalerie, dar îl aștepta o mare dezamăgire.¹³ Când trupele reduse drastic ale lui Mamontov s-au înfruntat cu *Konarmia* lui Budionîi, Armata 1 Cavalerie (cum era numită acum), victoria bolșevicilor a fost practic inevitabilă.

În timp ce grosul forțelor lui era împinse înapoi, spre sud, către Marea Azov, Denikin a primit întăriri neașteptate pe flancul stâng. O formațiune alcătuită din 15 000 de galițieni, cu 130 de tunuri, acceptase să se alăture Albilor în dauna polonezilor, de care se temeau că vor încorpora teritoriul lor Poloniei. Churchill s-a îngrijorat la auzul veștii că Denikin propunea pur și simplu „să-i absoarbă în unitățile lui existente”, ultimul lucru pe care și-l doreau galițienii.¹⁴ Denikin simțea că această soluție era mai puțin probabil să atragă ostilitatea polonezilor, de al cărui ajutor avea mare nevoie. Dar, după cum confirma Ministerul Afacerilor Externe, polonezii se opuneau cu îndârjire unei alianțe, suspectând, în mod justificat, că generalii Albi voiau să readucă Rusia între vechile granițe țariste, inclusiv o mare parte din Polonia.

Visul lui Churchill, o alianță transfrontalieră împotriva bolșevicilor, era departe de a se împlini, polonezii privindu-l cu neîncredere pe Denikin, susținător al imperialismului Alb. Churchill auzise că generalul Mannerheim pleca la Varșovia ca să-i „încurajeze pe polonezi să participe la o operațiune concertată împotriva bolșevicilor înainte de sosirea primăverii”¹⁵ și voia ca generalul de brigadă Carton de Wiart, din

misiunea militară britanică din Polonia, „să ne țină la curent cu activitățile generalului Mannerheim”.¹⁶ Carton de Wiart, care se înțelegea bine și cu Mannerheim, și cu Piłsudski, s-a întâlnit cu liderul finlandez la scurt timp după sosire și i-a transmis lui Churchill: „A venit ca să afle dacă polonezii au intenții serioase în privința luptei împotriva bolșevicilor și dacă există vreo șansă pentru o ofensivă combinată în primăvară. L-am asigurat că ne putem baza pe polonezi în lupta împotriva bolșevicilor, iar el mi-a dat dreptate.”

Mannerheim și Piłsudski s-au întâlnit pe 13 decembrie. Inițial, Carton de Wiart a raportat în acea seară, citându-l pe Mannerheim, că întâlnirea a fost „extrem de satisfăcătoare”, fiindcă Piłsudski „s-a declarat în favoarea unei ofensive combinate”.¹⁷ Mannerheim însă s-a arătat îngrijorat că statele baltice făceau pace cu bolșevicii și se îndoia că Denikin putea supraviețui până în primăvară. Mannerheim și Piłsudski „sunt de acord că această ofensivă nu poate avea loc fără ajutorul consistent al Angliei”. Churchill trebuie să fi înjurat în sinea lui, știind prea bine că Lloyd George avea să refuze categoric.

Mannerheim a părăsit Varșovia fără nimic concret. „Pasivitatea polonezilor le-a dat ocazia bolșevicilor să se concentreze împotriva lui Denikin”, spunea Churchill spumegând de furie.¹⁸ „Distrugerea lui Denikin le va da posibilitatea, dacă vor, să se concentreze împotriva polonezilor. [...] Acum bolșevicii sunt aproape de un triumf militar complet pe toate fronturile unde acționează.”

Armatei Roșii nici nu i-a venit să creadă că Mahno, prin campania de gherilă desfășurată din Ekaterinoslav până în Taganrog, silise Armata Voluntarilor, aflată în retragere, să se scindeze. Fostul șef de stat-major al lui Șkuro, generalul-maior Iakov Slașciiov, comanda o forță mixtă, alcătuită din 3 500 de infanteriști și cavaleriști, cu 32 de tunuri. Neputând, sau nevrând, să se alăture grosului armatei, s-a retras prin Melitopol spre Crimeea și a ocupat punctul de intrare, istmul Perekop. Atât Denikin, cât și înaltul comandament al Armatei Roșii bănuiau că această manevră făcea parte din „scopurile ascunse” ale lui Vranghel de a deveni comandant suprem și de a pune mâna pe Crimeea.¹⁹ La scurt timp, serviciul de contrainformații al Albilor a identificat un „grup de ofițeri ostili comandantului-șef”, generalul Denikin, suspectați a avea „legături cu statul-major al generalul-locotenent baron Vranghel”.²⁰ Slașciiov era sigur unul dintre membrii grupului. Ulterior Denikin va spune că voia să-l trimită în fața curții marțiale ca să fie spânzurat.

Stavka și-a reproșat că subestimase importanța pe termen lung a formațiunii, mici prin comparație, conduse de Slașciiov și drumul urmat de aceasta în timpul retragerii. „A permis detașamentului lui Slașciiov să reziste în istmul din Crimeea”, scriau Kamenev și colegii lui, „și să transforme Crimeea într-o nouă bază pentru contrarevoluția din sud.”²¹

Acum forțele armate din sudul Rusiei comandate de Denikin erau, de fapt, împărțite în trei. Grosul rămăsese pe cursul inferior al Donului, la intrarea în Caucaz. Detașamentul lui Slașciiov acționa ca un dop la intrarea în Crimeea, în timp ce, în vest, generalul-maior Nikolai Șilling

se retrăsese cu mica lui formațiune la Odesa. Comandamentul Armatei Roșii a reacționat pe măsură. Neștiind de ezitarea lui Piłsudski în a-l ajuta pe Denikin, a trimis Armata a 12-a în vest pentru ca, „în eventualitatea unor greutăți create de polonezi, să fie gata de ofensivă”.²² Armata a 14-a urma să atace Odesa, Armata a 13-a Crimeea, iar frontul din Caucaz trebuia să treacă Donul ca să atace grosul forțelor dușmane de acolo. Armata a 10-a, recucerind Țariținul, urma să avanseze spre sud-vest, de-a lungul căii ferate, ca să ocupe nodul vital de la Tihorețkaia și astfel să le învăluie din spate.

În Ajunul Crăciunului, ofițerii britanici din Taganrog au auzit că misiunea lor militară era retrasă în portul Novorossiisk. „O retragere în Caucaz este imposibilă”, scria Kennedy în jurnalul său, „căci locuitorii din Daghestan și Georgia sunt ostili, iar munții sunt imposibil de trecut pe timpul iernii.”²³

Gubarev, ofițerul din corpul de armată al lui Kutepov care se retrăsese din Oriol, a sosit în Rostov în Ajunul Crăciunului cu camarazii lui, având mare noroc cu locul în care se cazaseră. „Servanții tunului meu sunt foști studenți. Am nimerit în casa unui intelectual evreu. Tocmai am făcut o baie pe cinste, ce plăcere! Ne-am opărit izmenele pline de păduchi în apă clocotită. Acum stăm în fotolii moi, în camera de zi, și nu îndrăznim să atingem cu cizmele noastre covorul atât de moale. Fiicele gazdei sunt studente, foarte drăguțe. Pentru prima dată în acest an plin de evenimente discutăm despre literatură și filosofie. Nici un cuvânt despre război. [...] Dumnezeu! Ce senzație extraordinară, să fii curat, să stai la căldură și să nu te gândești la

nimic, la absolut nimic. Brusc, se aude un ciocănit în ușa. Santinela năvălește înăuntru și privește surprins scena neobișnuită. Se apleacă și-mi șoptește repede la ureche: «Frontul a fost spart. Pregătiți-vă. Plecăm într-o oră.»²⁴

Afară, în stradă, contrastul față de liniștea lăsată în urmă era derutant. Haos, căruțele cu refugiați din nord îngreunau deplasarea trupelor spre direcția din care era atacat orașul. „Cercetașii trec în galop. Unitățile de cavalerie trec la trap, cu mult zgomot. Este întuneric și ceață. Aerul este rece și avem inima grea. Mărșăluim.”²⁵ În stepă, cu luminile Rostovului departe, în spate, artileria avea de-a face cu primul obstacol. „Infanteria și căruțele trec ușor peste râul îngust și puțin adânc, înghețat acum, dar primul tun sparge gheața și cade la fundul apei. Aducem cai de la alt tun și reușim să-l scoatem, cu mare greutate. Unitățile trec pe lângă noi, se grăbesc să ajungă la noua linie a frontului, micșorată acum. Altă baterie se oprește în spatele nostru. Așteptăm. Burnița se întetește. Mantalele noastre se umezesc și devin tot mai grele. Am mers mai departe și ne-am ocupat poziția, sub ploaia de gloanțe. Până să tragem un singur obuz, un subofițer vine în galop cu ordinul de retragere imediată.” Mai târziu au aflat că inamicul traversase Donul noaptea, ocupase stanița Olghinskaia, la 17 kilometri spre sud-est, și distrusese Divizia Markov, care era dislocată acolo.

În timp ce traversau Donul, gheața se rupsesse și un detașament de cavalerie din armata lui Budionîi căzuse în apă. În ciuda pericolului, refugiați desperați urmau același drum ca soldații. Nimeni nu mai știa ce e mila. „Nimeni nu mai băga în seamă căruțele cu refugiați care

cădeau în apă”, recunoștea un ofițer.²⁶ Cazacii erau hotărâți să nu lase caii buni dușmanilor. Un grup a mânat 200 de cai pursânge de la hergheliile din Proval și Strelețk pe Donul înghețat fără să piardă vreunul. În timpul retragerii, un cazac bătrân a vrut să-i dea ofițerului Mitrofan Moiseev, cazac de pe Don, splendidul lui armăsarul roib, dar ofițerul nu l-a putut lua, motiv pentru care bătrânul a preferat să-l împuște decât să-l lase bolșevicilor. Mai târziu, Moiseev a aflat că bătrânul se împușcase și el. Îi pierduse pe toți cei patru fii ai săi în război, iar soția îi murise de tifos.

În noaptea dinaintea Crăciunului, comandamentul Albilor și-a dat seama că Novocerkasskul era mult mai vulnerabil decât Rostovul. Deși corpul de cavalerie a lui Dumenko înainta mai rapid decât cel al lui Budionîi, Mamontov hotărâse să atace mai întâi *Konarmia* lui Budionîi. Moralul cazacilor de pe Don era ridicat în acele momente, după câștigarea câtorva ciocniri cu inamicul. În dimineața următoare, cavaleria lui Budionîi a înconjurat și a luat prizonieră aproape o întreagă brigadă de cazaci din Terek, în timp ce Dumenko se apropia de capitala Donului.

„Bătălia crucială”, scria Rakovski, „a început în ziua de Crăciun, la periferia Novocerkasskului.²⁷ Orașul resemnat, acoperit de zăpadă, era luminat de un soare puternic. Era clar că acum i se decidea soarta. Călăreții și infanteriștii au început să alerge de colo-colo. Tunurile se auzeau tot mai aproape. Căruțele cu muniție se grăbeau să ajungă la trupe. Sotniile de pază se înșiruiă în fața Palatului Atamanului. Unitățile regulate treceau prin Novocerkassk într-o ordine

exemplară, uneori chiar cântând. Se întâmpla ceva de neînțeles, inexplicabil. [...] Senzația era că avea cine să apere orașul. Speranțele renășteau. Dar, pe neașteptate, cazacii de pe Don au început să părăsească orașul, capitala Donului, leagănul Armatei Voluntarilor, Novocerkasskul, fără lupte înverșunate, sângeroase, pline de cruzime. [...] Șrapnelul exploda deja deasupra orașului.“

Kennedy a primit vești asemănătoare de la doi ofițeri britanici care tocmai se întorseseră de pe front. „Mi-au spus că întreaga armată fuge, fără să tragă vreun glonț. Vranghel nu mai prididește să-i spânzure pe dezertori și chiar pe cei care greșesc cât de puțin.”²⁸ Îl arestase pe un colonel „care, în timp ce încărca un tren cu un lot de mitraliere și îi atașa vagoane blindate, a încărcat și niște piese de mobilier. Colonelul a fost spânzurat numaidecât.” Când rușii nu au găsit trenuri ca să evacueze misiunea militară britanică din Taganrog, comandantul britanic i-a avertizat că, dacă nu îi pune imediat la dispoziție trenurile cerute, sprijinul Escadrilei 47 a Forțelor Aeriene Britanice va fi retras. „O capitulare totală din partea rușilor”, nota căpitanul Lever, „avioanele noastre fiind singurul obstacol solid în calea unei mari ofensive bolșevice.”²⁹

„Trenul lui Vranghel a sosit în gară seara”, scria Kennedy pe 30 decembrie, cu puțin înainte de a părăsi Taganrogul.³⁰ „Un șir lung de vagoane luxoase, trase de două locomotive puternice. Acoperișurile vagoanelor erau pline de zăpadă și de țurțuri.” Se zvonea că Vranghel urma să încheie socotelile cu Denikin și să-i „ia locul”. Vranghel, „înalt și zvelt, impunător în uniforma de cazac, cu o glugă lăsată pe umeri”, a discutat cu Kennedy și cu colonelul Barne. Vorbea franceza

foarte bine. „Intenția lui era să plece spre Rostov fie în seara aceea, fie a doua zi dimineța. Spunea că ar dori să mergem cu el. Voia să discute cu Romanovski, șeful statului-major, ca împreună să decidă asupra unor probleme și apoi să ne informeze ce anume urma să facă. A spus că s-ar putea să meargă în Kuban ca să strângă o nouă armată, întrucât Armata Voluntarilor, cu efective atât de reduse, urma să devină un corp de armată sub comanda lui Kutepov. Vranghel impresionează prin autoritatea și fermitatea pe care le degajă. Are trăsături frumoase – fața slabă, cam palidă, și ochi de vultur.” În noaptea aceea, nota Kennedy, temperatura a scăzut la minus 40 de grade și Fahrenheit, și Celsius, singurul punct în care cele două sisteme coincid.

Erast Cevdar, ofițerul radiotelegrafist, se afla și el în Rostov pe timpul retragerii. „O mare de căruțe, bucătării de campanie și tunuri se îndreaptă spre podul de peste Don. Oameni obosiți și amărâți dau frâu liber disperării prin înjurături dintre cele mai cumplite. Toată lumea vrea să fugă din oraș și de dubla învăluire a inamicului. Nimeni nu-ți dă vreo informație. Fiecare se gândește numai la propria persoană. Am lăsat cele două șarete în stradă și am mers pe jos până la gară, în speranța că voi găsi niște oficiali acolo. Prin ceața serii zăresc o siluetă care pare că se clatină în vânt. Din cauza fulgilor de zăpadă nu văd clar. În fața mea, aproape atingând rigola cu vârful pantofilor, cu mâinile învinețite, un cadavru înspăimântător, cu limba scoasă, atârnă de creanga de jos a unui copac. Pe o bucată de carton prinsă de pieptul lui scrie «Hoț».”³¹ Și generalul Kutepov ordonase

executarea dezertorilor și a presupușilor bolșevici.

„La sud de Rostov“, adăuga Cevdar, „l-am văzut pe generalul Denikin într-o sanie care mergea încet. Am rămas șocat de câtă concentrare și suferință i se citeau pe chip. Mi s-a făcut milă de el. Cai morți marchează drumul retragerii noastre. Măcar oamenii au căpătat ceva de mâncare prin satele prin care am trecut. Pentru cai n-am găsit fân. O țărancă dintr-un sat a spus indignată: «Noi vă hrănim, iar voi nu mai vreți să luptați. Din cauza războiului vostru nu se mai poate trăi aici. Când ne jefuiesc Roșii, când ne jefuiesc Albii. Și toți spun *davai! davai!*, dar noi ce să le dăm dacă nu mai avem ce pune pe masă?»“³²

„Nu mai există nici o îndoială asupra victoriei totale a bolșevicilor în viitorul apropiat“, îi scria, posomorât, Churchill mareșalului Wilson a doua zi, în ajunul Anului Nou.³³ Și îi cerea prognoza situației militare pentru următoarele luni. Care va fi poziția Poloniei, a Caucazului și a Transcaspiei, a Persiei și a Turkistanului? Se impunea retragerea brigăzii britanice din Batumi de îndată ce soarta lui Denikin avea să fie pecetluită. Marina să se pregătească pentru evacuarea misiunii militare britanice. „Sunt convins“, concluziona Churchill, „că mari nenorociri se vor abate asupra lumii, în primul rând asupra Marii Britanii, ca urmare a neglijenței și a politicilor divizate ale Aliaților și ale noastre în tot acest an.“

Retragerea detașamentului lui Slașciiov în Crimeea la sfârșitul lui decembrie a salvat peninsula pentru Albi, prin apărarea istmului

Perekop. Ca și mentorul lui, Șkuro, Slașcirov era un destrăbălat, un hoț și un antisemit înverșunat. Dar, spre deosebire de Șkuro, avea aerul unui heruvim corupt, imatur. Se spune că protagonistul piesei *Fuga* de Mihail Bulgakov (în multe privințe o urmare la *Zilele turbinilor*) a fost inspirat de el.

Generalul Iakov Slașcirov
(Alamy/History and Art Collection)

Celebrul cântăreț Aleksandr Vertinski a lăsat o descriere memorabilă a lui Slașcirov după ce, într-una dintre seri, a fost chemat de aghiotanții tânărului general. „Erau vreo 10–12 persoane la masa din uriașul vagon Pullman luminat feeric. Pe masă erau farfurii murdare, sticle și flori. Fața de masă era mototolită, cu pete de vin, strâmbă. Slașcirov, înalt și zvelt, s-a ridicat cu zgomot de la masă. Și a întins o mână uriașă spre mine.”³⁴

Fața lui era, în același timp, respingătoare și atrăgătoare, ca o „mască lungă, albă, de un alb cadaveric, cu buzele umflate, roșii ca cireșele, cu ochii încetoșați, verzui-cenușii, și cu dinții stricați, negri-verzui. Era dat cu pudră. Sudoarea i se

prelingea de pe frunte în pârlăiașe lăptoase, tulburi.”

„Mulțumesc că ați venit”, a spus Slașcirov. „Sunt un mare admirator al dumneavoastră. Cântați despre multe lucruri care ne chinuiesc pe noi toți. Vreți puțină cocaină?”³⁵ Vertinski a refuzat, privind „cutia mare, rotundă, de tutun, din mijlocul mesei, plină cu cocaină. Cei din jurul mesei erau transfigurați. Se serveau din cutie, trăgând pudra albă pe o nară, apoi pe cealaltă.” Slașcirov a insistat să i-o prezinte pe Lida, iubita lui, „care îi împărtășea viața de războinic, participa la toate bătăliile și îi salvase de două ori viața! Era slabă și dintr-o bucată, cu ochii cenușii, rătăciți, și fuma țigară de la țigară, agitată.”

Până la urmă, temeritatea și calitățile de războinic ale lui Slașcirov, comandantul corpului de armată Crimeea-Azov, nu au fost suficiente pentru a-l convinge pe generalul Vranghel să facă abstracție de insubordonarea și instabilitatea lui mintală. Una dintre bizareriile lui Slașcirov era să meargă la luptă cu o cioară vârată într-o colivie prinsă de șaua calului. Vranghel considera că Slașcirov „depășise acea graniță fragilă care desparte excentricitatea de nebunie”.³⁶

Aproape 300 de kilometri mai la vest, scriitorul Șulghin (cunoscut pentru vederile lui de extrema dreaptă), care înființase Azbuka, serviciul de contrainformații al Albilor, petrecea Revelionul în Odesa cu generalul Dragomirov. „Ședeam amândoi în vagonul lui”, scria Șulghin. „Trenul se afla în portul Odesa și, în timpul zilei, de la ferestre se vedea marea. Acum trenul nu mai avea unde să meargă. Dragomirov a spus: «Încă mai cred că rezistența va fi reluată. Când nu ți-a mai rămas decât să alegi între a muri în luptă sau înecat, o răbufnire de energie sigur se va

produce. [...] Pe moment, mulțimea vrea să scape, dar ce se va întâmpla când nu va mai avea încotro să o apuce? Ce părere ai?»³⁷

Partea a IV-a

1920

33

MARELE MARȘ SIBERIAN PE GHEAȚĂ DECEMBRIE 1919– FEBRUARIE 1920

Șirul de trenuri rămase pe loc dincolo de Novo-Nikolaevsk i-a făcut pe mulți să le abandoneze, mai ales că erau atacate din ambele direcții de grupuri de partizani. Refugiații au început să

cumpere de la țărani sănii trase de cai. Mulți ofițeri pur și simplu și le însușeau sub amenințarea armei. Totul depindea de micii ponei siberieni mițoși care trebuia să coboare pe maluri abrupte până la râurile înghețate. „Caii noștri alunecau chiar și fără să miște picioarele”, raporta viceconsulul Hansen, „aici credem că numai poneiul siberian se poate descurca.”¹ De-a lungul căii ferate erau, pe lângă sănii răsturnate, și ponei morți. De o parte și de alta, copacii încărcăți de zăpadă din pădurea virgină a taigalei alcătuiau obstacole aproape de nepătruns.

Satele erau ticsite noaptea, când temperatura cobora mai jos de -35 °C. „Erau atât de mulți oameni și atât de puține case, încât doar jumătate dintre ei dormeau noaptea cu un acoperiș deasupra capului.”² Noaptea, soldații și refugiații invadau casele din bârne ale țăranilor ca să se încălzească înainte de a înfrunta din nou frigul. Podelele erau pline de soldați și de refugiați, păduchii purtători de tifos răspândind boala în voie. Păduchii se înmulțeau într-un număr atât de mare în timpul iernii siberiene, încât vechiul truc al presărării tutunului peste haine nu mai avea nici un efect. Afară, focurile de tabără împânzeau ulițele, aprinse de cei care nu găseau adăpost și se temeau să nu moară de frig.

Cei care rămâneau în trenuri nu puteau sta cu mâinile încrucișate. „Siberia era complet paralizată”, scria un ofițer polonez.³ „Uzinele de apă erau avariate sau înghețate. Locomotivele trebuia aprovizionate cu apă, ceea ce însemna că era nevoie mereu de saci sau de găleți cu zăpadă.” Iar dacă focul din locomotivă se stingea, toate țevile înghețau bocnă, iar călătorii

trebuia să petreacă mai toată ziua căutând lemne de foc în pădure.

Puțini dintre cei blocați pe calea ferată știau că Viktor Pepeliaiev, prim-ministrul lui Kolceak, și fratele lui, Anatoli, îl arestaseră pe incapabilul comandant-șef, generalul Saharov, înlocuindu-l cu generalul Kappel. Amiralul Kolceak, blocat în trenul lui de către cehi, nu a avut încotro, a trebuit să accepte. Nu știa că majoritatea miniștrilor, care părăsiseră Omskul cu doar două zile înaintea lui, erau în drum spre Vladivostok, fără probleme, unde au și ajuns pe 7 ianuarie. În cele din urmă, generalul Saharov a fost eliberat și i-a fost alocat un tren, dar fără prea mare folos, fiindcă trenul lui s-a oprit și el, alături de celelalte. Acest blocaj nu era opera cehilor. Unitățile Armatei 1 trimise înainte la Krasnoiarsk și alcătuite în mare parte din revoluționari socialiști erau tot mai convinse că singura soluție era să ajungă la o înțelegere cu triumfătoarea Armată Roșie.

În partea de sud a Căii Ferate Transsiberiene, Konstantin Semcevski, un tânăr ofițer de cavalerie și fost membru al gărzii imperiale a țarului, nu mai avea stare. Tocmai auzise că grosul Armatei a 5-a a bolșevicilor, mai precis coloana din centru, avansase pe flancul stâng al căii ferate. După părerea lui, bolșevicii aveau o mare șansă de a încercui armata lui Kolceak până la Krasnoiarsk. Știind că soția lui avea o cușetă în trenul generalului Saharov, fiind probabil blocată pe undeva, Semcevski s-a hotărât să o salveze de la dezastrul iminent.

Deși avea doar 25 de ani, era ofițerul cu gradul cel mai înalt din ceea ce mai rămăsese din Divizia 1 Cavalerie, abandonată de comandant și de statul-major. Semcevski le-a promis

subordonaților că se va întoarce în trei zile, a ordonat ca trei cai buni să fie înhămați la o *troika* și a luat cu el un veteran de încredere pe nume Mișka Popov.

Cei doi au pornit spre nord, prin pădure, spre Calea Ferată Transsiberiană. „Cu cât ne apropiam, cu atât mai clar se auzea tirul de artilerie“, scria el. Într-un târziu, au ajuns la un afluent al fluviului lenisei. Un șlep încărcat cu butoaie mici era prins în apa înghețată. Popov a ghicit imediat că butoaiele erau pline cu unt, a sărit din sanie, a urcat pe șlep și a luat un butoiuș, pe care l-a ridicat triumfător. „Am mers mai departe ascultând bubuiturile.“ La marginea pădurii s-au oprit, înmărmuriți de priveliștea din față. „Puncte negre – călăreți, sănii și infanteriști se mișcau în toate direcțiile pe dealurile joase. Ca un furnicar uriaș, stârnit de cineva. O mulțime de cai fără călăreți alergau bezmetici. Multe căruțe și sănii abandonate. Sub focul intens de artilerie, toți cei prinși în încercuirea de la Krasnoiarsk încercau să scape.“⁴

Semcevski era disperat. Se întreba cum să-și găsească soția într-o imensitate ca asta. „Deși stratul de zăpadă nu era gros, caii noștri dădeau semne de oboseală. Ziua era pe sfârșite. Dacă nu reușeam s-o găsesc înainte de lăsarea întunericului, nu mai aveam nici o șansă.“⁵ Dar, tocmai când începea să-și piardă speranța, a zărit o bluză de femeie în zăpadă care semăna cu una purtată de soția lui. Au oprit lângă o sanie mare, acoperită, al cărei vizitiu mai arunca din bagaje ca să ușureze mersul calului. Înăuntru l-a văzut pe generalul Saharov. Soția lui Semcevski stătea în spate.

Vizitiul generalului aruncase deja micul geamantan al soției lui, în care erau câteva dintre

obiectele dăruite de el, printre care „câteva hostii pe care mitropolitul Moscovei le sfințise în Catedrala Uspenski la a 300-a aniversare a dinastiei Romanovilor, pe care suveranul mi le dăruise ca suvenir, eu fiind pajul lui. Mai era și un ou mare, din porțelan, cu monograma împărătesei Alexandra Feodorovna, pe care mi-l dăduse chiar ea, de Paște, în 1913.”

Întrucât calul lui Saharov nu mai putea trage o sanie atât de mare, soția lui Semcevski s-a mutat în *troika*. Popov a aruncat butoiășul cu unt, trist, dar fără să șovăie. Semcevski l-a invitat pe Saharov să meargă cu ei. „Va îngreuna prea mult *troika*”, a spus el. „Rămân aici. În cel mai rău caz am revolverul la mine.” Semcevski a insistat și, până la urmă, Saharov a urcat lângă ei. Vizitiul generalului a deshămat calul epuizat l-a încălecat și i-a urmat încet. Se lăsase seara deja.

Semcevski a hotărât să iasă din încercuire prin nord-est, nu să meargă înainte, cum făceau mai toți cei din jur, apoi, la nord de Krasnoiarsk, să schimbe direcția. „Am ajuns la lenisei aproape pe întuneric. Malul era abrupt. Ne-am dat jos din sanie ca să căutăm un loc prin care să trecem în partea cealaltă. Soția mea a fost cea care l-a găsit. Specialistul, Mișka Popov, a cugetat câteva clipe, apoi a spus: «Am să dau bice cailor și, cu puțin noroc, gheața nu se va rupe». Zis și făcut. Troika a aterizat pe gheață, iar caii au izbutit să-și păstreze echilibrul.”

În cele din urmă au văzut luminile din Esaulskoe, un sat mare, și au auzit clopotele bisericii. De-abia atunci și-au amintit că era Ajunul Crăciunului pe stil vechi, când lumea mergea la biserică. A doua zi, pe 6 ianuarie, era Crăciunul, ziua când Armata a 5-a a ocupat Krasnoiarskul. Semcevski și tovarășii lui de drum

avuseseră un noroc chior. Bolșevicii luaseră 20 000 de prizonieri din zona încercuită, dar nu au avut cu ce să-i hrănească. „Un număr infim și-a continuat drumul spre Calea Ferată Transsiberiană sub comanda generalului Kappel“, aducea la cunoștință Stavka Armatei Roșii.⁶

Consulul general Harris raporta despre haosul din Krasnoiarsk cu puțin înainte de sosirea Armatei Roșii. „Rușii sunt cuprinși de panică. [...] Cehii sunt stăpânii recunoscuți pe situație și fac ce le place.“⁷ Se zvonea că cehii dau ofițeri ruși Albi pe mâna partizanilor bolșevici. Generalul Janin, susținătorul cehilor, se părea că ordonase ca cehii să preia trenul cu rezervele de aur ale rușilor. Ofițerii Albi erau scandalizați, dar rămâneau neputincioși în fața dezintegrării propriilor trupe.

Conflictele triumphiulare dintre cehi, ruși Albi și polonezi au dominat haosul retragerii. „Trupele poloneze sunt nemulțumite că trebuie să fie ariergarda cehilor care se retrag“, raporta un rus Alb.⁸ Generalul Janin continua să-i favorizeze pe cehi cu aceeași convingere.***** Ofițerul polonez de legătură cu statul-major al lui Kolceak protesta: „A constitui ariergarda pe o distanță de mii de kilometri este o onoare pentru polonezi, dar și o povară prea grea pentru o singură divizie“.⁹ Replica lui Janin a fost seacă și fermă: „Faptul că divizia poloneză va servi drept ariergardă pe majoritatea drumului nostru spre est nu este rezultatul unei decizii luate la întâmplare; în împrejurările actuale, altă soluție nu avem. Dacă am fi mutat divizia mai sus, am fi întârziat deplasarea cu cel puțin trei săptămâni.“

Comandantul Diviziei 3 a cehilor a refuzat să le acorde ajutor polonezilor care se luptaseră cu Divizia 27 a bolșevicilor. Statul-major polonez i-a informat și pe generalul Janin și pe comandantul forțelor cehe, generalul Syrový, despre „epuizarea extremă a oamenilor, sutele de soldați uciși și situația catastrofală”.¹⁰ Janin nu a răspuns, iar replica lui Syrový a fost cel puțin tăioasă: „Către comandantul armatei poloneze, colonelul Czuma. Mă surprinde tonul mesajului dumneavoastră. Potrivit ordinelor generalului Janin, dumneavoastră trebuie să veniți ultimii. Nu pot lăsa nici măcar un tren cu polonezi să plece spre est până când din gara Klukviennaia nu pleacă ultimul tren cu cehi. Nu voi mai accepta nici un fel de negocieri sau cereri în această problemă, fiindcă am încheiat discuția.”¹¹

Ca ultimă încercare de a scăpa de urmăritori, polonezii și-au abandonat trenurile blocate și au pornit-o pe jos, dar era prea târziu. „În noaptea de 9 ianuarie și-au arestat comandantul și au cerut să se predea bolșevicilor, cu condiția ca, dacă renunță la arme, să poată pleca spre Polonia prin Rusia europeană.”¹³

A doua zi, capitularea Diviziei 5 a polonezilor în fața Armatei Roșii a provocat o mare amărăciune, mai ales printre ofițerii ei. „Pierderile suferite”, scria unul dintre ei, „faptul că n-am avut ocazia să demonstrăm remarcabila capacitate de luptă a soldaților polonezi și că n-am reușit să ne îndeplinim obiectivul – să ajungem în Polonia cu arma în mână, i-au împins pe unii în ghearele morții. Căci de la început a fost clar că acordul de capitulare va rămâne literă moartă. Temerile noastre s-au adevărat. Ni s-a luat absolut totul, chiar și proviziile.”¹⁴ Polonezii vor rămâne în lagărele de prizonieri, pe jumătate morți de

foame, până la sfârșitul Războiului polono-sovietic, în 1921.

Un ofițer britanic prins în Krasnoiarsk a fost frapat cu câtă umilință se predaseră ofițerii Albi. Epoletii smulși de pe umeri erau aruncați pe pământ „ca niște frunze căzute toamna”.¹⁵ Britanicul a fost surprins și cât de politicoși erau ofițerii Armatei Roșii. Pe de altă parte, comuniștii civili, cărora li se alăturaseră un mare număr de prizonieri de război germani, erau niște fanatici.

În haosul retragerii, membrii familiilor s-au pierdut unii de alții. Un părinte care coborâse ca să caute de mâncare descoperea la întoarcere că trenul plecase sau că vagonul lor fusese atașat la alt tren. Femeile tinere și fetele erau, în primul rând, vulnerabile în acele momente de anarhie și amărăciune. Gările erau pline de mesaje ale rudelor care încercau să se găsească.

Personalul Crucii Roșii americane, care își părăsise trenul, a ajuns din urmă, pe jos, ultimul eșalon al cehilor. Pe 10 ianuarie, colonelul Blunt și șapte ofițeri americani din Serviciul de Întreținere a Căilor Ferate au fost prinși de bolșevici. Unele contingente britanice și americane au reușit să evite epidemia de tifos mai ales prin luarea unor măsuri de prevenție. În aproape toate trenurile, cel puțin un vagon era plin cu bolnavi de tifos. Un tren transporta numai bolnavi, iar cadavrele goale erau aruncate în zăpadă la fiecare oprire, „cu o mică slujbă, fochistul presărând puțină cenușă”, după cum nota un ofițer britanic.¹⁶ Roland Morris, ambasadorul american în Japonia, a descoperit cu indignare că medicamente și echipament sanitar în valoare de un milion de dolari, date

Albilor ca să combată epidemia, fuseseră vândute de-a lungul Căii Ferate Transsiberiene.¹⁷

Cea mai mare teamă în cazul în care te molipseai de tifos era că ai să fii dus la unul dintre așa-zisele spitale, unde condițiile erau deplorabile. „Toți gemeau și delirau”, scria unul dintre puținii supraviețuitori, „amintiri de acasă ale unor minți febrile; o lampă minuscule se stinge într-un colț. După câteva ore, unul dintre pacienți s-a ridicat din pat, s-a clătinat și a căzut peste mine, și așa a rămas. Parcă eram într-un mormânt. N-aveam putere să scap de el, dar, cu ultimele fărâme de energie, am reușit până la urmă să-l împing de pe mine.”¹⁸

Deși tifosul provoca aceeași teamă ca și ciuma din Evul Mediu, hainele morților erau refolosite de refugiații nevoiași, chiar cu riscul de a lua și ei boala. Conform rapoartelor armatei SUA, refugiații nu mureau doar de tifos, ci și de variolă și difterie.¹⁹ În Krasnoiarsk, oamenii erau șocați când vedeau cum copiii se joacă în jurul grămezilor de cadavre goale, înghețate. De îngropat nu putea fi vorba în condițiile unui ger permanent. În unele orașe mai mari, magazine întregi erau pline de cadavre. Numai în Novo-Nikolaevsk se estimează că, la sfârșitul iernii, până la 60 000 de oameni muriseră de tifos.

În Krasnoiarsk, aproximativ 5 000 de cai de cavalerie și de transport abandonați de trupele Albe rătăceau de colo-colo, lăsați să moară de foame. Mulți fuseseră confiscați de Albi de la țărani siberieni, dar nimeni nu voia să-i ia, ca să nu fie acuzați că furaseră din avutul statului sovietic. Contingentul Armatei a 5-a din oraș nu avea cavalerie care să-i folosească, iar serviciul de transport nu avea cu ce să-i hrănească. Când mureau, o parte din carne era folosită ca hrană,

iar resturile erau scoase din oraș și lăsate să putrezească în zăpadă.

Compasiunea era în mare suferință peste tot. Femeile refugiate, blocate în vagoanele pentru vite acoperite de țurțuri, nășteau, dar nu aveau lapte pentru prunci și erau nevoite să-i vadă cum mor de foame. Bărbații lor, „acoperiți cu blănuri jerpelite, nebărbieriți, cu privirea răătăcită, disperați”, își plâneau de milă.²⁰ Cei care beau vodcă până nu le mai păsa de frigul extrem se alegeau cu degerături și uneori cangrenă. În noaptea de 10 ianuarie, mai la est, în Cita, s-a înregistrat o temperatură de -68 °C, în alte nopți coborând până la -40 °C. Soldații americani care se îmbătau și își pierdeau cunoștința în drum spre tabără rămâneau adesea fără degetele de la mâini și de la picioare, uneori și fără labele picioarelor, din cauza gerului năprasnic.²¹

În tot acest timp, scene și mai teribile aveau loc în marele oraș Irkutsk, la 1 000 de kilometri de Krasnoiarsk. Pe 23 decembrie, 800 de ruși din Regimentul 53 Infanterie al Albilor, instruit de britanici, au ocupat gara din Irkutsk, chiar sub ochii trupelor cehe aflate în trenul lor blindat, Orlik. Este evident că cehii au acceptat sau chiar au sprijinit acțiunea, propusă de revoluționarii socialiști de stânga. Revoltei i s-a alăturat și Regimentul 54.

Apoi rebelii au distrus podul de peste râul Angara, provocând panică în oraș. Comandantul Regimentului 53 l-a rugat pe atamanul Semionov să trimită trupe ca să restabilească ordinea, Semionov însă era departe de a fi persoana cea mai potrivită să pună capăt crimelor, jafurilor și violurilor. Chiar dacă o parte dintre cazacii lui și un tren blindat au venit din Cita, reprezentanții

Aliaților le-au cerut să nu intervină. Rebelii au încercat să ia cu asalt citadela, dar au fost respinși peste râul Ușakovka de trupele generalului Sîcirov. Și japonezii au trimis trupe gata să asigure evacuarea cetățenilor lor din Irkutsk.

Viktor Pepeliaiev, încă ministru al afacerilor interne și prim-ministru, și-a declarat intenția de a negocia cu revoluționarii socialiști din Irkutsk, „văzând că actualul guvern, privit cu ostilitate de opinia publică și lipsit de autoritate în țară și de sprijin din afară, nu mai poate avea sorti de izbândă”.²² Dar demersurile lui Pepeliaiev au fost refuzate ferm de revoluționarii socialiști de stânga și de menșevici, care și-au asumat pe 4 ianuarie sarcina de a alcătui o administrație, numită Centrul Politic. L-au destituit pe Kolceak, care, auzind vestea, a demisionat și a declarat că generalul Denikin era acum conducătorul suprem. Americanii, printre alții, nu au fost deloc entuziasmați că amiralul Kolceak îl numise pe atamanul Semionov în locul lui – comandant suprem în Transbaikalia. Kolceak poate crezuse că Semionov era ultima lui salvare, dar se înșelase. Semionov, confirmat drept cel mai puternic dintre cazacii briganzi siberieni, a ordonat „ca toate transporturile de mărfuri să fie impozitate, iar banii să fie folosiți de atamanul trupelor de cazaci din Extremul Orient. O parte dintre mărfurile care trec pe Transbaikal să fie confiscate în folosul populației locale.”²³

Situația din Irkutsk „devine pe zi ce trece tot mai înspăimântătoare”, scria un ziar.²⁴ Foametea era o amenințare reală în absența proviziilor. Trupele americane auzeau că bolșevicii preluau puterea de la revoluționarii socialiști și îi aruncau pe pacienții Albi pe ferestrele spitalului Crucii

Roșii ca să moară de frig în zăpadă – poate doar o exagerare sau o născocire.²⁵

De la mijlocul lui decembrie, comandantul ceh, generalul Syrový, refuza să recunoască faptul că amiralul Kolceak era ținut pe loc în mod deliberat de trupele sale. Împuterniciții Aliaților voiau să-l pună la adăpost, generalul Janin însă le ignora instrucțiunile. Janin îi promisese lui Kolceak că va ajunge cu bine la misiunea militară britanică, dar pe 15 ianuarie Regimentul 6 al cehilor le-a predat revoluționarilor socialiști de stânga din Irkutsk trei vagoane, în care se aflau fostul conducător suprem, președintele consiliului de miniștri și rezervele de aur. Șase zile mai târziu, vagoanele au fost preluate de un Comitet Revoluționar Militar comunist, care includea și revoluționari socialiști de stânga și menșevici.

La Irkutsk, consulul general Harris spumega de furie în rapoartele lui către Washington. „Cehii au adoptat intenționat o politică total diferită de cea stabilită de Aliați. [...] Au comis multe acte de perfidie predându-l bolșevicilor pe Kolceak, predându-le aurul, iar acum recunosc acest lucru deschis, fără rușine, în fața întregii lumi.”²⁶ Harris adăuga că „ultimele lor acțiuni mârșave în Irkutsk arată că nu vor avea nici o problemă în a aranja cu bolșevicii să treacă rapid și în siguranță prin Rusia europeană”. Atunci de ce să mai țină cont de „insistența lor de a se întoarce acasă pe mare”, de ce să le ofere „o plimbare de plăcere”?

Comitetul Revoluționar Militar i-a interogat pe Kolceak și Pepeliaiev mai bine de două săptămâni. Între timp, trupele generalului Kappel, care scăpaseră din încercuirea de la Krasnoiarsk, mărșăluiau sute de kilometri prin sălbăticie, de multe ori pe râuri înghețate, spre lacul Baikal. Mergând pe jos, trăgându-și calul de căpăstru,

Kappel a căzut în apă. Deși a reușit să iasă datorită calului, care l-a tras după el, a suferit mai multe degerături la degetele de la picioare, care au degenerat în cangrenă. Degetele i-au fost amputate fără anestezie, iar pe 26 ianuarie Kappel a murit de dublă pneumonie.²⁷

Patru zile mai târziu, trupele lui loiale, alcătuite din 1 100 de *kappelevți*, comandate acum de generalul Voițehovski, au dat de o formațiune bolșevică aproape de Zima, la 240 de kilometri nord de Irkutsk.²⁸ Bolșevicii nu aveau nici o șansă în fața veteranilor lui Kappel și s-au retras rapid. Dar Voițehovski s-a văzut nevoit să recunoască faptul că oamenii lui nu aveau cum să ocupe singuri Irkutskul. Ca să ocolească orașul, i-a condus pe suprafața înghețată a lacului Baikal în marșul lor siberian care părea fără sfârșit.

Pe parcursul interogatoriilor interminabile, Kolceak nu și-a pierdut nici logica, nici cumpătul, cum i se întâmpla adesea la Omsk. A fost neobișnuit de calm, știind prea bine ce îl aștepta. A cerut să stea cu Anna Timiriova, tânăra lui iubită, care dorise „să-i împărtășească soarta” și acum era închisă în altă celulă și tratată prost.²⁹ La ora 4:00, pe 7 februarie 1920, atât Kolceak, cât și Pepeliaiev au fost împușcați la confluența dintre Angara și Ușakovska, cadavrele lor fiind aruncate într-o copcă.

34

CĂDEREA ODESEI IANUARIE 1920

Odesa, orașul cel mai cosmopolit, suferise de fiecare dată când trecuse dintr-o mână într-alta. Sovieticii fuseseră la putere până pe 23 august 1919, odată cu debarcarea unui detașament de 2 000 de oameni din Armata Voluntarilor. Concomitent cu marile speranțe puse în marșul asupra Moscovei, schimbarea provocase o emoție imensă printre toți antibolșevicii.

După doar o lună, generalul Denikin își făcuse o intrare fastuoasă la bordul crucișătorului *Kagul* al Albilor, arborând steagul „Andreevski” – crucea Sfântului Andrei preferată de Petru cel Mare, de un albastru pal pe fond alb. „Navele de război britanice și italiene au tras salve de salut”, consemna Elena Lakier.¹ „Orașul era împodobit cu steaguri și covoare atârinate de balcoane.” Dar, după numai trei luni, generalul Șilling era silit să se retragă spre Odesa, în decembrie, când marșul lui Denikin asupra Moscovei a eșuat.

Chiar și cât fuseseră comuniștii la putere, scriitorul Ivan Bunin trăise liniștit în apartamentul lui spațios, „mobilat cu gust, cu multe obiecte vechi, prețioase”.² O „servitoare îmbrăcată elegant” deschidea ușa musafirilor și îi conducea în „camerele nobiliare”, cu parchet lustruit și tavane înalte.³ Bunin îndrăznise să poarte simbolul miciei nobile pe vreme caniculară: o pălărie de panama. Existența lui lipsită de griji, lucru aproape inexplicabil, nu fusese deloc comună populației obișnuite. Și totuși Bunin nu se izola într-un turn de fildeș. Era un observator fascinat de ceea ce vedea în jur, consemnând mereu într-un carnet ceea ce credea de cuviință. Acum, cu înaintarea Armatei a 14-a a bolșevicilor, știa că zilele petrecute de el în Rusia se apropiau de sfârșit. „Totul a devenit dezagreabil în lumea

asta”, îi spunea el lui Paustovski. „Până și marea miroase a fier ruginit.”⁴

Odesa duhnea a corupție, cu sutele ei de aventurieri, speculanți și escroci. Bărbați aplecați peste mesele din cafenele vindeau diamante chipurile desprinse de pe coroana imperială. Chiar și cu puțin înainte de căderea orașului, ofițeri ai marinei britanice tot coborau la țărm ca să găsească chilipiruri de la cei ruinați de devalorizarea rublei lui Denikin, „clopotul”. „Cele mai valoroase blănuri etc., se vând la niște prețuri absurd de mici”, scria comandantul Webb-Bowen în jurnalul său.⁵

Noaptea erau sinistre. „Uneori, noaptea, din oraș se aud focuri de armă”, scria Paustovski. „Căinii latră mult după fiecare împușcătură, apoi tac, unul după altul.” Șulghin constata că „mulțimea părea că merge în cerc în acest semiîntuneric fantomatic”. Erau „o grămadă de prostituate dependente de cocaină și de ofițeri pe jumătate beți”.

Amenințarea care plana asupra orașului creștea de la o zi la alta. Crucea Roșie hotărâse să părăsească Odesa după ce regimul comunist o declarase organizație contrarevoluționară. Elena Lakier, care lucra pentru Crucea Roșie, a plecat spre Sevastopol cu o navă britanică, *Hanover*, care transporta răniți. Pe o temperatură de -30 °C, dormea în paltonul de blană și încălțată cu cizme, dar tot tremura de frig.

Generalul Șilling îl avertizase pe Denikin că mica lui formațiune nu putea apăra Odesa, motiv pentru care se impunea evacuarea ei în Crimeea. Denikin a replicat, probabil la insistențele ofițerilor britanici și francezi, că Odesa trebuia apărată cu orice preț.⁶ Globaciov, fostul șef al Ohranei, acum șef al serviciului de

contrainformații, știa că „nimeni nu voia să lupte”⁷, în timp ce Șulghin era convins că baronul Stempel, guvernatorul orașului, își considera actuala poziție doar „o recompensă pentru serviciile trecute”.⁸

În a treia săptămână din ianuarie 1920, statul-major al lui Șilling a început să pregătească evacuarea în secret. Nici măcar Globaciov nu a fost anunțat, deși acesta știa de cele două divizii bolșevice care se apropiau de oraș. Armata Voluntarilor din Odesa a oprit știrea, susținând că toate atacurile bolșevicilor fuseseră respinse. Nu se dorea un exod în masă când rămăseseră atât de puține nave, pe care Armata Voluntarilor le păstra pentru ea. Pe 23 ianuarie, Globaciov a sosit la statul-major, dar l-a găsit abandonat. Șilling și personalul său își pregătiseră plecarea cu SS *Vladimir*, dar rămăseseră în port.

În seara de 24 ianuarie, Șulghin a simțit că „situația se putea schimba” dintr-o clipă într-alta.⁹ „M-am îmbrăcat și am ieșit. Pe stradă erau șiruri de căruțe și tunuri care intrau în oraș. Munți de geamantane și cutii se înălțau în Piața Ekaterinskaia, mașinile făcându-și cu greu drum printre ele”. Toți cei care se temeau de un viitor sub regimul sovietic se confruntau cu o opțiune fundamentală, să plece sau să rămână. „Deciziile în acele zile trebuia luate repede”, scria Paustovski, chiar dacă preferase să rămână sub regimul lui Lenin.¹⁰ „O șovăială de o clipă putea distruge o viață sau o putea salva.”

„Șilling era tot în port”, scria Șulghin. „Părea că se înfuriase când cineva i-a pomenit de evacuare și a promis că va rămâne pe poziții cel puțin încă zece zile. Dar totul era pregătit, până la ultimul container.”¹¹ De îndată ce un crucișător francez ancorat în radă a început să tragă cu armamentul

de bază, obuzele vuind pe deasupra acoperişurilor şi explodând undeva dincolo de periferie, întregul oraş a fost cuprins de „febra evacuării”. Trupele Albilor au început să se îndrepte spre port. Membrii așa-ziselor „batalioane ale morţii” purtau pe mâneci însemnele caracteristice, craniul şi oasele încrucişate, dar nu arătau că vor să-şi onoreze numele. Nici urmă din ceea ce pentru Şulghin era doar o „armată de cafenea”, miile de ofiţeri care nu făcuseră decât să-şi piardă vremea prin cârciumile Odesei. Se zvonea că bolşevicii se infiltraseră peste tot şi că generalii se ascundeau deja la bordul navelor din port. O mulţime de oameni asediau băncile şi consulatele, încercând să obţină o viză.

Tinerii junkeri, cooptaţi ca poliţie militară, nu puteau opri iureşul spre port. Străzile erau ticsite, oamenii se călcau în picioare. „Geamantane burduşite, pachete şi coşuri se strecurau pe sub picioare ca nişte creaturi oribile. Unele se desfăceau, încurcând lumea la mers.”¹²

Şilling şi personalul său urcaseră deja la bordul navei *Vladimir*, unde a venit şi Globaciov. Echipajul a spus că va ridica ancora doar când îşi va primi solda. Un general de la statul-major i-a ordonat lui Globaciov să meargă la Banca de Stat şi să scoată două milioane de ruble *kerenki*, fiindcă marinarii refuzau „clopotele”. „Era extrem de periculos să mergem în oraş, iar nava trebuia să plece la ora 1, la prânz. Trezorierul şi doi ofiţeri înarmaţi din secţia mea m-au însoţit într-un automobil. Când ne-am apropiat de bancă, am văzut o grămadă de civili care se înghesuiau la intrare, aşteptând să se deschidă ca să-şi retragă banii. Împreună cu trezorierul, am intrat cu forţa în bancă. Am obţinut repede banii de la

director.”¹³ Directorul a întrebat dacă puteau să-i ia, pe el și pe sora lui, cu ei și Globaciov a acceptat. Directorul i-a dus la o ușă din spate, acolo însă au descoperit că toate intrările erau blocate de fosta poliție, care acum se dăduse de partea bolșevicilor. „În cele din urmă am aflat motivul: polițiștii nu-și primiseră banii. Se temeau că directorul va lua toți banii, lăsându-i cu buza umflată.” De îndată ce directorul le-a dat foștilor polițiști o sumă mare de bani, aceștia i-au lăsat să plece. În oraș începuse să se tragă. Nimeni nu știa dacă era vorba de o revoltă a grupurilor clandestine sau de sosirea Diviziei 41. Globaciov și însoțitorii săi au ajuns în port. *Vladimir* era tot la chei, dar pasarela fusese trasă pentru ca oamenii să nu ia nava cu asalt. Echipajul le-a aruncat câteva parâme, iar Globaciov, directorul băncii și sora acestuia au fost trași pe punte.

Șulghin, ca și alți indivizi cu inițiativă, își alcătuisese propriul detașament de apărare. Coborăse în port când mitraliorii au început să tragă dinspre Parcul Aleksandrovski. Lumea s-a grăbit să se ascundă după depozitele din piatră de la intrarea în port. „Bolșevicii nu erau buni țintași”, scria Șulghin.¹⁴ „N-au fost mulți răniți.” Apoi și-a amintit de discuția avută cu generalul Dragomirov în ajun de Anul Nou. „În acest moment s-a trezit în oameni dorința de a opune rezistență. Deodată, câțiva dintre ei au ieșit în față – nu ofițeri, ci soldați de rând. Au început să strige și să gesticuleze: «Și ce dacă, domnilor? Aveți de gând să mai stați ascunși multă vreme? Unde să ne refugiem? În spatele nostru e doar marea! Ce facem, lăsăm să ne omoare ăștia? Haideți să-i batem, jigodiile dracului, la naiba cu mitralierele lor! Dă-le-n mă-sa! Haideți, la luptă!»

Pe drum, oamenii mei au prins un tânăr de vreo 20 de ani care spunea că nu e «jidă», dar, când l-am pus să-și facă semnul crucii, l-a făcut anapoda.^{*****} Câțiva erau convinși că tânărul era bolșevic, că își aruncase pușca după ce trăsese în noi. A trebuit să mă răstesc la ei ca să-l las liber. [...] Am întâlnit și alte grupuri. Ne era o sete cumplită. Câteva doamne ne-au dat apă, dar cu precauție. Se temeau că bolșevicii se vor răzbuna pe ele.”

Auzind că sosise momentul să plece, Șulghin a coborât în port. Fusesse prevenit că, dacă nu ajungea la timp, va trebui să meargă pe jos până la granița cu România. „Am ajuns la șlepu nostru și m-am îngrozit. Șlepu trebuia tras de «propriul nostru» vas cu aburi. Era evident, când am văzut și vasul, și șlepu, că nu puteau ieși din port, iar dacă ieșeau, erau condamnate. Ambele erau ticsite de oameni, printre ei mulți membri ai familiei mele și mulți prieteni apropiați.” Șulghin a hotărât să se alăture colonelului Stessel, care a pornit într-un lung marș prin zăpadă și pe gheața lagunei. Nimeni nu i-a primit cu brațele deschise la frontieră. Armata română le-a luat tot ce merita luat, inclusiv cizmele, în locul cărora au primit *lapti* din coajă de mesteacăn.

În acea zi de 7 februarie 1920, Paustovski urmărea „fuga homerică” dintr-un vechi pavilion.¹⁵ Avea să scrie despre „frica oarbă, când oamenii văd un singur lucru – pasarela șubredă a unei nave, cu treptele rupte de greutatea corpurilor umane, puștile ținute de soldați deasupra capului, copiii ridicați de mame ca să-i apere de oamenii care se îmbulzesc, plânsetul lor disperat, o femeie căzută pe trotuar, călcată în picioare, țipând neputincioasă. Oamenii pur și

simpliciter se distrugeau unii pe alții, nelăsându-i să se salveze nici măcar pe cei care reușeau să se târască pe pasarelă și să se apuce de balustrada navei. [...] Căpitanii, de teamă că nava nu s-ar mai putea urni din loc, dădeau ordin să se ridice ancora, lăsând pasarelele să cadă în mare, cei rămași pe ele fiind sortiți înecului. Am văzut marinari care tăiau parâmele, navele lor desprinzându-se de chei fără ca măcar să ridice pasarelele. [...] Aproape toate aceste ambarcațiuni murdare, cu vopseala neagră scorojită, părăseau portul înclinate, supraîncărcate. [...] Un detașament de cavalerie sovietic a apărut mergând la pas pe una dintre străzile care coborau în port, plină cu geamantane și cufere sparte și presărată cu cadavrele celor călcați în picioare. Soldații mergeau cu capul plecat, gânditori parcă, și se opreau lângă cadavre, aplecându-se din șa.”¹⁶ Ajunși la dig, au privit cum navele treceau pe lângă farul Voronțovski.

Cu o tristețe lirică, inconfundabil rusească, Paustovski privea și el cum se îndepărtau navele și se gândise la exilul lor iminent. „Una dintre nave a trimis un vălătuc de fum spre cerul cenușiu și a tras sirena, un sunet prelung, sfâșietor. Toate celelalte nave au făcut la fel, sunete mai groase sau mai stridente, mai puternice sau mai slabe. Acestea erau saluturile de adio ale muribunzilor – ale oamenilor care își părăseau țara, abandonându-și semenii, câmpurile și pădurile rusești, primăverile și iernile, suferințele și bucuriile lor, desprinzându-se de trecut și de prezent, de geniul radios al lui Pușkin și al lui Tolstoi, de marea dragoste față de fiecare fir de iarbă, de fiecare strop de apă dintr-o

fântână de undeva, din simpla și frumoasa noastră țară.”¹⁷

35

ULTIMUL „URAAA!” AL CAVALERIEI ALBILOR IANUARIE-MARTIE 1920

În ajunul Anului Nou părea inevitabil ca Armata Roșie să ocupe Novocerkasskul și să încercuiască rămășițele Armatei Albe. Dar vremea s-a schimbat și *coup de grâce* nu a mai avut loc. În urma unui dezgheț brusc, mlaștinile care mărgineau cursul inferior al Donului au devenit de netrecut. Armata 1 Cavalerie nu avea cu ce să construiască un pod plutitor, iar Donul a înghețat din nou de-abia pe 15 ianuarie. Pentru Kamenev și *Stavka*, vestea recuceririi Țariținului de către Armata a 10-a, pe 2 ianuarie, a ocupării Taganrogului de către Budionîi, pe 6 ianuarie, și a Rostovului, două zile mai târziu, era o slabă consolare pe lângă ocazia ratată a unei victorii totale. Cavaleriștii bolșevici au incendiat spitalul din Rostov, probabil cu tot cu ofițerii Albi răniți.

Retragerea Albilor a fost haotică, iar cea a britanicilor nu a fost mai brează când s-a ajuns la evacuarea Taganrogului. În absența constantă a generalului Holman, nimeni nu putea lua o decizie. Kennedy nu era singurul ofițer exasperat de Holman. „Acum ar trebui să fie la statul-major ca să rezolve numeroasele probleme importante”, scria el.¹ Holman se purta ca un

copil, de-abia aștepta să o facă pe copilotul pe un bombardier al Forțelor Aeriene Britanice, când, general-maior fiind, datoria lui era să comande trupele britanice. Pe 2 ianuarie, Kennedy a auzit că Holman „bombardase cu mâna lui una dintre bateriile lui Denikin, crezând că era cavaleria dușmană”.² Ulterior, Kennedy a descoperit că Holman nu simțea doar o ură obsesivă față de bolșevici. „Cragg s-a întâlnit cu Holman în dimineața asta”, nota el în jurnal, „și spune că respectivul este obsedat de ideea de a-i extermina pe evreii de pretutindeni și numai despre asta vorbește.”³

Neavând cum să repatrieze marile cantități de echipament stocate în Taganrog, căpitanul Lever și alții le-au aruncat pur și simplu în aer. Ultimele trenuri se pregăteau de plecare. Misiunea militară britanică s-a asigurat că în fiecare locomotivă stătea câte un ofițer cu revolverul încărcat, pentru ca mecanicul să nu fugă. Așteptându-se la un atac dintr-o clipă într-alta, ceilalți membri ai misiunii dormeau cu arma în mână. Treceau pe lângă soldați îmbrăcați în „mantale înghețate bocnă, ca niște scânduri” și pe lângă refugiați îngroziți, care de-abia se târau spre Rostov și marele pod de peste Don.⁴ „În această aglomerație continuă”, nota Lever necompătitor, „absolut fiecare haltă a devenit o cloacă greu de descris, ca o bubă plină de puroi pe fața pământului. Nu-i de mirare că tifosul, holera și variola sunt la ele acasă.”

Albii au avut noroc. Vasili Șorin, comandantul suprem al noului front caucazian bolșevic, concepușe un plan sortit eșecului, dându-le astfel Albilor răgazul de care aveau neapărată nevoie. Budionîi și-a dat seama cât de riscant era atacul direct, lipsit de imaginație, peste râu,

împotriva Corpului de Armată al Voluntarilor în Bataisk. El a propus ca armata lui, formată din 9 000 de cavaleriști și 5 000 de infanteriști, să execute o învăluire largă, traversând râul mai la est și apoi venind în spatele Voluntarilor. Dar îndărătnicul Șorin a refuzat orice schimbare a planului său.⁵

Pe 17 ianuarie, atacul lui Budionîi, sprijinit de Armata a 8-a, a dat greș, iar o nouă încercare a doua zi s-a încheiat și ea cu pierderi grele. Spre furia și exasperarea lui, Budionîi a primit ordin să atace și a treia oară. Observațiile lui privind „terenul total nepotrivit, mlăștinos, și spațiul limitat pentru desfășurarea cavaleriei” au fost urmate de reproșuri vehemente.⁶ Șorin a încercat să dea vina pe reticența lui Budionîi de la începutul lunii, spunând că astfel le dăduse ocazia Albilor să-și reorganizeze apărarea. Apoi Armata a 8-a i-a acuzat pe oamenii lui Budionîi de noncombat.⁷

Spectrul înfrângerii i-a obligat pe membrii alianței Albilor să discute strategia, ca și considerabilele diferențele de ordin politic. Pe 18 ianuarie, la Ekaterinodar, a avut loc o întrunire a Krugului Suprem. În timp ce cazacii dezbăteau, Denikin se străduia să conceapă un nou program. Diminuarea dramatică a efectivelor Armatei Voluntarilor slăbise influența reacționarilor monarhiști, ducând la concesii în favoarea majorității cazace, o adevărată pacoste pentru Vranghel. Colaborând cu politicieni de centru și chiar de centru-stânga, Denikin și-a recunoscut greșeala de a nu fi făcut reforma agrară în beneficiul țăranilor și de a nu fi garantat reînființarea Adunării Constituante. L-a inclus în noul guvern chiar și pe veteranul socialist Nikolai

Ceaikovski, liderul din Arhanghelsk. Aceasta nu era doar o încercare tardivă de a repara lucrurile, ci demonstra și incapacitatea mișcării Albilor de a funcționa cu eficiență fie ca dictatură, fie ca o coaliție cvasidemocratică. Singura chestiune asupra căreia facțiunile ei nu aveau nici o obiecție era una negativă: ura față de bolșevism. Pe de altă parte, Roșii îndeplineau toate condițiile necesare câștigării unui război civil în cea mai mare țară din lume: o structură de o autoritate dusă la extrem și absolut centralizată. Acest lucru le-a permis să supraviețuiască chiar și unei incompetențe dezastruoase.

Șorin a insistat pe repetarea atacurilor asupra Bataiskului pe 20 și 21 ianuarie. *Stavka* a descris operațiunea drept o „ofensivă conștient imposibilă”, dar nu a intervenit decât pe 24 ianuarie ca să schimbe planul de atac. Armatele a 9-a și a 10-a au primit ordin să înainteze la sud-vest de Țarițin, ca să se alăture luptei. În cele din urmă, Budionîi a fost lăsat să-și pună planul în aplicare – deplasarea trupelor spre est, ca să atace din spate pozițiile Armatei Voluntarilor la Bataisk. Dar probabil că Budionîi și-a ieșit din fire când corpul de armată al rivalului său atât de detestat, Dumenko, a primit mână liberă, în loc să fie trecut sub comanda lui. Manevrele lor au dus la ciocniri importante ale cavaleriștilor spre sfârșitul lunii.

Pe 28 ianuarie, *Konarmia* lui Budionîi a pus pe fugă un grup mare de cavalerie al Albilor, capturând 12 tunuri și 30 de mitraliere. Dar, chiar în ziua următoare, cazacii de pe Don ai lui Mamontov au contraatacat și au decimat Divizia 11 Cavalerie a lui Budionîi, provocând alte conflicte în tabăra bolșevică. Vorosilov, amicul lui

Stalin, l-a susținut, cum era de așteptat, pe Budionîi, învinovățindu-l pe Dumenko fiindcă traversase râul Manîci și atacase fără să aștepte Armata 1 Cavalerie.⁸

Succesul Albilor a fost de scurtă durată. Mamontov s-a îmbolnăvit de tifos și a murit la câteva zile. Noroiul era atât de adânc, încât Albii au trebuit să-și abandoneze multe dintre tunuri. La un moment dat, generalul Sidorin a fost cât pe-acți să fie prins când avionul lui a rămas blocat în noroi, neputând să decoleze. Noroc cu *sotnia* de calmuci care a apărut la timp. Văzând care era situația, calmucii au sărit de pe cai și au tras avionul pe un drum uscat. Apoi, în loc să taie calea Armatei a 10-a pe flancul de nord-est, Armata din Caucaz, acum redenumită Corpul de Armată Kuban, a început să se destrame. Cazacii din Kuban ajunseseră să-i urască pe Denikin și pe Albi. Desființarea Radei în noiembrie de către Denikin mai calmase lucrurile, acum însă relația lui cu cazacii era tot mai încordată. Cazacii din Kuban, individual sau în grupuri, se întorceau acasă cu prada de război. Cu un optimism nejustificat, credeau că, dacă rup alianța cu Albii, guvernul sovietic le va acorda un fel de independență. Un moment deloc încurajator pentru o misiune americană condusă de viceamiralul Newton McCully, trimisă să evalueze situația de pe front și să-i transmită Washingtonului concluziile.

Budionîi a susținut în repetate rânduri concentrarea cavaleriei bolșevice sub comanda sa, în parte din motive egoiste, dar și pentru că era cea mai bună soluție ca să distrugă coloana vertebrală a armatelor Albilor. Așa cum observa *Stavka*, „forța apărării inamicului stătea în manevrele unităților de cavalerie, aduse din

diferite sectoare ale frontului și din rezervă”.⁹ Când relațiile dintre Budionîi și Șorin, comandantul frontului, s-au stricat de tot, Budionîi a apelat peste capul lui la Kamenev și la *Stavka*. Kamenev i-a acceptat argumentele, iar Șorin a fost înlocuit cu Tuhacevski, care a oprit operațiunile până la reorganizarea frontului și a armatelor.

Lui Tuhacevski, ofițer de profesie, provenit dintr-o familie nobilă scăpătată, nu-i lipseau ambiția și încrederea în sine. În momentul în care se alăturase Gărzilor Semeniovski, la începutul Primului Război Mondial, își anunțase intenția de a deveni general înainte de împlinirea vârstei de 30 de ani, altfel nu mai avea rost să trăiască. A fost prins și a evadat de patru ori din lagărele de prizonieri, dar povestea lui, cum că într-unul dintre lagăre ar fi împărțit o celulă cu căpitanul Charles de Gaulle, nu este credibilă. Cel mai probabil, după ce presa străină l-a descris ca pe un „Napoleon Roșu” după victoriile lui din Siberia, Tuhacevski pur și simplu a considerat că funcția de comandant suprem i se potrivea de minune.

Tuhacevski voia să dea o lovitură decisivă în nordul Caucazului prin folosirea concomitentă a Armatei 1 Cavalerie și a armatelor a 9-a și a 10-a. Acestea urmau să atace dinspre râul Manîci spre nodul de cale ferată din Tihorețkaia, amenințând astfel spatele Corpului de Armată al Voluntarilor și Armata Donului. Ruperea frontului avea să se întâmple în punctul „minimei rezistențe operaționale și politice”, adică spațiul dintre cazacii din Kuban și Armata Donului.¹⁰ Armata 1 Cavalerie a lui Budionîi juca „rolul unui scalpel, menit să despartă pentru totdeauna contrarevoluția cazacilor din Kuban de cea a cazacilor de pe Don”.¹¹ Armata a 10-a trebuia, în

plus, să-i împiedice pe Albi să se retragă mai adânc în Caucaz via Armavir.

Conducerea Albilor a ordonat Corpului IV Cavalerie Don, aflat sub comanda generalului Pavlov, să se deplaseze în Torgovaia, gata să riposteze cavaleriei bolșevice. „În zorii cenușii”, scria Rakovski, „regimentele de cavalerie au produs o impresie extraordinară.¹² Dar, dacă le priveai de aproape, îți dădeai seama cât de mult suferiseră acești oameni. [...] Cizme scâlciate, mantale rupte, șei roase sau, în multe cazuri, chingi jerpelite cu scări din frânghie. [...] Și întrebarea chinuitoare, înspăimântătoare, de pe fețele lor ostenite: «Ce se va întâmpla cu noi?»”

Ultimul „Uraaa!” al cavaleriei Albe s-a auzit pe 17 februarie. O scrisoare emoționantă trimisă acasă de fratele prințului Aleksei Cerkasski, de 22 de ani, descria moartea acestuia:

Dragul meu tată! A fost voia lui Dumnezeu să ne supună celei mai grele încercări. Te rog să fii tare, la fel cum am fost și eu. Iubitul nostru Alioșa a căzut la datorie, între orele 3:00 și 4:00, în după-amiaza zilei de 17 februarie, lângă stanița Egorlinskaia. A murit ca un adevărat erou. În această bătălie teribilă, regimentul nostru de cavalerie și gardă a pierdut 11 ofițeri și în jur de 380 de soldați, uciși sau răniți. Generalul Barbovici a primit ordin să atace primul cavaleria lui Budionîi. La ora 10:00, aproape o divizie întreagă de cazaci trebuia să-l susțină, urmată la o verstă de o altă divizie de cazaci. Dar una dintre aceste divizii a sosit la o oră după încheierea bătăliei, iar cealaltă n-a mai apărut. Regimentul nostru lupta pe flancul stâng. A atacat, a respins șarja cavaleriei bolșevicilor și a pornit în urmărirea

ei. A urmărit-o peste două râuri. Apoi regimentul a atacat rezervele inamicului și a creat mare panică printre ele. Alioșa a urmărit *taceanka* bolșevicilor, care a reușit să scape, așa că a atacat o baterie de artilerie. Deși calul i-a fost omorât, Alioșa a continuat să lupte pe jos, vitejește, trăgând cu pistolul în dușmani. [...] Ultima oară a fost văzut în timp ce își încărca pistolul, după care a fost atacat de un grup de bolșevici. Mihailski a sărit să-l salveze, dar după asta nici pe el nu l-a mai văzut cineva. Bolșevicii erau mult mai mulți decât noi și toți aveau revolvere, era aproape imposibil să luptăm cu ei doar cu săbiile. [...] La momentul acela, generalul Pavlov avea o rezervă de aproape 30 de regimente de cavalerie! Blestemați să fie nemernicii de cazaci care ne-au lăsat în gura lupului!¹³

De fapt, în dimineața aceea, grosul cavaleriei lui Pavlov atacase, cu succes, două divizii ale Armatei a 10-a, acțiune care nu făcuse parte din plan. Acesta a fost motivul pentru care apăruse atât de târziu în ajutorul trupelor generalului Barbovici, fiind respinsă și ea.

Un dezastru și mai mare se prefigura pentru regimentele lui Pavlov a doua zi, în timpul retragerii. Un viscol stârnit ca din senin le-a surprins în câmp deschis, Pavlov „pierzând jumătate din cai, care au înghețat în stepă”, consemna *Stavka* Armatei Roșii.¹⁴ Pierderile omenești au fost și mai numeroase. „Am lăsat în urmă mii de oameni morți de frig”, îi spunea un cazac lui Rakovski, „și viscolul i-a îngropat. Supraviețuitorii se cuibăreau lângă cai. Dacă stai nemișcat cinci-zece minute, începi să moțâi și cazi din picioare. [...] După câteva minute poți să-

ți dormi somnul de veci.”¹⁵ Pavlov, care ignorase avertismentele privind schimbarea vremii, a suferit și el de degerături.

Pe 20 februarie, Corpul Voluntarilor a lansat un atac prin care a reușit să recucerească Rostovul, dar starea precară a trupelor lui Pavlov și un atac asupra diviziei de cazaci din Terek l-a silit să se retragă din nou. Înaintarea Armatei a 10-a spre nord-est și ocuparea Armavirului l-au făcut pe Denikin să-și mute statul-major din nodul de cale ferată de la Tihorețkaia înapoi la Ekaterinodar. Apoi, pe 1 martie, Armata Roșie a intrat în Sevastopol. Rămășițele Corpului Voluntarilor și cavaleria cazacilor de pe Don au trebuit să se retragă rapid, în primul rând ca să nu rămână izolate și, în al doilea rând, ca să creeze o nouă linie de apărare de-a lungul râului Kuban. Erau obosite, retrăgându-se 20–30 de kilometri pe zi, dar cel puțin scăpaseră de noroi și acum se deplasau mai bine.

„Pământul tare, uscat, le permitea să meargă alături unii de alții și să iasă în câmp deschis”, scria Rakovski.¹⁶ „Erau ca o mare care inunda stepa Kubanului. Un număr colosal de căruțe, cei care le conduceau temându-se de încercuire, mergeau cu toată viteza spre sud, șiruri a câte zece atelaje. Și cai, cai cât vedeai cu ochii. Călăreții Donului umpleau Kubanul. Nimeni nu mergea pe jos. La lăsarea întunericului, aproape trei corpuri de cavalerie s-au oprit să petreacă noaptea în stanița Korenovskaia.”

A doua zi, Rakovski a descris o bătălie disperată după ce un grup de cavaleriști Roșii au reușit să se strecoare în față cu o mitralieră și să o instaleze în fața unui pod vital, la doar 15 kilometri de Ekaterinodar. „Toată lumea țipa. Generalul Kucеров, cu capul descoperit, galopa

între calmuci și bolșevici, urlând ceva de neînțeles. Încerca să salveze trecerea peste pod, încerca să-i salveze pe cei prinși în bătaia mitralierei. Calmucii, scrâșnind din dinți, trăgeau disperați cu puștile. Nu voi uita niciodată hotărârea și furia lor, ura de pe fețele acestor oameni ai stepei, altfel calmi și pașnici, pe care bolșevicii îi jefuiseră și masacraseră. Un ofițer calmuc dădea pintoni calului în fața trupelor lui și arăta cu cravașa spre mitraliorul bolșevic. [...] Numai calmucii mai luptau; datorită lor, situația a fost salvată.”¹⁷

Albii au ajuns în Ekaterinodar sub semnul morții și al disensiunilor. Se simțeau trădați atât de cazacii din Kuban, cât și de britanici. Însmormântarea generalului Mamontov a avut loc în catedrala cu cinci domuri a Sfintei Ecaterina din Ekaterinodar, în prezența ofițerilor Aliați. Britanicii au scrâșnit din dinți și l-au privit încruntați pe arhiepiscopul Antonie, când acesta s-a referit la Aliați ca la niște „prietenii îndoielnici”.¹⁸

Înmormântările comuniste erau foarte diferite de cele în stil ortodox rus, deprimante. Scriitorul Isaac Babel, care lupta în *Konarmia* lui Budionîi, descria cum eroii morți erau aclamați la mormânt fiindcă „bătuseră în nicovala secolelor viitoare cu barosul istoriei”.¹⁹

Correspondentul de război al Albilor, Rakovski, scria că „în acele zile Ekaterinodarul amintea de Rostov cu puțin înainte de căderea lui. Orașul părea că începe să agonizeze. Oamenii se îmbătau, jefuiau, comiteau violuri, execuții fără judecată, își cheltuiau banii în mod nechibzuit.”²⁰ Comandantul Armatei Donului impusese legea marțială în capitala Kubanului, deja

supraaglomerată de trupe demoralizate și de refugiați.

Ekaterinodarul trebuia abandonat fiindcă Roșii înaintau dinspre nord-est. Portul Novorossiisk, bătut de vânturi năprasnice, era singura scăpare. Mulți soldați erau tentați să dezerteze la grupurile de partizani Verzi, în munți, care organizau deja ambuscade în fața coloanelor aflate în retragere și scoteau șine de cale ferată ca să provoace deraierea trenurilor. „Soldați și civili, femei și copii, ruși și calmuci, în nenumărate căruțe de toate formele și tipurile, se amestecau într-un singur flux continuu”, scria Cevdar.²¹ „Aproape de podul de peste râul Kuban era mare înghesuială. Lumea striga și înjura.” Cevdar a fost exasperat când locțiitorul lui a avut o cădere nervoasă. Tânărul locotenent s-a îngrozit că va rămâne singur și s-a agățat de mantaua comandantului. „Să-ți fie rușine, Ivan Petrovici, ce fel de cazac ești dumneata, te agăți de mine ca un copil de doica lui. Chiar ți-e teamă că te las aici?” Tânărul a recunoscut că nu se mai putea controla.

Mulți n-au putut uita scenele de panică de pe pod, pe care circulau și trenurile. Câteva persoane, inclusiv o infirmieră, au fost călcate de un tren. Cadavrele lor au fost aruncate în apă. Un calmuc disperat și-a înjunghiat copiii și soția, apoi s-a sinucis. Rakovski privea fascinat reacțiile oamenilor la dezastru. „O tânără se zbătea neajutorată în vârtejul de oameni și de cai. Un general i-a strigat: «Ce-i cu tine? Vrei să te calce în picioare?» Tânăra a venit repede la el: «Am luat parte la campania din Kuban. Nu pot rămâne în oraș. Ajutați-mă, pentru numele lui Dumnezeu!» «Hai, urcă-te pe calul meu!» Tânăra

s-a urcat pe cal cu ajutorul unor cazaci și și-a încolăcit brațele în jurul generalului.”²²

La sud de râul Kuban mulțimea se ținea aproape de calea ferată. Trebuia să ocolească vagoanele trase pe linie moartă și căruțele abandonate în drum. Pe neașteptate, din față, o rafală de vânt a adus cu ea mirosul mării.

După plecarea Albilor din Ekaterinodar, un pictor pe nume Iakob Glasse consemna scena în remarcabilul său jurnal. „Este o zi cenușie, mohorâtă. Peste tot o mare de noroi. Străzile orașului au fost distruse complet de căruțele armatei și de detașamentele de cavalerie aflate în retragere.”²³ Singurii care nu plecaseră erau vreo 6 000 de calmuci – bătrâni, femei și copii care se luaseră după armatele lui Denikin din stepa Sevastopolului, unde fuseseră persecutați de bolșevici. Aceste familii pur și simplu ședeau pe străzile noroite, cu cămilele și căruțele lor.

Glasse care, din fericire, avea origini modeste, a așteptat sosirea Armatei Roșii și a comuniștilor. Fără să bănuiască măcar câți oameni vor mai fi uciși, credea că asistă la ultimul act al Războiului Civil din Rusia. „Liniștea serii e tulburată brusc de o învălmășeală de zgomote, strigăte și urlete, urletele animalice ale femeilor și copiilor, apoi doar plânsete cu hohote. Armata Roșie a năvălit în oraș. Calmucii, neînarmați, inofensivi, au fost atacați cu o brutalitate irațională, fiind măcelăriți până la ultimul copil. 20 de minute au fost de ajuns. Tăcerea care s-a așternut a fost sinistă, se auzeau chiar și gemetele răniților. Aveam senzația că populația orașului era și ea moartă, toate porțile și ușile erau ferecate. Peste tot

detașamente de cavaleriști beți. Oare ce se va întâmpla la noapte?“*****²⁴

„Sosesc alte detașamente Roșii“, scria el a doua zi.²⁵ „Patrule călări peste tot. [...] Caii cavaleriei bolșevice sunt împodobiți cu epoleți și medalii ale ofițerilor, panglici de la medaliile generalilor flutură prinse de frâu. Un cal poartă un potcap de arhiepiscop. Capete de oameni mai lipsesc. [...] Două femei din drojdia societății îi arată unui cavalerist un ins îmbrăcat în haine civile. «Ăla-i ofițer», șoptesc ele. Imediat, capul insului este crăpat în două cu o lovitură de sabie. De fapt, insul era un contabil de la poștă.“

În ziua următoare, un vecin l-a avertizat să nu iasă din casă fiindcă bolșevicii îi obligau pe locuitori să care cadavrele calmucilor. Glasse a decis totuși să iasă. „O cunoștință de care am dat în stradă m-a sfătuit să-mi scot gulerul scrobit și cravata, «altfel ăștia te cred *burjui* și te snopesc în bătaie. Și dă-te pe mâini cu ulei de motor sau cu pământ. Nu te bărbieri. Scoate ochelarii, ca să nu pari intelectual.»“²⁶ Glasse i-a urmat sfatul înainte să se aventureze din nou afară. „Pe străzi am văzut mii de cetățeni târând prin noroi cadavre de calmuci. Cămilele, pășind solemn pe străzi, trăgeau căruțele cu cadavrele stăpânilor lor. Scârțâitul acestor căruțe s-a auzit până noaptea târziu.“

Pe 22 martie, el scria: „În piața principală fanfara cântă *Internaționala* încă din zori. Coloane de muncitori și de soldați trec cu steaguri roșii. E miting. Un vorbitor îi mulțumește Armatei Roșii în numele proletariatului fiindcă a eliberat orașul de «mercenarii capitalului mondial» și își exprimă convingerea că bravele Gărzi Roșii vor scăpa întreaga lume de «jugul capitalist». După miting, care nu a ținut mult, se

dă un ordin: «Tovarăși, mergeți la gară, ca să întâmpinați noua administrație!» Mulțimea o ia spre gară, însoțită de fanfară. Locomotiva care i-a adus pe noii stăpâni ai orașului și ai întregii regiuni este împodobită cu steaguri roșii și cu cadavrele unor ofițeri din armata lui Denikin, atârnați de ea. Garda de onoare își ocupă locul pe peron. Ce e asta? Forțele ladului care s-au dezlănțuit în epoca locomotivelor? Părăsesc gara tulburat peste măsură.²⁷ Unul dintre primele anunțuri de a doua zi este că Ekaterinodarul, numit astfel în onoarea împărătesei Ecaterina cea Mare, va fi de acum înainte Krasnodar – Orașul Roșu.

Cea mai mare parte din misiunea militară britanică se mutase direct în Novorossiisk în ianuarie, după căderea Taganrogului. Noul ei sediu era fabrica de ciment de pe cheiul de est. Membrii misiunii erau furioși pe generalul Holman din cauza scrisorii adresate de acesta tuturor ofițerilor, în care îi critica pentru neglijarea atribuțiilor, când se știa că generalul „își petrecea tot timpul la manșa unui bombardier, pe front, făcând tot felul de acrobații”.²⁸ Până la mijlocul lunii, misiunea era deja apărată de un gard de sârmă ghimpată și de saci cu nisip, între care erau amplasate mitraliere Lewis, gata să riposteze la orice amenințare.

Trenurile cu refugiați începeau să umple liniile secundare din gara Novorosiisk. Vagoanele pentru vite, înțesate cu oameni nefericiți, provocau, în cuvintele lui Lever, „o epidemie fizică și morală”.²⁹ Dar, la fel cum remarcase și Horrocks în Siberia, Lever trebuia să recunoască faptul că „uimitor, femeile par să fie sexul tare, marea majoritate fiind un exemplu de forță

morală, de păstrare a valorilor tradiționale, de reacții pozitive. [...] Bărbații, cu câteva excepții, par reduși la o apatie letală, din care nu-i pot scoate decât instinctele primare.” Aproape toți aveau păduchi, drept care epidemia de tifos făcea ravagii în oraș, cum făcuse și la țară. Vladimir Purișkevici, cel care, împreună cu Iusupov, îl asasinase pe Rasputin, a murit de tifos în Novorossiisk, pe 1 februarie.

Condițiile din spitalul improvizat erau cumplite, cu doi, uneori trei, pacienți într-un singur pat, și nu era nimeni care să scoată cadavrele. Dmitri Șvețoff, fost ofițer în Gărzile de Cavalerie ale țarului, scria: „A trebuit să stau toată noaptea cu cadavrele astea lângă mine; păduchii nu rămân pe morți, așa că au migrat la mine. Erau atât de mulți păduchi încât noaptea, când era liniște și medicul mergea printre paturi, cizmele lui striveau păduchii de parcă ar fi pășit pe zahăr împrăștiat pe podea.”³⁰

Curând, Novorossiiskul a început să sufere din cauza vijeliilor teribile dinspre nord-est, care răsturnau vagoane și împingeau în mare tancurile staționate pe dig. Vântul era atât de puternic, încât oamenii de pe stradă trebuia să se ghemuiască în patru labe. Temperaturile ajungeau la -30 °C, înghețând navele de război ancorate în port, „ale căror punți, bărci de salvare și tunuri sunt prinse în blocuri de gheață, împodobite cu țurțuri uriași”.³¹ Se spunea că acolo, dacă vântul își schimbă direcția de la sud la nord-est, în doar câteva ore temperatura putea scădea la -40 °C sau chiar -50 °C. În noaptea de 8 februarie, 177 de refugiați care se adăpostiseră în gara din Novorossiisk au murit de frig.³²

Pe 14 februarie, misiunea militară a auzit că „doi ofițeri britanici (Cootch și bătrânul

Frecheville)”, prinși în Rostov, fuseseră purtați în pielea goală pe străzi, „cu brațele rupte, și apoi mutilați și făcuți bucăți”.³³ Demonstrând acel *sang-froid* pe care ofițerii britanici fuseseră obligați să-l aibă în tranșeele frontului de vest, membrii misiunii militare nu au comentat incidentul. Când vremea s-a mai încălzit, au reluat partidele de vânătoare, împușcând sitari și iepuri pe dealurile de dincolo de oraș și rațe moțate în port, ca distracție și ca să mănânce și altfel de carne, nu doar conserve de carne de vită.

Când misiunea militară a auzit că Halford Mackinder, împuternicitul trimis de Londra, garantase evacuarea totală a „răniților, soțiilor și familiilor soldaților ruși, ca și a tuturor celor care doreau să plece”, ofițerii au clătinat din cap, nevenindu-le să creadă.³⁴ Dar, până la sfârșitul lui februarie, evacuarea civililor „se desfășura deja în bune condiții”. Nave comerciale închiriate de guvernul britanic asigurau transportul până la Constantinopol și insulele Prinkipo din Marea Marmara.

La ordinul generalului Milne, un batalion de infanteriști scoțieni a sosit de la Constantinopol ca să asigure apărarea. Dar mai întâi batalionul a mărșăluit prin oraș, pe 17 martie, cu tobe și cimpoaie, într-o manifestare de forță, plus marinari înarmați pentru lupte terestre, cu tunuri ușoare și o fanfară a marinei britanice. Intenția era să-i descurajeze pe agenții comuniști și pe simpatizanții Verzilor care, cu zece zile în urmă, năvăliseră în închisoare ca să-i elibereze pe deținuți. În opinia lui Kennedy, spectacolul „i-a impresionat enorm pe locuitori care, bănuiesc eu, nu au mai auzit sunet de cimpoi. E o adevărată încântare să vezi o formațiune atât de

impunătoare și disciplinată după bandele de hoți ale lui Denikin”.³⁵

Distrugătoarele Marinei Britanice din port își foloseau proiectoarele ca să ilumineze zona. „Regula acceptată este «Întâi tragi și pe urmă întrebi»”, scria căpitanul Lever.³⁶ Goarnele au sunat în mai multe nopți, dar aproape toate alarmele s-au dovedit false.

Pe 24 martie, cuirasatul HMS *Benbow* a ancorat dincolo de chei. Într-o primă operațiune, în ianuarie, căpitanul lui *Benbow*, mai mult ca sigur nerăbdător să-și pună la treabă echipajul, se îndreptase spre sud, de-a lungul coastei, în direcția orașului Soci, ca să bombardeze un sat despre care se aflase că era o bază pentru atacurile Verzilor. Atacul a început cu armamentul principal, cele zece tunuri de 343 mm, care „a făcut o gaură mare acolo”.³⁷ Acum, *Benbow* venise din Constantinopol, cu amiralul Seymour și generalul Milne, comandantul suprem al regiunii Mării Negre. Aceștia avuseseră o întâlnire la bordul navei cu Denikin și îi promiseseră că vor face tot posibilul să-l ajute cu evacuarea. Flota militară și navele comerciale ale Albilor erau tot indisponibile, ducând lipsă de cărbune și de piese de schimb.

Seymour estima că marina britanică putea transporta 6 000 de militari, dar avertiza că, dacă trebuia să ia mai mulți, Armata Albă era nevoită să-i împiedice pe bolșevici să bombardeze portul cu artileria lor. Problema era să găsească oameni dispuși să alcătuiască o ariergardă de sacrificiu. Voluntarii erau singurii soldați rămași cu un minim de disciplină, dar chiar și ei au refuzat să înțeleagă de ce trebuia să fie

sacrificați din nou. Denikin oricum voia ca fiecare dintre ei să apere Crimeea.

A doua zi, pe 25 martie, un tanc Mark V a fost folosit ca să distrugă 13 avioane. Chiar și așa, o cantitate uriașă de tehnică de luptă, inclusiv tunuri, a fost lăsată bolșevicilor, ca și toate camioanele din care fuseseră scoase doar magnetourile. Infanteriștii scoțieni din jurul sediului misiunii, fabrica de ciment, au fost retrași în perimetrul intern.

Novorossiiskul oferea o imagine dezolantă soldaților și refugiaților care ajungeau acolo pe măsură ce sfârșitul era tot mai aproape. Junkeri adolescenți, veniți de la academiile militare sub comanda a doi ofițeri, încercau să acționeze ca poliție militară. Printre altele, trebuiau să oprească afluxul de trupe care încercau să intre în orașul arhiplin. Mii de cai flămânzi rățăceau în căutarea hranei. Unii soldați îi alegeau pe cei mai buni ca să fugă la Verzi. Mulți cazaci își luaseră șeile și frâiele și își împușcaseră caii în mijlocul străzii.

Noaptea, navele de război ale Aliaților, în port sau ancorate în largul mării, își plimbau proiectoarele pe dealuri. În atmosfera de confuzie și de teamă, bolnavii de tifos încercau să se târască spre docuri. Cei deja ajunși acolo refuzau să se urnească din loc. Unul dintre junkeri a observat mai multe căruțe la marginea apei, cu familii de calmuci. „Acești oameni au fugit din stepa Sevastopolului încercând să-și salveze singurul lor avut, animalele, iar acum stăteau lângă apă, complet neajutorați. Pe ei nu avea cine să-i scape. Ori erau uciși, ori mureau de foame.”³⁸

În dimineața de 26 martie, la două zile după întâlnirea dintre Denikin și amiralul Seymour, generalul Katepov avertiza că Novorossiiskul nu mai putea fi apărat. Armata Roșie își amplasase artileria pe dealurile din împrejurimi și până la căderea nopții putea ataca portul. Distrugătoarele britanice, ancorate cu mare precizie lângă chei, s-au umplut până la refuz de trupe rusești pe care le-au dus la alte nave de luptă. Denikin și personalul său au urcat la bordul HMS *Emperor of India*, o altă navă de luptă din clasa *Iron Duke*, urmați de un grup mare de cazaci. Ulterior, căpitanul îi va spune cu mâhnire lui Kennedy că „nu știa dacă duneta lui va mai fi curată vreodată. Când au fost serviți cu conserve de carne, cazacii le-au așezat pe punte și le-au tăiat în două cu săbiile!”³⁹

Șlepurile erau și ele folosite, făcând naveta de la țărm la alte nave ancorate. Navele de transport erau *Benbow*, crucișătorul HMS *Calypso*, câteva distrugătoare ale marinei britanice și crucișătorul american USS *Galveston*. Voluntarii controlau în mare parte îmbarcarea. Unele nave preluau răniții, altele, doar membri ai Corpului Voluntarilor, spre furia cazacilor de pe Don, care îl acuzau pe Denikin de trădare. Cele mai multe refuzau civili. Unii dintre aceștia se hotărau să meargă pe jos până la Soci. Mulți fugeau în munți, pierzându-și speranța de a obține un pat pe vas sau măcar un loc pe punte.

Erast Cevdar a rămas îngrozit când a văzut că pasarelele erau păzite de ofițeri și de soldați cu puști și baionetele fixate. Chiar dacă și el era membru al Corpului Voluntarilor, a descoperit că aceștia îi lăsau la bord doar pe cei din propriile unități. Unele punți erau înțesate de bagaje, desagi și chiar căruțe, nu cu oameni. „Mulți dintre

paznici se vede de la o poștă că sunt beți și au o mare plăcere în a-i amenința pe oameni cu baionetele“, remarca Cevdar, mânios.⁴⁰ „Nu credeam că noi, Voluntarii, suntem capabili de așa ceva. M-am așezat pe cel mai apropiat bolard, cu o senzație de deznădejde totală.“

Spre seară, mulțimea care se înghesuia în port înțelesese deja că ultima ei șansă se spulberase. Artileria bolșevică incendiase mai multe clădiri din oraș. Unii ofițeri își smulgeau epoleții de pe tunică. Nici chiar membrii Corpului Voluntarilor nu reușeau să-și croiască drum până la chei. „Am văzut lângă mine un căpitan din Regimentul Drozdovski cu soția și doi copii, unul de trei ani, celălalt de cinci“, scria Mitrofan Moiseev, cazac de pe Don.⁴¹ „A luat un copil și l-a împușcat în ureche, pe urmă l-a luat pe celălalt și l-a împușcat și pe el, de fiecare dată făcându-și semnul crucii. Pe urmă i-a făcut semnul crucii și soției. S-au sărutat cu ochii în lacrimi. Soția s-a prăbușit de îndată ce a fost împușcată. Ultimul glonț a fost pentru el.“

Când artileria bolșevică a început să tragă asupra navelor, crucișătorul greu francez *Waldeck-Rousseau* s-a alăturat navelor de război britanice care trăgeau spre dealurile de dincolo de Novorossiisk. Lever descria scena ca pe o „veritabilă capodoperă a peisagisticii britanice“. ⁴² Și, în timp ce alții mormăiau ceva despre soarta războiului, se consola cu: „Mda! Noi cel puțin ieșim cu fruntea și coada sus, lăsând în urmă ceva de pomină.“ Dar, după ce schimbul de focuri a încetat odată cu lăsarea întunericului, s-a întrebat cu inima strânsă „ce s-o fi ales de infirmierele rusoaice care au refuzat să plece“.

În timp ce pasarelele erau trase, oamenii se aruncau pe ele într-o încercare zadarnică de a

ajunge pe punte. Alții se aruncau în apă sperând că cineva să le azvârle o parâmbă. Chiar și despre unii cai ai cazacilor se spune că ar fi sărit în apă după nava în care credeau că le pleacă stăpânul.

*Cazaci de pe Don pe puntea navei HMS
Emperor of India după evacuarea din
Novorossiisk
(Alamy/Chronicle)*

A doua zi dimineață, pe 27 martie, 22 000 de soldați și de ofițeri rămași pe țărm au fost mânați înapoi în oraș de către trupele bolșevice.⁴³ Unii ofițeri au încercat să se deghizeze prinzându-și o batistă roșie în piept, dar asta nu a făcut decât să-i înfurie pe paznici, care i-au împușcat pe loc. Alții au fost trădați chiar de propriii soldați. O ordonanță și-a denunțat colonelul, pe care bolșevicii l-au împușcat, după care au împușcat și ordonanța, pentru lipsa ei de loialitate.

O bătrână cu privirea rătăcită a început să le dea apă prizonierilor dintr-o găleată. Când a strigat cât de mult îi ura pe Albi, unul dintre paznici a lămurit-o că tocmai Albilor le dădea apă. Bătrâna s-a înfuriat, crezând poate că Albii o

păcăliseră. Și a zis că ar fi împușcat vreo doi, drept care, amuzat, paznicul i-a întins pușca lui. Bătrâna a tras, dar fără să sprijine patul armei în umăr, și a căzut pe spate din cauza reculului. Prizonierii, înfuriați la rândul lor, au sărit la ea și au lovit-o cu picioarele. Unul a cules arma de pe jos și a tras în paznici. „Apoi bolșevicii au început să tragă cu o mitralieră în prizonieri.”⁴⁴

Câte un prizonier mai norocos scăpa de execuție din neglijența soldaților bolșevici. În noaptea următoare s-a hotărât ca un grup de vreo 30 de ofițeri cazaci de pe Don, inclusiv Moiseev, să fie împușcați. „Ne-au dus mai încolo ca să ne termine. Eu eram total resemnat. Nu se putea face nimic. Unii, disperați, s-au aruncat asupra paznicilor cu mâinile goale și au fost împușcați pe loc. Alții plângeau și țipau ca niște copii, căzând la pământ, dar bolșevicii îi băteau și îi trăgeau după ei. N-am mers prea mult. Ni s-a ordonat să ne aliniem lângă niște felinare cu kerosen. Și ai noștri, și ai lor strigau și se înjurau. A urmat o pauză, bolșevicii ne-au luat la țintă, o voce a dat comanda și imediat au tras o salvă. Toți am căzut la pământ. Nici acum nu știu ce am simțit în acel moment. Nu eram nici măcar rănit, dar căzusem odată cu ceilalți, sigur că fusesem ucis și acum eram în altă lume. Prin cap îmi treceau tot felul de gânduri de coșmar. N-am mișcat nici din mâini, nici din picioare. Nu știu de ce credeam că e un păcat. În cele din urmă, am început să tremur de frig și mi-am venit în fire. Miracol! Eram viu. Era voia lui Dumnezeu. Încă nu-mi venise sorocul. Bolșevicii plecaseră fără să verifice dacă suntem toți morți.”⁴⁵

VRANGHEL PREIA COMANDA, IAR POLONEZII OCUPĂ KIEVUL PRIMĂVARA ȘI VARA 1920

Pe 23 ianuarie, în timp ce detașamentul lui Slașciov se retrăgea în Crimeea, Divizia 46 bolșevică înainta pe istmul Perekop. Era o capcană. Slașciov a contraatacat pe neașteptate. Neputând să se regrupeze pe acea limbă de pământ, Roșii s-au retras în dezordine, armata lor aflându-se într-o situație asemănătoare cu cea a Albilor cu două luni în urmă, când trupele lui Mahno îi atacaseră din spate.

Un anume căpitan Orlov, naiv din punct de vedere politic, căruia Slașciov îi ordonase să plece la Simferopol ca să adune mai mulți soldați, pornise o revoltă fără un plan clar în minte. Faptul că Slașciov a trebuit să trimită de trei ori trupe împotriva lui demonstra cât de slabă era autoritatea Albilor în spatele frontului. Revolta s-a încheiat cu o ciocnire sângeroasă la Simferopol, spre sfârșitul lui martie, și cu fuga lui Orlov în munții Crimeei, ca să se alăture Verzilor.

În timp ce Armata Roșie se concentra asupra înfrângerii finale a forțelor Albilor în nordul Caucazului, în Crimeea domnise o liniște relativă până la sosirea generalului Denikin din Novorossiisk, pe 27 martie, epuizat și demoralizat. Un om onest și de onoare, Denikin nu făcea față mașinațiunilor din spatele frontului și atacurilor constante ale lui Vranghel. Vanitatea

îl împingea pe Vranghel să-și informeze subordonații despre toate dezacordurile dintre ei, fapt care afecta moralul trupelor. Vranghel era sprijinit de mulți generali și civili de vază care îl considerau pe Denikin ca fiind prea liberal.

Vranghel se mutase în Crimeea pe 10 februarie, în timpul revoltei lui Orlov, când generalul Șilling era la comanda generală a trupelor. Șilling sosise chiar după evacuarea dezastruoasă a Odesei, pentru care era învinuit de marea majoritate. Denikin dezaproba această atitudine și îl sprijinea pe Șilling, ceea ce era o greșeală. Susținătorii lui Vranghel cereau să-l înlocuiască pe Șilling de la comanda Crimeei. Îngrozit de efectele distructive ale dușmăniei dintre Denikin și Vranghel, generalul Holman a încercat să aranjeze o întâlnire între cei doi, dar Vranghel a refuzat. Apoi Holman a conceput o scrisoare împreună cu Denikin, prin care a încercat să-l convingă pe Vranghel să părăsească peninsula Crimeea de dragul cauzei Albilor.

Înainte să plece la Constantinopol, Vranghel i-a trimis o scrisoare sarcastică lui Denikin, în care îl acuza de invidie, liberalism, favorizare a cazacilor și de conducere dezastruoasă, pe de altă parte lăudându-se cu victoriile sale. A mers până la a pretinde că Denikin nu întărise frontul Țarițin cu o vară în urmă fiindcă își dorise ca amiralul Kolceak să dea greș, iar el, Denikin, să devină liderul de necontestat al cauzei Albilor. Vranghel a trimis copii ale scrisorii lui în toate direcțiile și, inevitabil, textul a ajuns și în presă. Chiar și el și-a dat seama că mersese prea departe. Denikin a răspuns cu măsură la atacurile lui Vranghel, deși nu se mai simțea capabil să continue în funcția

de comandant-șef. Până și Kutepov părea că se întorsese împotriva lui.

După ce a ajuns în Crimeea și și-a stabilit statul-major în Feodosia, Denikin a evaluat situația, înainte de a lua decizia finală. Navele britanice aduseseră din Novorossiisk aproximativ 25 000 de voluntari și 10 000 de cazaci de pe Don, iar Slașciiov avea aproape 5 000 de soldați. O forță suficientă ca să apere Crimeea, care era puțin mai mare decât Țara Galilor, în timp ce Armata Roșie era ocupată cu polonezii și cu trupele Albilor din Caucaz și din bazinul Mării Caspice.

Stavka Armatei Roșii nu a ezitat să ridice în slăvi rolul jucat în instalarea conducerii comuniste în sudul Caucazului. Era „rezultatul politic al înfrângerii finale a forțelor armate din sudul Rusiei”.¹ Cazacii rămași din Armata Kubanului și din cavaleriștii din Terek au fost împinși spre frontiera cu Georgia, pe coasta Mării Negre, și siliți să se predea Armatei a 9-a a bolșevicilor, aproape de Soci. Britanicii reușiseră să evacueze o parte dintre ei în Crimeea, concomitent cu extragerea propriilor forțe din Batumi, ca parte dintr-o retragere generală.

Pe 2 mai, Republica Democrată Azerbaidjană, care exista din mai 1918, a fost înghițită printr-o lovitură de stat sovietică „sprijinită de Armata a 11-a”, care „a adus această țară, împreună cu rezervele ei bogate de petrol”, sub umbrela Uniunii Sovietice. Georgia menșevică era cruțată pe moment, fiind de acord să alunge trupele britanice, dar va fi ocupată și ea în februarie anul următor, după ce Kremlinul s-a asigurat că Aliații părăsiseră regiunea.

Comodorul Norris și personalul marinei britanice dislocat pe Marea Caspică le lăsaseră Albilor navele de comerț înarmate, dar echipajele prost instruite și fără tragere de inimă nu au avut nici o șansă în fața Flotei Volga-Marea Caspică a lui Raskolnikov. Pe 10 aprilie, Raskolnikov și-a trâmbițat succesul într-un mesaj trimis lui Troțki și lui Lenin, apoi lui Kamenev și statului-major al Armatei Roșii, ca să se știe. „Distrugătorul *Karl Liebknecht*, sub pavilionul meu, la ora 17:00, s-a apropiat de Fort Aleksandrovsk și a început să bombardeze crucișătoarele *Miliutin* și *Opit*. După o luptă crâncenă, pupa lui *Miliutin* a fost avariată, iar cele două crucișătoare s-au îndepărtat în viteză. Din cauza întunericului nu am putut să pornim în urmărirea lor. Bătălia încheiată cu succes a fost hotărâtoare pentru întreaga operațiune: Fort Aleksandrovsk a fost ocupat de marinarii noștri pe 6 aprilie, în zori. Generalii Tolstov și Borodin au fost prinși și duși la Astrahan, împreună cu 70 de ofițeri și 1 096 de cazaci. Tot ce a mai rămas din Grupul [de cazaci] din Ural a fost eliminat. [...] Ne-am ales și cu o pradă bogată, inclusiv 80 de puzi de argint și aproximativ 100 de milioane de ruble, precum și puști și mitraliere. Propun ca distrugătorului *Karl Liebknecht* să-i fie decernat drapelul de onoare.”²

Pe 16 mai, Raskolnikov se afla la Baku, unde lua ceaiul cu Sergo Ordjonikidze, aliat al lui Stalin, și N.N. Narimanov, președintele Sovnarkomului Republicii Sovietice Azerbaidjan. La un moment dat s-a uita la ceas și a anunțat că trebuie să se întoarcă pe navă. *Karl Liebknecht* era ancorat la țărm. „Vinciurile cu aburi au suierat, clopotul telegrafului de mașini a sunat, verigile grele ale lanțului ancorei au scrâșnit și distrugătorul a început, lin, încet, să se desprindă de țărm. Am

trecut pe lângă farul ce licărea de pe insula Nargen și am pătruns în bezna nopții caspice.”³ Soția lui, Larisa Reisner, descria cum plecase cu el, dar, în versiunea lui, Raskolnikov nu o pomenește.

Celelalte distrugătoare s-au postat în față, în timp ce petrolierul care aducea trupele era protejat de două canoniere. Se îndreptau spre Enzeli, singura bază rămasă a Albilor, pe care o preluaseră de la marina britanică, pe țărmul de sud al Persiei. Potrivit relatării expresive a lui Raskolnikov, au sosit în zori și, văzând că bateria de pe țărm nu era păzită de nimeni, s-au hotărât să tragă câteva obuze spre cazarma garnizoanei britanice, ca să o trezească din somn. E greu de luat ad litteram această versiune, mai ales când Raskolnikov scrie despre „soldații gurkha, negricioși, cu turbanele lor albe ca zăpada”⁴, care se repezeau pe plajă și apoi o luau la fugă, speriați de tirul de artilerie. De fapt, cei 1 500 de marinari sovietici care urmau să debarce trebuiau să înfrunte Regimentul 1/2 Pușcași Gurkha, iar bombardamentul a durat o oră și jumătate.

Trupele britanice au fost luate prin surprindere. Comandantul lor, generalul de brigadă H.F. Bateman-Champain, l-a întrebat pe Raskolnikov prin radiotelegraf ce dorește, întrucât se aflau pe teritoriul Persiei. Raskolnikov a răspuns că „scopul lor era să recupereze navele și echipamentul militar furate de oamenii lui Denikin din Azerbaidjanul sovietic și Rusia sovietică”.⁵ Bateman-Champain a acceptat să-i dea toate vasele și tot echipamentul militar, inclusiv hidroavioane britanice, și să evacueze Enzeli. O dezamăgire mai mare nici că ar fi putut trăi comodul Norris și marina britanică după ce

dominaseră Marea Caspică. Cum era și firesc, Bateman-Champain a fost destituit. Agenții comuniști din sudul Caucazului trebuiau să evalueze moralul trupelor din armata indiană și să afle dacă acestea chiar urmau să fie retrase din Persia.

Pe 29 martie, Denikin a redus personalul statului-major din Feodosia și a dizolvat guvernul liberal pe care îl înființase ca urmare a discursului ținut la Ekaterinodar. Pe 2 aprilie, el i-a cerut șefului de stat-major să convoace consiliul militar din Sevastopol, ca să aleagă un nou comandant-șef. Denikin recunoștea că era la pământ cu moralul și bolnav din punct de vedere fizic. Armata își pierduse încrederea în el, drept rezultat trebuia să lase locul altuia. Generalii cei mai importanți s-au întâlnit în ziua următoare. Slașcirov s-a numărat printre cei care au respins ideea alegerii unui succesor, cum făceau bolșevicii. Pe de altă parte, Denikin nu voia să numească un succesor, fiindcă singurul candidat evident, generalul Vranghel, era cel pe care nu-l putea ierta. A doua zi, pe 4 aprilie, consiliul l-a ales pe Vranghel, iar Denikin nu s-a opus. Seara a plecat spre Constantinopol cu o navă britanică, însoțit de generalul-maior Holman și de generalul Romanovski. Potrivit lui Kennedy, plecarea lui Holman nu a fost regretată de ofițerii săi. „Generalul Holman”, scria el, „a fost înlocuit de [generalul-maior sir Jocelyn] Percy, care este un militar mult mai rasat și un adevărat gentilom, nu ca Holman.”⁶

Membrii misiunii militare britanice erau acum stabiliți în Grand Hotel din Sevastopol. Unii, care se retrăseseră prin Constantinopol, au sosit de-abia pe 10 aprilie. Au fost întâmpinați de salve

amenințătoare de artilerie, trase de la țărm, ca să descopere că, de fapt, acestea salutau Duminica Paștelui. Cu o rată de schimb de 10 000 de ruble la lira sterlină, s-au bucurat de multe avantaje, chiar dacă știau cât de mult sufereau refugiații Albi, mai ales femeile, din cauza devalorizării banilor. „Condițiile în care trăiește majoritatea populației au dus la creșterea enormă a numărului de prostituate”, scria Lever în Crimeea.⁷ „Ce le mai rămâne acestor femei, părăsite sau cu grija unei familii cândva fericite și prospere, acum nevoiașe, fără prieteni? Ce le mai rămâne? Să moară de foame.”

Majoritatea ofițerilor britanici văzuseră sau auziseră de situații asemănătoare. „În Batumi, înainte de evacuare”, scria căpitanul Kennedy în jurnalul său, „o rusoaică tânără, fiica unui colonel, l-a rugat pe un ofițer britanic să se însoare cu ea. «Provin dintr-o familie bună și am să-ți fiu o soție pe măsură. Nu te iubesc, dar îmi placi mult. Probabil că nici tu nu mă iubești. Pentru mine asta va însemna libertate. Dacă nu plec cu tine, va trebui să fac trotuarul.»”⁸

Generalul Vranghel nu a șovăit nici o clipă, răspunzând apelului de a prelua comanda, despre care crezuse mereu că îi revine de drept. Se pare că-i plăcea porecla dată de bolșevici – „hanul din Crimeea”. Ajuns, în sfârșit, în peninsula Crimeea după ce fugise din Odesa, pe gheață, în România, Vasili Șulghin s-a dus să-și prezinte omagiile și să-i ia un interviu, ca jurnalist.

Vranghel l-a întâmpinat, felicitându-l că reușise să supraviețuiască. „Știi, noi deja te îngropaserăm”, a glumit el.⁹ Șulghin îl văzuse ultima oară la Țarițin, cu un an în urmă, când generalul se recupera după tifos, cu ochii și mai

afundați în orbite. Acum însă părea că întinerise. La întrebările lui, Vranghel nu a oferit speranțe false. „Dacă acesta este sfârșitul, atunci măcar să fie onorabil”, a zis el. „Situația era fără ieșire când am preluat comanda. Dar cel puțin voiam să pun capăt acestei rușini, acestei umilințe, să mă descurc onorabil, să salvez ce se mai poate salva. Trebuie să-ți spun că nu am planuri mari. Am nevoie doar de timp.” Generalul părea că învățase din greșelile precedente ale Albilor. „Înțeleg foarte bine că nimic nu se poate face fără ajutorul poporului rus. Cel care vrea să cucerească Rusia trebuie să se lase păgubaș. Ne-am simțit uneori că suntem într-o țară cucerită. Nu trebuie să fie așa. Nu poți lupta împotriva întregii lumi, trebuie să găsești sprijin undeva. [...] Ca să păstrezi un teritoriu, trebuie să găsești sprijin chiar acolo; și grâne. [...] Pentru ce lupt? Lupt ca să se poată trăi măcar pe peticul ăsta de pământ, în Crimeea. Ca să demonstrez întregii Rusii: uite, v-ați ales cu foamete și cu Ceka, pe când aici se aplică reforma agrară, autoritățile regionale sunt alese, ordinea se restabilește; și e libertate. Nimeni nu te sufocă, nimeni nu te torturează, poți trăi în voie.” Apoi și-a manifestat hotărârea de a stârpi jafurile. „Am nevoie de timp ca să încep o nouă etapă: să arăt că se poate trăi în Crimeea. Apoi vom merge înainte, nu cum am mers cu Denikin, ci măsurat, consolidând ceea ce am câștigat. Și atunci regiunile pe care le recuperăm de la bolșevici vor deveni sursa noastră de putere, nu de slăbiciune, ca înainte.”

Generalul Dragomirov încerca și el să îmbunătățească relațiile cu țărani. Comandând acum Divizia 9 Cavalerie în Stari Krim, la vest de Feodosia, Dragomirov a dat ordin ca în piața

orașului să se aducă mese, butoaie cu vin și vodcă, miei la frigare, apoi s-a încins petrecerea, cu toasturi nesfârșite. Dragomirov striga: „Soldați și ofițeri! Am înțeles unde am greșit. Unitățile care mășăluiau spre Moscova s-au ținut de jafuri și au maltratat populația. Aceasta a fost o lecție aspră pentru noi! Așa ceva nu se va mai întâmpla! Sunt ferm convins că va sosi și ziua în care vom auzi clopotele Moscovei. Vom elibera sfânta Rusie de forțele bolșevice care aduc doar sărăcie și distrugeri. Ridic paharul în cinstea viitorului!”¹⁰

În pofida acestor cuvinte frumoase, unele lucruri rămăseseră la fel. Pe 3 mai, Vranghel l-a numit pe Globaciov la conducerea poliției. Fostul șef al Ohranei a dat de o „corupție excesivă și de însușire ilegală de fonduri”.¹¹ Un colonel fugise la Paris cu 3 000 de lire sterline. Specula cu valută forte era o activitate de căpătâi, chiar și în rândurile poliției. De asemenea, Crimeea părea năpădită de agenți dubioși ai mai multor servicii de informații, toți încercând să facă bani din vânzarea informațiilor. Potrivit lui Globaciov, un poet rus din Constantinopol scrisese: „Iar 43 de servicii de contrainformații au creat un nou Babilon”.¹² Agenții comuniști raportau Biroului din Don că numai în Kerci „există cinci secții de contrainformații, una condusă de generalul Pokrovski, una de Stavka, una de statul-major al armatei, una a garnizoanei și una a fortăreței. Chiar și așa, până acum au fost arestate două grupuri. Băieții noștri se descurcă de minune.”¹³

Uneori, jurnalul lui Kennedy seamănă cu cel al unui călător din epoca eduardiană, când descrie liliacul din Livadia, chiparoșii de pe dealuri și cântecul privighetorilor. Dar, în timp ce

alți ofițeri britanici colindau câmpurile de luptă de la Balaklava și Inkerman cu un exemplar din cartea lui Kinglake^{*****}, Kennedy de-abia aștepta să vadă situația de pe front cu ochii lui. A mers în nordul Crimeei și pe istmul Perekop, unde a văzut așezări germane de pe vremea Ecaterinei cea Mare: „Căsuțele sunt extrem de curate, livezile și grădinile pline și bine întreținute”.¹⁴ De asemenea, a dat și de „câte un sat de tătari, cu o moschee și minarete zvelte”.¹⁵ Pe stepa vălurită, acoperită de iarbă, a zărit o dropie și a ascultat ciocârliile.

La statul-major al Corpului II de Armată, Kennedy a văzut-o pe celebra „ordonanță” și gardă personală a lui Slașcirov.¹⁶ „Femeia purta pantaloni bufanți și cizme cu pinteni și era o bună călăreață.” Cât despre general: „E un tip înalt și arătos, cu o față atrăgătoare, îmbrăcat elegant, cu căciulă și o tunică îmblănită, de vreo 33 de ani. Barne spune că e un tip cumsecade care a luat-o pe căi greșite – bea, se droghează, are două metrese în trenul lui, dar pare să fie apreciat de trupe.” Dar, la apariția energicului Vranghel, venit să inspecteze trupele, Slașcirov, căruia „inspecțiile i se păreau prea obositoare, s-a acoperit cu o manta și a dormit dus”.

Spre exasperarea lui Kennedy, pentru mortierele de 114 mm nu se găseau obuze în toată Crimeea. Singura piesă de artilerie din nord se afla montată pe un tren blindat, care „trăgea și pleca”, un fel de meci de tenis al artileristului cu un tren bolșevic de peste apă. Singurele bătălii reale din regiune se dădeau la vreo 500 de kilometri spre nord-vest. Pe 8 mai, o avangardă a husarilor polonezi intra în Kiev.

Conflictul polono-sovietic începuse cu o „încăierare” între trupele neregulate din ambele tabere, în februarie 1919, după retragerea germanilor, care lăsase un vid de putere între ele.¹⁷ Nu exista o frontieră clară și nici măcar identitate națională în centrul Europei, care fusese sub dominația țaristă sau austro-ungară. Polonia aștepta decizia Consiliului Suprem al Aliaților de la Paris și, în același timp, se temea de invazia bolșevicilor dinspre est, în încercarea de a crea un cap de pod spre vest, pentru a stimula revoluția mondială. Îngrijorările lor erau justificate.

Până atunci, ciocnirile alternaseră cu perioade de acalmie. Piłsudski se asigurase ca polonezii să ocupe locul lui de naștere, Wilno (Vilnius), pe 20 aprilie 1919, și Minskul, pe 8 august.^{*****} Apoi polonezii înaintaseră până la râul Berezina și se opriseră acolo. Spre frustrarea lui Churchill, Piłsudski rezistase, cu înțelepciune, tentației de a se alătura marșului asupra Moscovei, în timp ce Denikin venea din sud. Pe lângă reticența lui Denikin de a recunoaște independența Poloniei, țara fusese distrusă și sărăcită în urma luptelor duse pe teritoriul ei în Primul Război Mondial. Armata poloneză ajunsese la limită, cel puțin pentru moment. Ca stat de-abia renăscut, forțele sale armate erau un amestec ciudat de armament și instrucție militară diferite, de origine germană, austro-ungară, rusă și franceză. În primul rând, Piłsudski știa că, dacă juca această carte, ajutorul Aliaților de la Paris avea să fie extrem de redus, cu precădere din cauza atitudinii dezaprobatore a lui Lloyd George.

Negocierile de pace dintre Moscova și Varșovia au început pe 11 octombrie 1919, cu trei zile înainte ca trupele lui Kutepov să ocupe

Oriolul. Asigurările date de Piłsudski că nu va ataca Armata Roșie din flanc în timp ce aceasta lupta cu Denikin au permis Kremlinului să redisloce 40 000 de oameni de pe frontul de vest împotriva Armatei Voluntarilor. Piłsudski însă a încercat să câștige timp, întârziind acordul final. Negocierile s-au întrerupt în decembrie.¹⁸

În ianuarie 1920, Lenin a aprobat planurile pentru o ofensivă dublă, de proporții, în vest, de îndată ce frontul caucazian învingea trupele lui Denikin.¹⁹ Pe 27 februarie, el a trimis mesajul „Pregătiți-vă de război cu Polonia!” și a ordonat „transferuri fulgerătoare” ale trupelor din Siberia și Urali.²⁰ În primele patru luni ale anului, Armata Roșie de pe frontul de vest și-a mărit efectivele de cinci ori, dispunând și de armament suficient, inclusiv tancuri și avioane britanice capturate de la trupele lui Iudenici și Denikin. Pe 5 martie, Divizia 9 Infanterie poloneză, de sub comanda viitorului lider, generalul Władysław Sikorski, a ocupat Moșirul, pe râul Pripet. Această mișcare făcea parte din planul lui Piłsudski de a împărți operațiunile între un front de nord și unul de sud.

Încrederea polonezilor a crescut odată cu sosirea din Franța a „Armatei Albastre” conduse de generalul Józef Haller, numită astfel datorită uniformelor gri-albastre franceze.²¹ Armata lui Haller a venit însoțită și de un regiment de 70 de tancuri Renault. Începând, în decembrie 1918, cu doar 9 000 de oameni, forțele armate poloneze au ajuns la 900 000 până în iulie 1920. Piłsudski a înființat și o mică forță aeriană, alcătuită din cei care învățaseră să piloteze în armatele unde serviseră în războiul din Vest. Piloților polonezi li s-au alăturat voluntari americani din escadronul Kościuszko, comandat de maiorul Cedric E. Fauntleroy, din care făcea parte și căpitanul

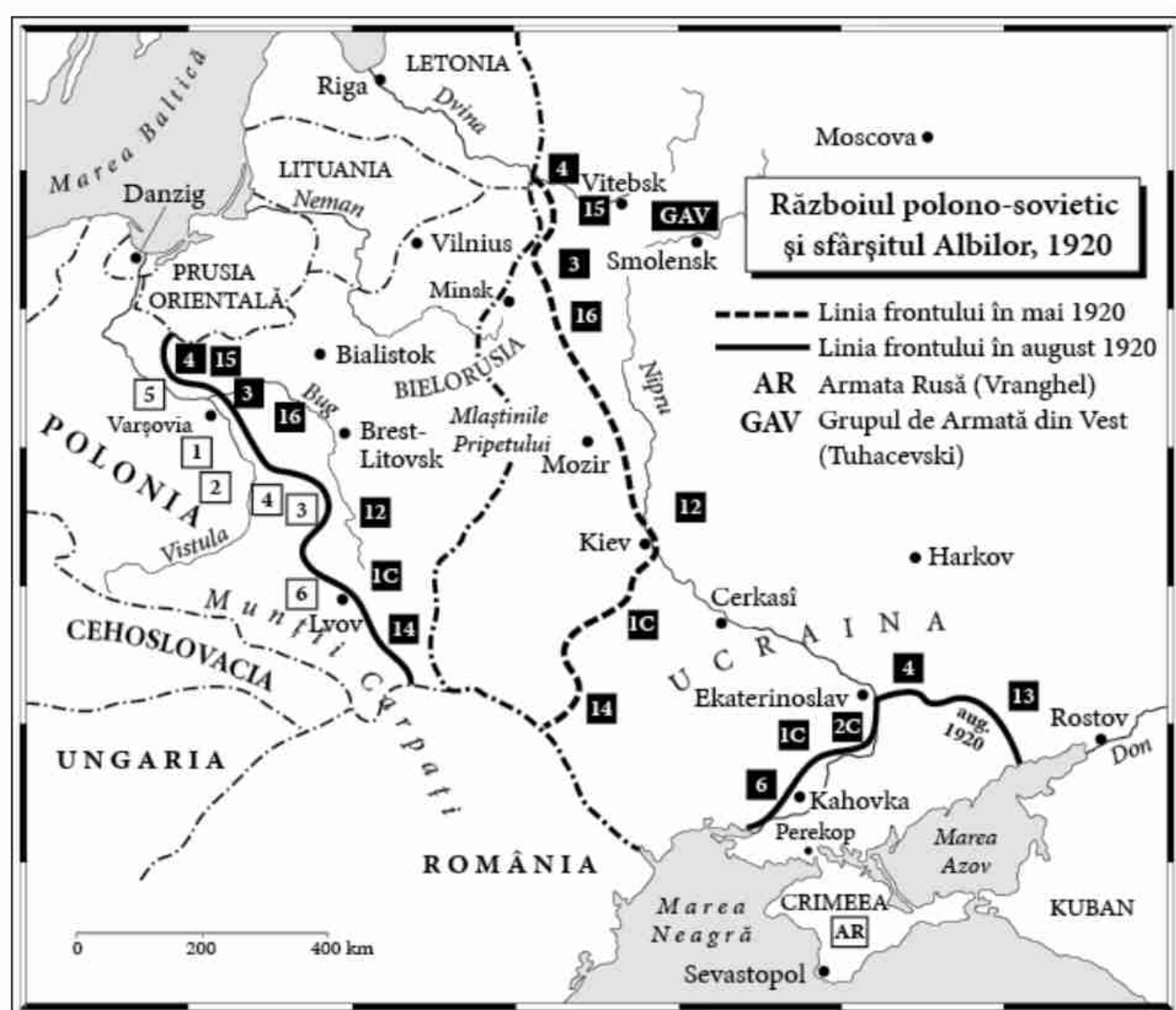
Merian C. Cooper, care ulterior va deveni celebru ca regizor al filmului *King Kong*.²²

„Legiuni” poloneze, create pe ascuns în mai multe locuri, inclusiv Kiev, Murmansk, Vladivostok și Orenburg, se întorseseră în țară ca să se alăture armatei „Comandantului”, cum i se spunea lui Piłsudski.^{*****23} Cea mai ghinionistă a fost Divizia 5 Siberiană, abandonată de cehi și de generalul Janin în Krasnoiarsk. „Toți coloneii și ofițerii superiori au fost închiși; toți ofițerii și soldații din batalionul de asalt, ca și toți cei care luptaseră împotriva bolșevicilor au fost executați prin împușcare la ordinul Cekăi. Din cauza malnutriției, aproape toți ofițerii închiși au făcut tifos. Autoritățile bolșevice nu au asigurat nici un fel de asistență medicală.”²⁴ Majoritatea supraviețuitorilor au îngroșat rândurile brigăzilor de muncă forțată, ca mineri și tăietori de lemne în pădurile aflate de-a lungul fluviului lenisei. Doar câteva sute de oameni din fosta Divizie 5 au reușit să ajungă în Polonia.²⁵

La mijlocul lui aprilie, armata poloneză a realizat o mobilizare mascată, iar Piłsudski a încheiat o alianță neașteptată cu „atamanul-șef” al Ucrainei, Simon Petliura. Reacția sovietică a fost, bineînțeles, devastatoare. „Acest acord, care va face din Ucraina o colonie a Poloniei aristocrat-burgheze, este un pretext politic pentru ca Piłsudski să justifice invadarea Ucrainei de către legiunile poloneze.”²⁶

Pe 23 aprilie, Stavka Armatei Roșii a auzit că două brigăzi galițiene din Armata a 12-a se răsculaseră. „Luați măsuri drastice”, a ordonat frontul de sud, „ca să nimiciți brigăzile galițiene rebele și să rezistați până la ultimul om înaintării polonezilor Albi. La ordinul Consiliului Revoluționar Militar, toți liderii și instigatorii

revoltei vor fi împușcați pe loc.”²⁷ Apoi, spre disperarea lor, bolșevicii au aflat că trupele lui Mahno, pe care le numeau o „mișcare a chiaburilor răsculați”, acum cu un efectiv de aproape 50 000 de oameni, lansau alte atacuri în spatele lor.²⁹ Distruseseră podurile din jurul Kievului, dându-le impresia bolșevicilor că Mahno acționa în strânsă legătură și cu Albii, și cu polonezii. Comisarii îi raportau posomorâți Moscovei că „Mahno se bucură de popularitate”. Unii soldați fără școală „îi spun general-locotenent”.³⁰

În partea de vest a Niprului, trupele bolșevice erau victimele unor incursiuni ale unor grupuri de partizani care îl sprijineau pe Petliura. „În spatele armatelor a 12-a și a 14-a mișunau bande mai mici sau mai mari care atacau trenurile și gările, dezorganizând astfel aprovizionarea acestor armate cu tehnică de luptă și hrană.”³¹

Pe 25 aprilie, ofensiva lui Piłsudski a început în trombă, cu nouă divizii poloneze și una

ucraineană. Armata a 3-a, comandată de generalul Eduard Śmigly-Rydz, a ajuns la Jitomir a doua zi. În ziua următoare a căzut Berdicevul. Armatele a 12-a și a 14-a s-au retras în dezordine, reușind doar câteva acțiuni în ariergardă. La Malin, o brigadă poloneză de cavalerie a atacat Divizia 7 Pușcași bolșevici, omorând și rănind 40% din efectivele acesteia. Piłsudski a aflat cu tristețe că fostul lui locțiitor, Stanisław Radziwill, fusese ucis în timpul atacului, dar, în total, pierderile polonezilor au fost extraordinar de puține. Ca să ocupe vestul Ucrainei până la Nipru, doar 150 de polonezi fuseseră omorâți și 300 răniți.³² În vreme ce cavaleria poloneză și tunurile trase de cai defilau prin Kiev, cu generalul Śmigly-Rydz în frunte, mulți polonezi, în primul rând Piłsudski, se îndoiau că vor fi lăsați să stea acolo cât vor. „Piłsudski era un tip foarte superstițios”, povestea generalul de brigadă Carton de Wiart.³³ „După ocuparea Kievului, a recunoscut că nu se simțea în largul lui fiindcă, spunea el, toți comandanții care încercaseră să ocupe Ucraina avuseseră de suferit.”

Lenin nu se îndoia că Vranghel pregătea propria ofensivă, în timp ce Armata Roșie se confrunta cu o amenințare mult mai serioasă din partea armatei poloneze. Prin mobilizarea din Crimeea și promisiuni de amnistiere a ofițerilor și soldaților inamici, noul comandant-șef și-a mărit efectivele la 70 000 de oameni. Evacuarea dezastruoasă din Novorossiisk, cu pierderea unui număr imens de cai, însemna că acum avea mai mult infanterie decât cavalerie. Vranghel a întărit și disciplina, care fusese cea mai mare slăbiciune a lui Denikin. „Vranghel a reorganizat

total armata, care, în momentul preluării ei, era într-o stare jalnică”, scria Piotr Struve, ministrul afacerilor externe în noua administrație.³⁴ „A impus o disciplină de fier, iar pe ofițerii și soldații condamnați pentru încălcarea regulamentelor îi spânzură.”

Scopul principal al ofensivei lui Vranghel era să se folosească de conflictul polono-sovietic ca să creeze un cap de pod spre interiorul Ucrainei. Printre nevoile imediate se numărau grânele pentru hrana armatei și a populației tot mai numeroase a Crimeei și caii, pentru a reface cavaleria. Vranghel a fost avertizat de secretarul de stat britanic pentru afaceri externe, lordul Curzon, că, dacă ieșea din Crimeea, nu avea să mai primească ajutor de la britanici nici pe uscat, nici pe mare. Churchill era îngrozit, ca și majoritatea ofițerilor superiori, dar Lloyd George rămânea ferm.

Pe 6 iunie, folosindu-se de flota Albă, modernizată și cu combustibil suficient, generalul Slașcirov a debarcat cu trupele lui la Kirillovka, pe un promontoriu la sud de Melitopol. Acolo a luat prin surprindere Armata a 13-a, apărând în spatele ei. Concomitent, generalul Kutepov și-a trimis corpul de armată, cu diviziile Drozdovski, Markov și Kornilov, să atace dinspre istmul Perekop, în timp ce corpul de armată de pe Don ataca de-a lungul podului de cale ferată de pe istmul Salkovo, aflat 70 de kilometri spre est. Vranghel nu a pierdut ocazia să-și conducă trupele la intrarea în provincia Taurida. Înalt, în uniformă neagră de cazac, stând drept în șa, pe armăsarul lui negru impunător, îi făcea pe soldați să nu-și piardă speranța – ceea ce și voia.

POLONEZII ÎN VEST, VRANGHEL ÎN SUD IUNIE-SEPTEMBRIE 1920

Pe 5 iunie, Corpul II de Armată al generalului Slașcirov s-a îmbarcat pe 28 de nave la Feodosia. Armata lui era alcătuită din Diviziile 13 și 34 Infanterie și o brigadă de cazaci din Terek și Astrahan. După ce defilase prin Feodosia până în port însoțită de fanfare, secretul era greu să mai fie păstrat.¹ Din fericire pentru planul generalului Vranghel, agenții Biroului din Don nu aveau cum să comunice rapid informațiile. Se prea poate ca o operațiune de inducere în eroare, prin care radiotelegrafiști Albi sugeraseră că Odesa ar fi ținta, să fi jucat și ea un rol important.

Flota a pornit la drum în amurg, mai întâi spre est, apoi spre nord, intrând prin strâmtoarea Kerci în Marea Azov. Debarcarea trupelor a început la ora 10:00 pe promontoriul Kirillovka, la sud de Melitopol. Primul lor obiectiv era chiar Melitopolul, ocuparea acestuia tăind calea de aprovizionare a Armatei a 13-a. În acea dimineață de 6 iunie, în timp ce corpul de armată al lui Kutepov ataca istmul Perekop, sprijinit de un grup de tancuri, iar corpul de armată al Donului înainta pe istmul Salkovo, Armata a 13-a și-a desfășurat rezervele și a efectuat mai multe contraatacuri. Dar, după cum va recunoaște *Stavka* Armatei Roșii, principalele formațiuni ale Armatei a 13-a „erau cu moralul la pământ”, fiind

ținute în stare de alertă mult prea mult, răstimp în care nu putuseră nici să se odihnească, nici să se reechipeze.²

Corpul 1 Cavalerie al bolșevicilor a fost adus de lângă Ekaterinoslav, unde luptase împotriva Armatei Insurgente a lui Mahno, pe care *Stavka* insista să o considere o „contrarevoluție a chiaburilor”.³ Corpul de cavalerie era comandat acum de fostul miner Dmitri Jloba, numit în ianuarie, după arestarea în Kuban a lui Boris Dumenko. Campania de hărțuire pornită împotriva lui Dumenko fusese o treabă urâtă, care aducea aminte de cea împotriva lui Mironov. Potrivit unuia dintre ofițerii lui Dumenko, un grup alcătuit din oameni ai lui Budionîi sosise târziu în noapte „cu ordin să-l împuște pe Dumenko și să-i desființeze statul-major”.⁴ Același ofițer insista că toată afacerea era parte dintr-un „complot al lui Stalin, Vorosilov și Budionîi”. „În timp ce Corpul de Armată se afla pe frontul caucazian”, raporta Ceka, „am primit multe informații despre propaganda antisovietică din rândurile soldaților sub lozinca: «Bateți-i pe jidani, pe comisari și pe comuniștii care au rămas în spatele frontului!» Există motive întemeiate privind prezența unei organizații contrarevoluționare.”⁵ Dumenko a fost acuzat că sugrumase un comisar în timp ce acesta dormea, a fost judecat pentru crimă la Rostov și condamnat la moarte.

La ordinul Armatei a 13-a, Jloba a trimis grosul celor două divizii de cavalerie de sub comanda sa, împreună cu unitățile de pușcași, să alcătuiască o linie defensivă în fața Melitopolului. În următoarele zile, linia a fost desființată de cele două divizii ale lui Slașciiov și de brigada de cazaci. Luptele cele mai înverșunate s-au desfășurat pe axa Perekop.

Divizia 3 bolșevică și formidabila divizie de pușcași letoni au fost respinse de corpul de armată al lui Kutepov, după ce acesta a apelat la trupele de rezervă, la Divizia Drozdovski și la tancurile Mark V.

Pe 10 iunie, când diviziile lui Slașcirov au ocupat Melitopolul, pe flancul de est, *Stavka* recunoștea că „Divizia 52 și cea letonă, vizibil slăbite, erau aproape incapabile de operațiuni active” pe axa de vest.⁶ O șarjă neașteptată, în aceeași zi, executată de Divizia 2 Cavalerie condusă de Blinov a făcut ravagii printre cazacii din Kuban, care au pierdut o baterie de tunuri și un număr nespecificat dintre ei au căzut prizonieri. Raportul oficial al Armatei Roșii s-a străduit să edulcoreze înfrângerea Armatei a 13-a, deși se vedea nevoit să admită că „ocuparea Melitopolului a afectat comanda și controlul armatei. Cooperarea operațională a unităților a devenit imposibilă.”⁷ În numai două zile, trupele lui Vranghel au ajuns pe cursul inferior al Niprului, după ce au alungat pe celălalt mal Divizia 52 și divizia letonă. Acum Vranghel era stăpân pe Taurida continentală, împreună cu cea mai mare parte din grânele și caii de care avea nevoie.

Piłsudski se temuse pe bună dreptate că ocuparea Kievului ar fi putut fi riscantă. Faptul că intenționa să instaleze un guvern ucrainean nu era bine cunoscut, de aceea mulți l-au luat drept un semn că își dorea noi teritorii. Reacția internațională împotriva Poloniei era acerbă, de vină fiind regimul comunist, care se bucura de sprijin în interior și de simpatie în exterior. Oricum, retragerea precipitată a armatelor a 12-a

și a 14-a dincolo de Nipru le salvase de la distrugere – principalul obiectiv al lui Piłsudski.

*Soldați din Armata Roșie în timpul invadării
Poloniei cu un tanc britanic Mark V, capturat
pe frontul de sud de la trupele lui Denikin.
(Alamy/CPA Media Pte Ltd.)*

Armata 1 Cavalerie a lui Budionîi a sosit din Caucaz cu 16 700 de săbieri, un mare număr de *taceanka* prevăzute cu mitraliere, 45 de tunuri, cinci trenuri blindate, opt autoblindate și 12 avioane.⁸ Triumviratul din Țarițin era refăcut: Budionîi și comisarul lui, Vorosilov, i s-au alăturat lui Stalin, care era comisar al poporului pentru frontul de sud-vest. Budionîi prefera să-și maseze cavaleria ca pe o hoardă de mongoli cât să-și înspăimânte dușmanii și să dea iama prin ei. O tactică deloc subtilă, care funcționa de obicei, dar dăduse greș în Țarițin când avioanele de vânătoare ale Forțelor Aeriene Britanice din Escadrila 47 îi mitraliaseră metodic formațiunile, dispersându-le. De atunci Budionîi insista să aibă propriile avioane de vânătoare Nieuport, deși echipajele lui nu se comparau cu piloții polonezi. De data aceasta însă planul era să se infiltreze

prin linia de apărare a polonezilor la sud de Kiev, și nu să intre cu toate cavaleria peste ea.

La o săptămână după ocuparea Kievului de către polonezi, Tuhacevski, în vârstă de 27 de ani, acum comandantul-șef al frontului de vest, și-a lansat ofensiva asupra sectorului Berezina, la nord de mlaștinile Pripetului.⁹ Armatele poloneze 1 și a 4-a au fost luate prin surprindere și presate să se retragă, dar, cu o armată de rezervă alcătuită în mare grabă, polonezii au contraatacat pe 31 mai. Acțiunea lor a forțat frontul de vest al lui Tuhacevski să se retragă. În unele formațiuni, moralul era atât de scăzut, încât o întreagă brigadă de cavalerie s-a predat unui singur detașament din Regimentul 15 Lăncieri al colonelului Władysław Anders.

Deși, după cum recunoștea *Stavka* Armatei Roșii, „dușmanul a reușit să-și recapete total poziția de-a lungul râului Berezina”¹⁰ până pe 8 iunie, Piłsudski nu a permis celor două armate să-i urmărească pe bolșevicii aflați în retragere. Dimpotrivă, le-a ordonat să rămână pe loc, în timp ce unele dintre formațiunile lor erau direcționate spre sectorul Kiev, la sud de râul Pripet. Acolo, frontul de sud-vest, comandant de Egorov și întărit de Armata 1 Cavalerie a lui Budionîi, pregătea o contraofensivă.

Pe 26 mai, Armata a 12-a a bolșevicilor a atacat Armata a 3-a a lui Śmigły-Rydz lângă Kiev, în timp ce, mai la sud, cavaleria lui Budionîi se pregătea să-i dea lovitura principală Armatei a 6-a, spre Jitomir. După numeroase încercări, Budionîi a reușit breșa pe 5 iunie. Divizia 1 Cavalerie a polonezilor, plasată pe o culme de lângă Volodarka, a zărit divizioanele masate în vale. Comandantul polonezilor, într-una dintre coincidențele războiului civil, îl făcuse caporal pe

Budionii când luptau în același regiment de dragoni imperiali. Cavaleria Roșie, orbită de soarele care mai avea puțin și dispărea sub linia orizontului, nu a băgat de seamă că polonezii erau de șase ori mai puțini.

Unul dintre lăncierii din Regimentul 1 Krechowiecki descria senzațiile șarjei împotriva bolșevicilor. „Am pornit în galop, aplecați în șa, cu lăncile pe lângă urechile cailor. [...] Cel care nu a trăit emoțiile unui atac de cavalerie nu cunoaște exaltarea și frenezia pe care le simte călărețul. Nervii sunt întinși la maximum, frica a dispărut, în timp ce calul, împrumutând din furia stăpânului, îl poartă într-un galop nebun, gata să muște și să calce totul în picioare.”¹¹ Acesta însă a fost unul dintre succesele rare ale polonezilor, care s-au trezit sub o presiune considerabilă din partea trupelor bolșevice, mult mai numeroase.

Atacurile Roșiilor din ambele părți ale Kievului au dus la încercuirea unei părți din Armata a 3-a. „Situația este extrem de interesantă și periculoasă”, scria Władysław Broniewski, un poet polonez care era ofițer în Legiunea 1 Infanterie.¹² „Budionii și cavaleria lui au străpuns flancurile noastre, au ocupat Jitomirul și, în timp ce se agită în spatele liniilor noastre, noi închidem micul nostru cerc în jurul Kievului. Luptele incredibil de aprige și de sângeroase nu se mai opresc.”

Un ofițer din același regiment, Mieczysław Lepecki, descria retragerea. „La început am crezut că Malinul va fi ultima etapă a retragerii noastre. [...] Dar ni s-a ordonat să pornim din nou, pe la 9–10 noaptea. Trebuie să fi fost o bătălie crâncenă pe drumul de lângă Malin; se vedea după hoiturile de cai, puștile abandonate, căruțele rupte, într-un cuvânt – semnele

indubitabile ale unei acțiuni recente. Când am ajuns din nou pe drum, am crezut că nu puteam merge mai mult de câțiva kilometri, că fizic era imposibil, dar am dus-o așa câteva zile care nu se mai sfârșeau, ca și chinul nostru. Retragera continuă ne-a surprins. Nu ne așteptam ca situația armatei noastre să fie atât de disperată, ca să ne retragem tocmai până în Volînia.”¹³ Mergeau 50 de kilometri pe zi și cizmele lor erau numai găuri.

Pe 14 iunie, Broniewski a reușit să se refacă după un alt marș forțat. „Pentru prima oară în ultimele cinci zile sunt și eu într-un loc relativ sigur, satul Korosten. [...] Timp de cinci zile n-am mâncat nimic substanțial (chiar și acum, când scriu rândurile astea, mi-e foame), n-am dormit, nu m-am schimbat – într-un cuvânt, chiar dacă fac parte din statul-major, mă simt ca un soldat de rând, din prima linie, poate chiar și mai rău. Am reușit să ieșim din încercuirea bolșevicilor, la Borodzianka. Lupta înverșunată a ținut două zile. Pierderi grele, dar nu napoleoniene. Retragera noastră a fost un fel de «capodoperă» a artei războiului: o armată total încercuită și cu un tren enorm, încărcat cu provizii și tehnică de luptă, se luptă cu inamicul și reușește să-și păstreze aproape tot echipamentul. [...] Cel mai greu a fost să ne salvăm trenul [...] de-a lungul a zeci de kilometri. Este un nărav specific polonez să luăm cu noi toate fleacurile; plus o liotă de neveste ale ofițerilor, una mai brează decât alta. Tocmai pentru această «comoară a armatei», Brigada 1 a vărsat atâta sânge pe linia frontului. De data asta bolșevicii ne-au atacat cu trupe mai instruite, mai curajoase și în număr mare.”¹⁴

„Atmosfera a fost departe de a fi veselă”, scria Lepecki.¹⁵ „Armatele de obicei se retrag pe

drumuri bătute, Budionîi însă venea prin învăluire, peste câmpuri și pășuni. [...] În fiecare sat am găsit semne inconfundabile că trupele lui se opriseră nu demult acolo. Garduri rupte și arse, paie scoase de pe acoperișuri că să le dea la cai, magazii de grâne și de furaje pustiite și tinere în lacrimi – totul demonstra că pe acolo trecuse «măreața» cavalerie a lui Budionîi.” Un fost ofițer Alb prins în Novorossiisk și silit să se alăture Armatei Roșii s-a trezit la comanda unui divizion de cavalerie alcătuit din „120 de proletari de toate felurile – niște bandiți incorigibili”, pe care nu-i putea opri când se apucau să ia cu japca „porci, păsări și să necinstească tinere”.¹⁶

Polonezele au descoperit curând că mai aveau un motiv să se plângă. „Un adevăr groaznic – toți soldații au sifilis”, scria Isaac Babel, aflat în Divizia 6 Cavalerie a lui Budionîi.¹⁷ „Întreaga Galiție este infectată.” Și puneă întrebarea: „Ce fel de om este cazacul nostru? Și cu bune, și cu rele: jefuitor, de un curaj nebun, profesionist, cu spirit revoluționar, de o cruzime bestială. Populația își așteaptă salvatorii, evreii vor să fie eliberați – și-n loc vin cazacii din Kuban.”¹⁸

Se pare că în formațiunile de cazaci erau nu doar infirmiere, ci și femei care luptau cot la cot cu bărbații. „O carte întreagă se poate scrie despre femeile din Armata Roșie”, nota, obsedat de sex, Babel în jurnalul său.¹⁹ „Divizioanele intră în luptă, praf, vacarm, săbii scoase, înjurături furioase, și atacă în galop, femeile cu poalele suflecate, pline de praf, cu sânii mari, toate curve, dar tovarășe de nădejde, curve fiindcă sunt tovarășe de nădejde, asta contează, sunt acolo ca să-i servească pe toți, cum pot și ele, eroine și, în același timp, disprețuite.”

Infanteriști sau cavaleriști, ofițerii polonezi erau extrem de conștienți de moștenirea din 1812, când lăncierii prințului Poniatowski invadaseră Rusia cu *Grand Armée*. Un episod care amintea de Napoleon a avut loc în momentul în care unul dintre ofițerii Legiunii 1, pe nume Holinkowski, conducea o jumătate de batalion trimisă în recunoaștere. „De-abia când s-au apropiat de sat, Holinkowski a observat o mare vânzoleală”, scria colegul său, Lepicki.²⁰ „Așteptându-se doar la o mică formațiune, a ordonat front larg și a înaintat. Spre groaza lui, când mai erau doar 100 de pași, satul care părea atât de nevinovat i-a întâmpinat cu un baraj de artilerie nimicitor.” La scurt timp, „din spatele nefericitului batalion a apărut o cavalerie numeroasă. Oamenii lui Holinkowski, aflați într-un lan de porumb, ar fi căzut imediat victimă atacului, comandantul lor însă a încercat să-i grupeze pe drum și să alcătuiască un pătrat. [...] Holinkowski a fost rănit a doua oară. Ca să evite captivitatea sau să nu devină o povară pentru oamenii săi, și-a pus capăt zilelor pe câmpul de luptă, aruncându-se în aer cu o grenadă.”

Bătăliile din iunie, pe măsură ce polonezii se îndepărtau de Kiev spre vest, în direcția Lublinului, au fost haotice pentru ambele tabere din cauza mijloacelor de legătură precare. Încurajat de Stalin, Budionîi a ignorat ordinul lui Kamenev de a distruge Armata a 3-a a lui Śmigly-Rydz, preferând să o ocolească și să ocupe Jitomirul și Berdicevul. A reușit să terorizeze populația prin masacrarea garnizoanei din Jitomir și incendierea spitalului din Berdicev, unde se aflau 600 de polonezi răniți și infirmierele care îi îngrijeau.²¹

Polonezii au alcătuit o nouă linie de apărare mai în spate, dar, pe 26 iunie, Budionîi a reușit să o spargă. La scurt timp, Tuhacevski a întreprins un nou atac reușit la nord de Pripet. Tuhacevski trebuia să ocupe Varșovia înainte de mijlocul lui august, motiv pentru care grupul său de armate, cu aproape 100 000 de oameni, a fost ținta unei propagande dezlănțuite. Pe 3 iulie, ajunul unui asalt de proporții, i s-a citit o proclamație. „A sosit momentul răfuielii. În sângele armatei poloneze învinse vom îneca guvernul criminal al lui Piłsudski. [...] Soarta Revoluției Mondiale se hotărăște acum. Drumul spre Conflagrația Mondială trece peste cadavrul Poloniei Albe. Cu baionetele noastre vom aduce fericire și pace maselor truditoare ale lumii.”²²

Pe flancul drept al lui Tuhacevski, aproape de granița cu Lituania, se afla Corpul III Cavalerie, condus de Gaia Bjișkian, un armean căruia i se spunea Gai. Ofițerii polonezi îi numeau trupele „Hoarda de aur a lui Gai-Han”.²³ Misiunea lui Gai era să învăluie linia de apărare a polonezilor cât mai curând, tactica lui dând roadele scontate. În doar câteva zile, trupele poloneze au abandonat Minskul și au început retragerea. Pe 11 iulie, rabinul Iehezkel Abramski scria: „Nefericit pășesc pe străzile distruse, nici nu mai am putere să ridic privirea, aplecat sub povara prăpădului din jur, a sângelui vărsat de curând și a plânsurilor orfanilor [...] jafuri și crime în orice parte a orașului și în toate cartierele prin care a trecut armata poloneză”.²⁴ Ca și în cazul trupelor lui Denikin, pogromurile antisemite ale trupelor poloneze nu fuseseră organizate când acestea se aflau în ofensivă, ci în amărăciunea retragerii forțate. Bănuielile lor cum că evreii îi ajutau pe bolșevici de multe ori s-au adeverit, chiar dacă

până și cei mai săraci negustori și meșteșugari evrei s-au trezit că sunt tratați ca *burjui* și exploataatori.

Pe 13 iulie, Broniewski scria: „Bolșevicii au spart frontul și în nord – mereu cu cavaleria”.²⁵ Corpul de cavalerie al lui Gai învăluise linia de apărare a polonezilor și înaintase 40 de kilometri chiar în prima zi. „Așadar situația e gravă. Armatele noastre, istovite în urma luptelor inegale, continuă să se retragă. Sovietele și-au arătat toți mușchii în fața Poloniei; hoardele de ruși și de bașkiri pe jumătate sălbatici și de chinezi năvălesc peste noi cu strigătul de luptă «Moarte Poloniei».***** În trecut, [sub țari], era «Moarte răzvrătitei Polonii». Azi am citit într-un manifest bolșevic «Moarte arogantei Polonii». Conținutul nu s-a schimbat deloc. Este o luptă între două națiuni – între apă și foc – un război între ideea unor state-națiuni și rapacitate politică.” Pentru Broniewski, singura veste încurajatoare era valul de patriotism și o „*levée en masse*” pentru apărarea țării.

Polonezii au primit ordin să se retragă 100 de kilometri, făcându-l pe Tuhacevski să creadă că reputerăse o victorie mult mai mare decât era cazul. Astfel, Tuhacevski a ratat ocazia de a distruge armatele 1 și a 4-a. Retragera însă a continuat în același ritm. De fiecare dată când polonezii alcătuiau o linie de apărare, cavaleria lui Gai o spărgea. Wilno, Grodno, Baranowicze și Pińsk au căzut pe rând. Modul în care Piłsudski conducea campania a provocat critici furioase și formarea unui nou guvern de apărare națională.

Retragera a continuat și în august, „tot mai aproape de inima Poloniei”, scria Lepicki, din Legiunea 1, când a ajuns în Lublin.²⁶ „Veștile sunt

jalnice: Brest-Litovsk și Białystok se pare că au fost abandonate. [...] Și azi ne retragem – până la Bug. Conform rapoartelor din alte sectoare ale frontului, mai ales cele din nord, situația e mai proastă acolo, chiar mult mai proastă. Ziarele au scris despre trenuri pline ochi cu refugiați, despre retrageri rapide ale unor divizii și grupuri întregi – Țara e în pericol.” Apoi s-a auzit că Roșii izolaseră Varșovia de Lublin. Nimeni nu se mai îndoia că Tuhacevski voia să ocupe capitala. „Varșovia este în ajunul ocupării de către bolșevici”, scria poeta simbolistă rusă Zinaida Hippus, care a părăsit orașul în grabă.²⁷

În nordul Tauridei, trupele lui Vranghel ocupaseră un teritoriu plat în formă de triunghi de la gura Niprului, în vest, până la Nikopol, Berdiansk și Marea Azov, în est. Armata a 13-a, deși decimată, se pregătea de un contraatac. Jloba primise ordine codificate pentru Corpul I Cavalerie ca să pornească pe 3 iulie, la ora 4:00. Ambele formațiuni urmau să atace corpul de armată al lui Slașciiov la nord-est de Melitopol.

Boiarcikov, care decodase mesajul, consemna evenimentele care duseseră la dezastru. „La ora stabilită, toate cele trei divizii ale Corpului I Cavalerie s-au repezit asupra inamicului spărgând primele linii ale apărării lui. Conform ordinului primit, o divizie din corpul nostru de cavalerie s-a îndreptat spre nord-vest ca să facă joncțiunea cu unitățile de pușcași. Cercetașii călări au raportat comandanților că unitățile noastre de pușcași nu au înaintat deloc spre nord-vest și că restul corpului de cavalerie era încercuit de inamic. Într-adevăr, foarte curând, tunuri, mitraliere și chiar avioane au început să tragă din toate direcțiile asupra cavaleriei

noastre. Parcă eram în fața plutonului de execuție. Aveam senzația că fuseserăm trădați, atrași într-o cursă. Până la prânz am știut că nici una dintre celelalte unități ale Armatei a 13-a nu înaintase. Unitățile de pușcași cu care trebuia să facem joncțiunea trăgeau în noi, luându-ne drept dușmani.”²⁸

În cele din urmă, o ploaie torențială i-a ajutat să rupă încercuirea, dar pierderile au fost devastatoare. Albii, în culmea fericirii, susțineau că au capturat 3 000 de cai, de care aveau mare nevoie, fără doar și poate o exagerare considerabilă, dar succesul le ridicase mult moralul. Jloba a fost acuzat că a periclitat ofensiva atacând cu două ore mai devreme și astfel facilitând înfrângerea Corpului I Cavalerie. Ulterior, Kamenev a pretins că Jloba, cu de la sine putere, hotărâse „să întreprindă un raid nocturn”.²⁹ Moscova a trimis o comisie care să-l judece. Jloba a fost exclus din Armata Roșie, chiar dacă toți comandanții de divizie și comisarii i-au ținut partea. „Mulți credeau că aceasta a fost o răzbunare pentru că Jloba era prea apropiat de Dumenko”, scria Boiarcikov.³⁰ Jloba a plecat, dar ulterior a fost retrimis în Caucaz ca să comande o divizie de cavalerie.

Amenințarea lui Curzon adresată lui Vranghel însemna că sfârșitul ajutorului britanic era echivalent cu plecarea misiunii militare britanice. Evacuarea finală a ofițerilor a fost fixată pentru 29 iunie. Căpitanul Lever scria despre sentimentele amestecate care îl încercau. „Doi ofițeri de-ai noștri au refuzat să-i părăsească pe ruși, au renunțat la împuternicire și s-au alăturat Armatei Albe. [...] Niciodată nu voi putea scăpa de gândul că i-am părăsit pe Albi, dar nici nu-mi

fac iluzii că, dacă aş fi rămas, le-aş fi fost de prea mare ajutor. [...] Pe navă, cu puțin înainte de plecare”, continua el, „senzația că i-am părăsit este și mai puternică. Numai doi ofițeri ruși au urcat la bord ca să-și ia rămas-bun de la cei cu care au colaborat personal. Îi privesc, în sala de mese, cum își iau adio, cu paharele în mână, de la prietenii lor. Emoțiile puternice sunt ținute în frâu cu o voință de fier; paharele ridicate, cuvintele cu miez, lacrimile abia ascunse ale rușilor; paharele sparte de podea, după ce au fost golite, făcându-se țândări. Mă furișez spre cabina mea ca să sufăr în voie.”³¹

În ciuda neîncrederii pe care i-o inspirau cazacii, Vranghel a hotărât să îndemne la revoltă regiunea Kuban, și chiar Donul, unde avusese loc o rebeliune în mai. Știa că Războiul Polono-Sovietic nu va dura o veșnicie și că întreaga forță a Armatei Roșii va fi concentrată pe Crimeea. Chiar i-a trimis emisari lui Nestor Mahno ca să vadă dacă exista posibilitatea unei alianțe împotriva Roșiilor. Trupele lui Mahno tocmai atacaseră Ekaterinoslavul, acum statul-major al Armatei a 2-a Cavalerie. După arestarea lui Jloba, aceasta fusese trecută sub comanda temporară a unui ins incapabil și reîntregită cu ce mai rămăsese din Corpul I Cavalerie. Următorul lider va fi nimeni altul decât cazacul revoluționar socialist de stânga Filipp Mironov, reabilitat de Troțki după condamnarea la moarte.

Oamenii lui Mahno „au năvălit în oraș pe *taceance* pline cu fân, ca să inducă dușmanul în eroare”, scria Boiarcikov.³² „Au deschis focul, au semănat panică și au atacat instituțiile sovietice. Gărzile nu i-au lăsat să se apropie de statul-major. În ziua următoare, patrulele militare au

găsit zece soldați ai Armatei Roșii uciși la marginea orașului, cu burțile spintecate și umplute cu grâne și bucăți de carton lăsate pe cadavre: «Asta e pentru *razverstka* [grânele furate]». Cadavrele au fost aduse la statul-major și s-a organizat un miting; un reprezentant al secției politice a armatei a vorbit de la balconul cartierului general.”

Propunerea lui Vranghel nu a fost doar respinsă. Potrivit *Stavka* Armatei Roșii, Mahno „i-a spânzurat pe delegați”.³³ Se prea poate ca Vranghel să fi înființat câteva unități cu foști luptători de-ai lui Mahno, dar afirmația lui Kamenev cum că Vranghel le numea „detașamente ale lui Barko Mahno” este puțin credibilă.

Înainte de a încerca să incite regiunea Kuban la revoltă, Vranghel încercase să debarce pe coasta Mării Azov, în direcția Donețkului. Încurajați de revoltele cazacilor de pe Don, aproximativ 800 de soldați aflați sub comanda colonelului Nazarov au debarcat pe 9 august între Mariupol și Taganrog. Surse Albe susțineau că Nazarov și-a dublat în scurt timp numărul de oameni, în timp ce *Stavka* susținea că nu avusese nici o șansă, dată fiind „atitudinea total pasivă a cazacilor de pe Don”.³⁴ Oricum, formațiunea lui a fost distrusă de Armata Roșie lângă Konstantinovskaia.³⁵

Regiunea Kuban avea un potențial mai mare chiar și după conflictele dintre Albi și cazacii de acolo. Cei care visaseră, în iarnă, că, abandonând trupele lui Denikin, îi vor convinge pe bolșevici să-i lase în pace, au fost șocați când au văzut cu ochii lor de ce era în stare conducerea comunistă. Struve, ministrul afacerilor externe al lui Vranghel, sublinia că acordul de pace semnat

În martie la Tuapse de atamanul Bukretov pentru cazacii din Kuban prevedea că numai cei care fuseseră condamnați pentru fărădelegi vor fi persecutați. „Rugați să explice ce înțelegeau prin fărădelegi, bolșevicii au răspuns: «uciderea comisarilor și a altor bolșevici, precum și jefuirea populației civile». Întrucât aproape toți cazacii din Kuban care luptaseră în război comiseseră ambele fărădelegi ori de câte ori se ivise ocazia, marja clemenței era, evident, foarte mică. Bukretov a semnat tratatul și, înțelept, s-a retras la Tbilisi.”³⁶

La Krasnodar, fostul Ekaterinodar, pictorul Iacob Glasse ținea un jurnal secret al evenimentelor de la sosirea Armatei Roșii și masacrarea familiilor de calmuci. Pe 24 martie scria că Ceka preluase un hotel mare. „Acolo și-a început activitatea diabolică. Victimele pe care le văzusem – bolșevicii le crestaseră dungi roșii pe picioare și epoleți pe umeri – încă îmi mai erau vii în minte, iar acum călăii își pregăteau locul de muncă. Ferestrele de la subsol erau acoperite cu două rânduri de scânduri, iar spațiile dintre ele erau umplute cu nisip, ca să nu răzbată nici un zgomot.”³⁷

„Krasnodarul este «condus» de infanteria marină”, consemna el pe 28 martie. „Toată lumea vorbește despre violența acesteia, mai ales femeile.” După două zile, scria: „Străzile sunt pustii. Speriați, ne uităm pe stradă prin crăpăturile din uși. Azi sunt arestați o mulțime de oameni. Cekiștii mână prin oraș spre sediul lor grupuri întregi de negustori, preoți, profesori, ingineri, funcționari superiori de la poștă, de la bănci și alte instituții. S-a anunțat înregistrarea ofițerilor și a oficialilor militari. Aceasta are loc la

teatru. Pe cei care nu se prezintă îi așteaptă execuția. Cei care intră în teatru nu mai ies.”

Pe 4 aprilie, el consemna: „Astăzi un grup de «neveste de *burjui*» a fost trimis la spitalele cu bolnavi de tifos; sunt șase spitale. Femeile vor spăla podelele, hainele etc. Nici o măsură nu încetinește răspândirea bolii. Bolnavii zac pe podea în aceste așa-zise spitale, pe paie, fiindcă saltele nu există. Sunt cazuri în care unii muribunzi au fost trimiși la cimitir ca să facă loc noilor pacienți. Am văzut un mormânt cu un strat subțire de pământ pe deasupra și prin el mâini ale cadavrelor îngropate. Directorul cimitirului mi-a spus că a văzut și mâini care se mișcau.”

„De dimineață și până seara au loc percheziții în casele celor mai mult sau mai puțin bogați”, scria Glasse pe 17 aprilie. „Cekiștii taie picioarele de la mobilă, sapă în pivnițe și în grădini.***** Printre cei care fac perchezițiile sunt hoți binecunoscuți și alte scursuri ale orașului. Au fost eliberați din închisori și acum lucrează pentru Ceka, mai zeloși ca niciodată. Aurul confiscat ar trebui depus în bancă, dar o mare parte din el și-l însușesc cekiștii. [...] Un librar cunoscut în oraș a cerut o recipisă de la cekiștii care i-au luat aurul. A fost arestat, fiind acuzat că este contrarevoluționar și împușcat în drum spre Ceka, chipurile fiindcă ar fi încercat să fugă. A doua zi i-au fost confiscate bunurile, iar soția și cei doi copii mici ai lui s-au trezit în stradă. Jafurile și reglările de conturi sunt acoperite de acuzația de contrarevoluție. Pedeapsa, invariabil, este execuția.”

Câteva zile mai târziu, Glasse a aflat că tatăl său fusese arestat. „Apartamentul lui este complet distrus. Așchii de lemn peste tot, picioarele mobilierului au fost tăiate [în căutare

de aur]. Tapetul smuls, sofalele spintecate, cotoarele cărților rupte, geamantanele sparte, scânduri din dușumea scoase. Pianul și icoana au fost ciopârțite cu toporul. Au căutat și prin albumul cu fotografii de familie. Din fericire, familia noastră e de la țară, proletari pursânge. Aceste albume sunt des folosite ca dovadă a originii sociale a unui individ. Ghinionişti sunt cei care au păstrat fotografii ale ofițerilor sau ale celor îmbrăcați ca *burjui*. Un funcționar înalt de la poștă și-a pierdut viața deunăzi. În sertarul de la mașina de cusut au găsit un nasture din metal cu vulturul bicefal. Era de la uniforma lui, de ajuns ca să fie executat.”³⁸

A doua zi Glasse scria că tatăl său fusese eliberat. „A fost salvat de fiul portarului, pe care l-a văzut printre cekiști. Tatăl meu îl ținuse cu bani la școală și la universitate.” Înainte de a fi eliberat, tatăl lui Glasse fusese închis într-o încăpere de unde se vedea foarte bine curtea. „Un ins cu mâinile legate a fost dus la intrarea în subsol. A fost împușcat în ceafă și a căzut direct în subsol. Chinezii se distrau cel mai mult. Unul a reușit să omoare doi inși cu un singur glonț așezându-i în linie.”³⁹

Glasse se întreba ce anume îi transformă pe oameni în ucigași. „Un anchetator mi-a spus cândva: «Tu nu cunoști natura umană. Îi idealizezi pe oameni. Noi, cei care lucrăm în tribunale, suntem mai mult decât familiarizați cu complexitatea sufletului omului. Ai încercat vreodată, la grădina zoologică, să deslușești emoții în ochii unui lup, tigru sau ai unei pantere? Nu ești impresionat de cumplita detașare a acestor animale? Aceeași detașare se vede și în ochii criminalilor notorii. Care nu înțeleg scopul pedepsei. De îndată ce sunt eliberați, caută o

nouă victimă. Nu sunt și ei niște animale?» Mi-am amintit de discuția noastră azi, când un grup de soldați din Armata Roșie a năvălit într-un muzeu. La început soldații au fost gălăgioși, dar, la un moment dat, s-au oprit în fața unei oglinzi mari, vechi, deasupra șemineului, și au tăcut. Și-au privit fețele în liniște. Unul dintre ei și-a scos banduliera cu cartușe, a așezat-o pe șemineu, a făcut-o pe Napoleon, încruntat mai mult timp, apoi a zâmbit, apoi s-a încruntat din nou. Un adevărat portret de grup, în oglindă. În oglindă, trăsăturile devin mai clare. Crimele rămân întipărite pe ele. Printre ei erau tineri ruși de la oraș și pierde-vară chinezi, infanteriști din marină, *frontoviki* care își pierduseră casa în 1914 și se lăsau purtați de vânt. Comuniștii îi folosesc din plin, ștergându-le ultimele urme de omenie.”⁴⁰

„Prietenii și cunoștințele mele dispar în continuare”, scria el pe 4 mai. „În fiecare zi aștept cu înfrigurare să văd dacă mi-a venit și mie rândul.”

„Perchezițiile continuă”, adăuga el în ziua următoare. „Soția m-a sfătuit să mă apuc de un portret al lui Lenin. «Îl agățăm pe perete și poate ne salvează.» Am prins o coală de hârtie pe șevalet și am schițat portretul lui Lenin în cărbune.” Tactica a funcționat mai bine decât se așteptase.

Pe 8 mai, la numai trei zile, a sosit un comitet de rechiziționare. „«Musafirii» au venit la noi după ce au percheziționat apartamentul vecinului și au luat ce-au găsit mai de soi. S-au uitat prin jur, au văzut portretul lui Lenin, *Capitalul* lui Marx, ziare sovietice și schița unui afiș cu «*Moarte burjuilor!*». Au cerut ceai, și-au deschiat mantalele și s-au așezat la masă. La plecare au

spus cam stângaci: «Căutăm aur». La care soția mea a replicat: «Într-adevăr, statul are mare nevoie de aur acum». «Păi, rămas-bun, apartamentul vostru e cam înghesuit»." Așa se salvaseră. Glasse a fost categorisit drept „lucrător în domeniul artei”, iar micul lui apartament – „loc de muncă”.

Atât în oraș, cât și în afara lui, felul în care Ceka și detașamentele trimise să rechiziționeze alimente nu țineau cont nici de lege, nici de decretele emise de guvernul sovietic, accentua teama și furia populației. „Ceka execută oameni fără ca aceștia să fie judecați în prealabil, iar în satele de cazaci detașamentele de pedeapsă fac totul de capul lor, execută oameni și le dau foc la case cu tot ce e înăuntru. M-am dus la Pașkovskaia după puțină făină. Am mers opt kilometri, printre tufișuri, fiindcă drumul era blocat din loc în loc. Am văzut o grămadă de case arse în sat. Prietenii mei de acolo nu mai sunt în viață. Sunt morți. M-am întors acasă cu sacul gol.”⁴¹

„Situația alimentară a orașului a fost suportabilă până la sosirea Armatei Roșii”, adăuga Glasse cinci zile mai târziu.⁴² „Acum, fiindcă detașamentele de pedeapsă acționează în satele de cazaci, aici nu mai ajunge nimic de mâncare. E o criză alimentară în tot orașul. Pe lângă asta, regiunea este plină de detașamente care duc provizii la Moscova, unde populația rabdă și ea de foame. Aceste detașamente înarmate îi jefuiesc pe țăranii de ultimele rezerve de grâne. Cuvântul sabotaj e tot mai folosit. E pretextul invocat pentru executarea țăranilor care nu-și predau grânele. De aceea nu e de mirare că apar mici revolte ici și colo și chiar grupuri de partizani. Lumea le spune Verzi pentru

că se ascund în păduri. Vitejia lor e acum subiect de legendă.”

Pe lângă Verzi, existau și multe grupuri de partizani Albi în tot Caucazul, majoritatea fiind dintre cei care nu reușiseră să plece cu navele din Novorossiisk, în martie. „În zona Kislovodsk, mulți ofițeri se ascund în munți, ca și cazacii”, raporta un agent al Biroului din Don Armatei a 10-a a bolșevicilor.⁴³ „Organizează sotnii în munți, cu generali și colonei Albi. Se zvonește că ar avea și artilerie [...] și că îi vor chema pe toți cazacii cu vârstele între 16 și 50 de ani.” În vară, se crezuse că pe dealurile submontane din Caucaz acționau 15 000 de partizani. *Stavka* Armatei Roșii îi numea „detașamentele Alb-Verzi”.⁴⁴ Grupul cel mai numeros acționa la sud-est de Krasnodar, în jurul Maikopului. „Unindu-se în așa-zisa «Armată a Renașterii Ruse» (generalul Fostikov), în prima jumătate a lui august au ajuns la un efectiv de 6 000–7 000 de infanteriști și cavaleriști.”

Planul lui Vranghel era de a ocupa Krasnodarul, de a convinge grupurile rebele să i se alăture și de a ocupa întreaga regiune Kuban. Pe 14 august, în timp ce grosul armatei lui, sub conducerea generalului Ulagai, debarca la Primorsko-Ahtarsk, la nord de Krasnodar, lângă Marea Azov, pe peninsula Taman și între Anapa și Novorossiisk au fost create, în scopuri diversioniste, mai multe capete de pod, ca să deruteze comandamentul bolșevicilor. Potrivit lui Vranghel, aceste trei forțe auxiliare nu depășeau 5 000 de oameni. Pe de altă parte, *Stavka* estima că, împreună cu luptătorii care i se alăturaseră în Kuban, Ulagai avea în jur de 8 000 de oameni, jumătate infanteriști, jumătate cavaleriști. Numărul celor care îi urmau îndeaproape nu era clar.

Ulagai era un lider cazac din Kuban foarte respectat, dar nu și un tactician cu multă imaginație și nici un bun organizator. Avea un stat-major supradimensionat, cu mulți ofițeri care se făceau că muncesc și voiau să se întoarcă acasă; în plus, permisesse multor familii să-i însoțească pe nave. Confidențialitatea, deloc surprinzător, era inexistentă. Planul lui era cunoscut în toată Crimeea, de fapt agenții comuniști îl transmiseseră Biroului din Don pe 30 iulie, deși Kamenev dădea de înțeles că *Stavka* fusese prinsă pe picior greșit.⁴⁵

Când grosul trupelor lui Ulagai a debarcat la Primorsko-Ahtarsk, comandantul bolșevic Atarbekov, cel puțin așa se spune, a împușcat aproximativ 1 600 de oameni. Imposibil de spus dacă a făcut-o din panică, cum au susținut unii, sau dacă a fost o încercare de a-i împiedica pe cazacii din Kuban să se alăture forței invadatoare, Atarbekov știind că intenția era de a crea un efect al bulgărelui de zăpadă în timpul marșului spre Krasnodar.⁴⁶

Ulagai a înaintat rapid până la 50 de kilometri de Krasnodar, a ocupat primul obiectiv, gara din Timoșevskaia, și s-a oprit. În loc să cucerească Krasnodarul acum, când avea ocazia, și să-și unească forțele cu trupele generalului Fostikov, Ulagai a hotărât să se întoarcă la baza lui din Primorsko-Ahtarsk, unde își lăsase toate proviziile, și să aștepte voluntari acolo. Armata a 9-a bolșevică s-a folosit de răgaz ca să se întărească puternic, iar Troțki a urcat din nou în trenul lui blindat și s-a repezit spre frontul aflat sub amenințare. Blocat de bunăvoie pe o peninsulă, Ulagai nu a avut de ales, a trebuit să-și evacueze trupele înapoi, spre Crimeea, pe 7 septembrie. Această operațiune ratată l-a obligat

pe Vranghel să încerce să se extindă dincolo de nordul Tauridei, în timp ce încleștarea gigantilor de pe Vistula se mai potolea.

38

MIRACOLUL DE PE VISTULA AUGUST-SEPTEMBRIE 1920

La al Doilea Congres al Internaționalei Comuniste organizat la Kremlin, în fiecare dimineață o hartă uriașă a Europei era adusă la zi ca să arate cum stegulețele roșii se apropiau de capitala Poloniei. „Delegații se opreau ținându-și răsuflarea în fața acestei hărți”, scria Zinoviev.¹ „Reprezentanții de frunte ai proletariatului internațional urmăreau fiecare pas înainte al armatelor noastre cu sufletul la gură.”

Victor Serge descria sosirea liderului sovietic. „Lenin, pus la patru ace, cu servieta sub braț, cu delegați și dactilografe în jurul lui, își prezenta punctul de vedere despre marșul armatei lui Tuhacevski asupra Varșoviei. Era bine dispus și încrezător în victorie. Karl Radek, slab, ca o maimuță, sardonice și amuzant, și-a suflecat pantalonii largi și a declarat: «Vom rupe Tratatul de la Versailles cu baionetele noastre!»” Serge nu era convins de bravada lor. Mai mult de atât, considera că aceștia făcuseră o „greșeală de ordin psihologic prin desemnarea lui Dzerjinski, omul Terorii”, președinte al Comitetului Revoluționar Polonez care urma să guverneze țara după victoria lor.² Viitorul dictator fusese

deja instalat în Białystok comisar al grupului de armată de sub comanda lui Tuhacevski.

Polonezii erau înspăimântați de înaintarea constantă a Armatei Roșii, o masă de soldați indisciplinați, înfometati și neîngrijiți, care nici uniforme nu aveau. Singurul obiect pe care îl aveau în comun era ciudatul chipiu ascuțit *budionovka*, cu o stea roșie, mare, în mijloc, care îi făcea pe soldații polonezi să le spună „câinii cu capul ascuțit”.³ Umblau în zdrențe. Mulți purtau încălțări din rogojină sau mergeau desculți. Cu toate acestea, reușeau să învăluie sau să spargă toate liniile de apărare și să-și forțeze inamicul să se retragă. Înaintarea Armatei 1 Cavalerie prin Volînia, stârnind nori uriași de praf, se oprea doar noaptea, în sate, unde soldații cereau lapte și pâine, alergau păsările și porcii, decapitau găștele cu săbiile și dormeau pe clăi de fân.

Pierderea locului de naștere al lui Piłsudski, Wilno, pe 14 iulie, a fost un șoc, dublat de momentul în care Kremlinul i l-a oferit Lituaniei. Dar căderea Brestului (Brześć), cu faimoasa lui fortăreață, pe 2 august, a fost o lovitură și mai dură dată încrederii polonezilor în forțele proprii. Comuniștii din partea locului îi ajutaseră pe atacatori creând confuzie în rândul apărătorilor. Armata Roșie era peste Bug, ultima linie de apărare înainte de Varșovia și un reper al Liniei Curzon – frontiera de est, teoretică, a Poloniei, recomandată de secretarul de stat pentru afaceri externe. Piłsudski se plângea de un „caleidoscop al haosului”.⁴

Armata 1 Cavalerie a lui Budionîi, sau Konarmia, unul dintre cavaleriști purtând chipiul ascuțit din stofă budionovka, o imitație probabil a coifului unui cavaler răătăcitor medieval numit Bogatîr.

(Alamy/Photo 12)

Speranța lui Piłsudski de a distruge Armata 1 Cavalerie a lui Budionîi s-a risipit în ultimul moment. Aproape de Brodî, la vreo 70 de kilometri est de Lwów, Budionîi căzuse în propria cursă. Nu reușise să spargă linia de apărare poloneză, care se retrăsese și îi învăluise trupele. Apoi, pe 3 august, tocmai când două divizii de cavalerie poloneze erau pe punctul de a izola *Konarmia*, Piłsudski a trebuit să le recheme ca să apere capitala după dezastrul de la Brest. Astfel Armata 1 Cavalerie a putut scăpa de înfrângere. „Cu câteva zile în urmă”, scria Broniewski, „mi-am dat seama că «moralul» e la pământ. Oamenii cred că trebuie să-și apere familiile. Am avut destule cazuri de dezertare – mai ales după ultima bătălie.”⁵

În timp ce la Moscova încrederea în victoria sovietică asupra Poloniei creștea de la o zi la alta, interceptarea de către polonezi a unor mesaje radio din interiorul Armatei Roșii sugerau că dușmanul ar fi putut atinge un „punct de maxim”: cu alte cuvinte, momentul în care o armată, prea răsfirată și obosită după o ofensivă triumfătoare, își pierde și avântul și inițiativa.

„Epuizarea și demoralizarea trupelor bolșevice se adâncesc pe zi ce trece”, raporta Biroul II al Armatei Poloneze. „Tot mai mulți soldați inamici dezertează la noi. [...] Trupele subnutrite și, în primul rând, istovite, sunt împinse mereu înainte și de-abia se mai țin pe picioare. Inamicul interpretează retragerea polonezilor ca pe un vicleșug menit să atragă forțele sovietice într-o capcană. Potrivit prizonierilor de război, pe 29 iulie, una dintre brigăzile sovietice a refuzat să se supună ordinelor din cauza epuizării și a pierderilor suferite.”⁶

În sud, încurajat și de Stalin, și de Egorov, comandantul frontului, Budionîi a ignorat ordinul lui Kamenev de a-l ajuta pe Tuhacevski, a cărei operațiune împotriva Varșoviei avea prioritate. Tuhacevski știa că flancul lui stâng era vulnerabil, dar, fiind prea laș ca să-l înfrunte pe Stalin, Kamenev nu a insistat ca ordinul său să fie dus la îndeplinire. Între timp, Budionîi și-a continuat drumul spre sud-vest, în direcția orașului industrial Lwów, ca să-și asigure triumful. Mult prea optimiștii își făceau iluzii ca după Polonia să atace România, Ungaria și chiar Italia. Babel scria în jurnalul său pe 8 august: „Vom înainta în Europa și vom cuceri lumea”.⁷ Lenin era foarte serios când vorbea despre o „Uniune a Republicilor Sovietice ale Europei și Asiei”, condusă de la Moscova.⁸ S-a înfuriat pe Stalin și

I-a acuzat de șovinism când acesta a spus că germanii nu ar accepta așa ceva niciodată.

Stalin se opusese unui război cu Polonia cât timp Vranghel rămânea o amenințare în spatele Armatei Roșii. De asemenea, îl îndemnase pe Lenin să nu subestimeze patriotismul polonezilor. Acum însă, chiar și el se lăsa furat de entuziasmul prematur al victoriei, convins că armatele poloneze aveau să cedeze cât de curând. Stând mai tot timpul în Harkov, Stalin nu fusese îndeajuns de aproape de teatrul de război ca să evalueze situația cu obiectivitate. Între timp, în nord, corpul de cavalerie al lui Gai trecuse pe lângă Varșovia și acum era mult mai aproape de Berlin decât de Berezina, locul din care pornise, dar o luase cu mult înaintea trenurilor cu provizii. Troțki a ordonat Cominternului să pregătească manifeste cu propagandă în limba germană, pentru ca Armata Roșie să le distribuie de îndată ce trecea frontiera.

Pe 13 august, în timp ce armatele lui Tuhacevski înaintau spre Varșovia, corpul diplomatic pleca la Poznań. Doar diplomații italieni rămăseseră, alături de Comisia Interaliată, alcătuită în cea mai mare parte din ofițeri francezi conduși de generalul Weygand, printre care se afla și un tânăr maior pe nume Charles de Gaulle. „Polonezii renasc în timpul crizelor”, remarca reprezentantul militar britanic la Varșovia, generalul de brigadă Carton de Wiart, care de-abia scăpase din fortăreața Brest-Litovsk, luată cu asalt de bolșevici.⁹

Aceasta s-a dovedit a fi una dintre orele astrale ale Poloniei. Ministerul de Război, condus de generalul Kazimierz Sosnkowski, a făcut față cu brio situației. Moralul a fost ridicat de un

program de reechipare a regimentelor de infanterie cu cizme noi, în locul celor rupte pe parcursul retragerilor. Voluntari cu convingeri politice foarte diverse au apărut cu miile ca să se alăture unităților de miliție pentru a apăra capitala. Mulți erau socialiști, studenți rebeli și liber-cugetători, nu doar credincioșii Poloniei catolice pornind la luptă împotriva Antihristului. În total, 164 615 tineri și tinere au format brigada comandată de generalul Haller. Majoritatea aveau mai puțin de 20 de ani.¹⁰

Pe 14 august, o altă veste proastă a sosit după ce Legiunea 1 a încercat să ajungă în Lublin. Roșiii blocaseră calea ferată spre Varșovia; moralul însă rămânea la fel de ridicat. „Orașul”, scria Lepicki, „era plin de infanterie, artilerie trasă de cai, cavalerie și mai ales căruțe cu provizii, fără număr – nici nu puteai să-ți faci loc. Toată această mulțime de oameni, cai, mașini și căruțe se îndrepta spre front. Era dovada cea mai clară că generalii noștri lansau o ofensivă enormă care să ducă țara la moarte sau la victorie. Divizia noastră, acum echipată din cap și până-n picioare, mândră de experiența ei și încrezătoare, mărșăluia cu demnitate, stârnind entuziasmul celor care împânzeau trotuarele. Nu voi uita niciodată femeia în vârstă care a îngenunchat și a binecuvântat coloana noastră cu o cruce pe care o ținea în mână.”¹¹

Ceea ce vedea Legiunea 1 în Lublin era o parte a relocării masive ordonate de comandantul suprem, mareșalul Piłsudski, finalizată în dimineața de 6 august. Veteranul morocănos nu ținuse cont de sfaturile generalului Weygand și ale propriului șef de stat-major, ambii preferând organizarea unei linii de apărare solide în fața Varșoviei și amânarea contraatacului. Piłsudski

pregătise o forță de asalt mai la sud, pe râul Wieprz, afluent al Vistulei, prin retragerea Armatei a 4-a de la Bug. Urma un atac asupra flancului de sud al lui Tuhacevski și a spatelui armatei acestuia, tocmai când Roșii executau un atac frontal asupra Varșoviei. De fapt, Tuhacevski renunțase la atacul frontal, care s-ar fi lovit de un sistem de apărare bine organizat și de grosul trupelor poloneze care apărau Varșovia. Planul lui era să dea ocol orașului pe la nord și să atace dinspre Modlin.

Mareșalul Józef Piłsudski
(Alamy/Pictorial Press Ltd.)

Pe 12 august, ziua în care Tuhacevski trebuia să ocupe capitala Poloniei, Bătălia pentru Varșovia a început când Armata 1 bolșevică a testat apărarea orașului în partea de nord-est. Două zile mai târziu, generalul Haller a ordonat slăbitei Armate a 5-a, aflată sub comanda lui Sikorski și dispusă la nord-vest de Modlin, să atace pentru a reduce din presiune. Au urmat mai multe dezastre, trupele sosind fie total epuizate după un marș lung, fie fără trenul cu muniție. Câteva formațiuni au intrat în panică și

au fugit, zvonurile despre o înfrângere iminentă îngrozind Varșovia. Grupurile de voluntari s-au pregătit să apere capitala, să lupte stradă cu stradă, iar femeile înarmate cu puști și mitraliere și-au ocupat locurile în dispozitiv. Preoții au organizat procesiuni ca să binecuvânteze trupele și să se roage pentru salvarea de păgânii bolșevici. Unul se spune că ar fi condus un contraatac cu crucifixul în mână, iar Fecioara Maria ar fi fost zărită printre nori, deasupra câmpului de luptă.

Dorind cu tot dinadinsul să distrugă Armata a 5-a a lui Sikorski, Tuhacevski nu avea habar de amenințarea dinspre flancul sudic. „Dimineața de 16 august era revigorantă”, scria Lepicki, din Legiunea 1.¹² „Ordinul de plecare a venit înainte ca soarele să absoarbă roua abundentă a verii. [...] Porneam la atac. Testul final.” Nemaiputând să aștepte pe fondul bătăliilor crâncene din nordul Varșoviei, Piłsudski și-a aruncat în luptă cele cinci divizii de asalt din dreptul râului Wieprz, adică 52 500 de infanteriști și 3 800 de cavaleriști. Totul depindea de viteză, de șocul produs și de moral, pentru ca armatele lui Tuhacevski să nu aibă timp să-și revină.

Polonezii aveau nevoie și de deruta maximă a inamicului. Șeful interceptărilor transmisiunilor radio se afla în fața unei dileme: „Să-i lăsăm pe bolșevici să comunice prin radio [ca să le aflăm mișcările de trupe] sau să provocăm haos în rândul trupelor bruindu-le comunicațiile? Statul nostru major a hotărât să blocheze comunicațiile prin radio ale bolșevicilor timp de 48 de ore de la începutul ofensivei noastre”.¹³ Polonia fiind catolică, religia a jucat și ea un rol important. „Am transmis peste mesajele Morse ale inamicului ca să nu se mai înțeleagă nimic.

Radiotelegrafiștii de la stația Citadela au făcut cu schimbul ca să transmită neîntrerupt în cele mai importante ore ale Bătăliei pentru Varșovia. Pentru ca radiotelegrafiștii din schimbul următor să aibă un text îndeajuns de lung ca să-l poată continua, s-a ales Biblia.¹⁴ Se crede că această tactică a întârziat cu 24 de ore încercarea Armatei a 4-a a bolșevicilor de a scăpa din coridorul dintre Varșovia și Prusia Orientală, ceea ce i-a fost fatal.

În prima zi a marelui contraatac, Piłsudski nu-și mai găsea locul. Deși nu voia ca ofensiva să-i fie încetinită de o bătălie importantă chiar de la început, a aflat cu surprindere că cele cinci divizii se confruntaseră cu doar câteva mici detașamente ale dușmanului. Recunoașterea aeriană și patrulele de cavalerie nu au găsit nici o explicație. Cele cinci divizii și-au continuat marșul a doua zi, spre nord, în direcția frontierei cu Prusia Orientală, doar cu Legiunea 3 în dreapta, care se îndrepta spre Brest și marele cot al râului Bug. De-abia când se pregătea de culcare, în a doua noapte a ofensivei, Piłsudski a auzit bubuitul tunurilor în depărtare. Formațiunea din flancul stâng, Divizia 14 Poznań, se angajase în luptă cu Armata a 16-a a bolșevicilor, la sud-est de Varșovia. Piłsudski a hotărât imediat să cheme Divizia 15, aflată pe poziții defensive de-a lungul Vistulei, ca să întărească flancul stâng.

În ziua următoare, 18 august, Armata a 16-a a Roșiilor, de sub comanda lui Sollohub, s-a trezit atacată din două direcții și s-a destrămat rapid. În timp ce se retrăgea spre est, a fost lovită succesiv din flanc de mai multe formațiuni de asalt. Lăncierii polonezi au atacat statul-major al Diviziei 8 al lui Sollohub și i-au ucis comandantul. Convins că planul lui funcționa bine, Piłsudski s-a

întors în Varșovia.¹⁵ Puțini locuitori ai capitalei bănuiau că înfrângerea de care se temeau din partea corpului de cavalerie al lui Gai, în nord, se transforma într-un triumf zdrobitor în sud. Maiorul de Gaulle se număra printre cei care apreciau cu adevărat realizarea lui Piłsudski. „Polonezii noștri au prins aripi”, scria el. „Soldații care, cu doar o săptămână în urmă, erau epuizați și fizic, și moral înaintează acum cu câte 40 de kilometri pe zi. Da, este o Victorie! O Victorie totală, triumfătoare!”¹⁶

„Prima dată n-am întâlnit nici un obstacol, am mers câte 50 de verste pe zi, în marș forțat”, scria Broniewski din Legiunea 1.¹⁷ „De-abia când am ajuns în Drohiczyn am dat de trenuri de aprovizionare ale bolșevicilor care se deplasau în direcția opusă Varșoviei.” Îndreptându-se spre Białystok, tovarășii de luptă ai lui Broniewski au găsit chiar și un pod peste Bug care nu era apărat. „Trenurile de aprovizionare ale bolșevicilor o șterg cu toată viteza spre Wołkowysk. Idioții. Noi le capturăm, le golim și le lăsăm în urmă, ca să ne continuăm drumul. [...] În căruțe găsim tot felul de obiecte furate de bolșevici: haine, viori, pantofi femeiești, muniție, mitraliere.” În Regimentul 13 Infanterie, voluntarii adolescenți, unii de numai 14 ani, pe care „îi podidiseră lacrimile” în timp ce le scriau părinților înainte de bătălie, „mărșăluiau acum, în formație completă, batalion după batalion, pe drumul principal. Polonezii mărșăluiau ziua, iar bolșevicii fugeau noaptea.”¹⁸

În mare parte din cauza bruiajului efectuat de radiotelegrafiștii polonezi, Tuhacevski, aflat la statul-major al frontului de vest, în Minsk, tot nu aflase despre dezastrul care se abătuse asupra armatelor lui la 550 de kilometri spre vest. Când,

în sfârșit, a auzit de atacul venit din sud, a presupus că era vorba de o diversiune menită să ajute trupele poloneze aflate la ananghie în jurul Modlinului. Despre fuga Armatei a 16-a a lui Sollohub spre Białystok nu avea nici o idee.

Gai a auzit despre ofensiva lui Piłsudski și retragerea trupelor sovietice de-abia pe 20 august. S-a întors spre est și a spart una dintre liniile infanteriei poloneze. La înfrângere, Roșiii puteau fi la fel de barbari ca și rușii Albi, iar corpul de cavalerie al lui Gai era faimos pentru cruzimea de care dădea dovadă. Pe 23 august, o parte din brigada siberiană a înaintat spre Chorzele, la 100 de kilometri nord de Varșovia, fără să știe că trupele lui Gai se aflau acolo. „Câmpul de luptă arăta înfiorător“, scria generalul Żeligowski.¹⁹ „Era presărat cu un mare număr de cadavre. Marea majoritate erau soldați de-ai noștri, nu răniți sau uciși în luptă, ci uciși după luptă. Șiruri lungi de cadavre numai în izmene și fără cizme, întinse pe lângă garduri și prin tufișurile din apropiere. Erau înjunghiate cu săbii și baionete, cu fețele mutilate, cu ochii scoși.“

A doua zi, cavaleria lui Gai s-a trezit blocată lângă granița cu Prusia Orientală de către Divizia 14 Poznań. Infanteria care îl însoțea a predat armele și a trecut pe teritoriul german. Gai a mai făcut o încercare să iasă din încercuire, dar și oamenii, și caii lui erau prea obosiți. Temându-se să se predea după atrocitățile comise, s-au salvat și ei trecând în Prusia Orientală. Escortați de ulanii germani, au găsit totuși destulă putere ca să cante *Internaționala*.

Între timp, Legiunea 1 ajunsese la Białystok pe 22 august, pe urmele Armatei a 16-a aflate în retragere. Poetul Broniewski va primi Ordinul

Virtutea Militară pentru bravură în acea ofensivă extraordinară. „Cel mai frumos lucru care ni se întâmplă”, scria el, „este bucuria neprefăcută care ne întâmpină peste tot. Mărșăluim, mărșăluim, încontinuu. [...] Mergem mai departe – ploaie, vreme umedă, oribilă.”²⁰

La scurtă vreme după intrarea în oraș, compania lui Lepicki s-a trezit în bătaia focului. „Chiar lângă un podeț, la marginea drumului, am văzut cadavrul unui bun prieten, locotenentul Soja. A murit repede, un glonț l-a nimerit direct în cap. Zăcea acolo cu gura deschisă, plină de sânge rubiniu care i se scurgea pe barbă, făcându-l să pară foarte trist. Zăcea acolo de parcă ar fi dormit, cu degetele încleștate pe tovarășul lui nedespărțit, un mic ciomag cu măciulie. N-am avut timp să iau prizonieri, trebuia să ajungem la gară cât mai curând. Între timp, în tot orașul care răsuna de zgomotul sacadat al mitralierelor și de strigătele de luptă, la ferestre apăreau semne alb-roșii ale libertății Poloniei. Doamne îndurerate ieșeau pe străzi, unde gloanțele încă mai șuierau, iar șrapnelul își cânta muzica înspăimântătoare, hohotind de plâns, conform regulii femeiești care spune că trebuie să plângi și la durere, și la bucurie.”²¹

Auzind sirena unui tren gata de plecare, Lepicki s-a repezit cu oamenii lui în stația de triaj din Białystok. După ce se chinuiseră să amplaseze mitraliera, trenul încă nu se punea în mișcare. „Acel scurt răgaz a fost de ajuns ca mitralierele noastre să secere trenul plin ochi cu bolșevici, agățați de orice se puteau ține. Cei împușcați cădeau pe șine, iar roțile care se mișcau încet le striveau capul, brațele, picioarele și corpul. O priveliște oribilă – grămezi de cadavre masacrate. [...] «Asta-i pentru Soja», mi-am spus

eu în gând și m-am îndreptat spre clădirea gării, unde un mic grup de comuniști disperați opuneau rezistență în fața polonezilor. Încă 15 minute de luptă și nici un dușman nu a mai rămas în fața companiei mele.”²²

În timp ce trupele lui Tuhacevski se retrăgeau în fugă spre est, în direcția râului Niemen, sau treceau granița cu Prusia Orientală, în nord, pentru Budionîi cucerirea Lwówului era mai grea decât se așteptase. Încă din 6 august, Egorov, comandantul frontului, ignorase ordinul primit de la *Stavka* Armatei Roșii de a se îndrepta spre nord-vest, în direcția Lublinului, ca să-l ajute pe Tuhacevski. Kamenev șovăise mult până să reînnoiască ordinul, dar scuza invocată de Egorov, Stalin și Budionîi cum că nu ar fi primit niciodată instrucțiunile respective, sau niciodată în întregime, era ridicolă. Armata 1 Cavalerie a ajuns la periferia Lwówului de-abia pe 19 august, unde a avut de-a face cu tineri voluntari polonezi și cu atacuri ale avioanelor de vânătoare. Budionîi nu mai putea ignora ordinele primite de la Tuhacevski și Kamenev și nici chiar o telegramă de la Troțki. Descurajată de eșecul de la Lwów și de schimbarea ordinelor, Armata 1 Cavalerie s-a retras peste Bug.

În continuare Budionîi avea prea puține informații despre dezastrul care se abătuse asupra frontului de vest al lui Tuhacevski, când a primit un ordin oficial de la Kamenev, comandantul-șef al Armatei Roșii, de a înainta spre Lublin. Planul părea absurd. Era un gest inutil, despre care Kamenev, poate încercând să compenseze slăbiciunea manifestată anterior, insista că era o diversiune absolut necesară. De data aceasta, grupul refractar de la conducerea

armatei de cavalerie a trebuit să se supună ordinului pentru a face uitate refuzurile de până atunci. Încet, din cauza epuizării oamenilor și a cailor, *Konarmia* lui Budionîi a pornit spre Lublin. Victoria polonezilor în nord îi permitea lui Piłsudski să redirecționeze o parte din Armata a 5-a de sub comanda lui Sikorski spre sud, ca să facă joncțiunea cu Armata a 3-a și, împreună, să hăituiască atât de urâta armată de cavalerie a bolșevicilor. Piłsudski aflase că, pe 29 august, aceasta fusese blocată, din întâmplare, în fața orașului Zamość, la jumătatea drumului dintre Lwów și Lublin.

Acest frumos oraș renascentist, numit astfel după întemeietorul său, Jan Zamoyski, fusese construit ca să-i atragă pe cei mai pricepuți meșteșugari din întreaga Europă, majoritatea fiind evrei.***** Budionîi s-a îngrijorat de-abia când a aflat de la prizonieri dimensiunile înfrângerii lui Tuhacevski. Armata lui înainta, izolată, spre inima Poloniei victorioase.

Pe 31 august 1920, ultima mare înclăștare dintre cavalerii, în stil napoleonic, a avut loc la est de Zamość, când *Konarmia* a încercat să spargă încercuirea spre râul Bug. Bătălia s-a desfășurat pe Colina 255 și în jurul acesteia. A fost o înfruntare pe viață și pe moarte, care a ținut toată ziua, între lăncierii polonezi și regimentele de cazaci bolșevici, care s-au atacat, s-au regrupat și s-au atacat din nou cu lăncile, săbiile și revolverele. Datorită în parte ploii torențiale și a vizibilității reduse, Budionîi și statul lui major au reușit să se refugieze cu mulți dintre oamenii lor. Aceasta a fost ultima acțiune majoră a *Konarmiei*. „Începutul sfârșitului pentru Armata 1 Cavalerie”, scria Babel despre moralul distrus al armatei lui Budionîi.²³ Demoralizată total, aceasta

s-a retras, vărsându-și năduful pe toate satele poloneze sau pe orice *shetl* evreiesc întâlnit în cale.

Stalin se întorsese la Moscova, știind că metoda cea mai bună de a se apăra în fața Biroului Politic era să atace. A vorbit cu dispreț despre modul în care fusese condusă campania pentru Varșovia, dând vina implicit pe Kamenev și Troțki. A respins orice vină pentru dezastrul din nord, care putea fi justificat din moment ce *Konarmia* nu ajunsese la timp ca să schimbe situația, dar sfidarea ordinelor nu-i putea fi iertată. Stalin și-a dat în silă demisia din Comitetul Militar Revoluționar și s-a jurat să nu-l ierte pe Troțki. Lenin, pe de altă parte, și-a pus cenușă în cap. A recunoscut că întregul proiect al „sovietizării Poloniei” fusese un dezastru.²⁴

Între timp, Tuhacevski a încercat să formeze o linie de apărare de-a lungul râului Niemen, însă Piłsudski nu l-a lăsat. Presiunile internaționale pentru un armistițiu creșteau. Ambele tabere voiau un teritoriu cât mai mare, dar Armata Roșie își pierduse entuziasmul de a mai lupta. Până la mijlocul lui octombrie, polonezii recuceriseră Wilno și Minskul și ajunseseră la Berezina. Generalul Vranghel, urmărind evenimentele din Crimeea, s-a resemnat în fața unui paradox amar. Victoria polonezilor însemna sfârșitul războiului, relocarea Armatei Roșii spre sud și sfârșitul cauzei Albe pe pământ rusesc.

39

RIVIERA LUI HADES*****

SEPTEMBRIE-DECEMBRIE 1920

Nici măcar în cele mai proaste momente ale retragerii haotice a Armatei Roșii din Polonia conducerea de la Kremlin nu uitase de generalul Vranghel din Crimeea, deși Albii nu constituiau o amenințare serioasă în spatele armatei. Trupele lui Vranghel pur și simplu nu aveau forța necesară de a ieși din triumghiul nordului Tauridei.

Piłsudski nu îl încuraja. În opinia lui, Vranghel nu era mai breaz decât imperialistul Denikin, pentru care doar Rusia exista, plus că nu voia să pună în joc viețile polonezilor sau capitalul său politic pentru ceea ce știa că era o cauză pierdută. Pe de altă parte, nici Vranghel nu-și făcuse iluzii, chiar din clipa în care devenise comandant-șef. Problema era dacă el și trupele sale aveau să supraviețuiască iernii.

Pe 21 septembrie, Mihail Frunze a fost numit comandantul unui front de sud reorganizat. Peste șase zile, a sosit la cartierul general din Harkov. Kremlinul avea nevoie de încrederea de sine și de competența lui Frunze după șovăielile dezastruoase ale lui Kamenev în timpul războiului cu polonezii. Pe lângă Armata a 13-a, frontul includea Divizia 51 a lui Vasili Bliuher și Armata a 2-a Cavalerie, recent înființată, cu doar 2 770 de oameni.¹ La insistența lui Troțki, aceasta era condusă de Filipp Mironov, spre furia camarilei lui Stalin, în parte și fiindcă Armata 1 Cavalerie a lui Budionîi urma să ia parte la atacul

asupra Crimeei de îndată ce se recupera după campania poloneză.

Mai exista un factor imprevizibil în ordinul de luptă al frontului de sud. În august, Roșii ajunseseră la un acord cu Armata Insurgentă a lui Mahno, care urma să contribuie cu o brigadă împotriva lui Vranghel.² *Stavka* era interesată mai ales în prevenirea atacurilor din spate și vedea în Mahno doar un „aliat temporar”.³ Relațiile dintre Mahno și comuniști fuseseră extrem de tensionate. Cu puțin înainte de încheierea acordului, Ceka încercase să recruteze asasini care să-l ucidă, iar „Mahno năvălise în Konstantinograd și masacrase soldați din Armata a 84-a a bolșevicilor în decurs de numai două zile”.⁴ Mahno a rămas în Guliai-Polie, în timp ce trupele lui porneau spre nordul Tauridei.

Frunze și-a concentrat artileria și formațiunea cea mai redutabilă, „grupul de pe malul drept”, pe partea de nord-vest a Niprului Inferior, vizavi de Kahovka, unde era masat corpul de armată al lui Slașciiov. La mijlocul lui august, Vranghel se simțise obligat să-i ia comanda lui Slașciiov, după ce trupele acestuia nu reușiseră să zdrobească forțele bolșevice care traversau Niprul. Mergând la cartierul lui general, Vranghel îl găsisese amețit de droguri și alcool, într-un halat turcesc cu fireturi aurite și înconjurat de prostituate. Tânărul comandant, pe cât de strălucit, pe atât de plin de cruzime, depășise hotarul dintre excentricitate și nebunie.

Corpul de cavalerie al generalului Barbovici, oprit în nordul Tauridei ca să apere orice breșă, a suferit și el pierderi grele în luptele din jurul orașului Kahovka. Kamenev spunea că acele contraatacuri nesăbuite ale cavaleriei, fără sprijinul artileriei, împotriva pozițiilor bolșevice

apărate cu sârmă ghimpată, din capul de pod, fuseseră „nebunie curată”.⁵ Problema era că Albii nu puteau trage mai mult de 20 de obuze pe zi, știind că nici britanicii și nici francezii nu-i mai puteau ajuta cu muniție. Vranghel și comandantii săi nu trebuiau decât să-și arunce o privire pe hartă ca să-și dea seama de importanța orașului Kahovka. Drumul de acolo ducea direct spre istmul Perekop, aflat la doar 80 de kilometri distanță. Ca să cităm *Stavka*, Vranghel era lipsit de „libertate operațională”.⁶

Retragerea în Crimeea era riscantă în primul rând din cauza eșecului expediției din Kuban a generalului Ulagai. Acum Albii trebuiau să strângă cât mai multe grâne din nordul Tauridei ca să hrănească pe timpul iernii populația tot mai numeroasă a Crimeei. Dar, cu negocierile polono-sovietice care se apropiau de un acord, Vranghel credea că nu aveau să reziste până la căderea zăpezii.

Pe 8 septembrie, Frunze a redenumit „grupul de pe malul drept” Armata a 6-a. Sosirea Armatei a 4-a i-a asigurat o superioritate zdrobitoare, cu 133 000 de oameni față de cei 37 000 ai Albilor. În fabrici se ducea o intensă campanie de recrutare. Proletarii loiali și membrii Partidului Comunist erau chemați ca voluntari ca să pună capăt prezenței profanatoare a Albilor pe pământul sovietic.

Un alt avantaj al lui Frunze era rețeaua de spioni a Biroului de pe Don, în continuă expansiune după ce victoria Roșiilor devenise sigură. Aceasta se întindea chiar și în zonele reocupate de bolșevici – Donețk, regiunile Don, Kuban și Caucaz. Comandanții Roșii aveau mare nevoie de informații atât despre grupurile de partizani Verzi și Albi, cât și despre revoltele lor.

Agentii din Caucaz raportau că generalul Șkuro își stabilise cartierul general în Terekli (Hemtob, în Daghestan). O rețea de femei cazace acționa ca liant între statul lui major și celelalte unități de cavalerie de gherilă, una dintre ele având 5 000 de oameni. Acestea recuperau stocuri de muniție îngropate de trupele lui Denikin înainte de plecare. „Cartierul general ia legătura cu Vranghel prin Suhumi și Kazbek. Cartierul general desfășoară o intensă activitate de propagandă și va declanșa o revoltă în Terek și Kuban. Populația locală sprijină aceste bande.”⁷ Agentii Roșii aveau ordin și să adune dovezi despre felul în care guvernul georgian menșevic trimitea pe ascuns în Crimeea ofițeri Albi care fuseseră închiși la Tbilisi, după ce Vranghel „trimisese emisari ca să le negocieze eliberarea”.⁸

Un agent cu numele de cod „Pereț” (Piper) raporta despre penuria de obuze și de cărbune din Crimeea. „Am reușit să mă împrietenesc cu un ofițer de artilerie și cu mai mulți marinari. De la ei am aflat că în ultimele două luni nu s-au mai primit nici obuze și nici uniforme. S-a dat ordin pentru economisirea muniției. Marinarii spun că rezervele sunt puține.”⁹ Cărbunele se găsea atât de greu, încât portul din Sevastopol era ticsit de nave comerciale lipsite de combustibil. Fusesse și o revoltă, pe care generalul Kutepov o înăbușise brutal. Ca măsură preventivă, autoritățile Albe trimiseseră studenți pe majoritatea navelor ca să-i supravegheze pe marinari și să raporteze orice problemă secției de contrainformații. Agenți comuniști trimiteau rapoarte și despre condițiile de trai și opiniile populației din orașele de pe coasta Crimeei. Conform lor, ofițerii, ca să

ridice moralul Albilor, răspândeau zvonul cum că Mahno îi ajuta în secret pe Albi.

Solda unui ofițer inferior era de 9 000 de ruble pe lună, asta dacă o primea la timp, sumă care acoperea doar costul cazării pentru soția sau familia lui în Crimeea, dar nu și masa. Și refugiații răbdau de foame. Supraviețuiau mai ales cu anșoa, fiindcă o jumătate de kilogram de pâine costa 500 de ruble. Oamenii trebuia să-și vândă aproape toate bunurile, inclusiv paltoanele, deși se apropia iarna. „Murim de foame“, îi scria, disperată, o femeie soțului ei, ofițer Alb.¹⁰ „Am vândut tot ce aveam. Mi-a mai rămas doar corpul de vânzare.“

Toți martorii oculari ai acestei societăți dominate de haos tindeau să se concentreze pe disperarea majorității și pe corupția cinică a minorității, precum cei din jurul meselor din cafenele, care schimbau bani sau vindeau speranța unei plecări în străinătate. O relatare vorbea de sărăcirea „foștilor“, cu o doză evidentă de *schadenfreude* față de soarta care îi aștepta. „Doamne nobile și slujnicele lor, foste doamne de onoare, de origine înaltă, acum numai piele și os, își vând dimineața bijuteriile de familie la bursa neagră. Vezi cum le tremură buzele și au ochii plini de lacrimi. Speculanții le oferă bancnote Denikin, «clopote» , pe care nimeni nu le mai vrea. În timpul zilei se îngrămădesc pe coridoarele consulatelor în speranța că se va ivi ceva, ca și în instituțiile unde comerțul cu pașapoarte este în plin avânt, unde poți cumpăra pașaportul oricărei națiuni pentru o sumă consistentă de bani. [...] Noaptea, în restaurante și cabarete, unde femei cu un aer dubios o fac pe chelnerițele, ofițeri Albi beți își cheltuiesc tot ce-au luat de ici, de colo, pe băutură, trag în tavan cu

revolverele și cântă «Dumnezeu să-l aibă-n pază pe țar», silindu-i pe cei din jur să se ridice în picioare.”¹¹

Pe 8 octombrie, Vranghel a lansat un contraatac asupra capului de pod Kahovka, creat de bolșevici, și a traversat Niprul în dreptul Aleksandrovskului, pentru a o lua spre Nikopol, în vest. Principalul obiectiv era reducerea amenințării unei lovituri neașteptate dinspre Kahovka spre istmul Perekop. În 24 de ore, Kamenev a anunțat că Divizia Markov „a ocupat un cap de pod de-a lungul malului drept al Niprului pe o adâncime de 25 de kilometri”.¹² A doua zi, tocmai când guvernul sovietic și polonezii semnau un armistițiu la Riga, Albii au intrat în Nikopol.

Imediat, Frunze a pornit contraatacul asupra Albilor pe malul de nord-vest al Niprului Inferior. Pe 14 octombrie, Armata a 2-a Cavalerie, „atacând cu toate forțele în zona satului Șelohov, a alungat grupul de cavalerie al dușmanului, alcătuit din trei divizii”.¹³ Comitetul revoluționar militar al frontului de sud i-a raportat lui Troțki că Armata a 2-a Cavalerie „a început să înainteze decisiv, cu sprijinul infanteriei, iar după o bătălie crâncenă, de șapte ore, a respins spre Nikopol trei divizii de cavalerie și două de infanterie ale dușmanului. Sub presiunea cavaleriei Roșii, retragerea lor haotică s-a transformat într-o fugă disperată. Unitățile dușmane au lăsat în urmă arme, căruțe cu provizii, vehicule blindate și muniție. [...] Potrivit multor declarații ale prizonierilor, generalul Babiev a fost ucis, iar Barbovici a fost rănit grav. Războinicii Roșii au dat dovadă de un eroism nemaivăzut.”¹⁴ Lui Mironov, care a condus personal șarja Armatei a

2-a Cavalerie, i-a fost împușcat calul. Acea zi, 14 octombrie, clamau bolșevicii, era ziua care „a marcat începutul înfrângerii lui Vranghel”.¹⁵ Probabil că Budionii și Stalin nu au fost deloc încântați de această descriere a succesului lui Mironov.

Știind că până aici i-a fost, Vranghel și-a condus trupele înapoi în Crimeea prin istmul Perekop. Oamenii lui luptaseră cu atâta înverșunare împotriva unui adversar mult superior numeric, încât Frunze, raportând Moscovei, își exprima uimirea față de rezistența opusă de aceștia, înfometați și înghețați, în uniforme lor făcute ferfeniță, la temperaturi deja sub -15 °C. „Toamna 1920 a fost foarte friguroasă”, consemna Boiarcikov la cartierul general al Armatei a 2-a Cavalerie.¹⁶ „Gerurile au început devreme.” Deși grosul trupelor Albilor a scăpat cu viață, rezervele de grâne din nordul Tauridei au fost capturate de forțele lui Frunze.

Divizia 51 Pușcași în efectiv complet a lui Bliuher, însoțită de cavaleria lui Mironov, s-a apropiat de istmul Perekop, gata să pornească la un atac frontal asupra „zidului turcesc”, vechiul sistem de apărare refortificat de veteranii lui Kutepov. Grosul artileriei Albilor, al mitralierelor și al vehiculelor blindate a fost concentrat aici, în spate având doar calea ferată și cele câteva trenuri blindate. Dar, până la urmă, bolșevicii nu vor sparge frontul pe acolo.

*O fotografie foarte teatrală a învingătorilor
Budionîi, Frunze și Voroshilov, Crimeea, 1920.
(Alamy/Süddeutsche Zeitung Photo)*

Hotărât să nu repete greșelile comise în timpul evacuării haotice din Novorossiisk, Vranghel a avut grijă ca oamenii lui să nu se lase cuprinși de panică. A asigurat populația civilă, i-a asigurat și pe refugiați, că peninsula Crimeea era, practic, inexpugnabilă, și a ieșit din hotelul Kist, noul lui cartier general din Sevastopol, ca să le vorbească oamenilor îngrijorați de pe stradă. Concomitent, subordonații lui organizau cu calm evacuarea celor care trebuia neapărat să plece. A luat legătura cu marina britanică, cu comandantul marinei americane aflat în apele Turciei și cu marina franceză pentru a le cere ajutor și a pregătit toate vasele Albilor pentru a ridica ancora. Vranghel avea un mare avantaj față de Denikin: putea face evacuarea din cinci porturi, nu doar din unul singur. Tot spre norocul lui, înaintarea Armatei Roșii se dovedea prea lentă.

Vranghel avusese dreptate să nu irosească nici un minut. În noaptea de 7 noiembrie, a treia aniversare a loviturii de stat bolșevice de la

Petrograd, asaltul lui Frunze asupra Crimeei a pornit dintr-o direcție neașteptată. Armata a 4-a, sprijinită de o parte din Armata a 2-a Cavalerie, a început să traverseze lacul sărat și puțin adânc Sivaș. Un miracol laic avusese loc în folosul necredincioșilor. Un vânt puternic dinspre nord-vest descoperise fundul mâlos și îl înghețase în mare parte. Astfel, două divizii ale Armatei a 4-a, sprijinite de Divizia 7 Cavalerie și de Armata Insurgentă a lui Mahno, au putut traversa cei șase kilometri până la peninsula Litovski. Drumul de trei ore nu a fost lipsit de greutate. „Oameni și cai se afundau în mîlul moale”, scria un participant. „Când s-a lăsat gerul, hainele ude au înghețat pe soldați.”¹⁷ Iar când vântul s-a domolit, gheața s-a topit și mai mulți oameni s-au înecat în apa sărată. În ciuda pierderilor, Roșii au luat prin surprindere brigada de cavalerie din Kuban, demoralizată. Până a doua zi, la ora 13:00, când s-a declanșat atacul principal asupra Zidului Turcesc, Kutepov fusese nevoit să-i trimită pe o parte din oamenii săi ca să-i sprijine pe cazacii din Kuban și să înfrunte Armata a 6-a a bolșevicilor. Trupele lui au reușit să respingă primele două atacuri, provocând pierderi grele, dar cel de-al treilea val a spart apărarea.

În timp ce regimentele lui Kutepov se retrăgeau luptând, cavaleria Albă a lui Barbovici a reușit să atace ariergarda Diviziei 51 a lui Bliuher, dar și ea a fost atacată de Mironov, care conducea o parte din Armata a 2-a Cavalerie. Aceasta a fost ultima bătălie a cavaleriștilor din Războiul Civil, „cu săbiile lucitoare”.¹⁸ Tactica lui Mironov era șarja directă, dar, în ultimul moment, divizioanele lui au ocupat flancurile, lăsând *taceanka* să ajungă în față și să „tragă cu cele 250 de mitraliere”. „Primele șiruri de cavaleriști ale inamicului au

fost măturate imediat. Alți călăreți au încercat să fugă, dar foarte puțini au supraviețuit.”

Înaintarea Armatei 1 Cavalerie în peninsula Crimeea a fost mai lentă, dar asta probabil din cauza actelor de răzbunare pe care le comitea pe drum. Infirmiera Anna Ivanovna Egorova a ajuns la colegele ei de la un spital de campanie din Djankoi, în spatele frontului, ocupat de trupele lui Budionîi. „Au luat tot ce-au găsit, toate hainele”, scria ea, „infirmierele au fost violate, aveau fețele pline de vânătăi. Opera cavaleriei lui Budionîi. [...] Doctorii plângeau. «Au omorât-o pe Lida, nevasta farmacistului. Au spintecat-o în două, și pe copilul pe care îl avea în pântec.» Nu m-am dus s-o văd pe Lida. [...] Hainele infirmierelor erau numai zdrențe. Bărbații le loveau peste față și le obligau să râdă. [...] Doctorii și infirmierele îi povesteau doctorului Gruber prin ce au trecut. Toți doctorii s-au întors cu spatele în timp ce infirmierele erau violate. Un soldat de-al lui Budionîi s-a apropiat de un doctor care se întorsese cu spatele și i-a tras o palmă. «Ar trebui să fiți fericiți că ne vedeți aici. Voi aveți habar cine e Budionîi?»”¹⁹

Vestea pătrunderii Armatei Roșii în peninsula Crimeea a provocat o reacție rapidă. Pe 11 noiembrie, Vranghel a ordonat tuturor navelor Albilor să se îndrepte spre porturile desemnate: de la vest la est erau Eupatoria, Sevastopol, Ialta, Feodosia și Kerçi. Subordonații lui își făcuseră treaba cum se cuvine. Fiecare formațiune din armată a primit numele portului spre care trebuia să se îndrepte. Navele Aliaților au reacționat și ele rapid, în pofida unui raport despre prezența unui submarin bolșevic din largul coastei Crimeei. Amiralul McCully a dat ordin tuturor

vaselor americane din regiune, spunându-le „trupele lui Vranghel mai rezistă doar câteva zile” și refuzând să „lase oamenii de izbeliște știind că vor fi uciși de bolșevici”.²⁰

În aceeași zi, joi, 11 noiembrie, când a sosit vestea despre spargerea de către bolșevici a liniei defensive a Albilor de pe istmul Perekop, navele de război americane din apele teritoriale ale Turciei s-au pus imediat în mișcare. Distrugătorul nou-nouț, USS *Humphreys* a fost trimis de la Batumi la Feodosia, USS *John D. Edwards*, aflat în drum spre Varna, a fost redirectionat spre Sevastopol, USS *Whipple* s-a îndreptat cu toată viteza spre Constanța, ca să se alimenteze cu combustibil înainte de a porni spre Crimeea, iar USS *Fox* a primit ordin să se pregătească de plecare. A doua zi, având confirmarea că situația se deteriora cu repeziciune, distrugătorul USS *St Louis* a primit un „mesaj cifrat urgent”, care îi ordona să se alimenteze cu combustibil și apoi să ridice ancora.²¹

Crucea Roșie americană de pe SS *Faraby* s-a îndreptat spre Feodosia, unde a ajuns pe 13 noiembrie, găsind casele cu obloanele trase și luminile stinse, în timp ce rămășițele corpului de cavalerie al Donului intrau în oraș. „Se zvonea că bolșevicii erau la doar 25 de kilometri.”²² În ziua următoare, *Faraby* a luat răniți la bord la Sevastopol, alături de USS *Whipple* și *Overton*, două distrugătoare britanice și USS *Humphreys*, care a luat 113 răniți și bolnavi pe targă. Răniții și bolnavii au rămas pe punte, în timp ce medicul fiecărei nave le trata rănile. „Echipajul a primit ordine stricte să nu vină în contact cu ei, de frica păduchilor”, consemna un ofițer. Dar acesta

recunoștea că membrii echipajului îi ajutau cum puteau și ei. „Le ofereau țigări și dulciuri.”

Un exilat aflat pe una dintre celelalte nave privea cum „cazaci cu fețe posomorâte și cu ochii plini de lacrimi pe care nu le puteau ascunde se chinuiau să-și zărească prietenii dragi printre miile de cai rămași pe chei. [...] Legătura dintre cazac și calul său era proverbială. Cred că în ziua aceea ceva s-a stins în inima cazacilor.”²³ Evacuarea din Sevastopol a avut loc duminică, 14 noiembrie. Mulțumit măcar o dată că făcuse tot ce se putea face, Vranghel a plecat în timpul nopții spre lalta la bordul crucișătorului Albilor *General Kornilov*, fost *Kagul*.

USS *St Louis* a ajuns la Sevastopol însoțit de câteva distrugătoare, dar văzând că nu mai erau trupe pe chei s-a îndreptat spre lalta, unde a găsit HMS *Benbow* și distrugătorul francez *Waldeck-Rousseau*. Căpitanul lui *St Louis* era William D. Leahy, ulterior amiralul flotei și consilier apropiat al președintelui Roosevelt la Conferința de la lalta. Era o după-amiază însorită, iar Marea Neagră era calmă. Ofițerii de la bord admirau chiparoșii din jurul „fațadelor albe, strălucitoare, ale conacelor” de la poalele lanțului muntos al Crimeei.²⁴ Leahy nu bănuia că va reveni acolo peste un sfert de secol, când lumea va fi fost din nou împărțită, de data aceasta și mai mult în avantajul cauzei comuniste.

Deasupra punților erau montate marchize din pânză groasă, ca adăpost pentru refugiații care erau transportați spre navele de război. Brusc, cineva de pe *St Louis* a strigat: „Dealurile! Priviți dealurile!”²⁵ „Pe înălțimile de la extremitatea de vest a laltei, pe o terasă sau un drum deschis, un grup de siluete maronii aflate în marș a început să alerge la vale, răsfirându-se. Dinspre ele

țâșneau mici nori de fum alburiu pe fundalul mai întunecat, urmați de zgomot de împușcături, dealurile din jur întorcând ecoul. Crucișătorul francez, de îndată ce a prins viteză, a deschis focul cu armamentul auxiliar – un gest inutil.”

La lalta, evacuarea s-a desfășurat în liniște și ordine până în ultimele momente. La plecarea ultimului vas civil s-au auzit „împușcături intermitente în oraș”. A urmat o explozie uriașă, când un depozit de muniție a fost aruncat în aer. Generalul Vranghel, pe *Kornilov*, saluta fiecare navă pe lângă care trecea, fiind aclamat. „Încerca să ne dea o mică speranță pentru viitorul întunecat care ne aștepta”, scria cineva în exil. „L-am aclamat cu toții pe cel care nu ne-a lăsat la greu.”²⁶

Feodosia și Kerci au fost evacuate de-abia în ziua următoare, 16 noiembrie. *Waldeck-Rousseau* l-a salutat în semn de adio cu 21 de salve de artilerie pe Vranghel, aflat pe *Kornilov* – „ultimul salut dat steagului rus în apele teritoriale ale Rusiei”.²⁷ În total, aproximativ 126 de nave de diverse mărimi au reușit să evacueze 145 693 de civili și de soldați, dintre care 83 000 erau refugiați. Aceștia au debarcat fie la Constantinopol, unde erau deja 35 000 de ruși, fie pe insulele Prinkipo din Marea Marmara.

„Pe 16 noiembrie 1920, forțele Armatei Roșii au ocupat întregul teritoriu al Crimeei”, declara *Stavka*. Pentru bolșevici, acest eveniment a marcat sfârșitul războiului. „Când cavaleria noastră a intrat în Simferopol și Sevastopol, străzile acestor orașe erau pline de căruțe abandonate, pline cu muniție, alimente și uniforme. Caii se încurcaseră în hățuri tot încercând să se elibereze. Divizioanele noastre

de-abia reușeau să se strecoare. Ferestrele caselor erau bătute în scânduri, ceea ce dădea impresia că sunt goale când, de fapt, cei mai mulți locuitori rămăseseră pe loc. Nu mă refer la bogătași, ci la oamenii de rând, meșteșugari și negustori. Când am coborât în portul din Sevastopol am văzut o scenă exotică. Orizontul era plin de nave care duceau cu ele, pentru totdeauna, *burjui* ruși și rămășițele Armatei Albe învinse.”²⁸

Impresia creată de relatarea lui Vranghel, ca și de relatările multor supraviețuitori, este că, prin evacuare, scăpaseră toți cei care doriseră să plece. Impresia este contrazisă de valul de execuții care a urmat imediat după plecarea navelor. *Stavka* Armatei Roșii scotea în evidență faptul că multe unități din ariergardă și „un mare număr de refugiați nu au fost îmbarcați”.²⁹ Conform unor cifre demne de încredere, 15 000 de răniți au fost lăsați în porturi, precum și 2 009 ofițeri și 52 687 de soldați ai Armatei Ruse comandate de Vranghel.³⁰

„De aici încolo, exilul și intrigile jalnice îi așteaptă pe cei care au încercat să stopeze cursul istoriei”, scria Kamenev despre cei plecați.³¹ *Stavka* nu menționa „amnistierea totală a tuturor infracțiunilor legate de lupta civilă” pe care Frunze le-o promisese celor care predau armele.³² Lenin a fost evident nemulțumit de o asemenea generozitate și a ordonat ca sub nici un motiv să nu se mai repete. Victoria însemna răzbunare, atât în țară, cât și în străinătate.

Pavel Makarov, comunistul sub acoperire și aghiotantul generalului Mai-Maevski, se alăturase trupelor Armatei Roșii și povestea cum 83 de Albi își rupseseră epoleții cu puțin înainte

de a fi prinși, pretinzând că sunt Verzi. Regimentul de cavalerie i-a „trimis imediat la Kolceak”, noul eufemism folosit în batjocură pentru execuție. Ajuns în Feodosia la scurt timp după Armata Insurgentă a lui Mahno, Makarov a urcat pe una dintre înălțimile orașului ca să se uite cu binoclul. A văzut cum, de pe un deal, o cavalerie numeroasă cobora valea „precum lava”.³³ La fel ca și cea mai mare parte din Armata Roșie, și acești cavaleriști erau nerăbdători să-i învețe minte pe ofițerii și *burjuii* răsfățați rămași în Crimeea.

Lenin i-a spus lui Dzerjinski să nu-i țină pe prizonierii Albi din Crimeea în sudul Rusiei și în Caucaz, cum propusese acesta. Era mai convenabil „să-i concentreze undeva în nord”.³⁴ Adică în lagărele de concentrare din jurul Mării Albe. Foarte puțini au supraviețuit. Majoritatea prizonierilor au scăpat de această moarte lentă printr-una mult mai rapidă. Omul care a răspuns de Teroarea Roșie în Crimeea, aproape sigur cea mai cumplită din întreg teritoriul sovietic, nu a fost Dzerjinski, ci comunistul maghiar Béla Kun, ajutat de Rozalia Zalkind, o femeie-comisar cunoscută și sub numele de Zemliacika. Béla Kun a dat de înțeles că acționa la ordin. „Tovarășul Troțki ne-a spus că nu va veni în Crimeea până când nu va dispărea și ultimul contrarevoluționar. Crimeea este un loc din care nici un contrarevoluționar nu va putea să scape.”³⁵

Deținuții erau chipurile „verificați” de cekiștii din secția specială a fiecărei formațiuni din Armata Roșie.^{*****} Prin afișe li se puneă în vedere tuturor ofițerilor rămași în libertate să se înregistreze; luând de bună promisiunea lui Frunze, mulți s-au prezentat în fața autorităților și

au fost arestați pe loc. La Simferopol, un tânăr ofițer pe nume Demidov, fiind în închisoare, și-a rugat mama să-i aducă niște șosete groase. Mama i-a adus, dar la următoarea vizită a fost informată că băiatul ei fusese transferat în altă parte; ulterior, femeia a auzit că toți deținuții fuseseră executați. Rudele altor victime i-au spus cam unde se afla groapa comună. Femeia a mers acolo împreună cu ele și a văzut o șosetă de-a fiului, cârpită de ea. În șosetă a găsit un petic de hârtie pe care erau scrise câteva rânduri. Fiul îi spunea că, după toate probabilitățile, urmau să fie împușcați în noaptea aceea. Familia păstrează peticul de hârtie și acum.³⁶

Execuțiile au început din prima noapte. Numărul victimelor este estimat între 15 000 și peste 100 000. Când se adaugă și cifrele din alte locuri, totalul e și mai mare.

Cele mai înspăimântătoare masacre au avut loc la Sevastopol și în afara lui, la Balaklava, cu 29 000 de victime. Mai bine de 8 000 de persoane au fost ucise în prima săptămână.³⁷ Cel puțin 5 500 au fost ucise pe domeniul Krimtaev de lângă Simferopol. Într-o demonstrație ostentativă a ce înseamnă răzbunarea, mulți au fost spânzurați de felinarele din Sevastopol, în uniforme și cu epoleți. Nici civilii cu cea mai neînsemnată legătură cu Armata Voluntarilor nu au fost cruțați. Membri ai armatei lui Vranghel, răniți prea grav sau prea bolnavi ca fie urcați la bordul navelor, au fost scoși din spitalele din Ialta, Alupka și Sevastopol și uciși. Se pare că și 17 infirmiere din organizația Surorile de Caritate, care aveau grijă de ei, au fost executate. Chiar și unii docheri care munciseră în timpul evacuării au fost executați fiindcă îi ajutaseră pe Albi.

Victime nu cădeau doar ofițerii și soldații. Membrii familiilor lor, inclusiv soții, copii și bătrâni, erau și ei uciși. Mulți nu mureau împușcați, ci hăcuiți cu săbiile. La Kerci au fost înecați în mare, execuțiile fiind numite „debarcări în Kuban”.³⁸ Pe uscat, ziua, deținuții erau duși în marș ca să sape gropile comune, pe care urmau să le umple cu propriile cadavre noaptea. Călăii făceau cu schimbul, adesea ucigând până la 60 de persoane pe zi. Folosirea mitralierelor sporea ritmul de lucru. A.V. Osokin depunea mărturie într-un proces din Lausanne: „Măcelul a continuat luni în șir. [...] Mitralierele se auzeau în fiecare noapte, până în zori. [...] Cei care locuiau în apropiere se mutau, nemaisuportând acea tortură psihică. Era și periculos. Răniții se târau până la casele din jur și cereau ajutor. Unii locuitori erau executați fiindcă adăpostiseră supraviețuitori.”³⁹

În 1918, conducerea comunistă justificase folosirea terorii ca armă necesară în câștigarea războiului civil, acum însă folosea forma ei cea mai violentă după repurtarea victoriei absolute. Ca o anticipare a practicilor SS *Einsatzgruppen* în timpul invaziei Uniunii Sovietice 20 de ani mai târziu, unele victime au fost silite nu doar să sape gropile comune, ci și să se dezbrace și să se întindă în ele ca să fie împușcate. Cele din lotul următor trebuiau să se întindă peste morți ca să fie împușcate și ele. Unele încă nu muriseră când groapa era acoperită cu pământ. La invadarea Uniunii Sovietice, în 1941, trupele SS și Gestapo aflate sub comanda lui Himmler trebuie să-și fi însușit multe din metodele Ceka.

MOARTEA SPERANȚEI

1920–1921

Știrile privind triumful Armatei Roșii din noiembrie 1920 nu au reușit să mascheze nervozitatea învingătorilor. Diverse grupări opuneau rezistență în regiuni și mai mari ale țării decât în timpul războiului civil. Ceka descoperea „conspirații” aproape peste tot, nu doar ale Albilor și cazacilor, ci și ale Verzilor, revoluționarilor socialiști de stânga, revoluționarilor socialiști de dreapta, mahnoviștilor, petliuriștilor și menșevicilor, chiar și ale tolstoienilor. Majoritatea revoltelor însă nu erau politice, ci economice, rezultat al furiei țăranilor față de cei care le luau grânele și animalele, respectiv detașamentele comuniste de la oraș. Uciderea unor oficiali sovietici a dus la represalii de proporții, iar ciclul vicios al represiunii și al revoltelor a continuat în tot Caucazul, în sudul Rusiei și Ucraina, în Belarus, în regiunile Tambov și Volga și în vestul Siberiei. „Mâna răzbunătoare a guvernului sovietic îi va stârpi fără milă pe toți dușmanii lui”, proclama Ceka în nordul Caucazului și în Don.¹

Roșiii n-au pierdut timpul, întorcându-se împotriva „aliatului temporar”, Armata Insurgentă mahnovistă, care a primit ordin să depună armele și să devină parte a Armatei a 4-a a bolșevicilor. Simeon Karetnik, care comandase un detașament mahnovist la invadarea Crimeei, a fost chemat la cartierul general al lui Frunze. Pe drum, aproape de Melitopol, trupe ale Armatei Roșii l-au reținut și executat împreună cu

însoțitorii lui. Atât Armata 1 Cavalerie a lui Budionîi, cât și Armata a 2-a Cavalerie au primit ordin să atace ce mai rămăsese din Armata Insurgenților. În vara 1921, Armata Insurgentă se redusese la Mahno, la soția sa, Galina, și la 77 de soldați. „Grupul nostru a ajuns la granița cu România”, a declarat unul dintre ei în timpul unui interogatoriu, „și am trecut [Nistrul] cu caii în zona Camenca. În ultimele cinci-șase zile am mers numai noaptea, ca să nu dăm de bolșevici, iar granița am trecut-o pe 28 august 1921.”²

Armata a 2-a Cavalerie, ajunsă din cauza pierderilor doar corp de armată, a fost trimisă înapoi în Caucaz, după ce mișcarea mahnovistă aproape că nu mai exista. Apoi secția specială a frontului caucazian și-a reînnoit suspiciunile în privința comandantului ei, revoluționarul socialist de stânga Filipp Mironov. „Există motive care ne fac să bănuim prezența unei organizații contrarevoluționare”, raporta ea.³ Pe 17 ianuarie 1921, Mironov a fost înștiințat: „Ați fost eliberat din funcție. [...] Trebuie să predați comanda.”⁴ Și anturajul lui a fost arestat. „Toți au mărturisit la interogatoriu”, raporta Ceka.⁵ În baza rapoartelor secrete ale informatorilor și a interogatoriilor, Mironov a fost arestat din cauza unei presupuse legături cu o revoltă condusă de un alt ofițer cazac în decembrie. A fost trimis sub escortă la închisoarea Butîrka din Moscova, unde, pe 21 aprilie, a fost împușcat mortal în timp ce se plimba prin curtea închisorii.

Reluarea oprimării cazacilor de pe Don și din Kuban a dus la multe alte revolte. Deși toate au fost înăbușite, războiul dus de bolșevici împotriva țărănimii a avut consecințele cele mai dezastruoase. Bolșevicii pretindeau că îi atacă numai pe chiaburi, pe țăranii înstăriți, dar rareori

faceau deosebirea dintre ei. „Detașamentul Tula s-a pus pe treabă”, scria Gheorghe Borel.⁶ „Imediat a organizat adunări ale țăranilor, în care i-a anunțat ce trebuie să facă, altfel vor fi pedepsiți. Țăranii au venit, dar nu li s-a dat voie să vorbească. Pe urmă au fost vârați în biserica neîncălzită, unde aveau loc adunările sătenilor, și ținuți acolo opt zile fără mâncare și apă. Roșii s-au ocupat și de chiaburi. Le-au confiscat tot avutul, mulți au fost împușcați, alții au fost trimiși în lagăre de muncă. Acești oameni nefericiți au fost supuși unor chinuri incredibile: au fost biciuiți până la sânge, pe urmă li s-a turnat apă pe răni și au fost scoși afară ca să înghețe de frig. [...] Toate grânele au fost confiscate, nu a mai rămas nimic, nici măcar pentru însămânțare.” Foametea era inevitabilă. Mai rău de atât, iarna 1920–1921 a fost groaznică. „Era atât de frig”, scria Boiarcikov, „încât păsările înghețau în zbor și cădeau la pământ ca pietrele.”⁷

În comparație cu 1917, deși numai un sfert din pământul arabil fusese însămânțat în gubernia Tula, Comisia de Aprovizionare cu Alimente a cerut de șase ori mai mult decât întreaga recoltă. Detașamentele luau tot ce le cădea în mână; pe de altă parte, rapoartele indicau o risipă masivă. Grânele expropriate erau lăsate să putrezească, iar animalele confiscate mureau fiindcă nimeni nu se îngrijea de ele. Această incompetență brutală era dublată de jafurile pe față la care se dedau echipele de rechiziționare comuniste. Până în 1920, mai bine de 8 000 de membri ai acestor echipe fuseseră uciși de către țărani. „Orașele trimiteau detașamente în sate”, scria un participant la rebeliunea din Tambov, „iar detașamentele biciuiau, împușcau țărani, violau

femei și îi jefuiau pe oameni de grâne. Ura țăranilor față de orașe juca un rol major. Acesta era motivul pentru tratamentul brutal pe care țăranii îl aplicau bolșevicilor pe care îi prindeau.”⁸

*Foamete în vestul Siberiei, regiunea
Celiabinsk*

(Alamy/ITAR-TASS News Agency)

După vestul Siberiei, unde Armata Roșie a avut în față aproximativ 60 000 de rebeli, cea mai mare și cea mai de durată rebeliune provocată de rechiziționările de alimente a început în regiunea Tambov, în august 1920.⁹ Conduasă de revoluționarul socialist de stânga Aleksandr Antonov, revolta s-a răspândit în multe părți din regiunile Voronej, Samara și Penza. Antonov și-a desfășurat forțele cu dibăcie, atacând, dispărând și reapărând altundeva. De multe ori i s-au alăturat dezertori din războiul civil care încă se mai ascundeau, având astfel soldați cu experiență care îi puteau instrui pe țărani. Oficialii și membrii echipelor de rechiziționare care erau prinși aveau parte de un tratament plin de cruzime. Partidul Comunist, în ochii rebelilor, trădase revoluția din 1917 la sate, motiv pentru

care acum o duceau mult mai rău decât pe vremea țarului. Fermele colective erau atacate, iar uneltele și grânele, împărțite.

După primele succese ale țăranilor, Armata Roșie a revenit întărită, după cum avea să descopere regiunea Tula. „Unitățile trimise împotriva revoltei făceau parte din cavaleria lui Budionii, din infanteria letonă și cea chineză. Aveau în total aproximativ 6 000 de oameni. N-am putut rezista și am început să ne retragem.”¹⁰ Au fost aduse și tunuri, ca să bombardeze satele, iar la ordinele lui Tuhacevski și Antonov-Ovseenko s-au folosit gaze toxice ca să curețe pădurile de fugari.

Încă de la început, represaliile bolșevice au fost de o cruzime strigătoare la cer. Femei și copii au fost luați ostatici, aproximativ 50 000 de oameni fiind duși în lagăre de concentrare din regiunea Tambov. Nu se cunoaște numărul celor executați sau trimiși în lagărele de muncă din Nordul înghețat, o probabilă condamnare la moarte în prag de iarnă. În regiunea Tomsk din vestul Siberiei au fost măcelăriți 5 000 de țărani. O revoltă similară în regiunea Ufa a provocat o reacție și mai atroce, unde au fost între 10 000 și 25 000 de victime.¹¹ În Belarus, nenumărate sate au fost arse din temelii, la fel cum vor face și germanii peste o generație ca răspuns la atacurile partizanilor.¹² Supraviețuitorii au fost trimiși la Vologda, la 400 de kilometri nord de Moscova, sau în zone unde se murea de foame. Detașamentele de pedepsire striveau degetele victimelor între ușa și tocul ei. Iarna făceau economie de cartușe folosind metoda „statuii de gheață”, adică dezbrăcau victima în pielea goală și turnau apă peste ea până când aceasta îngheța bocnă. „După «pacificare», regiunea

Tambov a rămas fără profesori și medici. Unii dintre intelectualii acestui sat au murit în luptă, alții au fost împușcați în subsolurile Cekăi din Tambov. În 1922 erau multe sate a căror populație se reducea la femei și copii.”¹³

Suferința în orașe era diferită, dar în unele privințe era chiar mai grea din cauza foametei, echivalentă cu o moarte lentă. Glasse, pictorul și autorul unui jurnal personal remarcabil, se întorsese din Caucaz în vechiul său cartier din Petrograd. Asta pentru că apartamentul din Krasnodar, cu tot avutul și toate cărțile, fusese confiscat de șeful organizației locale a Partidului Comunist pentru propriul uz.

Glasse rămăsese îngrozit de ceea ce văzuse în fosta capitală. „Oameni tăcuți, cu ochii obosiți, emaciați sau cu fața umflată. Nevski Prospekt, pustiu. Pe insula Vasilievski sunt petice de pământ sterp. Din casele și vilele de lemn de acolo nu a mai rămas nimic, tot lemnul a fost scos pentru foc. În 1919, când orașul pur și simplu murea de foame, oameni ardeau tot ce se putea, mobilă veche, cărți, arhive și tablouri. Când m-am apropiat de casa pe care o părăsisem în toamna lui 1917, am simțit cum mi se strânge inima. Familia scriitorului Z murise de foame în 1919. Doar slujnica mai era în viață. Mi-a spus că ascundeau morții din familie sub canapele sau paturi până începeau să miroasă, ca să le folosească atât de mult cât se putea cartelele.”¹⁴

Pe fondul multor orașe aflate în grevă și al unor mari părți din teritoriul sovietic în revoltă deschisă, Lenin și conducerea comunistă se simțeau ca sub asediu. Pe 8 martie 1921, Lenin a recunoscut la cel de-al X-lea Congres al

Partidului că rebeliunile țăranilor erau „mult mai periculoase decât toți Denikinii, Iudenicii și Kolceacii la un loc”.¹⁵ Dar chiar și această declarație era ipocrită, fiindcă venea în plină amenințare, mult mai serioasă: eforturile regimului de a zdrobi o revoltă de proporții a Flotei Baltice, la Kronstadt.

Situația alimentară catastrofală în acea iarnă cumplită devenise și mai insuportabilă din cauza încăpățânării și a neînduplecării ideologice a comuniștilor. Toate măsurile lor represive, cu detașamentele care rechiziționau absolut tot, și toate încercările lor de a împiedica orice formă de comerț liber sau de schimb în natură deveniseră contraproductive și inumane. Caii valorau mai mult decât oamenii. „Un paradox al vieții sovietice”, sublinia un fost profesor de drept din Petrograd.¹⁶ „În timp ce oamenii mor de foame aici, caii sunt hrăniți cu... spaghetti! 18 puzi [295 de kilograme] de spaghetti au fost trimiși numai unei singure instituții ca să le dea de mâncare cailor.” Furia provocată de metodele comuniste a dus la o pierdere serioasă a sprijinului, chiar și în rândul celor mai loiali adepți, muncitorii din fabrici și uzine și marinarii Flotei Baltice.

Grevele mari au început în Moscova, iar pe 23 februarie 1921, autoritățile comuniste au declarat legea marțială. Protestele s-au răspândit rapid și în Petrograd, unde muncitorii au cerut dreptul de a obține hrană de la sate fără ca țăranilor să li se mai confiște grânele. „În fabricile și uzinele aflate în grevă”, scria Victor Serge, „muncitorii își făceau bricege din piese de mașini sau tălpi de bocanci din bandele transportoare,

pe care le schimbau pe alimente la bursa neagră.”¹⁷

Protestul devenea tot mai politic. Revoluționarii socialiști de stânga, menșevicii și anarhiștii acuzau dictatura Partidului Comunist, acum, că războiul civil împotriva Albilor se încheiase. Voiau libertate de exprimare și întoarcerea la idealurile Revoluției din Februarie, puterea să vină de jos în sus și să aparțină sovietelor liber alese, nu să fie impusă de sus în jos de Sovnarkomul lui Lenin. Aceasta era o provocare existențială, care i-a silit pe Lenin și Troțki să recurgă la o violență fără limite, întrucât starea de spirit în Petrograd devenise frapant de asemănătoare cu cea din timpul regimului țarist din februarie 1917, cu exact patru ani în urmă.

Marinarii Flotei Baltice din Kronstadt avuseseră dintotdeauna o înclinație violentă spre anarhism. Pe 26 februarie, echipajul cuirasatului *Petropavlovsk* și-a trimis câțiva reprezentanți la Petrograd ca să afle mai multe despre grevele de acolo. Acestora nu le-a trebuit mult timp ca să vadă cât de înfometați și de înverșunați erau muncitorii. Două zile mai târziu, întregul echipaj al cuirasatului a votat o rezoluție prin care cerea libertatea de exprimare, libertatea de întrunire și asociere și votul secret. La un miting din Piața Ancorei, programul de reforme *Petropavlovsk* a fost adoptat de majoritatea covârșitoare a marinarilor din Kronstadt. Președintele Comitetului Executiv Central al Întregii Rusii (de fapt, șeful statului sovietic), Mihail Kalinin, sosise acolo ca să-i îndemne pe marinari să redevină loiali partidului, drept care hotărârea marinarilor a fost luată ca o declarație de război. „Bunicul” Kalinin, de fapt o marionetă de origine țărănească, s-a înfuriat la culme.

În noaptea aceea, Victor Serge, care lucra în continuare pentru Comintern, în Petrograd, a fost trezit de telefon în camera lui din hotelul Astoria. La celălalt capăt al firului era cumnatul lui Zinoviev.

„Kronstadtul este în mâinile Albilor. E stare de urgență.”¹⁸

Serge a rămas perplex. Cum se putea ca Albii, înfrânți, să pună mâna pe Kronstadt?

„Care Albi?”, a întrebat el. „De unde-au apărut? Nu-mi vine să cred.

– Un general pe nume Kozlovski.

– Și marinarii noștri? Sovietul? Ceka? Muncitorii de la Arsenal?

– Atâta știu.”

Se pornise marea minciună, născocită poate de Kalinin la întoarcere.

Pe 2 martie, baza navală și-a ales propriul comitet revoluționar. Marinarii erau convinși că se vor bucura de un sprijin tot mai mare și astfel regimul va trebui să dea socoteală maselor. Troțki îi descrisese pe marinarii din Kronstadt drept „mândria și gloria Revoluției Ruse”. Acum regimul comunist trebuia să explice de ce se afla în pragul unui război cu propriii eroi. Recurgând la acea minciună sfruntată, conducerea comunistă a susținut că revolta era condusă de generalul Kozlovski, un general Alb trimis de guvernul capitalist francez ca parte dintr-un complot menit să răstoarne regimul. De fapt, Kozlovski era doar un fost ofițer țarist de artilerie care, ca mulți alții, hotărâse să servească Armata Roșie. Însuși Troțki îl trimisese la Kronstadt ca să reorganizeze bateriile de coastă care apărau căile de acces spre Petrograd, iar acum era acuzat că ar fi fost liderul unei rebeliuni cu care

nu avea nici o legătură. Fiica lui în vârstă de zece ani a fost luată ostatică.

Serge a fost și mai șocat când a aflat că acest „complot albgardist” era o invenție și nimic mai mult. „Adevărul a ieșit la iveală încetul cu încetul, de după perdeaua de fum lăsată de presă, care mustea de minciuni. Iar aceasta era presa noastră, prima presă incoruptibilă și obiectivă din lume!”¹⁹

O delegație a marinarilor din Kronstadt trimisă la Petrograd ca să negocieze a fost arestată de Ceka și i s-a pierdut urma. Anarhiștii americani Emma Goldman și Alexander Berkman au încercat să-l convingă pe Zinoviev să negocieze, acesta însă a încercat să-i trimită cu un tren special într-un tur al țării ca să o înțeleagă mai bine. Conducerea comunistă nu voia martori străini, fiindcă intenția ei era de a zdrobi revolta cu toată violența de care era în stare.

Pe 5 martie, Troțki a sosit în Petrograd și le-a dat un ultimatum răzvrătiților: dacă nu se predau imediat urmau să fie „împușcați ca potârnicile”, o amenințare care, venită de la un general Alb, ar fi sunat convingător. Apoi Troțki a ordonat ca familiile marinarilor să fie luate ostatice. Auzind de revoltă, speranțele Albilor din exil au renăscut. Vrând cu tot dinadinsul să creadă acea poveste absurdă cum că această revoltă a marinarilor era condusă de un general Alb, au făcut jocul propagandiștilor comuniști începând să strângă provizii și fonduri. Sprijinul proletarilor acordat revoltei a fost subminat chiar din primele zile.

Chiar și în Petrograd, „numărul celor arestați crește continuu”, nota fostul profesor de drept de la Universitatea Sankt-Petersburg.²⁰ „Întrucât închisorile sunt pline ochi, unii deținuți sunt trimiși la Vologda, în medie până la 800 pe zi.

Autoritățile arestează activiști, nu doar cei de astăzi, ci și posibili, inclusiv familii, copii. [...] Acum sunt din ce în ce mai brutale.” Unul dintre ultimele strigăte de protest ale marinarilor rebeli a fost: „Întreaga Rusie sovietică a fost transformată într-o colonie de deținuți din întreaga Rusie”.²¹

Pregătirile militare au demarat cu mare viteză sub comanda lui Tuhacevski, preferatul lui Troțki. Îngrijorat că trupele ruse ar fi putut simpatiza cu rebelii, Tuhacevski a apelat la brigada bașkiră, ca una dintre principalele formațiuni de atac, ca și la regimentul special, absolut loial, pregătit pentru contrainsurgență. În plus, Divizia 27 Pușcași, cu patru brigăzi, era gata să ocupe Kronstadtul.²²

Fortăreața și bateriile urmau să fie atacate pe gheața dintre Istmul Karelian, la nord, și Oranienbaum, de pe țărmul de sud. Un centru de comandă din Palatul de Iarnă căuta cu disperare 2 000 de halate albe medicale cu care să se poată camufla trupele de asalt. Dând un telefon „urgent și secret”, un comisar a aflat că disponibile erau doar halate vechi și murdare. „Mda, nu-i bine că sunt rupte și cu pete de sânge”, a spus comisarul, dar mergeau și astea.²³ Între timp, apărătorii sperau într-un dezgheț rapid, pentru ca gheața să cedeze sub greutatea atacatorilor, temperatura însă a scăzut odată cu venirea unui viscol.

În seara de 7 martie, artileria Armatei Roșii a început să bombardeze, urmată de bateriile de coastă ale fortăreței Krasnaia Gorka. A doua zi, tunurile de 304 mm de pe cuirasatul *Petropavlovsk* au replicat, deteriorând masiv Krasnaia Gorka, „cu salve repetate”.²⁴ În aceeași zi, atacurile pe gheață, atât din nord, cât și din sud, au eșuat. Pelerine albe improvizate din

cearșafuri și halate ale doctorilor nu i-au camuflat suficient pe oamenii lui Tuhacevski, chiar dacă aceștia înaintaseră răsfirați, ca să nu pună prea mare presiune pe gheață. Mitralierele au măturat Golful Finic, iar obuzele trase spre țărmul de sud au spart gheața, mulți soldați înecându-se.

Comandanții militari, nesiguri pe loialitatea oamenilor din subordine, făcuseră apel la voința politică a membrilor Partidului Comunist. „Am primit 77 de comuniști“, se plângea un comandant pe nume Avrov.²⁵ „Zece sunt de încredere, restul sunt niște băiețandri. Împotriva ăstora din Kronstadt e nevoie de cuțitari, nu de băiețandri. Ieri i-am trimis lui Zinoviev un mesaj codificat prin telefon în care i-am cerut 200 de oameni care știu să lupte. Ieri a venit la noi un comandant Roșu din Kronstadt. Ne-a povestit despre niște recruți care s-au predat în Kronstadt, fiind ademeniți de rebeli. O companie din Regimentul 561 a refuzat să atace; ca și unii soldați din alt batalion. Azi unitățile alea scapă de ei.“

Pe 9 martie, minciuna propagandistică a luat proporții. „La ședința ordinară a Comitetului Executiv al Sovietului din Petrograd, Zinoviev a declarat că, potrivit informațiilor primite, ofițerii țariști veneau din Finlanda.“²⁶ Alte ofensive eșuate au descurajat trupele lui Tuhacevski, și mai ezitante în a ataca foști camarazi, mai ales într-un moment în care, oficial, războiul civil se încheiase. Primind multe întăriri, îi depășeau numeric pe cei 16 000 de rebeli într-o proporție de trei la unu. Avioanele au bombardat sistemul defensiv al Kronstadtului de pe insula Kotlin, dar fără prea mult succes. Fortăreața lui Petru cel Mare se dovedea un obiectiv mult mai rezistent

decât își închipuise conducerea comunistă. În același timp, rebelii erau demoralizați de absența sprijinului din partea clasei muncitoare. Înfometați și slăbiți fizic, până la urmă se vor lăsa înșelați de promisiunile sovietice privind rațiile îmbunătățite și liberalizarea pieței.

În primele ore ale lui 17 martie, forțele bolșevice au pornit pe gheață, ceața lăptoasă începând să se ridice pe măsură ce se apropiau de șirul de forturi care apărau insula Kotlin. Au suferit pierderi cumplite, sute de morți și câteva mii de răniți, dar până la miezul nopții au reușit să ocupe aproape întreaga insulă și să captureze bateriile de tunuri. A doua zi, 18 martie, s-a întâmplat să coincidă cu o revoltă comunistă eșuată în Berlin și cu a 50-a aniversare a Comunei din Paris. Cartierul general al lui Tuhacevski a trimis un mesaj: „Unitățile noastre au ocupat Kronstadtul. Mulți rebeli au fugit în Finlanda, o parte din ei s-au împrăștiat pe insula Kotlin.”²⁷ Patru brigăzi au fost desemnate să asigure paza zonei. Regimentul special urma să preia controlul cuirasatelor *Petropavlovsk* și *Sevastopol*, blocate de gheață. „Trebuie restabilită disciplina revoluționară.”

În total, aproximativ 9 000 de marinari și de susținători ai lor au fugit pe gheață spre teritoriul finlandez. Un raport nesemnat din arhivele marinei sovietice descrie situația de acolo: „În doar câteva ore, coasta, mai ales Terijoki, s-a transformat într-o adevărată tabără de refugiați. Administrația și militarii finlandezi s-au confruntat cu o misiune imposibilă. Au trimis patrulare ca să-i îndrume pe refugiați spre Terijoki, unde aceștia au fost dezarmați, împărțiți pe grupuri și adăpostiți, cei mai mulți, în vile pustii. Pe 18 martie, refugiații au sosit toată ziua. Pe

lângă soldați ai Armatei Roșii și marinari, au fost civili, femei și copii. Câțiva bărbați aveau răni ușoare.”²⁸ Destui fugiseră pe gheață în picioarele goale. Toți erau înfometați, drept care Crucea Roșie americană le-a trimis repede provizii. Unul dintre refugiați a fost generalul Kozlovski, interogat de „poliția securității centrale” finlandeze.

Autoritățile comuniste s-au simțit obligate să perpetueze minciuna cu implicarea Albilor în revolta marinarilor. „O parte dintre rebelii din Kronstadt au plecat în Finlanda”, suna o informare adresată Armatei a 7-a.²⁹ „Nu este exclus să încerce, împreună cu formațiuni ale Gărzii Albe din Finlanda, să întreprindă un atac asupra Fortăreței Kronstadt pentru a o cuceri. În dimineața de 18 martie, mai mulți refugiați au declarat că în jur de 3 000 de marinari care au rămas în forturile Kronstadtului vor lupta până la ultimul cartuș, cu care se vor sinucide.”³⁰ Alții, sosiți mai târziu, au declarat că „au loc execuții pe gheață, în fața fortului”.³¹ Furioși la culme, marinarii rebeli sfidau plutoanele de execuție. Strigau „Trăiască Internaționala Comunistă!”, „Trăiască Revoluția Mondială!”

*Revoluția se autodevorează. Trupele lui
Tuhacevski zdrobind revolta din Kronstadt.
(Topfoto/Sputnik)*

Concluzii

DISCIPOLUL DIAVOLULUI

Albii au pierdut războiul civil în mare parte din cauza inflexibilității lor, inclusiv a refuzului de a lua în calcul reforma agrară la momentul oportun sau de a acorda autonomie naționalităților din Imperiul Țarist. Administrația lor civilă a fost atât de incapabilă, încât de-abia și-a făcut simțită prezența. Paradoxal, Albii au pierdut și din motive foarte asemănătoare cu cele ale stângii, perdanta Războiului Civil din Spania peste mai puțin de două decenii. În Spania, alianța antifascistă refractară a Republicii nu putea spera să învingă regimul militarizat, disciplinat, al lui Franco. În Rusia, o alianță total incompatibilă între revoluționarii socialiști și monarhiștii

reacționari avea puține șanse împotriva unei dictaturi comuniste neclintite.

În ambele cazuri, extremele s-au devorat reciproc, cercul vicios al retoricii și violenței ducând la ascensiunea lui Hitler și la al Doilea Război Mondial. De prea multă vreme cădem în greșeala de a discuta despre războaie ca despre o entitate unică, când, de fapt, ele sunt un conglomerat de conflicte diferite, resentimente naționale amestecate, ură etnică și luptă de clasă. Iar când vine vorba de războaie civile, există și o confruntare între centralism și regionalism și, pe de altă parte, între autoritarism și libertarianism. Ideea unui război civil pur „rusesc” este o altă simplificare eronată, care, recent, l-a făcut pe un istoric să-l numească „un război mondial condensat”.¹

Mai mulți istorici au subliniat, pe drept cuvânt, că Revoluția din Februarie 1917 nu a provocat o contrarevoluție. Răsturnarea regimului țarist a produs o largă varietate de reacții în interiorul fostei clase conducătoare: resemnare în fața evenimentelor, amărăciune în fața incompetenței și a încăpățănării curții imperiale, cât și un optimism inițial printre membrii ei mai idealști și mai liberali. Cea mai mare parte din nobilime și burghezie a susținut guvernul provizoriu în speranța că acesta măcar va evita excesele reprobabile și nu va diviza țara. Absența inițială a oricărei încercări de a riposta s-a datorat nu atât de mult apatiei, cât senzației că foarte puțin din *ancien régime* merita apărut. Hotărârea de a rezista s-a cristalizat de-abia în timpul verii, când programul bolșevic a polarizat opinia publică. Problema este importantă când o raportăm la originile războiului civil, care a dus la moartea a

aproape 12 milioane de persoane, la sărăcie lucie în întreaga țară și la suferințe inimaginabile.

Konstantin Paustovski deplângea șansa pierdută a schimbării democratice. „Aerul idilic al primelor zile ale Revoluției dispărea. Lumi întregi se cutremurau și se prăbușeau la pământ. Cei mai mulți intelectuali își pierdeau capul, acea măreață intelectualitate rusă umanistă zămislită de Pușkin și Herzen, de Tolstoi și Cehov. Știuse cum să creeze înalte valori spirituale, dar, cu câteva excepții, s-a dovedit neputincioasă în a organiza statul.”²

Valorile spirituale nu au avut nici o șansă în fața unei hotărâri fanatice de a le distruge pe toate cele care aparțineau trecutului, bune sau rele. Nici o țară nu poate scăpa de fantomele trecutului, Rusia în primul rând. Scriitorul și criticul Viktor Șklovski îi compara pe bolșevici cu discipolul diavolului care, într-un vechi basm rusesc, se lăuda că știe cum poate întineri un bătrân. Ca să-i redea tinerețea, trebuia mai întâi să-l ardă complet. Așa că discipolul i-a dat foc, pentru ca mai apoi să-și dea seama că nu-l poate reînvia.

Războaiele fratricide nu au cum să nu fie pline de cruzime din cauza lipsei unor linii ale frontului bine definite, din cauza extinderii lor instantanee în viața civilă, ca și din cauza urii și a suspiciunilor teribile pe care le creează. Luptele de pe întreg teritoriul eurasiatic au fost violente dincolo de orice închipuire, mai ales cruzimea incalificabilă a atamanilor cazaci în Siberia. Până și politicianul ultraconservator V.V. Șulghin credea că unul dintre motivele de căpătâi ale eșecului Albilor a fost „colapsul moral” – faptul că s-au purtat la fel de scandalos ca și dușmanii bolșevici.³ A existat totuși o diferență

subtilă, dar importantă. Mult prea des Albii au reprezentat omul în ipostaza lui cea mai feroce. Dar la capitolul barbariei umane bolșevicii au fost imbatabili.

Glosar

anarhism Ideologia antistatală și stâng-libertariană care a înflorit în Rusia și Spania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și s-a opus aproape cu aceeași înverșunare marxismului și bolșevismului, ca și țarismului și capitalismului.

bolșevic Vezi RSDLP.

burjui Termenul folosit de revoluționari pentru un membru al burgheziei, considerat a fi antirevoluționar.

cadeți Cadeții, sau CD, au fost membri ai *Konstituționno-demokraticeskaia partiia*, partid de centru-dreapta.

Ceka Acronimul pentru *Vserossiiskaia cirezvîciainaia komissiiia po borbe s kontrrevoliuției i sabotajem*. Aceasta a fost Comisia Extraordinară pentru Întreaga Rusie destinată să combată contrarevoluția, specula și sabotajul, înființată de Feliks Dzerjinski și ulterior devenită OGPU, NKVD și KGB.

chioha Tunica purtată de cazaci sau de caucazieni, cu cartușiere purtate în diagonală pe piept.

esaul Căpitan în cavaleria cazacă, aflat la comanda unui divizion/*sotnie*, în general cu un efectiv de 100 de oameni.

izbă Casă țărănească sau din bârne de lemn specifică Rusiei.

junkerii Cadeți, în general cu vârstele între 12 și 17 ani, de la școlile militare care s-au ridicat în ajutorul Guvernului Provizoriu și împotriva bolșevicilor cu puțin înainte de Revoluția din Octombrie.

Krug Adunarea cazacilor de pe Don care a proclamat o Republică independentă a Donului în mai 1918, odată cu alungarea administrației sovietice și a susținătorilor Gărzilor Roșii.

menșevik Vezi RSDLP.

OSVAG Acronimul pentru *OSVedomitelnoe Aghentsvo*, agenția de informații sau instrumentul propagandistic al Armatei Voluntarilor și apoi al Forțelor Armate din sudul Rusiei.

RSDLP În 1903, Partidul Social-Democrat al Muncii din Rusia s-a împărțit între facțiunea (minoritară) a așa-numiților menșevici, condusă de Iulius Martov, și facțiunea bolșevicilor, condusă de Vladimir Lenin.

RSFSR Republica Socialistă Federativă Sovietică Rusă, proclamată de cel de-al V-lea Congres al Sovietelor din Întreaga Rusie în iulie 1918. În ianuarie 1924 a devenit Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste.

sotnie O unitate militară, sau divizion, de 100 de cazaci, deși termenul a fost folosit și în

ciornaia sotnia – „sutele negre”,
reacționarii antisemiți, sprijiniți
de țarul Nicolae al II-lea.

soviet Un comitet alcătuit inițial din delegați ai
muncitorilor și soldaților revoluționari.
După ce au reușit să controleze
sovietele principale, în toamna 1917,
bolșevicii le-au transformat în organe
administrative care îndeplineau ordinele
guvernului lor, respectiv Sovnarkomul.

Sovnarkom Acronimul pentru *Sovet Narodnîh
Komissarov*, Consiliul Comisarilor
Poporului, în esență cabinetul
de miniștri al bolșevicilor, condus de
Lenin.

SR Partidul Revoluționar Socialist, alcătuit mai
ales din țărani, s-a împărțit în toamna lui
1917 în revoluționarii socialiști de
stânga și revoluționarii socialiști de
dreapta, revoluționarii socialiști de
stânga sprijinindu-i pe bolșevici în
speranța că Lenin va duce la bun sfârșit
reforma agrară cerută de ei. Când au
aflat că fuseseră înșelați, s-au răzvrătit
fără succes în anul următor.

staniță O așezare cazăcească de mărimea unui
sat sau a unui târg.

taceanka O căruță sau o droșcă rapidă, cu patru
roți, pe care era montată o mitralieră și
care era folosită asemenea unui car
roman, fiind trasă de doi sau trei cai. De
obicei, echipajul era format dintr-un
vizitiu și un mitralior, uneori însă mai
erau încă doi-trei luptători.

Verzii Grupuri de partizani alcătuite din dezertori
și din cei care s-au sustras recrutărilor

efectuate de bolșevici sau de Albi. Au fost numiți Verzi fiindcă se ascundeau în păduri.

Mulțumiri

Firește, un proiect de asemenea amploare a depins în mare măsură de ajutorul multor persoane din diverse țări, cărora le sunt profund recunoscător. În Polonia, Anastazja Pindor mi-a furnizat, din nou, informații prețioase din arhive și biblioteci. Michael Hödl a adunat materiale la Viena, iar în Ucraina, Aleksei Stațenko și Oleksii Ivașin au consultat arhivele din Kiev. În clipa în care scriu aceste rânduri, Oleksii este medic/pușcaș în Batalionul 10 Pușcași Independenți din apărarea teritorială. La Stanford am fost ajutat de Sarah Patton, de la Arhivele Institutului Hoover, și îndrumat spre anumite surse de profesorul Norman Nimark și de Anatol Shmelev, custodele scrierilor lui Robert Conquest despre Rusia. De asemenea, le sunt recunoscător lui Allen Packwood și colectivului său de la Centrul de Arhive Churchill din Cambridge, cât și Centrului Liddell's Hart pentru Arhive Militare de la King's College, Londra.

Cea mai importantă contribuție a venit din partea prietenei, istoric și ea, dr. Liubov Vinogradova, cu care am colaborat prima dată acum 28 de ani, când am început documentarea pentru *Stalingrad*. Această carte, care îi este dedicată, nu ar fi fost posibilă fără cercetarea atâtor arhive în ultimii cinci ani și fără materialele selectate cu atâta inspirație.

Le sunt îndatorat multor altor persoane pentru indicarea celor mai relevante surse, inclusiv lui Anne Applebaum, Sebastian Cox, Angelica von Hase, sir Max Hastings, James Holland, Sue Lucas, Hugo Vickers și Antony Wynn. Orlando Figes, sir Rodric Braithwaite și dr. Vinogradova au acceptat fără rezerve să citească prima versiune și să corecteze greșelile. Desigur, cele rămase îmi aparțin în întregime.

Am avut mare noroc cu redactorii de la Editura Weidenfeld & Nicolson, îndeosebi cu Alan Samson, care mi-a înlesnit abordarea unui subiect pe care, cu strângere de inimă, îl abandonasem cu peste 30 de ani în urmă. Maddy Price a fost redactorul ideal, total dedicat, venind cu sugestii excelente pentru finalul cărții, iar Clarissa Sutherland a coordonat întregul proces într-o manieră exemplară. În Statele Unite, Brian Tart și Terezia Cicel mi-au fost de mare folos la Editura Viking, cum, desigur, mi-a fost și Robin Straus, agentul meu literar din New York. Andrew Nurnberg, prietenul și agentul meu literar de aproape 40 de ani, mi-a fost un tovarăș de nădejde prin lumea cărților, dar în primul rând, mulțumirile mele la superlativ se îndreaptă spre Artemis, sfetnicul și redactorul meu neprețuit.

Canterbury
aprilie 2022

Abrevieri

AFSB-RB Arhiv Upravleniia Federalnoi slujbî
bezopastnosti po Respublike Buriatii,
Arhiva Directoratului Serviciului de

Securitate Federal din Republica
Buriată, Ulan Ude, Buriatia

ASF-ARLM Arhivele Fundației Soljenițin,
Biblioteca de Memorialistică a Întregii
Rusii, Moscova

BA-CU Arhiva Bakhmeteff, Columbia University,
New York

CAC Arhivele Churchill, Churchill College,
Cambridge

CAW-WBH Centralne Archiwum Wojskowe –
Wojskowe Biuro Historyczne (Arhivele
Militare Centrale), Varșovia

DASBU Derjavnîi arhiv slujbî bezpecinî Ukrainî,
Departamentul de Arhive al Serviciului
de Securitate al Ucrainei, Kiev

GAI Gosudarstvennîi arhiv Irbit, Arhiva de Stat
Irbit

GAIO Gosudarstvennîi arhiv Irkutskoi oblasti,
Arhiva de Stat din oblastul Irkutsk

GAKK Gosudarstvennîi arhiv Krasnoiarskogo
Kraia, Arhiva de Stat a regiunii
Krasnoiarsk

GARF Gosudarstvennîi arhiv Rossiiskoi federații,
Arhiva de Stat a Federației Ruse

GARO Gosudarstvennîi arhiv Rostovskoi oblasti,
Arhiva de Stat din oblastul Rostov,
Rostov-pe-Don

GASO Gosudarstvennîi arhiv Sverdlovskoi oblasti,
Arhiva de Stat a organelor
administrative din oblastul Sverdlovsk,
Ekaterinburg

HIA Arhivele Institutului Hoover, Stanford, CA

IHR Institutul de Cercetări Istorice, Londra

IWM Muzeul Imperial al Războiului

JSMS Jurnalul de Studii Militare Slave

KA-KM Kriegsarchiv Kriegsministerium, Viena

KCF Fundacja Ośrodku KARTA, Fundația
Centrului Karta, Varșovia

KCLMA King's College Londra, Arhiva Militară
Liddell Hart

LCW Lenin, V.I., Opere complete, 45 vol.,
Moscova, 1960–1970

NAM Muzeul Național al Armatei, Londra

NZh *Novaia Jîzni (Viața nouă)*, Maksim Gorky,
*Untimely Thoughts: Essays on
Revolution, Culture and the Bolsheviks,
1917–1918*, New York, 1968

Oe-StA-KA Österreichisches Staatsarchiv –
Kriegsarchiv, Arhivele de Stat ale
Austriei – Arhivele de Război, Viena

OGAChO Obedinennîi gosudarstvennîi arhiv
Celiabinskoi oblasti, Arhiva de Stat
Consolidată a oblastului Celiabinsk

OR-RGB Otdel rukopisei – Rossiiskaia
gosudarstvennaia biblioteka,
Deaprtamentul de Manuscrise,
Biblioteca Rusă de Stat, fostă
Biblioteca de Stat Lenin, Moscova

PIA Arhivele Institutului Piłsudski, New York

RACO Operațiuni ale Armatei Roșii. Bubnov, A.S.;
Kamenev, S.S.; Tukhachevskii, M.N.;
Eideman, R.P. (ed.); *The Russian Civil
War 1918–1921 – An Operational-
Strategic Sketch of the Red Army's
Combat Operations*, Havertown, PA,
2020

RGALI Rossiiskii Gosudarstvennîi Arhiv Literaturî
i Iskusstva, Arhiva de Stat a Rusiei de

Literatură și Artă, Moscova

RGASPI Rossiiskii Gosudarstvennii Arhiv
Soțialno-Politieskoi Istorii, Arhiva de
Stat a Rusiei de Istorie Politică și
Socială, Moscova

RGAVMF Rossiiskii Gosudarstvennii Arhiv
Voenno-Morskogo flota, Arhiva de
Stat a Marinei Ruse, Sankt-Petersburg

RGVA Rossiiskii Gosudarstvennii Voennii Arhiv,
Arhiva Militară de Stat a Rusiei,
Moscova

RGVIA Rossiiskii Gosudarstvennii Voenno-
Istoričeskii Arhiv, Arhiva de Stat a
Istoriei Militare Ruse, Moscova

THRR Trotsky, Leon, *History of the Russian
Revolution*, Londra, 2017

TNA, Arhivele Naționale, Kew

TsA FSB Tsentralnii arhiv Federalnoi Slujbî
Bezopasnosti, Arhiva Centrală a FSB,
Moscova

TsDNITO Tentr dokumentații noveișei istorii
Tambovskoi oblasti, Centrul de
Documentare pentru Istoria Modernă,
oblastul Tambov

TsGAORSS Gosudarstvennii Arhiv Oktiabrskoi
Revoluții i Soțialisticeskogo
Stroitelstva, Arhiva de Stat
Centrală pentru Revoluția din
Octombrie și Construcția Sovietică,
Moscova

TsGASO Tsentralnii Gosudarstvennii Arhiv
Samarskoi Oblasti, Arhiva Centrală de
Stat a oblastului Samara

TsNANANB Тэнтралнйі Научинйі Архив Нацйоналноі
Акадэміі Наук Беларусі, Архіве
Штэйініфіке Сэнтрале але Акадэміі
Нацйонале де Штэйініфе дін Беларус,
Мінск

VIZh *Voенno-istoriceskii jurnal*

WiR *Wavell in Russia*, ed. Owen Humphrys,
publicată în regie proprie, 2017

N.B. În cazul majorităţii arhivelor ruse, formatul indică şi referinţa; de exemplu GARF 4949/1/3/174, înseamnă Arhiva de Stat a Federaţiei Ruse, fond 4959, opis 1, delo 3 şi p. 174.

Note

Cuvânt-înainte

1. CAC-CHAR 1/3/20–21
2. Ibid.
3. Consuelo Vanderbilt Balsan, *The Glitter and the Gold*, p. 125
4. CAC-CHAR 1/3/20–21
5. WiR, p. 13
6. Ibid., p. 11
7. Ibid., p. 4
8. „Teffi” (Nadejda Lohviţkaia), *Rasputin and Other Ironies*, p. 75
9. NZ-UT, nr. 35, 30/5/1917
10. Armata a 2-a, RGVIA 7789/2/28
11. *The Captain’s Daughter*, p. 203
12. Cit. Charlotte Hobson (ed.), M.E. Saltykov-Shchedrin, *The History of a Town*, p. xiii
13. Douglas Smith, *Former People*, p. 35
14. NZ-UT, nr. 35, 30/5/1917

PARTEA I: 1912–1917

Capitolul 1

1. Maksim Gorki, NZ-UT, nr. 4, 22/4/1917
2. Pentru o descriere excelentă, vezi Dominic Lieven, *Towards the Flame*, pp. 313–342
3. Allan K. Wildman, *The End of the Russian Imperial Army*, vol. 1, p. 113
4. NZ-UT nr. 4 22/4/1917
5. V.P. Kravkov, 14/5/1916, *Velikaia voina bez retuși: Zapiski korpusnogo vracea*, p. 222
6. RGVIA 2067/1/2932/228
7. RGVIA, 2067/1/2931/465
8. RGVIA 2031/2/533/38
9. Kravkov, pp. 202–203
10. RGVIA 12067/1/ 2935/348–9
11. Ibid.
12. RGVIA 2007/1/26/170
13. Kravkov, 14/5/16, p. 243
14. Kravkov, 11/10/16, p. 268
15. Kravkov, p. 272
16. V.V. Shulgin, *Days of the Russian Revolution – Memoirs from the Right*, p. 51
17. Ibid., pp. 53–54
18. Sean McMeekin, *The Russian Revolution*, pp. 78–79
19. RGVIA 2067/1/2937/172
20. WiR, 47
21. Shulgin, p. 69
22. Kravkov, p. 204
23. V.B. Shklovsky, *Sentimental Journey*, pp. 8–9
24. V.V. Fedulenko, HIA 2001C59
25. Kravkov, p. 277

Capitolul 2

1. D.N. Tihobrazov, BA-CU 4078150
2. K.I. Globachev, BA-CU 4077547
3. M.F. Skorodumov, în colecția lui Michael Blinov, HIA 2003C39 9/12
4. Peter Kenez, „A Profile of the Pre-Revolutionary Officer Corps”, *California Slavic Studies*, vol. 7, 1973, p. 147; Allan K. Wildman, *The End of the Russian Imperial Army*, vol. 1, pp. 100–102.
5. Maurice Paléologue, *Le crépuscule des Tsars*, p. 556
6. Ibid., p. 557
7. Ibid., pp. 562–563

8. George Buchanan, *My Mission to Russia*, vol. 2, p. 44
9. Paléologue, p. 563
10. Ibid, p. 47
11. Ibid., p. 564
12. Shultz, ASF-ARLM 1/R-145, p. 129
13. Paléologue, p. 586
14. Globachev, BA-CU 4077547, p. 16
15. Ibid.
16. Shklovsky, pp. 7–9
17. Vezi Ruthchild, Rochelle Goldberg. „Women and Gender in 1917“, *Slavic Review*, toamna 2017, vol. 76, nr. 3, pp. 694–702
18. Anonim, ASF-ARLM E-100, 1/1/310/3
19. Serghei Prokofiev, *Dnevnik*, 24/2/1917
20. Cit. Richard Pipes, *The Russian Revolution*, p. 275
21. Louis de Robien, *Journal d'un diplomate en Russie, 1917–1918*, p. 10
22. Ibid.
23. Ibid., p. 12
24. Globachev, BA-CU 4077547
25. Robien, p. 11
26. Vladimir Zenzinov. *Iz jîzni revoluționera (Din viața unui revoluționar)*, p. 11
27. Vladimir Nabokov, *Speak Memory*, p. 71
28. Paléologue, p. 587
29. Robien, p. 13
30. Ibid., p. 14
31. Wildman, *The End of the Russian Imperial Army*, vol. 1, p. 143
32. Tihobrazov, BA-CU 4078150
33. Cit. Pipes, *Russian Revolution*, p. 282.
34. Brian Moynahan, *Comrades 1917*, p. 95
35. Ibid., p. 201
36. Shklovsky, p. 188
37. Buisson (ed.), *Journal intime de Nicholas II*, p. 57
38. Globachev, BA-CU 4077547
39. Ibid.
40. Tihobrazov, BA-CU 4078150

Capitolul 3

1. Prokofiev, *Dnevnik*, 28/2/1917
2. Eduard E Dune, BA-CU 4077481
3. Prokofiev, *Dnevnik*, 28/2/1917

4. Wildman, *The End of the Russian Imperial Army*, vol. 1, pp. 153–154
5. Buisson (ed.), p. 58
6. Shulgin, p. 129
7. Tihobrazov, BA-CU 4078150
8. Ibid.
9. Ibid.
10. Jurnalul marelui duce Andrei Vladimirovici, GARF 650/1/55/83–154
11. Buisson (ed.), p. 59
12. Raskolnikov, *Kronstadt and Petrograd in 1917*, i.,1
13. Cit. Donald Crawford, „The Last Tsar”, în Brenton (ed.), *Historically Inevitable? Turning points of the Russians Revolution*, p. 88; și Pipes, *Russian Revolution*, p. 319–320
14. Buisson (ed.), p. 59

Capitolul 4

1. Prokofiev, *Dnevnik*, 1/3/1917
2. Cit. Helen Rappaport, *Caught in the Revolution*, p. 99
3. A.I. Boiarcikov, *Memorii*, p. 39
4. Marele duce Andrei Vladimirovici, GARF 650/1/55/83–154
5. Shulghin, p. 135
6. Zenzinov, p. 39
7. Anonim, ASF-ARLM E-100, 1/1/310/12
8. Shulghin, p. 119
9. Cit. Pipes, *Russian Revolution*, p. 303; Globachev, BA-CU 4077547
10. Evguénia Iaroslavskaia-Markon, *Revoltée*, p. 28
11. Jurnalul Elenei I. Lakier, BA-CU 4077740
12. Kravkov, p. 295
13. Marele duce Andrei Vladimirovici, GARF 650/1/55/83–154
14. Tihobrazov, BA-CU 4078150
15. Konstantin Paustovsky, *The Story of a Life*, p. 464
16. Aleksei Oreșnikov, *Dnevnik*, 1/3/1917, p. 108
17. Paustovsky, p. 489
18. Comandantul Oliver Locker-Lampson, divizia autoblindate RNAS, CAC-CHAR 2/95/2–36
19. Kravkov, p. 297
20. Cit. Wildman, vol. 1, p. 242
21. Tihobrazov, BA-CU 4078150
22. WiR, p. 14; vezi și Wildman, vol.1, p. 368, n. 64

23. Maksim Kulik, *Kubanskii Sbornik*, n. 6, 22/9/2015, ASF-ARML
24. General-maior V.N. v. Dreier, BA-CU 4077478, pp. 317–318
25. Locker-Lampson, CAC-CHAR 2/95/2–36
26. Wildman, vol. 1, p. 211
27. Locker-Lampson, CAC-CHAR 2/95/2–36
28. Evan Mawdsley, *The Russian Revolution and the Baltic Fleet*, p. 16
29. Mawdsley, p. 1
30. Raskolnikov, *Kronstadt and Petrograd in 1917*, vol. 2, p. 1
31. Lakier, BA-CU 4077740
32. Mahonin, BA-CU 4077787

Capitolul 5

1. Herzen, *From the Other Shore*, Londra, 1956, p. 124
2. Isaiah Berlin, introducere la *From the Other Shore*, p. xv.
3. Ransome, *Autobiography*, p. 275
4. Cit. Victor Sebestyen, *Lenin the Dictator*, p. 273
5. LCW, vol. 24, pp. 19–26; *Pravda*, 7 aprilie 1917
6. Robert Service, *Lenin*, p. 264
7. LCW, vol. 24, pp. 19–26
8. „Teffi“, *Rasputin*, pp. 105–107
9. A.A. Brusilov, cit. Orlando Figes, *A People's Tragedy*, pp. 379–380
10. Kravkov, p. 316
11. RGVIA 2031/1/1181/330
12. Cit. Orlando Figes, *Peasant Russia Civil War*, pp. 41–42
13. Douglas Smith, *Former People*, p. 94
14. Douglas Smith, pp. 105–107; pentru o altă versiune, mai puțin credibilă, G.A. Rimski-Korsakov, *Rossia 1917 v ego-dokumentah*, p. 121
15. Website Natalia Mihailova „Family Archive“ www.domarchive.ru
16. I.F. Najivin, *Zapiski o revoliuții*, p. 238
17. Paustovsky, p. 485
18. Kravkov, p. 312
19. Shklovsky, p. 60
20. Cit. N.N. Sukhanov, *The Russian Revolution 1917*, p. 361
21. Kravkov, p. 329
22. Ibid.
23. Wildman, vol. 1, p. 358, n. 44
24. Rudolf Rothkegel, *Bundestiftung zur Aufarbeitung der SED-Diktatur*, Berlin

25. Shklovsky, p. 34
26. Kravkov, p. 329
27. Ibid.
28. M.F. Skorodumov, HIA 2003C39 9/12
29. Paustovsky, pp. 484–485
30. Lakier, BA-CU 4077740

Capitolul 6

1. CAC-CHAR 2/95/2–36
2. Ibid.
3. Shklovsky, p. 29
4. RGVIA 2067/1/3868/244
5. Sukhanov, p. 380
6. Locker-Lampson, CAC-CHAR 2/95/2–36
7. Ibid.
8. Ibid.
9. Ibid.
10. Prokoviev, *Dnevnik*, 1/7/1917
11. Shklovsky, p. 44
12. Ibid. p. 48
13. Wildman, vol. 2, p. 99
14. Maksim Kulik, *Kubanskii Sbornik*, nr. 6, 22/9/2015, ASF-ARML
15. Locker-Lampson, CAC-CHAR 2/95/2–36
16. Vezi McMeekin, pp. 165–169
17. Sukhanov, p. 429
18. Ibid., p. 431
19. S.A. Smith, *Russia in Revolution – An Empire in Crisis*, p. 143
20. Prokofiev, *Dnevnik*, 1/7/1917
21. Raskolnikov, VII.1
22. Ibid.
23. Raskolnikov VII.2
24. Ibid.
25. NZ-UT, nr. 74, 14/7/1917
26. Raskolnikov, VII.2
27. Globachev, 5/7/1917, BA-CU 4077547; Pipes, *Russian Revolution*, p. 412
28. Service, *Lenin*, pp. 282–283

Capitolul 7

1. Aleksandr Vertinski, *Dorogoi dlinnoi (Lungul drum)*, p. 27
2. Shklovsky, p. 62
3. Buchanan, *My Mission*, vol. 2, p. 173

4. Vezi Figes, *People's Tragedy*, pp. 448–449; Pipes, *Russian Revolution*, pp. 444, 446–447
5. Sukhanov, p. 495
6. Ibid., p. 497
7. Wildman, vol. 2, pp. 134–136
8. Cit. generalul Alekseev într-o scrisoare către Miliukov, 12/9/1917, Colecția Borel, BA-CU 4078202
9. RGAVMF R-21/1/25/37
10. Locker-Lampson către ministrul marinei, 5/12/17, CAC-CHAR 2/95/73–81
11. Dreier, BA-CU 4077478
12. Jurnalul lui Alekseev, Colecția Borel, BA-CU 4078202
13. RGAVMF R-21/1/25–26/36
14. RGAVMF R-21/1/25/26
15. RGAVMF R-21/1/25–26/36
16. Țentroflot către Kerenski, 29/8/1917, RGAVMF R-21/1/25–26/41
17. 30/8/1917, RGAVMF R-21/1/25/59
18. RGAVMF R-21/1/25/15
19. RGAVMF R-21/1/25/23
20. RGVAMF R-21/1/25–26/36
21. RGVAMF R-21/1/25–26/49
22. Maksim Kulik, *Kubanski Sbornik*, nr. 6, ASF-ARML
23. RGAVMF R-21/1/24/10
24. 31/8/1917, RGAVMF R-21/1/24
25. Președintele Țentroflot, Magnitski, RGVAMF R-21/1/25–26
26. Cit. W. Bruce Lincoln, *Passage Through Armageddon*, p. 423
27. Colecția Borel, BA-CU 4078202
28. Abramov de la Țentroflot, RGAVMFR-21/1/25/40
29. Locotenentul Iliin, ASF-ARLM E-27 1/1/109, p. 24
30. Dreier, BA-CU 4077478
31. RGAVMF R-21/1/23/7
32. LCW, vol. 26, p. 25

Capitolul 8

1. John Reed, *Ten Days that Shook the World*, p. 59
2. THRR, p. 749
3. I.I. Serebrennikov, HIA 51004
4. G.A. Rimski-Korsakov, *Rossia 1917 vego-dokumentah*, p. 124
5. LCW, vol. 26, p. 19
6. THRR, p. 681

7. THRR, p. 752
8. THRR, p. 754
9. Documente Dmitri Heiden, HIA 75009
10. Aleksei Oreșnikov, *Dnevnik*, 1/10/17
11. *Rabocii put*, nr. 33, 1917, cit. Pipes, *Russian Revolution*, p. 479
12. THRR, pp. 769–770
13. THRR, p. 685
14. Buchanan, vol. 2, p. 201
15. NZ-UT, nr. 156, 18/10/1917
16. Aleksei Oreșnikov, *Dnevnik*, 16/10/1917
17. Elena Ivanovna, 20/10/1917, BA-CU 4077740
18. THRR, p. 706
19. THRR, p. 765
20. Academia Militară Ivanovski, documente Steveni, KCLMA
21. Boiarcikov, pp. 42–43
22. Service, *Lenin*, pp. 306–307
23. LCW, vol. 26, p. 236
24. Antonov-Ovseenko, *Zapiski o grajdanskoi voine*, pp. 19–20, cit. Lincoln, *Armageddon*, p. 452
25. Knox, *With the Russian Army*, vol. 2, p. 714
26. Zenzinov, p. 59
27. THRR, p. 784
28. S.A. Smith, p. 150
29. NZ-UT, nr. 174, 7/11/1917

Capitolul 9

1. Reed, p. 105
2. Ibid.
3. N.I. Podvoiski, *God 1917*, p. 169, cit. Wildman, vol. 2, p. 304
4. Belov G.A. (et al. ed.), *Doneseniia komissarov Petrogradskogo Voennno-Revoliutionnogo komiteta*, p. 93
5. Belov G.A. (et al. ed.), p. 154
6. Bessie Beatty, *Red Heart of Russia*, p. 226, cit. Pitcher, *Witnesses*, p. 225
7. Belov, p. 154
8. Knox, vol. 2, p. 717
9. M. Philips Price, *My Reminiscences of the Russian Revolution*, p. 154
10. Aleksei Oreșnikov, *Dnevnik*, 26/10/1917
11. Eduard E Dune, BA-CU 4077481
12. Ibid.

13. Ivan Bunin. Ediție completă, vol. viii, *Okaianne dni (Zile blestemate)*, Amintiri. Articole și discursuri. 1918–1953. Moscova, 2000
14. Aleksei Oreșnikov, *Dnevnik*, 1/11/1917
15. Eduard E. Dune, BA-CU 407748
16. Paustovsky, pp. 504–505
17. Dutov, GARF 127/1/3/28
18. Cit. Kuzmin, S. (ed.), *Baron Unghern v dokumentah i - materialah*, p. 270
19. RGASPI 71/33/2209/1
20. L.Tamarov, *Naș Put*, nr. 10, 14 ianuarie 1934
21. *Protokoli zasedanii Soveta narodnih komissarov RSFSR, Noiabr 1917–Mart 1918*, p. 56
22. Figes, *A People's Tragedy*, p. 526
23. RGAVMF R-22/1/5/1
24. Belov G.A. (et al. ed.), pp. 96–100
25. Pipes, *Russian Revolution*, p. 505
26. M.A. Krol, *Pages of My Life*, pp. 187–190
27. Serebrennikov, HIA 51004, p. 40
28. Ibid., p. 61
29. Krol, p. 191
30. Serebrennikov, HIA 51004, p. 46
31. Lakier, BA-CU 4077740
32. Federovski, GAI R-1020/1/2/1–10
33. WiR, p. 30
34. N. Dubakina, BA-CU 4077480
35. 28/11/1917, GARF 127/1/1/34
36. Paustovsky, p. 507
37. Ibid., p. 511

Capitolul 10

1. Paustovsky, p. 513
2. LCW, vol. 26, pp. 28–42
3. Decretul Consiliului Comisarilor Poporului, 28 noiembrie 1917
4. Nicolas Werth, „Crimes and Mass Violence of the Russian Civil Wars, 1918–1921”, *Sciences Po*, 2008
5. Bunyan & Fisher, *Bolshevik Revolution*, p. 225
6. N.K. Nikolaev, 4/12/1917, BA-CU 4077869
7. A. Borman, „In the Enemy Camp”, GARF 5881/1/81/13
8. NZ-UT, p. xxii
9. Cit. Daniel Guerin, *Anarchism: From Theory to Practice*, pp. 25–26
10. RGVA 1304/1/483/86-87; GARO 4071/2/10/21

11. Lakier 17/11/1917, BA-CU 4077740
12. Globachev, BA-CU 4077547, p. 132
13. Lakier 11/12/1917, BA-CU 4077740
14. LCW, vol. 26, p. 374
15. etc., LCW, vol. 26, pp. 404–415
16. GARF 5881/1/81/13
17. Valerii Șambov, *Gosudarstvo i revoluții*, p. 17, cit. Rayfield, *Stalin and his Hangmen*, p. 76
18. Mitrohin (ed.), *Chekisms – A KGB Anthology*, p. xxiii
19. J. Scholmer, *Die Toten kehren zurück*, p. 128
20. Vezi Hickey, Michael C., „Smolensk’s Jews in War, Revolution and Civil War”, în Badcock, Sarah; Novikova, Liudmila G.; și Retish, Aaron B., *Russia’s Home Front in War and Revolution, 1914–22*, vol. 1, *Russia’s Revolution in Regional Perspective*, pp. 185–197
21. Ibid.
22. Pentru revoluționarii socialiști de stânga din Sovnarkom vezi Lara Doude, „«The dictatorship of the democracy»? The Council of People’s Commissars as Bolshevik-Left Socialist Revolutionary coalition government, December 1917–March 1918”
23. Ibid.
24. TsAFSB 1/10/52/5–6, Rabinowitch, p. 88
25. Figes, *A People’s Tragedy*, p. 558
26. Shklovsky, *Sentimental Journey*, p. 74
27. Ibid.
28. Shklovsky, p. 80
29. Ibid., p. 87
30. Ibid., p. 100–101
31. Ibid., p. 102
32. Ibid., p. 110
33. Gorki, NZh, 16 /3/1918
34. Shklovsky, p. 104
35. Vezi Lionel Dunsterville, *The Adventures of Dunsterforce*; Teague-Jones, Reginald, *The Spy who Disappeared – Diary of a Secret Mission to Russian Central Asia in 1918*; Richard H. Ullman, *Anglo-Soviet Relations 1917–21*, vol. I. *Intervention and the War*; documente William Leith-Ross, NAM 1983-12-71-333; TNA FO 371 8204/8205/9357

PARTEA A II-A: 1918

Capitolul 11

1. Zenzinov, p. 97
2. Anonim, ASF-ARML C-15/3/4
3. Zenzinov, p. 99

4. Anonim, ASF-ARML C-15/3/4
5. V.V. Nabokov, pp. 186–187
6. Vezi Melgunov, *Red Terror in Russia, 1918–1923*, pp. 36–38.
7. G.K. Borel, Colecția Borel, BA-CU 4078202
8. Paustovsky, p. 515
9. General-locotenent M.A. Svecin, BA-CU 4078130, 17
10. Lakier, BA-CU 4077740
11. Bunin, p. 38
12. Melgunov, pp. 89–90
13. Nabokov, p. 189
14. Peters, *Izvestiia* 29/8/1919, Melgunov, p. 155
15. Paustovsky, p. 615
16. M.K. Borel, Colecția Borel, BA-CU 4078202; vezi și Globachev, BA-CU 4077547
17. Goldman, *My Disillusionment*, p. 39; cit. Figes, *Tragedy*, p. 605
18. Lakier, BA-CU 4077740
19. Bunin, p. 39
20. Globachev, BA-CU 4077547
21. Heiden, HIA 75009
22. Nazhivin, p. 193
23. Mogilyansky, N.M., *Kiev 1918*, pp. 36–37
24. Ibid.
25. Anonim, ASF-ARLM A-94
26. Mogilyansky, p. 39
27. Ibid.
28. Heiden, BA-CU 75009
29. Gubarev, BA-CU 4077582

Capitolul 12

1. I.G. Fokke, „Na sțene i sa kulisami brestsakoi traghikomedii“, în *Arhiv russkoi revoliuții*, I.V. Hessen (ed.), vol. 20, pp. 15–17, Wheeler-Bennett, *Brest-Litovsk*, pp. 86–87
2. Cit. Wheeler-Bennett, p. 113
3. Ibid., p. 114
4. RGASPI 17/1/405/1–13
5. Wheeler-Bennett, p. 221
6. Cit. ibid., pp. 185–186
7. Hoffmann, vol. 1, pp. 206–207
8. LCW, vol. 24, pp. 135–139
9. Steveni, KCLMA
10. Cit. Steinberg, 18/4/1918, HIA XX692

11. Goltz, p. 48
12. Ibid.
13. Mawdsley, *Baltic Fleet*, p. 150
14. RGAVMF R-96/1/6/118
15. Melgunov, *Red Terror*, p. 38
16. RGAVMF R-96/1/6/124
17. Amintirile lui Ambroży Kowalenko, KCF AW II/1993
18. Cit. Teffi, *Memories*, p. 15
19. Colecția Borel, BA-CU 4078202
20. Serge, *Conquered City*, p. 30
21. Ibid., p. 32

Capitolul 13

1. General-locotenent M.A. Svecin, BA-CU 4078130, p. 2
2. Dune, BA-CU 4077481, p. 77
3. Dune, BA-CU 4077481, p. 86
4. Dune, BA-CU 4077481, p. 92
5. Ibid.
6. Melgunov, *Red Terror*, pp. 88–89
7. Documente Alekseev, Colecția Borel, BA-CU 4078202
8. Mironov, RGVA, 192/6/1/2
9. Svecin, BA-CU 4078130
10. Ibid.
11. Dune, BA-CU 4077481, p. 91
12. Svecin, BA-CU 4078130, p. 26
13. Documente Alekseev, Colecția Borel, BA-CU 4078202
14. Kenezi, *Red Attack*, p. 100
15. 2/5/1918, Documente Alekseev, Colecția Borel, BA-CU 4078202
16. Pavel Konstantinov, GARF 5881/1/106/1–14
17. Mahonin, Cutia 33, BA-CU 4077787
18. Lakier, BA-CU 4077740
19. Nazhivin, p. 199
20. Documente Alekseev, Colecția Borel, BA-CU 4078202
21. Mahonin, BA-CU 4077787, p. 26
22. Svecin, BA-CU 4078130, p. 34

Capitolul 14

1. Lakier, BA-CU 4077740
2. Ibid.
3. Heiden, BA-CU 75009, p. 19
4. Nabokov, p. 190
5. Dreier, BA-CU 4077478, p. 350
6. Teffi, *Memories*, p. 124

7. Paustovsky, p. 567
8. Mogilyansky, p. 77
9. Heiden, HIA 75009
10. Heiden, HIA 75009
11. Svecin, BA-CU 40781309
12. Ibid.
13. Cit. Mark R. Baker, „War and Revolution in Ukraine“, în Badcock (et al. ed.), iii, 1, p. 137
14. Mogilyansky, p. 83
15. M.V. Rodzianko, HIA 27003, Cutia 1
16. Ibid.
17. Ibid.
18. Bruce Lockhart, TNA FO 371/3332/9748
19. Svecin, BA-CU 40781309, p. 55
20. Dune, BA-CU 4077481, p. 95
21. Mironov, RGVA 192/6/1/11
22. Mironov către SKVO (Districtul Militar din Nordul Caucazului) Țarițin, RGVA 1304/1/489/108
23. GARF 5881/1/81/24
24. GARF 5881/1/81/14
25. Cit. Pipes, *Russian Revolution*, p. 617
26. GARF 5881/1/81/14
27. GARF 5881/1/81/51
28. GARF 5881/1/81/16
29. GARF 5881/1/81/18
30. GARF 5881/1/81/25
31. GARF 5881/1/81/29

Capitolul 15

1. 29/6/1918, RGASPI 67/1/96/29
2. Colecția Lund KCLMA
3. 19/7/1918, RGASPI 67/1/96/34
4. LCW xxii, p. 378
5. Cit. Karsten Brüggemann, „National and Social Revolution in the Empire's West“, Badcock (et al. ed.), iii, 1, p. 150
6. Ernest Lloyd Harris, HIA XX072 Cutia 1
7. Jurnalul lui Pierre Janin, 18/9/18, HIA YY239
8. Harris, HIA XX072 Cutia 1
9. Locotenent-colonel Blackwood către general-maior Poole, 14/2/1919, Poole, KCLMA
10. Pavel Konstantinov, GARF 5881/1/106/1
11. GARF 5881/1/106/3
12. Ibid.

13. Nazhivin, p. 200
14. Raport Teague-Jones, „The Russian Revolution in Transcaspia“, TNA WO 106/61; Documente Sinclair, IWM, 67/329/1
15. Harris, HIA XX 072 – 9.23 Cutia 5
16. „The Royal Navy on the Caspian, 1918–1919“, *Naval Review*, 8(1), p. 89
17. William Leith-Ross, NAM 1983-12-71-333
18. „The Royal Navy on the Caspian“, p. 93
19. Teague-Jones, *The Spy who Disappeared*, p. 99
20. „The Royal Navy on the Caspian“, p. 95
21. Teague-Jones, *The Spy who Disappeared*, p. 101

Capitolul 16

1. Harris, HIA XX072 Cutia 1
2. Lenkov, BA-CU 4077747
3. Iakov S. Dvorjet, GARF 127/1/3/15
4. Către secretarul de stat din partea lui Alfred R. Thomson, 16/8/19, HIA XX 072–9.23 Cutia 2
5. GARF 127/1/3/17
6. Ibid.
7. Dvorjet, GARF 127/1/3/21
8. Dvorjet, GARF 127/1/3/28
9. Diterihs, Steveni, KCLMA
10. S. Lubodziecki, „Polacy na Syberji w latach 1917–1920. Wspomnienia“, *Sybirak*, 2/1934, p. 42
11. Serebrennikov, HIA 51004, p. 69
12. Ibid.
13. Către secretarul de stat, Harris, 29/7/1918, HIA XX072 Cutia 1
14. Ibid.
15. Shultz, ASF-ARML R-145
16. Bruce Lockhart, 28/5/1918, TNA FO 371/3332/9748
17. RGVA 39458/1/9/11
18. Paustovsky, p. 540
19. Ibid.
20. Steinberg, HIA XX692
21. Ibid.
22. Cit. Pipes, *Russian Revolution*, p. 640
23. Paustovsky, p. 538
24. Cit. Pipes, p. 641
25. Steinberg, HIA XX692
26. Ibid.
27. Cit. Mawdsley, *The Russian Civil War*, p. 76

28. Ibid.
29. Svecin, BA-CU 40781309, p. 55
30. Buisson (ed.), p. 204
31. Helen Rappaport, *Ekaterinburg*, p. 36
32. Buisson (ed.), p. 210
33. Expoziție în Ural, ASF-ARLM
34. Buisson (ed.), p. 212
35. Figes, *Tragedy*, p. 641

Capitolul 17

1. Vasily Mitrokhin [ed.], „*Chekisms*” – *A KGB Anthology*, pp. 65–69
2. 9/9/1918, RGASPI 67/1/95/134
3. Globachev, BA-CU 4077547
4. Melgunov, *Red Terror*, pp. 40–41
5. RGASPI 67/1/95/31
6. Săptămânalul Ceka, 20 octombrie (nr. 5), cit. Melgunov, p. 21
7. Grigori Aronson, *Na zare krasnogo terrora*, p. 46
8. Secția cazacă a VTsIK, Danilov, GARF. 1235/83/8/43–52
9. TsA FSB RF S/d N-217. T.D S. pp. 149–153
10. Mitrokhin (ed.), *Chekisms*, p. 72
11. Cit. Rayfield, p. 71; *Pravda* 25/12/1918
12. Colecția Borel, BA-CU 4078202

Capitolul 18

1. GARF 127/1/8/1–2
2. Scrisoare de la Raskolnikov către Reisner, cit. Cathy Porter, *Larissa Reisner*, p. 54
3. Cit. Bruce Lincoln, *Red Victory*, p. 188
4. Ibid., p. 59
5. Zenzinov, *Iz jizni revoliuționera*, p. 134
6. RACO, p. 52
7. RGVA 39458/1/7/2
8. GARF 127/1/3/66
9. Prokofiev, *Dnevnik* 26/11/1918
10. WiR, p. 72
11. Expoziție în Ural, ASF-ARLM
12. Boiarcikov, *Vospominaniia*, p. 50
13. Olga Horoshilova, „Red Revolutionary Breeches”, *Rodina*, nr. 10, 2017
14. Oe-StA-KA FA AOK OpAbt Akten, Heimkehrergruppe 1918 K358 130078

15. Major F. Reder Ritter von Schellmann, Oe-StA-KA NL F Reder, 763 (B, C) B763
16. Oe-StA-KA FA AOK OpAbt Akten, Heimkehrergruppe 1918 K358 130055
17. Oe-StA-KA, 10 7/7–862, cit. Wurzer, Georg, *Die Kriegsgefangenen der Mittelmächte in Russland im Ersten Weltkrieg*, Viena, 2005, p. 465
18. Wurzer, p. 111
19. Jansen, Marc, „International Class Solidarity or Foreign Intervention? Internationalists and Latvian Rifles in the Russian Revolution and the Civil War“, *International Review of Social History*, 31(1) (1986), p. 79
20. I. Bernshtam, „Storoni v grajdanskoi voine, 1917–1922 gg“, în *Vestnik Russkogo Kristianskogo Dvijeniia*, 128 (1979), p. 332.
21. Alexander Lukin, *The Bear Watches the Dragon*, p. 60
22. GAKK R-53/1/3/41
23. Nikolai Karpenko, *Kitaiskii leghion: uceastie kitaitev v revoliuționnîh sobîtiiah na territorii Ukraini, 1917–1921 gg. (Legiunea chineză: Participarea chinezilor la evenimentele revoluționare de pe teritoriul Ucrainei, 1917–1921)*, p. 323
24. Aleksandr Larin, „Red and White, Red Army from the Middle Kingdom“, *Rodina*, 7 (2000)
25. Șipițin, Feodor, în *V boiah i pohodah (În bătălii și în marș)*, 1959, p. 504
26. Ibid.
27. Karpenko, *Kitaiskii leghion*, p. 323
28. Telegramă 10/8/1918, expoziție în Ural, ASF-ARLM
29. Șeful secției politice a comandamentului sectorului de nord-est 13/8/1918, RGAVMF R-96/1/6/92–9
30. RGAVMF R-96/1/6/97
31. Reisner, *Letters from the Front*, Moscova, 1918, cit. Serge, *Year One*, p. 334
32. Serge, *Year One*, p. 335
33. Andrei Svertsev, „Tragedy of a Russian Bonaparte“, 16/4/2013, *Russkii Mir*
34. RGAVMF R-96/1/6/70
35. Colonel Jan Skorobohaty-Jakubowski, „Jak legjoniści sybiracy zamierzali porwać Trockiego?“, *Sybirak*, 2(10) (1936), pp. 56–60
36. RGVA 39458/1/8/1; vezi și *Izvestiia*, nr. 41, 22/2/1919
37. Shultz, ASF-ARML R-145
38. Ibid.
39. RGVA 39458/1/8/2

Capitolul 19

1. Către comisarul militar al poporului Sklianski, RGAVMF R-96/1/13/234
2. RGAVMF R-96/1/13/285
3. 28/9/1918, RGVA 39458/1/5/36
4. GARF 127/1/3/77
5. GARF 127/1/3/78
6. Serebrennikov, HIA 51004,125
7. Serebrennikov, HIA 51004,130
8. Serebrennikov, HIA 51004,113
9. Serebrennikov, HIA 51004,117
10. RGVA 39458/1/5/33
11. Ibid.
12. Expoziție în Ural, ASF-ARLM
13. S.A. Zaborski, 19/8/1927, OR RGB 320/18/1/27
14. OR RGB 320/18/1/26
15. Ibid.
16. Zenzinov, *Iz jîzni revoliuționera*, p. 143
17. Serebrennikov, HIA 51004, p. 154
18. Ibid.
19. Fedulenko, HIA 2001C59
20. Serebrennikov, p. 162
21. Telegramă de la miniștrii KOMUCea 18/11/1918, GARF 193/1/1/18
22. Zenzinov, p. 154
23. Documente Lyon, Crucea Roșie SUA, HIA 74096
24. HIA XX546
25. GARF 193/1/6/19
26. Kolceak, 24/11/1918, GARF 195/1/18/1
27. GARF 193/1/3/19
28. Telegramă de la Morris către Harris, 23/12/1918, Harris, HIA XX072–9.23 Cutia 5
29. Steveni, KCLMA
30. Serebrennikov, HIA 51004, p. 173
31. Yuexin Rachel Lin, „White Water, Red Tide: Sino-Russian Conflict on the Amur, 1917–20”
32. Fedulenko, HIA 2001C59
33. 13/12/1918, RGVA 39458/1/5/38
34. S. Lubodziecki, „Polacy na Syberji w latach 1917–1920. Wspomnienia II”, *Sybirak*, 3–4 (1934), pp. 5–18
35. Raport asupra situației de Józef Targowski, Împuternicit al Republicii Polonia în Siberia, PIA 701-002-024-337
36. Jurnalul lui Janin, HIA YY239
37. Serebrennikov, p. 183

38. Jurnalul lui Janin, 26–31/12/1918, HIA YY239
39. Feodor Șipițin, „V Odnom Stroiu”, pp. 498–513
40. Zonov, comisar militar al brigăzii 5, RGASPI 67/1/99/44
41. Feodor Șipițin, „V Odnom Stroiu”, p. 513

Capitolul 20

1. 7/11/1918, TNA FO 371/3337/9829
2. Kulik, *Kubanski Sbornik*, 6 (22/9/2015), ASF-ARML
3. N. Dubakina, BA-CU 4077480
4. Maxim Kulik, *Kubanskii sbornik*, 6 (22/9/2015)
5. Svecin, BA-CU 4078130/63
6. Lakier, BA-CU 4077740
7. Grișin Almazov în Odesa, Globachev, BA-CU 4077547/149
8. Ibid., p. 150
9. Ibid.
10. Dune, BA-CU 4077481/101
11. Ibid., p. 103
12. Ibid., p. 107
13. Erast Cevdar, BA-CU 4077432
14. Ibid.
15. Makarov, Pavel, *Adjutant gheerala Mai-Maevskogo (Aghiotantul generalului Mai-Maevsky)*, p. 28
16. Paustovsky, p. 640
17. DASBU 6/68112/FP
18. S.I. Mamontov, BA-CU 4077797
19. Ibid.
20. Teague-Jones, p. 104
21. Ibid., p. 120
22. Ibid., p. 121
23. Vezi Taline Ter Minassian, *Reginald Teague-Jones: Au service secret de l'empire britannique*; Teague-Jones, pp. 204–216; Richard H. Ullman, *Anglo-Soviet Relations 1917–21*, vol. 1, *Intervention and the War*, Princeton, p. 324; TNA FO 371 8204/8205/9357
24. *The Naval Review*, 8, p. 219
25. Teague-Jones, p. 195
26. Ibid., p. 200

Capitolul 21

1. Brüggemann, „National and Social Revolution in the Empire's West”, în Badcock (et al. ed.), p. 155
2. Raskolnikov, *Rasskazî Micimana Ilin (Povestiri de locotenentul Ilin)*, p. 14

3. Ibid.
4. Raskolnikov, *Ilin*, p. 18
5. Ibid.
6. Shklovsky, p. 195
7. CIGS către Cabinet, 23/7/1919, CAC-CHAR 16/19/38
8. RGAVMF R-96/1/13/195
9. Jurnalul căpitanului William Serby, KCLMA
10. Sir Robert Hamilton Bruce Lockhart, 1/11/1918, TNA FO 371/3332/9748
11. TNA FO 371/3337/9829
12. Ibid.
13. CAC-CHAR 16/11/4
14. CAC-CHAR 2/106/178–9

PARTEA A III-A: 1919

Capitolul 22

1. Cit. George Leggett, *The Cheka: Lenin's Political Police*, p. 252
2. Vladimir Alexandrov, *To Break Russia's Chains*, p. 535
3. WSC către DLG, CAC-CHAR 16/20/7
4. WSC în Paris către DLG, *ibid.*
5. DLG către WSC, CAC-CHAR 16/20/19–20
6. Cit. Macmillan, *Peacemakers*, p. 75
7. 27/2/1919, WSC către DLG, CAC-CHAR 16/21/34–5
8. Sannikov, BA-CU 4078022
9. Teffi, *Memories*, p. 161
10. Najivin, Ivan, *Zapiski o revoliuții, 1917–1921*, pp. 216–217
11. *Ibid.*, p. 223
12. CAC-CHAR 16/5/7
13. CAC-CHAR 16/5/5
14. Comandant M.L. Goldsmith, KCLMA
15. *Ibid.*
16. Webb-Bowen, KCLMA
17. *Ibid.*
18. Nabokov, p. 194
19. Goldsmith, KCLMA
20. Serghei Mamontov, BA-CU 4077797
21. *Ibid.*
22. CAC-CHAR 16/19/12
23. RGVA 33987/1/142/149
24. RGVA 192/6/1/13
25. RGASPI 17/4/7/5
26. RGVA 33987/1/ 174/5

27. RGVA 100/3/100/17–18
28. Goldsmith, KCLMA
29. V. Tihomirov, *Istoriceskaia Pravda*, <http://www.istpravda.ru/research/5598/>; vezi și Nicolas Werth, „Crimes and Mass Violence of the Russian Civil Wars, 1918–1921”, *Sciences Po*; și Melgunov, *Red Terror*, pp. 58–60
30. Melgunov, pp. 58–60
31. 17/12/1917, RGASPI 67/1/78/114
32. 15/2/1919, RGASPI 67/1/100/25
33. RGASPI 67/1/50/247
34. Voskov către tovarășa Stasova, 1/2/1919, RGASPI 67/1/99/80
35. 19/2/1919, RGASPI 67/1/99/81
36. DLG către WSC, 6/5/1919, CAC-CHAR 16/7

Capitolul 23

1. Harris, HIA XX072 Cutia 1
2. McCullagh, *Prisoner of the Reds*, p. 108
3. Căpitan William S. Barrett, HIA YY029
4. Ibid.
5. Armata SUA AEF, HIA XX546–9.13
6. 7/6/1919, Armata SUA AEF, HIA XX546–9.13
7. Transcrierea unei convorbiri telefonice din 23/1/1919, Vologodski către Iakovlev, GARF 193/1/6/45
8. GARF 193/1/6/43
9. Armata SUA AEF, HIA XX546–9.13
10. Ibid.
11. Căpitan William S. Barrett, HIA YY029
12. Jurnalul lui Viktor Pepeliaiev, GARF 195/1/27/25
13. Kuras, L.V., „Ataman Semenov and the National Military Formations of Buriat”, în *The Journal of Slavic Military Studies*, x, decembrie 1997, nr. 4, p. 83, AFSB-RB d.85273, l.185
14. Secția informații AEF, Siberia 2/6/1919 Armata SUA AEF, HIA XX546–9.13
15. Ceremnih, HIA 92068, 6
16. Vezi Werth, „Crimes and Mass Violence of the Russian Civil Wars, 1918–1921”, *Sciences Po*
17. RGASPI 70/3/669
18. Ceremnih, HIA 92068, 7-8
19. Harris, HIA XX072 Cutia 1
20. 21/2/1919, RGVA 39458/1/5/42
21. 14/5/1919, RGVA 5182/1/10/22
22. Scrisoare din 10/2/1919, RGASPI 67/1/96/186

23. RGVA 39458/1/6
24. RGVA 5182/1/11/4
25. RGVA 5182/1/11/5
26. 10/3/1919, RGVA 5182/1/11/108
27. Corespondența lui Kolceak 1919, HIA YY268
28. Ibid.
29. Curzon către WSC, 2/5/1919, CAC-CHAR 2/105/73–4

Capitolul 24

1. Jurnalul lui Kennedy, 2/2, KCLMA
2. Makarov, 127
3. Najivin, Ivan, *Zapiski o revoliuții, 1917–1921*
4. Cevdar, BA-CU 4077432, 13
5. V.I. Lehno, BA-CU, 4077745
6. Ibid.
7. *Red Terror*, pp. 121–123
8. Lehno, BA-CU, 4077745
9. Ibid.
10. GARF 4919/1/3/25
11. RGASPI 17/6/83/1–10
12. TsA FSB RF S/d N-217 T.D S. 135
13. RGVA, 24380/7/168/213
14. S.I. Sirțov, comisar al Armatei a 12-a, RGASPI 2/1/23678/1–4
15. TsA FSB RF S/d N-217. T.8. S. 127
16. RGASPI 17/6/81/18
17. Dune, BA-CU 4077481/113
18. TsA FSB RF S/d N-217, T.4, S. 80–4
19. Dune, BA-CU 4077481/113
20. Boiarcikov, p. 52
21. GARF 4919/1/3/49
22. TsA FSB RF S/d N-217, T.4, S. 80–4
23. Heiden, HIA 75009, 6-9
24. Ibid.
25. Ibid.
26. Goldsmith, KCLMA
27. Makarov, Pavel, *Aide de Camp*, p. 129
28. Ibid.
29. Peter Kenez, *Red Advance, White Defeat*, p. 39
30. Vezi RACO, p. 196–198
31. *Naval Review*, 8, p. 220
32. Ibid.
33. RACO, p. 115
34. CAC-CHAR 16/12/41–2

Capitolul 25

1. RGASPI 67/1/99/27
2. WSC către DLG, 6/4/1919, CAC-CHAR 16/6
3. CAC-CHAR 16/5/32
4. Wilson către WSC, 2/5/1919, CAC-CHAR 16/10/4
5. Harris, HIA XX072 Cutia 1
6. Lund, KCLMA
7. CIGS, Guvernul britanic, *The Evacuation of North Russia 1919*, Blue Book, HMSO, 1920, 24/2/1919, CAC-CHAR 16/19/24
8. Lund, KCLMA
9. Wilson către Ironside, 16/6/1919, CAC-CHAR 16/8
10. Lund, KCLMA
11. *The Evacuation of North Russia 1919*
12. Lund, KCLMA
13. Lund, KCLMA
14. CAC-CHAR 16/11/87–8
15. *The Evacuation of North Russia 1919*

Capitolul 26

1. Superioritate numerică, RACO, 165
2. RACO, 164
3. Jurnalele lui Viktor Pepeliaiev, GARF 195/1/27/25
4. Jurnalul lui Janin, 12/7/1919, HIA YY239
5. Jurnalele lui Viktor Pepeliaiev, GARF 195/1/27/25
6. Șipițin, Feodor, „V Odnom Stroiu”, în *V Boiah I Pohodah*, p. 504
7. Jurnalul lui Janin, HIA YY239
8. Jurnalele lui Viktor Pepeliaiev, GARF 195/1/27/25
9. Cit. Armata SUA AEF, 1/7/1919, HIA XX546–9.13
10. AEF, HIA XX546–9.13
11. Colonel Jan Skorobohaty-Jakubowski, „Kapitulacja V-ej Syberyjskiej dywizji w świetle prawdy historycznej”, *Sybirak*, 1(13) (1937), pp. 3–8
12. Jurnalul lui Janin, HIA YY239
13. Ibid.
14. Ibid.
15. CAC-CHAR 16/19/40
16. RACO, 169
17. Expoziție în Ural, 22/8/1919, ASF-ARLM
18. RGVA 39458/1/2/2
19. Armata SUA AEF, HIA XX546–9.13
20. Armata SUA AEF, 27/5/1919, HIA XX546–9.13
21. GARF 193/1/11/8

22. Armata SUA AEF, HIA XX546–9.13
23. WSC către DLG, 21/5/1919, CAC-CHAR 16/7
24. A. Astafiev, *Zapiski izgoia (Însemnări dintr-un exil)*, Omsk, 1998, p. 61
25. Documente Kappel, 9/6/1919, RGVA 39548/1/1/9
26. Căpitan William S. Barrett, 4/9/1919, HIA YY029
27. 27/5/1919, RGVA 39458/1/2/1
28. 16/5/1919, RGVA 39458/1/9/11
29. Armata SUA AEF, HIA XX546–9.13
30. Astafiev, p. 61
31. Căpitan William S. Barrett, 4/8/1919, HIA YY029
32. „Civil war in Central Asia”, Hitoon, HIA ZZ070
33. Ibid.
34. RACO, p. 175
35. RACO, 174–7
36. WSC către Knox, 5/10/1919, CAC-CHAR 16/18A–B/153
37. V.V. Fedulenko, HIA 2001C59
38. Jurnalul lui Viktor Pepeliaiev, GARF 195/1/27/25
39. 29/7/1919, HIA YY239
40. Armata SUA AEF, HIA XX546–9.13
41. etc., ibid.
42. Ibid.
43. Documente Lyon, Crucea Roșie SUA, HIA 74096
44. Ibid.

Capitolul 27

1. Karsten Brüggemann, în Badcock (et al. ed.), pp. iii, 1, 161
2. Rayfield, p. 70
3. Shklovsky, p. 186
4. Polozov, RGAVMF R-34/2/53/80
5. RGAVMF R-34/2/53/82
6. Jurnalele lui Viktor Pepeliaiev, GARF 195/1/27/25
7. Wilson către WSC, 2/5/1919, CAC-CHAR 16/7
8. Cit. Lincoln, *Red Victory*, p. 293
9. Wilson către WSC, 14/6/1919, CAC-CHAR 16/8
10. DLG către WSC, 6/5/1919, CAC-CHAR 16/7
11. CIGS către WSC, 23/7/1919, ibid.
12. DLG către cabinet, 30/8/1919, cu referire la memorandumul lui WSC privind atitudinea față de nordul Rusiei, 24/8/1919, CAC-CHAR 16/10/133
13. De departe cea mai bună descriere este în Ferguson, *Operation Kronstadt*, pp. 229–256
14. Ibid., pp. 239–240

Capitolul 28

1. RGVIA 7789/2/30
2. Documente ale Biroului din Don, RGASPI 554/1/3/86
3. Semnat Blohin și Ikonnikov, 17/8/1919, RGASPI 554/1/3/41, și GARO R-97/1/123/482-483
4. Ibid.
5. Heiden, BA-CU 75009
6. Lakier, 22/7/1919, BA-CU 4077740
7. Ibid.
8. ROCA, p. 211
9. A.A. Maksimova-Kulaev, HIA YY323
10. Landis, Eric-C, „A Civil War Episode – General Mamontov in Tambov, August 1919”, în *Carl Beck Papers Russian and East European Studies*
11. RACO, p. 208
12. GARF 4919/1/3/61
13. Maksimova-Kulaev, HIA YY323
14. 17/9/1919, CAC-CHAR 16/11/113
15. Carton de Wiart, p. 118
16. General-locotenent Tom Bridges către WSC, 30/9/1919 CAC-CHAR 16/12/34
17. WSC către Curzon 10/9/1919, CAC-CHAR 16/11/80
18. 10/9/1919, CAC-CHAR 16/11/81
19. Makarov, p. 39
20. Comisia generalului Reberg, cit. Melgunov, pp. 125–126
21. CAC-CHAR 16/19/30
22. Makarov, p. 43
23. CAC-CHAR 16/18A-B/103
24. 22/9/1919, CAC-CHAR 16/18A-B/116
25. Zaharov, cit. Melgunov, p. 28
26. ROCA, p. 216
27. M.Alp, ASF-ARLM E-100, 1/1/7 (A-63), p. 9
28. Ibid.
29. Ibid.
30. Cevdar, BA-CU 4077432
31. Jurnalul lui Kennedy, 6/9/1919, KCLMA
32. Jurnalul lui Kennedy, 7/9/1919, KCLMA
33. Jurnalul lui Kennedy, 21/9/1919, KCLMA
34. Ibid.
35. Ibid.
36. Ibid.
37. Ibid.
38. Jurnalul lui Kennedy, 10/10/1919, KCLMA
39. WSC către Curzon, 5/10/1919, CAC-CHAR 16/12/34

40. Jurnalul lui Kennedy, 14/10/1919, KCLMA
41. *Volia* 16/10/1919; și presa suedeză, *Voennîi viestik*, Armata SUA AEF, 18/10/1919, HIA XX546–9.13 Cutia 2
42. Makarov, p. 162

Capitolul 29

1. 1/9/1919, CAC-CHAR 16/11/15
2. Colonelul Tallents către WSC, CAC-CHAR 16/14/68
3. Shklovsky, p. 187
4. Mahonin, BA-CU 4077787/23
5. Mahonin, BA-CU 4077787/20
6. GARF 6385/2/3/17
7. GARF 6381/2/1/14/3–4
8. „Situation of the North-Western Army by the Start of the Autumn Advance on Petrograd“, Grimm, HIA 77002, Cutia 3
9. 2/10/1919, CAC-CHAR 16/18A–B/145
10. Shklovsky, p. 187
11. Cit. Service, *Lenin*, p. 395
12. Cit. Mawdsley, p. 276
13. 17/10/1919, CAC-CHAR 16/18A-B/293
14. WSC către Curzon, 21/10/1919, CAC-CHAR 16/12/202
15. CAC-CHAR 16/18A–B/258
16. GARF 6385/2/3/77
17. GARF 6381/2/1/14/14
18. Participarea lui Iudenici la ședințele guvernului, GARF 6385/2/3/66
19. GARF 6385/2/3/68
20. GARF 6381/2/1/14/8
21. Iudenici, HIA XX048 Cutia 4
22. Karsten Brüggemann, Badcock (et al. ed.), pp. iii, 1, 143–174

Capitolul 30

1. WSC către CAS, 17/9/1919, CACCHAR 16/18A–B/74–5
2. Harris, HIA XX072 Cutia 1
3. *Volia*, Armata SUA AEF, 18/10/1919, HIA XX546–9.13
4. *Golos Rodini*, Armata SUA AEF, 20/11/1919, HIA XX546–9.13
5. *Dalnevostocinoe Obozrenie*, Armata SUA AEF, 19/10/1919, HIA XX546–9.13
6. Căpitan William S. Barrett, HIA YY029
7. Arhivele Naționale ale Kazahstanului, Arkhiv.kvo.kz
8. Documente Steveni, KCLMA

9. Fedulenko, HIA 2001C59, p. 27
10. Ibid.
11. B. Pavlu și dr. Girsă, 13/11/1919, Harris, HIA XX072 Cutia 1; și Jurnalul lui Janin, HIA YY239
12. Ibid.
13. Cit. Pipes, *Russia under the Bolshevik Regime*, p. 114
14. *Dalnevostocinoe Obozrenie*, 8/11/1919
15. Steveni, KCLMA
16. Jurnalul lui Janin, HIA YY239
17. Fedulenko, HIA 2001C59
18. Documente Kappel, RGVA, 39458/1/8/4
19. RACO, p. 177
20. RGVA 39458/1/8/4
21. RGVA 39458/1/8/5
22. RACO, pp. 177–178
23. Horrocks, *Full Life*, p. 39
24. Fedulenko, HIA 2001C59
25. Vezi J.R. Ullman, *Anglo-Soviet Relations, 1917–1921*, vol. 2, pp. 242–251
26. Căpitan William S. Barrett, HIA YY029
27. Armata SUA AEF, HIA XX546–9.13
28. Jurnalul lui Janin, HIA YY239
29. Colonel Jan Skorobohaty-Jakubowski, „Kapitulacja V-ej Syberyjskiej dywizji w świetle prawdy historycznej”, *Sybirak*, 1(13) (1937), pp. 3–8
30. RGVA 39458/1/8/5
31. A. Zab., „Orenburg – złe miasto”, *Sybirak*, 1(5) (1935), pp. 47–52
32. Raport asupra situației de Józef Targowski, Împuternicit al Republicii Polonia în Siberia, PIA 701-002-024-337
33. 5/10/1919, PIA 701-002-005-416
34. Armata SUA AEF, HIA XX546–9.13 Cutia 2
35. Colonel Jan Skorobohaty-Jakubowski, „Kapitulacja V-ej Syberyjskiej dywizji w świetle prawdy historycznej”, *Sybirak*, 1 (13)/1937, pp. 3–8
36. Jurnalul lui Janin, HIA YY 239
37. Horrocks, *A Full Life*, p. 37
38. Viceconsulul Trygve R. Hansen, Harris, HIA XX072 Cutia 2
39. Colonel Jan Skorobohaty-Jakubowski, „Cieniom towarzyszy broni pod Tajgą”, *Sybirak*, 4(8) (1935), pp. 53–55
40. Horrocks, p. 52
41. Harris, HIA, XX072, Cutia 1
42. GARF 195/1/27/12

43. 23/12/1919, GARF 195/1/27/25
44. *Dalni Vostok*, 4/12/1919, Harris, HIA XX072 Cutia 2
45. Locotenent J.R.J. Mesheraups, *ibid.*

Capitolul 31

1. RGVA 6/10/131/12
2. RACO, p. 212
3. Bulatkin către Budionîi, 21/8/1919, TsA FSB RF S/d N-217, T. 8, S. 158
4. RGVA 24406/3/1/28
5. Kamenev către Goldberg, 23/8/1919, RGVA 6/10/131/14–15
6. RGVA 24406/3/1/28
7. RGVA 33987/3/25/1–2
8. TsA FSB RF S/d N-217. T.8. S.99
9. RGVA 246/6/1/1
10. RGVA 192/6/5/130–1
11. 7/9/1919, TsA FSB RF 1/4/478/3
12. 12/9/1919, RGVA 33987/2/3/69
13. RACO, p. 212
14. RGVA 245/3/99/64
15. Kuznețov, TsA FSB RF S/d N-217. T. 8. S. 262
16. 7/10/1919, RGVA 246/6/1/38
17. RACO, p. 212
18. RGVA 33988/2/44/277
19. RGVA 33987/3/52/469
20. RACO, p. 216
21. 8/7/1919, CAC-CHAR 19/19/40
22. Globachev, BA-CU 4077547/159 ff.
23. *Ibid.*
24. M.V. Rodzianko, HIA 27003, Cutia 1
25. *Ibid.*
26. *Ibid.*
27. *Ibid.*
28. *Ibid.*
29. *Ibid.*
30. RACO, p. 229
31. *Ibid.*, p. 218
32. *Ibid.*, p. 231
33. Pentru Tula, vezi Figes, *A People's Tragedy*, pp. 666–668
34. RACO, p. 210
35. RACO, p. 216
36. Makarov, *Aide-de-Camp*, p. 156
37. Gubarev, BA-CU 4077582

38. 19/11/1919, CAC-CHAR 16/18A-B/211
39. RACO, pp. 220–223
40. Erast Cevdar, BA-CU 4077432/33
41. Ibid.
42. Documente Mahonin, BA-CU 4077787/41–2
43. Boiarcikov, *Vospominaniia*, p. 53
44. Rakovski, V stane belih,
http://www.dk1868.ru/history/rakovskiy_plan.htm
45. Ibid.
46. Jurnalul lui Kennedy, KCLMA
47. Jurnalul lui Kennedy 29/12/1919, KCLMA
48. Shulgin, p. 147
49. Ian Kershaw, *To Hell and Back, Europe 1914–1949*, p. 106
50. Vezi Elissa Bemporod, *Becoming Soviet Jews*, p. 30
51. Figes, *A People's Tragedy*, p. 679
52. Paustovsky, p. 623
53. 18/9/1919, CAC-CHAR 16/18A-B/83
54. CAC-CHAR 9/10/1919, 16/18A-B/175
55. CAC-CHAR 16/18A-B/210
56. Williams către Leeper și WSC, CAC-CHAR 16/12/126

Capitolul 32

1. Jurnalul lui Kennedy, KCLMA
2. Ibid.
3. Cevdar, BA-CU 4077432
4. Makarov, pp. 68–74
5. Rakovski,
http://www.dk1868.ru/history/rakovskiy_plan.htm
6. Ibid.
7. Ibid.
8. Ibid.
9. Jurnalul lui Kennedy, KCLMA
10. G.H. Lever, KCLMA
11. Cevdar, BA-CU 4077432/35
12. Ibid.
13. 11/12/1919, CAC-CHAR 16/18A-B/179
14. 5/12/1919, CAC-CHAR 16/14/23
15. 29/11/1919, CAC-CHAR 16/13/130
16. Ibid.
17. Carton de Wiart, 13/12/1919, CAC-CHAR 16/14/66
18. 15/12/1919, CAC-CHAR 16/19/88
19. RACO, p. 233
20. 27/1/1920, GARF 6396/1/7/7
21. RACO, p. 235

22. Ibid.
23. Jurnalul lui Kennedy, 26/12/1919, KCLMA
24. Gubarev, BA-CU 4077582
25. Ibid.
26. Moiseev, BA-CU 4077851/12
27. Rakovski,
http://www.dk1868.ru/history/rakovskiy_plan.htm
28. Jurnalul lui Kennedy, 29/12/1919, KCLMA
29. Lever, 28/12/1919, IV/1, 114 KCLMA
30. Jurnalul lui Kennedy, 30/12/1919, KCLMA
31. Cevdar, BA-CU 4077432/35
32. Ibid.
33. WSC către CIGS, 31/12/1919, CAC-CHAR 16/19/110
34. Vertinsky, *Dorogoi dlinnoi*, p. 147
35. Ibid.
36. Lincoln, *Red Victory*, p. 436
37. Shulgin, p. 168

PARTEA A IV-A: 1920

Capitolul 33

1. Harris, HIA XX 072–9.23 Cutia 5
2. Ibid.
3. Piotr Paweł Tyszka, „Z tragicznych przeżyć w V-ej Syberyjskiej Dywizji i w niewoli (1918–1921)”, *Sybirak*, 4(12) (1936), p. 21
4. RACO, pp. 177–178
5. Ibid.
6. RACO, p. 178
7. Harris, HIA XX072 Cutia 2
8. GARF 195/1/27/28
9. Colonel Jan Skorobohaty-Jakubowski, „Kapitulacja V-ej Syberyjskiej dywizji w świetle prawdy historycznej”, *Sybirak*, 1(13) (1937), pp. 3–8
10. GARF 195/1/27/28.
11. Skorobohaty-Jakubowski, pp. 3–8
12. Locotenent Comte Kapnist, HIA YY252
13. GARF 195/1/27/28
14. Piotr Paweł Tyszka, *Sybirak*, 4(12) (1936), p. 21
15. McCullagh, p. 22
16. McCullagh, p. 31
17. *Dalnevostocinoe Obozrenie*, 24/2/1920
18. Tyszka, *Sybirak*, 4(12) (1936), p. 22
19. *Voennii vestnik*, 5/1/1920; Armata SUA AEF, HIA XX546–9.13 Cutia 2

20. McCullagh, p. 21
21. Căpitan William S. Barrett, HIA YY029
22. GARF 195/1/27/25; *Golos Rodini*, 2/1/1919, Armata SUA AEF HIA XX546–9.13 Cutia 2
23. Armata SUA AEF, HIA XX546–9.13 Cutia 2
24. *Dalni Vostok*, 5/1/1920
25. Barrett, HIA YY029
26. Rapoarte din 21 și 22/2/1920, Harris, HIA XX072 Cutia 1
27. Andrei Sverțev, „Tragedy of a Russian Bonaparte”, 16/4/2013, *Russkii Mir*
28. Armata SUA AEF, HIA XX546–9.13 Cutia 2
29. Steveni, KCLMA

Capitolul 34

1. Lakier, BA-CU 4077740
2. Vera Muromțeva-Bunina, scrisoare, 4/12/1918, în Bunin, *Cursed Days*, p. 10
3. Valentin Kataev, cit. Thomas Gaiton Marullo, *Cursed Days*, p. 11
4. Paustovsky, p. 657
5. Jurnalul lui Webb-Bowen, 26/1/1920, KCLMA
6. Vezi Kenez, *Red Advance, White Defeat*, p. 237
7. Globachev, BA-CU 4077547/170
8. Shulgin, p. 169
9. Shulgin, p. 170
10. Paustovsky, p. 659
11. Shulgin, p. 170
12. Paustovsky, p. 660
13. Globachev, BA-CU 4077547/173
14. Shulgin, p. 172
15. Paustovsky, pp. 659–660
16. Paustovsky, p. 661
17. Ibid.

Capitolul 35

1. Jurnalul lui Kennedy, 1/1/20, KCLMA
2. Jurnalul lui Kennedy, 2/1/20, KCLMA
3. Jurnalul lui Kennedy, 14/2/20, KCLMA
4. Cevdar, BA-CU 4077432/16
5. Căpitan G.H. Lever RE, KCLMA IV/1, p. 129
6. RACO, p. 238
7. Ibid.
8. RACO, pp. 238–239
9. RACO, p. 242

10. RACO, p. 243
11. RACO, p. 244
12. Rakovski,
http://www.dk1868.ru/history/rakovskiy_plan.htm
13. 26/2/1920, Cerkasski, HIA 75105
14. RACO, p. 245
15. Rakovski,
http://www.dk1868.ru/history/rakovskiy_plan.htm
16. Ibid.
17. Ibid.
18. Cevdar, BA-CU 407743/48
19. Babel, *Red Cavalry*, p. 133
20. Rakovski, G.N.,
http://www.dk1868.ru/history/rakovskiy_plan.htm
21. Cevdar, BA-CU 4077432/48
22. Rakovski,
http://www.dk1868.ru/history/rakovskiy_plan.htm
23. Glasse, 19/3/1920, BA-CU 4077552
24. Ibid.
25. Ibid.
26. Ibid.
27. Ibid.
28. Lever, 16/1/1920, Lever IV/1, 154, KCLMA
29. Lever IV/1, 162, KCLMA
30. Şveţoff, HIA 72039–10.
31. Lever IV/1, 156, KCLMA
32. Locotenent-colonel F. Hamilton-Lister, KCLMA
33. Kennedy, 14/2/20, KCLMA
34. Lever IV/1, 178, KCLMA
35. Kennedy, 17/2/1920, KCLMA
36. Ibid.
37. Lever IV/1, 160, KCLMA
38. A.P. Kapustianski, HIA 2010C21
39. Jurnalul lui Kennedy, 1/4/1920, KCLMA
40. Cevdar, BA-CU 4077432/54
41. Moiseev BA-CU, 4077851/15
42. Lever, 191-193, KCLMA
43. RACO, p. 248
44. Moiseev, BA-CU 4077851/16
45. Moiseev, BA-CU 4077851

Capitolul 36

1. RACO, p. 249
2. RGAVMF R-1/2/25/99–100

3. Raskolnikov, Ilyin, <https://www.marxists.org/history/ussr/government/red-army/1918/raskolnikov/ilyin/ch05.htm>
4. Ibid.
5. Ibid.
6. Jurnalul lui Kennedy, 2/4/1920, KCLMA
7. Lever IV/1, 229, KCLMA
8. Jurnalul lui Kennedy, 18/9/20, KCLMA
9. Shulgin, p. 187
10. Makarov, p. 183
11. Ibid.
12. Globachev, BA-CU 4077547
13. RGASPI 554/1/8/26
14. Jurnalul lui Kennedy, 19/4/1920, KCLMA
15. Jurnalul lui Kennedy, 25/4/20, KCLMA
16. Ibid.
17. Norman Davies, *White Eagle, Red Star*, p. 22
18. Adam Zamoyski, *Varşovia 1920*, p. 11
19. Ibid., pp. 32–33
20. Cit. Davies, p. 95
21. Halik Kochanski, *The Eagle Unbowed*, p. 16
22. Zamoyski, p. 23
23. Locotenent-colonel Włodzimierz Scholtze-Srokowski, „Geneza Wojska Polskiego na Syberji”, *Sybirak*, 1(9) (1936), pp. 6–13
24. „Losy byłej 5 Dywizji WP po poddaniu się pod Krasnojarskiem stycznia 1920 r.” – în Teofil Lachowicz (ed.), *Echa z nieludzkiej ziemi*, Varşovia, 2011, pp. 15–19
25. Vezi locotenent-colonel Włodzimierz Scholtze-Srokowski, „Geneza Wojska Polskiego na Syberji”, *Sybirak*, 1(9) (1936), pp. 6–13; Piotr Paweł Tyszka, „Z tragicznych przeżyć w V-ej Syberyjskiej Dywizji i w niewoli (1918–1921)”, *Sybirak*, 4(12) (1936), pp. 15–31
26. RACO, p. 269
27. Cit. Nikolai Karpenko, *Kitaiskii legion: uciastie kitaitev v revoliucionnih sobitiiah na territorii Ukraini, 1917–1921*, p. 143
28. S. Lubodziecki, „Polacy na Syberji w latach 1917–1920. Wspomnienia III”, *Sybirak*, 1(5) (1935), p. 44
29. RACO, p. 273
30. RGASPI 554/1/8/17
31. RACO, p. 274
32. Davies, pp. 108–110
33. Carton de Wiart, p. 96
34. Piotr B. Struve, HIA 79083, p. 17

Capitolul 37

1. Căpitan Istomin ASF-ARML E-127
2. RACO, p. 397
3. RACO, p. 275
4. Boiarcikov, p. 56
5. TsA FSB RF S/d N-217. T.2. S.27
6. RACO, p. 401
7. RACO, p. 402
8. RACO, p. 289
9. Zamoyski, pp. 40–42
10. RACO, p. 287
11. J. Fudakowski, cit. Zamoyski, 46
12. 9/6/1920, Broniewski, Władysław, *Pamiętnik*, p. 260
13. Mieczysław Lepecki, *W blaskach wojny. Wspomnienia z wojny polsko-bolszewickiej*, pp. 143–144
14. Broniewski, p. 264
15. Lepicki, p. 145
16. Moiseev, BA-CU 4077851/36
17. Isaac Babel, *1920 Diary*, p. 41
18. Ibid., p. 28
19. Ibid., 18/8/1920, *1920 Diary*, p. 69
20. Lepicki, pp. 150–151
21. Davies, 125
22. *Direktivi*, Nr. 643, cit. Zamoyski, p. 53
23. Davies, p. 144
24. TsNANANB 72/1/4/67, cit. Elissa Bemporad, *Becoming Soviet Jews*, p. 28
25. Broniewski, p. 271
26. Lepicki, p. 173
27. Zinaida Hippus, *Between Paris and St Petersburg*, p. 181
28. Boiarcikov, pp. 63–64
29. RACO, p. 405
30. Boiarcikov, p. 65
31. KCLMA Lever IV/1, p. 244
32. Boiarcikov, p. 68
33. RACO, p. 408
34. Ibid.; vezi și raport către Biroul din Don de E. Minaiev, 20/7/1920, RGASPI 554/1/8/13
35. Moiseev BA-CU 4077851
36. Struve, HIA 79083/17
37. Glasse, 24/3/1920, BA-CU 4077552
38. Glasse, 21/4/1920, BA-CU 4077552
39. Glasse, 22/4/2019, BA-CU 4077552
40. Glasse, 3/5/1920, BA-CU 4077552

41. Glasse, 19/4/1920, BA-CU 4077552
42. Glasse, 24/4/2019, BA-CU 4077552
43. 26/6/1920, RGASPI 554/1/10/3
44. RACO, p. 418
45. RGASPI 554/1/10/53
46. Moiseev, BA-CU 4077851

Capitolul 38

1. Cit. Carr, *The Bolshevik Revolution 1917–1923*, vol. 3, p. 192
2. Serge, *Memoirs of a Revolutionary*, pp. 108–109
3. Lepicki, p. 181
4. Cit. Davies, p. 149
5. Broniewski, p. 287
6. 31/07/1920, Biroul II, CAW-WBH, I.301.8.402
7. Babel, *Diary 1920*, p. 60
8. Robert Service, *Stalin*, p. 189
9. Carton de Wiart, p. 99
10. Zamoyski, pp. 74–75
11. Lepicki, p. 176
12. Lepicki, p. 177
13. J. Kowalewski, „Szyfry kluczem zwycięstwa w 1920 r.”, *Na Tropie*, 1969, Nr. XXII/7–8, retipărit în *Komunikat*, 2001
14. Nowik, Grzegorz, *Zanim złamano „Enigmę”... Rozszyfrowano rewolucję. Polski radiowywiad podczas wojny z bolszewicką Rosją 1918–1920*, vol. 2, p. 899
15. Zamoyski, pp. 97–102
16. De Gaulle, „Carnet d'un officier français en Pologne”, *La Revue de Paris*, noiembrie 1920, pp. 49–50, cit. Zamoyski, p. 101
17. Broniewski, p. 290
18. Władysław Kocot, *Pamiętniki i korespondencja z lat 1920, 1939–1945*, p. 98
19. Cit. Lucjan Żeligowski, *Wojna 1920 roku. Wspomnienia i rozważania*, p. 186
20. Broniewski, p. 291
21. Lepicki, pp. 181–182
22. Lepicki, p. 187
23. Babel, *Diary 1920*, 1/9/1920, p. 90
24. Service, *Stalin*, p. 193

Capitolul 39

1. RACO, p. 411; Boiarcikov, p. 71
2. SBU 6/75131FP/Zadov

3. RACO, p. 431
4. SBU 6/68112/FP
5. RACO, p. 417
6. RACO, p. 421
7. 28/10/1920, RGASPI 554/1/8/74
8. RGASPI 554/1/10/53
9. 29/6/1920, RGASPI 554/1/5/10–11
10. Cit. Lincoln, p. 442
11. Vertinsky, p. 153
12. RACO, p. 425
13. Ibid., pp. 426–427
14. RGVA 33987/2/139/295–6
15. Ibid.
16. Boiarcikov, p. 73
17. Ibid.
18. Ibid.
19. Amintiri ale infirmierei Anna Ivanovna Egorova, proiectul *Russki put (Metoda rusească)* http://www.rp-net.ru/book/archival_materials/egorova.php
20. B.T. Pash, HIA 72033 Cutia 4
21. Clayton I. Stafford, HIA 77018
22. Pash, HIA 72033 Cutia 4
23. Ibid.
24. Stafford, HIA 77018
25. Ibid.
26. Ibid.
27. Cit. Mungo Melvin, *Sevastopol's Wars*, p. 418
28. Boiarcikov, p. 75
29. RACO, p. 455
30. Melvin, p. 427
31. Ibid.
32. Cit. ibid., p. 415
33. Makarov, p. 112
34. Pipes, *Russia under the Bolshevik Regime*, p. 386
35. Melgunov, *Red Terror*, p. 66
36. Ignati Voevoda, HIA 200C84
37. Melgunov, p. 68
38. Ibid., p. 67
39. Cit. ibid., pp. 66–67

Capitolul 40

1. Melgunov, *Red Terror*, p. 71
2. Lev Zadov, interogatorii, DASBU 6/75131FP/48
3. TsA FSB S/d N-217 T.2. S. 121

4. Șeful statului-major Pugaciov, TsA FSB RF S/d N-217. T.2. S.29
5. TsA FSB RF S/d N-217. T. 2. S. 452
6. Ghiorghe Borel, Colecția Borel, BA-CU 4078202, 20–1
7. Boiarcikov, p. 76
8. Lidin, BA-CU 4077753
9. Vestul Siberiei și Tambov, Figes, *A People's Tragedy*, pp. 753–757
10. Ghiorghe Borel, BA-CU 4078202/20–1
11. Melgunov, p. 85
12. Ibid., p. 101
13. Lidin, BA-CU 4077753
14. Jurnalul lui Glasse, BA-CU 4077552
15. Cit. Figes, *A People's Tragedy*, p. 758
16. David Grimm, HIA 77002 Cutia 4
17. Serge, *Memoirs of a Revolutionary*, pp. 115–116
18. Ibid., pp. 124–125
19. Ibid., p. 126
20. Grimm, HIA 77002 Cutia 4
21. Cit. Lincoln, *Red Victory*, p. 511
22. RGAVMF R-52/1/58/1
23. RGAVMF R-52/1/87/10
24. RGAVMF R-52/1/87/2
25. RGAVMF R-52/1/87/9
26. RGAVMF R-52/1/87/14
27. RGAVMF R52/1/58/1
28. RGAVMF R-52/1/87/14
29. RGAVMF R52/1/58/14
30. RGAVMF R-52/1/87/14
31. Melgunov, p. 76

Concluzii

1. Jonathan Smele, *The „Russian“ Civil Wars, 1916–1926*, Londra, 2016, p. 3
2. Paustovsky, p. 487
3. Shulgin, p. xviii

Bibliografie

- Acton, Edward, *Rethinking the Russian Revolution*, Londra, 1990
- Acton, E., Cherniaev, V.I. și Rosenberg, W.G. (ed.), *Critical Companion to the Russian Revolution 1914–1921*, Bloomington și Indianapolis, IN, 1997
- Alexander, Grand Duke, *Collected Works*, Londra, 2016
- Aleksandrov, Vladimir, *To Break Russia's Chains: Boris Savinkov and his Wars Against the Tsar and the Bolsheviks*, New York, 2021
- Alioshin, Dmitri, *Asian Odyssey*, Londra, 1941
- Allen, W.E.D. și Muratoff, P., *Caucasian Battlefields*, Cambridge, 1953
- Anet, Claude, *La révolution russe, Chroniques, 1917–1920*, Paris, 2007
- Anonim, *V boiah i pohodah (În bătălii și în marș)*, Sverdlovsk, 1959
- Antonov-Ovseenko, Vladimir, *Zapiski o grajdanskoi voine (Însemnări despre Războiul Civil)*, Moscova, 1921
- Aronson, Grigori, *Na zare krasnogo terrora 1917–1921 (În zorii Terorii Roșii)*, Berlin, 1929
- Arshinov, Petr, *History of the Makhnovist Movement, 1918–1921*, Chicago, 1974
- Astafiev, A., *Zapiski izgoia (Însemnări dintr-un exil)*, Omsk, 1998
- Astașov, A., Simmons P. (ed.), *Pisma s voinî 1914–1917 (Scrisori din război, 1914–1917)*, Moscova, 2015
- Avrich, Paul, *The Anarchists in the Russian Revolution*, Londra, 1973
- Babel, Isaac, *1920 Diary*, New Haven, CT și Londra, 1995
- Badcock, Sarah, Novikova, Liudmila G. și Retish, Aaron B., *Russia's Home Front in War and Revolution, 1914–22, vol. 1, Russia's Revolution in Regional Perspective*, Bloomington, IN, 2015
- *Russia's Home Front in War and Revolution, 1914–22, vol. 2, The Experience of War and Revolution*, Bloomington, IN, 2016
- Beatty, Bessie, *Red Heart of Russia*, New York, 1918
- Bechhofer-Roberts, C.E., *In Denikin's Russia and the Caucasus, 1919–1920*, Londra, 1921
- Belov G.A. et al. (ed.), *Doneseniia komissarov Petrogradskogo Voennno-Revoliuționnogo komiteta (Raportele ale comisiei din cadrul Comitetului Revoluționar Militar al Petrogradului)*, Moscova, 1957
- Bemporad, Elissa, *Becoming Soviet Jews: The Bolshevik Experiment in Minsk*, Bloomington, IN, 2013

- Bisher, Jamie, *White Terror, Cossack Warlords of the Trans-Siberian*, Londra, 2007
- Bodger, A., *Russia and the End of the Ottoman Empire*, Londra, 1979
- Boiarcikov, A.I., *Vospominaniia (Memorii)*, Moscova, 2003
- Boltowsky, Toomas și Thomas, Nigel, *Armies of the Baltic Independence Wars, 1918–20*, Londra, 2019
- Bowyer, C., *RAF Operations 1918–1938*, Londra, 1988
- Boyd, Alexander, *The Soviet Air Force since 1918*, Londra, 1977
- Brenton, Tony (ed.), *Historically Inevitable? Turning Points of the Russian Revolution*, Londra, 2016
- Brinkley, George F., *The Volunteer Army and Allied Intervention in South Russia*, Notre Dame, IN, 1966
- British Army Personnel in the Russian Civil War*, Londra, 2010
- British Government, *The Evacuation of North Russia 1919*, Blue Book, HMSO, 1920
- Broniewski, Władysław, *Pamiętnik (Jurnal)*, Varșovia, 2013
- Brook-Shepherd, Gordon, *Iron Maze, The Western Secret Services and the Bolsheviks*, Londra, 1998
- Brovkin, Vladimir N., *Behind the Front Lines of the Civil War*, Princeton, NJ, 1994
- Brovkin, Vladimir N. (ed.), *The Bolsheviks in Russian Society*, New Haven, CT și Londra, 1997
- Bruce Lockhart, Robert, ed. Kenneth Young, *The Diaries of Sir Robert Bruce Lockhart*, Londra, 1973
- Bubnov, A.S., Kamenev, S.S., Tukhachevskii, M.N. și Eideman, R.P. (ed.), *The Russian Civil War 1918–1921: An Operational- Strategic Sketch of the Red Army's Combat Operations*, Havertown, PA, 2020
- Buchanan, George, *My Mission to Russia and Other Diplomatic Memories*, 2 vol., Londra, 1923
- Budberg, Baron, *Dnevnik (Jurnal)*, Moscova, 2003
- Buisson, Jean-Cristophe (ed.), *Journal intime de Nicholas II*, Paris, 2018
- Bunyan, James și Fisher, H.H., *The Bolshevik Revolution 1917– 1918, Documents and Materials*, Stanford, CA, 1961
- Callwell, C.E., *Field-Marshal Sir Henry Wilson: His Life and Diaries*, 2 vol., Londra, 1927
- Carley, M.J., *Revolution and Intervention: The French Government and the Russian Civil War 1917–1919*, Montreal, 1983
- Carlton, David, *Churchill and the Soviet Union*, Londra, 2000
- Carton de Wiart, A., *Happy Odyssey*, Londra, 1950

- Carr, E.H., *The Bolshevik Revolution, 1917–1923*, 3 vol., Londra, 1956
- Cernov, V., et al. (ed.), *CeKa: Materiali po deiatelnosti cirezviciainih komissii* (*Ceka: Materiale despre activitatea comisiilor extraordinare*), Berlin, 1922, Moscova, 2017
- Chamberlain, Lesley, *The Philosophy Steamer: Lenin and the Exile of the Intelligentsia*, Londra, 2006
- Chamberlin, William, *Russian Revolution 1917–1921*, New York, 1935
- Churchill, Winston S., *World Crisis: The Aftermath*, Londra, 1929
- Cockfield, Jamie H., *With Snow on their Boots: The Tragic Odyssey of the Russian Expeditionary Force in France during World War I*, Basingstoke, 1998
- Courtois, Stéphane, et al. (ed.), *Le livre noir du communisme*, Paris, 1997
- Danilova, V. și Șanina, T. (ed.), *Filipp Mironov, Tihii Don v 1917–1921, Dokumenti i materialy* (*Filipp Mironov, Donul liniștit în 1917–1921, documente și materiale*), Moscova, 1997
- Dallas, Gregor, 1918, Londra, 2000
- Davies, Norman, *White Eagle Red Star: The Polish-Soviet War 1919–1920*, Londra, 1972
- Denikin, Anton, *Russian Turmoil: Memoirs*, Londra, 1922
- Douds, Lara, „«The Dictatorship of the Democracy»? The Council of People's Commissars as Bolshevik-Left Socialist Revolutionary coalition government, December 1917–March 1918”, University of York, IHR, 2017
- Dubrovskaja, Elena, „The Russian Military in Finland and the Russian Revolution”, în Badcock, Sarah, Novikova, Liudmila G. și Retish, Aaron B., *Russia's Home Front in War and Revolution, 1914–22*, vol. 1, *Russia's Revolution in Regional Perspective*, Bloomington, IN, 2015
- Dune, Edward M., *Notes of a Red Guard*, Chicago, IL, 1993
- Dunsterforce, L.C., *The Adventures of Dunsterforce*, Londra, 1920
- Dwinger, Edwin Erich, *Entre les Rouges et les Blancs, 1919–1920*, Paris, 1931
- Efremov, Vasili Nikolaevici, *Krah beloi mecitî v Sin-Tiane* (*Destrămarea visului Albilor în Tsin Tsian*), Sankt-Petersburg, 2016
- Ferguson, Harry, *Operation Kronstadt*, Londra, 2008
- Figes, Orlando, *Peasant Russia Civil War: The Volga Countryside în Revolution 1917–1921*, Londra, 2001

— *A People's Tragedy*, Londra, 2017

Foglesong, David S., *America's Secret War against Bolshevism: U.S. Intervention in the Russian Civil War 1917–1920*, Chapel Hill, NC, 1995.

Footman, David, „B.V. Savinkov“, St. Antony's College, Oxford, 1956

Freund, Gerald, *Unholy Alliance: Russian-German Relations from the Treaty of Brest-Litovsk to the Treaty of Berlin*, Londra, 1957

Germarth, Robert, *The Vanquished: Why the First World War Failed to End, 1917–1923*, Londra, 2016

Gilbert, Martin, *World in Torment, Winston Churchill 1917–1922*, Londra, 1975

Gillard, David, *The Struggle for Asia: A Study in British and Russian Imperialism*, Londra, 1977

Gilley, Christopher, „Fighters for Ukrainian Independence? Imposture and Identity among Ukrainian Warlords, 1917–1922“, IHR, 2017

Gilmour, David, *Curzon*, Londra, 1994

Goltz, Rüdiger Graf von der, *Meine Sendung in Finnland und im Baltikum (Misiunea mea în Finlanda și țările baltice)*, Leipzig, 1920

Golubintsev A.V., *The Russian Vendée: Essays of the Civil War on the Don, 1917–1920*, München, 1959; retipărit, Oriol, 1995

Gorky, Maksim, *Untimely Thoughts: Essays on Revolution, Culture and the Bolsheviks, 1917–1918*, New York, 1968

Gorn, P., *Civil War in Northwestern Russia*, Leningrad, 1927

Graves, William S., *America's Siberian Adventure, 1918–1920*, New York, 1921

Guerin, Daniel, *Anarchism: From Theory to Practice*, New York, 1970

Harris, John (ed.), *Farewell to the Don: The Journal of Brigadier H.N.H. Williamson*, Londra, 1970

Hasegawa, Tsuyoshi, *The February Revolution: Petrograd 1917*, New York, 1981

Henderson, Robert, *The Spark that Lit the Revolution*, Londra, 2020

Herzen, Aleksandr, *From the Other Shore*, Londra, 1956

Hickey, Michael C., „Smolensk's Jews in War, Revolution and Civil War“, în Badcock, Sarah, Novikova, Liudmila G. și Retish, Aaron B., *Russia's Home Front in War and Revolution, 1914–22*, vol. 1, *Russia's Revolution in Regional Perspective*, Bloomington, IN, 2015

- Hippius, Zinaida Nikolaevna, *Between Paris and St Petersburg*, Chicago, 1975
- Hodgson, John, *With Denikin's Armies*, Londra, 1932
- Horrocks, Brian, *A Full Life*, Londra, 1960
- Hosking, Geoffrey, *Russia and the Russians*, Londra, 2001
- Hudson, Miles, *Intervention in Russia 1918–20, A Cautionary Tale*, Londra, 2004
- Hughes, Michael, *Inside the Enigma: British Officials in Russia 1900–1939*, Cambridge, 1997
- Iaroslavskaja-Markon, Evguénia, *Revoltée*, Paris, 2017
- Janin, Pierre Maurice, *Ma mission en Sibérie*, Paris, 1933
- Janke, Arthur E., „Don Cossacks and the February Revolution“, *Canadian Slavonic Papers*, 10(2) (vara 1968), pp. 148–165
- Jansen, Marc, „International Class Solidarity or Foreign Intervention? Internationalists and Latvian Rifles in the Russian Revolution and the Civil War“, *International Review of Social History*, 31(1) (1986), Cambridge
- Jevahoff, Alexandre, *Les Russes blancs*, Paris, 2007
- Jones, H.A., *Over the Balkans & South Russia, Being the Story of No. 47 Squadron RAF*, Londra, 1923
- Karmann, Rudolf, *Der Freiheitskampf der Kosaken: Die weisse Armee in der Russischen Revolution 1917–1920 (Lupta cazacilor pentru libertate: Armata Albă în Revoluția Rusă 1917–1920)*, Puchheim, 1985
- Karpenko, Nikolai, *Kitaiskii leghion: uciastie kitaitev v revoliuționnîh sobîtiiah na territorii Ukrainî, 1917–1921 (Legiunea chineză: Participarea chinezilor la evenimentele revoluționare de pe teritoriul Ucrainei)*, Lugansk, 2007
- Kawczak, Stanisław, *Milknące echa (Ecouri pierdute)*, Varșovia, 2010
- Kazemzadeh, Firuz, *The Struggle for Transcaucasia*, Oxford, 1951
- Kellogg, Michael, *The Russian Roots of Nazism: White Emigrés and the Making of National Socialism 1917–1945*, Cambridge, 2005
- Kenez, Peter, *Civil War in South Russia, 1918: The First Year of the Volunteer Army*, Berkeley, CA, 1971; retipărit, *Red Attack White Resistance*, 2004
- *Civil War in South Russia, 1919–1920: The Defeat of the Whites*, Berkeley, CA, 1977; retipărit, *Red Advance White Defeat, 1919–1920*, 2004

- „A Profile of the Pre-Revolutionary Officer Corps”, *California Slavic Studies*, 7 (1973), pp. 121–158
- „The Western Historiography of the Russian Civil War”, *Essays in Russian and East European History*, Festschrift in Honor of Edward C. Thaden, New York, 1995
- Kershaw, Ian, *To Hell and Back: Europe 1914–1949*, Londra, 2015
- Khoroshilova, Olga, „Red Revolutionary Breeches”, *Rodina*, 10 (2017)
- Kinvig, Clifford, *Churchill's Crusade: The British Invasion of Russia 1918–1920*, Londra, 2006
- Kirdețov Gheorghe, *U vorot Petrograda (1919–1920) (La porțile Petrogradului)*, Moscova, 2016
- Klußmann, Uwe, „Kriegsgefangene für Lenin”, *Der Spiegel*, 29/11/2016
- Knox, Alfred W.F., *With the Russian Army 1914–1917*, 2 vol., Londra, 1921
- Kochanski, Halik, *The Eagle Unbowed*, Londra, 2012
- Kocot, Władysław, *Pamiętniki i korespondencja z lat 1920, 1939–1945 (Jurnale și scrisori din 1920, 1939–1945)*, Pułtusk, 2009
- Kort, Michael, *The Soviet Colossus: History and Aftermath*, New York, 2001
- Kownacki, Andrzej, *Czy było warto?: Wspomnienia (A meritat?: Amintiri)*, Lublin, 2000
- Kravkov, Vasili Pavlovici, *Velikaia voina bez retuși: Zapiski korpusnogo vracia (Marele Război: Însemnări ale unui doctor dintr-un corp de armată)*, Moscova, 2014
- Krol, Moisei Aaronovich, *Stranicy moej zhizni (Pagini din viața mea)*, Moscova, 1971
- Kvakin A. (ed.) *Za spinoi Kolceaka (În spatele lui Kolceak)*, Moscova, 2005
- Kuras, L.V., „Ataman Semenov and the National Military Formations of Buriat”, în *The Journal of Slavic Military Studies*, 10(4) (decembrie 1997)
- Kuzmin, S. (ed.), *Baron Unguern v dokumentah i materialah (Baronul Ungern: documente și materiale)*, Moscova, 2004
- Landis, Eric-C., „A Civil War Episode – General Mamontov în Tambov, August 1919”, în *Carl Beck Papers in Russian and East European Studies*, Pittsburgh, 2002
- Legras J., *Mémoires de Russie*, Paris, 1921
- Leggett, George, *Cheka*, Oxford, 1981
- Lehovitch, Dimitry, *White Against Red: The Life of Gen. Anton Denikin*, New York, 1974

- Leidinger, Hannes, „Habsburgs ferner Spiegel“, *Zeit Österreich*, 46/2017 (9 noiembrie 2017)
- Lenin, V.I., *Collected Works*, 45 vol., Moscova, 1960–1970
- Lepecki, Mieczysław, *W blaskach wojny. Wspomnienia z wojny polsko-bolszewickiej (Gloria războiului: Amintiri din războiul polono-bolșevic)*, Łomianki, 2017
- Levșin, Konstantin, *Dezertirstvo v krasnoi armii v godi grajdanskoi voini (Dezertările din Armata Roșie în timpul Războiului Civil)*, Moscova, 2016
- Lieven, Dominic, *Towards the Flame: Empire, War and the end of Tsarist Russia*, Londra 2015
- Lin, Yuexin Rachel, „White Water, Red Tide: Sino-Russian Conflict on the Amur, 1917–20“, Oxford, IHR, 2017
- Lincoln, W. Bruce, *Red Victory: A History of the Russian Civil War*, New York, 1989
- *Passage through Armageddon: The Russians in War and Revolution*, Oxford, 1994
- Lindenmeyr, Adele, Read, Christopher și Waldron, Peter (ed.), *Russia's Home Front in War and Revolution, 1914–22*, vol. 2, *The Experience of War and Revolution*, Bloomington, IN, 2016
- Lockart, R.H. Bruce, *Memoirs of a British Agent*, Londra, 1932
- Lohvitskaia, Nadejda (vezi Teffi)
- Luckett, Richard, *The White Generals: An Account of the White Movement and the Russian Civil War*, New York, 1971
- Lukin, Alexander, *The Bear Watches the Dragon*, New York, 2003
- Lukomskii (Lukomsky), A.S., *Memoirs of the Russian Revolution*, Londra, 1922
- Maciejewski, Jerzyf Konrad, *Zawadiaka: Dzienniki frontowe 1914–1920 (Cutezătorul: Un jurnal de pe front 1914–1920)*, Varșovia, 2015
- Macmillan, Margaret, *Peacemakers: The Paris Conference of 1919 and Its Attempt to End War*, Londra, 2001
- Makarov, Pavel, *Adjutant generala Mai-Maevskogo (Aghiotantul generalului Mai-Maevski)*, Leningrad, 1929
- Malet, M., *Nestor Makhno in the Russian Civil War*, Londra, 1982
- Marie, Jean-Jacques, *La Guerre des Russes blancs*, Paris, 2017
- Markovitch, Marylie (Amélie Néry), *La Révolution russe vue par une Française*, Paris, 2017

- Mawdsley, Evan, *The Russian Revolution and the Baltic Fleet: War and Politics, February 1917–April 1918*, Londra, 1978
 — *The Russian Civil War*, Londra, 1987
- Maximoff, Gregory Petrovich, *The Guillotine at Work*, Chicago, IL, 1940
- Mayer, A.J., *Politics and Diplomacy of Peacemaking: Containment and Counter-revolution at Versailles 1918–1919*, Londra, 1963
- McCullagh, Francis, *A Prisoner of the Reds*, Londra, 1921
- McMeekin, Sean, *The Russian Revolution*, Londra, 2018
- Melgunov, Sergei P., *Red Terror in Russia, 1918–1923*, Londra, 1925
- Melvin, Mungo, *Sevastopol's Wars*, Oxford, 2017
- Merridale, Catherine, *Lenin on the Train*, Londra, 2016
- Mitrokhin, Vasily (ed.), *„Chekisms”: A KGB Anthology*, Londra, 2008
- Moghilianski, Nikolai, în Sirtsov, B. (ed.), *Kiev 1918*, Moscova, 2001
- Moynahan, Brian, *Comrades: 1917 – Russia in Revolution*, Londra, 1992
- Nabokov, Vladimir, *Speak, Memory: An Autobiography Revisited*, Londra, 1969
- Naval Review*, „The Royal Navy on the Caspian”, 8 (1) (februarie 1920)
- Najivin, Ivan, *Zapiski o revoliuții (Însemnări despre revoluție)*, Moscova, 2016
- Norris, D., „Caspian Naval Expedition 1918–1919”, *Journal of the Central Asian Society*, 10 (1923), pp. 216–240
- Nowik, Grzegorz, *Zanim złamano „Enigmę”; Rozszyfrowano rewolucję. Polski radiowywiad podczas wojny z bolszewicką Rosją 1918–1920 (Înainte ca Enigma să fie rezolvată, Revoluția a fost decodificată: Radio-informațiile poloneze în timpul războiului împotriva Rusiei bolșevice)*, vol. 2, Varșovia, 2010
- O niepodległą i granice. Komunikaty Oddziału III Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego 1919–1921 (Comunicațiile Biroului III al conducerii supreme a armatei poloneze)*, Varșovia-Pułtusk, 1999
- Official History: Operations in Persia 1914–1919*, Londra, 1987
- Orešnikov, Aleksei, *Dnevnik, 1915–1933 (Jurnale 1915–1933)*, Moscova, 2010

- Palij, Michael, *The Anarchism of Nestor Machno 1918–1920*, Seattle, WA, 1976
- Palmer, James, *The Bloody White Baron*, Londra, 2008
- Pares, Bernard, *My Russian Memoirs*, Londra, 1931
- Paustovsky, Konstantin, *The Story of a Life*, New York, 1964
- Philips Price, Morgan, *My Reminiscences of the Russian Revolution*, Londra, 1921
- Picher, Harvey (ed.), *Witnesses of the Russian Revolution*, Londra, 2001
- Pipes, Richard, *The Formation of the Soviet Union – Communism and Nationalism, 1917–1923*, Cambridge, MA, 1964
- *The Russian Revolution 1899–1919*, Londra, 1990
- *Russia under the Old Regime*, Londra, 1995
- *Russia under the Bolshevik Regime*, New York, 1995
- Pisarenko Dmitri, *Terskoe kazacestvo. Tri goda revoliuții i borbî 1917–1920* (Cazacii din Terek. Trei ani de revoluție și luptă), Moscova, 2016
- Polonsky, Rachel, *Molotov's Magic Lantern: A Journey in Russian History*, Londra, 2010
- Polovtsov, Piotr, *Dni zatmeniiia* (Zilele eclipsei), Moscova, 2016
- *Russia Under the Bolshevik Regime 1919–1924*, Londra, 1994
- Porter, Cathy, *Larissa Reisner*, Londra, 1988
- Posadski, A., *Ot Tarițina do Syzrani* (De la Tarițin la Sizran), Moscova, 2010
- Posadski, A. (ed.), *Krestianski front, 1918–1922* (Frontul țărănesc 1918–1922), Moscova, 2013
- Prișvin, Mihail, *Dnevnik*, Sankt-Petersburg, 2008
- Prokofiev, Serghei, *Dnevnik*, Moscova, 2002
- Protokolî zasedanii Soveta narodnîh komissarov RSFSR, Noiabr 1917–Mart 1918*, Moscova, 2006
- Puchenkov, A.S.; *Ukraina i Krîm v 1918–naciiale 1919 goda* (Ucraina și Crimeea în 1918 și la începutul anului 1919), Sankt-Petersburg, 2013
- Rabinowitch, Alexander, *The Bolsheviks Come to Power, The Revolution of 1917 in Petrograd*, New York, 2004
- Rakovski, G.N., *V stane belîh* (În tabăra Albilor), Constantinopol, 1920,
http://www.dk1868.ru/history/rakovskiy_plan.htm
- Raleigh, Donald J. (ed.), *A Russian Civil War Diary, Aleksis Babine in Saratov, 1917–1922*, Durham, NC, 1988
- Ransome, Arthur, *The Autobiography of Arthur Ransome*, Londra, 1976

- Rapoport, Vitaly și Alekseev, Yuri, *High Treason, Essays on the History of the Red Army 1918–1938*, Durham, NC, 1985
- Rappaport, Helen, *Caught in the Revolution*, Londra, 2016
— *Ekaterinburg*, Londra, 2009
- Raskolnikov, Fiodor, *Rasskazî Micimana Ilina (Povestiri de locotenentul Ilin)*, Moscova, 1934
— *Kronștadt i Piter v 1917 godu*, Moscova, 2017 (*Kronstadt și Petrograd în 1917*), Londra, 1982
- Rayfield, Donald, *Stalin and his Hangmen*, Londra, 2004
- Read, Anthony, *The World on Fire: 1919 and the Battle with Bolshevism*, Londra, 2008
- Reed, John, *Ten Days that Shook the World*, New York, 1919
- Retish, Aaron B., „Breaking Free from the Prison Walls: Penal Reforms and Prison Life in Revolutionary Russia”, Wayne State University, IHR, 2017
- Rigby, T.H., *Lenin's Government: Sovnarkom, 1917–1922*, Cambridge, 1979
- Rimski-Korsakov, G.A., *Rossia 1917 v ego-dokumentah (1917: Rusia în documente personale)*, Moscova, 2015
- Robien, Comte Louis de, *Journal d'un diplomate en Russie 1917–1918*, Paris, 1967
- Robinson, Paul, *The White Russian Army in Exile, 1920–1941*, Oxford, 2002
- Rolland, Jacques-Francis, *L'homme qui défi a Lénine: Boris Savinkov*, Paris, 1989
- Ross, Nicolas, *La Crimée blanche du général Wrangel*, Geneva, 2010
- Ruthchild, Rochelle Goldberg, „Women and Gender in 1917”, *Slavic Review*, 76 (3) (toamna 2017), pp. 694–702
- Savcenko Ilia, *V krasnom stane. Zelionaia Kuban. 1919 (În tabăra Roșiilor. În Kubanul Verde)*, Moscova, 2016
- Schmid, A.P., *Churchills privater Krieg, Intervention und Konterrevolution im russischen Bürgerkrieg 1918–1920 (Războiul personal al lui Churchill. Intervenția și contrarevoluția în Războiul Civil din Rusia)*, Freiburg, 1974
- Schneer, Jonathan, *The Lockhart Plot*, Oxford, 2020
- Seaton, A. și Seaton, J., *The Soviet Army: 1918 to the Present*, New York, 1987
- Sebestyen, Victor, *Lenin the Dictator*, Londra, 2017
- Semionov, Ataman Grigori, *O sebe: vospominaniia, mîsli i vîvodi (Despre mine: Amintiri, gânduri și concluzii 1904–1921)*, Moscova, 2002
- Serge, Victor, *Memoirs of a Revolutionary*, New York, 2012
— *Year One of the Russian Revolution*, Chicago, 2015

- Seruga, J., *Udział radiostacji warszawskiej w bitwie o Warszawę w 1920 r. (Rolul stației de radio Varșovia în bătălia pentru Varșovia în 1920)*, vol. 17, partea 1, Varșovia, 1925
- Service, Robert, *Lenin: A Biography*, Londra, 2000
- *Stalin: A Biography*, Londra, 2004
- Shklovsky, Viktor, *A Sentimental Journey: Memoirs 1917–1922*, Ithaca, NY, 1984
- Shmelev, Anatol, „The Revolution Turns Eighty: New Literature on the Russian Revolution and its Aftermath”, *Contemporary European History*, 8 (1) (1999), Cambridge
- „The Allies in Russia 1917–20: Intervention as Seen by the Whites”, în *Revolutionary Russia*, 16 (1) (iunie 2003), pp. 87–107
- *Vneșniaia politika pravitelstva Admirala Kolceaka, 1918–1919 (Politica externă a guvernului amiralului Kolceak, 1918–1919)*, Sankt-Petersburg, 2017
- Shukman, Harold, *The Russian Revolution*, Stroud, 1998
- Shulgin, V.V., *Days of the Russian Revolution: Memoirs from the Right, 1905–1917*, Gulf Breeze, FL, 1990
- *1920 god*, Moscova, 2016
- Sirtsov, B. (ed), *Kiev 1918*, Moscova, 2001
- Sliusarenko, Vladimir, *Na mirovoi voine, v Dobrovolceskoi armii i emigrații (În războiul mondial: În Armata Voluntarilor și în emigrație)*, Moscova, 2016
- Smele, Jonathan, *The „Russian” Civil Wars 1916–1926: Ten Years that Shook the World*, Londra, 2016
- *Civil War in Siberia: The anti-Bolshevik Government of Admiral Kolchak, 1918–1920*, Cambridge, 1997
- Smith, Douglas, *Former People: The Last Days of the Russian Aristocracy*, New York, 2012
- Smith, S.A., *Russia in Revolution: An Empire in Crisis*, Oxford, 2017
- Sollohub, Edith, *The Russian Countess*, Exeter, 2009
- Somin, Ilya, *Stillborn Crusade: The Tragic Failure of Western Intervention in the Russian Civil War, 1918–20*, New York 1996
- Stefanovich, P., „The First Victims of the Bolshevik Mass Terror”, în Sirtsov (ed.), *Kiev 1918*, Moscova, 2001
- Steinberg, Mark D., *Voices of Revolution 1917*, New Haven, CT și Londra, 2001
- Stewart, George, *The White Armies of Russia*, New York, 1933
- Stoff, Lurie S., Heywood, Anthony J., Kolonitskii, Boris I. și Steinberg, John W. (ed.), *Military Affairs in Russia's Great*

- War and Revolution, 1914–1922*, Bloomington, IN, 2019
- Stone, David R., *The Russian Army in the Great War: The Eastern Front 1914–1917*, Lawrence, KS, 2015
- Stone, Norman, *The Eastern Front, 1914–1917*, Londra, 1975
- Sukhanov, N.N., *The Russian Revolution 1917: A Personal Record*, Oxford, 1953
- Sunderland, Willard, *The Baron's Cloak: A History of the Russian Empire in War and Revolution*, Ithaca, NY, 2014
- Suny, Ronald G., *The Baku Commune: 1917–1918: Class and Nationality in the Russian Revolution*, Princeton, NJ, 1972.
- Surjikova, N.V., et al. (ed.), *Rossia, 1917 v ego-dokumentah (Rusia 1917: Relatări personale)*, Moscova, 2015
- Sverțev, Andrei, „Tragedy of a Russian Bonaparte”, *Russkii Mir*, 16/4/2013
- Șaidițki, V.I., „Servind patria-mamă”, în Kuzmin, S. (ed.), *Baron Unghern v dokumentah i materialah (Baronul Ungern: Documente și materiale)*, Moscova, 2004
- Șipițin, Fiodor, „V Odnom Stroiu” („La fel ca ceilalți”), în *V Boiah I Pohodah (În bătălii și în marș)*, Sverdlovsk, 1959
- Tarasov, Konstantin, *Soldațkii bolșevism (Bolșevismul soldaților)*, Sankt-Petersburg, 2017
- Teague-Jones, Reginald, *The Spy who Disappeared: Diary of a Secret Mission to Russian Central Asia in 1918*, Londra, 1990
- Teffi (Nadejda Lohvițkaia), *Memories: From Moscow to the Black Sea*, Londra, 2016
- *Rasputin and Other Ironies*, Londra, 2016
- Ter Minassian, Taline, *Reginald Teague-Jones: Au service secret de l'empire britannique*, Paris, 2014
- Trotsky, Leon, *History of the Russian Revolution*, Londra, 2017
- Trușnovici, Aleksandr, *Vospominaniia Kornilovța 1914–1934 (Amintirile unui om din armata lui Kornilov)*, Moscova și Frankfurt, 2004
- Tsvetaeva, Marina, *Earthly Signs: Moscova Diaries 1917–1922*, New Haven, CT și Londra, 2002
- Ulanovskaia, Nadezhda și Ulanovskaia, Maia, *Istoriia odnoi semii (Istoria unei familii)*, Sankt-Petersburg, 2003
- Ullman, Richard H., *Anglo-Soviet Relations 1917–21*, 3 vol., Princeton, N.J., 1961–1973
- Ustinov, S.M., *Zapiski nacialnika kontr-razvedki: 1915–1920 g. (Însemnări ale unui șef al contrainformațiilor, 1915–*

1920), Rostov, 1990

Vanderbilt Balsan, Consuelo, *The Glitter and the Gold*, Maidstone, 1973

Verhovski, Aleksandr, *Rossiia na Golgote (Rusia pe Golgota)*, Moscova, 2014

Vertinski, Aleksandr, *Dorogoi dlinnoi (Lungul drum)*, Moscova, 2012

Von Hagen, Mark, *Soldiers in the Proletarian Dictatorship*, Ithaca, NY, 1990

Ward, John, *With the Die-Hards in Siberia*, Londra, 1920

Wędziagolski, Karol, *Boris Savinkov: Portrait of a Terrorist*, Twickenham, 1988

Werth, Nicholas, „Crimes and Mass Violence of the Russian Civil Wars, 1918–1921”, Sciences Po, Paris, 2008

Wheeler-Bennett, J.W., *Brest-Litovsk, The Forgotten Peace, March 1918*, Londra, 1966

Wildman, Allan K., *The End of the Russian Imperial Army, The Old Army and the Soldiers' Revolt (March–April 1917)*, vol. 1, Princeton, NJ, 1980

— *The End of the Russian Imperial Army, The Road to Soviet Power and Peace*, vol. 2, Princeton, NJ, 1987

Woodward, E.L. și Butler, R., *Documents on British Foreign Policy 1919–1939*, First Series, vol. 2, Londra, 1949

Wrangel, Baron Peter, *Always with Honour*, New York, 1957

Wurzer, Georg, *Die Kriegsgefangenen der Mittelmächte in Russland im Ersten Weltkrieg (Prizonieri de război din Puterile Centrale în Rusia Primului Război Mondial)*, Viena, 2005

Youssoupoff, Prince Félix, *L'homme qui tua Raspoutine*, Monaco, 2005

Youzefovitch, Leonide, *Le Baron Ungern, khan des steppes*, Paris, 2001

Żeligowski, Lucjan, *Wojna 1920 roku. Wspomnienia i rozważania (Războiul din 1920: Amintiri și reflecții)*, Varșovia, 1990

Zenzinov, Vladimir, *Iz jîzni revoliucionera (Din viața unui revoluționar)*, Paris, 1919

Zürer, Werner, *Kaukasien 1918–1921, Der Kampf der Grossmächte um die Landbrücke zwischen Schwarzem und Kaspischem Meer (Caucazul 1918–1921: Războiul dintre Marile Puteri pe istmul dintre Marea Neagră și Marea Caspică)*, Düsseldorf, 1978

Ficțiune

Ageyev, M., *Novel with Cocaine*, Londra, 1999

Babel, Isaac, *Red Cavalry*, Londra, 2014

Bulgakov, Mikhail, *White Guard*, Londra, 2016

Grey, Marina, *La Campagne de Glace*, Paris, 1978

Harris, John, *Light Cavalry Action*, Londra, 1967

Krasnov, P., *From the Double-Headed Eagle to the Red Banner*, 2 vol., New York, 1926

Pasternak, Boris, *Doctor Zhivago*, Londra, 1958

Serge, Victor, *Conquered City*, Londra, 1976

— *Birth of our Power*, New York, 1967

— *Midnight in the Century*, Londra, 1982

Sholokov, Mikhail, *Quiet Don*, Londra, 2017

Solzhenitsyn, Aleksandr, *Lenin in Zurich*, New York, 1977

Yourcenar, Marguerite, *Le Coup de Grâce*, Paris, 1939

În traducere aproximativă, Paznicii Negri, regiment scoțian înființat în 1725 pentru a restabili ordinea în Scoția după revolta clanurilor din 1715. Denumirea vine de la culoarea tartanului purtat de soldați. (n.tr.)

Un pud este egal cu 16,38 kilograme. (n.a.)

Partidul Cadeților sau Partidul Constituțional-Democratic (CD) era o grupare centrist-liberală care includea și republicani și monarhiști moderați. A fost fondat de Miliukov în 1905, cu sprijinul preponderent al universitarilor, avocaților și al clasei de mijloc mai luminate – inclusiv al evreilor, deoarece susținea emanciparea acestora. (n.a.)

Sutele Negre era o grupare antisemită, naționalistă și reacționar monarhistă, sprijinită de Nicolae al II-lea. (n.a.)

La scurt timp, Buchanan i-a descris lui Paléologue, colegul său apropiat, întrevederea cu țarul. Ciudat, versiunea lui Paléologue, consemnată în propriul jurnal, este mult mai dură, țarul punând brusc capăt discuției: „Adieu, Monsieur l’Ambassadeur” (Paléologue, p. 563).⁹ Relatarea mult mai târzie a lui Buchanan, în memoriile lui, se încheie mai puțin convingător, cu mulțumiri sincere și o strângere de mână

din partea țarului, vădit emoționat. Pe de altă parte, țarul nu a menționat deloc întrevederea în jurnalul său, dar nu-i stătea oricum în obicei să consemneze decât rareori conversațiile avute cu ambasadorii. (n.a.)

În secolul precedent, misiunea acestui regiment fusese, în mare parte, de a înăbuși revoltele din Polonia. (n.a.)

Alix de Hessa-Darmstadt, soția țarului Nicolae al II-lea (n.tr.)

Nici amiralul Kolceak, comandantul Flotei Mării Negre, nu a răspuns, poate fiindcă era la Batumi, și nu la Sevastopol. Unchiul țarului, marele duce Nikolai Nikolaevici, negociase cu el acolo și ajunsese la concluzia că „era absolut imposibil” să-l convingă.¹⁰ I-a răspuns lui Alekseev de îndată ce a ajuns la Tbilisi. (n.a.)

Mihail Aleksandrovici comandase Divizia Sălbatică din Caucaz, alcătuită din inguși, ceceni, daghestani, tătari, cerchezi și alți munteni, în ofensiva lui Brusilov din 1916. (n.a.)

Iată relatarea lui Tihobrazov: „Citez acest text din memorie, dar sunt sigur că îmi amintesc esența fiecărui paragraf”. Palatul Livadia se afla în Ialta, Crimeea. Acesta a fost reședința de vară a familiei imperiale și locul în care s-a desfășurat Conferința de la Ialta, în februarie 1945, găzduită de Stalin. (n.a.)

Diplomații francezi avertizau Parisul în privința nemulțumirii multor ruși că Aliații occidentali îi lipseau de pacea mult dorită insistând pe victoria finală și despăgubiri de război. Viktor Șklovski nu a iertat niciodată „politicile murdare, necruțătoare, ale Aliaților”¹⁸, susținând că din cauza lor bolșevicii puseseră mâna pe putere. „N-au acceptat condițiile noastre privind pacea. Ei, nimeni altcineva decât ei, au distrus Rusia. Refuzul lor le-a permis așa-zișilor internaționaliști să preia puterea.” (n.a.)

Acuzațiile Guvernului Provizoriu nu sunt susținute de dovezi irefutabile cum că bolșevicii ar fi acceptat „aur german”. Pe de altă parte, este greu de explicat cum de și-au permis bolșevicii atâtea ziare fără ajutor din afară. (n.a.)

Versiunea Țentroflot a evenimentelor a fost succintă. „Atât comandantul corpului de armată, cât și generalul Aranovski, comandantul Fortăreței Vîborg, și colonelul Tiurenus, împreună cu alți câțiva, au fost arestați pentru

că îl susțineau pe Kornilov. Primii trei au fost uciși de soldați în timp ce erau duși la fortăreață.”²⁸ (n.a.)

Uritski estima că la Petrograd Garda Roșie ajunsese în octombrie la 40 000 de oameni, dar chiar și Troțki recunoștea că numărul era probabil exagerat, sugerând - ulterior că era sub 20 000. (n.a.)

Alekseev credea că erau în jur de 15 000 de ofițeri în Petrograd, o treime putând fi pregătiți de luptă. (n.a.)

Relatarea lui Troțki încearcă să dea impresia că lovitura de stat a întâmpinat o slabă rezistență și că aproape toate regimentele din Petrograd au trecut la bolșevici. (n.a.)

Madame Kurdiukova, un fel de doamnă Malaprop a Rusiei, protagonista romanului comic de Ivan Miatlev, *Senzații și observații ale lui Madame Kurdiukova, în străinătate, Dans l'étranger* (1840–1844). (n.a.)

1 funt = 453,6 grame (n.tr.)

În ianuarie 1911, strada Sidney din Londra a fost scena unui schimb de focuri prelungit între un grup de polițiști și soldați britanici și doi revoluționari letoni. În decembrie 1910, o bandă de imigranți letoni încercase să jefuiască un magazin de bijuterii din centrul Londrei, intervenția poliției soldându-se cu trei polițiști morți, doi răniți și moartea șefului bandei. (n.tr.)

„Antanta” era ceea ce rușii numeau Tripla Antantă a Aliaților. (n.a.)

Bucurie râutăcioasă (în lb. germ., în orig.) (n.tr.)

Bătălia Kaiserului (în lb. germ., în orig.) (n.tr.)

Aș fi tentat să includ întreaga corespondență, extrem de amuzantă, dintre Krasnov și Rodzianko, dar se întinde pe prea multe pagini. (n.a.)

Haidamacii erau soldați ucraineni. Inițial fuseseră țărani care, în secolul al XVIII-lea, se răsculasera împotriva moșierilor polonezi. Erau pe jumătate rași în cap și își străngeau restul părului într-o coadă lungă, în stil ucrainean tradițional, care le atârna pe sub căciula din blană de oaie. (n.a.)

Consulul american „pe probleme speciale” îi raporta lui Lansing la Washington, după mai bine de un an, că „Guvernul german, prin ambasadorul lui, von Mirbach, l-a îndemnat pe Troțki să-i dezarmeze pe cehoslovaci și astfel

a grăbit declanșarea crizei mai curând decât fusese proiectată”.⁴ (n.a.)

Nicolae, neluând în seamă în mod deliberat trecerea bolșevicilor la calendarul gregorian, rămăsese fidel calendarului iulian al strămoșilor săi, datându-și însemnarea 16 iunie. (n.a.)

Personalitate a Revoluției Franceze, Marie-Anne-Charlotte de Corday d’Armont, rămasă în istorie sub numele de Charlotte Corday, a fost executată pentru uciderea lui Jean-Paul Marat. (n.tr.)

„Să te ferească Dumnezeu de o astfel de răzmeriță rusească, fără noimă și fără cruțare! Cei care pun la cale răscoale aberante sunt fie tineri și nu cunosc poporul nostru, fie oameni cu inima împietrită, cărora nu le mai pasă de viața lor sau de viața altora.” Observația lui Pușkin despre rebeliunea incredibil de violentă condusă de Emilian Pugaciov (1773–1774) provine din *Fata căpitanului*, Londra, 2009, p. 203. (n.a.)

Mulți consideră că cehii au fost cei care au capturat rezervele de aur, dar se pare că oamenii lui Kappel au făcut-o. Oricum, a fost o lovitură grea pentru Sovnarkom într-un moment în care valoarea rublei scăzuse de cinci ori față de cât fusese înainte de căderea lui Kerenski. (n.a.)

Budionîi era celebru pentru vanitatea lui. Mustăța de cavalerist se lungea odată cu ridicarea lui în grad și purta pantaloni bufanți roșii cu vipușcă argintie. Timoșenko a inspirat personajul Savițki din povestirea *Prima mea găscă*, de Isaac Babel. (n.a.)

Wavell nu-l simpatiza pe Tuhacevski. „Tuhacevski, cu care am luat o dată prânzul, era un ins meschin, care mi-a dispăcut din prima clipă, dar, fără îndoială, capabil, ambițios și plin de energie.”¹⁰ (n.a.)

Sutele Negre erau grupările antisemite, naționaliste, monarhiste și reacționare din perioada țaristă, sprijinite de Nicolae al II-lea. (n.a.)

Există dubii în privința autenticității jurnalului lui Kuzmenko. Sunt, într-adevăr, pasaje adăugate care ridică semne de întrebare, dar asta nu înseamnă că este în totalitate fals. (n.a.)

Unitatea specială era alcătuită din trei detașamente din Regimentul 2 de ofițeri călări, două companii din

Regimentul de Infanterie Drozdovski și husarii Ingermanland 11, ce mai rămăsese dintr-un regiment regulat din armata țaristă. (n.a.)

În timpul războiului, Stanislaw Bulak-Balakovici (1883–1940) comandase o unitate de gherilă călare în spatele liniilor germane, apoi se alăturase Armatei Roșii cu aprobarea lui Troțki, dar foarte curând a trecut în cealaltă tabără, sub comanda generalului Iudenici. (n.a.)

Nikolai Ceaikovski (1851–1926) fusese liderul revoluționarilor socialiști din Arhanghelsk. (n.a.)

Ignacy Paderewski (1860–1941). Când, la Conferința de Pace de la Versailles, Clemenceau l-a întrebat pe unul dintre însoțitorii lui cine era, i s-a răspuns că era celebrul pianist Paderewski, devenit acum prim-ministrul Poloniei. „*Quelle chute!*” („Câtă decădere!”), a venit replica memorabilă. (n.a.)

Vasili Ceapaev a fost unul dintre cei mai cunocuți eroi bolșevici ai războiului civil. În 1934 s-a turnat un film despre viața și moartea lui. (n.a.)

Saenko, șeful Cekâi din Harkov, era alcoolic și dependent de cocaină. Sadismul lui patologic era de notorietate. Îi plăcea să înțepe deținuții cu cuțitul și apoi să-l răsucească în rană. De asemenea, îi plăcea să scalpeze deținuții de vii și să le aplice „tratamentul mănușii”. Un revoluționar socialist de stânga supraviețuitor îl descria ca fiind „scund, cu ochii scâpărători și o față de maniac, care se contorsiona mereu”.⁷ (n.a.)

În 16 martie, Vațetis, comandantul suprem al Armatei Roșii, l-a împuternicit pe Mironov să înființeze o divizie a cazacilor bolșevici.¹⁵ Chiar în ziua următoare, Biroul Politic din regiunea Don a informat Comitetul Central al partidului că luase „hotărârea de a-l înlătura pe Mironov de la conducerea regiunii”¹⁶ fiindcă tulbura apele. (n.a.)

Printr-o coincidență ciudată, Serghei Kamenev va muri în urma unui atac de cord pe 25 august 1936, chiar în ziua în care Lev Kamenev a fost executat, la începutul epurărilor dictate de Stalin. (n.a.)

Acuzația împotriva lui Vațetis s-a dovedit curând a fi falsă, drept care a fost eliberat, Stalin însă nu uita nici victimele, nici dușmanii. În timpul Marii Terori, Vațetis a fost din nou acuzat că este fascist și împușcat în 1938. (n.a.)

Prohorovka, conform propagandei sovietice, a fost scena marii victorii a tancurilor Armatei Roșii în Bătălia de la Kursk, în 1943, când, de fapt, victoria lor a fost mai ceva decât à la Pyrrhus. Între timp s-a demonstrat că tancurile Tiger ale Waffen SS au distrus cea mai mare parte a Armatei a 5-a Tancuri de gardă în cursul unui contraatac prost pregătit. (n.a.)

Osvag, acronimul de la *osvedomitelnoe-aghitaționnoe-otdelenie*, era brațul propagandistic al Forțelor Armate din sudul Rusiei, cu baza la Rostov. Întrucât nu prea avea știri pozitive pentru frontul politic din cauza refuzului Albilor de a face vreo reformă, succesul său a fost foarte limitat. Penuria de hârtie a fost și ea un impediment. (n.a.)

„Pticiki” – „păsărele”, în limba rusă – era numele dat de bolșevici vulturului polonez de pe chipiurile oamenilor căpitanului Dojan. (n.a.)

Pe de altă parte, în raportul oficial al Armatei Roșii se arată că Mironov avea „5 000 de oameni (dintre care numai 2 000 erau înarmați, iar 1 000 erau călări)”.¹⁷ (n.a.)

În total, Stavka Armatei Roșii transferase 60 000 de oameni de pe frontul de est începând cu mai, făcând astfel ca 171 600 de bolșevici să se înfrunte cu 151 900 de Albi, mulți dintre ei apărând spatele de eventuale revolte. (n.a.)

Din surse ale Armatei Roșii, nu reiese că unități chineze s-ar fi angajat în această bătălie. (n.a.)

Reședința oficială a primarului Londrei (n.tr.)

„Rublele lui Denikin” erau numite „clopote” fiindcă aveau pe ele imaginea uriașului Clopot al țarului de la Kremlin. (n.a.)

Pe lângă cehi și polonezi, mai erau o legiune românească, un regiment slovac și un detașament croat, toate sub comanda lui Janin. Acesta, spre mânia ofițerilor ruși, se declara în favoarea înființării unor unități naționale, de exemplu ucrainene, aparținând unor grupuri care făcuseră parte din Imperiul Țarist.¹² (n.a.)

Așa îi testau bandele antisemite pe cei bănuți că ar fi evrei. (n.a.)

În timpul Războiului Civil, trupele bolșevice au dus o politică vecină cu genocidul împotriva calmucilor. Fără îndoială, acesta a și fost motivul pentru care atât de mulți calmuci au colaborat cu Wehrmachtul în toamna și iarna 1942. (n.a.)

Alexander William Kinglake (1809–1891), scriitor și istoric, opera lui de căpătâi fiind *Invadarea Crimeei: Origini*. (n.tr.)

Vilnius – numele actual și inițial – este vechea capitală lituaniană, întemeiată de marii duci de Lituania în secolul al XIII-lea. Mulți polonezi de marcă, inclusiv poetul național Mickiewicz, provin de acolo. Piłsudski a ocupat Vilniusul în timpul acestui contraatac împotriva Roșiiilor și a refuzat să îl cedeze Lituaniei, care tocmai devenise independentă. Lituanienii au fost nevoiți să-și mute capitala la Kaunas. Uniunea Sovietică, sub conducerea lui Stalin, a înapoiat Vilniusul lituanienilor, dar mulți polonezi încă mai cred că le aparține. (n.a.)

Legiunea înființată la Vladivostok includea polonezi care făcuseră parte din garnizoana germană din Kiao-Chau, recuperată de japonezi în 1914.²⁸ (n.a.)

Chinezii făceau parte din cele două divizii ale lui Iona Iakir, plasate pe aripa stângă a Armatei a 12-a a bolșevicilor, comandată de Serghei Mejeninov. (n.a.)

Cekiștii tăiau picioarele mobilierului fiindcă acolo erau ascunse de obicei monedele din aur. (n.a.)

Cu un prost-gust grotesc, lui Himmler i-a plăcut atât de mult orașul, încât în timpul ocupației germane i-a schimbat numele în Himmlerstadt. (n.a.)

Numele dat laltei de către Winston Churchill (n.tr.)

„Secția specială” de contrainformații, prescurtat OO (*Osobii orden*), fusese înființată cu un an înainte de către Feliks Dzerjinski la ordinul lui Lenin, potrivit căruia Ceka păstra controlul asupra disciplinei politice a Armatei Roșii. Această practică a fost continuată de organizațiile ulterioare ale Ceka până în aprilie 1943, când secțiile speciale ale NKDV au fost preluate de Viktor Abakumov ca să formeze SMERȘ (*Smert Șpionam*, „Moarte spionilor”). (n.a.)